

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Ára 75 kr.

BUDAPEST, 1893.

TARTALOM.

A Nyelvtudományi Közlemények a múltban s a jövőben. <i>Simonyi Zsigmond</i>	1
Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése. I. <i>Halász Ignác</i>	14
Mondattani búvárlatok. I. <i>Zolnai Gyula</i>	35
A gyermek nyelvének fejlődése. I. <i>Balassa József</i>	60
Az indogermán hangtan mai állásáról. I. <i>Petz Gedeon</i>	74
Adalékok az ugor-szamojéd nyelvhasználatához. <i>Munkácsi Bernát</i> ..	87

Ismertetések.

Gabelentz könyve a nyelvtudományról. <i>Kalmár Elek</i>	94
Thomsen Vilmos nyomozásai a finn nyelvtörténet terén. I. <i>Setälä Emil</i>	103
Francia nyelvújítás és szóképzés (Darmesteter könyve). <i>Rózsa Géza</i>	108

Kisebb közlések.

Szvorényi József. <i>Kalmár Elek</i>	115
Magyar műveltségi szók kaukázusi nyelvekben. <i>Munkácsi B.</i>	119
Hunfalvy Pálról. <i>Misteli, Setälä és Budenz</i>	121
Glossarium. <i>Asbóth Oszkár</i>	126
«Finnisch-ugrische Forschungen». «Indogermanische Forschungen»	13
Kőrösi Csoma hagyatéka. <i>Goldziher Ignác</i>	34
A vogul <i>khals</i> . <i>Munkácsi Bernát</i>	73
Német szavainkhoz. <i>Simonyi Zsigmond</i>	59
Olasz szavainkhoz. <i>Simonyi Zsigmond</i>	128
Déliab Miskolczon. <i>S. Zs.</i>	114

Folyóiratunk ezentúl negyedévenként fog megjelenni, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből fog állani s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

A Nyelvtudományi Közlemények

a multban s a jövőben.

Folyóiratunknak ez az új kötete új szerkesztő alatt és új programmal indul meg. Helyén lesz tehát, ha ez alkalommal egy pillantást vetünk a Ny. Közleményeknek eddigi történetére, mielőtt ismertetjük a jövőben követendő útunkat.

Folyóiratunk voltaképen a Magyar Nyelvészet-ből alakult át, melyet HUNFALVY PÁL szerkesztett és adott ki 1856-tól 1861-ig. Programjában így okolta meg HUNFALVY ezen első nyelvtudományi folyóiratunk megindítását:

«Országunk viszonyai okvetlenül követelik, hogy nyelv- és történelmi tudományunk ezen országnak és az azt lakó népeknek nemcsak jelenét, hanem multját is lehető teljesen leírja. Ennélfogva nyelvtudományunk köteles nemcsak a magyar nyelvről, hanem az oláhok, a kárpáti és déli szlávok nyelveiről is tudományosan kimerítő munkákat bírni; — a német nyelvnek Magyarországon divatozó szakadékait nem is említjük; . . . de nyelvtudományunk köteles az apróbb nemzeti hulladékok, p. o. az örmények, cigányok stb. nyelvét is fölvilágosítani. Ilyen és ekkora nyelvtudományt meg irodalmat követelnek országunk és az azt jelenben lakó népek viszonyai.»

A Magyar Nyelvészet eleinte «a hellén-latin nyelvtudományra és irodalomra s a magyar nyelvtudományra» szorítkozott, «úgy híven, hogy ezek tudását kell legelőbb öregbíteni nálunk». Később azonban indogermán és keleti tárgyú értekezéseket is közölt. A szerkesztő köré egész kis nyelvész-gárda csoportosult s tette tartalmassá és becsessé a M. Nyelvészet hat kötetét. Ott találjuk RIEDL SZENDE, MÁTYÁS FLÓRIÁN, FÁBIÁN ISTVÁN, TORKOS SÁN-

DOR, LUGOSSY JÓZSEF, IMRE SÁNDOR, KUUN GÉZA gr., BRASSAI SÁMUEL, LAUCHSZ LŐRINCZ, RIBÁRY FERENCZ, VASS JÓZSEF, TÉLFY IVÁN, SZILÁDY ÁRON, LŐRINCZ KÁROLY, FINÁLY HENRIK nevét, s a IV. kötettől kezdve a mindnyájuk közül kiváló BUDENZ JÓZSEF-ét.

HUNFALVY folyóiratában a szerkesztőnek s későbbi társának BUDENZ-nek, működése irányánál fogva legelső helyet foglalt el — mely egy félszázadon át téli álmát aludta volt — a magyar nyelvhasználtatás. Ott tette közzé a szerkesztő a mordvin, osztják és szamojéd nyelvekről szóló tanulmányait, melyekben mindig tekintettel volt a magyarra is. Ott közölte BUDENZ első nyelvhasználtató tanulmányait s különösen magyar-török szóegyeztető és szófejtő értekezéseit. FÁBIÁN bőven ismertette a finn nyelv szerkezetét; RIBÁRY a mordvint hasonlítgatta magyarral, finnel, törökkel stb.

E mellett természetesen a magyar nyelvre magára vonatkozó értekezések foglalták el a legfőbb tért. Ekkor kezdte meg HUNFALVY a magyar igeidők használatának tüzetes tárgyalását (erre HALDER KONRÁD közleménye indította, mely az igeidők kategóriáit és műszavait tárgyalta, összevetve egymással a magyar, latin, görög, német igeidőket I. 53—59). Ehhez a kérdéshez IMRE SÁNDOR is hozzászólt; majd BUDENZ vetette össze érdekesen a magyar időalakok használatát a szanszkrit és török igeidőkével. — A nyelvjárástanulmányok fontosságát a szerkesztő fejtegette, egyes nyelvjárásainkat pedig dolgozótársai ismertették: VASS JÓZSEF a dunántúliakat, TORKOS SÁNDOR külön a göcsejít, BUDENZ JÓZSEF a székely tájbeszédeket, LŐRINCZ KÁROLY külön a háromszékit stb. — RIEDL SZENDE mutatványokat közölt készülő hangtanából. BUDENZ hangtörténeti kérdésekkel, szóképzéssel, szófejtéssel foglalkozott. LAUCHSZ L. a szenvedő igealakról értekezett, s azután PÁZMÁNY nyelvét ismertette. FINÁLY azt fejtegette, «hogyan kell latinból magyarra fordítani», BRASSAI pedig «adalék okmányokat» közölt «a nyelvújítás és nyelvrontás ügyében». — Végül napirenden volt akkor is a helyesírás. A M. Nyelvészeti közölte a «nyelvtudományi bizottmány» javaslatát; akkor javasolták a *mely, oly*-féle névmásoknak egyszerű *ly*-lyel való írását, a gyakori hiányjelek elhagyását (*a' ház' teteje*), továbbá «a t. osztály által még 1833-ban javalt s már is sokak által használt tiszta *c-t*! A helyesírás kérdéseire hozzá-

szóltak SZILÁGYI ISTVÁN, NÁDASKAY LAJOS, HUNFALVY PÁL (I. és II. k.) s utóbb TORKOS SÁNDOR (a IV. k.-ben).

Az indogermán nyelvek köréből a latin hangsúlyozást tárgyalta a szerkesztő, a görög hangsúlyt TÉLFY IVÁN, a görög szófejtést és szóképzést BUDENZ, «az újperzsa nyelv föltetsző idomait» PODHORSZKY LAJOS. Az oláh nyelvnek egész kis grammatikáját adta FEKETE JÁNOS. A szerkesztő pedig általános tájékozással szolgált «a szanszkrit, görög és latin nyelvtudományban». — A szorosan nyelvészetieken kívül más philologiai tárgyú értekezéseket is találunk: TÉLFY pl. a görög vers történetével, P. THEWREWK EMIL már 1861-ben az anakreoni dalokkal foglalkozott.

Mellőzve a keleti tárgyú közléseket — melyek közül legfőlebb KUUN GÉZA grófnak a héber névi módról való cikkét kell érintenünk — még csak az általános irány cikkeket említjük. Mindjárt az első füzetben RIEDL SZENDE szólott «a nyelvészetről általában». A II. kötetben LUGOSSY és HUNFALVY tárgyalták a «szócsalád-rendszer» és a «nyelvészeti egymásután» elvi kérdéseit. A III.-ban az összehasonlító nyelvészetnek az őstörténetre való fontosságát fejtegetik ROSTY ZSIGMOND és a szerkesztő, az utóbbi ilyen hatásos cím alatt: «*A nyelvtudomány többlet bizonyít, mint a krónikák*».

Mint már e vázlatos ismertetésünkből láthatni, akkori nyelvészetünk elég változatos képet mutat, s tagadhatatlan, hogy épen a Magyar Nyelvészetnek volt nagy hatása e mozgalom élenkítésére. Az Akadémia, méltatva a nyelvi tanulmányoknak ezt az öröndetes föllendülését, teljesítette a Nyelvtudományi Bizottság abbéli kérését, «hogy Nyelvtudományi Közleményeket adhasson ki s hogy HUNFALVY PÁL bizottsági előadó legyen a közlemények szerkesztője». Az immár akadémiai, új című folyóiratnak ez volt a programja:

«A Nyelvtudományi Közleményekben megjelennek részint az Akadémiában felolvasott, részint a bizottsági üléseken tárgyalt, de bárki által is beküldött nyelvtudományi értekezések. Ezek teszik az *Ertekező Részt*, mely a Közlemények legnagyobb része lesz. Azonban a bizottság a tudományos haladást is mind kül- mind belföldön szemmel tartani akarván, s értesíteni róla a Közlemények olvasóit, azon részhez *Ismertető Részt* csatol, mely a nyelv-

tudomány körében megjelent munkákat és tudományos mozzanatokat ismerteti.»

Ezen programhoz képest HUNFALVY szerkesztése alatt egészen általános volt a folyóirat: az 1862-től 1878-ig megjelent tizen négy kötet mindenfélét fölkarolt a lapp nyelvtől a dravida nyelvekig s a mongoltól a baszkig.

Azonban legtöbb tért itt is az urál-altaji nyelvhasznító munkálatok foglaltak el s köztük első sorban HUNFALVY és BUDENZ dolgozatai.

HUNFALVY ezen idő alatt tette közzé a lapp, vogul és osztják nyelv terjedelmes ismertetését. — BUDENZ, mint maga mondja (I. Akad. Értesítő 1890. 16), eleinte túlnyomólag a törökség tanulmányával foglalkozott; jelesen földolgozta REGULY hagyományának a csuvas nyelvre vonatkozó részét, kiadta a Mollah Iszáktól följegyzett khivai tatár szövegeket, értekezett a török hangutánzó igékről s a csuvas hangviszonyokról. Azután az ugor nyelvek közül ismertette behatóan a cseremis, mordvin és svéd-lapp nyelvet. Majd fölismervén, hogy a magyar nyelv közvetlen rokonsága csakis az ugor nyelvekben található, tüzetesen ezek körében folytatott hasonlító tanulmányokat, melyeknek tüzetes célja a magyar-ugor nyelvhasznítás rendszerezése volt. Így keletkezett a magyar-ugor szókincs összeállítására az első rendszeres kísérlet: «A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyeztetések» a NyK. VI. VII. kötetében (ebből lett aztán a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár). S így keletkezett a későbbi Ugor Alaktanhoz az «Ugrische Sprachstudien» mellett az első nagyszabású tanulmány: «Denominatív igék az ugor nyelvekben» (X). VÁMBÉRY magyar-török szóegyeztetéseiből is BUDENZ válogatta külön azokat az elemeket, melyek az ősi rokonság bizonyítékai, azoktól, melyeket utóbb a török népekkel való érintkezések idején vett át a magyar nyelv. — VÁMBÉRY az imént említett szóegyeztetésekön kívül tisztán török tárgyú közleményeket adott: török példabeszédeket, tatár dalokat stb., s utóbb a török-tatár nyelvek etymologiai szótárát (a XIII. k.-ben). BÁLINT GÁBOR egy mongol nyelvjárást ismertetett (XIII.). — BARNA FERD. a magyar és finn nyelv észjárásbeli találkozásait tárgyalta (VI.). — SIMONYI Zs. az ugor módalakokat tette tüzetes tanulmány tárgyává.

A külön magyar nyelvészetnek természetesen szintén nagy tér jutott. A szerkesztő és FOGARASI JÁNOS vitatkoztak egy-

mással az igeidők kérdéséről. Maga HUNFALVY sokat foglalkozott régi magyar szók s különösen földirati nevek magyarázásával (IV.—VII.). A nyelvbeli régiségekkel azonkívül FOGARASI J. és MÁTYÁS FLÓRIÁN foglalkoztak (III. IV.), a népnyelvvél pedig FOGARASI, VASS JÓZSEF és KRIZA (II.—IV. és X.). EDELSPACHER ANTAL a magyar nyelvnek oláh elemeit tárgyalta (XII.), P. THEWREWK E. a magyar ritmust (X.), SIMONYI ZSIGMOND a mássalhangzók hasonulását (XIV.), BARNA F. a szenvedő igealakot (VII.), TAKÁCS ISTVÁN az igenevek és névmások használatát (III.). — SZARVAS GÁBOR latin fordításainkról és a latinosságokról értekezett (X.), BALLAGI MÓR pedig a magyar bibliafordítások nyelvéről (III.). Egyébiránt ugyanezen időszakban keletkezett a magyar nyelvészet népszerűsítésére s különösen a helyes magyarság ápolására a Magyar Nyelvőr.

Az indogermán nyelvészet körében mozogtak SZÉNÁSSY S. latin szónyomozásai (VII.), BARTAL A. görög-latin hangtana (XII.) és PETZ VILMOS tanulmánya Aeschylus és Sophokles trópusairól (XIV.).

A sémi nyelvészet képviselői KUUN GÉZA gr. (IV. VII.) és GOLDZIER IGNÁCZ (XII. XIV.). — Ismét más nyelvcsaládokról szoltak RIBÁRY F. (a baszk nyelv ismertetése V.) és HUNFALVY P. (a dravidaelvekről X.).

A nyelvészetieken kívül sok mythologiai, ethnologiai s általában östörténeti értekezéssel találkozunk. Ilyen HUNFALVY-é a magyar mythologiai nyomokról (XII), valamint a földirati nevekről (VI. VII.); szintén ethnologiai érdekből tárgyalta ismételve az oláh nyelv és nép történetét (VI. XIV.). — A mythostudománnyal általában s különösen a sémi mythologia egyes részleteivel, továbbá a sémi faj őshazája kérdésével foglalkozott GOLDZIER I. (XII.). — Végre itt említhetjük TÉLFY I. philologiai értekezéseit a görög jogtörténet köréről (Solon adótörvényéről s az attikai törvénykönyvről VI.), RING MIHÁLY-ét a görög és latin irodalomtörténetből (a régibb görög regényről s a múzeumi Catullus- és Orosius-codexekről XII.) és THEWREWK ÁRPÁD-ét a görög színügyről (uo.).

Ez a felsorolás nagyon tarkának mutatja a Ny. Közlemények tartalmát, de mégis megvolt a tizennégy kötetnek a maga határozott jelleme. Jellemüket egyrészt BUDENZ és HUNFALVY urál-

altaji tanulmányai, másrészt HUNFALVY ethnologiai értékezései adták meg.

1878 végén HUNFALVY-tól, ki ekkor a nyelvészet művelését már majdnem teljesen abban hagyta, hogy ethnographiai és őstörténeti nyomozásainak éljen, BUDENZ JÓZSEF vette át a Ny. Közlemények szerkesztését. Ő jól megokolt előterjesztéssel rávette az Akadémia nyelvtudományi bizottságát, hogy a Ny. Közlemények tárgykörét egészen az urál-altaji tudományszak művelésére szorította. Minthogy BUDENZ érdekes előterjesztése akkor nem jelent meg nyomtatásban, olvasóink szívesen fogják venni, ha ezúttal egész terjedelmében közöljük:

«Hogy a magyar nyelvtudomány a jelenlegi, már a kezdetbeli tapogatódzáson messze túl haladt fokán áll, azt nagyrészből a Nyelvt. Közleményeknek köszönhetjük, — oly folyóiratnak, mely most 16 éven át nem csak általában az ujabbkori nyelvtudomány kérdéseit és eljárását illetőleg nyújtott mindennemű tájékoztatást, hanem különösen a magyar nyelv rokonsági viszonyait tisztázta, ahhoz való ismereteket gyűjtött és földolgozott, egyszóval a magyar nyelvnek a rokon nyelvek alapján kifejtendő rendszerét nagyban előkészítette. Ki kell itt emelnem, a mi köztudomású, hogy e nagybecsű folyóirat megindításának érdeme a mi jelenlegi t. elnökünket, Hunfalvy Pált illeti, — a ki annak közvetlen elődjét, a «Magyar Nyelvészetet», az első kizárólagosan nyelvészeti magyar folyóiratot, úgy szólván csak saját erejéből alapította meg s annak hat évig folytatott kiadásával, mely a magyar összehasonlító nyelvészetnek újra való meghonosítására szolgált, ily folyóiratnak lehetőségét és messze való kihatását tényleg bebizonyította, úgy hogy végre a M. T. Akadémia sem vonakodhatott, hogy az elismert fontosságú vállalatot magáévá tegye — s a fentírt új czímen («Közlemények») folytattassa.

Nyelvtudományunk helyzete és állása, épen a Közlemények közrehatásánál fogva, már nem az, a mely volt ezelőtt 16 évvel. Túl vagyunk már sok küzdelmes vitatkozásokon, melyek a nézetek egyoldalúságából, hiányos tanulmányra alapított s mégis túlhajtott nyelvfejtegető kísérletekből eredtek; magyar nyelvhasznításunk számára megnyertük a biztos alapot, melyen ezentúl minden számba jöhető tanulmánynak állani kell: föl- és el-ismertük már a magyar nyelvnek az ugor nyelvekhez való közvetlen hozzátartozását, föl az ugor nyelvek helyét az altaji nyelvcsaládban; föl végre e nyelvcsaládnak egyéb családoktól való merő különváltat. E mellett tájékoztatást nyertünk az iránt, miképen és mennyire hatnak néha idegen nyelvek a velük érintkező nyelvre, s hogy lehet e hatásokat a mindkét részbeli nyelvek tudományával kitalálni, meg-

határozni. A magyar nyelvtudomány további üdvös haladásának nem csak ki van jelölve az útja, hanem meg is van törve, elékészítve. S örömmel konstatálhatjuk, hogy ezen nekünk legfőbb és legdrágább tudományunk iránt immár tetemesen öregbedett a közönségben is az érdekeltség — egész a közreműködő részvét fokáig; hogy immár jóval több munkáló erő is mutatkozik, kivált mióta a hasonlító nyelvtudomány számára alapított a nyilvános tanítás, mely sikeresebben hat, mint a sokszor erő- és idővesztő autodidaxis. Hiszen már annak is szüksége mutatkozott, hogy a magyar nyelvtudomány szélesebb körű közönség számára bizonyos gyakorlati, a nyelvmivelést illető hatást fejtsen ki, s e célra külön organumot nyertünk a Nyelvőrben. Másrészt a magyar nyelven és rokonságán kívül más, kivált középiskolai tanításra nézve fontos nyelvek az illető philologiai keretében nyertek tanulmánygyűjtő folyóiratot: a Philologiai Közlönyt. El nem hallgathatjuk, hogy azóta sok akár magyar és rokon, akár más nyelvekre vonatkozó dolgozatok a külön akadémiai értekezések sorozatában is közöltetnek.

A mi már most a Nyelvt. Közlemények ezentúlra való szerkesztését illeti, melylyel a t. Bizottság az alulírott előadót bízta meg, czélszerűnek látszik, a nyelvtudományunk fent érintett újabb állását érintve, e folyóirat tárgykörét valamivel szorosabbra vonni, — oly célból, hogy az, a mi kétségtelenül nyelvészeti főteendők és elengedhetetlen feladatunk, melynek teljesítését tőlünk joggal várhatják is, hogy éppen az a nyelvészet, a mely amúgy is a mi erőinknek nagyobb részét foglalkoztatja, hogy éppen az tegye egyszersmind e folyóiratnak lehetőleg homogén tárgykörét. E megszorítás nem válik a kijelölt körön kívül eső érdemes dolgozatoknak kisebbségére, a melyek a nélkül is megtalálják a helyüket. De a megszorítás szükséges, ha a Közleményeknek egy határozott érdekű szakmívelő közönséget akarunk szerezni. Hiszen úgy sem szab éppen kis terjedelmű kört, ha fölöleli az összes altaji nyelvek tudományát különnyomozó és összehasonlító tárgyalással. S e körnek némi részben még ügyszólván mindent meg kell tenni (pl. a keleti altajiságra, a szamojédre nézve), s minden részében, még magára a legjobban művelt magyarra nézve is, igen sok a tenni való. S hozzá kell még oly nyomozásokat foglalnunk, melyek idegen nyelveknek az altaji körbeliekre való esetleges hatására vonatkoznak. Inkább attól kell tartanunk, hogy majd szűk lesz a folyóirat eddigi kerete, ha majd jobban megindulnak e széles körbeli mindenféle munkák, ha t. i. többé nem várjuk azok esetleges megtermését, hanem lehetőleg egyenesen rá is hatunk megtermésükre, azaz a képes erőket foglalkoztatva azokat kellő egymásutánban megtétetjük.

A mondottak szerint bátorkodom a Közl. további szerkesztése számára a következő programot javasolni:

1. A Ny. K. tüzetesen az összes altaji nyelvek, s kivált az

ugor nyelvek tudományával foglalkozó folyóirat lesz. De fölveszen nem altaji nyelvek amazokra való hatását nyomozó dolgozatokat is. Fentartjuk e mellett, hogy általánosabb érdekű nyelvészeti kérdést fejtegető, vagy valami tekintetben az altaji nyelvtudományra nézve fontos munkákról rövid jelentéseket adjunk. — Másodrendű járuléknak tekintjük a mi körünkbeli nyelvészettel érintkező történelmi, régiségtani és mythologiai fejtegetéseket; de megkívánjuk, hogy határozott nyelvészeti érdekük is legyen s hogy a kellő rövidséggel legyenek előadva.

2. A fölveendő dolgozatoknak nem csak amúgy érdekeseeknek, hanem értékeseknek is kell lenni, vagy a közlött anyagnál, vagy a földolgozott tanulmánynál fogva. Hiszen közönségünknek csakis a szoros értelemben szakmívelőket tekintjük. E szempont egyszersmind a földolgozás és előadás modorára nézve határozó, melyet szabatosnak s velősnek, nem pedig túlságosan terjedezőnek óhajtunk.

3. Óhajtjuk fölvenni az ellenvéleményezéseket és vitatásokat, — de csak az olyanokat, melyek a nyelvtudománynak eddig megállapított eredményeit nem merőben ignorálják, különösen a magyar nyelvet illető hasonlításra nézve föntartjuk alapul annak az ugor csoportba tartozását — s elutasítjuk a pusztá rokonságkapkodásokat (magyar-árja, dravida-mongol-sinai féléket). A Közlemények lapjai nem lehetnek pusztá faggatózások vagy éretlenségek közlésére szánva, vagy olyanok veszekedéseire, a kik vagy tanulni nem akarnak vagy látni nem képesek.

4. Hosszabb, de nem túlságosan hosszú czikkek mellett kisebb közlések is lesznek, jelesen bírálatok, jelentések, vegyesek.

Ezen programmnak megfelelően a Ny. Közleményeknek BUDENZ-től szerkesztett kötetei (XV.—XXII.) kizárólag urál-altaji tanulmányokat foglalnak magukban. A program-változtatás teljesen jogosult volt: ideje volt tevékenyebb munkásságot fejteni ki a magyar nyelvhasznítás terén. «Az altaji nyelvtudomány művelése nekünk nemzeti missziónk azon kedvezőbb műveltségi és társadalmi viszonyoknál fogva, melyek népünket minden rokonai felett kitüntetik. E egymagunk állunk jóformán, mint fajunk képviselői Európa művelt világában. Ki törődnek nyelvünk ügyeivel, ha mi sem törődünk? Kiben ébreszthetne érdeklődést, ha bennünk nem, kiket hajlamunk, természettől belénk oltott tárgyszeretetünk erre ösztönöz? Elismerésre méltó, befolyhatni egy általánosabb, vagy idegen érdekű tudomány emelésére, de hol nemzeti feladatról van szó, különösen, ha ennek létesítése a kitelhető összes erők központosítását, minden segédeszköz számba vételét megkívánja.

— ez esetben közreműködni igazán elsőrangú kötelesség» (Nyr. IX. 395).

A Ny. Közleményeknek azt a nyolcz kötetét, mely 1879-től 1892-ig jelent meg (XV.—XXII.) majdnem egészen BUDENZ s az ő iskolájából kikerült nyelvésznemzedék munkálatai töltik be. Itt jelent meg a mesternek egyik legfontosabb műve, az ugor nyelvek összehasonlító alaktana (XVIII. XX.), melynek kiegészítő részeit most közöljük hagyatékából (XXII. XXIII.). Kisebb összehasonlító dolgozatai: az ugor nyelveknek elágazásáról (XV. XVI.), az ugor 3. szem. névmás eredeti alakjáról s az ugor számnevek rendszeréről (XXI.). — Az ugarság különféle részeiből nyelvmutatványokat közölt: így a vogulból XIX., osztjából XVII., zürjénből XV., mordvinból XVI. — De másfelől elérkezettnek látta az időt, hogy az ugarságon túlmenve a távolabbi rokon nyelveket is tárgyalás alá vegye. Így ismertette tüzetesen az ugarsághoz legközelebb álló szamojéd nyelvek egyikét (XXII.), továbbá a szorosabb értelemben vett altaji nyelvek közül a mandsut (XX.), a mongolt (XXI.), s a török nyelvek közül a jakutot (XIX.). Ezenkívül tüzetesen s megérdemelt szigorúsággal bírálta VÁMBÉRY-nak a magyarok eredetéről írt könyvét (XVII. XVIII.).

BUDENZ munkái mellett legtöbb tért foglalnak el tanítványai közül HALÁSZ és MUNKÁCSI dolgozatai.

HALÁSZ IGNÁCZ főleg a lapp nyelvjárások kimerítő ismertetésével szerzett magának érdemeket. Először az addigi közlések alapján svéd-lapp nyelvtant és olvasmányokat adott (XVI.) s nyelvtani vázlatot készített azon orosz-lapp szövegekből, melyeket szintén a Ny. Közleményekben adott ki GENETZ ARVID (XV.). — Utóbb maga utazgatván a lappok közt a maga gyűjtötte anyag alapján ismertette behatóbban a különböző nyelvjárásokat (XIX. XX. XXII.) s végre összefoglalva tárgyalta a lapp dialektusok hangalakját (XXII.). — Ezenkívül zürjén nyelvmutatványokat adott ki (XVII.), továbbá adalékokat a déli szláv nyelvekbe került magyar elemekhez (XVIII.).

MUNKÁCSI BERNÁT közlései főleg a votják, vogul és csuvas nyelvek terén mozognak. Votják nyelvtanulmányai (XVII. XVIII.) mintegy előkészületül szolgáltak a votják nép közt tett tanulmányútjához, melynek eredményei külön jelentek meg a Votják Nép-

költési Gyűjteményben s a Votják Szótárban. Ama «nyelvtanulmányok» nagy körültekintéssel tárgyalták a votják nyelvnek idegen (török és orosz) elemeit. — Második, szibériai tanulmányútja első eredménye volt az egyes vogul nyelvjárások ismertetése (XXI. XXII.). — Szintén saját tapasztalatai alapján írta le a ránk nézve legfontosabb török nyelvnek, a csuvasnak, hangjait (XXI.). Azonkívül kimutatta a jakut nyelvnek a többi törökséggel egyező genitivusát (XVII.), továbbá számos adalékot közölt a nyelvünkbeli török elemekhez (XX. XXI.) s a déli szláv nyelvek magyar elemeihez (XVII.). — Említendő még az ugor szókezdő mediáról való összehasonlító tanulmánya (XVI.).

Finn nyelvjárásokat ismertetett SZINNYEI JÓZSEF (XVI.); azonfölül összeállította RÉVAI magyar-ugor nyelvhasznítása eredményeit (XV.). SETÄLÄ EMIL a finn nyelvnek liv és vepsz dialektusaiból adott tanulságos közléseket (XXI. XXII.). — STEUER JÁNOS az ugor momentán *-p* képzőt nyomozta a finnben (XIX.), azután a mordvin comitativust tárgyalta (XX.) s általában a mordvin határozókat tekintettel a finn nyelvre (XXII.). — VASVERŐ RAJMUND kimutatta a vogul nyelvnek műveltető *-l* képzőjét (XIX.), tárgyalta ugyanannak essivusát (XX.), végre «egy, epe» 'jelentésű szót az ugor nyelvekben» (XXI.). — BADICS FERENCZ összeállította a hang és alaktani sajátságokat, melyek a többi ugorsággal szemben a magyart jellemzik. (XV.)

A magyar nyelvre vonatkozó dolgozatok közül még a következőket említhetjük: SIMONYI ZSIGMOND részletesen ismertette s elemezte a gyakorító és mozzanatos igék képzését (XVI. XVII.). — VOLF GYÖRGY a magyar helyesírás eredetéről értekezett, különösen a sziszegő hangok jelöléséről (XIX.). — BALASSA JÓZSEF a magyar hangtant műveli. Leírta pontos megfigyelések alapján a hangok képzését (képekkel XXI.), továbbá a magyar hangsúlyt (uo.), tárgyalta az ugor mássalhangzó-csoportok egyszerűsítését a magyarban (XVII.) és a szóvégző önhangzók viszontagságait (XIX.). — KIS IGNÁCZ terjedelmes tanulmány tárgyává tette Pázmány nyelvét (XV.). SZIGETHY ISTVÁN az Érdy-codex nyelvi sajátságait tárgyalta (XV.), ZOLTVÁNY IRÉN pedig a Nádor-codexéit (XVII. XIX.). — CSOPEY LÁSZLÓ kimutatta a rutén nyelvbe átment magyar szokat (XVI.). — Végre PATRUBÁNY LUKÁCS egy szófejtő cikket

közölt a *könyörög*, *könyörül* igékről (XVIII.), s ezenkívül a csuvas többes-számról is irt (XVII.).

VÁMBÉRY ÁRMIN ez idő alatt két közleménynyel járult a folyóirat tartalmához: «A turkómanok nyelvéről» (XV.) és «Baskir dalok» (XVII.). — Jobbára a törökséggel foglalkozott KÚNOS IGNÁCZ. Így közölte a maga gyűjtötte török népszindarabokat (XX. XXI.), azután ismertette a kisázsiai török nyelvjárást és egy ó-török nyelvelméket (XXII.). Azelőtt ismételten foglalkozott a mordvin nyelvvél (XVI. XVII. XIX.) s a magyar népetymológiával (XVII.).

Ezzel vázoltuk a BUDENZ szerkesztette kötetek tartalmát, mely a maga tervszerűségével minden ékesszólásnál jobban magasztalja mesterünknek tudományos szellemét és rendkívüli hatását.

1892 tavaszán elköltözött közülünk BUDENZ JÓZSEF, s ámbár munkássága sok tekintetben befejezetlen maradt, meg volt mutatva az út, ki volt jelölve az irány, melyben nyelvtudományunknak haladni kell. De, noha az urál-altaji nyelvészet terén e folyóiratnak tovább is az ő nyomdokain kell haladnia, a viszonyok mégis némi program-változtatást tesznek szükségessé, s erre nézve az új szerkesztő a következő előterjesztéssel kért fölhatalmazást az Akadémia nyelvtudományi bizottságától:

1878-ban, midőn BUDENZ JÓZSEF vette át a Nyelvtudományi Közlemények szerkesztését, a folyóiratnak munkakörét, mely azelőtt tágabb volt, meg kellett szorítani, mert a BUDENZ irodalmi s egyetemi működése által fölvirágzó ugor nyelvészet mindig nagyobb tért kívánt s ezt egyebütt nem kaphatta, mint a Ny. Közleményekben.

Azóta azonban a hazánkbeli ugor és altaji nyelvészet anynyira megtermékenyedett, hogy a Ny. Közlemények tere is szűknek bizonyult. A bold. szerkesztő buzgólkodása s az Akadémia nagylelkű támogatása nagyobb-szabású külön munkák kiadását tette lehetővé. Míg azelőtt HUNFALVY vogul s osztjak könyvei a Ny. Közlemények egy-egy kötetét foglalták el, addig most MUNKÁCSI votják s vogul, HALÁSZ lapp, KÚNOS török gyűjtései és MUNKÁCSI Votják Szótára több testes kötetre terjedő külön kiadványok alakjában láthatnak napvilágot. Ennélfogva a Ny. Közleményeknek ma már csak a kisebb anyaggyűjtő és földolgozó munkálatok maradnak. Ezek meg nem töltenek be évenként egy 30 íves kötetet, pedig kívánatos, hogy a Ny. Közlemények rendes idő-

közökben megjelenő folyóirattá válják, — legezészerűbben negyedévvessé, mint az Irodalomtörténeti Közlemények s más tudományos folyóiratok, — akkor pedig minden évfolyamnak egy-egy befejezett kötetet kell alkotnia.

Másfelől az *Egyetemes Philologiai Közlöny*, melyre bízva volt eddig a többi nyelvészeti ágaknak magyar nyelven való művelése, rendkívül terjedelmes tárgykörénél fogva — mely magában foglalja a régi s újabb irodalmak történetét, a klasszikus régiség-tant s egyáltalán a klasszikus nyelvek egész philológiáját, — kevés tért adhatott a tulajdonképi nyelvészetnek. Már pedig kívánatos, hogy pl. a hazai népfajokra való tekintettel megfelelő tért nyissunk a germán, szláv és román nyelvészetnek, — kívánatos, hogy tért adjunk a nálunk mindinkább kifejlő keleti nyelvészet művelésének, s azonfölül mindnyájunk okulására az általános nyelvészetnek is, melynek a Steintal- és Techmer-féle folyóiratok megszűnése óta amúgy sincs könnyen hozzáférhető organuma.

Végül szükség van arra, a mit eddig majdnem teljesen elhanyagoltunk: hogy a külföldi nyelvészet fontosabb jelenségeit lehetőleg rendszeresen ismertessük. Tapasztalatból tudjuk, hogy nyelvészeink s kivált középiskolai professzoraink kevéssé ismerik a külföldi szaklapokat s általában a virágzó szakbeli irodalmat, pedig ha időről időre figyelmeztetni fogjuk rá, a termékenyítő hatás bizonyára nem fog elmaradni. E czél elérésére szükséges, hogy folyóiratunk sokoldalú és érdekes tartalommal igyekezzék magának újabb s nagyobb olvasó közönséget hódítani.

Mindezen okoknál fogva a Ny. Közleményeknek ezentúl általánosabb körű folyóirattá kell válni, ámbar magától értetődik, hogy a magyar s ugor nyelvészet termétszerűleg meg fogják benne tartani hagyományos elsőbbségüket. Az előadottak szerint tehát folyóiratunk közölni fog:

1. magyar s egyéb ugor s általában urál-altaji tárgyú értekezéseket s anyaggyűjteményeket ;

2. germán, szláv, román, sémi s általános nyelvészeti munkákat ;

3. esetleg ethnographiai, s műveltségtörténeti, mythologiai értekezéseket, a mennyiben nyelvészeti eszközökkel dolgoznak (pl. a kultúra szavairól) ;

4. bíráló és tájékoztató ismertetéseket a nyelvészeti irodalomnak minden ágából ;

5. kisebb közléseket: szófejtéseket, magyarázatokat, nyelvészeti híreket stb.

A bizottság s az Akadémia hozzájárult e javaslatához. S most tudományunk érdekében azzal a kéréssel fordulok hazai nyelvészeinkhez — az Akadémián belül és kívül —: szíveskedjenek szellemi támogatásukkal lehetővé tenni, hogy folyóiratunk, megmaradva eddigi magas színvonalán, tudományosságunknak mindig hasznosabb elemévé váljon. Szíveskedjenek kisebb-nagyobb közleményeikkel mennél többen gazdagítani s élénkíteni tartalmát. Így fogjuk egymást buzdítani s gerjeszteni, így fogjuk egymás törekvéseit megérteni és megbecsülni, így fogjuk sokoldalú és sokértékű tudományszakunkat mindig termékenyebbé s gyümölcsözőbbé tenni.

Végül még egy reményt bátorítodom e helyen kifejezni: hogy a külföldi nyelvtudósok közül azok, kik értenek magyarul s kik nagyrészt Akadémiánknak is külső tagjai, időről időre szintén megajándékoznak közleményeikkel, hogy vállvetve dolgozhassunk a bennünket egyaránt érdeklő föladatak megoldásán.

SIMONYI ZSIGMOND.

«Finnisch-Ugrische Forschungen» nevű folyóiratot terveznek Helsingforsban Setälä Emil, az ismert finn nyelvész, és Krohn Károly, a jeles finn folklorista (Krohn Gyulának, a Kalevala-változatok kiadójának fia). Folyóiratuk német és francia nyelven írt értekezéseket s ismertetéseket fog közölni. Mindent ismertetni akarnak, a mi megjelenik az ugor nyelvek terén s lehetőleg teljes könyvészetet is adnak. Mink annyival nagyobb örömmel üdvözölhetjük e testvér folyóiratot, mert általa magunk is elevenebb kapcsolatba juthatunk mind a finn, mind a nyugati nyelvészeti mozgalmakkal.

«Indogermanische Forschungen» a címe egy új folyóiratnak, melyet időhöz nem kötött füzetekben adnak ki Brugmann Károly, lipcei professzor, a jelenlegi indogermanisták legjelesbike, és tanítványa Streitberg Vilmos, freiburgi professzor. Egy kettős füzet már 1891-ben jelent meg (Strassburg, Trübner) s a hozzá tartozó ismertető melléklet — «Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde» — első füzeté most van megjelenőben. Egy-egy kötet ára az Anzeiger-rel együtt 16 márka. — Az I. füzetet lendületes megemlékezés nyitja meg Bopp F. születése századik évfordulójára. Más nagyobb cikkek: Hirt, *Vom schleifenden und gestossenen Ton*. R. Schmidt: *Zur keltischen grammatik*. Streitberg: *Betonte Nasalis sonans*. Noreen: *Über sprachrichtigkeit* (erre még visszatérünk). E. Maass: *Ἰσος*. Brugmann: *Etymologische* (ξένος, ἡνευκα, operio, aperio stb.).

Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése.

(Bemutatva az 1893. jan. 2-i akadémiai ülésen.)

A nagy urál-altáji nyelvcsalád eddigi ismereteink szerint öt nyelvcsoporthoz oszlik, t. i. az ugor, a szamojéd, a török-tatár, a mongol és a tunguz-mandsu csoporthoz. Valószínűleg több még át nem kutatott nyelv is hozzácsatlakozik e nyelvcsaládhoz, hozzácsatlakozik azon értelemben, a mint ma szoktuk e rokonságot meghatározni, mely nem annyira a belső, t. i. a szókincs és nyelvtani alakok egyezését veszi figyelembe, hanem egyelőre meglepő külső hasonlatosságok alapján süti rájuk a rokonság bélyegét. E külső hasonlatosságokat többen foglalták össze, nálunk legújabbban Simonyi is a Magyar nyelv cz. művében és mondhatjuk, a külső hasonlóságok ismereténél többet jóformán alig-alig tudunk róluk.

Most, hogy Budenz korszakalkotó munkássága folytán legalább az ugor nyelveknek egymáshoz való viszonya tisztázva van és közös szókincsük, alaktani egyezésük nagyjában meg van állapítva, hozzá foghatunk a nyelvészet terén ránk váró egy másik fontos feladat megoldásához is, t. i. ahhoz, hogy világosan, egész terjedelmében földerítsük, milyen viszonyban van az ugor alapnyelv a többi urál-altájisággal. Meg kell állapítanunk, vajjon több-e ez külsőségnél vagy pedig lényeges belső egyezésekre is kiterjeszkedik-e.

Igaz, hogy e feladat megoldása nem a legkönnyebb dolog. Előbb szükséges volna, hogy a többi urál-altáji nyelvek is hasonló elbánásban részesüljenek, mint az ugor nyelvek. De tudjuk, hogy ezekből kevés anyag van rendelkezésünkre és a mi van, az sincs tudományosan földolgozva. Az ugorsággal rokonnak tartott csoportok közül legismertebb a török-tatár ág, de Radloff hangtani tanulmányát és Vámbéry török-tatár etymologiai szótárát nem

tekintve, itt sem találkozott eddig egy Budenz, a ki annak a sokkal könnyebb feladatnak megoldására vállalkozott volna, hogy e csoportnak egymással úgyszólván dialektusi viszonyban álló nyelveiből a török-tatár alapnyelv szókincsét és grammatikai ösvázát a mai tudomány követelményei szerint földolgozta volna. De nem is kell ily messzire mennünk. Hisz még az ugorság terén is csak az első nagy lépés történt. Ezt is csak a magyar és Donner szótári munkálata alapján a finn nyelvhez való viszonyában ismerjük s csak azon szempontból találjuk feldolgozva, hogy milyen tanulságokat szolgáltat a magyar nyelv és részben a finn szókincs őstörténetére nézve. Az ugorságnak teljes szókincse, összes közös grammatikai elemei azonban még mind ez ideig ismeretlenek és várják a hivatott kutatót és feldolgozót.

Ilyen körülmények között csak kevés történt és történhetett az urál-altaji belső rokonság bebizonyítására és a mi történt, az is jórészt tapogatózás számba mehet. Castrén és Schott munkáin kívül legújabbán Winkler Henrik szentelt egy vaskos kötetet s egyéb munkáiban egyes kitéréseket az urál-altaji rokonsági kérdés megvilágítására,¹⁾ nálunk Munkácsi Bernát foglalkozott magvas tanulmányában egy speciális összehasonlító kérdéssel, t. i. az altaji nyelvek számképzésével,²⁾ Budenz pedig ugor és szamojéd alaktani egyezéseket tárgyalt.³⁾ Nézetem szerint azonban mind Winkler, mind Munkácsi tanulmányai bizonyos tekintetben még idő előttiek, mert igen nagy kört ölelnek föl s csak az az út, melyet Budenz kísérelt meg, vezethet célra. Valamint a speciális ugorság, úgy az altájiság terén is csak úgy érhetünk el igazi eredményt, ha az általános hasonlításnak minél szűkebb kört szabunk. Előbb az egyes nyelvterületeken külön-külön meg kell állapítanunk a biztos hangtörvényeket, csak azután foghatunk a hasonlításához, mert másképp a hangtani alakulások tömkelegében könnyen megtévedhetünk.

Épen azért én is csak az ugor és szamojéd nyelveket ölelem föl jelen tanulmányomban és még ott sem teszek a többi altájiságra kitéréseket, a hol ez a kitérés kínálva kínálkozik. Az ugorság

¹⁾ H. Winkler: Uralaltaische Völker und Sprachen.

²⁾ Budenz-Album 1884.

³⁾ Hunfalvy-Album 1891.

köréből kilépve az urál-altáji nyelvek közül első sorban mindenesetre a szamojédséggel kell foglalkoznunk. Elég ugyanis csak egy futó pillantást vetnünk a szamojéd nyelvek grammatikai alkatába és összegyűjtött szókincsük jegyzékébe s tisztába jövünk vele, hogy e nyelvcsoport és az ugarság között nem csupán külsőségek, hanem belső, a nyelvnek egész életét átható jelentékeny egyezések is találhatók, olyan egyezések, melyeket hiába keresünk az ugor és az urál-altájiság többi ágai között.

Jelen dolgozatomban ezen egyezéseket szándékozom kimutatni és ez által kideríteni a viszonyt, mely az ugarság és szamojédség közt található. Nagyon természetes azonban, hogy bizonyos tekintetben az én munkám is időelőtti lesz, mert előbb a szamojédség terén is ugyanazon munkálkodásnak kellett volna megelőznie, a milyen az ugarság terén már megtörtént. Csakhogy sajnos, eddig a szamojédségről igen keveset tudunk. A róla rendelkezésünkre levő teljes anyag Castrén szamojéd nyelvtanában és szótárában van felhalmozva. Ámde a nyelvtant Castrén már be sem fejezhette s kiadását sem maga gondozta. Így aztán hangtana is fogyatékos, alaktana sem teljes, a szóképzés érintve sincs, szintűgy hiányzik a mondattan, melyben a nyelvtan egyes utalásai szerint többi között a tárgyaz ragozás fontos kérdése is beható megbeszélésben részesült volna. Az összegyűjtött szókincs is szegényes. Leggazdagabb az osztják-szamojéd nyelv, de ez sem terjed többre, mint legfeljebb 1400 szóra.

Újabb időben az anyag tekintetében némileg gyarapodtak a szamojéd nyelvről való ismereteink. Budenz 1882-ben a Kanin félszigetéről való jurák szamojédokról jegyzett le öt mesét és apróbb mondatokat, végig ment velük Castrén és Reguly jurák szógyűjteményén s mind ezt a NyK. XXII. kötetében adta ki (a szótár csak halála után jelent meg), 1879-ben a kazáni missionárius társaság kiadásában is jelent meg négy füzet osztják-szamojéd nyelven (l. ezeket felemlítve NyK. XXII. k. 82. lap). Szibériai útja alkalmával Pápay Károlynak is alkalma nyílt néhány száz osztják-szamojéd szót gyűjteni és ezeket föl is használok a szóegyezések összeállításában.

Ilyen csekély anyaggal rendelkezve foghatok hozzá a szamojéd-ugor rokonsági kérdés tárgyalásához és épen azért munkám inkább csak eszméltető és tájékoztató kíván lenni, s az a célja,

hogyan kimutassa, hogy a csekély anyag mellett is mily sok meglepő és mélyreható egyezést birunk kimutatni a két rokon csoport között.

Mielőtt azonban ezt tenném, röviden azt a kérdést is érintem, kik a szamojédek és hol laknak. A szamojédek európai és ázsiai Oroszországnak legészakibb részein élnek óriási, több százezer mérföldnyi területen a keleti hosszúság 43. fokától a 12. fokig, t. i. a Fehér tenger melletti Kanin félszigettől a chatangai öböl és északon a Jeges tengertől le délre a nagy Altáj hegység egyik ágaig, a Sajanski hegyig. Számuk ezen óriási területen igen csekély, legföljebb 30,000, legnagyobb részt nomádok és rénszarvastenyésztéssel foglalkoznak, mint a lappok, délibb ágaik pedig a halászatot és vadászatot űzik, mint a vogulok és osztjakok nagy része.

Castrén Mátyás, a ki majdnem az egész területet bejárta, a hol szamojédek találhatók, öt csoportra osztja fel őket: 1. jurák 2. tavgi 3. jéniszeji 4. osztják és 5. kamaszini szamojédekra. A jurák szamojédek a Fehér-tengertől kelet felé a Jéniszej folyóig terjednek és a Jeges-tenger partjain folytatják nomád életüket az erdőtlen tundrákon. Ezeknek néhány képviselője volt itt nálunk Budapesten, a legnyugatibb részből a Kanin félszigetről és ezekről jegyezte le Budenz azon nyelvmutatványokat és szójegyzéket, melyek a NyK. XXII. kötetében jelentek meg. A jurák szamojédektől keletre vannak a tavgi szamojédek, a kik egész a chatangai öböl barangolnak nomádokul a tundrákon. Ezen két nagy törzs között élnek a csekély számú jéniszeji szamojédek, a Jéniszej folyónak legalsó folyásánál. Ezeknek legnagyobb része szintén nomád, de a mellett halászatnak is a Jéniszej folyóban. A negyedik törzset az úgynevezett osztják-szamojédek alkotják, a kik már nem a tundra területen tartózkodnak, hanem a hatalmas Ob és ennek mellékfolyói körüli erdőségekben. Közülök csak a Tas folyó mellékéihez vannak még rénszarvasaik, a többiek mind vadászattal foglalkoznak. Az ötödik csoport, a kamaszini, a délszibériai pusztákon él a Jéniszejhez tartozó Kan és Mana folyók mellett. Többnyire vadászok, bár e mellett csekélyebb számú rénszarvasaik is vannak.

Nyelvileg ez öt szamojéd törzset két főcsoportra oszthatjuk: az északihoz tartozik a jurák, tavgi és jéniszeji szamojédság, a délihez pedig az osztják és a kamaszini. Mind a kettőnek nyelvtani

alkatában és szókincsében számos jellemző sajátosság található, mely őket egymástól élesen elválasztja, ép úgy mint az ugor nyelvek körében a keleti és nyugati ágak. Az egyes szamojéd nyelvek maguk is számos dialektusra oszlanak. A jurák öt nyelvjárásra, a jéniszeji kettőre oszlik, az osztják szamojédból pedig, melyet Cast-rén e tekintetben legrészletesebben vizsgált, tizenegy egymástól tetemesen eltérő nyelvjárást jegyzett föl.

Az óriás területre eloszlott szamojédság mind a mellett koránt sem tűntet föl olyan nagy különbségeket, mint például az egyes ugor nyelvek között észlelhetők. Ezek oly régen váltak egymástól külön, hogy már egyáltalán nincsenek dialektusi viszonyban. A magyarnak legközelebbi rokonai, a vogul-osztják legalább oly távol állnak tőle mint az indogermánság területén a latin a görögtől. Az egyes szamojéd nyelvcsoportok azonban valóságos dialektusi viszonyban vannak és a különbség nem nagyobb köztük, mint például a mai román nyelvek között. A szamojédság e konzerváló hajlamánál fogva az alapnyelv rekonstruálása nem is ütközik oly nagy akadályokba, nem jár oly nagy nehézséggel mint az ugarságé.

A szamojédság azonban nemcsak egyes dialektusaiban vizsgálva bizonyúl konzervatív hajlamúnak, hanem az ugarsággal szemben is. Nincs az urál-altaji nyelvek közül egy sem, mely az ugarsággal csak megközelítőleg is annyi közös őselemet őrizett volna meg, mint a szamojédság. Ezen egyezéseknek tetemes része nemcsak a gyökerekre, hanem a szavaknak egész hangtestére kiterjed. A sok közül elég lesz például a következőket felemlítenem: az ugor *kala* m. ,hal' a szamojédságban is *kala*: az ugor **kombo* m. ,hab' a szamojédságban is **kombo*; az ugor **selme* m. ,szem' a szamojédban is *saima, sima*, ered. **selme*-re visszavezethető alakban él; az ugor **neme* m. ,név' a szamojédban is **neme*, az ugor **puga* m. ,fűjni' itt is **pugo*, az ugor **tole*-, *lo pni'*, mely a magy. *tolvaj*-ban él, itt is *tole*; az ugor **tunde, tumde*- m. ,tudni' itt is **tumde*-, az ugor **pone* m. ,fogni' itt is **pone*, az ugor **pele* m. ,fél, halb' itt is **pele*; az ugor **ele-* (*jele-*), m. ,élni' itt is **jele-*, *ele-*; az ugor **pede* m. ,fészek' itt is **pede*; ugor **nele*- m. ,nyel-ni', itt is *näl-*, az ugor **vide*- m. ,víz' itt is *vit* stb.

Ezek pedig mind olyan kifejezések, melyek a nyelv primitív életéhez tartoznak és a melyeket a szamojédság nem vehetett át

egyes ugor nyelvből, például a szomszédságában élő zürjéntől vagy osztjáktól. Annál kevésbbé vehette át, mert megvannak más ugor nyelvben is, melyekkel a szamojedség sohasem érintkezett, mint pl. a magyarban és megvannak az összes szamojedségben is, melyből nagy területrészek szintén nem érintkeztek ugarsággal.

Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy némely szó egyes szamojéd nyelvekben a magyarral majdnem teljesen egyező alakot tüntet föl. Így a magy. *hal*, *hala*- a jurák sz.-ban is *hale*, a m. *hava* (hó) «schnee» a jurákban is *hava*; a m. *fele*- halb a Jenis. sz.-ban is *fele*, a m. *fon* a tavgí nyelvben is *fon*-, a m. *fa* ugyanitt szintén *fā*; a m. *tó* a jur. szam.-ban is *to'* és az oszt.-sz.-ban is *tu*, *to*, a m. *nő* (*né*) a tavgí, jen. és kam. szam.-ban is *nē* stb. E feltűnő egyezéseknek az a magyarázata, hogy valamint a magyar az ugor *k*-val és *s*-vel szemben sok esetben *h*-t tüntet fel, ép úgy tüntet fel a jurák is a többi szam. *k*-val és gyakran az *s*-szel szemben is *h*-t, és a mint az ugor *p* a magyarban *f*-fé változott, úgy vált az ered. szamojéd *p* is a tavgiban jeniszejiben is *f*-fé.

Szó- és alaktani hasonlításaimban különben úgy jártam el, hogy első sorban az ugor ősalakot hasonlítottam össze a tölem rekonstruált szamojéd alapalakokkal. Vannak azonban egyes szók, a melyek az ugarságnak csak egy-két vagy csupán egy nyelvében fordulnak elő. Ezeket azért nem zártam ki összeállításaim sorából, különösen, ha olyan nyelvekben fordulnak elő, melyekkel a szamojedség semmikép sem érintkezhetett és így átvételről szó sem lehet. Hiszen számos szó elpusztulhatott az ugarság területéről és csak egy félreeső zúgban maradt meg. A *nyúl* például csak a magyar, mordvin és lapp nyelvben maradt fenn, de azért kétségtelen, hogy az összes ugarság tulajdona volt és ha most ugyanezt a szót az összes szamojéd dialektusokban is megtaláljuk, a szónak ugor-szamojéd őskori eredetisége kétségtelen. Az ugor háló-nak csak a jeniszeji szamojédban van nyoma, de mivel itt olyan alakban él, mely nem vall ugor átvételre, ezt is már az ugor-szamojéd őskorbéli szókinészhez tartozónak tekinthetjük.

Külön jegyzékben állítottam össze azon szokat, melyeknek összetartozását nem találom egészen kifogástalannak és külön jegyzékbe azokat, melyek az ugor nyelvek közül csak a vogul-osztjában vagy csak a zürjénben vagy csak e kettőben találhatók, mivel e szomszédos népektől könnyen átvehették, a mint hogy

számos szót át is vettek. Így a jurák *majibidm* 'örülni', mely csakis ezen szamojéd nyelvben van meg, kétségkívül a zürjén *maibir* 'vidám' szóval van összefüggésben; a *szam. noi* posztó szintén a zürj. *noi*-nak mása; a szamojéd *tuge* 'vászon', *jerdös* 'ing' az oszt. *tāgat*, *jernes* szók átvétele.

A szamojéd-ugor alapnyelv szókincsének összeállítása több fontos tanulsággal jár. Először is kitűnik belőle, hogy több olyan szó, melyet az ugor nyelv szempontjából tőszónak kellett tartanunk, már továbbképzett alak és az eredeti tövet a szamojédség tartotta fenn. A magy. *tűz*-nek ugor alapszava **togodo*-nak hangzik, a neki megfelelő legteljesebb szamojéd alak pedig *tui*-nak, mely eredetibb **togo*-nak változata. A szamojédnek már említett konzerváló hajlama szerint *tuid* alakot várnánk, mint például a *muid* szóban, mely az ugor **mogodo*, magy. *máj*-nak felel meg és mivel ezt nem találjuk, majdnem biztosan következtethetjük, hogy az ugor-szamojéd ősalak **togo* volt. Szintígy a magyar *nyúl*-nak ugor alapszava **inomolo*, a szamojéd nyelveké pedig **.omo* és ebből is az tűnik ki, hogy a *-lo* járulék már az ugor alapnyelv külön életében fejlődött ki. A magyar *térd* a csuvasból való átvétel és az eredeti ugor szó a finn *polve*-, lp. *puolva*, cser. *polvi*, mdv. *pul* szókban maradt fenn, melyekből ugor **polve*-re következtethetünk. A szamojéd nyelvekben azonban *pule* a térd alapszava és nyoma sincs a *-ve* járuléknak és így világos, hogy az uráli alapnyelv szava a térdre szintén **pule* volt és a *-ve-s* alak csak az ugor nyelvek külön életében fejlődött.

A szamojéddal való összevetés azonban több eddig járatos hibás hangtani következtetést is helyreigazíthat. Hogy csak egyet említsek, Budenz például a magy. *fél* 'sich fürchten' igebeli hosszú magánhangzót a többi ugor nyelvek rövid magánhangzójával szemben úgy magyarázza, hogy az ugor *fél*ni-jelentésű alapige már továbbképzés egy ugor **pag*- tegere igétől. Midőn azonban a szamojédban is *pil* igét találunk a félés kifejezésére, e combinatio magától elesik s világossá lesz, hogy már az uráli alapnyelvnek volt egy **pile* alakú félni igéje és hogy a magyar hosszú *é*-nek megmagyarázására egészen más okokat kell keresnünk.

Szintén a szamojéd nyelv világosít föl bennünket az ugarság némely egyéb olyan hangtani viszonyai felől is, melyek nélküle homályban maradnának. Ilyen az ugor szókezdő *n* és *ny* kérdése,

melyet csak a szamojéd segélyével dönthetünk el és a melyről az *n* kezdetű szavakhoz való bevezetésben szölok bővebben. Egyéb tanulságok közül megemlítem, hogy a szóközépi magy. *d*-nek ugor *nd* felel meg; pl. *ad*: ug. **anda*. A szamojéd folytán azonban bizonyossá válik, hogy ez az ugor *nd* még eredetibb *md*-ből való. Így az ugor *nd* sorszámnévképzőnek szamojéd *md* felel meg; az ugor **tunde*-, magy. *tud* ige pedig ilyen alakban található a szamojéd-ségben *tumde*. Csak egyetlen ugor nyelvben találjuk annak nyomát, hogy az *nd* ered. *md*-ből lett, t. i. a lapp nyelvben és ennek is csak két legszélsőbb, t. i. kólai és legdélibb dialektusában. Az ugor *tunde*- ugyanis itt is *tamte*-, *tomte*- alakban fordul elő és csak ebből az alakból magyarázható a lpS. *tobde*- változás.

Miután az eddigiekben néhány rövid vonásban bemutattam a szamojédságnak összehasonlító szempontból való fontosságát, áttérek azon kérdés fejtegetésére, hogy milyen természetű az a szókinés, melyben az ugor és szamojéd nyelvek megegyeznek. Körülbelül 200 biztos, vagy legalább nagyon valószínű közös eredetű szótövet találunk a két nagy nyelvcsoportban és ezek mind ősrégi fogalmakat és fogalomkategoriákat jelölnek. Az alábbiakban csak magyar néven nevezem meg és állítom össze az egyező fogalomköröket és mintegy műveltségtörténeti összefoglalását adom az alábbi részletes fejtegetéseknek. Kiviláglik ezekből, hogy az ős uráli népnek már ugyanazon műveltsége volt, mint az őslugorságnak, hogy halászattal és vadászattal foglalkozott, hogy már tudott fonni, szőni és az ásványok közül ismerte a vasat. De lássuk az egyes fogalomköröket részletesen.

A testrésznevek közül közösek a következők: fej, haj, szem, homlok, ajak, nyelv, íny, torok, nyak, hón, mell, ujj, szív, tüdő, máj, hát, térd, köröm, fark, csont, ín, íz és talán kéz, bél, láb, hüvelyk, köldök is; az állatok testrészei közül pedig még: toll, fark, szarv. Itt említhetők ezek is: tojás, fészék.

A rokonsági nevek közül megegyeznek: atya, apa, ős; anya; nő; nagybátya, néne, ángy, napá, ipa, meny, vő.

A természeti tárgyak közül: víz, tó, folyó, láp, hab (hullám), hab (schaum), mart, földnyelv, lap, erdő, föld.

Állatnevek: még pedig szárnyasok: holló, varjú (erre két név is); négylábú állatok: nyúl, menyét, kutya (t. i. az ugor **pene*, m. fene), medve, valamely vonó állat (rénszarvas v. ló),

herélt állat; a kételtűek közül: béka, kígyó, gyík; a bogarak közül: lepke, hangya, szú, nyú és végre: hal.

Növénynevek: fa, nyírfa, fűz, fenyő, nyárfa (espe), fatő, nyírfahéj; hasáb; — bogró.

Ásványnevek: só, vas, agyag.

Időjárást és rokon fogalmakat jelölők: eső, hó, köd, hajnal, éjszaka, tavasz, nyár, hold, csillag, tűz, láng.

Vadászatra vonatkozó szavak: íj, ideg, nyárs, nyél, bot és talán tegez, hurok is.

Halászati fogalmak: háló és talán csónak.

Egyező melléknevek stb.: száraz, nedves, hideg, meleg, sötét, tele, hosszú, bal, szép; al, fél (halb), elő, teg (vagyis hátsó rész).

Legfontosabb azonban mintegy ötven igének egyezése; ilyenek: élni, halni, menni, jönni, inni, enni, alunni, ülni, mívelni, nyalni, nyelni, fujni, hallani, köhögni, tudni, tanulni, adni, nyugodni, tűzni, nyúzni, ölni, vinni, küzdeni, szabadulni, félni, keresni, találni, helyezni, elrejteni, lopni, nyitni, ásítani, kiáltani, fogorni, támasztani, fagyni, égni, főni, metszeni, faragni, fenni, fűrni, mosni.

A szókinés egyezésénél azonban még sokkal fontosabb a grammatikai alakok megegyezése. És az ugor és a szamojéd nyelvek közötti alaktani megegyezéseket a nyelv egész életén végig lehet kísérni. A névragozás majd minden fontos ragja közös. Megvan a szamojédságban az ugor *m* accusativusi és *n* genitivusi rag. Megvannak az ugor fő helyviszonyt jelölő ragok majdnem teljesen megfelelő alakban, nevezetesen az ugor *n* locativus, a *d* ablativus és a *g* lativus rag.

A számnevek azonban, melyek a szorosabb rokonságnak egyik fő bizonyítékát szolgáltatják, már nem egyeznek meg annyira. Csak a *hét* számnév mutatkozik teljes biztossággal közös eredetűnek és talán a kettő, melynek szamojéd alapalakja **side*. Vannak ugyanis nyomok, hogy a szamojéd *s* eredetibb *k*-ből is keletkezhetett. Így egy múlt századbéli feljegyzésben a *side*-t egy már kihalt dialektusban, t. i. a motoriban *kidde* alakban találjuk, ez pedig közel áll az ugor alapalakhoz. A többi számneveket csak erőlködéssel lehet rokonnak magyarázni. Annyit azonban világosan feltüntetnek a szamojéd számnevek, hogy ebben a nyelvcsoporthoz is a hetes számrendszer uralkodott és hogy a nyolcz,

kilencz ép úgy összetétel útján keletkeztek, mint az ugor csoportban.

Szorosabb megegyezést találunk a névmások közt. Az 1. és 2. személynévmás, továbbá a mutató, a kérdő és relativ névmástövek ugyanazok mint az ugarságban. A birtokos személyragozásban és az igeragozásban megvan az *-m* 1. és a *d v. nd* 2. személyrag, és ép úgy megvan a tárgyas ragozás, mint az ugor nyelvek közül a magyarban, a vogul-osztjákban és a mordvinban.

A módok képzése is meglepő hasonlatosságokat tüntet föl. Az ugor *n*, föltételes vagy conjunctivusi képzőnek a szamojédságban *-ne, ni, ni, ji*; az ugor *k*, (*g*) imperativusi képzőnek pedig szintén *gu, ku* felel meg.

Nyoma van azonkívül az ugor **val-* 'lenni' létigének, a tagadó ige pedig, mely igen változatos alakokban él a szamojéd csoportban, némely nyelvben megegyezik az ugarsággal.

A szóképzés terén a már említett módképzőkön kívül kiemelem még a számképzések megegyezését. Közös a *d* és *j* többes, továbbá a *g* kettős számi képzés (1. Munkácsi), szintűgy az ugor *nd* sorszámnévképző, melynek mint már említettem a szamojédben eredetibb *md* alakja él. A denominativ névszóképzők közül megvan az ugor *k* és *j* kicsinyítő, *del, gedel* alakban a fosztó képző, a deverbálisok közül pedig az ugor *ma* nomen actionis képző. Az ige-képzők közül szintén csak egy-kettőt említek föl. Így közös a *t* (*d*) causativ és valamivé tevést, továbbá az *m* valamivé válást jelentő képző.

Ennyi nyelvténynek megegyezése úgy hiszem elég annak a bebizonyítására, hogy az ugarság a többi urál-altaji nyelvek közül a szamojéddal van a legszorosabb, mondhatjuk testvérnyelvi rokonságban. Azért az urál-altajiságot két fő csoportra osztthatjuk: Az egyiket az ugor és szamojéd nyelvek teszik, melyeket közös névvel uráli ágnak nevezhetünk, a másik csoportot pedig, nem érintve ezeknek egymáshoz való viszonyát, altaji ágra keresztelhetjük. Ez az osztályozás külsőleg megegyezik a Munkácsiéval, a ki az urál-altaji nyelvcsaládot két részre, t. i. az északi altaji és a déli altaji nyelvágra osztja és az előbbihez az ugort és szamojédot, az utóbbihoz pedig a törököt, mongolt és tunguz-mandsut számítja és ezen osztályozásában azon föltevésből indul ki, hogy a tunguz-mandsu a török-mongolnak legköze-

lebbi rokona. Hogy aztán a tunguz az uráli ághoz csatlakozik-e szorosabban, mint a hogy Winkler véli, vagy pedig a mongol-törökhöz, mint Munkácsi állítja, azt még nagyon soká eldöntetlenül kell hagynunk, mert előbb ép oly beható összehasonlító vizsgálat alá kell vetnünk az altaji nyelveket, mint a hogy az ugor nyelvekkel megtörtént s mint a hogy én most az ugor-szamojéd nyelvcsoporthal megkísértem. Csak ha már megállapítottuk az uráli alapnyelvet, szabad ezt azután a többi szintén rekonstruált altaji alapnyelvekkel összevetnünk.

Jelen tanulmányomból kétségtelenül kiviláglik, hogy az urál-altaji ősnyelv elágazásánál csakugyan az uráli ág vált ki először a többiből, és az ugorság és szamojédság között mutatkozó feltűnő egyezések csak úgy magyarázhatók, hogy e kiválás után az uráli ág még igen sokáig együtt maradt és igen sok, csupán itt található sajátságot közösen fejtett ki, mielőtt az ugor és szamojéd ágra oszlott.

A szamojédság behatóbb búvárlása minden esetre fontos az ugor összehasonlító nyelvészet szempontjából, mert mint egy-két példában bemutatni igyekeztem s mint majd a részletes fejtegetés alkalmával még bővebben kifejtem, több oly kérdésben világosítja föl a kutatót, melyre az ugorság körében hiában várja a feleletet.

I. Ugor-szamojéd szóegyezések.*)

K.

Ugor szókezdő *k*-nak a szamojédságban is *k* felel meg. Valamint azonban egyes ugor nyelvek külön életükben a mélyhangú

*) Az ugor és szamojéd nyelvek megegyező szavait már többen megkísérlették összeállítani, de minden érdemleges magyarázat nélkül és úgyszólván semmi kritikával. A legelső ilyen összeállítás magától *Castren*-től ered, a ki «Anteckningar om Samojediskans förvandtskap med de finska språken» cz. értekezésében hat lapon közöl egy sorozat rokonnak tartott ugor-szam. szót (Suomi 1845. évf. 177—186. l.). Másodszor *Johann Adolf Lindström* közölt a Suomi 1852. évfolyamában egy «Samling af med finskan beslägtade ord från de uralska, altaiska och kaukasiska

szavak hátrább ejtett *k*-ját részint *h*-vá változtatták, mint a magyar, vagy *χ*-vá mint a vogK. és az osztják nyelv Irtis melléki és északi dialektusai; szintúgy változtatta a Jurák-szam. is a többiek *k*-ját a külön ejtett szókban kivétel nélkül *h*-ra (pl. *hāle* hal = osztjS. *kuel*; *hā* fül = osztjS. *kō* stb.). Ott azonban, a hol az ilyen *h*-val kezdődő szó szorosabban érintkezik a megelőzővel, a *h* helyett igen gyakran fellép az eredetibb explosiv hang *g* alakban (pl. *hājvin* harua mellett *hājvin-garua* menni akarnak. L. Budenz, Adalék a jurák-szamojéd nyelv ismeretéhez. NyK. XXII. k. 84.). A többi sham. nyelvekben a *k* : *h* változás csak nagyon kivételes (L. az 1. és 18. cikket). A jurS.-ban egy két biztos esetben a *k*-nak *ñ* szókezdet felel meg (l. a 13. s 28. cikket), de azt bajos eldönteni, melyik szókezdet az eredetibb. Szóközépen ugyanis gyakori jelenség, hogy ered. *k* helyett *ñ*-t találunk és viszont. A KamS.-ban kétféle *k* van, mélyhangú szavakban postpalatalis, magashangúakban pedig aspirált *kh* (pl. *kō*- trocken werden, de: *khiški*- abtrocknen). Még megjegyzendő, hogy egyes osztjS. dialektusokban nem ritka dolog a szókezdő *k*-nak részint *č*-re, részint *t*-re változása változása sem, és ez a *k* : *t* változás kivételesen a KamS.-ben is előfordúl.

1. Ugor **ka*-(*ku*-) kérdő és relativ névmástő (magy. *ho*-, *ku*- : *hol*, *hun*, *hogyan* stb.). MUSz. 100. l.

Szam. JurS. *hu* ki (quis) B., *hü-bea*, *hu-bea* wer C.; *hu-ñāñi* welcher C.; *hu-rke* R., *hu-rka* C. was für ein; *hu-jiri*, *hu-iri* valaki, egy ember, egyén B., *hü-beri*, *hu-veri* jemand (eig. mensch) C.; *hu-ñā* wohin C., *hu-ñāna* hol, hova B., wo C., *hu-ñāda*, *hu-ñad*

spåräken» cz. értekezést, melyben a szamojéd egyezéseket is felsorolja. — Foglalkozott a kérdés ezen oldalával Schott is, «Das altaische sprachgeschlecht» művében, de ez nincs rendelkezésemre. Legújabban Donnernak «Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen» cz. művében is találunk számos utalást valamely ugor szócsoporthoz szamojéd rokonságára; fejtegetést, megokolást azonban sehol sem találunk.

A használt rövidítések: *JurS.* = jurák-szamojéd; *TavS.* = tavgi sham.; *JenS.* = jéniszeji sham.; *OS.* = osztják sham.; *KamS.* = kamassini sz. | *B.* = Budenz, Jurák-szam. szójegyzék (NyK. XX.); *R.* = Reguly (idézte Budenznél); *C.* = Castrén, Wörterverzeichnis aus den samojedischen Sprachen. *MUSz.* = Bud., Magy.-ugor össz. szótár.

woher B., *hun-ñād* woher C., *hu-ni* mikor B., *hu-ne* irgendwann B., *hu-sir*, *hu-sirde* B. mikép, hogyan, *hu-ñšār* wie R., *hu-sier*, *hu-nder*, *hu-nsier*, *hu-ter* wie C. stb.

TavS. *ku-a*, *ku-nia* welcher, *ku-raje* wie, welcher art, *ku-ni'āñ* wohin, wie, *ku-ninu* wo, *ku-nida* woher, *ku-minanu* wo entlang, *ku-itanu* einmal, irgendeinmal.

JenS. *hō-ke* welcher, *hu-laha* wie beschaffen, *kū'* wohin, *ku-kohone* wo, *ku-ro*, *ku-do*, *ko-kohoro* woher, *kū-no'one* wo entlang. *ku-ne*, *ku-nne* wann, *ku-huane* irgendeinmal, *kū-no'*, *ku-rahāne* wie.

OS. *ku-d*, *ku-t*, *ku-dō*, *ku-tō*, *ku-tte* wer, *ku-ndaredi* wie, wem gleich, *ku-ssai*, *ku-šal*, *ku-nzei* wieviel, quot, *ku* wohin, *ku-n* wo, von wo, *ku-šagan*, *ku-ssagan*, *ku-nzañan* wann, *ku-tar*, (*ku-ttar*, *ku-ndar*) wie.

KamS. *khü-mān* wie viel (v. ö. zürj. *kimn* wie viel).

A felsorolt ragos alakokból minden nyelvjárásban tisztán kiválik egy *ku-* (JurS. *hu-*) névmástő, melynek némely továbbképzése is megegyezik egy-két ugor nyelvvel, így JenS. *hōke*, *kukohone* = f. *kuka*, OS. *kud*, *kudō* stb. = lp. *kutte*, zürj. *kod*, votj. *kud*.

Úgy látszik a mélyhangú *ku-* névmástő mellett a szamojédségben is élt egy magashangú az ugor *ki* (*ke*)-nek megfelelő tő. Ennek világos nyomait csak a déli szamojédségben találjuk. A kamS.-ban ugyanis *gi-dī* welcher, és ebből: *gidi-bir*, *gidi-re'* wohin, *gidi-gän* wo, *gidi-gü'* woher, az OS.-ban pedig *kai* was, és ebből: *kai-l*, *kai-ndil* wie, wie beschaffen, *kai-nd* wohin, *kai-gan* wo, von wo, *kai-ndek* wie, *kā-nemtēlzi* der wieviele, továbbá *ke-tai* jedermann. — Az északi szamojéd nyelvjárások közül még a Tavgi-ban találunk a *ku* mellett a-magánhangzós tövet is, mint *ka-na* wie viel, *ka-ñañ* wann, *ka-ni'* wie viel mal és ez is ered. magashangúságra vall. Valószínűleg az eredeti magashangú tő maradt fenn a jurák *ha* «mi, mit» névmásban is a *hu-* tő mellett, bár e dialektus a többi szamojédség *o*, *u*-ja helyett gyakran tüntet föl *a*-t (v. ö. az 5., 6., 12., 23., 24., 25. cikkeket). — A KamS.-beli a-magánhangzós tövek azonban alig tekinthetők ered. magashangúaknak, minthogy e dialektus a magánhangzó-illeszkedés törvényt egészen megőrizte és inkább hangemelkedést, mint hangmélyedést találunk benne. Ezek szerint a KamS. *ka-det* wie beschaffen, *kā-man* wann, *ka-da'* wie szókbán előforduló *ka-* tő valószínűleg a mélyhangú *ku-*nak e dialektusbeli változata.

2. Ugor *kaga-* 'lucere, splendere' (magy. *hó*, *hajnal*, *húgy* stella; finn *kuu* luna; vog. *kuj-peñ* aurora; osztj. *χū-s* stella, stb.). MUSz. 101.

Szam. 1. JurS. *hājar*, *χajar*, *hajar* B., *hājer*, *haijer*, *hajar* C. sonne.

TavS. *kou* | JenS. *kaija* | KamS. *kuja* sonne.

2. TavS. *ki-tadā* | KamS. *khi* mond, monat.

3. JurS. *hūvi*, *hūvī* morgen C., *hūmer* reggel korán B.

4. OS. *kuend* abendröte = osztj. *χunt*, *kuntl*, *χuntl*, aurora, diluculum'.

5. OS. *keška*, *kueška*, | KamS. *khinzigäi* stern.

6. TavS. *kouru* 'hell' | OS. *kuečal*, *kuefel* id. | KamS. *khävi* *khēvi* id.

Mind ezekből egy szamojéd *ku-*, *kuj-* alapszó válik ki és az ebből származó névszók közül több egész alakjában megegyezik egyes ugor nyelvekbeli azonos vagy hasonló jelentésű névszókkal. A TavS. *kou*, KamS. *kuja* «sonne» = finn *kuu* «hold»; az OS. *kuend* abendröte = osztj. *χunt*; az OS. *keška*, *kueška* «stern» = déli lapp *kuokšē* «stern».

3. Ugor (magy. *hón*, régi: *holn*, finn *kain-alo*; zürjP. *kon-ult*; vog. *hohni*, *χohni*: *kat-h.* stb.). MUSz. 112.

Szam. TavS. *kalīn* | KamS. *kālañ* armhöhle.

Az ugor és szamojéd nyelvekben a legtöbb testrész neve közös és így legnagyobb valószínűséggel a *hón* fogalma is. Budenz szerint az ugor alapszó egy *kagna*-féle alak volna. Ennek ellene mond azonban a régi magyar nyelvben található *holn*, vagy talán *hóln*. Ha ezt összevetjük a szamojéd alakokkal, azt kell feltennünk, hogy a többi ugor nyelvbéli szók is inkább *l*-t ejtettek el, mint *g*-t. A mordvin *kavil* «hón», *kavil-al* «hón-alj»-ból kiindulva legteljesebb alakúl *kavalan*-t vehetünk föl, melyből mind az ugor, mind a szamojéd alakok egyaránt keletkezhettek.

4. Ugor: finn *koivu* birke, nyirfa.

Szam. JurS. *hō*, *ho* C., *ho* R. birke.

TavS. *kua* id.

JenS. *kua* id.

OS. *kvä*, *kä*, *kä*, *köe* *kue* id.; összetételben *-l*, *-l* melléknév-képzővel: *kväl-pu*, *käl-pu*, *köel-pu* nyir-fa.

KamS. *küjü* birke.

A legteljesebb alakot a KamS. *küjü* (ered. *kuju*) tünteti föl. A finn *koivu*-nak tehát csak első *koi-* része egyezik meg a *szam.* szóval.

5. Ugor *kāla* fisch (magy. *hal*). MUSz. 77.

Szam. JurS. *hālea*, *hāle*, *hāle*. *halē* hal, piscis B., *hale* fisch R., *hālea*, *hāle'*, *hāle* id. C. — *hāle-ko*, *hāle-ko* dim. id. B.

TavS. *kole*, dem. *kola'-ku*.

JenS. *kale* | *kare*; dim. *kale-ku*, *kare-ku*.

OS. *kuel* | *kuele*. — KamS. *kola*.

Szamojéd alapszó: *kale*, *kala*. — Ide tartozik még JurS. *hāle'-i*, *hale-i*, *hale'* wallfisch, melyben a *j* nagyító (ered. kicsinyítő) képző.

6. Ugor *kale-* mori, sterben (magy. *hal-*). MUSz. 78.

Szam. JurS. *hā-* halni, meghalni B., C., *ha-* id. R.; — *hā-da-* ölni, megölni; fogni (vadat, halat) B., C., *ha-da-* R. id.; — *hā-baj*, *hābēj* halott, holt B., *hābaej* sterblich C.; — *hā-bce* halál B., *hābte'*, *hābcea*, *hābce hābc* C.; — *hālmir* halott, holttest, B., *hālmer*, *halmer* todter, leichnam C.

TavS. *kū'* - sterben; *kuada'* - tödten; *kua'-bsañ* der tod; *kua-bua* todt.

JenS. *kā-* sterben; *ka-ra-* | *ka-da-* tödten; *kā-be*, *ka-melo* | *ka-be*, *ka-mero* todt.

OS. *ku-* sterben; *ku-nža-*, *ku-mba*, *kū-mba*, *kū-lta-* id.; — *ku-at-*, *ku-et-* tödten; *kū-rme*, *kū-rmo*, *ko-ssan* der tod; *kū-bal*, *kū-bel*, *kū-bil*, *kū-mbedi*, *kū-bedī*, *kū-mbadie*, *kū-bie* todt.

KamS. *khü-* (præs. s. 1. *khü-läm*) sterben; *ku-t* tödten; *khü-nä* todt.

A felsorolt alakokból egy közös szamojéd *kū-*, *ku-*, *kā-*, *ka-* tűnik elő. A *hālmir*, *kūlta* alakokból ugyan gyaníthatjuk, hogy a szamojédben is *l*-lel végződött eredetileg az igető, a többi adatok azonban arra kényszerítenek, hogy csak *l* nélküli, magánhangzós tövet vegyünk fel szamojéd ősalakúl. Ebből pedig az következne, hogy az ugor *kala-* már továbbképzett ige.

7. Ugor *kūlaba* (magy. *háló*) netz. MUSz. 84.

Szam. JenS. *kuole-se'* | *kuore-se* netz; *kuoli-* | *kuore-* das netz ziehen.

Budenz a magy. és vog.-osztj. alakokat képzett, nomen agentis névszónak tartja és alapszavukat a zürj. *kij-* fogni igében gyanítja, melyből a *kūlaba* háló szónak *kūl* alapigéje frequ. volna. A *szam. kuole-se* azonban azt bizonyítja, hogy már az uráli ősnelvben megvolt a *kūl-*, *kuol-* alapige (?) és e szerint a *háló*-nak alig van köze a zürj. *kij*-hez.

8. Ugor: magy. *holló*; vog. *kullax* holló, varjú; osztj. *χūlax*, *kōlak*, *kōlank*, *χolīx*, *χulīx*, *χulug* holló. MUSz. 106.

Szam. TavS. *kula* rabe.

JenS. *kuļu-ke* | *kure-ke*.

OS. *kule* | *kuleä* | *kulli* | *kulä* | *külä*.

KamS. *khüli*.

Az ugarságban kétféle szó is volt használatban a *holló*-ra, nevezetesen a keleti ugarság most felsorolt szavai és nyugati ugarság *karnasa-* szava (l. ezt alább 22. sz.). A szamojédségben is él mind a két alak, a keleti ugarságéval megegyező a négy keletibb szamojéd dialektusban, a *karnasa*-nak megfelelő pedig a legnyugatibb jurák szamojédségben. Lehetne átvételre is gondolni, de mivel több ilyen primitív kulturszót is találunk mind a két cso-

portban, egyelőre mind a két szavat az uráli közös szókinshez tartozónak tekinthetjük.

9. Ugor *kulma* (magy. *hom-lok*, votj. *kim stirn*). MUSz. 109.

Szam. KamS. *kama'* stirn.

OS. *kat, kät*.

A KamS. *kama* egészen megfelel az ugor alapszónak (az *l* elenyészésére v. ö. JurS. *ñāmi zunge* = ug. *ñelme*). Ugyanazon töből valónak látszik az OS. *kat, kät* is, ered. *kal-t* helyett más továbbképzéssel. Az uráli alak ez esetben csak *kal-* volna.

10. Ugor (magy. *kígyó*, finn *kaljame* stb.). MUSz. 29.

Szam. JurS. *halsu, halco* angelwurm.

TavS. *kolš'u, kalšua* id.

JenS. *kođuluo, kođoluo* | *kođulue* id.

Az ugor-szam. összó, animal lubricum'-ot jelentett, s ebből könnyen fejlődhetett egyrészt a 'kígyó', másrészt az 'angelwurm' jelentés. Urali tőalak *kal-*. A JenS. *kođuluo*-beli *đ* mássalhangzó *ls* helyett való. Ez a dialektus különben is nagyon szereti a mássalhangzók assimilatióját.

11. Ugor (lp. *kuolla* hoden, testicula, finn *kulli* id.; votj. *kuli* (Munk.) männliches glied).

Szam. JurS. *hīle* mony, here B.

KamS. *khi, khi* männliches glied.

E szó a szamojédség két legszélsőbb ágában fordul elő s e szerint ha nem is találjuk sem más ugor, sem más sham. nyelvben, kétségtelen, hogy a közös uráli szókinshez tartozik. Ös-alak: *kalə*.

12. Ugor *kumba* (magy. *hab*; vog. *kump, ħump*; oszt. *kump, ħump, ħumb*). MUSz. 65.

Szam. JurS. *hāmba* hullám, hab, B., C., *hamba* C.; *hāmba'a* hullámzani, B., *hāmba-ilā* rollen, wälzen, C.

TavS. *koñfu* (gen. *kombu*) welle.

JenS. *kaba* id.

OS. *komb, kōmb* | *komba, kuomba* | *kūmb* id.

KamS. *khövü'* schaum.

Szamojéd alapszó *komba, kumba* = ugor *kumba*.

13. Ugor *kansa* (magy. *húgy* urina, finn *kuse* id.; lpK. *koñč* id.; vogL. *kuñš-* harnen). MUSz. 120.

Szam. KamS. *khinzi-* pissen.

JurS. *ñānsa-* id.

A közös uráli alakot úgy látszik a JurS. tartotta fön, csak-hogy más volt az eredeti vocalisatio, valószínűleg mély ajakhang. A *k*: *ñ* változásra a szamojédség körén belül még csak egy biztos példát találunk, ugyancsak a JurS.-ból (l. a 28. cikket).

14. **Ugor:** finn *kynsi* (*kynte-*) *klaue*, *nagel* | *vepsz küns* (pl. *künde-d*) | *vót cūsi* | *észt küž* (gen. *küne*) | *liv künš, künč* (plur. *künde-d*) *klaue*, *nagel*.

lpF. *gazza* (*gaza*) *klaue*, *nagel*, *huf* | lpS. *kažža* (*kacca*) *id.* | lpE. *kožže* *id.* | lpk. *kanc*, *konc*, *kocc* *id.*

mdvE. *känš* *nagel*, *kralle*, *klaue* | mdvM. *kenži*, *kenžä* *huf*, *klaue*.

cser. *küč* *köröm*, *unguis*, *ungula* | cserM. *kíž* *id.*

osztj. *kunš*, *kuš* R., *kunž* C. *köröm* | vogul *kvons*, *kvos* *id.*, *küänš*, *küäns*, *küäš*, *küäs* (Ahlq.) *klaue*, *nagel*.

Ugor alapszóúl ezekből *kensε* és még eredetibb *kenteε*, *kende-világlik* ki.

Szam. JurS. *hada* *köröm* az *ujjon*, *finger**nagel*.

TavS. *katu* *id.*

JenS. *kora* | *koda* *id.*

OS. *kad*, *kat*, *katte*, *kate*, *kače* *id.*

KamS. *kada*.

A közös uráli alak *kendeε* volt. Az *n* elisiójára minden *szamo-jéd* dialektusban találunk példát.

15. **Ugor:** finn *kanta-* *tragen*, *bringen*.

lpK. *kinte-*, *kūnte-*, *ku_inte* *tragen* | lpF. *quodde-* | lpS. *kuoddē-* (*kuotte-*) *tragen*.

mdvE. *kando-* | mdvM. *kandi-* *tragen*.

cser. *konde-* | cserM. *kande-* *hinbringen*.

Szam. OS. *kuenda-*, *kuende-*, *kuanda-*, *kuenža-*, *kēnda-*, *kuenne-tragen*.

16. **Ugor:** lpK. *ko_inte*, *ko_int* *wild*; *wildes renntier* | lpF. *godde* *tarandus ferus* | lpS. *koddē* (*kottē*) *id.* | lpE. *kodde* *id.*

finn *kuntus* *vierjähri*ges *renntier*, *dreijähri*ger *biber*.

vog. *kunna*, *kunnie*, *ko_iŋge*, *kuo_iŋge* (Ahlq.) *renntier*.

Szam. OS. *könd*, *kündde*, *kündü*, *tund*, *tünd*, *čönd*, *čünde*, *čünd* *pferd*.

JenS. *kat'e'o* | *kat'e* *renntier*.

A rénszarvas jelentésnek a lóra való átvitele nem példátlan jelenség. Megtaláljuk a lapp nyelvben is, a hol a *hirēkē* általában *rén ökröt* jelent, a legdélibb lappságban pedig *lova t* (v. ö. finn *härkä* = általában *ökör*). A JenS.-ban gyakori az *n* elisio, a *k-nak t, č-ra* változása pedig egészen rendes az OS. néhány dialektusában.

17. **Ugor** (magy. *könny*, *könyü* *lacrima*: acc. *könnye-t*, *könyve-t*; f. *kyynele-* stb.). MUSz. 42.

Szam. JurS. *hājel*, *haijel*, *hajal* C., *hajel*, *gajel* B. *träne*.

TavS. *kāle* *id.*

JenS. *kōli* | *koiri* id.

OS. *sain-gai* id. (tkp. szemköny).

KamS. *kejel* id.

A szóközépi ugor *n* (magy. *ny*) és szamojéd *j* megfelelésére nézve v. ö. magy. *meny*, finn *miniä*, 'nurus' és *szam. meja* stb (l. alább).

18. Ugor: zürj. *kör* renntier, zürjP. *kör* олень, szarvas.

osztS. *kār*, *ḡār* ochse, *kār-tau* hengst.

vog. *kar*, *ḡar*, *ker*, *ḡer*, *kir* ochse.

Szam. JurS *hōra* | TavS. *kuru* renntierochse, stier.

JenS. *kēre*, *hēre* renntier; *kura*, *kula* stier.

OS. *kor* stier, *kopte-hir* ochse.

KamS. *kura* ochse.

E fogalomnak feltűnő alaki megegyezése a felsorolt ugor és *szam.* nyelvekben azt a gyanút ébreszti bennünk, hogy itt valószínűleg egyszerű átvétel történt. Még pedig nem a *szam.*, hanem az ugor nyelvek lehettek csak az esetben az átvevő felek. E szó ugyanis az összes szamojédságban előfordul, az ugor nyelvek közül pedig csak azokban, melyek a szamojédsággal majdnem folytonos érintkezésben vannak. A finn *härkä* ochse, lpF. *härge*, lpS. *härkē* renntierochse alig tartoznak ide, mert az ezen nyelvekben levő szókezdő *h* nem keletkezhett *k*-ból, hanem csak *s*-féle hangból.

19. Ugor: finn *karhu* medve.

Szam. OS. *korg*, *kuerg*, *kuerge*, *kuerga* bär.

E szó, mind a mellett, hogy csak egy ugor és egy szamojéd nyelvben fordul elő, mégis uráli eredetűnek tekinthető, mert a finn és osztjS. nyelvek, már földrajzi helyzetüknél fogva is, sohasem érintkeztek egymással és az átvétel lehetősége e szerint ki van zárva.

20. Ugor: finn *kuras* (tö: *kurakse-*) keule, schwert, messer | vót *kuras* messer | észt *kurašk* id.

lpS. *korr* cultellus, culter vilior.

Szam. JurS. *har* messer.

A finn *kuras* (*kurakse-*) dimin. alak és töve *kura-* (v. ö; *kive-* és *kivekse-*). E szó a szamojéd nyelvek közül csak a finnséghez és lappsághoz legközelebb eső jurák nyelvben fordul elő, tehát átvételre is lehet gondolni. Mivel azonban egyik nyelvben sem elemezhető szó, még e föltett esetben sem lehetne eldönteni, melyik volt a kölcsön adó fél.

21. Ugor: lpF. *goarro-*; lpS. *körro-*, *koro-* varrni; finn *kuorta* ebben: *kuortehe-* (nom. *kuorre'*) 'sutura calcei infima' MUSz. 567.

Szam. OS. *kura-* | KamS. *khür-* flechten.

Az alakegyezés mellett a jelentéskülönbség oly csekély, hogy az ugor és szam. szavakat bátran egyeknek vehetjük. A KamS. *khür*-ben ismét hangemelkedés mutatkozik ered. *kur* helyett.

22. Ugor: finn *kaarne* (tő: *kaarnehe-*) rabe | észt *kāren* (gen. *kārna*) | liv *kārnoš* rabe, mandelkrähe.

lpS. *karanes*, Jemtl. *kāreñes* rabe | lpF. *garanas* corvus, cornix | lpK. *kārnas* rabe.

mdvE. *kränš* rabe | mdvM. *krandiš* Krähe.

cserM. *kurtnaž* (Castrén) | cserS. *kürnoš* holló.

zürj. *kirniš*, *kirniš* rabe | votj. *kirniž*, *kirniš*, *kirniž*, *kěrněž* (Munk.) rabe.

Szam. JurS. *harña*, *harña* B., *harona*, *harna*, *harña* C. rabe. — V. ö. a 8. számot.

23. Ugor *kas-*: lpK. *koške*, *košk*, *košk* trocken, dürr; durst; *koški-*, *koške-* dürr werden, trocknen | lpE. *koško* durst; *koškä* trocken, dürr | lpF. *goikko* (*goiko*) sitis; siccitas; *goike* siccus, aridus | lpS. *koike*- arere, arescere; *koiko* siccitas.

mdvE. *koške* siccus | mdM. *koškü* id.

cser. *kukšo* siccus | cserM. *kuxše*, *kukša* id.

zürj. *kos*, *koš* trocken, dürr | votj. *kös* id. és *kvaš* ebben: *kvašmī*- trocken werden.

Szam. JurS. *hasuj*, *hāsui* száraz, trocken; *hās-ta-* trocken machen.

TavS. *košua* id.; *koju'*- trocken werden; *kosara'*- trocken machen.

JenS. *kasua* | *kasue* trocken; *kaso-ta-* szárítani.

KamS. *kō-* trocken werden; *khiški-* abtrocknen (trans.).

Ugor-szamojéd közös alkatrész *kas-*, sőt, minthogy a legtöbb nyelvben még mássalhangzó helyett levő *u* is van az *s* után, a KamS.-ban pedig a *k* is megtalálható az *s* után, közös uráli alaknak *kaska-* is fölvehető.

24. Ugor: finn *kuusi* (-se-) tanne, pinus abies | vepsz *kūs* | liv *kūz*, *kūs* | észt *küsk* (gen. *küze*) fichte, abies excelsa.

lpF. *guossa* (*guosa*) abies excelsa | lpS. *kuossa* (*kuosa*) id.

mdvE. *kuz* | mdvM. *kuz* jegenyefenyő.

cser. *kož* jegenyefenyő.

osztS. *kötl* | oszt I. *žūt* fichte.

vog. *kout*, *žout*, *kait* fichte (Ahlq.).

Szam. JurS. *hādi* tanne.

TavS. *ku'a* id.

JenS. *kari* | *kadi* id.

OS. *kāde*, *kūt*, *kütö* id.

KamS. *ko'd* id.

Közös uráli alapszó *kāda* lehetett.

25. Ugor *kada* relinquere (magy. *hagy-*, osztj. *χaj-*, *χij-*; vog. *kul-*, *zul-* stb.). MUSz. 67.

Szam. JurS. *haje-*, *haije* hagyni F., zurücklassen, verlassen C., *haji-*, *hajoda-* zurückbleiben C.

TavS. *koae'* - zurücklassen, verlassen; *kōu'* zurückbleiben.

JenS. *kai-* verlassen.

OS. *kueža-*, *kuede-*, *kuetta-*, *kue-* verlassen.

Szamojéd alapszó *kaj* és úgy látszik ez az uráli tőszó is, melyből az egyes ugor nyelvi *d*-vel való alakok már továbbképzések, ép úgy mint az OS. *kue-de*, *kue-t-* *kue-te*, *kue-ža* a *kue-* tőtől.

26. Ugor: lpS. *kähtu-* odamaradni, eltűnni | wegbleiben, verschwinden | lpK. *kattale-* latere, elbujni, elrejtőzni.

észt *kadu-*, *kado-* verloren gehen, verschwinden | finn *katoa-*, *katoo-* (*kadota*) perire, perdi, amitti, evanescere.

Szam. OS. *kata-*, *kate-* verschwinden.

E szó az ugarság és szamojédség két legszélsőbb ágában fordul elő és itt sem lehet átvételre gondolni. Budenz a ,verschwinden'-jelentésű lapp és finn szókat a *hagy*, ugor *kada* alatt sorolja föl. Lehet, hogy végső elemzésében összefügg evvel, de egyelőre ettől külön kell választanunk, mivel az OS.-ban is megtaláltuk megfelelő mását.

27. Ugor *ket-ke* (osztj. *kut* köz, intervallum; *kutna* között).

Szam. JurS. *hōtu* abstand zwischen den ausgebreiteten beinen.

OS. *kode* köz, zwischenraum.

KamS. *tödä* id.

Ha csak az OS.-ban találnók e szót, akkor is nehezen lehetne vendégszónak tartanunk. Így pedig, mivel az egész ugarságban és a szamojédség legnagyobb részében el van terjedve, a közös uráli szókineshez számíthatjuk. A JurS.-ben szóközépi *d* : *t* kivételes (a rendes változás *d* : *t*, *d'* : *t*, *t* : *t'*), de azért alig lehet kétség, hogy a *hōtu*, ered. **kōtu* szóban *t* : *d* változás történt. A KamS.-ban is csak kivételesen változik a szókezdő *k* *t*-re. A *tödä* magashangúsága nem eredeti; a hangemelkedés e dialektusban igen gyakori jelenség.

28. Ugor *kava*, *kaa* ,lang, länge' (magy. *hosszú*, osztj. *χuu*, *χou*, finn *kau-ka*, lp. *kukke*). MUSz. 116.

Szam. TavS. *kunta* lang; *kuntagua* entfernt, *kundi'an* länge; *kuagunu* längst.

JenS. *kudahane* längst.

OS. *kundok*, *kundak* fern; *kundokkaj*, *kundakal* entfernt.

KamS. *khünö* entfernt; *kunzu* länge.

JurS. *ñada* fern; *ñahana*, *ñāna* längst.

A szamojéd alapszó *kun-*. A *kuagunu* tanúsága szerint azonban még az *n* is képzőelemnek mutatkozik és a valódi tö *ku* és talán még egy hangelem, nevezetesen *v* vagy egy magánhangzó mint az ugor alapszóban. Közös uráli tönek *ka'*-t vehetünk föl. — A JurákS. *ña-da*, *ña-hana* alakokat szintén idesorozom. A szamojédban szó közepén igen gyakori az *ñ : k* változás és nyoma van, hogy szó elején is előfordul e változás, még pedig épen a JurS.-ban (v. ö. 13. KamS. *khinzi* = JurS, *ñānsa*-urinare). A JurS. *a* is rendesen megfelel a többi dialektusok *u*, *o* magánhangzójának.

29. Ugor *keve* (magy. *kő*, *köve*; finn *kive*-, vog. *keu* osztj. *kevi* stb.) MUSz. 40.

Szam. Jur. *hōi*, *hoi* hügel.

KamS. *kava'* kleiner hügel.

OS. *ke*, *kē*, *kī* berg, hügel.

A szamojéd nyelveken *pae*, *pō*, *phi*, *fu* stb. alakokat találjuk a «*kő*» fogalmának kifejezésére. Ezzel azonban nem egyezhetik meg az ugor alapszó, mivel szó elején *p : k* hangcserét bajos volna fölvennünk. Ez a hangváltozás ugyanis sem magában a szamojéd-ségben, sem mint szam.-ugor hangmegfelelés sehol sem fordul elő. — Az azonban nem tartozik a ritkaságok közé, hogy *kő*-féle jelentés *d o m b b á* vagy *h e g g y é* fejlődött (v. ö. ném. *stein*, mely akárhányszor fordul elő *felsen*, *hügel* jelentésben). Ennek alapján tekintem az ugor *keve* megfelelőjének a szam. «hügel, berg» jelentésű *kē*, *kava* stb. szavakat.

HALÁSZ IGNÁCZ.

Kőrösi Csoma hagyatéka. «Egy magyar ezredes, Bersenerzey (sic) Calcuttába érkezett azon szándékkal, hogy tovább folytassa Kőrösi Csoma kutatásait a magyar és tibeti nyelv rokonsága körül. Az *ázsiai* társaságnak nemcsak pátrfogását szorgalmazza, hanem anyagi segélyre is igényt tart tőle; ez igényét arra alapítja, hogy Kőrösi Csoma hagyományt rendelt az említett társaságnak. Az *ázsiai* társaság tőle telhetőleg kész az ezredesnek a magyar és tibeti nyelvek rokonságára irányuló kutatásait megkönnyíteni, de pénzzel nem segítheti. A társaság soha egy rupiát nem vett föl néhai Csoma hátrahagyott vagyonából, ámbar valósággal egyedüli örökösül ismertetett el. A végrendelet alakja és aláírása ellen felmerült ellenvetés megakadályozta a Társaságot abban, hogy a hagyatékot átvegye; a pénzek a főkormányzó pénztárában vannak. Nehány évvel ezelőtt az elhunyt rokonainak nevében a londoni osztrák követség bejelentette azoknak igényét a hagyatékra; de a bizonyítékok hiányossága miatt nem lehetett az igénynek eleget tenni».

(Az Indian Mail-ből idézi a Revue orientale et algérienne Párizs 1852. III. k. 265. lap.)

Közli GOLDZIER Ignác.

Mondattani búvárlatok.

(Bemutatva az Akadémia nyelv- és szépt. osztályában 1893. jan. 2-án.)

I.

A szó fejlődése a mondatból indul ki. A mondattani elv fontossága a nyelvtünemények magyarázatában. Mondattani elv a szófejtésben: a *testvér*, *egymás*, *magamaga*, *nélkül*, *mintegy* szók s a megyenevek eredete.

Mondatban él a szó. Bizonyításra alig szoruló igazság, a mely mindazonáltal nem szerepelt eddig a nyelvtünemények vizsgálatában olyan irányadó sarkalatként, a minőnek méltán tekintendő. Irányadó sarkalatként nevezhetjük, mert biztos kulcsot ad kezünkbe olyan nyelvi jelenségek titkának föltárására, melyekhez nélküle egyhamar alig férközhettünk volna. Nehány ilyen nyelvbeli tüne-mény magyarázatát akarjuk az alábbiakban ez elv szem előtt tartásával megkísérteni s kísérletünk — ha egyes esetekben tévedünk is — elég igazolással fog szolgálhatni a mondattani elv fontosságáról és sikeréről.

Mindenekelőtt azt akarjuk néhány, részben nem is ismeretlen példával megmutatni, mily nagy hasznát vehetjük ez elvnek a szófejtés munkájában, a szók alakjának és jelentésének magyarázatában.

A nyelvújítás megteremtette a *fivér* és *nővér* szókat a „frater-soror” fogalmakra. Az orthologia érzékét nem hiába bántották e szavak, mert erőszakos praegnanssággal akarják kifejezésre juttatni a „fiú testvér” és „leány testvér” fogalmait. Bántották az orthologus érzéket a magyar összetétel legközönségesebb fölfogásánál fogva, mely két egymással összetétellé kapcsolódó főnév között rendszert a birtokos és birtok viszonyát szokta velünk kerestetni. *Fivér* és *nővér* tehát fiak és leányok vérének jelentenének voltaképen. Nem védjük, nem is ítéljük el e szókat, de ki kell mondanunk, hogy

nyelvtörténeti ismeret nélkül a *testvér* szót is hajlandók lehetnének hasonló módon értelmezni, s akkor ép oly képtelen jelentésbeli eredményre kellene jutnunk, mint a *fivér*-rel és *nővér*-rel szemben. Valóban, hogy miként válhatott a *testvér* szó, a *test* és *vér* összetétele, a „frater-soror” fogalmak közös jelölőjévé, azt csak úgy érthetjük meg, ha szemügyre vesszük, hogyan viselkedett e szó a mondatban nyelvünk régibb korszakában s hogyan viselkedik még ma is a népies nyelvhasználat szerint. Egy régi íróban azt olvassuk: «az atyámmal *egy testvér* volt gróf Apor István» (Ny. Szót.). Verböczy Decretumának Veres-féle fordításában a *carnales* szó így van magyarázva: «*egy test vérek*, kik egy attyától annyától születettek» (1611. kiad. indexében). S a mai népnyelv még szél-tében használja ezt a kifejezésmódot, pl.: «a tíz *egy-testvér*» (mese-cím, Nyr. IV. 516); «három *egy testvér* nevin állott a jószág» (Eger, Nyr. XVIII. 25); «legelől ment a három vőfély, mind a három *egy testvér*» (Vereskövi novellájában, Föv. Lapok XXII. 1033); «azok *egy testvérek*» (Székesfehérvár, saját hallomásom). A NySzótárból idézett mondatban nem, de a többi példákban igen is föltűnő lehet az *egy* szó használata, mikor több személyre, három és tíz testvérré van az alkalmazva. Pedig éppen ez az érthetetlennek, logikátlanak látszó mondatbeli használat adja nyitját a *testvér* szó eredetének, eredeti jelentésének. „Mind a három *egy testvér*” azt teszi, hogy mind a három vőfély — a kikről az író beszél — *egy test vére* *), vagy akár *egy test*, *egy vér*. Arany Jánosnak bámulatig mély és eleven nyelvérzékéről tesz tanuságot számos egyéb nyelvvisajátsága között Buda halálának az a helye is, ahol azt mondja: «Dicsérte vezé-rök’ dalia népestül, Fogadá *egy vérül*, fogadá *egy testül*» (X.é.), azaz *testvérül* fogadá Etele a magyarok követségét. Azonban a *testvér* szónak e régi és eredetibb mondatbeli használatából az *egy* szám-név eltűnt, az összetétel egységes szóvá, a „frater-soror”, „geschwis-ter” fogalom jelölőjévé lett.

Hasonlóképen érthetetlen volna az *egymás* névmásnak jelen-tése, ha két elemét magukban, mondatbeli használatuk szem-ügyre vétele nélkül tekintenők. De más világitást nyer a dolog, ha az *egymás*-t nem szakítjuk ki mondatából, ott figyeljük meg, a hol életét éli, a mondatéletben. Arra az észleletre fogunk jutni, hogy

*) Így magyarázza Simonyi, A magyar nyelv, II. 96.

az *egymás* szó két eleme, *egy* és *más* között eredetileg az a viszony mutatható ki, mely az alany és valamely mondatbővítmény (tárgy, határozó, jelző) között szokott főnállani; vagyis, hogy úgy mondjuk, *egy* alanya a *más*-nak, s alanya az eredeti fölfogás szerint még akkor is, midőn a mondat mai alakulata szerint e főnhatóságát már nem is éreztetheti. Némely régiebb példánkban ime föl is csillanik az eredeti fölfogásmód. A mai *egymás után* határozó kifejezést a Jordánszky-codex így írja: *egy más után* (652. l.), és nem ok nélkül. Érdekesen magyarázza meg ez írásmódot s egyszersmind *egymás* névmásunk eredetét is az eredeti latin szöveg: *unum post unum*. Tehát *egy más után* annyi mint 'egy a más után', vagy mint ma mondanók: 'egyik a másik után'. Ép így magyarázódnak *egymás ellen*, *egymás mellett*, *egymás miatt* stb., vagyis: 'egy a más ellen', 'egy a más mellett', 'egy a más miatt'. Csakhogy meg kell magyaráznunk az *egymás* használatát teljes, állítmányos mondatokban. Ma mondhatjuk: *ezek szeretik egymást, szeretik egymást, a két testvér szereti egymást* stb. Ha e mondatokban az *egymás* szót elemeire bontjuk, még nem jutunk mai fölfogásunk szerint elfogadható alakú mondatra: *ezek szeretik egy mást, szeretik egy mást, a két testvér szereti egy mást*. Azonban az eredeti mondatalakokat, az eredeti fölfogásmódot nem nehéz visszaállítanunk, belőlük az átmenetet nem nehéz szemléltetnünk. Legkönnyebben az utolsó fajta mondatokkal boldogulhatunk: *a két testvér szereti egy mást*, mert az ilyenekben az alany és állítmány nincsen többes számban, a mi a másik két fajta, sokkal gyakoribb természetű mondatokban némi nehézséget idéz elő. Utóbb idézett mondatunk ugyanis ilyen alakban is képzelhető: *a két testvér, egy mást* (azaz *egy a mást, egyik a másikat*), *szereti*. Innen csak egyszeri szórendi átmenet szükséges mai mondatalakunkhoz. Hasonló alakra, appositionális közbevetésre lehet visszavezetnünk az *egymás*-t a másik két fajta mondatban is: *ezek, egy a mást, szeretik*, a miből a tulajdonképi alany (*ezek*, vagy akárminő több. számú név) elhagyásával a másik, magában tekintve legfeltűnőbb mondatalakra jutunk: *szeretik egy a mást, szeretik egymást*. A föltűnőség azonban csak úgy érezhető, ha az *egy*-et egészen külön vesszük a már egységessé vált névmásból s szemben látjuk a többes számú állítmánynyal. De a dolog — mint láttuk — úgy áll, hogy eredetileg az ily mondatoknak volt egyéb, többes számú alanyuk, a mely a többes számú állítmánynak megfeleltetett, az *egy*-

mást-ban pedig csupán appositio-szerű az alany (*egy*) a *mást* tárggyal kapcsolatban. Érdekesen világítják meg az eredeti fölfogást a következő régi adatok: «tü es *egy*etők a *mást*oknak lábokat megmosásatok» (WespC. 47), vagyis: ti is *egymás*nak (egy a másnak, egyik a másiknak, egyiktek a másiktoknak) lábát megmossátok; «fejenkint *egyikünk* *másikunknak* tagai» singuli alter alterius membra (Komj : SzPál. lev. Róm. XII. 5), vagyis, mint ma mondanók: fejenkint *egymás* (egy a más, egy a másnak, egyik a másiknak) tagjai. Még érdekesebbek a következő példák, a melyekben az *egy* személyrag nélkül áll, a *más* ellenben a mondat eredeti értelméhez képest még személyragozva van: «*egy* *másunknak* terhét hordozzuk» (Born: Préd. 289), vagyis: együnk a másunknak, egyikünk a másikunknak, mai szólás szerint: *egymásnak* terhét hordozzuk; «*gy* *mástokna*! birodalma alatt esmerjétek magatokat» (Pécsi: SzűzK. 43), azaz: egyitek a másoknak, *egymásnak* birodalma alatt. Igen tanulságos, s mintha épen magyarázatunk igazolására akarna szolgálni a mód, a hogyan Greguss szokta volt az *egymás* névmást használni: «az emberiség története *egy* a *máshoz* fűzött engesztelő tragédiák láncolata» (Tanulmányok, I. 179); «bekövetkezik az ütközés, melyben a két fél *egy* a *más* vesztére törvén, föltámad a félelmetesség, borzasztóság eleme» (Rendsz. szépt. 185); «a büntetést az egyes szereplők gyakorolják *egy* a *más* ir. n (uo. 194). Az eredeti fölfogás tükröződik vissza a következő mondatokban is: «e két alak, tárgyam keretében, *egyik* a *másiknak* adott életet tollam alatt» (Föv. Lapok XXV. 380); «szép vérszopónak, angyalformájú sátánnak — és más ezekhez hasonló, *egy* a *másnak* ellenmondó névvel — nevezte Romeót» (Lamb: Shakespeare-mesék, ford. Mihály József, II. 139). — A németben az *egymás*-t jelentő névmás, *einander*, szintén egységes szó ugyan, s ugyanazon elemekből s hasonló fölfogás és mondatbeli szereplés alapján *) forrott egygyé, mint a magyar névmás; azonban genitivusi használatában ma is rendesen csak külön állva fordul elő, mint pl.:

*) Így magyarázza Kluge is (Etym.Wörterb.⁴): «*einander* : eine erstarrte Zusammenrückung des Nom. *ein* mit einem obl. Kas. von *ander* : z. B. ahd. *sie sind ein anderen ungelih*, sie sind *einander* : (eigtl. *einer dem andern*) ungleich». Sanders szerint : «*einander* ; zusammengezogen aus : *einer — den (dem) andern*» (Wörterb. d. deutsch Spr.).

«Die Kinder mussten sich mit einer Hand am Horn festhalten und den andern Arm schlugen sie *eines* [t. i. Kind] um *des andern* Leib» (Niebuhr : Griech. Heroengeschichten. Die Fahrt der Argonauten).¹⁾ A franczia ellenben még egészen külön mutatja ma is e névmásfogalomnak alkotó elemeit: ils s'aiment *l'un l'autre*, azaz: ils s'aiment, l'un (aime) l'autre; ils se nuisent *l'un á l'autre*, azaz: ils se nuisent, l'un (nuît) á l'autre, stb.

Hasonló módon magyarázhatjuk a kettőzött alakú visszaható *magamaga* névmást is. Mindenekelőtt azt hisszük, hogy a nagyobb számot tevő ragos alakokból (*magamagát, magamagáról, magamagának* stb.) kell helyesen kiindulnunk. S ez úton arra a nézetre fogunk jutni, hogy a nominativusi *magamaga* sem tartozik az olyan nyomósító kettőzések közé, mint: *már-már, olykor-olykor, fő-fő* stb. A *magamagát, magamagának, magamagáról* stb. ragos alakok — szakasztott úgy mint az *egymás* — alanyból s egy bővítő mondatrészből vannak összeforrvá. Régi íróink érezték is még az összetétel két elemének emez eredeti rendeltetését s nem ok nélkül írják külön szóba őket: «Christusnak jelenlétét is *magoc magoktul*»²⁾ elidegenétic»; «*maga magában* neveli haragját»; «*magúnk magúnkat* meg nem gyógyíthatjuk» (l. NySzótár, f. alatt). Érdekes a következő mondat, melyben az alanyi *maga* a ragos alaknak utána áll: «nem szégyenli *magát maga* meg-hazuttolni» (uo.); ma így mondanók: *magamagát* meghazudtolni. Minthogy az ily nyomósítást tartalmazó mondatokban az alany is, meg a bővítmény is mindig kifejezve szokott lenni a reflexiv névmással, e névmásnak két (alanyi és bővítményi) alakja annyira megszokott kísérői lettek egymásnak, hogy idővel egybeforrtak, s analógiájuk folytán a nominativusi *magamaga* is kifejlődött. A mint *fát fának fáról kapát kapának kapáról* stb. mellett *fa* és *kapa* a nominativus, a *magamagát magamagának*-félék mellett is előállhatott a *magamaga*.

Nem kevésbé érdekes és tanulságos a *nélkül* névutó eredete. Az etymológiának bizonyára sokáig kellene még sötétben tapo-

¹⁾ Ritkán mint genitivus is előfordul az összevont *einander*, pl. «man wird *einander* nicht froh», e h. *Einer des Andern* (l. Sanders: Wörterb.).

²⁾ Ma aztán a népnyelv ezt is így mondja már: *magamaguktól* (Nagybánya).

gatóznia azt kutatva, mi lappanghat e szó első szótagjában; mert második tagjának, a *kül*-nek mivolta eléggé könnyen fölismerhető. Itt ismét csak a szó mondatbeli szerepe adhatott utbaigazítást. Ismeretes, hogy legrégibb emlékeinkben e névutót *nálkül*, sőt *nálkülön* és *nélkülön* alakokkal is találjuk s hogy nagyon gyakran főnévével egy szóba írva fordul elő (l. NySzót.). Még fontosabb az az írásmódja, mely szerint végszótagja, a *kül*, külön írva is található, ilyen formán: *rudnal kül* absque fuste (BécsiC. 175). Főképp ez az utóbbi írásmód mutat arra, hogy itt voltaképpen olyan névutós szerkezettel van dolgunk, mint a mai *házon kívül*, *kerten kívül* stb. kifejezésekben, vagyis hogy a *nélkül* (*nálkül*) első tagjában a *-nál* *-nél* rag, másik tagjában a *kül* (*külön*) adverbium keresendő, melyek idővel egy szóvá forrtak s egységes, külön névutóvá alakultak. A *-nál* rag ugyanis testes elem lévén, mely személyragos alakjaiban (*nála*, *nálad* stb.) önálló létét mai napig is föntartotta, igen könnyen társúlhatott a másik viszonyjelölő elemmel, az eredetileg külön álló *kül* névutóval, s egységes viszonyzó válván belőlük, hangbelileg is teljesen alkalmazkodtak a magyar nyelvnek uralkodó törvényéhez, a hangzóilleszkedés kényszerűségéhez: illetőleg a *-nál kül* és *-nél kül* szerkezetekből a magas hangú szók *-nél kül*-je, mint az illeszkedés törvényének megfelelő, általános érvényre emelkedett s így állt elő az egységes *nélkül* névutó. Képletben e fejlődést így ábrázolhatnók: (*kert*+*nél*)+*kül*-ből lett *kert*+(*nél*+*kül*), vagyis általánosságban: (*R*+*a*)+*b*-ből *R*+(*a*+*b*).*)

Miként indul ki a szónak eredete a mondatéletből, miként válik két egymás mellett álló, bár külön szerepű s szoros kapcsolattal össze nem fűzött szóból új egységes szó, új fogalomnak jelölője: érdekes példában mutatja a *mintegy* kötőszó származása. Eredetileg két külön elem volt e szavunk: hasonlító kötőszó (*mint*) és határozatlan névelő (*egy*), a mint még ma is használhatjuk külön érezve, egybeforratlanul ezeket az elemeket, pl. olyan kíváncsi, *min' e y* vén asszony, stb. Ez eredeti összehasonlító használatmód azonban oly gyakori volt, hogy a két szó megszokott egységet alkotott a nyelvérték előtt s oly kifejezések elé is eléjejárult, melyekhez voltaképpen nem illenék. Legkönnyebben a számviszonyt hanyagolta el bizonyára a nyelvérték,

*) *R* a tőt, *a* és *b* a viszonyjelölő elemeket fejezik ki.

midőn többes számú névszók elé is *) alkalmazta a *mint egy* szó-párt; pl. «hazrwl hazra jarnak *myntheggy* koldwsok» (LevTár I. 272); «az bálványokat nem külömben tisztelik, *mint egy* isteneket» (Monoszlai, NySzót.), stb. Majd oly névszók elé csatolták, a melyeknél a határozatlan névelő mondható szokatlannak; pl. «az ke-med embere *mynth gy* ifelkor [éjféلكor] jwta ide» (LevTár I. 256). Végre egész korlátlanul mindenféle szók, névelős főnevek, határozószók, igék elé is oda függesztették, s ekkor már jelentése is általánosabbá lett, pusztá adverbiummá és hasonlító kötőszóvá sülyedt, melyben a második elemnek, az *egy*-nek eredeti rendeltetése teljesen feledésbe jutott: «a nyolcz boldogságok, melyeken *mintegy* a Jákob-lajtorjáján fel lehet menni» (Biró Mártonnál, NySzót.); «azután kérdé *mintegy* keményen: honnét jössz Cleodon» (Mikes, NySzót.); «az efféle tanátstalan vitézeket *mint egy* ki keresik a' golyóbisok» (Fal : NA. 185), stb. (Vö. Simonyi: Kötőszók, III. 169. s köv. II.)

Utalhatunk a sokáig hasztalanul magyarázatott *bennünket*, *benneteket* névmások érdekes keletkezésére is, melyeknek megfejtése szintén csak mondattani alapon sikerülhetett (I. Szómagyarázatok, 1—11).

Még csupán egy bizonyosság fejtegetésére terjeszkedünk ki bővebben, mert alábbi tárgyalásaink folyamán is látni fogjuk, mennyire fontos, s mily különböző téren érvényesíthető és érvényesítendő az az elv, a melyet hangsúlyozunk.

Talán másnak is föltűnhetett, nekem legalább régóta sajátosságoknak tetszik egy pár megyénknek, bár régi eredetre támaszkodó, elnevezése: *Fehér* megye, *Vas* megye, *Heves* megye, *Sáros* megye, *Békés* megye, de legkivált, s ezen akadt meg először fülem, *Ab új* megye. Miért *fehér* ez, miért *sáros* amaz; mért érdemel egyik *békés* nevet, míg a másik *heves* névvel van megbélyegezve; miért *vas* a jelzője ama határszéli megyének, s végre ugyan mi értelme lehet *Abaúj*-nak, melyet olyan könnyen bont föl fülünk e képtelenül egybeállított két szóra: *Aba* és *új*. Azt lehetne ugyan mind-

*) Az eredeti számjelentésnek e figyelmen kívül maradása az egyszerű *egy*-gyel is tapasztalható; pl. «Kiskomárom, Nagykomárom, De szép *egy* lány ez a három» (népd.). Ehhez hasonló, a mit az *egy* általánosabb használatára nézve a következő fejezetben tárgyalunk. (Vö. még Simonyi: Kötőszók, III. 176.)

járt mondanunk, hogy nem szabad e nevekben mai értelmet keresnünk, mert valamennyi csupa népetymologia játéka is lehet, a mire történetük hosszú folyamán, eredetük feledésbe mentével könnyen kínálkozhatott alkalom. Igaz. Azonban más szintől rögtön a kérdés, mihielyt visszamegyünk a megyék elnevezésének régibb módjára. Itt már nem *Fehér megyé*-vel, *Heves megyé*-vel, *Békés megyé*-vel stb. találkozunk, hanem *Fehér vármegyé*-vel, *Heves vármegyé*-vel, *Békés vármegyé*-vel, s ez, noha jelentésanilag még semmivel sincs benne kevesebb sajátosság, mégis közelebb visz a dolog megfejtéséhez. Tudjuk ugyanis, hogy a megyék központjai, történeti eredetük szerint, *várak* voltak, a *vármegyék* tehát eredetileg egyes várakhoz tartozó közigazgatási kerületeket alkottak, s maga a *megye* szó is voltaképen „határt, környéket, kerületet” jelent. Ennélfogva egy tekintet a vármegye-elnevezések mondattani szerkezetére, megadja nekünk a keresett magyarázatot. Hasonló fejlődés előtt állunk itt is, mint a *nélkül* névutó eredeténél. A megyék elnevezései ugyanis kezdetben így hangoztak: *Fehérvár megye*, *Ungvár megye*, *Vasvár megye*, *Zalavár megye*, *Baranyavár megye*, azaz: *Fehérvár megyéje*, kerülete, *Vasvár megyéje* stb., a minthogy ma is megvannak ősi központjaik e régi nevükkel: *Fehérvár*, *Ungvár* (ma is megyei székhelyek), *Vasvár*, *Zalavár*, *Baranyavár* (ma jelentéktelen helységek), stb. Hogy ez így volt, mutatja olykor a latin elnevezés is, melyben a *comitatus* „megye” szó jelzőjéül az illető vár teljes magyar nevéből képzett melléknév szolgál, pl.: „in comitatu *Vosvariensi*” (egy 1253-iki oklevélben, l. Horvát Árpád: A diplomatikai írástan alapvonalai, 116. l.); „in *Abawyvariensi* . . . in Saros comitatus” (1477-ből, l. Hazai Okmánytár V. 337).*) Már most legérdekesebb e megyenevek fejlődésében az *Abauj megyé*-é. Régen ugyanis az előbbieket példája szerint s mint a latin kitétel is mutatja, *Abaujvár megye* volt, s ez azt teszi: bizonyos *Abaujvár*-hoz

*) Vö. a következő kifejezésmóddal, a hol a vár teljes neve szintén megvan, de melléknévképző nélkül: „in possessione Liuba vocata in Comitatu *Abawywar* habita” (1370-ből, Hazai Okmánytár V. 154). Megjegyezzük, hogy *Comitatus Abaujváriensis* rendes latin neve *Abauj megyének* (így nevezi Bonbardus is 1718-ban megjelent *Topographia*-jában), míg Vas megyét közönségesen *Comitatus Castriterrei*-nek írták.

tartozó *megye*. Ez az *Abaújvár* ma is megvan mint falu, s neve egészen érthető, mert ekként tagolandó: *Aba-újvár*,¹⁾ épúgy mint pl. *Érsek-újvár*, *Német-újvár*, *Magyar-óvár* stb. A *vár* szó azonban, mint a többi megyenevekben is, a *megyé*-hez csatlakozván (vö. a -*nél* és *kül* összekapcsolódását a *nélkül*-ben), minthogy a *vármegye* szó maga külön is használatos volt: a nyelvérzék előtt a magában véve képtelen *Abaúj* (Aba-új) tűnt föl a megye megkülönböztető nevéül s ma már közönségesen csak így beszélünk: *Abaújban*, *abauji*²⁾ származású stb.

Látjuk e példákból, hogy a szófejtőnek, ki a szók eredetét, alakjuknak és jelentésüknek előállítását kutatja, multhatatlanul mondatbeli szereplésük vizsgálatából kell kiindulnia. Innen kapja meg a legbiztosabb útmutató fonalat, mely az eredetkérdésnek bonyolult útvesztőjéből legkönnyebben kivezetheti, mely eltévedésektől megóvhatja.

II.

Tapadás tüneménye a mondatelemek közt. Egységes jelzővé tömörült mondatrészek. Önállósított, egységes szóvá forrott szerkezetek. Továbbbragozott és továbbképzett mondatrészek. Nehézségek a mondatelemzésben. A történeti fölfogás segítsége.

Már a tárgyalt etymologiai példák egy részénél is észlelhetjük, miként szövetkeznek egységes szóvá a mondatnak némely eredetileg különálló, külön rendeltetésű elemei, a nélkül, hogy őket a szó alaktani értelmében összetételeknek lehetne neveznünk. Emlékezzünk vissza az *egymás*, *mintegy* szók eredetére. Mintha a tapadás általános physikai tüneménye érvényesülne a szavak keletkezésében is, ahol egymás mellett álló, rendszerint együtt jelentkező szók páraiból egységes fogalomjelölők, egységes szók támadnak. Vagy mintha birokra kelnének a mondat egyes részeit egybefűző vonzóerők s küzdelmükben átalakítanak a szócomplexumokat, midőn egyik hatalmasabb erő a másiknak vonzásköréből ragad magához

¹⁾ Azt is tudjuk, legalább hagyományból, hogy e nevet az *Aba* nemzetségtől kapta, a mely építette.

²⁾ Már Kazinczy azt írja: «*abauji* főispán» (Pály. Emlék. I. könyv, 16. fej.).

tömegeket (vö. *-nél kül* = *nélkül*), avagy egymástól eredetileg független mondatelemek egyesülnek egy szötestté (vö. *mint egy* = *mintegy*).

De emez első sorban a szöfejtés köréhez tartozó példákön kívül még sokkal nagyobb arányban láthatjuk a *ta pa dás* tüneményét érvényesülni a mondatéletben.

Tárgyalandó példáink arra az észleletre fognak bennünket vezetni, hogy a mondatoknak rendszerint együttálló, közvetlen egymás mellett s többnyire bizonyos értelmi kapcsolattal is szorosabbra fűzötten jelentkező részleteivel úgyszólván egységes elemként, egységes szóként bánik el nyelvszellemünk, midön nem csupán egységes mondatrészl, más, logikailag hozzájuk nem illő kifejezések, mondatrészek egységes jelzőjéül vagy kiegészítéseül használja őket, hanem valóban egy szónak, tönnek tekintve, képzöket, ragoakat függeszt hozzájuk. Egy szóvá tömörült mondatrészleteknek nevezhetjük ezeket, s az utöbbi eseteknek a képzös, ragos szerkezeteknek analögiáját kicsinyben ama tüneményben találhatjuk föl, melylyel Simonyi «önállósított határozók» neve alatt behatóan foglalkozott (I. Budenz-Album). E hasonlóság alapján önállósított szerkezeteknek, önállósított mondatrészleteknek is nevezhetnök jelenségünket.

A *tapadás* törvénye szerint, a tárgyalt *egymás*, *mintegy* szók keletkezéséhez hasonlóan, forrtak egy szóvá a tagadó névmások (*senki*, *semmi*, *sehol* stb.), az *amaz*, *emez*, *ugyanaz*, *ugyanéz*, *mindaz*, *mindez*, *szintazon*, *szintoly*, *szintügy*, *mindkét*, *mindenki*, *mindenhol*, *mindenütt*, *mindenüvé* szóknak, magának a *sem*, *se* tagadó és tiltó szócskáknak, a *söt* kötöszónak s számos egyéb olyan szavunknak eredeti alkatelemei, melyek között voltaképi összetételi viszony fönn nem állott, csupán mondatbeli egymásmellettségük, egy fő hangsúly alá tartozásuk adhatott okot egygyé olvadásukra. E szavaink közül a *senki*, *semmi* stb.-ben kötöszó (*és*), tagadó szó (*nem*) és névmás forrtak egygyé; az *amaz*, *emez*-ben egy indulatszó (*im*),*)

*) Vö. még külön maradt elemeivel e mondatokban: «imhol jön ő, sietvén *im* ez hegyeken, vigadozván *im* ez halmokon» (igy idézi Kriza az Énekek énekének II. 8. versét, Vadrózsák, elősz. VI.); «imhol am. *im* ezen helyen» (írja a Nagy Szótár, *im* alatt). Az *emez*, *imez*-ből aztán ana-

az *ugyanez*, *mindez* stb.-ben az *ugyan*, *mind* adverbiumok fűződtek össze az egyszerű mutató névmásokkal; a *sem*, *se* szócskákban az *is*, és kötőszó vált egygyé a tagadó és tiltó *nem*, *ne* szókkal, a *sőt*-ben meg *ugyane* kötőszó a *még*-gel alkotott új egységet (az utóbbiakra, a *sem*, *se*, *sőt* szókra nézve vö. Simonyi: Kötőszók, I. 60, 97). A *mindkét*, *mindkettő* s hasonló számnevekbe olykor a névelőt is közbe írjuk: *mindakét mindaketten* stb. Az összetett számok közül a *tizenegy* — *tizenkilencz* és *huszonegy* — *huszonkilencz* szintén csak összeolvadt szerkezetek (*tizen egy*, azaz: 'tizen fölül egy' stb.), s ma egységes szóként sorszámképzőt is ragasztunk hozzájuk: *tizenegyedik huszonkettődik*, stb. (Vö. lat. *duodevicesimus*, *undetricesimus*, ezekből: *duo-deviginti*, *un-de-tiginta*; ném. *ein-undzwanzigste* stb.)

Mind e példákban az egygyé-olvadás oly teljessé vált, hogy az orthographia sem választja többé külön eredeti alkotó elemeket, sőt némelyüket csupán a történeti fejlődés végig tekintése útján vagyunk képesek elemezni.

Vannak azonban jelentékeny számmal olyan eseteink is, melyekben a mondat'elemeknek egységes szóként való szereplése világosan kimutatható, noha egységes voltakra orthographiai különállóságuk miatt mindeddig sohasem gondoltunk. Kimutatható pedig ez az egységként való szereplésük, mihelyt közelebb szemmel vizsgáljuk, mennyiben felel meg jelentésük ama kifejezésnek, melynek jelzőjéül alkalmazva vannak, vagy hogy állapíthatunk-e meg külön-külön valamennyi elemüknek valami pontos szerepet az ismert mondatbeli szerepek (alany, állítmány stb.) közül. E kérdéseket fölvetve rögtön észreveszszük, hogy a kérdéses mondatrészletek csak úgy magyarázhatók meg némely kifejezések előtt, ha nem alkotó elemeik szerint, hanem egységesen, egész egységükben kifejlett jelentésük szerint fogjuk fel őket, s ha nem keressük minden tagjuknak az egész mondathoz való viszonyát, mert ez valamennyire nézve meg sem állapítható, hanem megelégszünk az egész mondatrészlet egységes szerepének megállapításával.

logikus úton a mélyhangú *amaz* is előállott. Egészen hasonló keletkezése van a francia *ce*, *cet*, *cette*, *celui*, *celle* mutató névmásoknak, melyeknek c-jében a latin *ecce* 'íme' lappang: *ce* = 'ecce-hoc'; *cet* = 'ecc-iste' stb. (l. Brachet: Dictionnaire étymologique).

Az adatok részletes vizsgálása jobban meg fogja a kérdést világosítani.

1) Azt tapasztaljuk ugyanis, mint fejezetünk elején már hangzottunk, hogy bizonyos, igen gyakran együtt járó szópárok vagy több szóból álló mondatrészek egységes jelző elemként oly fogalmak elé is járulhatnak, melyekhez voltaképen logikailag nem illenek. Érdekes bizonyosság erre például a népnyelvi *egy kis* jelzői kifejezés. Azt mondjuk: adj *egy kis* kenyeret, hozz *egy kis* bort stb. S ez az *egy kis* szópár, gyakori használata folytán, annyira egységes valamivé lett a nép nyelvérzéke előtt, hogy ilyesmit is hallhatunk aztán: «szokott az jámbor ifjúság mindön két hétben *egy kis bejárásokat* tartani» (Nyr. III. 225). Itt már — mint látjuk — többes számú főnév elé is (*bejárások*) eleje tette a népnyelv a quasi egy szóvá forrt *egy kis* jelzőt. Ilyen Csokonainak ez a mondata is: «köntöseikből is azt vették magokra, a mi jobban illik *egy ily angyalokra*» (Dorotya, I. é.). Ehhez hasonló az *egy* határozatlan névelőnek melléknév kíséretében való szereplése többes számú főnevek előtt. Gyakran mondjuk ugyanis pl.: *gyönyörű egy* állat, *ostoba egy* ficzkó, *haszontalan egy* gyerek stb. Az ily kifejezések miatt aztán annyira megszokottnak, mintegy egybeforrottnak érezzük a határozatlan névelőt a melléknévvel, hogy mindennaposná vált már az ilyenféle beszéd mód is: *gyalázatos egy* firmák ezek! *ostoba egy* gyerekek! *gyalázatos egy* nézeteid vannak! stb. S ide való az a fon-
tebb (I. fej.) már idézett népdalbéli kifejezés is: «de *szép egy* lány ez a *három*». Ezekben az *egy* szerepe egészen hasonló a *mintegy* kötőszó-
ban levőhöz, azzal a különbséggel, hogy emebben már minden tekintetben, orthographiailag is egy szóvá forrt megelőzőjével. Ide sorozhatjuk a következő adatot is: «elvonatkozva a belső okoktól s csupán *magát a* tényeket tekintve, ő a jog terén állott» (Kemény Zs.: Rajongók, IV. 67). Továbbá analog jelenség az a népnyelvünkben egészen közönséges sajátság, hogy a *ragozott* *) mutató névmást egyes számú alakjával teszik többes számú jelzett szók elé: *aztat a házakat, ebből a borokból* stb.

E sajátságot megtaláljuk már Mikesnél: «hogya pedig *ezzel a* kevély görögökkel volna dolgunk, itt eddig nem lakhattunk volna»

*) Alanyesetben álló jelzett szó előtt ez a sajátság (pl. ilyesmi: *ez a házak*) aligha fordul elő.

(Tör. Lev. 59-ik lev.); s előfordúl népies íróknál is, mint pl.: «minek beszélném el én az ő szépségét? Azt az olajszín arcot, azt a mély tűzű szemeket» (Vereskövi elbeszélésében, Föv. Lapok XXV. 1262); «előre léptek elmondani egy-egy köszöntőt *abból a régi krónikás verseményekből*» (ua. írónál, uo. XXII. 1039). Mindezeket alig magyarázhatjuk másként természetesebben, mint, hogy a sűrűn használt egyes számú *azt a*, *abból a*, *azzal a* stb. jelzői szerkezetek megszokott, egységes jelzővé váltak már nyelvérzékünk előtt s átviszszük őket minden jelzett szóra, legyen az bár többes alakú is. *) Ekként magyarázhatjuk még a következő két érdekes jelzői szerkezetet is: «*de ezek a fajta népetymológiák* is még mindig csak gondolatnélküli szóértelmesítések» (Nemzet, III. 100. teza); és: «jobban tetszett nekik *egy a más* társasága, hogysem részt óhajtottak volna venni az őket környezőknak mulatságaiban» (Lamb: Shakespeare-mesék, ford. Mihály Józ. II. 8). Az előbbi mondatban levő jelzői kifejezés az egységes *ez a fajta*, *az a fajta* szerkezetnek többes számú változata, azonban csupán a mutató névmás vette föl a többes jelét, mint a melyen egyszerű alkalmazásában is (*ezek a házak*) szükséges a többség fogalmát kifejezni. Második példánkban az *egy a más* egységes birtokos jelzőként van alkalmazva, átvéve oly mondatokból, a hol az *egymás*-nak e névelővel szétbontott s az eredeti fölfogást visszaállító kifejezése (*egy a más*, pl. «*egy a más* után», «*egy a más* miatt» stb., vö. fentebb első cikkünkben) egészen helyén van, holott mondatunkban a rendes nyelvhasználat szerint csak az egységes szóvá alakult *egymás* volna alkalmazandó.

2) Az a jelenség is észlelhető, hogy némely számtalanszor együtt járó két szót, mintha egységgé váltak volna, olyan kifejezések kiegészítésére is használjuk, melyekhez e szópárnak voltaképpen csak egyik tagja volna illő. Egy tasnádi asszony leveleiben olvastam pl. ezt a mondatot — a mihez hasonlót Nagybányán is mondanak — úgymint: «a szigeti útjára mi is azt mondjuk, hogy *biz azt* ne menjen abba az utálatos városba.»

*) Elfogadhatatlannak tartjuk Thewrewk Emil magyarázatát (Hely. magyars. elv. 73), ki szerint az *azt a házakat*-féle kifejezésekben a mutató névmás «collectív főnév gyanánt áll, melyhez aztán a többes számú appositio (*a házakat*) járul», s egybe volna vethető az egyes szám alkalmazásával ilyen mondatokban, mint: (boldogok vagytok?) *az* vagyunk.

Világos, hogy e kifejezésben az *azt* névmás semmi esetre sem tárgya a *menjen* igének. Azonban eléje van mégis vetve olyan, gyakran hallható mondatok hatása következtében, a melyekben az *azt-ra* értelmileg valóban szükség van, úgymint: *biz azt* ne vegye meg, *biz azt* el nem mondom, *biz azt* ne adja el, stb. stb. Az efféle mondatok folytán a *biz* (*bizon*) adverbium annyira egybeforrt a tárgyragos mutató névmással, hogy mintegy nem is jelent már egyebet, mint az egyszerű *biz*.

3) Még érdekesebb eset ama mondatrészleteké, melyek bár orthographiailag csekély kivétellel még egészen összeforratlanoknak látszanak, oly szoros egységgé olvadtak össze, hogy mintegy tö gyanánt, képzés és ragozás alapjául szerepelnek. Már Simonyi önállósított határozóinak egy része is ide tartozik e tűneményhez, és pedig példáinak ama csoportja, melyekben névutós szók vannak raggal vagy épen képzővel ellátva. Ezekben ugyanis voltaképen már nem pusztá határozószó, hanem egész határozói szerkezet van egységesnek, önállónak nézve, raggal és képzővel tovább alakítva. Ilyenek: *tegnapelőtről*, *husvét-utánra*, *délutánra*, *több felőlről*, *Dunántúlról*; *földalatti*, *régőtai*, *végnélküli* stb. (l. Budenz-Album, 67—70). Ezekhez sorozhatjuk következő példainkat: «nem a már elvett, de az *ezentúlra* reménylett ajándékok» (Kemény: Rajongók, IV. 139); «a koporsóra s a *síron túlra*» (PNapló 1884. évf. 41. sz. esti l.); «*hazánk határain túlról* vették az indító lökést» (Beöthy: Irodalomtört. I. 3); «a hadi szolgálat megkezdését *tanulmányaik bevégezése utánra* halaszthatják» (Nemzet, IV. 298); *új év utánra* (uo.). Mindezekben a végső rag vagy a képző az egységes (névutós, olykor jelzővel is ellátott) határozói szerkezethez járult, tehát keletkezésük a következőképen szemléltethető: (*több felől*)-ről; (*föld alatt*)-i; (*Dunán túl*)-ről; (*síron túl*)-ra; sőt: (*hazánk határain túl*)-ről; (*tanulmányaik bevégezése után*)-ra stb. Semmi esetre sem bonthatók föl ekként: *több + felőlről*, *síron + túlra* stb., mert ez elemzés sem jelentéstanilag nem volna teljesen megokolható, sem a történeti fejlődésnek nem felelne meg. Érdekes még Simonyinak következő példája is, melyet csak mellékesen idéz lapalatti jegyzetben, minden észrevétel nélkül: «a *hétfőn reggeli* vonat» (l. Budenz-Album, 64); ebben egy kettős időhatározói kifejezést (*hétfőn reggel*) láthatunk egységes töként képzővel ellátva. Ehhez hasonlók a következő közönséges jelzői

kifejezések, melyekben az első időhatározó ragvesztett alakot mutat: «szombat reggeli lapunkban elmondtuk» (Nemzet, V. 164), *vasárnap délutáni, péntek déli* stb. Szintén határozói szerkezet szolgált a képzés alapjául ez érdekes népnyelvi adatban is, noba a jelzett szón a viszonyrag ma már hiányzik, úgymint: *mindönnapló* (ebből: *mindön nap*, azaz 'minden napon'), azt a harangot jelenti, a melylyel hétköznap szoktak harangozni (Makó, Nyr. IX. 377).

De valamennyi ily módon keletkezett alakunk közt kétségkívül a hirhedt *tuladunai* és rokonsága a legföltünőbb. Nyelvész is kísértetbe ejtett már sajátszerű alakulata, de a rája kiáltott anathema foganatlan maradt, mert nagy vidék emelte föl mellette igazoló szavát (l. a Nyr. XX. XXI. kötetében lefolyt polemiát). Az alak érdekességét különösen az fokozza, hogy a képzés alapszavának (ha szabad e három szóból álló szerkezetet így neveznünk) két eleme közé a névelő is beleszorult. Eredetét különben most már igen könnyen megérthetjük. A mindennapos *túl a Dunán, túl a Tiszán* stb. határozói szerkezetek egészen egységes szóként hatottak a nyelvérzékre, s a mint az egyszerű *Dunán, Tiszán* ragos alakok mellett megvannak a *dunai, tiszai* melléknevek, az egész *túl a Dunán, túl a Tiszán* határozók mellé is megteremthette a nyelv a megfelelő csodaalakokat: *tuladunai, tualatiszai*. Azt hiszszük, e fejezetünk fejtegetései után, a hasonló természetű adatok világítása mellett nem fognak többé ezek a szóalakok sem olyan föltünőknek látszani, annyival kevésbbé, mert még abban a tekintetben sem állanak egymaguk, hogy a névelőt sajátszerű módon elemeik közé forrasztották. Párjuk ugyanis a háromszéki *eggyikamásul* határozó szó, mely azt teszi 'egyformán', azaz egyik úgy mint a másik, 'egyk a másúl' (l. Magy. Nyelvészet VI. 322); s ide sorozható a névelővel bővült *egy a más* szerkezetnek föntebb idézett sajátszerű alkalmazása, melyet már bővebben tárgyaltunk (l. 1. alatt). Ebben a névelő orthographiaillag nem vált környezetével egy szóvá, a mint nem vált az alább tárgyalandó *mi a manóba, mi az ördögöt*-féle sajátszerű szólásokban sem, melyeket szintén csak az itt fejtegetett nyelvtüneményekkel kapcsolatban lehet helyesen megmagyaráznunk.

Az eddig tárgyalt önállósított szerkezetekben voltaképen az önállósított határozók ismert tüneményét szemlélhettük. Azonban

vannak egyéb egységessé tömörülő s ragot, képzőt fölvehető szerkezeink is, melyek nem sorozhatók az önállósított határozók kategóriájába, tehát némileg más szempontból kell magyarázatuknál kiindulnunk.

Vannak ugyanis némely páros kifejezések, melyeket állandó együttlétük miatt a nyelvszokás annyira egybeforrottaknak tekint, hogy — egy szóként — csupán második elemüket látja el raggal, névutóval vagy képzővel. Ilyen pl. ez a kifejezés: *száz és száz*, melyet Szarvas egyik cikkében így ragoz: *száz és százával* [azaz: (*száz és száz*)-ával], e helyett: *százával és százával* (Nyr. XVI. 164). Hasonló ehhez: «*tíz tizenötször kerül meg a menet a Valideház udvarát*» (Budap. Hirl. VI. 38, Tóth Béla tezája), e h. *tízszertizenötször*; *egy és ugyanazt, egy és ugyanannak* stb., ezek h. *egyet és ugyanazt, egynek és ugyanannak* stb. Még érdekesebb, a mit élő beszédből jegyeztem föl: «a melynek állítólag *egy és ugyanaznak* [így!] kellene lenni», azaz: (*egy és ugyanaz*)-nak, e h. *egynek és ugyanannak*; mint látjuk, még a mutató névmás *z*-je sem hasonlított a *-nak* raghoz, csupán az *egy és ugyanaz* megszokott alakjának hatása folytán.*) Ide való e népnyelvi adat is: «Szebbiket, jobbikat, *karcsu magasabbikat*» (Nyr. I. 230), e h. a *karcsubbikat és magasabbikat*, minthogy a *karcsu* és *magas* mint rendesen együtt járó természeti tulajdonságok a kifejezésben is állandó kapcsolatot alkotnak. S ide valók aztán a *ragelhagyásnak* népnyelvünkben is előforduló adatai, minők: a *Jézus Máriádat*, e h. *Jézusodat és Máriádat* (vö. Mátyusföld nyelvjár. 72); *atya-, fiu-, szentlélekre, egy vagy kettőt*, stb. (l. Thewrewk Emil: Helyes magyars. elvei, 78). Látjuk tehát, hogy a rendszerint együtt járó fogalmak neveinél a népnyelv is szereti a ragot csupán az utolsó névszón tenni ki; azért nem találunk

*) Az *egyazon* jelzői kifejezés is voltaképp annyi mint: *egy és ugyanaz*, s itt is tulajdonképp az *egy*-et is ragoznunk kellene a névmás mellett; a következő mondatban tehát: «a ki sokat van *egy* abban a szakmában, csak távolabb eső alakok és jellemek magába fölvételével fogja művészetét az egyoldalúságtól megoltalmazni» (Budap. Hirl. VI. 80) — voltaképpen így kellene a kérdéses jelzőt mondanunk: «egyben abban a szakmában». A németben az *ein und derselbe* kifejezést tényleg kétféleképp ragozzák: in *einem* (vagy: *ein*) und *demselben* hause wohnen (Sanders: Wörterb.).

semmi megbotránkoztatót az ilyen — köznyelvünkben is minduntalan hallható — beszédmódban, mint: «az épület többi részében van egy fészter és a bányász lakása, *egy szoba és egy konyhával*» (Főv. Lapok XXV. 1012. tez.); *a magyar nyelv és irodalomból; természetrajz-, földrajzból* stb. E példák némelyikétől már csak egy lépés hiányzik a szóösszetételhez, s innen van, hogy némely páros kifejezéseink, melyeket a régiebb nyelv még külön-külön ragozott, ma csak második elemükön veszik föl a viszonyjeleket s ekként valóságos összetételekké kezdenek összeforrni. Ilyenek: régen: *hire neve, híres neves*, ma: *hírneve, hírnév, hírneves*; rendesen: *kezemről-lábamról*, de Petőfinél: «mily soká tart, míg e lánczot *kezem-lábamról* leverik» («Az apostol» XVIII. szakasz); *ügyét-baját*, és: «a legnagyobb sietséggel szokta elvégezni minden *ügye-baját*» (Lamb: Shakespeare-mesék, ford. Mihály Józs. II. 175); *zegét-zugát*, és: «a közönség ellepte minden *zege-zugát*» (Nemzet, VI. 175. esti l.); *országnak-világnak*, és: «nem hirdette-e *ország-világnak*, hogy . . .» (Jókai beszédében, uo. VI. 148); «ő volt a magyar irodalmi termelés *színének-javának* letéteményese» (uo. VI. 137. tez.), és: «látnák a magyar főváros *színe-virágát*» (Főv. Lapok XXIII. 276. tez.); s egyazon czikk két reproductiójában olvassuk: «a hentes bolt és az opera portása közt állva, nyögi el nekünk *búját-baját*» (Főv. Lapok), és: *buja-baját* (Pesti Hirlap, 1888. júl. 1. sz.); ide valók még: «rá kellett szánnia magát, hogy keresztül *ötöl-hatoljon* [e h. *ötöljön-hatoljon*] a levélen» (Jókai: Új földesúr, 70); «itt-ott elő is került már egy-egy *ősz-tavaszi* felöltő is» (Főv. Lapok, XXV. 194). S hasonló tüneményre már a régi nyelvben is találunk néha példát, mint: *ágabogácska* (NySzót.) e h. *ágacska-bogocska*; «a' hová nem érkezic az oroszlán büre, bé *csúszmáoszt* a' Róka köntőse» (Czeglédi: Redivivus Japhetke, 1. l.), e h. *csúszott-máoszt*.

E páros kifejezésekhöz hasonló sors éri gyakran az értelmező szerkezeteket is. Vannak ugyanis némely kifejezéseink, melyekben értelmezett és értelmező csaknem állandóan együtt találhatók s ennelfogva oly megszokott egységet alkotnak, hogy a rendes és eredetibb szokástól eltérőleg csupán az értelmező után függesztjük a szükséges ragot vagy névutót. Az angyali üdvözlésben pl. «asszonyunk, szűz Mária» állandó értelmezős szerkezet, s innen van, hogy már a Domonkos-codex azt írja: «vgyan ezen

frater zokta vala tyztelny *azzonyonk zuz mariat* ez keppen» (237. l.), e h. *asszonyunkat, szüz Máriát*. Hasonló az Érdy-codexben: «tyztelte *wrwk Iesusth*» (146), e helyett: *urunkat, Jézust*. Régen még rendszeren így beszéltek: «kwltwnk suplicacioval ennek elette es *kyralhos w felsegehes*» (LevTár. I. 12); «az mit meggygertwnk *kyralnak w felsegenek* meges akaryuk adni» (uo. 13); «elküldöttek münket előre, hogy *urunknak ő felségének* az számára készítenők ott el az szállást» (Mindszenti Gáborból, l. Beöthy : Irodalomtört. 6 I. 228); «császárnak *ő felségének* is értésére adtuk ez dolgot» (a székely nemesség 1527-i kiáltványából, Budap. Hirlap XI. 358. cz.), stb. És e kifejezésmód sokkal természetesebb és eredetibb, mint a mai, midőn így beszélünk: «*ő felsége a belgák királyának* védnöksége alatt Brüsszelben nemzetközi kiállítás fog tartatni» (Nemzet VI. 276. mellékl.). Magyarozatát, mint a többi példák is, abban leli, hogy az egész értelmezős kifejezést egységes szóként szeretjük ragozni: (*ő felsége a belgák királyá*)-nak.

Eredetileg szintén értelmezős szerkezetként ragozhatta nyelvünk a *valaki más, valami egyéb, ki más, senki más, semmi más, senki egyéb, semmi egyéb*-féle páros névmási kifejezéseket. Erre vallanak legalább némely régibb adatok s ez látszik elemeik jelentésénél s egymáshoz való viszonyánál fogva is természetesebbnek. Eredetibbnek tartjuk a következő, mindkét elemet ragozó kifejezésmódot: «chak ennalam vagyon ninchen *egebnel senkynel*» (NémGl. 307), ma így is mondhatnók: «nincsen *senki másnál*»; «ha *valamyt egyebet* ebbe myelthewnkn volna» (LevTár. I. 34), ma: *valami egyebet*; «immár *semmit egyebet*¹⁾ nem kíván, hanem hogy . . .» (uo. II. 86), am. *semmi egyebet*; s ez a kifejezésmód még ma is közönséges, pl.: «már oda küldjenek kegyelmetek *valakit mást*» (Jókai : Elátk. csal. I. 29); «*miért nem vetnek szemére annyi ellentétes szereplést senkinek másnak*»²⁾ (Nemzet, VI. 181). Azonban ma már nagyon gyakorivá lett, e páros kifejezéseket egységnek véve, a következő ragozásmód:

¹⁾ Vö. ezekkel ezt a kifejezést: «nem tudok *egyebet mit* mondani» (Haller : HHist. III. 217), a mit így is mondhatunk: «nem tudok *mit* mondani *egyebet*».

²⁾ Vö. «Adassék a levél Hunyadi Mátyásnak, Tulajdon kezébe, *Senkinek se másnak*» (Arany : «Mátyás anyja»).

«Kiről is van tehát szó? *Ki másról*, mint ki egy fejjel nagyobb mint polgártársi» (Emb. tragéd. V. szín); «enyim az [az istenkard]! *ki-másé?*» e h. «kié másé» (Buda halála, X. é.); «több ház alapfalaira bukkant, de *egyéb semmit* [azaz: (*egyéb semmi*) t] sem talált» (Egyetértés, XVIII. 130); «engem illet érte a di, *senki mást*» (Csiky: Antigone-ford. 393. v.); «a Balkán félszigeten *senki másnak* nincs joga fegyveres beavatkozáshoz» (Nemzet V. 271. esti l.); «egyáltalában nem tudnám se én, se *senki más*, se Volfnak, se *senki másnak* bebizonyítani» (írja Ásóbóth Oszkár, Nyelvtud. Közlem. XV. 119); «Ördög adta kis legénye, Még mi nem jut az eszébe! Jó lenne, jobb lenne, Ha *valaki másba* [e h. ha *valakibe másba*] szeretne» (népdal a Piros Bugyelláris cz. népsziműben); «jobb lett volna mégis tán *valaki mást* választani» (Föv. Lapok XXVI. 89. l. teza).

Ezekhez sorolhatjuk a *mi minden* kifejezést is, melyet ma rendesen szintén így ragozunk: *mi mindent, mi mindenről* stb., noha előfordul az eredetibb használatmód is, pl.: «közel négyszáz kiállító mutatja be a kiállításban, *mit mindent* nem termel Vasmegye» (Nemzet, VI. 240. esti l.); «kiadta a rendeletet, hogy *mit mindent* végezzenek» (Lamb: Shakespeare-mesék, ford. Mihály Józ. I. 21).

Ezeknél is érdekesebb az oly értelmezős szerkezeteknek egységessé válása, melyekben csupán az értelmezett szó névmás. Ilyenek: «*mi földlakók előtt* a Márson látható egyenes vonalak megfoghatatlanok» (Budap. Hirl. X. 322. tez.), e h. *mi előttünk* (vagy szokottabban: *előttünk*), *földlakók előtt*, ebből: «(*mi, földlakók*) *előtt*»; «Pater Didon *mi nyugatiak számára* a mi eszünk járása szerint írta meg Jézus életét» (uo. XII. 128, Tóth Béla tezájában); sőt egy magánlevélben illet is olvasok: «szigorú feladatunk *mi állami tanítóknak* itt e megyében az idegen ajkú népet magyarosítani», e példában már rag járul a megszokott s egységgé vált *mi, állami tanítók* kifejezéshez. Ilyenek még: «nem kívánod te azt, hogy én bűnhődjem *ezek a gazemberek miatt*» (Egyetértés, XX. 283), e h. *ezek miatt a gazemberek miatt*; «itt érdeklődnek *maga az író iránt* is» (Föv. Lapok, XXVI. 90. tez.). — Mind e jelenséghez hasonló a németben ez a ragozásmód: *König Stefans*, azaz: (*König Stefan*)-s, e h. *Königs Stefans*.

Sőt még tovább megy a nyelv az állandóan együtt szerepelni szokott mondatelemeknek egységgé való olvasztásában. Nevezetesen egybeforrva ragozza a *más, több, kevesebb* mellékneveket a hoz-

zájuk — hiányos hasonlító mondatként — *mint* köszszóval kapcsolódó kifejezésekkel, úgymint: «nem használ ilyet olyanokkal szemben sem, kik más, *mint loyalis eszközökkel* is tudnak küzdeni» (Nemzet, VI. 158), azaz: (*más, mint loyalis eszközök*)-kel, e h. *„más-sal mint loyalis eszközökkel”,* vagy *„más eszközökkel, mint loyalis eszközökkel”,* a mit különben rendesen így szoktunk kifejezni: *„mással is (vagy: egyébbel is) tudnak küzdeni, mint loyalis eszközökkel”;* «mikor bukott meg egy eszme más, *mint a tulzók heve által*» (Kemény: Rajongók, IV. 28). Ide sorolhatjuk ezt a példát is, noha egyéb módon is megmagyarázható: «az állam nem lehet felekezeti, a papok ellenben nem lehetnek más, *mint egyháziak*» (Budap. Hirl. XII. 185. vezikk).

Leggyakoribb, úgyszólván kivétel nélküli az ilyen használat a *több mint* hasonlító kifejezésnél. Régen még így beszéltek: «*teb-nec hog nem withzaznak*», vagyis: *többnek* hogynem (azaz *mint*) *ötszáz-nak, plus quam quingentis fratribus* (NémGl. 197), s még ma is előfordul ez az eredetibb használatmód: «nézzék meg vasuthálózatunkat, melyet 2200 kilométerről *többre mint* 10000 kilométerre szaporított ez a politika» (Nemzet, VI. 154); «egy-egy gyermeknek tanítása nem *többre, mint* 7 frt 17 krba kerül» (Egyet-értés, XX. 42, Irányi D. beszédéből); «*többet mint* 50000 frtot adott egy ilyen asztalért (Wilkins-Keleti: Róm. régis. 22). Ma azonban — s talán a latinban és németben szintén változatlanul maradó *plus quam* és *mehr als* hatása alatt is — rendesen így szólunk: *több mint húszszal* kevesebb, azaz: (*több mint húsz*)-szal e h. *többel mint húszszal*; «az új gép *több mint* háromezerszeresen nagyít» (Föv. Lapok, XXV. 311); «(a házban) az ember életének *több mint felét* tölti» (uo. 1888. nov. 16. sz. tez.); «a munkásoknak *több mint fele* [tulajdonkép e h. *többje mint fele*] elbocsátatott» (Nemzet, VI. 162); «a Révész által összeállított okok *több mint valószínűvé* teszik, hogy...» (Toldy: CorpGramm. előszó XI. 1.); «a menyegzői ünnepélyt *több mint fejedelmi pompa által* akarta emlékezetessé tenni» (Kemény: Rajongók IV. 171). — S hasonló módon használják a *kevesebb mint* hasonlító szerkezetet is: *kevesebb mint ezerszer* e h. *„kevesebbszer mint ezerszer”,* stb. — Az előbbi, a *több mint* kapcsolat már valóságos stereotyp jelzővé vált, akár csak a latin *plus quam*, a mint már magyarban is mondjuk: *plusquam* disznóság, azaz tulságos, tulságosnál is tulságo-

sabb disznóság (vö. még: plusquamperfectum). — E jelenséghez sorozhatjuk még a következő, kissé szokatlanul hangzó adatot is: «a szabadelvű párt győzelme minden körülmények közt biztosnak látszott és *annyi mint egyhangu választásnak néztünk elibe*» (Nemzet, VI. 194. esti l.).

Valamennyi tárgyalt egy szóvá tömörülésnél érdekesebb a főntebb már érintett *mi a manóba, mi az ördögöt*-féle kérdői kifejezéseknek eredete és természete. Szóljanak előbb maguk a példák:

«De *mi az ördögöt* csinál, Hol a pokolba marad az a Csokonai Vitéz Mihály?» (Petőfi: «Csokonai»); «*mi az ördögöt* is keresne a dallam itt?» (Vajda János, «Egyetértés» XXI. 83. tcz.); «*hát mi az ördögért* verekedtünk mi?» (Mikszáth, Pesti Hirl. VI. 292. mellékl.); «*hát mi az ördögöt* hozzátok vissza az asszonyt?» (Mikszáth, Föv. Lapok XXI. 515); «*mi a manónak* tetted azt a tüt ebbe a zsákba?» (Nyr. I. 461); «*mi a fenék* vannak itt?», «*aszongya* Holécinek, vagy *mejik a fenéknek*, hogy...» (saját hallomásaim); «*halyinába, frakkba* tudja *mi a mennydörgősbe* akarják bujtatni» (írja Szarvas, Nyr. VI. 501); «*mi a köben!*» szitkozódó fölkiáltás (vö. Nyr. XVII. 263); «*hatalmazzon fel rá, hogy elintézzem az első budapesti szabadalmazott, tánczosokat közvetítő szövetkezettel.* — *Mi a macskával?*» (Nemzet, V. 27. tcz.); «hiszen van már egy, a kit Gáspárnak, Menyhértnek, Kristófnak, vagy *mi a csodának* neveznek» (Jókai: Elátk. csal. I. 59).

Hasztalan volna minden elemző kísérletünk, ha pontosan meg akarnók állapítani, hogy ugyan minő mondatbeli rendeltetése lehet az idézett mondatok megjelölt kifejezéseiben a névelőnek, s minő viszonyban állhat a kérdő névmással. Cserben hagy itt minden mondatelemző eljárásunk, valami olyan mondatrész-alakulattal van e helyt dolgunk, a melyet nem részei szerint, egészében lehet csupán ilyennek vagy olyannak minősíteniünk. Azt hisszük, hogy e kérdésformák: *mi a manóba? mi az ördögöt?* stb. nem lehetnek egyebek, mint egy szóként való továbbragozásai eme közönséges nominativusi kérdésformáknak: *mi a manó? mi az ördög?* *) Nem lehetnek egyebek, mert különben a

*) Például: *mi a manó* bújt beléd? *mi az ördög* bántott megint! Ilyenek ezek is: «*mi a csoda* ez? hiszen nem vagyok én tengeri hamis isten» (Jókai, Nemzet VI. 71. tcz.); «*mi a csoda*, ha a felséges ruhadarab egyszer-egyszer be is sárosodik» (Budap. Hirl. V. 30. tcz.); «*ki a*

ki, mi névmásoknak, ha a hozzájuk csatlakozó *a manó, az ördög*-féle kifejezéseket apposióioknak tekintjük, okvetetlenül szintén raggal kellene állaniok, egyéb viszonyt pedig köztük és a névelős *a manó, az ördög* stb. közt alig tudunk elképzelni. Hiszen sem alanyaik nem lehetnek e ragtalan kérdő névmások a névelős főneveknek, sem jelzőik, mert mint jelzők nem járulhatnak névelős főnevekhez (vö. *mi baj* ért? *mi hírt* hozol? stb.). Hogy már most maguk e közönséges *mi a manó? mi az ördög?*-féle nominativusos kérdések hogyan magyarázandók, azt egyelőre nyílt kérdésnek is hagyhatnók, mert hiszen eredetük aligha fogja a tárgyalt *mi a manóba*-féle ragos szerkezeteknek eredetét más világításba hozni, mint a minőt fejtegetéseink vetettek rá. Tény, hogy régebben névelő nélkül mondták e kérdésformákat, s ily módon olykor még ma is előfordúlnak. Régen rendszeren így beszéltek: «*mi ördögöt csinál?*»; «felelé a komondor: *mi patvar* maradéc?»; «*mi patvart* iárnál ott?» (l. NySzót. *mi* alatt), mai szólás szerint: «*mi az ördögöt?*», «*mi a patvart?*». A népnyelvből e régibb és eredetibb, névelőtlen kérdezőmódra ezt a példát idézhetjük: «Ott ülnek a reverendán [verandán]. — Hol? — A reverendán vagy *mi fenén*» (Nyr. XIV. 569). S e kérdezőmódnak maradványai a már egy szavá lett *micsoda, kicsoda* névmások is, melyek közül bizonyára a *micsoda* (azaz: *mi csoda?*) fejlődött ki előbb, s csupán ennek analogiájára keletkezett aztán a személyre vonatkozó *kicsoda* is, mert egyébként a *csoda* dolognév alig kapcsolódott volna össze a leginkább személyre alkalmazott *ki* névmással. Azonban föntebb idézett példáink közt láthattuk, hogy még ez az egységes névmású megállapodott *micsoda* is helyet engedhet a névelővel szétbontott *mi a csoda* kérdésmódnak. — Talán megkísérthetnők mindazáltal a névelő behatolásának is (*mi a manó, mi az ördög*) valami szóbajöhető magyarázatát. Azt hiszszük, követhető nyomot mutatnak nekünk a példáinkkal rokon eme kérdésmodok: «*hol a pokolba* marad az a Csokonai Vitéz Mihály?» (Petőfi föntebb is idézett mondatában); «*hol a kőben!*» szitkozódó fölkiáltás (vö. Nyr. XVII. 263); «*hogy a menköbe* ne emlékezném?» (Eötvös: Falu

bolond ad értetek pénzt?» (Arany: Aristoph. II. 47); «már most *ki a bolond* kötözgesse azt megint össze?» (Jókai: Elátk. csal. III. 57); «nem bánom, *akárki a menkö* fizet» (Budap. Hirl. VI. 159).

jegyzője, II. 122); «*hogy az ördögbe is híjják?*» (közönséges kérdés-mód), stb. Ezekben már a kérdő névmás is viszonyragos alak,¹⁾ illetőleg határozó, tehát nem{nominativus, mint a *mi a manóba-féle*ben. Ennélfogva a *hogy* és *hol* valami egyrangú mondattag lehet a hozzá csatolt a *pokolba*, a *menkőbe* stb. kifejezésekkel. S valóban alig foghatjuk föl a dolgot másként, mint, hogy a *hol?* *hogy?* kérdések után vetett a *pokolba*, a *manóba* kifejezések voltaképen indulatos — pusztán fölkiáltó vagy akár szintén kérdező — appositíók,²⁾ a melyek mint közönséges kifakadó szólások a kérdő-névmásoknak elmaradhatatlan társaivá szegődtek, velük úgyszólván egységes kérdői formába olvadtak. S így áll a dolog már most a *mi a manó*, *mi az ördög*, *mi a csoda*-féle nominativusos kérdésekkel is, melyeknek egységes továbbragozásából a *mi a manóba-féle* kérdésalakok keletkeztek. Vagyis az ilyen eredeti kérdésformákban, mint: *mi az ördög van itt?* az az *ördög* eredetileg kérdő, illetőleg fölkiáltó appositio lehetett: «*mi?* az *ördög van itt?*» «*mi?* a *manó bántott?*» stb. Később e kettős kérdések a fő kérdősúlylyal álló *mi*-vel egybekapcsolódtak, egy hangsúly alá kerültek, s így állapodott meg e sajátyszerű kérdezőmód.

Más módon hatolt be ugyan, de szintén hasonló egységes mondatrészetben találjuk a névelőt a nagybányai (Szatmár megye) tájszólásnak eme sajátosságos kérdésformájában: «*mi a baja van?*» «*mi a bajod van?*» «*mi a bajod vót?*» stb. Rendes kérdéssel így volna: *mi baja van?* (vagy: *mi a baja?*) *mi bajod van?* (vagy: *mi a bajod?*) *mi bajod vót?* A nagybányai kérdés-módot nézetem szerint két kérdésszerkezet egybevegyüléséből kell magyaráznunk, és pedig: *mi a baja van* = *mi baja van* + *mi a baja*; *mi a bajod van* = *mi bajod van* + *mi a bajod*; a múlt idejű kérdés-módba aztán bizonyára a jelen idejű kérdésformából hatolt át az egységes *mi a bajod*. Vagyis a névelő a segédige nélküli (*mi a bajod?* stb.) kérdésekből behatolt a segédigével szerkesztett kérdés-módba.

Az itt tárgyalt jelenségekhez érdekes analogiát idézhetünk a német nyelvből. Ez a *was für ein* kérdő névmás, mert már való-

¹⁾ A *hol*-ban helyhatározás, a *hogy*-ban módhatározás van kifejezve.

²⁾ Vö. Kúnos és Munkácsi magyarázatát e szólásokról: A belviszonyragok használata, 68. l.

ságos egységes kérdő névmásnak tekinthetjük. Voltaképen csak a *was* a kérdő elem benne, a *für* pedig egy cél- illetőleg tekintethatározónak a viszonzyszava, melyet határozatlan névelős főnévvel kapcsoltak össze. E nominativusi kérdés pl. *was für ein buch ist das* voltaképen annyit jelent — a mint még mondják is így — *was ist das für ein buch*, vagyis mintegy: „könyvnek mi ez?” De a három szó annyira egybeforrt már, hogy egységesen így ragozzák: *was für eines buches*, stb.

Az önállósított szerkezetek, önállósított mondatrészek eme vizsgálatától azzal a tanúlással mehetünk át a mondatélet egyéb tüneteinek tárgyalására, hogy a hagyományos mondatelemzés, mely a mondat minden egyes tagjának külön iparkodik szerepét kijelölni, számos esetben cserben hagyja vagy hibás megállapításokra vezeti az elemezőt; ennél fogva el kell ismernünk egy olyan szempont jogosultságát még az iskolai mondattaglalásban is, a mely eme bökkenőkön szerencsésen keresztül segíthet. E segítségünk pedig csupán a történeti szempont lehet.

E szempont nélkül, vagyis a különben meghatározhatatlan mondattagok vagy mondatrészek eredetének szemmeltartása és megállapítása nélkül alig fogunk feleletet adhatni pl. a következő kérdésekre. Minő mondatrész, teszem, a *mi* névmás eme főntebb idézett mondatban: „szigorú feladatunk *mi* állami tanítóknak itt e megyében az idegen ajkú népet magyarosítani”? Vagy szintaktikailag minő szerepe van az *egy* számnévnek Greguss amaz említett mondatában: „az emberiség története *egy* a máshoz fűzött engesztelő tragédiák láncolata”? Formaszzerű jelzője volna-e a többes számú *tragédiák*-nak? Hát e szintén idézett mondatban minő mondatrésznek fogjuk az *egy*-et nyilvánítani: „jobban tetszett nekik *egy* a más társasága”? Tárzza-e igazában az *azt* névmás a *menjen* igének a főntebb idézett kifejezésben: „*bizt* *azt* ne menjen abba a városba”? Vagy jelző-e a *vasárnap*, *szombat* szó az ilyen szólásokban: „a *vasárnap* reggeli vonattal”, „*szombat* reggeli lapunkban” stb.? Azt fogjuk talán mondani, igen; csak hogy miként állhat efféle időfogalom neve minden külön jel nélkül jelzői szereppel? Vajjon ama versikében is: „szebbiket, jobbikat, *karcsu* magasabbikat”, — jelzője-e a *karcsu* a magasabbnak? Az effélékben, mint: „életének *több* mint felét”, a ragtalan *több*-nek mi a

mondatbeli rendeltetése? Végre hogyan állapítsuk meg magukban akár a *ki*, *mi* névmásoknak, akár az *a manóba*, az *ördögöt*-féle szólások névelőjének mondattagságát ama bővebben tárgyalt sajtósági kérdésalakokban?

Ime, a mint már közben is megjegyeztük, s a mint tanulságunk hangsúlyozásánál is megmondottuk, itt csak az egész mondatrészlet szerepét lehet kiszabnunk, az egyes tagok mivoltát csupán az egész részlethez való történeti viszonyukkal világosíthatjuk meg, szóval kénytelenek vagyunk történeti alapon adni némely mondattagnak meghatározását.

A mondatelemzésnek e történeti szempontját az alább tárgyalandó tünemények némelyikénél szintén kénytelenek leszünk alkalmazni.

ZOLNAI GYULA.

Német szavainkhoz. — *Málha*. Bizonyosan sokaknak föltűnt már a fr. *malle*, ang. *mail* szókhoz való hasonlósága (így Imre Sándornak, Id. és hibás szólások 107). Ezekkel csakugyan egyeredetű, mert közös forrásuk az ófölnémet *malaha*, *malha*, középfö. *malhe*, 'tasche, sack'.

Portéka, *partéka* (azelőtt általában 'holmi, czókmók') = ném. *partéke*, *parteken* fem. és neutr. «1. kleiner teil, stückchen; 2. schnitte brot, almosen, gabe; besonders häufig gebraucht es Luther für das zeitliche u. wergängliche gut: schlechte, geringe parteken . . . Es ist wol nichts anderes, als das von *part* gebildete niederdeutsche demin. *párteke*, -n mit versetzter betonung u. mit anlehnung an den bettelruf *partem*.» (Grimm.)

Portya, *porta*, *portyázás*, *portázás*. Semmi közük a kaput jelentő *portához*. Keszler J. úr figyelmeztetett a német *partei*-nak hasonló régi használatára: «*Partei*: kleiner haufe truppen . . . *Parteien auf kundschaft ausschicken* [*portyások jártak*, *vizsgáló-porta* NySz.] *Streifende parteien* [*nyargaló-porta* NySz.] *Auf parteien ausgehen, auf p. ausschicken* [*portára kiméggyen*, *portára indul*, *ki-portáz* NySz.].» Adelung. Innen a ma is járatos *parteigänger*, mely régebben a. m. *portyása* vkinek. — Még régebben *partie*, még Logaunál is *partyen*. Vö. ma is *eine landpartie* stb. Természetesen nem egyéb, mint a fr. *partie* (*une partie de chasse* stb.), tehát mind a *portya*, mind pedig a *portéka* közvetve a latin *pars* származékai.

SIMONYI ZSIGMOND.

A gyermek nyelvének fejlődése.

A gyermeki értelem ébredése együtt jár a nyelv fejlődésével; az öntudatra ébredő gyermek kezdetleges gagyogása segítségével igyekszik gondolatait környezetével tudatni, s viszont beszélő képességének fejlődése segíti gondolkodásának fejlődését. Physiologusok és psychologusok, ép a lelki élet vizsgálata szempontjából, gyakran foglalkoztak a gyermek nyelvének megfigyelésével is; ellenben a nyelvészek — kiket e kérdésnek legközelebből kellene érdekelnie — alig fordítottak reá nagyobb figyelmet, noha nem egyszer hivatkoznak a gyermek nyelvtanulására, ha a nyelv eredetéről, fejlődéséről vagy az idegen nyelvek tanulásáról van szó. Újabban a nyelvek fejlődésének és folytonos változásának magyarázatában nagy szerepet játszik a gyermek nyelvtanulása, sőt *Passy* (*Étude sur les changements phonétiques*. Paris. 1890) kizárólag annak tulajdonítja a nyelvek fejlődését, hogy a gyermek tökéletlenül utánozza a felnőttek beszédét és mindig marad valami különbség a két nemzedék nyelve között. (V. ö. *Simonyi*, Magyar nyelv. I. 15—17. ll.).

A legkitünőbb munka, mely e kérdésről szól *Preyeré* (*Die Seele des Kindes*, 2. Auflage, Leipzig. 1884), a ki a gyermeki lélek fejlődésének minden egyes nyilvánulásával foglalkozik, köztük természetesen a beszélő képesség fejlődésével is. Preyer a physiologus szempontjából tekinti a kérdést s főleg azt kutatja, hogyan válik a gyermek szervezete mind alkalmasabbá arra, hogy gondolatait szavak segítségével tudja kifejezni. E mellett hiven és részletesen leírja, hogyan fejlődött fiának beszélő képessége életének első három évében.

Preyer munkája buzdított engem is arra, hogy megfigyeljem fiam nyelvének fejlődését s feljegyezzem folytonos haladását. E megfigyelés eredménye e dolgozat, melyben a nyelvtudomány

szempontjából vizsgálom, hogy hogyan tanulja meg a gyermek az ő anyanyelvét. Engem a kérdésnek főleg nyelvészeti oldala érdekelt s főleg azt töreksem megvilágítani, hogy mily módon jut a gyermek anyanyelve szókincsének és szerkezetének birtokába.

Maga a dolgozat két részre oszlik. Az első részben leírom pontos időrendben fiam nyelvének fejlődését születésétől negyedfél éves koráig; a második részben e megfigyelések és más gyermekeken tett észleletek alapján igyekszem megvilágítani, hogy hogyan jut a gyermek anyanyelvének birtokába.

I.

Az emberi beszédnek kettős alapja van. Csak akkor szólhatunk arról, hogy a gyermek beszélni tud, ha a hallott hanghoz vagy hangkapcsolathoz bizonyos állandó értelmet fűz s ha viszont gondolatainak kifejezésére bizonyos állandó hangkapcsolatokat használ. A ma született gyermeknél ép ezért szó sem lehet beszédről. Hangokat képez ugyan, hisz világrajöttét is hangos sirással adja környezetének tudtára; hangképző szervei épek, azonban teljesen hiányzik nála a beszélés értelmi feltétele: nincs mit megértenie s nincs mit kifejeznie. Ehhez járul az is, hogy a gyermek születésekor még nem képes hangokat felfogni, mert sem halló szerve, sem agyveleje nem alkalmasak erre. Születésekor minden gyermek süket s csak néhány hét múlva válik fogékonyrá a hangok felfogására.*)

Hosszú időnek kell azonban eltelnie, míg a gyermek hasonlóságot vesz észre a mástól hallott és az önmagától képzett hang között, és utánozni akarja ezeket a hallott hangokat. Még hosszabb ideig tart, a míg a fejlődő gyermek észreveszi és megérti a kapcsolatot valamely tárgy képe vagy valamely cselekvés és a hallott hang között. Ismét egy újabb lépést kell tennie, hogy ő maga kapcsolja össze a tudatában meglevő fogalmat a hangoknak egy bizonyos sorozatával, hogy ez által akarátát környezetével tudassa. Csak ekkor mondhatjuk, hogy a gyermek beszélni kezd.

*) *Schultze* szerint (*Die Sprache des Kindes*, 8. l.) a gyermek születése után a 3. és 8. hét között válik fogékonyrá a hangérzetek iránt; *Preyer* azonban azt állítja (i. m. 55. l.), hogy ha a gyermeken életének 4. hetében sem veszünk észre semmiféle hatást erős hang benyomása alatt, már fölmerülhet az a gyanú, hogy a gyermek süket marad.

Ha azonban érteni akarjuk a gyermek beszédének fejlődését, figyelemmel kell kísérnünk életének első napjától kezdve, hogy lássuk, mint válik hangképző szerve mind alkalmasabbá az egyes hangoknak s a hangok egyes kapcsolatainak képzésére, s hogy megfigyeljük, hogyan fejlődik lassanként értelme, megismerve az az egyes tárgyakat s megértve a körülötte végbemenő eseményeket, a míg végre megteszi azt a nagy és fontos lépést, hogy fogalom és hang között állandó kapcsolatot létesít.

Életének első napjaiban már hallatott hangokat a megfigyelt gyermek, de csakis kellemetlen érzéseinek kifejezésére. Ezt a gyermeksírást nehéz betűkkel pontosan jelölni; rendesen két magánhangzó kapcsolatából áll, melyet egyfolytában ismétel a gyermek; körülbelül *oá, oá*. Később már olyankor is képez hangokat, midőn jól érzi magát s nyugodtan fekszik bölcsőjében. E hangok kezdetben szintén csak magánhangzók, leggyakrabban hosszan képzett *á* és *é* hallható, de már a tizedik héten többször képez egyes mássalhangzókat is. Először csak két magánhangzó között jelentkeztek egyes zöngés mássalhangzók és a *h*.

A negyedik hónapban már gyakoribb a hangok képzése. Ha a gyermek jól érzi magát, lábával rugdalózik; kezével kapál s e közben, néha egyfolytában perczekig is, hangokat hallat. Természetes, hogy e hangoknak semmiféle jelentőségük sincs; az egészséges gyermek mozgatja tagjait, s a hangszalagok, a nyelv s a száj többi részei csak úgy mozognak, mint a kéz vagy a láb. Így aztán a legkülönbözőbb, s betűkkel nem is jelölhető hangok keletkeznek; köztük sok olyan is, melyekre később sohasem lesz szükség. Leggyakoribbak most is a magánhangzók s a mássalhangzók közül a zöngés hangok (*b, d, g, m, l*). Ennek oka az, hogy a száj részeit csak akkor mozgatja, midőn a hangszalagok is rezegnek. De hallat néha magánhangzók előtt egyes zöngé nélküli explosívákat (*p, t*) és a *h*-t. A negyedik hó végén kezdte a rezgő hangok képzését s nagy örömet lel folytonos hangoztatásukban; leggyakrabban a hátsó vagyis uvularis *r* (*ρ*), de hallható a nyelvvel képzett, sőt az ajak rezgésével létrehozott labialis *r* (*ʀ*) is.

Az ötödik és hatodik hónapban még gyakoribb a hangok képzése; a magánhangzók mellett mint újabb mássalhangzók hallhatóak a *j, k, n*, s egész idő alatt nagy örömmel képezi egyfolytában, néha perczekig is, a labialis *ʀ*-t. Hangkapcsolatait azonban még nem szótagolva képezi, hanem egyfolytában ejti őket.

A hetedik hónapban a kiejtett hangok mindinkább a szótagok alakját öltik magukra, s e szótagokat a gyermek gyorsan képezi egymásután, rendesen kettesével, hármasával. Ekkor kezdődik a gögicselés korszaka. A magánhangzók majdnem kizárólag

ezek: *á, á, é, é, a* képzett kapcsolatok pedig ilyenek: *bábábá, dádádá, wáwáwá* s bilabialis *w*-vel *wáwáwá*; később ilyen kapcsolatok is hallatott: *tátátá, átá, ádá, átátá, néha dé, té*. A hó végén még a következő kapcsolatok sorakoztak ezekhez: *tá, át, átá, dá, dádá*, ritkábban: *édé, dēdē, tátn, hátn, dēdn*. E mellett még mindig szereti a bilabialis *ř* képzését.

A nyolczadik hónapban kevés újabb kapcsolatot ejt: *ádá, édē*. E mellett észrevehető, hogy a haragot, nem tetszést, fájdalmat vagy örömet, habár ugyanazon hangkapcsolatokkal, de más hanghordozással fejezi ki. A mástól hallott hangra is mintegy felel a saját gögicsélésével. Az uvularis *ρ*-et már rég nem hallatta s most egyszerre újra kezdi képezni, s nagy öröme telik benne, ha egyfolytában hallatja, épúgy mint ezelőtt az *ř*-rel tette. Hallhatók néha a következő mássalhangzók is: *gy, cz*, s e kapcsolat *ki*. A gögicsélés olyan, mint eddig volt; három szótagon túl az egyfolytában ejtett hangok sora most sem terjed.

A kilenczedik és tizedik hónapban új hangkapcsolatok lépnek az eddigiekhez: *ká, gye, pápá, pápápá* és dentilabialis π -vel *pápá, pápápá*. A legkedveltebb kapcsolatok most *té, étē, tētē, á, tá* és nagyon nyújtott *ē*-vel *tēēē*.

A tizenegyedik hónapban, életének 46. hetében, vettem először észre, hogy egy hallott hangcsoportot megért; erre a kérdésre ugyanis: hol az apja? — megkeres szemeivel és rám nevet. Néhány nap múlva megérti ezt a kérdést is: hol a lámpa? s rátekint az égő lámpára; utóbb e felszólításra már akkor is megkeresi szemeivel a lámpát, ha nem ég. E hó folyamán még a következő két kérdést érti meg: hol az anyja? — hol a Vicza? A hangok képzése azonban még az előbbi fokon marad; csakis szokott és kedvelt hangkapcsolatait ejti, leggyakrabban ezeket: *tá, te, tete, tátá, tátátá*. Újabb és ritkább kapcsolat *ágyá*.

A tizenkettedik hónapban megérti, ha azt mondom neki: füttyülj, s vagy füttyülőjével füttyül, vagy pedig szájával próbál, utánozva az ajkak csucsorítását. Ezekre a kérdésekre: hol a nagypapa? hol a nagymama? a falon függő arczképekre néz. Megérti még ezt a kérdést is: hol a cipő?

Mielőtt első életévét beötöltötte volna, vettem észre, hogy határozott czéllal utánoz egy hallott hangot; ugyanis, ha macskát lát, így hívja magához: *cszszsz*, a mint azt felnőttektől hallotta.

Egy éves korában a hangok képzése elég változatos, de még mindig nem kapcsolja őket valami fogalomhoz; monologszerű gögicsélése csakis hangképző szerveinek gyakorlására szolgál. A hallott hangokhoz azonban már gyakrabban fűz értelmet. Megérti, az eddig említetteken kívül, a következő szavakat: trombita, labda, fűjj; tehát nemcsak egyes tárgyak neveit, hanem bizonyos cselekvéseket is összekapcsol már a megfelelő hangképpel. S ezen-

túl mindig több és több tárgyat ismer meg s többféle cselekvést végez el az illető szavak hallatára. A tizenharmadik hónapban megérti e szavakat: *lő* (játékszer), *láb*, *esze* (fejét mutatja), *foga*, *üveg*; elvégzi a megfelelő cselekvést e felszólításokra: adjál! add ide! tedd le! Sőt ezt az összetettebb cselekvést is híven végrehajtja: add oda a cipőt apjának, vagy anyjának!

Életének 54. hetében vettem először észre, hogy hallott hangokat utánozni igyekezett. Ha azt mondták neki *tessék*, ő utána mondja *te*; e szót *aggyá* így ismétli *ágyá*, a mi annál könnyebb neki, mert ezt a kapcsolatot már ezelőtt is képezte. Ha azt mondják neki *pápá*, ő így ismétli *tátá*.

A 13. hónap utolsó hetében történt először, hogy egy bizonyos cselekvést állandóan ugyanazon hanggal kísér. Ha áll, azt mondja *á, á*, úgy a mint mástól hallotta; ha el akar menni, azt mondja *tátá*; ha valaki elment, vagy valamit leejt, azt mondja *é, é*, s ugyanezt mondja akkor is, ha valamely kérdésre nem akar vagy nem tud felelni. Tehát ez esetekben a kiejtett hangokhoz már bizonyos jelentést fűz.

A tizennegyedik hónapban majdnem napról napra szaporodnak azok a szavak, melyeket megért, még pedig leginkább egyes testrészek és a körülötte levő tárgyak neveit. Megmutatja a fájós ujját is erre a kérdésre: hol a bibis ujj? — Ha valaki kimegy, vagy ha ő valamit leejt, ledob, most is mindig evvel kíséri *é é*. Ha valamit oda ad valakinek, most már önkényt mondja *te* (*tessék*), egy-két hét múlva *tes* (az *s* nagyon hasonló az *sz*-hez.) Ha ki akar menni a szobából, azt mondja *ki* (nagyon elől képzett *k*-val). Ed-digi szavai, melyekkel egyes cselekvéseit kíséri, mind egytaguak voltak.

A tizenötödik hónapban nagy haladást tett mind az egyes szavak megértésében, mind pedig a hallott szavak utánzásában. A vele gyakrabban érintkező személyeket névről ismeri; ha kérdezik tőle, megmutatja, hogy hol van ez vagy az; ily módon 12 személyt ismer névről. Felszólításra mind több és több cselekvést végez el: dob-dob el! fésüld meg magad! fésüld meg ezt vagy azt! tedd a füledhez! fújd el! stb. Ha azt mondják: csicsiba! lefekszik, mintha aludna. Néha még arra is hallgat, ha azt mondják neki: nem szabad!

Most már ejt kéttagú szavakat is, s állandó jelentést fűz következő szavaihoz: *bábá*, jelent más kis gyermeket vagy játékbabát; *ánya* (e h. anyja; az *ny* nem egészen palatalis képzésű, hanem postalveolaris *n*); *páppá* a. m. papa; *biczá* (Vicza, dajkájának neve); *cziczá*. Ha valaki elmegy, azt mondja *pápá*, ha pedig kocsin ül, vagy kocsijával játszik, ezt evvel kíséri: *gyí, gyü*. E mellett még mindig tart egyes, jelentés nélküli hangkapcsolatok képzése.

E hó második felében mindig több és több szavat ért s e

mellett folyton halad utánzó képessége is. Az egyes hangok articulatioja azonban nem egyforma, hanem ingadozó s csak többszöri ismétlés után állapodik meg ejtésük módja az egyes szavakban. Legkönnyebben utánozza az *m*, *p*, *n* mássalhangzókat; a *gy*, *ny* és az *s* az alveolaris és palatalis képzés közt ingadozik, az *r* rendszeren lingualis, de csekély a rezgése, leggyakrabban *j* hangzik helyette. A magánhangzók közül használja a következőket: *a*, *á* (ezt ejti rendszeren *a* helyett is), *é*, *e*, *ê*, *ë*, *i*. Hallás után ismétli a következő szavakat: *ánnes* (Ágnes); *gyere*, *gyeje*; *ágye* (e h. *ágyé* a. m. adieu); *tesë* (tessék); dajkája nevét eddig így mondta *biczá*, most *czitá* lép helyébe s ez válik állandóvá. Egyszeri hallásra ismételte ezt: *kuká* (kuka a. m. néma); e helyett *Ottó* azt mondotta *okkó*.

A 64. héten utánzott először háromtagú szavakat: *mam-mamma* vagy *mámmámmá* (nagymama) és *nappappa* vagy *páp-páppá* (nagypapa). Önkényt használja e szót *pápá* most már akkor is, ha ő akar elmenni; ezt *appá* mondja akkor, vagy valamit leejt vagy felvesz, ha leül vagy ha azt akarja, hogy őt felvegyék.

A 65. héten hallottam tőle az első, két szóból álló mondatot: *czitá telë* (Vieza tejet); ha dajkájára haragszik, azt mondja: *dádá czitá*. Néhány nappal később a következő eseményt beszélt el, úgy a mint előtte történt: a ház tetején állott a macska, ő meglátta s így szólt *cziczá*, elment a helyéről s ekkor azt mondta *ê*, azután leugrott, s ezt e szóval közölte *appá*. Tehát e három szóval *cziczá—ê—appá*, beszélt el a látott eseményt.

E hó végén szókészlete, melyet önkényt használ gondolatainak vagy még gyakrabban akaratának közlésére, a következő: *appá* (apja); *annjá*; *czitá*; *dádá*; *náná*; *pápá*; *gyere*, *gyeje*; *ê*; *gyü*, *gyi*; *ámmá* (hamar), néha *bábá* (baba). Ha kérdik, mi az illető tárgy, megnevezi még ezeket is: *bize* (víz); *teje* (tej); *keze* (kéz, keze); néhány nap múlva már maga is kér vizet e szóval: *bize*.

A tizenhatodik hónapban önkényt használt szókészlete a következőkkel bővült: *bättá* (vatta); *bú* (a. m. tehén, ökör); *dedzö* (Dezső); *tész-tü* (tészta); *táto* néha *táto ná* (katona); *bácsi* (bácsi); *tájczá* (krajczár). Tehát szavai még mindig kéttagúak, csak *táto-ná* háromtagú, csakhogy ekkor is szünetet tart a 2. és 3. szótag között, mintha új szót kezdene; a *tész-ta* két szótagja között szintén szünetet tart, mivel a két mássalhangzó érintkezése nehezzé teszi a kiejtést. De ha hallja, utána mondja e háromtagú szavakat: *ápítá* (apika), *láczitá* (Laczika, a saját neve). E mellett a jelentés nélküli hangcsoportok képzése még mindig gyakori.

Akaratát néha mozdulatokkal, jelekkel fejezi ki; ha valami tetszik neki vagy valami ételből még akar, igent int a fejével, ha pedig kér valamit, összeütogeti kezét.

A tizenhetedik hónapban gyakran utánozza a követ-

kező szavakat: *tátya* (kártya); *tettő* (kettő); *tatulá, tatilá* (skatulya); *lisz-tá* (Liszka); *pisz-tá* (Pista); *pis-tó-tá* (piskóta); egyenes felszólításra utánozt több más szót is. Önkénynt használja a következőket: *picző* (ezipő), *tottó* (doktor), *pompó* (kompót), *tittá* (tik-tak a. m. óra); *ú-ú* (a. m. kutya); *talá, taná* (kanál); *uss* (hús); *tántondá* (katona), s e három szótagot most már egyfolytában mondja; *mé* (még); *idde* (ide); *tíjez* így nevezi az arczképeket, mivel ezeket mutatva, mindig azt kérdik tőle: ki ez? Hallotta hogy képeskönyvet így is nevezik *bilderbuch*, s ő maga is így kéri *billá, bildá*. Ebben a hónapban a következő két szóból álló mondatot alkalmazta: *áttjá gyele*.

A tizenennyolczadik hónapban a következő új szavakat használja: *buczi, muczi* (nyúl); *góa* (golya); *áczi, áczita* (Laczi, Laczika); *táti* (Kati); *káká* (kakao); *kis* (kisasszony); *böm* (könyv), képeskönyvet most így hívja *tántondá*, mivel katona is van benne; *goó* (golyó); *peresz* (perez); *ágy*; *bacsotá* (vacsora); *ebéde* (ebéd); *beles* (leves); *ese* (esernyő); *bot*; *tösző* (köszönöm); *ház*; *adide* (add ide); *nyissá*; *ája* (arra); *éje* (erre). Két szóból álló mondat: *nyissá ájtó*.

Igyekszik mindent ismételni, a mit előtte mondanak, de utánzása tökéletlen, nem találja el a kellő hangot. Ebben a korban a következő magánhangzókat ejti: *a* (ritka), *á* (a helyett), *á, u, i, é, e, ë, ê*; az *ö, ü* ritka, helyettük *ë, i-t* ejt. A mássalhangzók ejtése még ingadozóbb; szó elején leginkább csak explosiva állhat, néha *m, l*. Ki tudja ejteni a legtöbb mássalhangzót, csak a *v* helyett ejt mindig *b-t* s a palatalisok képzése maradt az előbbi fokon, és *r, j* helyett ejt néha *l-t*. Az egy szóban ejtett szótagok száma rendszeren kettő, csak a többször hallott s már jól ismert szavakban ejti a harmadik szótagot is. De ha valamely szót először utánozt, csak az első két szótagot ejti; pl. *e* helyett *gesztenye* azt mondotta *deszte*.

Megfigyelte, hogy a felnőttek egyfolytában beszélnek akár hosszabb ideig is, s ha ezt akarja utánozni, egyfolytában képez hangokat értelem nélkül. Tudja utánozni egyes állatok hangját is.

A tizenkilenczedik hónapban ismét bővült szókincse: *gyószí, gyózi* (Józsi); *pala* (kalap); *paczi* (a. m. ló); *pumpi* (krumpli); *amma* (alma); *kis-aszó* (kisasszony); *szája, tája*; *bór, bórt* (bor, bort); *nóna* (konyha); *mancsenta* (mansetta); *eles* (elesik, elesett); *ëmë* (elment); *ëbítte* (elvitte); *ëbette* (elvette); *mem* (nem); *nincs*; *ide*; *oda*; *ott a*; természetes, hogy még több szavat ért, melyeket azonban ő maga nem használ. Ezt a szót *nyissá* mondja, ha azt akarja, hogy az ajtót vagy a skatulyát kinyissák, vagy hogy karpereczet, gyűrűt levegyenek.

A két vagy több szóból álló mondatok most is ritkák; e hó folyamán csak a következőket jegyezhettem fel: *paczi eles* (a ló elesett); *ëbítte annya*; egyszer négy szót fűzött össze egy mon-

datba: *tati nincs emént nóna*, így adva tudtomra, hogy dajkája a konyhába ment.

A huszadik hónapban a következő új szavakat használta: *gyejta-tajtó* (gyertyatartó); *bijá* (virág); *tarácsó* (karácsony és karácsonyfa); *tiz* (tűz), az *i* kissé labializálva; *nananco* (narancs); *épitő* (építő kövek); *bála* (lába); *másita* (másik, másikat); *tyuka*, *tutya*, *tyutya* (kutya); *pámpa* (lámpa); *habáto* (kabát); *pappa* (sapka); *kukó*, *tukó* (czukor); *buji* (buri a. m. liba); *ufa-tajtó*, *pufa-tajtó* (gyufatartó); *pefe* (kefe); *pészü* (fésű); *tácza* (tálca); *pép* (szép és kék); *bomb*, *pomp* (gomb); *pindza* (findsa); *páj* (fáj); *étőjte* (eltörte); *épi* (épít); *észü* (eszik); *iszi* (iszik); *mossa* (mosakodik); *óbas* (olvas); *il* (ül); *bele* (a. m. bele és benne).

A mondatok képzése lassan halad előre; a szavakat rendszeren minden viszonyítás nélkül fűzi egymáshoz s önmagáról is mindig 3. személyben beszél: *étőjte aczita*; *il laczita*; köveivel szeret építeni s ha kérdik tőle, ki csinálta, azt feleli: *aczita*; ha kérdik tőle, hol a Laczika, így felel: *il czékbe*. Mondatban közölte ezt a megfigyelését is: *tiz ég* (tűz ég). Ragos alakokat ritkán használ, leginkább akkor, ha a kérdésben már ragos alak volt s ő ugyanavval a szóval felel, vagy pedig ha nem rég hallotta az illető szót ugyanabban az alakban. Először a következő ragos alakokat hallottam tőle: *nanancsot*, *bobába* (szobába); *annyáo* (anyjához); *czékbe*; *bátotta pindzát* (bántotta findsát).

A hallott szavakat mind jobban utánozza, bár a szó elején most is leginkább csak magánhangzó vagy explosiva áll; *f* helyett *p-t*, *v* helyett *b-t* ejt állandóan. Most már könnyen ejt háromtagú szavakat is, s megtanul utánozni több szóból álló mondatot is. Dajkájától többszöri hallás után megtanulta a következő verset: *csicsája babája, nincz ithun a mamája, emént a básájja* (vásárra).

A huszonegyedik hónapban szókincse mind jobban bővül; önkénytelenül tanulja meg a szavakat, melyeket környezetétől hall s alkalmazza őket mondataiban. E mondatokban nem fűzi már egész lazán egymás mellé a szavakat, hanem gyakran használ ragos alakokat: *tati ozza babát*; *tati ébítte amrát* (Kati elvitte almát); *aczita ide teszi babát*; *ánnos hozon puhá bize aptyána* (Ágnes hozzon pohár vizet apjának); — *aptya issza puhá bize* (apja iszik pohár vizet); *nincs mēmi* (semmi) benne. Ha kérdik tőle, hol alszik, így felel: *kis ábo* (ágyba); használja a következő mondatokat is: *nem kell*, *nem tud*; ez utóbbit akkor mondja, ha valamit nem képes megtenni. Leggyakrabban használja most még a tárgy ragját és a -hoz ragot ily alakban -ó: *annyáo*, *asztaló*; ez utóbbi alakot használta e helyett is: *asztalra*.

Életének 88. hetében jegyezhettem fel először, hogy a hal-

lott igéből ő maga csinált főnevet; mondták neki: puczold a pallót, s ő elszaladt, keresi a törölő ruhát kérdezve: *ol a puczó?*

A huszonkettedik hónapban már rendesen több szóból álló mondatokban beszél; a főnevek ragjait mind gyakrabban alkalmazza, de nem mindig a megfelelő módon. Legkövetkezetesebb a tárgy ragjának használatában: *tejet eszit* (eszik) *aczi*; *szejeti* (szereti) *annya*; *teles* (keres) *a laczita bączit*; — használja a -nak ragot is, sőt még ezt is mondotta: *gyele aczitánat* e h. gyere Laczikához. Az igék személyragjait még nem igen tudja kellő módon alkalmazni és rendesen a kérdésben foglalt alakkal felel; pl. erre: *aludtál?* így felel: *ajuttá*; erre: *érted?* azt mondja: *éjté*. Csak a 3. személy alakját használja önkényt is, mert ezt hallja leggyakrabban; pl. *eszit* (eszik); *lába fázik*; *szejeti* (szereti); *teles* (keres); *nézze annya*. Azonban a mult időt már megkülönbözteti beszéd közben a jelentől; így pl. midőn az ő kis széke az asztalon volt, azt mondta: *lébészti aczita*, s midőn már levette, így szólt: *lébette*. Egy más alkalommal képes könyvében keresgélt, mondva: *teles a laczita bączit*, s midőn talált, így szólt: *telcsett* (keresett e h. talált) *a laczita bączit*. Továbbá: *éfutta* (elfújta); *jávette* (rávette).

A névelőt eddig még egyáltalán nem használta s csak most kezdi néha alkalmazni. Érti és használja a *nem* tagadó szót is; midőn azt mondtam neki: vedd ki! így felelt: *nem véd ki*. — Kiejtése kevésbé változott; a szó elején álló spirans hangot most is vagy elhagyja vagy valamely más, alkalmasabb hangot ejt helyette: *étáni* (sétálni); *mámli* (sámli); *babad* (szabad).

A huszonharmadik és huszonnegyedik hónapban a legnagyobb haladást az egyes ragos alakok használatában tette: *czékje* (székre) *üni édes aptya*; *bigyázzon aczitára*; — *óbabát bégye ki* (hóbabát vegye ki; hóbabának nevezi új képes-könyvét, melynek címlapján egy hóbaba volt); *nyissa ki ajtót*; *aptya iszit télát* (iszik teát); — *tisasszonyok útek diványon*; — *aptyának páj ujjá*. Néha helytelenül használja a ragot: *it vót laczikáo* e h. Laczikánál. E helyett *dobba* azt mondotta *doboba*, bizonyosan a *dobot* alak analogiájára.

Ez időben kezdi először használni a birtokos jelzőt, csakhogy a birtok nevét személyrag nélkül egyszerűen a birtokost jelentő szó után teszi: *aptya szobábo*; vagy pedig az -é képzőt teszi a birtokos nevéhez: *ez az aptyáé kalá*; *ez a aczié kalá*.

A mult időt megkülönböztette az igen már az előbbi hónapban is, s most elbeszél néha egy-egy, napokkal előbb történt eseményt is, s az igét ilyenkor mindig mult időben használja: *tisasszonyok útek diványon*; *aczita gurgulát* (gurgulázott); *begyüt ékora fetete tutya* (fekete kutya) *aptya szobábo*. Magáról mindig 3. személyben beszél; csak egyszer hallottam tőle 1. személyű igeala-

kot, de akkor is megemlítette a maga nevét: *ozom* (hozom) *aczita obabát*.

A hallott szavak és kifejezések jelentését néha helytelenül fogja fel; e két kifejezés: *nyissa ki ajtót* és *csukja be ajtót*, bármely tárgy kinyitását vagy becsukását jelenti; ezt mondta, midőn egy erszényt vagy egy ablakot akart kinyittatni, úgy szintén, midőn azt akarta, hogy a könyvet csukják be. Midőn arra akart kérni, hogy törjem fel a dióját, így szólt: *bágja le*.

Az egyes hangok utánzása annyiban javult, hogy most már szó elején is ejt néha *f*, *v*-t: *fáj*, de így is *páj*; *van*, *vót*; a *z*-t azonban még mindig elhagyja: *ód* (zöld). Tökéletlen az utánzás e szavakban: *pót fogacc* (szót fogadsz); *mëme* (szeme); *pap* (kap); *pufa* (gyufa); *lablak* (ablak); *pázik* (fázik); *papocs* (kapocs). A hiátust nem szereti, hanem *l*-t ejt a két magánhangzó között, pl. *télát* (teát). A dunántúli nyelvjárás, melyet a cselédektől hall, hatással van kiejtésére; ezt látjuk e szóban *aptya*, s abban is, hogy *á* után álló szótagban *a* helyett néha *o*-t ejt: *szobábo*, *aptyánok*, *ábo* (ágyba).

Két éves korában már folyékonyan beszél mondatokban; el tudja mondani, a mit lát, tesz vagy a mi vele történt. A főneveket ragos alakjukban használja, de gyakran felcseréli még az egyes ragokat, főleg ezeket: *-ra* és *-ba*, *-hoz* és *-nál*; pl. *ledobja ucczába*. A főnév előtt még ritkán használ névelőt. Az igék egyes alakjait rendszeren csak úgy használja, a mint hallotta őket, leggyakoribb természetesen a 3. személy alakja; eddig még magáról is mindig csak 3. személyben beszélt, csak most kezdi elhagyni a saját nevét s e helyett az ige ragjával jelölni az 1. személyt. Kezdetben e rag mindig *-k* volt: *papok* (kapok); *ít vagyok*; *nem hozok ide*; *ot majadok* (ott maradok); mondottam neki: ne mászkálj! s ő így felelt: *nem mászkálok*. Néhány nap múlva már az *-m* ragot használja a tárgyas alakban: *nem tudom*; erre: ne bántsd! így felelt: *nem bántom*. Ebben a korban kezdte használni az első névmást, még pedig a magá-t: *mada bëgye pő* (maga vegye fel).

Kiejtése folyton javul s mind jobban utánozza a hallott szavakat; ritkán ejti az *r*-t, helyette *j*-t mond s viszont a *j* helyett két magánhangzó között rendszeren *l* áll; a *k* helyett is mind ritkábban hangzik *t*. Az *s*, *zs*, *cs* még mindig az *sz*, *z*, *cz*-hez közeledik, és szó elején most is az explosivákat kedveli.

A huszonötödik hónapban újabb haladást tett az egyes nyelvtani alakok használatában, a mennyiben a ragok mind gyakoribbak mondataiban. A ragot rendszeren a szónak legtöbbször használt alakjához fűzi: *fog még légyet*; a *-vel* rag *v*-je megmarad mássalhangzó után is: *készvë*, *botvá*.

A második névmás, melyet használ, az *én*. Kezdetben ez csak mint birtokos jelző állott a főnév előtt: *én ablakom*; *én ajtóm*;

én galambomat; apja ebészi én vacsorámat; de egy hét mulva használta már mint alanyt is: én dottor vagyok, mondta utánözva az orvost, a mint belenéz a beteg torkába. Használja már a nekem alakot is: aggyon nekem télát (teát), bár rendesen még így mondja: aczikának.

A szavak egyes ragos alakjait most már maga alkotja meg, s ezek gyakran eltérnek a köznyelvi alaktól; rendesen a legismertebb alak mintájára alkotja meg a többit is; így pl. azt mondotta *mind elesettek* az egyes számú *elesett* mintájára. Az igekötőt és igét egy szónak érzi s nem választja el ilyenkor sem: *nem megészem*. Kedveli a kicsinyített alakokat: *paczika* (ló), *kocsika*, *kojpika* (korpa).

A hiátust mindig betölti, még akkor is, ha két külön szó érintkezik egymással: *annyálé* (anyjáié), *aggya loda* (adja oda).

A huszonhatodik és huszonhetedik hónapban mind gyakrabban alkotja meg önkényt, az ismert alakok analógiájára a használandó szavak alakjait; a *-vel* ragot most is így használja: *botvá, kézvé*; — továbbá: *nyakámat, hajámat; magák* (e h. maguk) többes szám ehhez *maga*; — *léfeküdök, léfeküdünk; fojogatni* (forgatni) v. ö. *fojog; kinyitotva ajtó* e h. ki van nyitva az ajtó; a *-hoz* rag alakja *ó*, magánhangzó után *-ló*: *annyáló*, s így ejti azután ebben is *kütlő* (kúthoz). A névmások közül most is csak ezt a kettőt használja: *én, maga*; e mellett használja a birtokos személyragokat is, bár ingadozik alkalmazásukban: *én kezit, én kezem*. Használja ez igeneveket is: *szabad lémenni, nincs meggyújtva*. Az igekötőt most sem választja el igéjétől: *nem főmönyék, nem lévőggya*. Ezt a névutót *mellé* használja a *mellett* helyett is; s azt mondta *szaladok utána*, midőn az illető elé futott.

Kiejtése most már lassabban változik; az *s*, *zs*, *cs* és *r* ejtése marad az előbbi fokon. A többi mássalhangzót mind ki tudja ejteni, csak a *j* helyett mond szó elején és két magánhangzó között *l-t*; az *ny* helyett is *l-t* mondott e szóban: *meglomla* (megnyomja) és *meglomlom*. A szó elején legjobban kedveli most is az explosívákat, de ejt már többször *sz*, *f*, *v-t* is: *szabad, fübe, vót*; de *bonat* (vonat), s az *s* helyett *h-t* ejt ebben *hétál* (sétál). Két mássalhangzót sohasem ejt szó elején, hanem az egyiket elhagyja: *ponygya* (spongya), *laifni* (slaifni), *kajczáj* (krajczár), *tombitálok* (trombitálok). Érdekeselek a következő átmenetek az érintkező hangok között: *ém is* (én is), *füngön* (függöny), *anygya, anygyon* (adja, adjon).

A huszonnyolczadik hónapban fontos lépést tett előre. Eddig beszéde csakis egyszerű mondatokból állott, most kezd néha — bár még mindig ritkán — két mondatot sorozni egymás mellé. Felhóket látott az ég alján s így szólt: *ott mén a bonat, füstöl*; — egy más alkalommal: *anyika monta, szabad*; —

kapott egy darab szőlőt s az asztalon látott még egyet: *eszt még-
ettem, aszt kapom*. Leggyakoribb az okadó mellékmondatok használá-
lata, melyeket így kezd meg: *azé mej, azéj mej*. Midőn mondot-
tam neki, hogy ne vakarja a lábát, így felelt: *de vakajom, fáj*.

A birtokos névmás használatában nem biztos; kérdeztem
tőle egy játékaról, hogy kié s ő így felelt: *énnekém*; más alkalom-
mal azt mondtam neki: ez nem a tied! s így szólt: *de ja tiem*.
Feltűnő ragos alakok: *kanálom*; *fekütneni* (fektetni); *senkisét, sen-
kisének* (egy szónak érezve ezt *sénkisé*).

A kiejtésre nézve megjegyzendők: *opszlop* (oszlop), *ongoja, ongojál* (zongora, zongorál); *lojczokát* (jó éjtszakát); *leb* (zseb).

A huszonkilenczedik és harminczadik hónap-
ban nem tett újabb haladást az összetett mondatok használá-
tában. Leggyakoribb most is az okadó mellékmondat; pl. *tegye be
ja tűzbe, mej előlik* mondotta, egy darab papirost adva a kezembe.
Ragos alakok: *húsat, papirosat*; *nevetettek, látotta, látottam*; *ett*
(evett); *megiszi* (megissza). A névelő használatában még mindig
nem tud következetes lenni; most már gyakrabban használja, de
mindig csak az *a* alakot s magánhangzó előtt a hiátust *l* tölti be:
a lablak, a lasztal. A 30. hónapban egyszerre csak a *z-t* kezdte
használni magánhangzó előtt, sőt most akkor is ejti a *z-t*, ha a
főnév előtt nincs is névelő: *zapika, zebéd, maga züngerü* (üngeről);
még ezt is mondotta *zábom* e h. lábom, mintha az *l* itt is csak a
hiatust tölténé be. Viszont elhagyja a *z-t* e szóban *öccség* (zöldség).

E hó végén gyakran kezdi használni kérdő mondatokban az
-*é* szócskát és mindig a mondat végére teszi: *maga szejeti a cson-
tot-é?* — *nem veri még-é?* — *ebbe nincs téja-é?* E mondatok utolsó
két szótagján nagyon emeli a hangot.

A szavak jelentésére nézve megemlítendő, hogy *híja ki* azt is
jelenti az ő nyelvén. hogy küldje ki; — midőn haza jöttem, ezzel
fogadott: *ló lettem* e h. jó voltam, mivel többször hallotta és mon-
dotta: jó leszek.

Életének hatodik féléve folyamán nyelvkincse foly-
ton bővült, mondatai mind tökéletesebbek és helyesebbek lesznek.
Kiejtése egyformább, bár eddigi fogyatkozásai megmaradnak,
főleg az, hogy *j* helyett két magánhangzó között *l-t* ejt: *gyüllön*
(gyűjön), *állon* (álljon), *killé* (kié), *lőfola* (srófolja), *polbála* még
(próbálja).

Az egyes ragozott alakokat most is a már ismert alakok
mintájára alkotja; a tövégi magánhangzó rendszeren *o, é*: *vízét, hú-
sot, kétét* (kettőt). Az először hallott szó alakjait az összefüggő
beszédből szintén az eddig ismert szavak analogiájára vonja el;
így pl. midőn először látott retket, kérdeztem tőle: akarsz retket?
mire azt kérdi: *ez retké?* Egy más alkalommal dajkájától hallotta:
-*ott óbégatnak*, s kérdi: *kik tóbégatnak?* Egyszer tányérjához nyul

s azt mondja: *jaj de meleg*, azután felém fordul: *nézze még jaj de meleg-é*. Az ismert szavak mintájára alkotta meg a következő igealakokat is: *elrontította, nē ronticsa el* (ront), *márticsa be* (márt), *elrántított* (ránt), *bekormította* (bekormozta); *gőzölögött*; *még van fordítová*; *mégmelegedtem*; *hózik* (havazik), *behózott a kocsi*. A kicsi melléknév középfoka nála *kicsibb*, pl. *kicsibre csinála*; — e helyett *alul* azt mondotta *lállu*, kétségtől a *föllü* (felül) szó mintájára.

Ha valamely fogalmat ki akar fejezni, a melyre még nincs szava, rendszeren valamely már ismert szót használ ebben az értelemben is, s csak ritkán vettem észre, hogy maga alkot új szót. Ilyen új szót használt a 31. hónapban: *czíjkuosztam*, ezt mondotta, midőn körülfutott a szobában, mint a czirkuszló; a 34. hónapban pedig kérdeztem tőle: nem vagy álmos? mire így felelt: *kiámottam magam*.

Láttuk, hogy beszédeben gyakran vét az általános nyelvhasználat ellen; a 3. év utolsó havában néha már észreveszi tévedését s maga javítja ki; pl. egy ízben erre: nem a tied! ismét így felelt: *a tiem*, de rögtön elszégyenlette magát s azt mondta: *úgy köll mondani: enyím, laczikáé*. Máskor azt mondotta: *a kanapén köll fekszeni*, de mindjárt kijavította *fekünni*.

Három éves korában és a következő fél év alatt, a melyre feljegyzéseim még kiterjednek, beszéde mind jobban közeledett a felnőttekéhez. Kiejtésének mostani fogyatkozásai már nem javultak; a palatalis hangokat most is előrébb a dentalisok felé képezi, az r-t néha a nyelv hegyével ejti, de rezgés nélkül, legtöbbször azonban l vagy j hangzik helyette, s a j helyett is szótag elején rendszeren l-t ejt. Két mássalhangzót szó elején sohasem tűr meg, hanem elhagyja az egyiket; ilyenkor mindig az explosiva marad meg. Az először hallott szavakat most sem utánozza mindjárt tökéletesen, pl. *parillon*-t első hallásra így ismételte *kavillon*, a *datolya* helyett pedig *gatolyát* mondott; de ismételt hallás után a maga módja szerint jól utánozza e szavakat is.

Nyelvét a felnőttek beszédétől főleg az egyes ragozott és képzett alakok használata s egyes szavainak sajátos jelentése különbözteti meg. A ragok előtt a tö végső magánhangzója most is majdnem mindig o, é: *vánkusot, útot, ruhámot*, vagy pedig *darást* (darazsat), *kütt* (követ). Még a hetedik félév végén is mindig így mondja *kardvá, vizrē*; — e helyett *kiēi* azt mondotta *kiek?* továbbá: *még szébbébb lēssz*. Használta ez igealakokat: *haragszotam*; *lefótattam* (lefolyattam); *takaródtassonak be* (takarjanak be); *ēnnēk* (esznek); *vēnnēk* (vesznek); *iszi* (issza); — egy szünyogot látva így szólt: *fogja még és döglessze még*; — a feltétes mód jelenét így alkotta meg *annak róna* e h. adnának. Erősen érzi a meg igekötőnek perfectum jelentését; pl. azt mondotta: *azok a*

gyerekék már megétték, azt akarva vele mondani, hogy elvégezték az evést: *mégjácsoztam a. m. elvégeztem a játszsát*. Az összefüggő beszédből vonja el néha a szó alakját; midőn ugyanis azt mondtam neki, hogy valamit délután fog megkapni, kérdezte: *mikor léssz déluta?* egy más alkalommal: *mikor van vacsorauta?* Maga csinálta e szót *összekenyér*, egy olyan darab kenyeret látva, melynek két szemben levő végén van a héja.

E most vázolt úton halad tovább a gyermek nyelve azon nyelv felé, a melyet a vele érintkező felnőttek ajkáról hall.

(Vége köv.)

BALASSA JÓZSEF.

A vogul *khq̄ls* szónak «senki» fordításán akad meg Vasverő Rajmund e mondatban *khq̄ls tít at öl̄s* s szemben az én fordításommal («senki sem volt itt») megtanít rá a saját nyelvi példám alapján, hogy *khq̄ls* tulajdonképpen «ember»-t s nem «senki»-t jelent. Helyes; culpa mea! Elmulasztottam a «senki» után szokásos módon odatenni a jelzést, hogy «(tkp. ember)», remélve, hogy ezt a közönséges szót amúgy is ismeri mindenki, ki csak valamenynyire foglalkozik a vogul nyelvvel. De ha Vasverő úr ilyenén formán engem a jó útra vezet, hogyan magyarázhat pár sorral alább a következőképpen: «*Khq̄ls tít at öl̄s* egészen olyan mint Arany János, Tetemre hívásának' ez a helye: ,lélek az ajtón se be, se ki'. Itt a ,lélek' szó egész szépen fordítható németre *niemand*-dal»? Hiszen ugyanezt tettem én is: a *khq̄ls* szó «egész szépen» fordítható az említett mondatban «*niemand*»-dal, vagy magyarul «senki»-vel.*) — Analog szólások a középlozvaiban: *ōpān nāurā oatēm m ätr uj* a medvénél nincs erősebb semmiféle (tkp. valamiféle) állat | *m ätr at jōt̄xtati* *ничего не может достать*. semmi (tkp. valami) sem jut hozzá, nem képes valamit elérni | *puux mät̄r at postēm* nem tudok semmit sem megfogni.

MUNKÁCSI BERNÁT.

*) De erre azt mondhatni, hogy a *lélek* szót mégsem sorozná be senki a határozatlan névmások közé, ellenben a fr. *personne*-t igen. S. Zs.

Az indogermán hangtan mai állásáról.

(Bemutatva az 1893. jan. 23-iki akadémiai ülésen.)

Nincs még nyolczvan éve, hogy az indogermán összehasonlító nyelvtudomány megalapítója, Bopp Ferencz, kiadta első munkáját (*Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griech., lat., pers. und germ. Sprache*, 1816), s emez aránylag rövid idő alatt az akkor életre kelt tudomány a fejlődésnek valóban bámulatos fokát érte el. Már a Bopp-tól Schleicher-ig terjedő korszak is rendkívül sokat végzett a rokon nyelvek összehasonlítása, közös vonásaik kifejtése és rendszerbe foglalása, az egyes nyelvek sajátosságainak az alapnyelvből való megmagyarázása, s mindezek mellett egyúttal a nyelvészeti módszer tökéletesítése körül, — Schleicher óta pedig még fokozottabbá vált a tevékenység mindez irányokban. Joggal mondták Schleicher nagy művéről (*Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 1. kiad. 1861, 4. kiad. 1876), hogy korszakot befejező és korszakot megnyitó munka volt. Valóban új korszakba lépett azóta az indogermán nyelvtudomány s az új munkásság, mely egyszerre több oldalról indult meg s gyakran élénk viták közepett folyt, tetemesen átalakította e tudomány egészét. Schleicher összefoglaló művének ma jórészt csak történeti értéke van már s helyét egy másik munka van hivatva betölteni: az újabb nyelvtudományi mozgalmak egyik vezérférfiának, Brugmann Károlynak *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (I. 1886., II. 1889—1892) című műve, melynek csak a minap fejeződött be második része s a mely, mint szerzője mondja, szintén visszapillantást akar engedni a végzett munkára és kitekintést a végzendőre (I. k. VI. l.). Ily körülmények közt talán ép időszerű lesz, ha mi is számot vetünk az indogermán összehasonlító nyelvtudomány fejlődésének újabb mozzanataival

s ha vázlatosan feltüntetjük, miben változott meg újabban a képe annak a tudománynak, mely az indogermán nyelvtörzs nyolcz ágának, az árja (ind és iráni), örmény, görög, albán, itáliai, kelta, germán és balti-szláv (lituszláv) nyelveknek összehasonlításán épült fel.

Az újabb kutatás első sorban és főképen a hangtan terén idézett elő nevezetesebb átalakulást. Több körülmény működött közre ez átalakulás létrehozásán. E tényezők közül főfontosságúnak tartom — bár e fontosságot tekintélyes részről kétségbe vonták — annak az elvnek a kimondását és következetes szemmel-tartását, hogy a hangváltozások törvényszerűen folynak le, még pedig oly törvények szerint, a melyek alól nincsen kivétel. Elismerjük, hogy a hangváltozások törvényszerűsége nem egy a természeti jelenségek törvényszerűségével, elismerjük, hogy ama tétel helyességét nem lehet teljes inductio útján bebizonyítani, — de az elv helyes volta mellett szól az a tény, hogy alkalmazása óta nagy mértékben csökkent az előbb megmagyarázatlan «kivételek» száma a látszólagos szabálytalanságok nagy mennyiségére megfejtést leltek. És még ha nem is akarnók elismerni ama tétel elméleti helyességét, azt nem tagadhatjuk, hogy mint methodikus elv nagyot lendített az indogermán hangtan fejlődésén.

Az elmélet és gyakorlat itt is kölcsönhatással voltak. Amaz elvet ép azért lehetett oly határozottsággal kifejezni, mert a kutatás tapasztalati eredményei számos esetben kimutatták jogosultságát. A régi nyelvtudomány fennmaradt «kivételei» és «rendhagyóságai» lassanként elenyésztek a behatóbb kutatás fényénél. E tekintetben főleg Verner Károly dán nyelvtudós híres hangtörvénye adott a kutatásnak rendkívüli ösztönzést, az a törvény, mely a Grimm Jakab felfedezte germán «hangmozdítás» (*lautverschiebung*) látszólagos kivételeit egyszerű és világos, de ép azért meggyőző módon magyarázta meg (Kuhn-féle *Zeitschr. für vergl. Sprachforschung* 1876. XXIII. 97; v. ö. *Grimm törvénye* című munkám [1888] 19—26. lapjait). Verner magyarázatának értéke azonban nem csak abban áll, hogy ama konkrét eseteket megfejtette, hanem abban is, hogy világos példáját adta annak, hogy az úgyn. kivételek gyakran csak több hangtörvény kereszteződésén alapúlnak, — az indogermán hangtanra nézve pedig ama fejtegetés azért is kiváló ha-

tással volt és van, mivel rámutatott az accentusnak rendkívüli fontosságára.

Verner fölfedezésével körülbelül egy időben az indogermán hangtan egyéb pontjai is új világításban tűntek fel. Az úgyn. palatalis-törvény felfedezése, a szótagképző liquidák és nasalisok elmélete, a hangzó-sorok (*ablaut*) új felfogása, mely a hangzó-fokozás helyébe a hangzó-gyengülést tette, a gutturalis-sorok többféleségének kimutatása: mindezek tetemesen megváltoztatták az indogermán hangrendszer képét.

A következőkben azon leszünk, hogy röviden számot adjunk e főbb elméletek történeti fejlődéséről,¹⁾ hogy vázlatos képét adjuk a rájuk vonatkozó vitáknak s hogy némi megállapodásra jussunk a vitás pontokat illetőleg.²⁾

I.

A vocalisok.

Az indogermán ősnyelv magánhangzórendszerének elemeire nézve Bopptól kezdve egész a 70-es évekig meglehetősen egyértelműség állott fenn. A szanszkrit nyelvnek tanulmányozása adott lételt az idg. összehasonlító nyelvtudománynak s így e tudománynak története is érthetővé teszi, hogy első művelői az ó-ind nyelv vocalismusa alapján szerkesztették meg az idg. ősnyelv magánhangzórendszerét. Hisz jó ideig magát a szanszkrit nyelvet egyenesen az ősnyelvnek tartották s mikor később be is látták e felfogás tarthatatlanságát, még mindig oly nagy volt ama nyelv tekintélye, hogy a nyelvtan számos pontjára nézve nem is látták szükségesnek annak külön bebizonyítását, hogy az ind nyelvi jelenség egyúttal közös indogermán nyelvsajátság. Az idg. magánhangzórendszer construálásánál a szanszkrit mellett kiváló tekintettel voltak a

¹⁾ E történeti fejlődést bővebben tárgyalják: Collitz H., *Der germ. ablaut in seinem verhältnis zum indogerm. vocalismus. I. Historischer überblick der neueren forschungen.* Zeitschr. f. deutsche Philologie, XV, 1., és Bechtel F., *Die Hauptprobleme der indogerm. Lautlehre seit Schleicher.* Göttingen, 1892.

²⁾ A következőkben előforduló rövidítések: idg. = indogermán; oi. = ó-ind (szanszkrit); örm. = örmény; gör. = görög; l. = latin; germ. = germán; g. = gót; óizl. = ó-izlandi, fn. = felnémet, aln. = alnémet, agsz. = angolszász; szl. = szláv; litv. = litván; gy. = gyökér; a * reconstruált alakot jelent.

gót nyelvre is, melynek a germán nyelvek körében körülbelül olyan szerepet tulajdonítottak, a minőt a szanszkritnak az idg. nyelvek összességére nézve. Így már Bopp — ámbár egy ideig abban a nézetben volt, hogy valaha a szanszkritban is meg voltak az *ē* és *ō* hangok és csak később veszték el — Grimm Jakab nézetéhez (*Deutsche Grammatik* I², 594) csatlakozva s a gót hangállapotot tartva szem előtt, az idg. alapnyelvnek az *a i u* hangok ősi háromságát tulajdonította. Ez a nézet azután érvényben maradt évtizedeken át s midőn Schleicher 1861-ben felépítette az ősnyelv hang- és alaktanának rendszerét, ekkép szerkesztette meg ama nyelv vocalismusát (*Compendium*⁴ 11. l.):

Alaphangzó:	Első fokozás:	Második fokozás:
1. a-sor: <i>a</i>	$a + a = aa (\bar{a})$	$a + aa = \bar{a}a (\bar{\bar{a}})$
2. i-sor: <i>i</i>	$a + i = ai$	$a + ai = \bar{a}i$
3. u-sor: <i>u</i>	$a + u = au$	$a + au = \bar{a}u$

Az idg. ősnyelv gyökéralakjaiban csak az *a i u* «alaphangzók» valamelyike állhatott, pl. *vak-* 'beszélni', *bhar-* 'vinni', *da-* 'adni', *dha-* 'tenni'; *i-* 'menni', *vid-* 'látni, tudni', *div-* 'fényleni'; *bhug-* 'hajlítani' stb.; a «fokozások» eredményei az ily származott alakokban tűnnek fel: *vāk-s* 'vox', *bhār-a-s* 'teher', *vaīd-mi* 'látok', *daiv-a-s* 'fénylő, divus', stb. (13. l.)

E rendszer felállításában az ind grammatika vocalis-rendszere szolgált Schleichernek mintául, hisz határozottan kimondja, hogy «az ázsiai osztály s ezen belül az ó-ind őrzött meg legtöbb régieséget hangokban és a nyelv szerkezetében», sőt mintegy általánosabb törvény alakjában formulázza, hogy «mennél inkább keletnek lakik valamely idg. nép, annál több régiességet tartott fenn nyelve, — mennél inkább nyugatnak, annál kevesebb régít s annál több újat foglal magában.» (*Comp.* 7. l.). Az így construált rendszernek helyességét bizonyítja egy másik körülmény is, a melyre Pott irataiban is találunk célzást: a hangrendszer egyszerűsége és arányossága (v. ö. *Comp.* 11. l.). Hogy ez az egyszerűség és arányosság csakugyan meg van a kész rendszerben, azon persze nem csodálkozhatunk, hisz az egész constructio ép az efféle elvek szemmeltartásával ment végbe.

E rendszer hívei természetesen jól tudták, hogy a feltételezett egyszerű vocalismus az idg. nyelveknek csak kis részében mutatható ki nagyobb eltérések nélkül s hogy ama nyelvek többsége meglehetősen tarka magánhangzórendszert tüntet fel helyette. Az *a i u* egyszerű rövid hangzók háromsága csak az ó-ind és gót nyelvben van meg, a többi rokon nyelvben, a görögben, latinban, keltában és szlávban, a régi *a*-hang *e* és *o* változatokban is tűnik fel. E jelenséggel számot vetve, Schleicher az *a*-nak *e*-vé és *o*-vá való színeződéséről (*färbung*, 55. l.), vagy az eredeti *a*-nak megoszlásáról (*spaltung*, 111. l.) beszél. Eredetileg azonban, szerinte,

minden egyes idg. nyelv érintetlenül vette át a régi *a*-hangot s a hol elváltozott, ott az illető nyelv külön életében változott el. Ha több nyelv megegyezik egymással abban, hogy a régi *a*-t *e*-vé változtatja (v. ö. gör. νέφος, l. *nebula*, ószl. *nebo*) vagy *o*-val helyettesíti (gör. ὀφθαλμός, l. *oculus*, ószl. *oko*), az, emez elmélet szerint, pusztá véletlenségen alapszik.

E véletlennek kiküszöbölését, vagy legalább szűkebb körre szorítását Curtius György kísérlette meg egy 1864-ben megjelent dolgozatában (*Über die Spaltung des A-Lautes im Griech. u. Lat. mit Vergleichung der übrigen europ. Glieder des idg. Sprachstammes*). Curtius kimutatja, hogy az *a*-hangnak, melynek eredetiségében ő sem kételkedett, némelykor megöröszésében és máskor elváltozásában az európai nyelvek nagy szabályosságot és egyöntetű eljárást tüntetnek fel. Különösen azembetűnő a megegyezés az *a*-nak *e*-vé való «vékonyulásában» (*verdünnung*: főleg az igék praesens-képzésében: ói. *bhārāmi*, ellenben gör. φέρω, l. *fero*, ír *berim*, g. *baíra*; vagy: gör. ἔως, l. *senex*, ó-ír *sen*, litv. *sėnas*, stb.), míg ugyanannak *o*-vá való «tompulás»-ában (*verdumpfung*; v. ö. gör. πόσις, l. *potis*, — de g. *-faps*, litv. *patis*) ritkább. E ténynek magyarázatát Curtius Lottnernek az európai nyelvegyeségről való elméletében leli. Az európai idg. nyelvek valamikor szorosabb egységet tettek s ebben az időben változott el az eredeti *a*-hangzó a szótövek nagy részében *e*-vé, míg az *a*-hangok egy másik részének *o*-vá válása csak később, az európai nyelvegyeség felbomlása után, de még némely nyelv (pl. a görög és latin) együttlétének korában történt. — Kétségtelenül haladás volt, hogy Curtius az *e*-t már nem az egyes nyelvek különéletében kezelteti s hogy az európai nyelvek *e*-hangzójának aránylag magas kort tulajdonít, de kielégítő magyarázat ez sem lehetett. Az *a*-hang megoszlásának okát nem tudta felderíteni, legfeljebb a «megkülömböztető hajlammal» próbálta megokolni az *a*-k egy részének tovább fejlődését, más részének megmaradását. Egy későbbi iratában is (*Zur Kritik der neuesten Sprachforschung*, 1885. 95. l.) kiemelte, hogy amaz értekezésben nem akarta megtámadni az érvényben levő régibb elméletet, hanem csak biztosabb chronologiai meghatározást keresett és annak a területnek a meghatározását, a melynek sajátja a «monoton» vocalismus.

A régi elmélet gyökeres megváltozására hatással volt annak a felfogásnak a módosulása is, mely a gót nyelv *i*- és *u*-hangjaira vonatkozott. A 70-es években egyszerre több oldalról is felhangzott az a nézet, hogy a gót magánhangzórendszerénél, mely első tekintetre oly híven visszatükrözte az ősi *a-i-u*-háromságot, alighanem régibb és eredetibb az ó-felnémet vocalismus s hogy a gót nyelv *i*- és *u*-hangjai jórészt nem ősei, hanem utódai annak az *e*-nek és *o*-nak, mely a német nyelvben *e* és *o* maradt.

Már Schleicher észrevette, hogy a gót *i* és *u* nem mindig szansz-krit *i*-nek és *u*-nak a megfelelője, hanem sokszor *a*-é is. Ilyen esetekben ő ama két vocalist az utóbbinak, az «alaphangzónak» gyöngülésétől magyarázta (őí. *bandh*:- g. *binda*; a *man*-gy.-ből: g. *muna*; *Compendium* 148. l.). Ha azután az ilyen gót *i*-vel szemben a többi germán nyelv *e*-t mutat, ezt ama régibb elmélet a hangtörés (*brechung*) törvénye alapján keletkeztette az *i*-ből; ugyane törvényben leli magyarázatát a germ. *u* : *o*-változás. — E felfogástól már most ugyancsak Curtius tért el említett értekezésében. Szerinte az idg. *a*-hang az európai nyelvesség idejében, az esetek nagy részében, egy középhanggá, körülbelül *ä*-vé, lett (tán ez a fok lett megóva a g. *bairan* és *faihu*-féle alakokban az *r* és *h* hatása alatt), és ez vált azután azzá az *i*-vé, mely a g. *bindan*, *qīpan* stb. alakokban feltűnik. A Grimm-féle *brechung* elméletét még nem utasítja vissza teljesen, de máris felveti azt a kérdést, nem maradt-e amaz eur. *e*-hang a fn. *e*-ben megóva a következő szótag *a*-jának hatása alatt? Az itt felmerült nézet határozottabb kifejezésre jutott Müllenhoff ama tételében, melyet Scherer közölt (*Zur Geschichte der deutschen Sprache*¹ 1868. 7. l.): a germ. *i* és *u* régibb *e*-n és *o*-n alapszik, a mely hangok az *a*-nak megoszlása és színeződése útján keletkeztek. E tétel egyik fele, az *e* : *i*-féle változásra vonatkozó, azután általánosan elfogadottá vált az idg. és germ. nyelvészet körében, ellenben az *o* és *u* viszonyára nézve ma is — Grimmel egyezőleg és Müllenhoffal ellentétben — az *u*-t tartjuk eredetibb hangnak s az *o*-t ebből származottnak.

Curtius és Müllenhoff után a kutatás ismét egy lépéssel tovább megy: az *a*-vocalisok többféleségét az ősnyelvnek kezdi tulajdonítani s mindinkább közeledik ahhoz a felfogáshoz, mely egyenesen *e*-nek és *o*-nak mondja ama «színezett» *a*-hangzókat. Ez elmélet kifejtésének érdeme főkép Amelung, Brugmann és Collitz nevéhez fűződik.

Amelung, Müllenhoff tanítványa, irataiban (*Die Bildung der Tempusstämme durch Vocalsteigerung im Deutschen* 1871.; *Zeitschr. f. vergl. Sprachf.* XXII, 361., és *Zeitschr. f. deutsches Altertum* XVIII, 161.) még sok tekintetben elődei nyomdokain haladt. Egészben véve ő is elfogadja Schleicher elméletét, mely az ősnyelvnek három alaphangzót tulajdonít háromféle fokozásban. De az árja és európai nyelvek vocalisait már elődeitől eltérő módon származtatja az ősnyelv hangzóiból s mindenek felett tagadja az ősnyelvi *a* megoszlásáról szóló hypothesist. Szerinte az idg. *a*, melynek az árja nyelvágban is *a* felel meg, nem «oszlott meg» az európai nyelvekben, hanem *e*-vé vált, — az eur. *a* ellenben nem idg. rövid *a*-nak folytatása, hanem az «első fokozás» hangzójának, *ā*-nak utóda (ez az árjában *a* és *ā*). Az eur. *a* és *e* tehát nem egy-

eredetűek, miként Schleicher tanította, hanem két különböző idg. hangnak folytatói. A germán azután megővja az eur. *a*-t, a görög-latin azonban csak részben: e nyelvekben feltűnik mellette az *o*, a mely az európai *a* (=idg. *ā*)-nak a színeződése (v. ö. ói. *jajána*: gör. γέγωνα). A germán *o*-nak ez utóbbihoz semmi köze, amaz voltaképp «epenthetikus vocalis», a mely szótagképző liquidák és nasalisók mellett fejlődött. — Amelung fejtegetéseiben elvi szempontból fontos az egységes hangmegoszlásának tagadása, mikor t. i. az a megoszlás nincs határozott feltételhez kötve; elismerést érdemel az a törekvés, hogy az európai nyelvekben mutatkozó vocalis-külömbiséget ősnyelvi különbségekre vezesse vissza, s végül figyelemre méltó az, hogy a szanszkrit nyelvet nem tekinti már mindenben az eredeti állapot megőrzőjének, hanem döntő szerepet juttat az európai (az ő, illetőleg Scherer terminológiája szerint: nyugati-árja) nyelveknek is. (Collitz id. h. 6. l.; Bechtel id. h. 23. s. k. l.)

1876-ban jelent meg Verner fentebb említett értekezése, mely az accentus fontosságának kiemelésével a vocalismusra vonatkozó vizsgálatokban is új szempontot érvényesített. Ez értekezésnek — melyben Verner maga is felveti azt a kérdést, vajjon az *a*-nak a germán nyelvben észlelhető kettéoszlása nem az idg. korszakba nyúlik-e vissza — eredményeit részben értékesítette már Brugmann idevágó dolgozataiban (*Zur Geschichte der stamm-abstufenden Declination*, Curtius-féle Studien IX, 361; v. ö. Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung XIV, 1.).

Miként Amelung, úgy Brugmann is több-rendbeli *a*-hangot tulajdonít az ősnyelvnek: *a*₁-nek jelöli azt a hangot, melynek az árja nyelvterületen *a*, az európai nyelvekben *e* felel meg (v. ö. az ói. *pitāram* és gör. *πατέρα* alakok képzőbeli hangzóját; ói. *bhāraṭi*, *bhāraṭha*: gör. plur. 2. sz. *φάρετα*, gót sing. 3. sz. *baīriþ*), *a*₂-nek azt, a mely az árja nyelvterületen kettős mássalhangzó előtt (zárt szótagban) *a*, egyszerű consonans előtt (nyílt szótagban) *ā*, a görögben, latinban és ó-szlávban *o*, a germán és balti nyelvekben *a* (v. ö. ói. *dātāram*: gör. *δατορα*; ói. *bhāramasi*, *bhāraṇti*: gör. *φάρωμεσ*, *φάρωντι*, g. *baīram*, *baīrand*). Az *a*₁ és *a*₂ közti különbség okát Brugmann a hangsúlyviszonyokban sejtí, oly módon, hogy hangsúlytalan szótagokban *a*₁, hangsúlyosokban *a*₂ keletkezhett: *a*₁ a gyöngébb, *a*₂ az erősebb hang. (Verner evvel ellentétben ép a hangsúlyossággal hozta volt kapcsolatba az európai nyelvek *e*-hangzóját, Kuhn-féle Zeitschr. XXIII, 131.). Az ősnyelvben a két vocalis mind a mennyiségben, mind a hang magasságában különbözött egymástól, az európai nyelvegység korában pedig az első *e*-hez, a másodikat *o*-hoz közeledve ejtették. Brugmann ezek mellett az ősnyelvnek egy harmadik *a* hangjáról is szól, a mely nem lehetett sem *a*₁, sem *a*₂; e hangot, melyet akkor *a*₃-nak jelölt (ma

α -vel szokás jelölni), az oly esetek egybevetéséből nyeri, midőn gör.-lat. *a*-nak ói. *i* felel meg (gör. *στατός*, l. *status*: ói. *sthitás*; gör. *πάτηρ*, l. *pater*: ói. *pitár*-). Amelung második *a*-jával szemben tehát Brugmann-nál az a_2 és a_3 hangok állanak.

Brugmann e fejtegetései az idg. vocalismus megállapítására nézve kétségkívül nagy fontosságúak voltak: a régi elmélet alapjait még jobban megingatták s a kutatást több pontban előre vitték. Az *e* és *o* kétségbevonhatatlan bizonyítékait azonban még sem foglalják magukban *e* cikkek. Brugmann tételei közül ép olyanok, a melyek látszólag új bizonyítékot szolgáltatottak az idg. magánhangzórendszer tarka volta mellett, heves támadásban részcsültek. Főleg azt az állítást támadták meg, hogy az európai *o*-nak az árja nyelvterületen zárt szótagokban *a*, nyílt szótagokban azonban \bar{a} felel meg. Ezzel szemben Collitz (Bezenberger-féle Beiträge zur Kunde der idg. Sprachen II, 291) és Schmidt (Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung XXV, 1) azt vitatták, hogy az eur. *o*-nak az árja területen mindenkor rövid *a* felel meg. Brugmann szabályának egyrészt ellenmond az a körülmény, hogy az árja nyelvekben igen sokszor nyílt szótagban is rövid az *a* (ói. *rátha*- «szekér», zend *ratha*: l. *rota*, ófn. *rad*, stb.); másrészt B. oly alakokat is egyenletbe állított, a melyekben a hosszú vocalis előfordul az európai nyel. területen is; Brugmann pl. az ói. *jánu* megfelelőjének a gör. *ῥονα*-t mondja, ellenben Schmidt a hosszú hangzós *ῥονα* alakot; az ói. *pádam* alakkal Brugmann a gör. *πόδα* alakot állította szembe, de az európai nyelvek itt is ismernek hosszú vocalist: gör. *πῶδ*- (dór *πῶς*), germ. *fōt*-, stb. Ez ellenvetések óta Brugmann maga is szűkebbre vonta szabályának érvényét, az ellene idézett alakok czáfoló erejét pedig más magyarázatokkal igyekezett gyöngíteni. Ama támadások, melyeket csak a legújabbban Bechtel intézett Brugmann tétele ellen és — nem a leghiggadtabb hangon — maga Brugmann ellen is (Hauptprobleme 46. l.), annyiban nem egészen jogosultak, minthogy Brugmann Grundriss jában (I, 70) maga is megmondja, hogy régi szabályát nem tartja matematikai bizonyosságúnak, sőt még a Grundriss megjelenése előtt tartott egyetemi előadásaiban, melyeket szerencsés voltam hallgathatni (Freiburgban 1885). elismerte, hogy bizonyításának nincs epen kény.zerítő ereje («dass meine beweissführung keine gerade zwingende ist») és hogy nem tulajdonít különös fontosságot e pontnak.

A nyelvtudományi kutatás mégis talált döntő bizonyítékot annak kimutatására, hogy az árja *a*-ban legalább is két őseredetű hangnak kellett összefolynia. Ez a bizonyíték az ú. n. palatalis-törvényben (*palatalgesetz*) rejlik. Hogy voltakép kit illet felfedezésének érdeme, arról még csak nem rég sokat vitatkoztak, úgy látszik egyszerre többen is jutottak rá egymástól függetlenül.

Az északon Verner, Thomsen és Tegnér neveihez fűződik (v. ö. Bechtel id. h. 62. l.); Németországban talán Schmidt fejezte ki először előadásában; a tudományos irodalomban először Collitz tárgyalta behatóbban (Bezzenberger-féle Beiträge II, 305.). E törvény azt mondja, hogy az *árja* nyelvterületen a gutturalis *k*, *g* és *gh* hangok helyett a palatalis *c*, *j* és *jh* hangok tűnnek fel oly esetekben, midőn az európai nyelvek megfelelő szóalakjaiban ama consonansokra *e* vocalis következik, pl. ói. *ca*, ó-perzsa *cā*: gör. *τῆ*, l. *que*; ói. *pāñca*, zend *panca*: gör. *πέντε*, l. *quinque*; ói. *carú*: óizl. *hverr*, kymr. *peir*. A *k* és *g*-féle hangok ellenben megmaradnak, a hol az európai nyelvekben a vagy *o* áll a mássalhangzó után, pl. ói. *kás*: gör. *πῶ*, l. *quo-d*, g. *hwas*. Hogy az eredeti gutturális hang palatalissá lesz, annak okozója csak egy szomszédos palatalis hang lehet, mely, ha nincs is már meg a fennmaradt alakokban, régebben okvetetlenül ott volt. Tehát úgy az európai nyelvek tanúsága, mint általános phonetikai okok azt bizonyítják, hogy az *a* helyén, a melyet az ó-ind nyelv ez esetekben feltüntet, régebben palatalis vocalis állott, — e vocalist az európai nyelvek egyező tanúsága szerint bátran mondhatjuk egyenesen *e*-nek. Vagy általánosabban kifejezve a tételt: a palatalizálódás ténye egyszerű módon megmagyarázódik, mihelyt az idg. ősnyelv vocalis-rendszerét nem az ó-ind vocalismus mintájára, hanem az európai nyelvekére — a melyek közül valószínűleg a görög őrizte meg leghívebben az eredeti magánhangzó-rendszert — szerkesztjük meg. (Collitz id. h. 304. l.).

Ki lévén mutatva, hogy e részben az ind nyelv kevésbbé híven óvta meg az eredeti hangállapotot, mint az európai nyelvek, a melyek megtartották amaz *e*-t: az ind nyelvnek az ősi hangrendszer megállapításánál való eddigi döntő szerepe nagy mértékben gyengült, míg az európai rokon nyelveké annyiival inkább erősödött. Ezóta jóval nagyobb súlya van annak a körülménynek is, hogy az idg. törzs nyolcz ága közül hét tünteti fel az *a* : *e*-külömbiséget (v. ö. Brugmann, Morphologische Untersuchungen. III. 92). E szembeszökő megegyezést nem lehet többé egy «európai nyelvegység» feltételezésével magyaráznunk: az *e* sajátja volt már az ősnyelvnek is s így nem a hét európai nyelv változtatta el az ősnyelvi hangot, hanem az ind nyelv volt az, mely az átörökölt *e*-t (és *o*-t) *a*-vá változtatta. Ha e felfogással szemben a régi elmélet hívei közül Curtius már említett iratában (Zur Kritik der neuesten Sprachforschung, 97. l.) azt a kérdést vetette fel, hogy hogyan magyarázható az új elmélet álláspontjáról az ind és iráni nyelvek egyhangúbb vocalismusa, mért változott el bennök az *e* és *o* egyféle *a*-vá, — Brugmann-nak könnyű volt válaszában (Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft 1885, 102. l.) rámutatni, hogy a nyelvek történetében igen gyakran előfordul eredetileg

különböző hangoknak egybe olvadása, pl. az új-görögben az ϵ ι η hangoknak i -hanggá való összefolyása, az idg. ei és i -nek a latinban és germánban i -vé, az idg. media- és media aspirata-hangoknak az iráni, balti-szláv és kelta nyelvekben b , d , g -be olvadása stb. A mi pedig azt az ellenvetést illeti, hogy sok oly esetben is palatalis mássalhangzó tűnik fel az árja nyelvekben, midőn nem lehet kimutatni, hogy régente palatalis vocalis következett rá, — az ily esetek elég meggyőzően analogikus képzésekül magyarázhatók meg. Ha pl. a gör. $\epsilon\pi\omicron\varsigma$ -szal szemben az ói.-ben *vácas*-t találunk, ez onnan van, hogy a gen. $\epsilon\pi\omicron\varsigma$ = *vácasas*-féle alakok törvénytörő pal. c -je általánossá vált az illető szó ragozásának egész rendszerében s kiszorította a *vácas*-féle alakok eredeti, törvényes k -ját is (id. h. 106. l.).

Míg e szerint az e -hangnak ősi indogermán voltához alig férhet szó, addig az o -hang épenséggel nincs oly kétségbevonhatatlannúl bebizonyítva. Ezt Brugmann is elismeri említett iratában (111. l.). S ha nem fogadjuk el az ő előbb említett bizonyítékát (hogy eur. o = nyílt szótagban levő árja \bar{a}), úgy főbizonyítéknak a z indogermán nyelvek többségének megegyezését kell tekintenünk, azt a körülményt, hogy az árja és germán nyelveken kívül az összes rokonnyelvek minőségbeli különbségeket tüntetnek fel annak a két hangnak a megfeleléseiben, a melyeket — főleg a görög nyelv tanúsága alapján — az ősnyelvre nézve a -nak és o -nak statuálunk. Ezt bizonyítja a görög és germán ablaut-sorok összehasonlítása is. Az e -tőhangzós praesensnek megfelelő perf. sing. a görögben o , a gótban a hangzót foglal magában (gör. $\kappa\acute{\epsilon}\lambda\pi\omega$: $\kappa\acute{\epsilon}\lambda\omicron\varphi\alpha$, g. *hlifa* : *hlaf*), míg az a -s praesenshez tartozó perf. sing. tőszótagjában a görögben \bar{a} (η), a gótban \bar{o} vocalis áll (gör. $\theta\acute{\alpha}\lambda\lambda\omega$: $\tau\acute{\epsilon}\theta\bar{\alpha}\lambda\epsilon$, g. *hafjan* : *hōf*). A megfelelés tehát ez:

gör. ϵ : o , α : \bar{a}

germ. e : a , a : \bar{o}

E gör. o s α hangok nem lehetnek egy régi egységes a -nak folytatói, mert mért változott volna el ép az az a o -vá, mely az e -sorban állt, s mért maradt volna meg az az a , mely a másik sorban állott? Az a körülmény, hogy a görögnek emez o és α hangjai oly következetesen el vannak választva az illető hangzó-sorok szerint, arra mutat, hogy e különbségnek eredete abban az időben keresendő, a melyben maguk az ú. n. ablaut-sorok alakultak: az idg. ősidőben. Míg tehát a germán (és balti) nyelvekben a régi a és o az egyféle a -ba (a szlávban pedig o -ba) olvadt, addig a görög itt is híven megőrizte az ősrégi hangállapotot (Bechtel id. h. 67. l.).

Az imént ismertetett bizonyítékok: a palatalis-törvény és a rokon nyelvek túlnyomó részének megegyezése, a rövid e és o vocalisok mellett a megfelelő hosszú hangzókat, az \bar{e} -t és \bar{o} -t is idg. ősnyelvi hangoknak bizonyították. A görög \bar{a} (η), η és ω -ja, a lat.

nyelv \bar{a} \bar{e} és \bar{o} -ja nagyjában szintén megbízható utódai az idg. \bar{a} \bar{e} és \bar{o} hangoknak. Azonkívül a balti nyelvek is szolgáltatnak meggyőző bizonyítékokat: a gör. és latin \bar{a} -nak pl. a litvánban o (= \bar{o}) felel meg (gör. $\mu\acute{\alpha}\tau\eta\rho$, l. *māter* : litv. *motė*), a gör.-lat. \bar{o} -nak ellenben litv. \bar{u} (gör. $\delta\acute{o}\nu\mu$, l. *dōnum* : litv. *dūti*). És ez elméletet minden részében megerősítik még a később tárgyalandó hangzó-sorok (*ablaut*) tanúságai is.

A nyelvtudomány mai állása szerint már most az indogermán ősnyelvnek a következő egyszerű vocalisokat tulajdoníthatjuk:

a , \bar{a} , e , \bar{e} , i , \bar{i} , o , \bar{o} , u , \bar{u} , \varnothing .

A következő táblázat ez ősnyelvi hangoknak az egyes idg. nyelvágakban való megfeleléseit tünteti fel (l. Brugmann, Grundriss I, 33.; a germánra nézve Kluge, Vorgeschichte der altgerm. Dialecte, Paul-féle Grundriss der germ. Philol. I, 349.):

Idg.	árja	örm.	gör.	lat.	ó-ír	germ.	balti-szláv	
							litv.	szláv
a	a	a	a	a	a	a	a	o
\bar{a}	\bar{a}	a	\bar{a}	\bar{a}	\bar{a}	\bar{o}	\bar{o}	a
e	a	e, i	ε	e	e	e, i	e	e
\bar{e}	\bar{a}	i	η	\bar{e}	\bar{i}	\bar{e}	\acute{e}	\acute{e}
i	i	i	ι	i, e	i, e	i, e	i	\bar{i}
\bar{i}	\bar{i}	$i (?)$	\bar{i}	\bar{i}	\bar{i}	\bar{i}	y	i
o	$a (\bar{a}?)$	$o (u)$	o	o	o	a	a	o
\bar{o}	\bar{a}	u	ω	\bar{o}	\bar{a}	\bar{o}	\bar{u}	a
u	u	u	υ	u	u, o	u, o	u	\bar{u}
\bar{u}	\bar{u}	$u (?)$	\bar{u}	\bar{u}	\bar{u}	\bar{u}	\bar{u}	y
\varnothing	i	a	a	a	a	a	a	o

Az egyes megfelelések megvilágosítására és megbizonyítására álljanak itt a következő példák:

a: idg. **āgō* 'hajtók, vezeték', ói. *ājāmi*, örm. *acem*, gör. *ἀγω*, l. *agō*, óír *agim*, óizl. *aka* (inf.). — Idg. **agros* 'mező, szántóföld', ói. *ágras*, gör. *ἀγρός*, l. *ager*, g. *akrs*. (l. bővebben Brugmann, Grundriss I, 87).

ā: idg. **māter-* 'anya', ói. *mātār-*, örm. *mair*, gör. *δῶρ μάτηρ*, l. *māter*, óír *māthir*, ófn. *muoter*, óizl. *móder*, litv. *motė*, ószl. *matī* (Brugmann I, 96.).

e: idg. **esti*, van', ói. *ásti*, gör. *ἔστι*, l. *est*, óir *is*, g. *ist*, litv. *esti*, ószl. *jesti*. — Idg. **bhero-* (præsenstő), vinni', ói. *bhárāmi*, örm. *berem*, gör. *φέρω*, l. *ferō*, óir *berim*, g. *baíra*, ószl. *bera*. — Idg. **qe*, és', ói. *ca*, gör. *τὲ*, l. *que*. (Brugmann I, 48.).

ē: idg. *plē-* gy. 'megtölteni', ói. *prātā-* (partic.), gör. *πλήρης*, *ἐπλήσα* (aor.), l. *plēnus*, *implētus*, óizl. *fleire*. — Idg. *ēd-* (az *ed-*, enni' gy. perf.-tőve), ói. *ādivān* (part.), gör. *ἐδηδώς*, l. *ēdimus*, g. *ētum*, litv. *ēdęs*. (Brugmann I, 62.)

i: idg. **diu-*, menny', sing. loc. ói. *divi*, gör. *Δι*. — idg. **i-* (3. szem. névm.-tő), ói. *idām*, l. *is*, *id*, g. *is*, *ita*. — idg. *-isto-* (superl.-képző), pl. ói. *svādīṣṭhas*, gör. *ῥῆιστος*, g. *sutista*. (Brugmann I, 33.).

i: idg. **gāuos*, eleven', ói. *jīvās*, l. *vīvos*, litv. *gyvas*, ószl. *živū*. — idg. *-iño-* (névszóképző), pl. gör. *κορακῖνος*, l. *haedīnus*, *suīnus*, g. *gāiteins*, *swein*, ószl. *svinū*. (Brugmann I, 38.)

o: idg. **dedōrke* (a *derk-* 'látni' gy. perf. sing. 3. szem.), ói. *dadārca*, gör. *δέδορκε*; a *merā-* gy.-ből ói. *babāndha*, g. *band*. — Idg. **potis*, úr', **potnī*, 'úrnő', ói. *pātnī*, gör. *πόσις*, *πότνια*, l. *potis*, g. *brūp-faps*, litv. *pāts*. — Idg. **tōd*, ez, az' (neutr. nom. acc.), ói. *tād*, gör. *τό*, l. *istud*, g. *pata*, ószl. *to*. (Brugmann I, 67.)

o: idg. *dō-* gy. 'adni', ói. *dāsyāmi* (fut.), gör. *δῶσω*, *δῶρον*, l. *dōnum*, litv. *dūti* (inf.), ószl. *dati*. (Brugmann I, 83.)

u: idg. **jugóm*, iga', ói. *yugám*, gör. *ζυγόν*, l. *jugum*, g. *juk*, ószl. *igo*. — Idg. **nu*, most', ói. *nū*, gör. *νῦ*, l. *nu-dius*, óir *nu*, ófn. *nu*, litv. *nūgi* (Brugmann I, 41.)

ū: idg. **dhūmós*, 'hevülés, füst', ói. *dhūmās*, gör. *θυμός*, l. *fūmus*, litv. *dūmai* (plur.), ószl. *dymū*. (Brugmann I, 46.)

o (l. fent 79. l.; phonetikus értéke nem határozható meg pontosan, körülbelül a *e* és *e* közt álló nyílt hang): idg. **pātēr-* 'atya', ói. *pītār-*, gör. *πατήρ*, l. *pater*, óir *athir*, g. *fadar*. — Idg. *stā-* (a *stā* állni', gy. gyenge alakja), ói. *sthitās*, gör. *στατός*, *στάσις*, l. *status*, *statiō*, g. *staps*, litv. *statau*, ószl. *stojā*. (Brugmann I, 101.)

Míg tehát Schleicher idg. vocalis-rendszerében csak három egyszerű rövid vocalist (*a i u*) ismer és csak egy hosszú vocalist enged meg, az *ā-t* (a mely szerinte az «első fokozás» *aa*-jából és a «második fokozás» *āa*-jából vonatott össze): addig a mai nyelvtudomány a rövid és hosszú vocalisok egész tarka rendszerét tulajdonítja az idg. ősnyelvnek.

Schleicher magánhangzó-rendszerében az egyszerű hangzókon kívül diphthongikus kapcsolatok is vannak: az «első fokozás» hangjai sorában *ai* és *au*, a «második fokozás» rovatában *āi* és *āu*. Az újabb elmélet az ősnyelv diphthongusainak második eleméül szintén csak az *i* és *u* hangokat ismeri el (Möller consonantikus *a* és *e* hangjait [Paul-Braune-féle *Beiträge*

VII, 492] mint be nem bizonyítottakat bátran mellőzhetjük), s ily functióban az újabb phonetika felfogásával (v. ö. Sievers, *Phonetik* 28. 122. l.) egyezőleg consonantikus *i*-nek és consonantikus *u*-nak nevezi őket (jelölésük: *i* és *u*). E felfogást megerősíti az a nyelvészeti tény is, hogy egyazon gyökekből való különböző alakokban az *i* és *u* vocalisok majd sonantikus (szótagképző), majd consonantikus functióban tűnnek fel (v. ö. az idg. *ei*- és *i*-, *bheu*- és *bhu* gyökér-alakokat). — A mi pedig az idg. ősnyelv diphthongikus kapcsolatainak első elemét illeti: mi helyt az ősnyelvnek az egy *a* helyett az *a*, *e* és *o* hangokat tulajdonítjuk, e felfogásnak érvényesülnie kell a diphthongusokat illetőleg is. Azaz, e fölfogás szerint, az ősnyelvnek a diphthongusok egész sora volt sajátja; voltak oly vocalis-kapcsolatok, a melyeknek első eleme rövid magánhangzó volt: *ai*, *au*, *ei*, *eu*, *oi* és *ou*, s ezek mellett előfordultak — bár kétségtől ritkábban — olyanok is, a melyeknek első része hosszú vocalis volt: *āi*, *āu*, *ēi*, *ēu*, *ōi* és *ōu*. E diphthongusoknak az egyes nyelvek különéletében való továbbfejlődése azután nagyjában az egyszerű vocalisok fejlődése törvényeinek felelt meg. A bővebb fejtegetést hadd pótolja itt is egy néhány példa:

Idg. *aīdh*-gy. 'égni', ói. *ēdhas*, gör. *αἶθω*, l. *aedēs* (eredetileg 'tűzhely'), *aestus*, óir *aed*, ófn. *eit*, agsz. *ād*. — Idg. *aug*-gy., ói. *ōjas*-, l. *augeō*, *augustus*, *augmen*, g. *áuka*, litv. *áuğu*. (Brugmann I, 88.).

Idg. **ēi-ti*, 'megy', ói. *ēti*, gör. *εἶσι*, l. *it*, litv. *eiti*, *eit*. — Idg. **bhēudhō* 'éber vagyok, figyelek', ói. *bōdhāmi*, gör. *πρόδομαι*, g. *ana-biuda*. (Brugmann I, 49. 50). — Idg. **diēu-s* (sing. nom.) 'menny', ói. *dyāuś*, gör. **Ζηρς Ζεός*. (Brugmann I, 63.)

Idg. **toi* 'ezek' (a *to*- névmástő masc. plur. nom.-a), ói. *tē*, gör. *τοί*, l. *isti*, g. *pái*, litv. *tē*, ószl. *ti*. — Idg. *-oi*-optat.-képző, pl. **bhérois* (opt. sing. 2. sz.), ói. *bhārēś*, gör. *φέρους*, g. *bairāis*, ószl. *beri*. — Idg. *-ous*, az *eu*- (*u*-) tövek sing. gen. végzete, pl. ói. *sünōś*, ószk *castrovs* (*castru*-, *fundus*'), g. *sunāus*, litv. *sūnaūs*, ószl. *synu*. (Brugmann I, 68. 69.)

A consonantikus *i* és *u* hangok azonban nemcsak sonansok után állhattak mint diphthongikus kapcsolatok második eleme, hanem sonansok előtt is. Ilyenkor már közel járnak a *j* és *v* spirans hangok értékéhez, elannyira, hogy sok esetben nem is sikerül teljes határozottsággal a consonantikus vocalis vagy a spirans javára dönteni. A szőkezdő hang mivoltára nézve a görög nyelv szolgáltatja a legbiztosabb kriteriumot: az idg. *i*-nek a spiritus asper felel meg (v. ö. ói. *yās*: gör. *ῥς*), az idg. *j*-nek ellenben *ς*-a megfelelője (ói. *yugām*: *ζυγόν*). — A sonansok előtt álló *i* és *u* példái:

Idg. **iu*-névmástő, 'ti', ói. *yūyām* (nom.), gör. *ὑμεῖς*, g. *jus*,

litv. *jús*. — Idg. **medhio-*, *medius*‘, ói. *mádhyas*, gör. μέσος, μέσος, g. *midjis*. (Brugmann I, 111. 112. l.)

Idg. *veid-* gy. ‘látni, tudni’, ói. *vēda*, gör. *φοιδε*, l. *videō*, g. *wáit*, litv. *vėidas*, ószl. *vidēti*. — Idg. **swēsō(r)* ‘nőtestvér’, ói. *svāsā*, l. *soror*, g. *swistar*, porosz *swestro*, litv. *sesū*, ószl. *sestra*. (Brugmann I, 138. 139.)

(Folyt. köv.)

PETZ GEDEON.

Adalékok a szamojéd-ugor nyelvhasználáshoz.

A Budenz-Reguly-féle jurák-szamojéd szójegyzék megjelenése alkalmából (NyK. XXII, 321.) közlöm itt az első tekintetre föltetsző egyezéseket az ugor, főkép a vogul és osztják nyelvekkel: *)

1. *ñ a e v a*, *aeva* fej: éjsz. vog. *awa*, szigvai *aupa*, középlozvai *äw*, pelimi *owēt* medvefej. [Finn *aivo* halánték, agy, agyvelő. — S. Zs.]

ñ a j a, *ñaija*, *aja* Körper: osztB. *ñoja*, *ñori* fleisch; Körper, osztlirt. *ñogu*, *ñogij*, éjsz. vog. *ñgwēl*, déli vog. *ñoul*, zürj. *jaj* id.

ñ a n č i- pissen, *āšie* húgy, *āsa* hugyozni; éjsz. vog. *χunīs* húgy, *χunīs-* hugyozni; oszt. *χos*, *χōs-* id.stb. — L. MUGSz. *húgy* cz.

ñ ā b t a, *apte*, *aptie* geruch: osztlirt. *ēbet* geruch, osztB. *ēbil*, vog. *āt*, *at* stb. — L. MUGSz. *édes* cz. — V. ö. *uōpte* haj = osztj. *ūbēt* (l. 15. sz.).

5. *ñ a m e a-*, *āmea* szopni: lapp *ñamme-* id. stb. — L. MUGSz. *em-* cz.

ñ a m d i-, *āmdi-* ülni: éjsz. vog. *ūnt-* leülni, *ānl-* ülni, osztB. *omīs-* id. stb. — L. MUGSz. *ül-* cz.

ñ a r k a, *arka* nagy, öreg: éjsz. vog. *arγ-*, *ari*‘ sok, fölős, magy. *örök* stb. — L. MUGSz. *örök* cz.

ñ ē s o, *ēso* íz, csukló: osztB. *još* hand, arm, finn *jäsene* glied stb. — L. MUGSz. *iz* (membrum) cz.

j i u t e, *iute* enyvezni: éjsz. vog. *elēm*, alsólozvai *jilēm*, tav-dai *ilēm*, éjsz. oszt. *aijim*, tatár *jilēm*, magy. *enyű*, *enyv*.

10. *ñ i n a b*, *inub* ip, após: finn *anoppi* socrus stb. — L. MUGSz. *napa* cz.

*) Ezek közt természetesen sok olyan lesz, melyet a szamojéd és osztják-vogul nyelvek egymástól vettek át. Ezeket az örökös maradványaitól megkülönböztetni a további kutatás föladata.
S. Zs.

ñil, *il al* (unter, boden, grund). — L. MUGSz. *al* cz.

ñede, *āda* schiessen, auslassen, *ñepta*- *schicken*: vog. *kēt*-, oszt. *kit*- küldeni stb. — L. MUGSz. *kěj* cz.

ñädjer kahl, bloss: éjsz. vog. *ñar*, közlöz. *ñar* kopasz, mez-telen, oszt. *ñar*, *ñara*. — L. MUGSz. *nyers* cz. — V. ö. a hangmegfelelésre nézve: *ñoñer* = vog. *ñar* (14. sz.).

ñoñer gebirgsspitze: éjsz. vog. *ñar*, kloz. *ñör* stb. bércez, hegy. [V. ö. zürj. votj. *nir*, mord. eser. *ner*, orr? vagy votj. *jir*, fej? az utóbbiban *j*, mint zürj. *jaj*-ban fönt 2. sz. Vö. 91. S. Zs.] 15. *ñomsa*, *omsa* hús: v. ö. magy. *hús*. [?]

ñäpt, *üöpte* haj: éjsz. oszt. *übét*, *üpét*, vog. *āt*, *öt* id. V. ö. *ñapta*: osztlirt. *ēbet* szag (4. sz.).

ñuda, *uda* kéz: vog. *kāt*, *koqt* kéz, osztS. *köt* id. stb. — L. MUGSz. *kéz* cz.

hā- halni, meghalni: vog. *χāl*, *khōl*-, osztj. *χal*- id. — L. MUGSz. *hal*- cz. — E szerint az ugor *k_l*- mori már képzett szó.

hāje- menni: vog. *χajt*-, *khajt*- futni stb. — L. MUGSz. *hajt*-, *halad* stb. cz

20. *hā'ora*- hajlani, meghajtani: vog. *khūt*-, *khuot*- id. stb. — L. MUGSz. *hajt*- *fletere* cz.

hāje-, *hāje*- hagyni, *hāi*-, *hajuda*- bleiben, überbleiben: vog. *χul*-, osztB. *χaj*- stb. — L. MUGSz. *hagy*- cz.

hājel, *gajel* könny: votj. *šin-kilī*, finn *kynele* id. stb. — L. MUGSz. *könny* cz.

hāñā- hívni, kérni, kívánni: v. ö. magy. *kíván*-, *hív*-

hādi tanne (елька): vog. *χaut*, *khaut*, osztB. *χōl*, *χul* id., finn *kuusi*, zürj. *koz*, votj. *kiz* id.

25. *hasuj* trocken, seicht: votj. *kos*, zürj. *kos* id. stb. — L. MUGSz. 103. l.

han szán: vog. *sun*, magy. *szán*. — A hangmegfelelésre nézve v. ö. vog. *sqw*: sam. *hobo* bőr (44. sz.).

handa- fagyni, fázni, *hāne* hideg, fagy stb.: v. ö. magy. *hideg*, *hédeg*, *hüvös*, lpF. *čavadak* frost stb. — L. MUGSz. *hüvös* cz- *handari*, *hanteri* ring, grosser ring (am gurt): v. ö. éjsz. vog. *kanturi* a sapka karimája, ernyője.

hābqartq jávorszarvas: v. ö. vog. *sārp*, *šōrp* id. Talán össze-függ velük a magy. *jávör* is (e h. *gyávör*; v. ö. MUGSz. *gyér* = észt. *sore* undicht czikket). [?]

30. *haptie* herélt rén, rénökör: vog. *χapt*, osztB. *χopti* id.

hāmba hullám, hab: vog. *χump*, oszt. *χump* stb. — L. MUGSz. *hab* cz.

har maga: déli vog. *khər*: *sāiring kh.* fehér valami, *jāni-khər* nagy valami.

hārad ház: votj. *gurt* lakás, lakóhely (*gurtin* otthonn); *falu*, zürj. *gort* haus.

h ā r u lärenchenbaum (лиственникъ): v. ö. vogB. *χgraxt-jiw* erlenbaum (вольха), középlov. *kwgréxtä-jiw* id.

35. *h a b a r t*- nyúzni, lenyúzni; v. ö. osztB. *χorlem* schälen, schinden, vog. *χart*- húzni, lehuzni. [V. ö. MUGSz. *hurtszol*- cz.]

h a r ñ a holló: vog. *χulax*, kond. *khwoléχ*, tadv. *khulax*, osztB. *χūlaχ*, magy. *holló*. — L. MUGSz. *holló* cz.

h ā l e a hal: magy. *hal*, vog. *χul* stb. — L. MUGSz. *hal* cz.

h ē m, *χeam* blut: v. ö. vog. *kēlp*, osztB. *kali* id. Hangmegfelelés szempontjából v. ö. szam. *ñāmi*: vog. *ñelm*, magy. *nyelv*.

h o birke: vog. *χāl*, közloz. *khōl* stb. [Finn *koivu* betula? de v. ö. MUGSz. 102. l. — S. Zs.]

40. *h o* möve: vog. *χājeχ*, *χalleuw* id., osztB. *χaleu* sterna caspia; larus stb.

h ō-, *hā*- találni: v. ö. vog. *χānt*- találni (talán már frequ. képzéssel) stb.

h o h o r e i schwan: ejisz. vog. *χqχrei* specht (дятель), osztB. *χoñχra* id. stb. V. ö. magy. *harkály*.

h ō n i- aludni: v. ö. MUGSz. *szunnyad*- cikkét.

h a b o, *hobo* bőr: vog. *sqw*, osztS. *souχ*, osztIrt. *sōχ* id. — L. MUGSz. *haj*, *hég* cz.

45. *h ō r i e*, *hōra* renntier (mann), renntierochse: vog. *χār*, klov. *khōr* bika (jávorbika, rénbika), kan (kutya stb.); osztB. *χor* männchen, renntierochs, hengst, osztS. *kār*, *χār* id.

h u löffel, *hubacea*, *huvice* schöpfgefäß aus holz, löffel: v. ö. zürj. *gumolt*- votj. *gumilt*- merni. — L. MUGSz. *kanál* cz.

h u ki. — L. MUGSz. *ho*-cikkét (100. l.).

h ū l i- schiffen: vog. *χāp*, *khōp*, magy. *hajó* stb. — L. MUGSz. *halad*- cz.

j a h a, *jeña* folyó: vog. *jā*, *jā*, osztB. *joχan* stb. — L. MUGSz. *jó* fluvius cz.

50. *j ā d a*- járni: mord. *jota*- gehen, vog. *joχt*- jönni stb. — L. MUGSz. *jut*- cz.

j a m t e ñ u- wandern, *jamdaj*- in der karawane ziehen: vog. *jām*-, *joqm*- járni, vándorolni stb. — L. MUGSz. *áll* cz.

j i e g a lépés, *jeña* id.: vog. *jiw*- jönni stb. — L. MUGSz. *jő* cz.

j e d a j, *jiedaj* új: finn *uute*- stb. — L. MUGSz. *új* cz.

j e ž u- schwimmen: osztB. *us*- id. stb. — L. MUGSz. *úsz*- cz.

55. *j e n*, *jen* bogensehne: osztB. *jendi*, vogB. *janteuw* id. — L. MUGSz. *ideg* cz.

j i e r e- őrizni: v. ö. magy. *öríz*-, vog. *ur*- id. stb. — L. MUGSz. *vár* cz. — V. ö. alább 59. sz.

j i, *ji* viz: v. ö. oszt. *jiñk* id.

j i ā kiefer, fichte: v. ö. vog. *jiw*, oszt. *jux* baum.

j i j vő: v. ö. oszt. *veñ* schwiegersohn stb. — L. MUGSz. *vő*

cz. — A hangtani viszonylásra analogia: mord. *vej*, zürj. *voj* nacht: vogK. *jé* id. V. ö. or. *bepebka* kötél = *szam. jorouka* id.

60. *jile*- élni, lakni: magy. *él*-, lp. *jele*- *vivere*. — L. MUGSz. *él*- cz.

jurua-, *jurrla*- vergessen: vog. *jorul*-, osztB. *jurema*- id. — L. MUGSz. *árva* cz.

tärvua spanne: vog. *tārēs*, osztB. *sörēs*, magy. *arasz*.

tī- repülni, *tīj* davonfliegen (C.), *tiriña*- fliegen: vog. *tīl*- repülni, osztB. *tēgd*- id. — L. MUGSz. *légý* cz.

tiēnce, *tiēnete* tegez: vog. *tawēt*, *tāut*, zürj. *doz* (*dozj*-), magy. *tegez*, osztB. *tuļ*. — A szamojéd alak *n*-jét *ñ* helyett valónak tekinthetjük.

65. *tiki*, *ta* az, amaz: l. MUGSz. *az* cz.

tibe, *tīvie* klafter: vog. *tāl* id. stb. — L. MUGSz. *öl* (sinus) czikket. A finn *syle*, cser. *šulö*, magy. *öl*, votj. *sul*, osztS. *lül* magánhangzóinak labialis voltában talán egy elenyészett *v*-t láthatunk. A szóvégi *l*-re nézve l. fönt a 39. 40. 70 és 78. szöveggyeztetéseket.

tīviej savanyú: L. MUGSz. *savanyú* cz. Magashangú alakok: kloz. vog. *šäul*- savanyodni, *šäum* savanyú stb.

tirive, *tiribe* fischrogen: vog. *sēri* pete, légynyű, *χul* *sēri* a hal ikrazik (неперитца). [V. ö. a m. *serke*, finn *saivar* szókat s más ugor megfelelőiket; másfelől oszmanli *sirke* NyK. VIII. 171. és CzF. — S. Zs.]

tore hang: v. ö. vog. *tur* «torok» és «hang». — L. MUGSz. *torok* cz.

70. *tu* ruhaujj: vog. *tajt* id. stb. — L. MUGSz. *ujj* (manica) cz.

tu ku ez: L. MUGSz. *ez* cz.

tu-, *tuñu*- angehen, eingehen: kloz. vog. *tuj*- id.

seabt, *šapt* baumrinde: éjsz. vog. *sās*, kloz. *šoqs*, *šos* nyír-héj, v. ö. osztS. *suñmet* birke, osztB. *šumēt*, osztB. *šumēt*, *suññēt* id., zürj. *šumöd* birkenrinde. V. ö. votj. *sul* fakéreg, faháncs.

šar tabak: vg. *sār*, osztB. *šār* id.

75. *šenša*, *seansea* auerhahn: vog. *šeñši* madárka (veréb). — V. ö. a jelentésre nézve vog. *lunt* «lúd» és finn *lintu* «madár».

šer, *sir*, *šir* szer, mód: vog. *sir*, oszt. *sir* stb. — L. MUGSz. *szer* cz.

šunža bauch, *šonzea* magen, eingeweide: v. ö. magy. *szügy*. pectus. [V. ö. finn *sisä* internus, internum, észt. *sizi*-kond eingeweide, mordE. *sižal* eingeweidewurm (finn *sisälisko* gyík?) — S. Zs.]

ňava, *ňavako*, *nāuko* nyúl: lp. *ňommel*, mord. *numil*, magy. *nyúl*.

ňaňo dick: vog. *ňañrä*, kloz. *ňäurä* erős, hatalmas. [VgK. *ňogre* stb. MUGSz. *erő* cz. — S. Zs.]

80. *ňaha* r sár: osztB. *ňörēm*, vog. *ňār*, *ňōr* morast, pfütze,

sumpf; zürj. votj. *nur* mocsár stb. [V. ö. finn *nurmi* pázsit, kaszáló stb. — *S. Zs.*]

na ut a-, *nautilr̃na-* szaladni: osztR. *navir̃l-* springen, hüpfen, magy. *nyargal-*

na d a- segíteni: vog. *ñqt-*, osztB. *ñot-* helfen.

na d a j, *na de j*, *na da* renntiermoos: osztB. *ñota* id.

na ñ kenyér: vog. oszt. zürj. votj. *na ñ* id. [NB. perzsa eredetű szó, l. NyK. XVIII. 140. — *S. Zs.*]

85. *ñā m i* nyelv: vog. *ñelm.* — L. MUGSz. *nyelv cz.*

ñā m t a szarv: v. ö. kloz. vog. *ōntēp* agy, éjsz. vog. *ānt* szarv, osztB. *ōnēt* szarv. — L. MUGSz. *agy cz.* Szókezdő *ñ* eredetibb *ñ*-nek is lehet változata, mely az ugarságban többször elesik.

na l k пихта, edeltanne: vog. *ñuli* id., osztB. *ñol̃ya* silbertanne (pinus picea), osztI. *na t̃ya*, osztS. *na tkai* id., votj. *ñil-pu* stb.

na l ku schöpfung: szigvai vog. *ñali'* id., osztB. *ñali* löffel, osztI. *na la*.

ne na nőtestvér: v. ö. magy. *néne*, votj. *nu ñ* bátya, osztB. *na ñna* nichte.

90. *ñe n s a d* vidra: magy. *nyest* stb. — L. MUGSz. *nyest cz.*

ne r elő, előrés: v. ö. mord. cser. *ner*, zürj. votj. *ñir*, vog. oszt. *ñol* «orr».

ne ru vessző: vog. *ñir*, zürj. votj. *ñor* id. — L. MUGSz. *nyir cz.*

ñā l a m t a-, *na lta* schlucken: magy. *nyel-* stb. — L. MUGSz. *nyel- cz.*

ñā l e n a- szörét hullatni: vog. *punā ñili* v. *ñilmi* id. (мереть валится). — V. ö. MUGSz. *nyű- cz.*

95. *ñi* (tagadó ige): vog. *ñē-mātr* semmi, *ne-mat* id. stb. több más ugor nyelvben. [L. Nyr, XIII. 248. — *S. Zs.*]

ñie ñö: vog. *ñē*, magy. *né*, *nő* stb. L. MUGSz.

ñi bi spinne, *ñi bru* mücke: votj. *ñimi*, zürj. *nom* mücke. — V. ö. MUGSz. *nyű* (vermis) cz.

ñi m név: vog. *ñām*, *nam* id. — L. MUGSz. *név cz.*

ñi l o k apró halfaj (сельдь, hering): szigvai vog. *ñāl̃ek* id.

100. *ta'*, *tavuko*, *tauko* nyár: osztB. *tovi*, vog. *tūjā* tavasz tb. — L. MUGSz. *tavasz cz.*

tā e, *tā* birkenrinde: votj. *tuj* id.

tā-, *tatta-*, *tata-* hozni: finn *tuo-*, vog. *tot-* id. stb. — L. MUGSz. *hoz- cz.*

ta ñu zopf: vog. *tāl'* konty, hajfonat.

tā l e- lopni, *tā l̃ej* tolvaj: vog. *tūlmaχ* tolvaj, *tūlm̃ent-* lopni. — L. MUGSz. *tolvaj cz.*

105. *te u v a*, *taeva* schweif: oszt. *teg* cauda, vog. *l̃ēi'* id. stb. — L. MUGSz. *teg- nap cz.*

t̃i ṽi, *t̃ivok*, *tiuka* tudó: finn *täky*, észt. *tävi*, votj. *t̃i*, zürj. *t̃i* stb. — L. MUGSz. *tudó cz.*

t̃i j e a, *t̃ijek* szűk, keskeny: L. MUGSz. *szűk cz.*

- tó* *tó*: tavdai vog. *tō*, oszt. *tū* stb. — L. MUgSz. *tó* cz.
tō toll: oszt. *toʀol*, vog. *tqul* id. — L. MUgSz. *toll* cz.
 110. *tora* fischflosse: osztB. *tārež* id. V. ö. magy. *szárny*.
tōrik seicht. *tōravaej* id.: Fölvehető «száraz» alapértelem
 (v. ö. vog. *tāsem vit*: sekély víz, tdk. száraz víz; votj. *kwaś* sekély:
kwaśt szárítani) oszt. *sōr*-, vog. *sur*- trocken werden stb. — L.
 MUgSz. *szárad*- cz.
tu tűz: osztS. *tuget*, osztB. *tut*, vog. *tqut* stb. — L. MUgSz.
tüz cz.
te ün, *tean* sehne: vog. *tān*, *toqn* id. stb. — L. MUgSz. *ín* cz.
tumda- megtudni: votj. *tođ*-, zürj. *tōđ*- wissen. — L.
 MUgSz. *tud*- cz.
 115. *sauva*, *sava* gut: L. MUgSz. *szép* cz.
sauñe szarka: oszt. *sawne* id., éjsz. vog. *šawñež* роньжа,
 nussheher.
sakkata-, *sākata*-, *sahala*-, *sāla*- csapni, ütni: L. MUgSz.
sujt- cz.
sa ñ, *sañe* fark: magy. *segg* stb. L. MUgSz.
sappa- vágni, levágni: L. MUgSz. *csap*- cz.
 120. *sear* só, osztj. *šam*. *sak*, *seak* id.: L. MUgSz. *só* cz.
seu, *säu* szem: L. MUgSz. *szem* cz.
serko, *sear* fehér: magy. *szürke* stb. L. MUgSz.
siej, *šej* szív: L. MUgSz. *szív* cz.
nqj tuch: vog. oszt. *núj*, *noj* id. [Vö. NyK. XXII. 359.]
 125. *nahar* zapfenfrucht: osztB. *nāxēr* id., középlovz. vog.
nōr czirbolyatoboz magva stb.
nareca kopja, gerely: szigvai vog. *nari* (csak énekekben
 előforduló szó) harci szerszám, kard.
nā-, *nāgu* nyitni, *net*- kinyitni: L. MUgSz. *nyit*-, *nyit*- cz.
num ég; isten; időjárás: v. ö. vog. *Numi-Tārem*.
paja, *pajha* (hal fajta), *peljedka* (fisch): tadv. vog. *pajil*
 kárász hal, votj. *paja* durdahal, *abramis* brama.
 130. *pañalñā*-, *pañalteti*- fonni (a haját): osztB. *puñit*- zu-
 sammendrehen stb. — L. MUgSz. *fon*- cz.
paju sűrű (erdő): vog. *pal* id.
pare fűró, *paruata* fűrni: L. MUgSz. *fúr*- cz.
parka (kleidungsstück aus pelz): vog. oszt. *porça*, *parça* id.
peafa: L. MUgSz. *fa* cz.
 135. *peä* dorf: vog. *paul*, magy. *fal* stb. L. MUgSz.
pärñā-, = *värñā*- verni; *paerñā*-, *pārta* tun, machen: vog.
vār- tenni stb. — L. MUgSz. *ver*- cz.
pi- főni, *pirie*- főzni: mord. *pije*, *pi* kochen (főni) stb. — L.
 MUgSz. *fő*- cz.
pia, *pie* kezdeni: vogK. *pömt*- kezdeni = éjsz. vog. *puumt*-
 hozzáfogni, *pur*- fogni stb. — L. MUgSz. *fog*-cz.
piele fél: osztB. *pēlek* id. stb. — L. MUgSz. *fél* cz.

140. *pidea* fészek: vog. *piti* id. stb. — L. MUGSz. *fészek* cikket.

piseña nevetni: v. ö. magy. *mosolyog* és *bazsalyog*, zürjP. *pil'sk*- ohne ursache lachen.

pina- félni: L. MUGSz. *fél*- cz.

pibte ajak: vog. *pitēm*.

pilu', *pilo* bremse: vog. *palm*, *pälm* id., osztB. *pelihña* mücke, osztIrt. *pēdem*.

145. *posi*, *passi* das weibliche glied: votj. *patak*, magy. *picsa*.

porne weiblicher *пѣшакъ*: vog. *por-nē* óriás tündernő.

puena-, *puente*- legen: votj. *pon*-, vog. *pin*- id. stb.

pūta- fűjni, *pu'u* id.: L. MUGSz. *fűv*- cz.

puli térd: finn *polvi*, cser. *polvuj* id. stb.

150. *vorña* varjú: osztIrt. *varñaj* id. stb. — L. MUGSz. *varju* cz.

vāda- ziehen, schleppen, *vādalta*- führen: L. MUGSz. *vezet*- cikket.

vuejjä blut: L. MUGSz. *vér* cz.

mā-, *māna*- mondani: L. MUGSz. *mond*- cz.

mā' kebel: vog. *ma'il* mell stb. — L. MUGSz. *mell* cz.

155. *mada*- metszeni, vágni: L. MUGSz. *met*- cz.

māsa- mosni: L. MUGSz. *mos*- cz.

masapta- mozgatni, érinteni: L. MUGSz. *mozog*- cz.

mañén: L. MUGSz. *mi*, *én* cz.

mana'a- látni: mord. *vani*- sehen stb. — L. MUGSz. *bandsa* cikket.

160. *maréo* váll; *marči* «flügel» (R.) vog. oszt. *marék* szárny stb. — L. MUGSz. *marj* cz.

marräñ schellbeere = vogul *marëx-pil* sárga mocsári málva. — L. MUGSz. *bogyó* cz.

malca suba (малица): vog. *mol'sañ*, osztB. *mol'sañ* id.

meja meny: L. MUGSz. *meny* cz.

mi'i adni: vog. *maj*-, *mi*- adni stb. — L. MUGSz. *bűn* cz.

165. *miñe*- menni: L. MUGSz. *men*- cz.

moñu- hálót vetni: vogK. *khulēp* mättyi hálót vet.

mued máj: vog. *majt* id. stb. — L. MUGSz. *máj* cz.

li csont: vog. *luw* stb. — L. MUGSz. *hom-lok* cz.

leju flamme, *loina*- égni, lángolni: L. MUGSz. *láng* cz.

170. *liža*, *lišu* faul, trág: L. MUGSz. *lusta* cz.

lib weisser hund: vog. *līpi* id. oszt. *lēpek*, *lēbek* canis lagopus.

libiri pillangó: osztB. *libindī* id. — L. MUGSz. *lependék* cikket.

loptejje Ebene: L. MUGSz. *lap* (fläche) cz.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Ismertetések és bírálatok.

Gabelentz könyve a nyelvtudományról.

Georg von der Gabelentz: *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse.* Leipzig, T. O. Weigel Nachfolger (Chr. Herm. Tauchnitz) 1891. — 8-r. XX + 502 l. — Ára 14 márka.

Gabelentz neve vaskos kínai nyelvtanokkal szerepel a könyvjegyzékekben, s mint egyetemi tanár a kínai, japán, mandsu és maláj nyelvekből hirdet előadásokat. Kit ne érdekelne tehát, mit mondhat egy orientálista abban a kérdésben, melyben eddig kizárólag indogermánisták ítélték szerencsés germán helyzetükből elevenek és holtak felett?

Mindenesetre reméljük, hogy érdekes jelenségeket, új részleteket, talán szempontokat fogunk tanulni, és szívesen vesszük kezünkbe a könyvet. Mégis csak tünődni merünk azon, hogy vajjon az, a ki nem nézte az ázsiai nyelveket is ázsiai állapotoknak, melyekkel nem érdemes többet foglalkozni, mint az oda való tisztelt fejedelmeknek országuk ügyeivel, hanem behatóan megismerkedett velük: vajjon azon ember a nomádság bélyegét süti-e mélyebben e nyelvekre, vagy pedig a nemes flexióról deríti ki azt, a mit eddig nem akartak észrevenni: hogy hiszen az is csak — Ázsiából való. Érdeklődéssel vesszük tehát Gabelentz könyvét kezünkbe, — lelkesedéssel tesszük le. Az a fegyelmezett gondolkodás, melylyel vitás kérdésekben az igazságot kikopogtatja, az a tiszta tudományosság, mely részrehajlást, elfogultságot nem tűrve a nemzetiségi hiúságok s a tudomány megrögzött hagyományai kolonczeit lerázza, és mégis hazafias tud maradni, az a meleg szív, mely nem akar tetemeiket bonczolgatni, hanem az életerő lüktetése alatt lesi el az élet törvényeit, s meg azzal az alapérzéssel vizsgálódik, hogy mindketten dicséretet érdemelnek, Diogenes is Nagy Sándor is: kell, hogy a tudóst, az érdeklődőt és az embert egyaránt megnyerje, magával ragadja.

A ki meg akarja ismerni a nyelvtudomány jelen állását, az olvassa el Gabelentzet, s a ki elfogulatlan gondolkodáshoz akar szokni, forduljon hozzá. Nekünk, nem indogermán nyelvű népnek, sok tünt fel

igazságtalannak az eddigi nyelvészek műveiben, de a czáfolás mindig úgy esett, mintha hátunk mögül fülünkbe zengett volna a kicsinylő válsz, hogy «pro domo sua». G. nemcsak, hogy nem folytatja ez igazságtalanságokat, hanem védelmez (persze nem *minket* s tán legkevésbé minket, hanem minden nyelvsaládót) az eddigi félreértések ellen, s az agglutináció ellen tett kifogásokat annyira megegyezőleg veti vissza (373—6. ll.) Simonyival, mintha olvasta volna a Magyar nyelvet.

Műve a nyelvtudomány enciklopédiája, mely egy-egy könyvben foglalja össze az egyes-nyelvi, a történeti és az általános nyelvtan elméletét, s e három könyvbe egy másik, «általános részszel» vezeti be az olvasót. Ez az *általános rész* előbb a fogalmak körülírásával s a nyelvtudomány feladatainak, körének és a többi tudományok közt elfoglalt helyzetének megállapításával végez, azután a nyelvtudomány történetét adja elő röviden. «1770-ben jelent meg a magyar Sajnovics J.-nak könyve: *Demonstratio idioma Hungarorum et Lapponum idem esse*, (a második, mely) szintén hanghasonlítással dolgozik,^{*)} s tényleg bebizonyítja a rokonságot. A *nyelvtani összehasonlítás* apja egy másik magyar, Gyarmathi S., a ki, mint magát kifejezi, anyanyelvének rokonságát a finn származású nyelvekkel nyelvtanilag, alakhasonlításokkal bizonyítja be.» (26 l.) A történeti áttekintést a nyelvész iskolájáról való elmélkedés követi. Igen fontos az általános hangtan, bár csak segédtudománya a nyelvészetnek. A nyelveket, melyeket megtanulunk (s mentül több különböző szerkezetű nyelvet jó ismerni), jól kell tudnunk, sőt legalább szakunk főbb nyelveit nem elég csak jól beszélnünk, hanem a stílus legfinomabb árnyéklatai közt való válogatásig kell bírunk. Csak ekkor vagyunk feljogosítva ítélni fölöttük.

Eddig az általános rész. A második könyv az «*egyes nyelv*» fogalmának megállapításával kezdődik. Egy nyelvnek kell tekintenünk azt, melyben két *tanulatlan* ember 1. annyira-mennyire (vagyis a tájszók leszámításával) megérteti egymást, 2. érzi is, hogy ők egy nyelvet beszélnek. Az egyes nyelv buvárlatának mint egynyelvi vizsgálatnak a nyelvet csak úgy, de egyúttal egészen úgy kell magyaráznia, a hogy épen az illető időben a nyelvtudatban, a nép szellemében mutatkozik. Ha történeti magyarázatokba, rokon nyelvekre, nyelvjárásokra terjeszkedünk ki, akkor többé nem egynyelvi vizsgálatot végzünk.

Az egyes nyelvet tanulni kell, még az anyanyelvet is tanulással szerezzük meg, még pedig a szokat emlékezés, az alakokat öntudatlan elvonás útján. A nyelvtanulás alkalmával iparkodjunk egyenest gondolkodni tanulni az illető nyelven.

^{*)} Mint Relandus hollandi tudós, ki már 1706-ban értekezett a maláj nyelvek egyezéseiről és hangmegfeleléseiről.

A nyelvet leírni csak annak szabad, ki a nyelv szellemével már egészen együtt érez, mert e leírás nem egyéb, mint hogy számot adunk lelkünk állapotairól, melyeken keresztül meg, mikor így vagy úgy beszélünk. A köznyelvet kell leírnunk s a parasztnyelv csakis épen olyan, nem nagyobb mértékben érdemli meg a tudós figyelmét, mint a köznyelv. (Persze nálunk, vegyes nyelvű országban, kétszer is meg kellene néznünk, hol találkozunk a köznyelvvvel.)

A nyelv leírása, a nyelvszerkezetnek s a nyelvkincsnek megfelelően nyelvtanban és szótárban történik. De minthogy a nyelvtudás két irányú, t. i. 1. értem a nyelvet, ha hallom, s ekkor ez rám nézve jelenség, melyet meg kell fejtenem, 2. tudom a nyelvben kifejezni gondolataimat, s ekkor a nyelv alkalmazandó eszközöm: azért mind a két leíró résznek (nyelvtannak és szótárnak) ezt a kettős irányt kell szem előtt tartania. A *nyelvtannak* tehát két része van: 1. elemző, analitikus, mely a jelenségeket magyarázza a mondatból indulva ki, mert a nyelvbeli egész a mondat, s minden elemzésnek az egészből kell kiindulni; a 2. rész szintetikus és azt adja elő, hogy minő eszközök állnak rendelkezésemre e vagy ama gondolat vagy gondolatrész kifejezésére. Az analitikus rész *körülbelül* a mi szótanunknak, a szintetikus (bár grammatikai synonymikának mondja G.) a mondattani alapon való mondattan felel meg. E két részt egy harmadik tag, egy bevezetés előzze meg, 1. az illető nyelv hangjairól, 2. a nyelv általános képéről, hogy «a halat egészben mutassuk meg előbb», nem pedig csak a részeit, ma a kopolyúit, holnap a pikkelyeit. E hármas tagolódáson belül tulajdonképpen minden nyelvnek nyelvtana más-más szerkezetű kell, hogy legyen, mert soha sincs két nyelv sem egészen egyforma.

Nem csekély belátást követel az egy-nyelvi buvárlat a nyelvésztől abban is, hogy a történeti és tájnyelvi jelenségek közül megmérlegelje, mit tart a nyelvérzék általánosan megengedhetőnek. Ezeket, de nem többet, föl kell vennie nyelvtanába. Persze sokat dönt, milyen nyelvtant akarunk írni. Lehet nyelvtanunk 1. rendszeres, vagy módszeres, 2. teljes, vagy elemi, 3. kritikai, vagy didaktikai, de mindenik tudományos. A tisztán tudományos nyelvtannak rendszeresnek, teljesnek és kritikainak kell lenni.

A nyelvtan azt tanítja, hogy *szólhat* egy nép, *a szótár*, hogy mit mondott már valóban. A szótár csak azt ölelheti fel, a mit már tényleg mondott, használt a nép. (Vajjon ilyenek-e a mi szótáraink?) A jelenség és eszköz kettős szempontjának a szótár eddigelé az idegen-honi és honi-idegen beosztással tesz eleget. De ez még kevés. Az ily szótárak nem tárják fel a nyelvkincset a maga természetes képében, s ezekből nem tudhatom meg, melyik tárgyra melyik nyelvben van több kifejezés és

melyik nyelv gazdag több csoportban. Csak egy tudományos synonimikai szótár tárgyi beosztással, mely nemzeti enciklopédiává nőné ki magát, csak ez tudná a nyelv anyagát a maga természetes képében feltüntetni, s csak ez tudná megmondani, hogy mikor erről, vagy arról gondolkodom, mennyi eszköz áll rendelkezésemre gondolataim kifejezésére.

A *történeti nyelvtan* egy könyvbe esik a *származtató nyelvtannal* és a *nyelvjárásokkal*. A nyelvek származtatásában is tulajdonképp csak egy nyelvnek külső történetével van dolgunk, de egy ős nyelvével, mely élete lefolyásában ennyi meg ennyi rokon nyelvvé vált.

Az egynyelvi vizsgálat a nyelvet úgy veszi, a hogy éppen van s nem törődik azzal, hogy a nyelv keletkezett dolog és folytonos keletkezésben van: a nyelvtörténet pedig éppen ezt a keletkezést írja le a maga folytonosságában. A külső nyelvtörténet feladata a föld összes nyelveit oly kevés és oly nagy egységekbe csoportosítani, a milyeneket ezek természetete megenged. A rokonság megállapítására nem elég, ha csak a hanganyagban, vagy csak a nyelvszerkezetben, vagy nyelvszellemben, vagy a szókincsben találunk megegyezést, hanem mindezekben a dolgokban harmónikus megegyezésnek kell lenni. Nagy merészség volt Müller Miksa turán nyelvcsaládi elmélete, melyet G. határozottan visszautasít, mert veszedelmes fogalomnak tartja és az angoloknál még mindig kísértget. Nem Müller Miksa volt hivatva, hogy e nyelvek mellett a keresztapaságot elvállalja. Egyébiránt a részletes polemiától, mint mindenütt, itt is tartózkodik.

Egy időben az volt a nézet, hogy «a természet nem tűr fattyúképzéseket», G. azonban telivér, félvér rokonokat és keveréknelveket vesz föl. A családfa elmélet után nagy haladásnak jelzi a hullám-elméletet, de ő maga a spirálist tartja a nyelvfejlődés legmegfelelőbb képletének.

A nyelvnek belső történetéhez, mely a külsőt szüli, általános bevezetéssel indul. A nyelvtörténetnek nem elég pl. a német nyelv 1800 és 800-beli állapotát feltüntetni, ez csak két egynyelvi párhuzam volna, hanem a folytonos levést, az összefüggő történetet kell megállapítani. Ehhez persze rendkívül sok látszólag kicsinyes és unalmas munka szükséges. És nem is elég a tényeket egymás mellé sorolni, hanem annyi anyagot kell összehordanunk, hogy a szabályok közt felismerhessük a kölcsönös összefüggést: «mentül többször van így, annál többször, illetőleg kevesebbszer úgy.» S mikor erre is elég anyagunk van, akkor jön a harmadik kérdés, a magyarázat: mért van, honnan van ez az összefüggés. Persze, a nyelvtannak minden fejezetére egyformán ki kell terjeszkednünk, mert a nyelvben egyszerre minden mindennel összefügg.

A nyelvtudomány eddig is már számos tényezőt ismer, melyek a nyelv változásait okozzák, s melyekkel a történet egyes mozzanatai magyarázhatók. Ezeknek kiinduló pontja a világosság a hallgató és a kényelem a beszélő számára. Első sorban innen származnak a hangváltozások. A hangtörvények kivételnélkülisége csak módszeres elv, de nem dogma, még kevésbé pedig bebizonyított tantétel. Sok minden keresztezi ezeket: analogia, népetymologia, kombináló szóalkotás (e műszót persze nem ismeri G.) stb. stb. Igen fontos tényezője a nyelvérzékek a symbolikus hangézés, vagyis az az öntudatlan érzés, mintha a megszokott hangcsoport egyenest hangzásánál fogva jelentené azt, a mit értünk a szó alatt. Ez magyarázza meg, mért vetették fel először úgy a szók eredetének kérdését, hogy vajjon a természettől nyerték-e jelentésüket, s ez az alapja a kombináló szóalkotásnak is.

A hangokon kívül egyéb mozgató erők is okozzák a jelentésváltozásokat. Synonim fogalmakat felcserélünk, képekben beszélünk, a képek elkopnak, elkopott szokat, szólásokat világosabb részekkel erősítünk, hódolat, istenfélelem befolyással van beszédünkre, férfiak közt némely dolgokról másképp beszélünk, mint nők előtt stb. stb. És mindezen erők akkor is hatnának a nyelvre, ha soha külső befolyásoknak, idegen nyelvekkel való érintkezésnek ki nem volna téve. De gátló, vagy segítő körülmények gyakran életbevágó befolyással lehetnek egy nyelvnek haladására vagy romlására. Az érintkező nyelvek élethalálharcot vívnak egymással, s a mennyire a történet tanít bennünket, a nyelvek száma nem növekedett. De a harczon kívül a barátságos csereüzletet is ismerik a nyelvek. Innen a kölcsönszók és kölcsönhatások hangtanban, szóhasznokban és stílusban. Az idegen irodalmak hatása megmérhetetlen: a kínai műveltség az emberiségnek egy harmadrészére terjeszkedett ki, s az egész európai mondattant a görög-római próza nevelte, míg Franciaország új és kedvesebb példaképet nem nyújtott. Keveredés nem csak idegen nyelvek közt van, hanem ugyanazon nyelvben is a nyelvjáráások, a gyermeknyelv, a társadalmi osztályok nyelve, a mennyiben egyes részek szűk körükből általános tulajdonná emelkednek ki, keveredés számba mennek. A nyelvjáráások tanulmánya a legfontosabb része a nyelvészetnek, és megérdemelné a költséget, hogy állami gondoskodásból megfigyelő állomásokkal hálózzák be az egész országot. A hazai történet mindenütt állami gondoskodás tárgya, a nyelvjáráások pedig fontos fejezeteit őrzik e történetnek.

E könyv toldalékai többi közt a gyökökről szólnak. Kétféle gyököt kell fölvenni: apriorikust és aposteriorikust. Aposteriorikust az, melyet a *nyelvérzék* végső felbonthatatlan elemnek tekint, bármit mondjon is róla a nyelvtörténet; apriorikust a gyökök volnának azok, melyek a legősibb nyelv-

ben is gyökök voltak. Ezeket persze többé föl nem kutathatjuk, de pusztán egytagúaknak venni nincs okunk.

Az *általános nyelvtudomány* az ember nyelvi tehetségét írja le és magyarázza. Igen vonzó fejezetet olvasunk itt a beszéd fizikai és lélektani okairól, segítő körülményeiről. A fizikai körülmények legfontosabbika, hogy a kéz fölmenti a száját az erő kifejtő munkáktól, s hogy a táplálék megszerzése nem foglalja le az egész napot. A lélektani okok nem a legdicséretesebb tulajdonságaink: veszekedés, unalom, játékkedv, hazugság, hiúság, irigység, pletykatermesztet.

A nyelv tartalmának és alakjának tárgyalásához a beszéd logikai osztályozásával indul a szerző («Die Rede» 308. l.) A beszéd közlő, kérdő, felszólító és felkiáltó. Nekem azonban úgy tetszik, hogy e felosztás nem szerencsés, mert nincs végig közös alapon s így tagjai nem egyenlő rangúak, sem ki nem zárják egymást, pl. a felszólító vagy felkiáltó beszéd sem meg nem kívánja, sem ki nem zárja a másikat. Inkább hinném, hogy itt két osztályozás van, de akkor mért áll egy felosztás eredménye gyanánt? Az «átmeneti fokozatok» közt sem tartanám a kérdő beszédet a felszólító beszéd egy fájának: különben a közlő beszédet is épen olyan felszólításnak lehet venni. Maga a szerző mondja, hogy a közlés annyit jelent, hogy «hallgass meg engem», vagy «hígy nekem», s ez semmivel sem kisebb felszólítás, mint ez: «mondd meg nekem», a mivel a kérdő beszéd volna egyenlő. A schémák ellen is van aggodalmam, úgy tűnik fel belőlük, mintha csak közlő beszéd (mondat) volna ítélet, az ohajtás és felkiáltás nem. A felkiáltások G. szerint 1. nyelvtani alakban állók (s ekkor vagy teljes-, v. nem teljes mondatokkal, v. pedig «abszolút felkiáltással» élünk, mint pl. vocativussal v. ilyesmivel: *den Teufel*), 2. alaktalanok (indulat- és hangutánzó szók), melyek szintén «abszolút»-ak, mert mondatbeli összefüggés nélkül valók. Ezen felosztás is következtetlenségekre vezet. Számos indulatszó mondatok vagy kifejezések összezsugorodásából keletkezett, tehát ugyancsak volt része nyelvtani alakban, pl. a szerző is *Jesus* és *domine* összeolvasásából származtatja ezen «alaktalan» szót «*Jemine*».

Itt látszik meg, mily alkalmatlan bonczoló asztala a nyelvnek a logika: keze, lába lecsüng az asztról. Oly dolgok, mikre a nyelv külön eseteket alkotott, vagy mik tovább képezhető tövekké válnak s mik nélkül egyetlen nyelv sincsen, kívül esnek a mondatnak, s minthogy a mondaton kívül nincs beszéd, a beszédnek keretén is. Én minden definitiót rossznak tartok, mely mellett marad valami a beszédben, a mi a definitio szabta rendszer határain kívül fityeg. Már pedig a megszólítással, felkiáltással és indulatszóval nem boldogulunk, a míg az áll a fejünkben, hogy «a mondat ítélet». Mert mi is az az ítélet? A logika azt mondja,

hogy — mondat. (*Mill*: A deductiv és inductiv logika rendszere. Ford. Szász B. I. köt. 24. és 113. l.) Tehát így a tudomány «circulus vitiosus»-ban kereng. A nyelvtudomány elégszer kifejezte már, hogy mi neki a mondat, csak a szórendet kell azon a régi tételen megváltoztatni. Maga G. is hányszor meg hányszor ismétli, hogy a nyelvbeli test a mondat. Nos hát fordítsuk meg ezt a tételt és definiáljunk vele: a mondat a beszéd mértékegysége, egyéne. Azonban G. tulajdonkép kényszerülve volt itt hűtlenné lenni annyiszor kifejezett elvéhez, mert ő az emberi beszédet csak a tagolásnál kezdi megkülönböztetni az állatitól, az új definitióval pedig egy kissé hátrább kell visszamenni a nyelvgenetikus fejlődésében, s már akkor meglevőnek, az állatitól különbözőnek kell tekinteni, mikor az ember nem tartja többé szükségesnek a természeti hangokat a csalódásig híven utánózni, hanem a kényelmesebb «emberi hangon» való utánzással is beéri. Azaz nézetem szerint a beszédnek természetrajzi meghatározása a nyelvészetre nézve is legjobb. E szerint «a hang és a beszéd az érzelmek, gondolatok és vágyak kifejezésére való» (Thomé: Állattan, ford. Paszlavszky. 53. l.) s a különbséget elegendő az «emberi hangban» keresni.

A logika utóvégre csak segédtudománya a nyelvészetnek, mért kellene a nyelvet csak az ő szempontja szerint felosztani? vagy ha azt hiszszük, hogy a felkiáltó mondatokkal a psychologianak szolgáltunk, mért kellene teljesen földni ez osztálynak a logikait? G. teljesnek hiszi felosztását, pedig a tagadó beszéd egészen hiányzik belőle. Persze a logikának mindegy, akár állító, akár tagadó az ítélet, de nem mindegy az a nyelvnek, hisz sok helyt egész tagadó ragozást fejtett ki, és némely igemódokat akár tagadó módnak is nevezhetnénk, a mint hogy csak mint tagadó mondatot magyarázhatjuk ezt a német mondatot: *ich glaube nicht, dass dem so wäre.* — Végre, hogy immár visszatérjek a könyvre, azt is a logikai beosztás lényegtelenységének rovom fel, hogy a szerző érintett fejtegetései igen kevés kapcsolódásban vannak könyve többi részeivel. Nem szorult rájuk, mert nem segítették.

A nyelvnek belső és külső alakja van. A «belső alak» körülbelül az, a mit az anyagi jelentéstan alatt keresünk, csakhogy ki kell ennek magyarázatait terjesztenünk a képzőkre és ragokra is. Itt tehát a nép világnézetét ismerjük föl. Humboldt és Steinthal a nyelveket e tekintetben alakosak és alakatlanokra osztották fel. Az alakosaknak a szógyökök mellett alaki gyökeik is lettek volna, melyekből az alaki elemek származnak; az alakatlanoknak nem voltak alaki gyökeik, az ily népeknek nem volt oly éles felfogásuk, hogy ezeket is megteremtették volna, hanem anyagi gyökökkel, agglutinatio útján fejezték ki a viszonyokat. G. az összes nyelvek közt csak fokozati különbségeket lát, az

egyikben még világosabb, a másikban már homályosabb az alaki elem származása.

A külső alak a nyelvek morphologikus osztályozását hozza magával. G. az eddigi izoláló, agglutináló, és flexiós felosztást nem veszi a szokott értelemben. A kínai nyelv izolálása nem első fokozati állapot, hanem harmad-, sőt tán negyedképződés eredménye, az agglutináció minden flexiós nyelvben is kimutatható, s ezek mind jobban haladnak a tiszta agglutinálás felé. Végre a flexió sem látszik eredeti jelenségnek, hanem defectiv rendszernek volna nevezhető. Mindenik tőnek, például $\lambda\pi$ -nek, $\lambda\epsilon\pi$ -nek és $\lambda o\pi$ -nak teljes ragozása lehetett, míg mindenik hiányossá nem lett s be nem illeszkedett az egy ragozásba. A bekelező osztály tulajdonkép szintén csak agglutináló. Ha ezentúl akarjuk a nyelveket morphologiailag osztályozni, nem elég csak a szóképzés alapján eljárunk, mert «a mondat az emberi nyelvnek szerves egysége» és az ő tagjainak topikája is dönt a nyelv alakításában.

Tehát fontos a szórend. Ennek minden nyelvekre érvényes alapelve a pszichologiai alanyban és állítmányban van. A mit a megszólított már hallott, az az alany, a mit még vár, az az állítmány, ezen belül a beszélő álláspontja is dönt, hogy t. i. mikép hat rá a külső, vagy mikép akar ő hatni a hallgatóra. A hangsúly csak a beszélő lelki állapotait tükrözi vissza. De «nem a hangsúly, hanem a pszichologiai alany és állítmány viszonya döntenek a mondatrészek főhelyeire nézve, és annak a lelki állapotnak, mely a hangsúlyozásban nyilatkozik, ezen viszonyokkal semmi köze.»

A könyvnek fénypontja a nyelvbecslésről szóló fejezet. Számba kell venni a nyelvnek külső körülményeit s csak összes tulajdonságai alapján mondhatunk róla ítéletet. Már pedig a maga egészében egy nyelvet sem bizonyítottak be értéktelennek, s viszont a miben a flexiós nyelvek elsőbbségeit látták, azok is részletek: egyeztetés, nemek, belső hangváltozás stb. Ámde ezek mind előfordulnak, ha nem is együtt, számos igen szegény nyelvben is, értékük tehát nem lehet olyan meg nemesisítő. A flexiós, ill. defectiv rendszer főereje abban van, hogy magas követelményekkel áll az emlékező tehetség elé. Kedvező jel a visszaható hangváltozás, mely szerint mintegy előre kitűzött célok felé törni látszik az ember, míg viszont az urál-altaji hangrendi illeszkedést, mely csak (?) továbbható, Steinhallal úgy értelmezi, hogy a megtörténtnek hatását tovább tűri az ember. Épen jó képe ez a hún, török és mongol szereplésnek, «előbb egy-egy hatalmas roham, azután egy-egy fáradt ügés.» Azonban mi tudjuk, hogy a visszaható hangváltozás mássalhangzók közt nálunk is közönséges jelenség.

A szemlélődést az összes nyelv- és néposztályokon át folytatja G.,

azonban sajnos, alig volna terünk érdekes fejtegetéseit részletezni. E kérdésben a nyelv jelenségeinek psych. magyarázásáról Humboldt óta nem írtak szellemesebb könyvet, mint *Byrne: Principles of the structure of language*.

A nyelvek s népek után a nyelvtan fejezetein tart G. áttekintést, hogy melyiknek miben van értékhatározó ereje. Érdekes a «belső tagolás». A mi magától érthető, kevésbé fontos, hanyagabbul ejtjük, pl. az akták formai részét, a mindennapi imádságot. Innen az «*ex offo*», «*tettes*», *Emke*-féle rövidítések, innen az alaki elemek hangromlása, s az urálaltaji hangzóiilleszkedést is ebből a szempontból, tehát dicséretes formai érzékből kell felfogni (vö. Simonyi: A m. nyelv I. 86). Fontos, hogy mit milyen beszédrésznek fog fel a nyelv. A cselekvést és tulajdonságot nagyon különbözőkép fogják fel s némely nyelv el is veszti a kettő közt való különbséget. Így az arab a *sárga* szóból igét csinál: «*sárgállik*», séget mi, *on sárgállik*. De vajjon veszteség-e ez? Nem teszünk-e különbsőt «*nagy* szomszéd-arabok a kettő közt? A kicsinyítő és nagyító képzéseket, «abszolút jelentésű szóalakoknak» (t. i. nem mondatbeli alakításoknak) nevezi, melyek a szókincs gyarapítására és finomítására szolgálnak, de talán fölösleges is külön műszót adni nekik s nem egyebek ezek, mint synonymjai a tőszónak, ép úgy, mint más képzett szók, akár a «*das Gehen*» és «*der Gang*». Ilyen abszolút szók az egyes és többes szám, az idő, ha t. i. nem az események sorrendje, hanem csak a beszéd idejétől való távolság van kifejezve stb. — Érdekes, a mit az állítmányról tanulunk. A mit a nyelv alanynak, vagy jelzett szónak tesz, az neki (bármit mondjon a logika) mindig dolog, a mit állítmánynak vagy jelzőnek, az tulajdonság. De mi a különbség a jelző és az állítmány közt, ha mind a kettő tulajdonság? Az állítmány toldaléka az alanynak, később ötlük fel, a jelzett szó magva a jelzőnek. Mentül jobban érzi a nyelvszellem e különbséget, annál élesebben ki is fejezi ezt.

Az általános nyelvreírás célja ezek alapján a nép és nyelv közt való kölcsönös hatást megállapítani, ez azonban csak kimerítő induktív anyag alapján lehetséges. Lehetőleg minden nyelvnek fel kellene lennie dolgozva, de művészileg, szemléltető leírásban, eleven és az igazságnak megfelelő képet nyújtva és hatást keresve, nem iskolai nyelvtanban, ismeret vagy ügyesség megadása végett. Az egyes nyelv leírása az általános nyelvtan szempontjai alatt történik, de csak könnyíti annak munkáját, el nem végzi. Összefoglalásra van szükség. Természetesen ez az összefoglalás is oly rendszerben történik, mint az egynyelvi vizsgálat és a szókincsekre is kiterjed. A nyelvtudomány végső célja, hogy szintén állítson fel magának egy statikát és dynamikát, melyből biztosan következtesse az okozatról az okra és viszont, s mely mellett a népek

szellemi és fizikai tulajdonságai, sorsuk-, életmódjuk-, hajlandóságai és nyelvük közt semmi összefüggés se maradjon homályban, minden kiderüljön. Ezt az elérhetetlen, de tán megközelíthető ideált tűzi ki G. a nyelvtudománynak, s így méltó, magasra emelt hangon fejezi be művét, melynek nagy tudományosságán kívül lehetetlen hasonló nagy művészetét is úgy az előadásban, mint a szerkesztésben minden dicséretünkkel nem magasztalni.

KALMÁR ELEK.

Thomsen Vilmos nyomozásai a finn nyelvtörténet terén.

Vilh. Thomsen: Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske. En sproghistorisk undersøgelse. Kjøbenhavn 1869. (Ném.: Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen. Aus dem Dänischen übersetzt von E. Sievers und vom Verfasser durchgesehen. Halle 1870.).

Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. En sproghistorisk Undersøgelse. Kjøbenhavn 1890. (Érintkezések a finn és balti (litván-lett) nyelvek között. Nyelvtörténeti tanulmány.).

Leibniz, a sokoldalú német lángész, már a maga korában kimondta azt a gondolatot, hogy a nyelvhasználat világot vethet a népek legrégibb történetére («nihil maiorem ad antiquas populorum origines indagandas lucem præbere quam collationem linguarum»). Azonban ezen gondolatnak igazságát csak a XIX. század kutatásai mutatták ki teljesen. A nyelvhasználat nem csak hogy bebizonyította a nagy nyelv- és nép-egységeket, ú. m. az árja, sémi és altaji családok létezését, hozzálátott ahhoz is, hogy nyelvi eszközökkel megvilágítsa a történet előtti idők népeinek lakhelyeit és vándorlásait, az őskori műveltségnek fejlődését és a különféle műveltségi áramlatok irányát. Az efféle «nyelvészeti palaeontologia» tárgyai az évezredek át bizonyos alakban fönmaradt szavak, valamint a régiségtudomány is a föld méhéből kiásott őskori emlékekkel foglalkozik.

Tudtunkkal az elsők között, a kik a szavak jelentését történeti bizonyítékkul tüntették föl, volt a finn Porthan Henrik Gábor áboi tanár (1739—1804), a ki 1784-ben megkísérlette nyelvi bizonyítékok segítségével képét adni a régi finnek műveltségi állapotának, noha természetesen a szükséges etymologiai ismeretek nélkül.*) A «nyelvészeti palaeontológiá»-nak tulajdonképeni alapvető ígeit mindamellett csak a mi évszázadunkban, 1845-ben, mondta ki az indogermánosság terén Kuhn A. «Zur ältesten Geschichte d. indogerm. Völker» cz. nevezetes értekezésében, s 1859—1863-ban adta ki

*) L. Setälä: *Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan* (Adalékok a finn-ugor nyelvtudomány történetéhez) 136.

Pictet Adolf genfi tudós, a kit a «nyelvészeti palaeontologia» voltaképi megalapítójának tartanak, «Les origines Indo-européennes» cz. művét, a mely nagy figyelmet keltett ugyan, de nagyon kritikátlan munka. Ez idő szerint e tudományszaknak legkiválóbb képviselője az árjaság terén a német Schrader O., a kinek idevágó művei közül figyelemre legméltóbbak a «Sprachvergleichung und Urgeschichte» (1. kiad. 1883, 2. kiad. 1890) és «Linguistisch-historische Forschungen zur Handelsgeschichte und Warenkunde» (1886) címűek. A finnség terén az illetén kutatást Ahlqvist Ágostnak «A nyugati finn nyelvek műveltségi szavai» cz. könyve (svédül 1871, németül 1875) tette közismeretűvé, a mely munka azután arra indította Vámbéry Ármint, hogy hasonló eljárást alkalmazzon a török nyelvekre is «Die primitive Cultur des turkotatarischen Volkes» cz. művében (1879).

Ahlqvist műve — hogy a finnség terén maradjunk — tudva-levőleg abból az alapeszméből indul ki, hogy ha valamely műveltségi tárgynak neve eredeti, akkor ez magának a tárgynak eredetiségét bizonyítja; ha pedig a név más nyelvből való, az arról tanuskodik, hogy maga a tárgy is máshonnan jött, s a név csak követte a tárgyat. Ha meggondoljuk, hogy a népek helylyel-közzel testrészszókat vagy a legközelebbi rokonsági viszonyokra vonatkozó elnevezéseket is átvettek egymástól, be fogjuk látni, hogy ez az alapeszme, mint ilyen, egyáltalában nem lehet feltétlenül helyes. S ez kétségtelenül sokkal nagyobb tévedésekbe vitte volna Ahlqvistot, ha az alkalmazásban megfigyelő képessége részben el nem tudta volna háritani magának az alapeszmének fenyegető veszedelmét. E magában az alapeszmében rejlő hibán kívül Ahlqvist nyelvtörténeti módszerének is megvannak a gyöngéi. Tagadhatatlanul találkozunk nála nem egy elmés egybevetés, de észleletei legtöbbször úgyszólván ösztönszerűek, nyelvtörténeti megokolás nélkül valók.

Még mielőtt Ahlqvist műve teljesen megjelent,*) Thomsen Vilmos dán nyelvtudós kiadott egy munkát, a melynek más czélja volt ugyan mint Ahlqvist könyvének, de sok tekintetben találkozunk egymással műveik. Minthogy ez a munka («*Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske*»), a mely nyelvtörténeti módszerét, tekintve messze fölülmúlja Ahlqvist «Kultúrszavait», kevésbbé ismeretes, mint a hogy megérdemelné, néhány szóval ismertetni szándékozom tartalmát, mielőtt Thomsennek legutóbb megjelent munkájáról szólnék.

A munka bevezetéssel kezdődik, a melyben először is tájékoztatást nyújt a finn-fajta nyelveknek az indogermán nyelvekhez való viszonyáról, meg az erre vonatkozó korábbi kutatásokról. Thomsen elődjei közül itt különösen megemlítjük Dietrich F. marburgi

*) Két fejezete már az 1866. évi «Suomi»-ban jelent meg.

tanárt, a ki 1851-ben ily című dolgozatot tett közzé: «Zeugnisse eines vorhistorischen Standes des schwedischen und einer gothischen Gestalt des Altnordischen aus dem Lappischen und Finnischen.» E dolgozatban már ki volt mondva az az igen helyes gondolat, hogy «a lapp nyelvet a germán nyelvek ismeretének legrégibb forrásai közé kell sorolni»; de a tárgy kifejtése nagyon tökéletlen. — Bevezetésének második részében Thomsen áttekinti a «finn népcsoportot» s a finneknek legközelebbi skandináv szomszédjait, s ebben az áttekintésben sok helyes történelmi észrevétel van. Végül «a finn nyelvcsoporthangviszonyainak fő vonásait» tárgyalja. Ez a rövid tárgyalás különös figyelmet érdemel a benne nyilvánuló történelmi felfogás miatt, a mely finn részen egészen szokatlan volt. Kiváltképen megfontolásra méltók azok a megjegyzések, a melyeket a szerző az ú. n. mássalhangzó-gyengülést illetőleg tett, a mennyiben az idevágó jelenségeket alapján keményedési jelenségeknek tartja s azt a nézetét nyilvánítja, hogy ezek a közös finn korszakba tartoznak. Figyelmet érdemel továbbá a finn mássalhangzós tövekre vonatkozó nézete, noha ebben a munkában nagyon röviden van jelezve.¹⁾ Említésre méltó végül a lapp és finn hangviszonyok megfelelésének tárgyalása, a mi arról tanúskodik, hogy a szerző e téren is alapos kutatásokat végzett.

A bevezetés után a munkának főrésze következik, vagyis «a gót nyelvcsoporthatása a finnre». Miután arra figyelmeztetett, hogy a kölcsönhatás általában a germán nyelvekből indult ki, s a finnség felé irányult, míg az ellenkező áramlat nagyon szűk térre szorítkozott, azt vizsgálja, hogy a finn nyelvekben meghonosult szavak miként tükrözik vissza a germán hangokat, s hogy miként bántak a különféle germán szóvégekkel a finn nyelvek. Itt nem bocsátkozunk ama különböző, mind a germán, mind a finn nyelvtudományt érdeklő eredmények tárgyalásába, a melyeket a könyvnek ez a része tartalmaz, hanem csak azt jegyezzük meg, hogy oly sok szavunk germán eredetének bebizonyítása már magában véve is nagyfontosságú volt a finn nyelvészetre nézve, nem is szólva a finn-germán viszonyok tisztázásának általános nyelvtörténeti jelentőségéről, a melyre még visszatérünk.²⁾

Visszapillantásában a szerző azokat a történelmi eredmé-

¹⁾ Megemlítjük itt, hogy Thomsen szerint olyan esetekben, mint *palja(h)an* az *s* változott *h*-vá (**paljasen*), nem pedig fordítva a *h* *s*-szé, mint a finn nyelvészek vélték ezelőtt. — A «mássalhangzó-gyengülést» illetőleg Thomsen szerint az Agricola *gh* és *dh*-ja hihetőleg spirans-féle ejtést jelöl.

²⁾ Mellékesen megemlíthetjük, hogy Thomsen ebben a részben figyelmeztetett először az *e'*-végű finn (és vepsz) szavaknak két külön csoportba való oszlására.

nyeket adja elő, a melyekre vizsgálódása közben jött rá, s a melyek közül itt főlemlítjük a főbb pontokat. A finn nyelvekre gyakorolt germán hatás évszázadok folytán történt, s a germán nyelvek fejlődési fokozatainak egész sorát tünteti föl. Ezeket két fő csoportba sorozhatjuk: újabbkori és régiebb hatások csoportjába. Újabb, azaz a történeti korba eső germán hatás van a lapp nyelvben, a hol e hatásnak fő forrása a norvég nyelv volt, s a finuben (főképe a nyugati finnben), a hol e hatás nagyrészt a finnországi svéd nyelvjárásokból származik, s némely régiebb nyelvállapotot feltüntető vonást is mutat. A lappban és finnben található újabb csoportbeli germán szók természetesen semmi kapcsolatban sincsenek egymással. Az átvett szóknak régiebb csoportja sok tekintetben különbözik az előbbtől, habár egyes esetekben bajosan lehet a határvonalat pontosan megjelölni. Ez a csoport először is olyan nyelvalakra utal vissza, a mely a gót nyelvvel egykorú, sőt részben még régiebb állapotú. Azonkívül hasonló forrásból eredt ilyen hatás észlelhető valamennyi finn vagy nyugati finn nyelvben. *) Nagyszámú azonos és hasonló nyelv alakot feltüntető átvételt találunk a lapp nyelvben is, de a mellett mégis vannak eltérések a szavak kezelésében is, de különösen a szókincsben, úgy hogy egyáltalában nem tarthatjuk ezeket a szavakat «a közös finn-lapp alapnyelv»-re utalóknak, hanem egymás mellett történt hatáson alapulóknak. A lapp nyelvben található germán szók kütfeje oly skandináv nyelv alak, a mely megegyezik a legrégibb, a harmadik s közvetlenül reá következő századokbeli rúniratokkal. A finn nyelvekbeli germán szók nyelv alakja ép oly régi vagy még régiebb, mint a melyet a lapp kölcsönszavakban kell föltételeznünk. Mint-hogy ezek a kölcsönszavak valamennyi finn nyelvben elterjedtek, s minthogy a finn népek általában csak a VIII. század körül jöttek mostani lakóhelyükre, azt kell következtetnünk, hogy a finn népek azon időben, midőn a szóban levő hatás történt, azaz időszámításunk első századaiban, még nem oszlottak szét, vagy legalább nagyon közeli és szoros egységben voltak. Thomsen e művében azt állítja, hogy e közös lakóhely valószínűleg a Finn öböltől keletre eső tájakon volt.

A finn nyelvekben levő germán szavak sok különböző fogalomcsoport képviselői. Vannak köztök oly szavak, a melyek a kormányzásra és törvénykezésre vonatkozó fogalmakat jelölik meg, ú. m. *kuningas*, *ruhtinas*, *valta*, *hallita*, *tuomita*, *laina*, *kihla*, *sakko*, *vuokra*, *airut*; fegyvereket jelölők, ú. m. *huotra*, *keihäs*, *miekka*; ruhákat, ú. m. *hame*, *kauto*, *paida*, *van-tut*; szerszámokat, ú. m. *ansas*, *antura*, *kaide*, *kaira*, *naula*,

*) A «finn nyelvek»-en e dolgozatban mindig az ú. n. nyugati finn nyelveket (szuomi, karjalai, vepsz, vót, észt, lív) értjük.

neula, kattila, palje, rengas, tanko, satula, airo, keula, teljo, nuotta; embereket, ú. m. aljo, varas; testrészeket, ú. m. hartio, lantio, paarmas; állatokat, ú. m. haikara, havukka, kauris, lammas, valas, turska; növényeket és földművelést, ú. m. akana, humala, kaura, laukka, ruis, aura, peltto, leipä; fémeket és egyéb természeti tárgyakat, ú. m. kulta, rauta, tina, multa, kaltio, ranta, aalto, luode, rauma; elvont viszonyokat és tulajdonságokat, ú. m. kiusa, tarve, vaiva, armas, autio, autuas, harras, hurshas, kaunis, sairas, viisas stb. Nyilvánvaló, hogy ily sokoldalú hatás közeli szomszédságot tételez föl a finnek és germánok között, s hogy e szerint az a germán nép, a melytől a hatás eredt, a finnek közös lakóhelye mellett volt letelepedve, vagy Közép-Oroszországban, vagy a mai keleti-tengeri tartományokban. Azt a germán népet, a melytől a kölcsönvétel származott, bajos pontosabban meghatározni, mivel a kölcsönszavak nyelvi sajátosságai általában nem utalnak egy meghatározott germán nyelvjárásra sem, hanem afféle régi nyelvállapotra, a mely valamikor közös lehetett a gót és skandináv nyelvekre nézve. Mint-hogy azonban vannak némi nyomok, a melyek egyenesen a gót nyelvvel valóra mutatnak, másrészt meg olyanok, a melyek jobban megegyeznek a skandináv nyelvvelakkal, Thomsen azt következteti, hogy a finn nyelvekre két ezer vagy másfél ezer évvel ezelőtt mind a gót nyelv (a mely azonban régibb állapotú lehetett a Vulfila nyelvénél), mind pedig a skandináv nyelv hatással volt.

Befejezésül sz ó j e g y z é k következik, a mely magában foglalja a fontosabb germán elemeket, a melyeket kimutatott a szerző a finn és lapp nyelvekben.

Mindabból, a miket főntebb előadtunk, eléggé kitetszik, minő nagy jelentősége van Thomsen művének. Új forrást nyitott az a germán nyelvtudomány számára, biztos ismeretet nyújtott olyan régi nyelvleakról, a minőt semmiféle írott forrásmű sem mutathatott fel. A finn nyelvészetre nézve is sokkal nagyobb jelentősége volt a finn és germán nyelvviszony megvilágításának, mint csupán az, hogy ekként sok szónak eredete kiderült. Minthogy a kölcsönszavaknak germán alapalakja általában pontosan meghatározható, fontos támaszpontokat szolgáltatnak a finn hangfejlődésre nézve, a mire nézve közvetetlen írott emlékeknek híjával vagyunk, s egyszersmind arról is tanúskodnak, hogy a finn nyelv néhány évezred óta aránylag nagyon keveset változott, s így fontos hely jut neki a finn-ugor összehasonlító vizsgálódásokban. A mint már főntebb megjegyeztük, ezen kölcsönszavakból kifolyólag némi következtetéseket lehet tenni a finn és germán népek történetelőtti lakóhelyeit illetőleg. Továbbá a művelődéstörténet is fontos adalékokat kaphat ebből a forrásból; ennek a dolognak megvilágítását azonban Thomsen e munkájában nem tartotta szoros feladatának.

A germán kutatók körében Thomsen műve csakhamar nagy és megérdemelt figyelmet keltett. A következő évben (1870-ben) németül is megjelent Sievers E. fordításában, s a germán tudósok siettek tudományuknak javára fordítani eredményeit. Ellenben finn részen alig méltatták figyelemre Thomsen művét. S majdnem semmi tanulást sem vontak le a finn nyelvészek ennek a munkának történeti felfogásából és módszeréből, a melyben a szerző oly nagy óvatosságot és éles elmét tanusított, hogy könyve még ma sem veszített semmit értékéből, noha a nyelvtudományban azóta alapos felfordulás történt s noha a munkának egyes tételeire nézve felfogásunk meg is változott.

Voltaképi feladata mellett Thomsen már e művében felhívta figyelmünket arra, hogy a finn nyelvekben van egy csomó balti vagy litván-lett kölcsönszó is.*) Tekintetbe véve, hogy eme kölcsönszavak egyaránt elterjedtek valamennyi finn nyelvben, Thomsen azt következtette, hogy e kölcsönszónak ugyanolyan régeinek kell lennie, mint a legrégebb germán nyelvi kölcsönszavaknak. Ahlqvist is sok finn szót litván vagy lett eredetűnek állított «Kultúrszavai»-ban; de úgy látszik, ő azt vélte, hogy a litván-lett kölcsönszavak általában a lív és észti nyelvek közvetésével kerültek a finnbe, s így aránylag újabbak volnának. Thomsen és Ahlqvist útmutatására támaszkodva Donner O. megkísérlé ezt a kérdést külön megvitatni «Über den Einfluss des Littaivischen auf die finnischen Sprachen» cz. dolgozatában (Techmer's Internationale Zeitschrift I.). Minthogy azonban Donner munkálatának mind a nyelvtörténeti módszer hiánya, mind pedig az anyag megbízhatatlansága miatt nem sikerült e kiválóan fontos kérdést megfejtenie, nagy érdeklődéssel vártuk, hogy Thomsennek a balti-finn viszonyokra vonatkozó sok évi kutatásai nyilvánosságra jussanak.

(Vége köv.)

Dr. SETÄLÄ EMIL.

Francia nyelvújítás és szóképzés.

A. Darmesteter. *De la création actuelle de mots nouveaux dans la langue française et des lois qui la régissent.* Paris. F. Vieweg. — 1877. — 4-r. 307 lap.

Tizenöt évvel ezelőtt jelent meg a tudós romanistának ez a rendkívül tanulságos és érdekes munkája és talán most sem múlta idejét, hogy Darmesteter vizsgálódásainak értékes anyagát, eredményeit a nyelvtudománynak magyar barátaival megismertessük.

*) A lett nyelvet déli Livlandban, Kurlandban s a vitebszki kormányzóság északnyugati részében beszélik, a litván nyelvet, a mely sokkal régebbi fokon áll, északkeleti Poroszországban és Oroszországnak vele határos részében.

Darmesteter könyve előszavában sajnálkozásának ad kifejezést, hogy a román philologia rengeteg módon kiterjedt tudományos vizsgálódásai nem ölelték fel eddigelé a jelenkori francia nyelvnek alakulását, változását, gazdagodását szókincsben, szólásokban és fordulatokban, szóval szünetlenül haladó fejlődését. Igaz — úgymond — hogy azon nyelv változásai, melyben élünk, gondolkodunk, mely kiegészítő, elválhatlan alkotórészünk, kikerülnek figyelmünket, s ép oly nehéz őket megfigyelnünk, mint azokat a physiologiai processusokat, melyek az emberi testben mennek végbe. Mindennapi nyelvünk változásait nem érezzük, nem gondolunk rájuk; elfeledjük, hogy élő nyelv sohasem juthat teljes megállapodásra s hogy a jelen nyelve ép úgy kiinduló pontja a jövő nyelvének, mint a hogy változandó eredménye azon fejlődéseknek, melyeknek bélyegét az előző századok óta magán viseli. De azért nem szabad elmulasztanunk nyelvünk folyamatban levő alakulását, ezt a szünetlen mozgást, mely jövődjét készíti elő, éles szemmel, a mennyire csak lehet, figyelemmel kísérni, a tudomány bonczoló kése alá venni s felkutatni azon törvényeket, melyek fejlődését, változásait, tökéletesedését irányozzák. — Így vizsgálódhatunk a hangok, a nyelvtani alakok, szerkezetek és a szók körül, mely utóbbiaknak ismét értelmi változásai és képzésük módja figyelhetők meg. Szerzünk a szó képzés vizsgálátát tűzte ki feladatául.

Meg akar felelni azon kérdésekre, hogy az a teremő erő, mely létrehozta a régi és új nyelv szótárát, működik-e még napjainkban is, folyton, szünetlenül. Ha igen, mily mértékben, mily úton, módokon, mely törvények szerint. Minő ereje, képessége, működése, köre van a nyelvnek, a melylyel és a melyben új és régi tárgyakat, eszméket, cselekvéseket, tényeket stb. kifejezhet. Melyek azok a főbb változások — természetesen első sorban a szókincsbeli gazdagodás — melyeket ez az erő létrehozott vagy készűl létrehozni a francia nyelv jellemében.

Mielőtt hozzáfogna e kérdések tüzetes tárgyalásához, rövid áttekintését adja a neologizmus történetének s fölöttébb érdekes nyilatkozatokat közöl a francia nyelv kiválóbb grammatikusaitól és íróitól a XVI. századtól kezdve napjainkig. Ezek két nagy táborra oszlanak. Az egyik panaszkodik a francia nyelv szókincsének, szólásainak, kifejező voltának szegénysége miatt s erősen hangoztatja új szók képzésének szükségességét s ez a tábor tényleg hatalmasan hozzáfog a neologizmushoz; a másik keservesen kifakad, hogy a szócsinálók megrontják a nyelv eredeti szépségét, tisztaságát, összhangját, s ostromozza, kárhoztatja azokat, kik latinositanak, görögösítenek, olaszosítanak stb. gyakran a lehető legerőszakosabb módon.

Darmesteter e történeti áttekintést a *Clément Marot* iskolájának romjain diadalra jutott *Ronsard*-dal kezdi, ki *Du Bellay*-vel együtt a francia nyelv «*illustratio*»-ját, gazdagítását, a göröggel és latinnal egy színvonalra emelését tűzte ki legfontosabb feladatául. A XVI. századnak e sokszor megtámadott és elítélt, merész nyelvűjítőit szerzünk védelmébe veszi s kimutatja, hogy a francia nyelv szókincsét olyan értékes és oly gazdag anyaggal gyarapították, melynek elemei, ámbár tudósok alkottak belőlök új szavakat, egyenesen — ha nem is kizárólag — a nép nyelvében gyökereznek. A gazdagodáson kívül sokat nyert működésük folytán az irodalmi nyelv kifejezőségben, élénkséggben és változatosság-

ban. — A XVII. század elején *Desportes*, *Duperron* és *Bertaut* eleganciát, finomságot, bizonyos arisztokratikus színezetet iparkodnak adni a francia nyelvnek. Utánok következnek a nyelvtisztítás (*épuration*) munkásai, kik között a legkiemelkedőbb alak: *Malherbe*. — Majd a «*Hôtel de Rambouillet*», az Akadémia, s a «*Précieuses*»-ök folytatják a nyelv csiszolását s fellép *Vaugelas*, ki 40 évi gondos megfigyeléseiből és alapos tanulmányaiból állította össze a «*Remarques sur la langue française*» (1647.) cz. művét, melyet a tudós kortársak egyhangú lelkesedéssel üdvözöltek. — *Vaugelas* élesen kikel azok ellen, kik avatatlan kézzel nyúlnak a nyelv kincséhez, hogy újabb szókincset teremtsenek belőle. Ehhez — t. i. a szócsináláshoz — még az uralkodónak sincs joga és hatalma, csak a hivatott íróknak és nyelvújítóknak. A «*Remarques*» megjelenésével s a szerzőjétől hirdetett elveknek úgyszólván általános helyeslésével *Vaugelas* s a puristák ügye jutott diadalra.

A XVII. század grammatikusai: *Bouhours Delatouche*, *Th. Corneille*, *l'abbé Choisy*, *l'abbé Tallemand* folytatják a mester munkáját; ezek azonban már heves támadókra, a neologizmus lelkes híveire találtak a Port-Royal iskolájában, a jansenistákban, kik közül különösen az éles tollú *Barbier d'Aucourt* érdemel nagyobb figyelmet. Ezen elméleti vitakozásoknál praktikusabb érdeke van *François Caillères* könyvének: *Des mots à la mode*, melyben összegyűjtve az új divatos szóképzéseket, gúnyos megjegyzéseket fűz hozzájuk. Ezt a szatirikus művet, ugyanezen cím alatt, vigjátékká dolgozta át *Boursault*, ki még túlzottabb színekkel festve a neologizmust, teszi nevetség tárgyává a divattól felkapott és gyorsan elharapózó szók rohamos áramlatát. *La Bruyère* meg védelmére kel a szógyártóknak.

A neologusok és puristák harcza folytatódik a XVIII. században is. *Fénelon* panaszkodik a francia nyelv szegénysége miatt (*Lettre à l'Académie*) s alig tíz évre rá megjelenik *Desfontaines* abbé szatirikus munkája a «*Dictionnaire néologique*», mely a század első évtizedeiben használatos, új keletű szavak szótára, s a gúnynak legmérgesebb nyilait szórja a neologusokra. Az egész mű különben több szellemről, mint alapos ítéletről tesz tanúságot. — *Voltaire* hivatkozva a legnagyobb francia klasszikus költők *Corneille*, *Racine*, *Lafontaine*, *Boileau* stb. költészetére és tiszta, világos, szabálytalan képzésektől ment nyelvére, azt hirdeti, hogy új szó képzése csak azon esetben engedhető meg, ha az írónak multhatatlanul szüksége van rá s ha az újon képzett szó új tárgyat, cselekvést, valamely fogalom, eszme, érzés új árnyalatát jelöli. Vele szemben *Rousseau* annak végletes nézetnek képviselője, melyet már a XVII. században *Martine* hangoztatott, a ki egész egyszerűen azt mondta, hogy «ha az ember képes megértetni magát, akkor jól beszél.»

Bizonyos vad barbarizmus nyilatkozik *Rousseau* szavaiban: «Én rá nézve nem létezik más szabály, mint az, hogy megértsenek. Nem törődöm avval, mit mondanak stílusomról, nem törődöm a puristákkal, csak a műveimet olvasó és megérteni akaró filozofusokkal. Ha tiz nyelvi szabálytalansággal (*solécisme*) világosabban és erőteljesebben tudom kifejezni azt, a mit akarok, sohasem fogok habozni alkalmazásukban.»

A nyelvújítók mellett és ellen emelkednek még fel egyes hangok, de ezeknek nem volt nagyobb hatásuk, jelentőségük. Az 1789-iki nagy

forradalom létrehozta új társadalom, az anyagi és erkölcsi téren beállt rendkívüli változások számos új szót hoztak forgalomba s egy sereg szótár jelent meg (*Dictionnaires néologiques*), az új szók gyűjteményei.

Pougens volt az első, ki rendszeres munkában (*Vocabulaire des nouveaux privatifs français*, 1794.) tárgyalta az új szók képzését. Egybegyűjtött ezernél több összetett szót, melyeket túlnyomó részben ő maga alkotott a hasonló képzésű szócsaládok analógiájára (pl. a «*dé, mé*» prefixumokkal rengeteg sok új szót) s meg kell vallani, ügyesen és tudományos készséggel, úgy, hogy gyártott szavainak nagy része átment az irodalom, sőt a nép nyelvébe is. Pougens munkásságát még nagyobb terjedelemben s még nagyobb vakmerőséggel folytatta Mercier (*Néologie ou Vocabulaire des mots nouveaux* 1801), a ki föltétlen, majdnem korlátlan jogot és hatalmat követel a neologizmusnak. S ámbár művében sok izléstelenséggel, helytelenséggel és erőszakos képzéssel találkozunk, el kell ismernünk, hogy viszont számos új szó, melyeknek apjául vallja magát, találó, kifejező, világos, csinos és szabatos.

Természetesen akadt elég utánczója és folytatója Mercier munkájának is. Pl. J. B. Richard de Radonvilliers, a legegyszerűbb módszer segítségével — a fosztó, tagadó particulát, *dé*-t a szó elé függesztve 2500, a *re* particulával körülbelül 2000 új szót alkotott. Magától értetődik, hogy megszámlálhatatlan azoknak a barbarizmusoknak, képtelen torzszavaknak a mennyisége, melyekkel az inkább tudákos, mint tudós szógyártók könyveiket tele tömték. Helyesen jegyzi meg Darmesteter: «Nem az elméleti nyelvtudósok szakmunkáiban és szógyűjteményeiben kell keresnie az irodalom hivatott emberének azt a szót, azt a kifejezést, melynek egy alkalmommal hiányát érzi, melyre írás közben szüksége van. Maga teremtsen új szót, a pillanat behatása alatt szülessék meg az új kifejezés, az analogia öntudatlan működése segítségével. Nem e mesterséges szörnyképzések alapján kell tanulmányoznunk a neologizmust, hanem a nép nyelvében s a jelen irodalma jeleseinak remekeiben.»

A történeti szemle után elmondja szerzőnk a maga véleményét a neologizmust illetőleg. A lehető legjózanabb állásponton kifejti, mikor, mennyiben és mily esetekben van létjogosultsága az új szók képzésének, mikor szükséges, nélkülözhetetlen, helyeslendő a szóanyag gyarapításának ez a módja, s mikor szükségtelen, fölösleges, sőt kárhozzátandó. Két nagy csoportra osztja a neologizmusokat: 1. olyan új szók, melyek új tárgyakat, eszméket, cselekvéseket, tényeket stb. fejeznek ki, 2. melyek más (új) szóval jelölnek régi dolgokat, fogalmakat stb. — Az első esetben természetesen következik, hogy új dolgok jelölésére új szavakat kell teremtenünk. Az ilyen neologizmusok jogos és szükségesek voltak kétségbe vonni nem lehet. Ezen szók alkotásához a nyelv vagy saját elemeit, szóanyagát használja fel, vagy a latin, görög és más idegen nyelvekhez folyamodik; az idegen dolgokat pedig rendszerint idegen nevével együtt fogadja be. Ez utóbbi körülmény magyarázatát abban találja Darmesteter, hogy a népnek könnyebb valamely új tárggyal együtt magát a vele szorosan összefüggő új, bár eddig ismeretlen szót is elsajátítani, mint új jelentést, értelmet adni egy a saját nyelvéből vett, ismert szónak, melynek már tág, kiterjedt, esetleg többoldalú jelentése, értelme van. Azért mondja a francia pl. angolosan *wagon* és nem *voiture*, hasonlóképen *square* és nem *carré*.

Másként kell megítélnünk azon új szokat, melyek régi fogalmakat jelölnek. Ezek képzése egyrészt irodalmi, másrészt népi úton történik. Az irodalom embereiből, íróktól és tudósoktól egyaránt megkívánjuk, hogy csak akkor képezzenek új szót, ha föltétlenül, múlhatatlanul szükségük van rá; hogy a képzett új szó valamely gondolatnak, érzésnek, eszmének, szenvedélynek, indulatnak stb. új, finomabban megkülönböztetendő árnyalatát fejezze ki; hogy az a szó a legtisztább, legvilágosabb, legkifejezőbb és leghelyesebb tolmácsa legyen annak, a mit vele az író meg akar jelölni.

A nyelv dolgában különben egyedül csálhatatlannak a népet tekintí, melynek tévedései is előbb vagy utóbb törvénynyé válnak. Mivel a beszéd nem valami rationalis, logikus alkotmány, hanem lehető természetes folyománya az emberek azon ösztönének és szükségének, hogy gondolataikat egymással érthetően és világosan közöljék, a nyelv, mint «természetes jelek szünetlen változó rendszere» csak akkor tölti be teljesen azon szolgálatot, melyet megkövetelhetünk tőle, ha az embereknek minél nagyobb tömege, teljessége képes megérteni egymást e rendszer segítségével. Ebből azután kiviláglik, hogy azon szabálytalanságok (anomaliák), melyek érezhető hiányt pótolnak s melyeket mindenki megért, miért nem tekinthetők többé ilyenekül, attól a perctől kezdve, hogy a közhasználat befogadja őket, mintegy szentesíti alkalmazásukat.

A neologizmus okai oly nagyszámúak, mondhatni oly végtelenül sokszerűek, mint maguk a cselekvések, melyekből egy nép szellemi élete alakul. Mindazonáltal két általános érvényű okra igyekszük visszavezetni Darmesteter a szóalkotás okainak összeségét, melyeknek működése állandónak látszik. Az egyik az, hogy a nép jellemző, kifejező (*expressif*), a másik, hogy világos nyelvet akar. S e kettős céljának elérésére szünetlenül tevékenyen működik, észrevétlenül, lassú folyamatossgal s ép ezért mi sem kárhoztatandóbb, mint az irodalom embereinek gyors, rohamos, erőszakosan átalakító újításai, melyek veszélyeztetik a nemzet nyelvének helyes úton való természetes fejlődését, tökéletesedését. Az irodalmi nyelvnek épen az volna egyik főfeladata, hogy a «*conservator*» szerepére vállalkozva, ellenszegüljön, gátat vessen az olyan újítások, képzések, szógyártmányok elterjedésének, melyeknek épenséggel nincs meg a létjoga s csak akkor fogadja be őket, ha a nép összeségénél erős gyökeret vertek s általános használatuak, teljes népszerűségnek örvendenek.

A neologizmus okainak vizsgálata különben a történettudós meg a lélekűvár dolga; szerzünk a folyamatról magáról mondja el észrevételeit, megfigyeléseit, tanulmányait. A francia nyelvnek a szókincs terén, a szóképzés által nyert gazdagságát és szünetlen gazdagodását három nagy csoportban vizsgálja. Az első csoportban szól a francia elemekből alakuló szóképzésről és összetételről; a másodikban a latin és görög, a harmadikban a többi idegen nyelvek (angol, olasz, spanyol, német, orosz stb.) nyelvek szóanyagának felhasználásával, átvételével eredményezett szótári gyarapodást ismerteti. A szóképzést, a szerint, a mint képzők vagy elvonás segítségével történik, rendesnek (*propre*) vagy rendkívülinek (*impropre*) mondja. Elvonás által új szók (főnevek, melléknevek, igék stb.) képezhetők névszókából, igékből és ragozhatatlan szókból. A tulajdonképeni, a szó szoros értelmében vett szóképzést (*dérivation propre*) a maga kimeríthetetlen gazdagságában, 114 képzőre

vezeti vissza s ezek működését figyelemmel kísérve, kimutatja, melyek merítették ki teljesen teremő erejüket, termékenységüket a nyelv születésétől kezdve a kzzépkoron át napjainkig (holt képzők) s melyek játszanak ma is — mint élő, működő képzők — alkotó szerepet az új nyelv fejlődésében, szókincse gazdagításában.

A szóösszetételt három nagy csoportban dolgozza fel: 1. mellérendelés, 2. particulák segélyével történő és 3. a tulajdonképeni értelemben vett összetétel (elliptikus). Ez utóbbi hét különböző mód szerint történik; ú. m. a) appositio (mellérendelés): *chou-fleur*; b) az összetétel első része præpositio, a második főnév vagy infinitivus: *à-compte*, *pourboire*; c) határozó és főnév: *arrière-cour*; *contr'orde*; d) genitivusi vagy dativusi összetétel: *timbre-poste*; e) név és ige összetétele: *col-porter*; f) egy ige-imperativus és egy név összetétele: *porte-monnaie*. Ezek közül az ötödik, e. alatti eltűnt a nyelvből.

A francia nyelvben valósággal kimeríthetetlen forrása az új szóalkotásának az a grammatikai sajátosság — mely különben a magyarban is megvan — hogy a főnév fölveheti a melléknév szerepét. Az ilyen összetétel segítségével, a legegyszerűbb módon lehet jelölni az új tárgyakat, találmányokat stb. melyekkel századunk rohamosan haladó technikája, műipara elhalmozza a világot. Rendkívül nagy számú példát vett Darmesteter a francia szabadalmak leírásából (*Description des brevets d'invention*).

Egy másik, hasonlóképen rendkívül gazdag forrása volna a szóképzésnek az az eljárás — mely viszont az angol és német nyelvekben általános — hogy az összetétel elemeit a függés viszonyában (gen. és dat.) kapcsoljuk össze, még pedig összekötő szócsonka nélkül. Darmesteter kifejezi azon nézetét, (már a *Traité de la formation des mots composés* cz. művében is), hogy ez a mód könnyen gyökeret verhetne a francziában is és termékeny csirája lenne a szókincs gazdagodásának.

Szerzőnk tanulságosan fejtegeti végül a latinos és görögös szóképzést, mely rengeteg, mondjuk ijesztő arányokat vett föl, különösen századunk utolsó évtizedeiben. Körülbelül 50 latin képzőt és 32 latin præpositiót tárgyal (derivatio és compositio), melyek tömentelen mennyiséget hozták és hozták létre az új, sok esetben szabályos, világos, kifejező és szükséges, de fölöttébb gyakran hibás, nyakatekert, ízléstelen szavaknak. A görög nyelv képzői közül a francia szóképzésben 23 játszik szerepet, míg az összetétel a görög elemeket valósággal a kimeríthetlenségig, a végtelenségig alkalmazza. Az *anthropologia*-tól és *autobiographia*-tól kezdve a *zoologia*-ig ábécze-rendben szemelvényeket ad a görögös összetételek felsorolhatatlan számából, melyeknek majd első, majd második része, majd mind a két, mind a három, sőt valamennyi eleme görög. Darmesteter elismeri, hogy a kereskedelem, ipar, művészetek s különösen a tudományok óriási fejlődése multhatatlanul megköveteli az új, lehetőleg teljes és (rövidsége mellett) világos terminológiát s joguk van a hagyományos úton módon a latin és görög képzőket és szókat fölhasználni, melyek e feladat könnyed és egyszerű betöltésére oly kiválóan rátermettek, úgy szólván önmaguktól kínálkoznak. De midőn látja, hogy a tudományos szótár műkifejezései mind a köznap franczia beszédnek, mind az irodalmi nyelvnek befogadott, lépten-nyomon alkalmazott elemeivé, szerves részeivé válnak, felemeli óvó, intó szavát: ne

engedjék, hogy e latinizmusokkal, hellenizmusokkal való visszaélés mind jobban hódítson, uralomra jusson; hogy ez idegenszerű képzések veszélyeztessék, megrontsák, eltorzítsák a francia nyelv épületének szép harmoniáját. Különösen az írókat, szónokokat, újságírókat figyelmezteti, hogy szokjanak le a pedánszságról, nagyképűsködésről, a tudományos színezet látszatának hajlászásától, mely minduntalan latin, görög és idegen szólásokat vet tollukra, visszatartva őket attól, hogy az egyszerű eszméket egyszerűen és francziásan fejezzék ki. Főképen óvakodjanak a görög nyelv túltengésétől: maradjanak a görögösen képzett szók a tudomány mű-nyelvében — hisz ehhez századok folyamán szereztek maguknak jogot — s ha a modern műveltség új dolgait és vívmányait új szóval akarják jelölni, semmi se tartsa vissza őket attól, hogy a francia nyelv végtelen gazdag szóanyagához és termékeny képzőihez forduljanak, melyek — úgy hiszi — csak kivételes esetekben nem elégíthetik ki az ő kényes követelményeiket.

RÓZSA GÉZA.

Déliab Miskolczon. Az Alföldnek nincs privilégiuma a déliabrá, legalább a nyelvészeti déliabrá. A déliabos nyelvészet, mint a szerelem, mindenütt megterem. Így termett meg Miskolczon, Kovács Lajos tanyáján a «Baróti Szabó Dávid és nyelvjavító törekvéseiről való irodalmi tanulmány» 1891-ben, a világosságot terjesztő Nyelvőr XX. esztendejében! Mutatónak elég lesz egy pár rövid idézet: «*Paráholó* eső; az *apró*-ban is egy *a* : *par* [így] tő jön elő, mely a latin *pars*-ból ered.» (XIV.) — A *-cza* *-cze* végű szók közül a «magyar tövűek: *mérencze* v. *mércze*, *medencze* (tő *meder*), *dercze*, *durcza* (tővük él a *dér-dur* alakban), *lócza* (lat. *locus*), *czucza*, *récze* sat.» — «*Morvány* = összefont kalács. Ez a szó egy tövel bír a *morottvány* vagy *morottva* álló tő főnevekkel. Mindkettőnek töve *mor*. Ennek azonban nincs értelme a magyarban, de van a *mord* szónak, mely ezek megfejtésére vezet. *Mord* ember az, a kinek arca egy állapotban van, így hajlandók vagyunk hinni, hogy ezen szók közös töve a *marad* ige. Így *morvány* kalács = *maradvány* kalács, erre mutat a nép ajkán élő szójárás: «Úgy megette, mint a morványkalácsot.» A *morzsa* szó is erre mutat. A *morott-vány* szó is ezt bizonyítja, mert az nem más, mint a folyóvizek kiöntéséből ott maradt sulymot termő mocsár (*lacus*). A szlávban is van egy *morotva* = holt szó, de ezt az a magyarból veste át és hihetőleg a *britva* vagy *beretva* hasonlatára alakította át.» (XXII. l.)

S. Zs.

Kisebb közlések.

Szvorényi József. 1816—1892.

Jár a halotton, a ki él.

Arany.

Boldogult Szvorényi Józsefben a nagy idők egyik részesét tiszteltük, azoknak lelkes buzgalmával, sokoldalúságával és örök fogékonyságával minden iránt, a mi új és igaz. S e tulajdonságok oly harmónikusan ékesítik benne az emberszerető tanárt, hogy lehetetlen bármelyik irányú érdemeit is külön kiemelni a nélkül, hogy folyton az egész emberre ne függesztenők szemeinket.

Kezdetben a költés vonzotta őt, s a szépnek papja soha sem szunynyadt el benne. Első nagyobb műve, a Magyar nyelv ékeesszókötése,¹⁾ melylyel az Akadémiában 100 arany pályadíjat nyert, első sorban az irodalmi szépművek szolgálatában áll. E művét a tanár tanítványai számára is átalakítja, s benne egy maig használatos könyvvel ajándékozza meg az iskolát. Kis idő múlva újra az iskolának dolgozik, s újra irodalmi kézikönyvet ír: A görög és római irodalom történetének főbb pontjait,²⁾ melyet, ma is használt Magyar olvasókönyvei (4 kötet, bevezetéssel a műolvasásról) és egész sor magyar irodalmi kézikönyv követett. (Magyar irodalmi szemelvények³⁾ megtoldva szónoklat- s költészettannal s a magy. irodalom történetével az összes felsőbb osztályok számára. Ebből válnak ki az Irodalmi tanulmányok kézikönyve⁴⁾ s a Magyar nemzeti irodalom rövid ismertetése.⁵⁾ — Majd a tankönyvirásnál magasabb színvonalra emelkedve Örökzöldjeivel, Vitkovics és Szemere Pál munkáinak kiadásával (1879 és 1890.) s egyéb dolgozataival gazdagítja az irodalmat. Ide vehetők emlékbeszédei Danielik János és Árvay Gergely felett.

E munkáiban Szvorényi szorgalmas gyűjtő, s a mit látszólag másoktól készen vesz át, azt is megtoldja, igazítja, «át meg átméli» saját énje szerint, tanítói, nevelői énje szerint. S nevelői buzgalma nem marad

¹⁾ Megjelent Budán 1846. — ²⁾ Eger. 1851. — ³⁾ Pest. 1867. Ma is használják. — ⁴⁾ Pest. 1868. — ⁵⁾ Pest. 1869.

pusztán a tankönyvirás mellett, hanem külön munkával is gyarapítja neveléstani irodalmunkat: a Gyakorlati tanácsokkal a házi és nyilvános nevelés körében,¹⁾ melynek folytatásai azok az iskolai egészségügyből merített felolvasások, melyek az egri cist. gimnázium két utolsó értesítőjében jelentek meg.

S ahogy két rétege van irodalmi munkásságának, úgy a nyelvészetben is nyelvtanító s s egyszersmind a tudománynak is művelője. Nem bizonyos, hogy eleve nyelvésznek szentelte magát, s tán még akkor sem tekintette magát annak, midőn 1848-ban az Akadémiában székét a magyar közmondásokról szóló értekezéssel²⁾ foglalta el. De a sikerek s a nép nyelvében való ritka jártassága egész életére ide bilincseltek.

Ékesszókötésében még csak mint eszközzel bánik a nyelvvel s a Közmondások szellemében szintén csak eszköz az, tükrör, melyben a nép szellemét akarja megpillantani. Mint a (német-magyar) Tudományos műszótár³⁾ szerkesztőtársa már nyelvész (1854—6), a «grammatica, orthographia, stilistica, ars declamatoria» műszavait állapítja meg a cs. k. közoktatási miniszterium megbízásából az 1853-ban megjelent német-cseh tud. műszótár vezérfonala után. A nyelvújítás teljes diadalmának idején elég óvatos szóalkotó. Ezután nyelvtanát írja meg,⁴⁾ egy darabban 3 osztály számára (368 l.) Irodalmi kézikönyveiben bő magyarázatokat szentel a nyelv és nyelvészet történetének, s Szemere kiadásában is alkalma van a nyelvújításról szólni. De még ezt megelőzőleg, a mint a Nyelvőr megindultával a visszahatás a nyelvújítás kikapásai ellen napirendre került, Szvorényi igazságszeretetével, fogékonyságával, de talán a barátságos érzés következtében is, mely az új irány vezetőihez fűzte, — épen úgy, mint egykor a réginek főembereivel barátságban állott, — indítva érezte magát az igazságot meghányi-vetni, s álláspontját tisztázni az új áramlatok között. Megírta tehát (Fejlődési tünemények a nyelvben cz. a.⁵⁾) a nyelvújítás történetét, szerető szemmel tekintve a nyelvújítók helyzetét, «jogosult harczát» s kimondva, hogy hasonló körülmények között ma is nyelvújítókká válnánk valamennyien, csak eljárásunk lenne más. De épen mert az eljárásnak másnak kellene lenni, híven és részletesen kifejti az újítók tévedéseit, s arra a következtetésre jut, hogy e tévedések rontásától meg kell tisztítani a nyelvet: egy század rohamos újításából egy másik század óvatosan válaszsza ki a rontást s pótolja helyessel, s akkor a nyelvújítási harcz nem volt hiábavaló

¹⁾ Budapest. 1890. — ²⁾ «A magy. közmondások és példabeszédek szelleme és vegyes elemeiről». — ³⁾ Megj. 1858-ban.

⁴⁾ Pest. Heckenast. 1861. Ebből adta ki egy névtelen az Igeragok és igeragozás átnézetét Szvorényi nyomán, Pozsony, Schreiber A. 1863.

⁵⁾ 1877. Egri cist. főgimn.-értesítője és különnyomat: Pest. Aigner.

küzdelem. Így tudta az új iránt legfogékonyabb korszak gyermeke mindig megérteni a kornak haladását, s így tudott mindenik emberöltőnek társa lenni. Föl is kereste a Nyelvőrt számos felvilágosítással, helyreigazítással és szorgalmasan s tudományos kritikával gyűjtötte kedvelt palóc nyelvének adatait, melyeket azonban nagy kárunkra nem dolgozhatott fel. 1889-ben a közmondások szelleméről való ifjúkori értekezését adta ki újra, átdolgozva, javítva s bővítve: A m. nép eszejárása és eszmeköre, közmondásaiban és egyéb elmeműveiben elétűntetve.»*) Utolsó nyelvészeti dolgozata a Hunfalvy-Albumban jelent meg 1890-ben «Magyartalansági parányok» cz. a.

Szvorényinak minden műve korának színvonalán áll, Nyelvtanában meg is előzi azt.

Ismeretes, hogy Révai halálával mily árván maradt nyelvtudományunk a mondattan terén, melyet ő már ki nem dolgozhatott. Hívei elfogadva az ő elméletét, a mondattanban nem találtak tekintélyt, ki őket vezette, kiben ők megbízhattak volna. Így azután, mikor id. Szász Károly (1839.) a beszédrészek meghatározását a mondatból hozza le, szava elvész a pusztában. Fogarasi nevezetes nyelvtanában (1840) egyáltalában nincs mondattan, az akadémiai Magyar nyelv rendszerében is hiányzik az összetett mondat (1846), mely az ékes szókötésbe van utasítva. Sőt Ihász iskolai nyelvtana is (1852. a Magy. nyelv rendszerének iskolák számára való rövidítése) csak az 5-ik kiadást bővíti mondatannal (1857.). Szvorényi ezen előzmények daczára nemcsak teljes mondatant ad saját erejéből, hanem a mondatanni ismereteket a nyelvtan első szakaszává teszi és «egész nyelvtanítását átszövi a szóviszonyítás [=mondattan] vonalaival.» Ily módon úttörője lesz annak az iránynak, mely később a mondatnak még nagyobb szerepet juttatva azt az egész nyelvtani rendszer alapjává teszi. S a mennyiben ez az irány még ma sem kristályosította meg végkép rendszerét és sokak előtt még ma is rászorul az Utasítások részéről a hivatalos védelemre: Szvorényi művével egy ma is tartó munkának, küzdelemnek adta meg első lökését. Egyébként is sok önállóságot fejtett ki. «Számba veszi», hogy «nyelvünk felmondja a régi grammatikai keretet», s fő tekintetet szentel a módszernek, hogy «a nyelvtani alakok élettelen halmazát ne a beszédnek szertehányt töredékeiül, hanem létszerves összefüggésükben» tüntesse fel, s a nyelvtan «értelmet és életet nyerjen.» Gyakorlatilag kezeli ezt és elemző alapra állítja s mond a módszer tekintetében is olyat, mit ma is alig győznek az Utasítások ajánlani s nem győz az élet megvalósítani: hogy t. i. «anyanyelvünknek összes nyelvtanításunk alapjául kellene szolgálnia.»

*) Az egri cist. gimnázium értesítőjében.

Természetesen azt a művet, a mit egy emberöltő sem fejezett be végkép, nem viheti mindenütt keresztül. A ragozást és szóalkotást (összetétel és képzés) egy «szakasz»-ba foglalja, (a 2.-ba) mint «alaktant», míg a mondattant két külön szakaszba választja szét (3. s 4.) a «szók viszonya a mondatban» s a «mondatok viszonya a beszédben» címek alatt. S a szókötés vonalaival való átszövés is a szoros mondattanon kívül (itt is vannak következetlenségek) csupán a régiekkel összehasonlítva jelent valamit, különben az idegen nyelvtani keretek lerontásával egyetemben inkább csak lobogó-kitűzés, mint diadalmas roham. De a lobogó ki volt tűzve, s már a második századnegyed törekszik utána.

Az első kiadást Hunfalvy Pál a Magyar Nyelvészetben (VI. k.) megbírálta, s igen érdekes, mily híven hallgatott a gyakorlati nyelvtudós az általánosabb tudomány kifogásaira. A bírálat nagy örömmel vette a művet, de nem kimélte a szerzőt (a szóképzéstanban) gyökérig metsző javaslatoktól sem. És Szvorényi ellenbírálat helyett — beállt annak idején Hunfalvy tisztelői közé, cikket írva Albumába.

Külső sorsa is változatos volt a nyelvtannak. Már 1864-ben a kartársak szavára hallgatva kisebb kiadást rendezett belőle Szvorényi két kötetben (191 és 111 l.), mely mellett azonban a nagy is fenmaradt s 1876-ban 4. kiadását is megérte. A kisebb kiadást 1871-ben még népiszkolai könyvvé is átdolgozta «a főelemi fi- és leányiskolák s növendék használatára». Könyvei rendkívül elterjedtek és sokáig uralkodtak az iskolában, de mikor a 70-es évek vége felé egészen mondattani nyelvtanok jelentek meg, majd pedig a 80-as évek elején, az Utasítások három helyett csak egy évre szorították a rendszeres nyelvtan idejét, Szvorényi elméletét tovább fejtvé látván félreállt művével s a maga iskolájába is a haladó új munkát vette be, jóllehet oly könyvek, melyeket már ő elavultakká tett, új meg új tapasztékokkal ragasztva be magukat máig sem tettek le a küzdelemről.

Tagadhatatlan, elavult Szvorényi nyelvtana. A «fogalmak és gondolatok beszédbeli viszonya» helyett a mondat mint beszédbeli egység lett a nyelvtan kiinduló pontja, sőt alapja; a «vonzatos» felfogás, a szabályok előrebocsátása, utólagos megvilágítása, a szerző-csinálta példák s a begyakorló (utólagos) elemzés, ép úgy a megszámlálhatatlan apró szabály (a szorgalmas gyűjtő tévedő erénye) és sok egyéb lejárt a magát; ma már más szemmel nézzük a nyelvet, mint az ő nyelvtana. A szóképzésben pedig (szintén Révai árvája) már Hunfalvynak alapos kifogásai voltak, de hiába szabta ki világosan a szóképzés körét és feladatát: Szvorényi, az Ékes szókötésnek irodalmi hajlandóságú szerzője, a stilisztikus nyelvész, a lelki mozzanatok buzgó figyelője nem tudta, vagy nem akarta ezt a fejezetet is át meg átmélni, s csak az apróbb észrevételeket

vette figyelembe rövid törlésekkel. Így hát elavult az ő műve, mint a hogy a nem javítgatott épület hamarabb elévül, de Szvorényi elégedetten állhatott félre, mert azzal az érzéssel tehette ezt, hogy hatott, s az új kornak magassága az ő vállain is emelkedik.

KALMÁR ELEK.

Magyar műveltségi szók kaukázusi nyelvekben. A lefolyt év őszén Zichy Jenő gróf néhány száz szóból álló jegyzéket és nyelvtani példamondatokat másoltatott le Erkert R., Kaukázus egykori kormányzójának nyelvészeti gyűjtéseiből, melyeknek kéziratát nekem azon megbízással adta át, hogy vizsgáljam meg, vajjon nem találkoznak-e benne egyező elemek a magyar és vele rokon nyelvekkel. Mert hogy vándorlásaik folyamán voltak a magyaroknak (s esetleg más rokon népeknek is) történeti érintkezéseik kaukázusi népekkel, világosan bizonyíthatják az avar és kabardini népnevek, továbbá *Mažar* város romjai s a néphagyomány, melyekhez több etnográfiai mozzanat is csatlakozik. Hogy az esetleg található nyelvi egyezésekre vonatkozó sejtélem nem volt egészen alaptalan, mutatják a következő adatok, melyek közé néhány más ugor nyelvből is vettem föl egyes szókat:

Magy. holló; éjsz. vog. *zulaz*, tavdai *khulgz*, kondai *khwo-léz*; éjsz. osztj. *zoléz*, *zuléz*, szurguti oszt. *kolak*, *kōlank* rabe: cserkesz *zulaz*, avar *ghélo*, kabardini *kauz* és *kutaka* rabe.

Magy. kutya. kuvasz; vog. *kūtuw* eb, mordE. *kulka*, mordM. *kutu-lefks* kutyakölyök, votj. *kuča-pi*, zürj. *kīci* id.: avar *khuca*, *quazi* hündin, cserkesz *zabzu*, kabar. *zabze* id. | *huj*, *hoj* hund.*)

Magy. só (*sav-*); kondai vog. *šāk*, *šāz*, középlozvai *šēz*, tavdai *čūz* só; osztják-szamojéd *sak*, *seak*, *šak*, *šeak*, *šeāk* id.: cserkesz *šugho*, *šugu*, kabar. *šugh* id. || cserkesz *šurrō* = szamojéd *sear*, *sēr*, *siro* id. V. ö. kirgiz *sur* sós (солёный), *sor* sós tó, mocsár (соленая грязь; болото, главная часть которого состоит из глины, пропитанной солью). Budagov. I, 674.

Magy. kölyök; zürj. *kolk* tojás: kabar *kéliké* ei.

Magy. fecske; finn. *pääsky*, mord. *pizgata*, *pezgun*, votj. *poški* id.: kabar *pzasza* nachtigall.

Magy. hattyú; vog. *zatañ*, osztj. *zōteñ*: kabar *zače* schwan.

Magy. üsző; finn *vasa* rénborjú, mord. *vas*, középlozvai vog. *rosi* borjú; zürj. *oš*, votj. *oš* ökör, déli vog. *vaška*, *uška* id.: kabar *vyš* junger stier.

Magy. egér; déli vogul *täñer*, mord. *šejer*, zürj. votj. *šir* id.

*) NB. Az agár neve az avar nyelvben *egér* (gen. *agril!*). Vö. a Vámbéry említette kirgiz *igār*-t (s az oszm. *zagar*-t; de ez talán csak amolyan *zország*-féle átalakítása a m. *agár*-nak; a szerb *ogar* is a m. *agár*-ból való). — S. Zs.

stb. (l. MUgSz.): cserkesz *cierro* maus, *šage*, *šuaie* ratte, kabar *žugo*, *dzygho* maus, ratte, avar 'unkhe id.

Magy. tűz; vog. *taut*, szurguti osztj. *tüget* (stb. ugor *t.g.d.*); szamojéd *tuj*, *tū*; tunguz *togo*, mandsu *tura*: avar *tea*.

Magy. kert; «bekerített hely, udvar» (székely *barom-kert*): vog. *kärtü* kert; udvar (орпаша; двопъ); osztB. *karta* hof; zürj. *gort* haus, votj. *gurt* dorf; haus; mord. *karda* istálló: cserkesz *koaže*, kabar *quaže* dorf. A hangmegfelelésre nézve v. ö. magy. körte: cserkesz *kuže*, kabar *guž* birne.

Magy. tetű; éjszaki vog. *takem*, irtisi osztj. *teudem* id. stb. (l. MUgSz.): cserkesz *debkedze* wanze.

Magy. hajó; vog. osztj. *žap*, *lhöp* stb.: kabar *kuōža* schiff.

Magy. sekély (víz) seicht, untief: v. ö. avar *ča'al* furt.

Vog. *hwons* karom, köröm, éjsz. osztj. *kunš*, zürj. *giž*, votj. *giži*, cserem. *kiž*, finn *kynsi*: kabar. *kunc* nagel.

Éjsz. osztj. *žoj*, *žuj*, *žō*, *žu* mann, männchen; vog. *žuj* männchen stb. (v. ö. magy. *him*): kabar *žūo*, *žu* männchen.

Vog. *šós* farkas, votják *šós* fenevad, finn *sute* (nom. *susi*) farkas: avar *což*, *cē* bär.

Vog. *suns*, *šuš* bolha, éjsz. osztj. *šunš* id.: avar *soansoa* wanze.

Finn *metsä* erdő, lp. *mece* id.: cserkesz *meze*, kabar *mez* wald.

Finn *maa* föld, vogul *mā*, *mā'*, osztjB. *mū*, *miv*, déli osztj. *meg*, *mez*, zürj. votj. *mu*: avar *megh* erde.

Finn *koto*, mord. *kut*, oszt. *köt*, *žāt* zelt, haus stb. (l. MUgSz.): kabar *kete* stall.

Finn *käte* (*käsi*) kéz, magy. *kéz* stb. (l. MUgSz.): avar *ghež*.

Zürj. *nök* sahne, rahm, votj. *noki* félig köpült tejföl, íróval vegyes vaj, észt. vog. *nük* tejföl: avar *naz*, *nož* butter.

Votj. *seži* zab: kabar *žentze* hafer.

Zürj. *sör*, *zör* zab: avar *salur* id.

Éjsz. vog. *qysēr* róka, éjsz. osztj. *vožsar*, *ožsar*, irtisi osztj. *vajsar* id.: avar *cjer*, *cir* fuchs. Hogy az előbbi szavakban *sar, *sēr különálló szó lehet, bizonyítja szurguti osztj. *vokaj* fuchs. A pelimi vogulban is előfordul *voki* mint a medvének egyik neve.

Magyar műveltségszók eredetére nézve érdekes tanulságot tartalmaznak még a következő adatok:

Cserkesz *aše* ziegenbock, a magy. őz szóval egyeztethető.

Kabar. *apkj* glas; v. ö. magy. *üveg* (*éveg*, *ög*).

Kabar. *paacē* schnurrbart, mely a magy. *bajusz*, *bajecz* eddig kellőleg meg nem magyarázott végzetére derít világosságot. V. ö. avar *migež*, *megež*, *mejež* bart, mely szó nyilván összefügg a tatár *mijik*, csuvas *mijiz*, oszmanli *bijik* schnurrbart és jakut *bitik* bart szókkal a magy. *bajusz* eddig is sejtett rokonaival.

Kabar *dé* nuss, avar *teulathlo* wallnuss, cserkesz *deži* id. V. ö. magy. *dió* (*gyívó*, *dijó*). L. NyKözl. XX, 472. és XXI, 116. ll.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Hunfalvy Pálról két külföldi nyelvész írt nekrológot, s ezekből közlünk itt egyetmást, különösen a mi nyelvészeti működésére vonatkozik.

Misteli Ferencz, a jeles baseli nyelvtudós és Akadémiánk külső tagja, az Allg. Schweizer Zeitung 1892-iki 55. száma mellékletébe írt egy szép megemlékezést, melyben a többi közt ezeket olvassuk:

«A mult év végén vesztette el Magyarország Hunfalvy Pálban leghíresebb nyelvészét és ethnologusát. Jelentőségét mi annyival inkább elismerhetjük, mert abból a derék százsz fajból eredt, melyet a XII. s XIII. sz.-ban telepítettek a magyar királyok Szepes megyébe, mely a munkás karjaival kiirtott erdők helyén gyorsan fölviruló városok egész sorozatát alapította... A Hunfalvy, tkp. Hunsdorfer név a Kézmárk melletti Hunfalura utal, melyet már rég kapcsolatba tettek a hún-mondákkal. Nevezetes véletlen, hogy épen onnan származott annak a családja, ki a leghevesebben támadta meg ama legendák történeti értékét... Az urál-altaji nyelvek terén csak a szerencsétlen függetlenségi harc után működött, de ez a működése csakhamar fölkelte a külföldi tudósok figyelmét is, úgy hogy nem üres frázis, a mit a Hunfalvy-Alumban olvasunk: hogy t. i. «a tudomány akkor is, ha tárgya magyar, s ha magyar ember magyarul műveli, közkincsévé válhatik a tudományos világnak». Igaz, hogy H. működése tárgya már elő volt készítve: Schott Vilmos, a híres sinologus, már kiterjesztette bűvárlatait az urál-altaji nyelvek nagy birodalmára, s a nagy Grimm Jakab már 1846-ban rámutatott a Kalevalára s közölt belőle mutatványokat; ezt is őszintén elismeri az Album. 1855-ben alapította meg H. a Magyar Nyelvészeti cz. folyóiratot, melyben számos értekezést tett közzé. Kiváló hatással volt rá a tudós Regul Antal, kinek halála után (1858) magára vállalta vogul gyűjtéseinek földolgozását. Így adta ki a teremtsérről való vogul mondát, e nyelvnek első hiteles szövegét, mely nagyérdekű nemcsak nyelvi, hanem mythologiai tekintetben is, továbbá «A Vogul Föld és Nép, A Kondai Vogul Nyelv, Az Északi Osztják Nyelv», cz. munkáit. Bebizonyította, hogy a vogulok s osztjákok legközelebbi rokonok a magyarokkal, s ezeknek büszkesége — a tudományos igazság érzetétől mérsékelve — elismerésre méltó egykedvűséggel fogadta a nem nagyon előkelő atyafiságot. Ha még megemlítjük «Utazását a Balt Tenger vidékein» és Finn Olvasókönyvét (melyre gyakorlati berendezéseért szívesen emlékezem): akkor kielégítő képet adtunk élete második korszakának tudományos munkájáról... Az alapos tanulmány mindinkább a finn hypothesishez vonta, melyhez ma a legilletékesebb tudósok ragaszkodnak, első sorban Budenz és isko-

láj a. 1875 óta H. működésében a nyelvészet háttérbe szorult s e tért Budenznek engedte át. Némileg elkésve jelent meg 1884-ben Nyelvtudomány és Nyelvtanítás cz. füzete, melyben az újabb fölvetéseket s irányokat bírálja . . .

[Itt érinti Misteli a nyolczvanas évek török-ugor háborúját, továbbá H. etnogr. és történeti munkásságát, kivált a székely és oláh kérdésekben való állásfoglalását.] . . . A munkás élethez befejezése is méltó volt. Két nappal halála előtt általános részvétel közt ülték meg ötvenéves örömnépét. Ugyanazon a napon vitatkozott még egy ifjabb nyelvészszel, Simonyi Zsigmonddal (kinek az Album megküldését köszönhettem) a magyar igeidők használatáról s fejtegette neki, milyen kíváncsi volna fölleveníteni a régi nyelvemlékek pontos időhasználatát. — Ha ilyen ember pályáját tekintjük, ki óhajtana az úgynevezett nyugalmat s nem inkább életerőt, hogy utolsó órájáig dolgozhassék ?

Setälä Emil, az ismert finn nyelvész, szintén megemlékezik Hunfalvy Pálról a Valvoja (virrasztó, figyelő) nevű finn folyóiratban *Kaksi unkarilaista kielentutkijaa* vagyis «két magyar nyelvtudós» czíme alatt (a második, a kiről ír, Budenz József). Elmondva életrajzát, különösen kiemeli Hunfalvynak a finnség ismertetése körül való buzgókódását:

«Hunfalvy volt az első magyar, a ki lehetségesnek tartott bizonyos szellemi közösséget a magyarok és finnek közt. Egy 1866. X/14. kelt levelében, melyet a korán elhalt Blomstedt O. finn nyelvészhez intézett,*) világosan kifejezte ezen szellemi kapcsolatról való gondolatait. Azt írja, hogy Blomstedt magyarországi útjával bizonyára mintegy hidat akart építeni azon a nagy folyón át, mely a finneket elválasztja a magyaroktól, — s aztán így folytatja :

A mi Európánkban a nagy nemzetek mindig jobban tömörülnek s ezentúl állami egységekkül akarnak föllépni. A nagy germán népesalád s a végtelen szláv világ közt vannak a finnek legközelebbi rokonaikkal s a magyarok minden közelebbi rokonság nélkül mintegy oázok a nagy földség közepett. Semmi képzelhető események nem tehetik lehetővé e két oáznak földrajzi érintkezését: de a szellemi, tudományos érintkezést semmi képzelhető esemény meg nem gátolhatja, az egyiknek vagy másiknak elpusztulásán kívül. A mennyire a történelmet ismerjük, egy nép sem, még nagy-kiterjedésű nemzet sem lehet bizonyos halhatatlansága fölől; de másfelől meg azt mutatja a történet, hogy kisebb népeknek is van annyi szellemi erejük, hogy kivívhatják helyüket az emberiség történetében és megtarthatják, ha egyszer kivívták. Akár van már ilyen helyük a finneknek s a magyaroknak, akár még csak most kell

*) Setälä Jalava Antal szívésségéből fölhasználhatta Hunfalvynak és Budenznek Blomstedt-hez intézett leveleit.

megszerezniök: a szellemi kölcsönhatás minden esetre csak gyarapíthatja szellemi erejüket. S azért a finnek s magyarok közti folyónak áthidalása annál kívánatosabb.

Ez az áthidalás nem csak képzelhető, hanem végre is hajtható, ha kegyeteknél a tudósok foglalkozásuk tárgyává, még pedig rendszeres tárgyává teszik a magyar nyelvet és irodalmat. S hogy ez mentül előbb meglegyen, azon kegyetek Finnországban bizonyára erősen dolgoznak, valamint mi is Magyarországbán ugyanazon czélra törekszünk.

1869-ben Hunfalvy utazást tett északon, hogy megismerkedjék a finn és észti viszonyokkal. Megfigyeléseit 1871-ben két vaskos kötetben tette közzé («Utazás a Balt-tenger vidékein») s később németül is kiadta . . . Hallottam valakitől, a ki akkor Hunfalvyval érintkezett, hogy nem győzte csodálni éles megfigyelő képességét és érett ítéletét . . . A finn történetet és életet nem csak kritikával ismerteti, hanem egyszerűsrimd a tárgy iránti szeretettel . . . Hogy könyve a nagyobb magyar közönség körében kevésbé van elterjedve, azt nézetem szerint — leg alább részben — a szerzőnek némileg merev, nehezen olvasható stílusa okozza . . . Még egyszer (1881) ismertette H. a finn viszonyokat «A Magyar Tudományos Akadémia és a Szómi irodalmi Társaság» című felolvasásában, melyben összehasonlítja a magyar és finn történelmi és irodalmi viszonyokat azon alkalommal, hogy a M. T. Akadémia és a Finn Ir. Társaság egyazon évben ülték meg alapításuk 50. évfordulóját.

Ha szemügyre vesszük Hunfalvy tudományos munkásságát, azt látjuk, hogy 3 első sorban a történet bűvára volt. Nyelvtudománya is voltaképpen a történettudomány szolgálatában volt: a magyar nyelvet azért hasonlította össze rokonaival, hogy földerítse nemzete eredetét és viszontagságait, mert, a nyelvek a népek eredete kérdésében legmegbízhatóbb tanúk és legpártatlanabb bírók, a történelmi emlékek, a krónikák elbeszélései csak az ő tanuskodásuk által válnak érthetőkké.

A nyelvészet terén Hunfalvy részint mint leíró, anyagközlő, részint mint összehasonlító nyelvész szerepelt. A nyelvyanyagot, melyet közölt, nem maga gyűjtötte, s ez a körülmény ártalmára volt közléseinek. Azonban vogul és osztjáki nyelvtana és szótára minden esetre fontos volt a tudományra nézve, mert hosszú ideig egyetlen volt a maga nemében. — Nyelvhasznításában Hunfalvy legtöbbször megelégedett a hasonló mozzanatoknak egymás mellé állításával, a nélkül hogy útmutatásuk szerint következtetéseket vont volna a nyelvnek fejlődésére s a nélkül hogy a különböző alakokat visszavezette volna bármifő egységes alapformára. Nyelvtudományi álláspontját igen jól föltünteti Nyelvtudomány és nyelvtanítás című könyve, mely 1884-ben jelent meg, mikor tulajdonkép már évek óta abbahagyta a nyelvészet mű-

velését, s mely lényegében az új iskola emberei ellen volt intézve. Hunfalvynak különös megbotránkozás köve volt az, hogy az új iskola a magyar «szótőket» magánhangzó-végűeknek állította. Nem tehetem, hogy ne idézzem e vitairatból a következő kis részletet (4—5. l.):

Simonyi kérdi, bebizonyítottam-e, hogy a finn és lapp *kala, vere*-féle nominativusokban [sic!] az *a e* véghangok úgy járultak hozzá utólag a szókhöz, s hogy a magyar *hal, vér* stb. maradtak-e meg eredeti rövidségükben? — Valóban, ezt én sehol sem bizonyítottam; mert én arról sem szóltam még sehol és soha — tudtomra —, hogy a magyarnyelva finn-nél ifjabb, vagy neki épen fia volna. Csak ezt vallom, legalább erről vagyok meggyőződve, hogy régiesebb állapotú a finn nyelv, mert más-salhangzói kevésbé vannak kifejlődve, mint a magyar nyelvéi. De az egyik nyelvnek a másik előtt való korbeli elsőségéről mitsem tudok. — — — Nézetem szerint tehát a finn *kala vere talve* stb. kéttagú szók egyenlő korúak, egyenlő jogúak s egyenlő jelentésűek a magyar *hal vér tél* s a vogul *kul vur tal vagy tel* szókkal.

Látjuk ebből, hogy a fejlődés kérdése, az alakok egymáshoz való viszonyának kérdése Hunfalvy előtt nem volt világos.

El kell ismernünk, hogy H. nyomozásaiban buzgón törekedett az igazságra, nem hizelegve semmiféle hiúságnak. Valamint az oláhoknak állítólagos római eredete ellen küzdött, ép úgy síkra szállt a magyar krónikásoktól koholt hún mondák ellen. Nem törődve avval, hogy Magyarországon a nagy közönség rokonszenve nem a finn-ugor rokonság részén volt, bátran lépett föl ezen elmélet leglelkesebb előharczosául. Hunfalvy halhatatlan érdeme fog maradni mindenkor, hogy Magyarországon ő keltette új életre a finn-ugor tanulmányt és hosszú ideig ő volt legelső oszlopa. A magyar s oláh történet terén való búvárlatai a történettudósok körében tették maradandóvá nevét.»

Ide csatolunk még Budenz József hagyatékából egy vázlatot, mely előkészületül szolgált a Hunfalvy Pálról mondandó emlékbeszédhez:

«Hunfalvy Pál tudományos működésének egyik legnevezetesebb ágát teszi a magyar nyelvészet, melynek terén mint reformátor, egy új, valóban tudományos iránynak meghonosítója s a magyarra nézve megteremtője lép föl ezelőtt negyven esztendővel.

Egykor majdnem úgy volt, hogy az újabb kor egyik fényes eredményű tudományának, az összehasonlító nyelvtudománynak magyar tudósok lesznek a kezdeményezői, a magyar nyelv összehasonlító fejtegetésével mutatván meg, mily messzeható tanulságot nyújt a nyelvrokonság megállapítása és adatainak módszeres alkalmazása az igazán tudományos, azaz a történeti fejlődés földerítését célul kitűző nyelvtudománynak. Sajnovics, Gyarmathi s kivált Révai összehasonlító kísérletei, a finn-ugor nyelvek körében megelőzték idő szerint Boppnak

munkáját (Conjugationssystem 1816) mely az indogermán összehasonlító nyelvtudomány bölcsőjévé lett — s közvetve a szélesebb körű újabb nyelvhasznító mozgalmak megindítója. Fájdalom, az akkori magyar tudósoknak nem lett közvetetlen magyar utódjuk — s a zsenge új tudomány csakis zsengeinek maradt, nem gyarapodván azután ki is halt a magyar tudományművelés mezején. Szerencse, hogy legalább a külföldön hatott valamennyire talán a Révaiék példaadása is, de főleg az indogermán csakhamar megerősödött nyelvhasznítás — úgy, hogy a magyar nyelv szélesebb rokonsági köre is részesült összehasonlító tárgyalás útján való megvilágításban. Ez jelesen Schottnak az érdeme, ki az altaji nyelvcsalád tagjait fölismerte és a magyar nyelvnek is egyik altaji csoportban, a finn-ugorban jelölte ki helyét. — Fölkarolták az új tudományt, már nemzeti érdeknél fogva, a finnek is: Kellgrén (Finnische grammatik mit rücksicht auf den ural-altaischen sprachstamm) — és a ki e tudománynak széles nyelv tanulmányai által újabb tápláló anyagot szerzett, Castrén. De egyidejűleg ezzel, már magyar részről is történt egy fontos lépés Reguly tanulmányútjával, mely több ugor nyelvnek bővebb ismeretet szerzett s jelesen fölfedezője lett éppen a magyar szempontból igen fontos vogul nyelvnek. Megért itt lassan az idő, hogy a magyar nyelv rokonság tanulmánya, melyet [majdnem egy] századdal előbb, magyar tudósok kezdeményeztek, s melyet utánok mások tartottak fenn és ápoltak annyira-mennyire, megint helyet foglaljon a saját hazájában, hol már csak a nemzeti tudományos érdek is a legmelegebb ápolást ígerte. S úgy is lett. De a ki befogadta és ápolta, az eleinte csak egy férfi volt: Hunfalvy Pál, a kinek nem kis munkájába került, míg az új jövevényt annyira nevelte, hogy a magyar nyelvtudományban lényeges és mellőzhetetlen tényezőnek ismertette el.

Méltán mondható ő ezen újabb nyelvhasznítás megalapítójának, mert az ő magyar elődei mégsem mehetek túl többé-kevésbbé gyarló kísérleteken, s az időközben támadt altaji nyelvhasznítás (Schott) nem állította előtérbe a magyar nyelvet. Bámulatos lankadatlan munkát fordít ő a hasonlítás nagy terével való megismerkedésre s e mellett folyton az ő körén kívülre is terjeszti a tájékozódást mindarra, a mi csak valahogy kapcsolatba hozatott az altajisággal: Müller M. szélesebb turáni-ságára, az ékiratokra, a dravida nyelvekre.

Legtüzetesebb gondját fordította a magyar-ugor nyelvhasznítás ismeretanyagának gyarapítására. Azt a kincset, melyet Reguly hozott nyelv- és népkutató uráli útjáról, de a melyet maga nem volt szerencsés előttünk kitárni és tudományunk számára értékesíteni: azt ő nagy és fáradságos tanulmánnyal megnyitotta s a vogul textusoknak első gyarapítója lett. E részben Reguly — a míg élt — csak kevés segítséget nyújtott: egy mondat olvastatott vele, a többire nézve kénytelen volt — csak Regulynak szótári jegyzeteivel élve s a nyelv grammatikáját csak maga fejte ki — behatolni az amúgy homályos textusok értelmébe. Hasonló munkát végzett néhány osztják monda textusán is, bár itt a segédeszközök még gyarlóbbak voltak. Szintén vogul-osztják ismereteket bővítette a kondai-vogul Máté-fordítás nyelvészeti földolgozásával s midőn némely textusokból és orosz-osztják szótárból összeszerelte az északi-osztják nyelv grammatikáját. — Számtalan cikkben foglalkozott a szorosb magyar nyelvészettel, mindig a nyelvtörténeti irányt sürget-

vén és példákkal mutatván, a melyek közül csak az igeidők kérdéséről való tanulmányait említem.

De ő a nyelvészeti kutatásnak alkalmazását is szem előtt tartotta: őstörténeti kérdéseket is fejteget a nyelvészeti adatok segítségével, történetileg érdekes neveket magyaráz (pl. a *magyar* szót), a magyar nép történeti alakulását vizsgálja, — s ebből végre teljes rendszeres munka kerekedett, Magyarország Ethnographiája. Végre tisztán néptörténeti nyomozóul is működött, a miről becses értekezések és munkák tanuszkodnak (Anonymus hitelességéről, a székely és rumun nép eredete kérdése, végre a rumun nép története), de ezek méltatását már másokra kell hagynom.

H. tudományművelése több-oldalú volt, bár ő nála kapcsolatos a menete és fejlődése. Kiinduló pontja a nyelvészeti kutatás, de ez főképen tájékoztató és irányadó, bár alig fordult elő magyar nyelvtudományunkban kérdés, melyhez hozzá nem szólott volna, — még a népköltési műformát is érintette (Ahlqvisttal való vitája az alliterációról,¹⁾ a Kalevala). — Különben azt sem hanyagolta el, a mivel akadémiai működése kezdődött, a régi klasszikus irodalom tanulmányát (a Kisfaludy-Társaságban való működése).²⁾

Glossarium. A Történelmi Tár utolsó füzetében (1893-iki évfolyam. Első füzet 1—32. l.) Sasinek igen életre való eszmét pendített meg. Sürgeti ugyanis egy glossarium kiadását, melyben a latin nyelven írt okleveleinkben és kútforrásainkban előforduló nemlatin szók betűsorrendben össze volnának állítva. Mintául szolgálhatna p. o. Brandl glossariuma,³⁾ a melyet Sasinek is több ízben idéz. Mondanom sem kell, hogy ez nem csak a történetbúvároknak, hanem nyelvészeinknek is nagyon hasznos munka volna: a Magyar Nyelvtörténeti Szótárt, a mely a latin nyelven szóló forrásainkból nem sokat közöl, ez a munka kiegészítené, sok szó történetére nagyon becses anyagot szolgáltatna, a melyhez most csak roppant fáradsággal juthatunk. Ha azért Sasinek cikkét nyelvészeinknek is figyelmébe ajánlom, nem hagyhatom szó nélkül Sasinek magyarázatait, és itt első sorban történetíróinkra vagyok tekintettel, a kiktől senki sem várhat olyan nyelvészeti készültséget, hogy biztos ítéletet képezhessenek maguknak arról, mennyiben lehet Sasinek egy-egy etymológiájában bízni. Hát bizony ki kell jelentenem, hogy semmit sem szabad neki elhinni, a mi nem magában véve oly annyira világos, hogy kétség nem férhet hozzá, vagy a minek helyességéről nálánál megbízhatóbb forrásból meg nem győződünk. Főlöszleges munkát vélnék végezni, ha végig mennék számos botlásán, csak épen jellemezni akarom a szerző teljes járatlanságát ezen a téren.

A magyar *ispán* szó valószínűleg a több szláv nyelvben található *župan* (ejtsd *zsupan*) szóból lett, ámbár föltűnő az első szótag *u*-jának elveszése. A *župan* szó eredete homályos, de annyi bizonyosnak látszik, hogy benne található *-pan* nem jelenthet urat, először mert a *pan* szó

¹⁾ A *Kieletär* című finn folyóiratban. — S. Zs.

²⁾ Brandl V. Glossarium illustrans bohemicomoravicæ historie fontes. Brünn, 1876. n. 8-r. XVI és 470.

a délszlávoknál merően ismeretlen, másodszer mert alig lehet kétséges, hogy a *župan* szó csak továbbképzése a rövidebb szintén több szláv nyelvben elterjedt *župa* szónak, mely különböző időkben és helyeken más-más jelentést öltött: család, község, vidék, tartomány stb. Sasinek másképp magyarázza a szót. A 9. l. 3. jegyzetében ezeket mondja: «Mint-hogy ezen szó eredete szerint szláv, azt tartom, hogy csak szláv nyelvből világosítható fel. *Supan* úgy származhatott «*sū*» (con, mit, *сѹ*) és «*pán*» szavakból, mint *sū-sed* (Mit-bewohner, *szomszéd*) *sū-druh* (Mit-gesell), *sū-stava* (constitutio), *sū-hrn* (congregatio) stb.» Tehát a *župan* szó, mely mindig csak *zs*-vel hangzik, mert a latin okiratokban *supanus*-nak van írva, úgy magyarázható, mintha *župan*-nak ejtenék! Hát van-e csak egyetlen egy példa is akár melyik szláv nyelvben, melyben abból a *szu-* (con-) szócskából valaha *zsu* lett volna?

Áttérek egy szóra, a melyről újabban is annyit írtak minálunk, hogy az ember azt hihette, no ezzel már tisztában vagyunk. Én a «Szlávság a magyar keresztény terminológiában» című értekezésemben azt állítottam, hogy a magyar *szolozsma* semmi egyéb mint az egyjelentésű ószlovén *služiba* (ejtsd *szluzsba*).

Újabban ezt megint kérdés tárgyává tette valaki és Szarvas a Magyar Nyelvőr tavali évfolyamában (374—379. l.) hosszu czikkben elmondta, hogy mikép kételkedett összeállításom helyességén és mikép győződött meg arról, hogy mégis csak igazam van. Szarvas döntő bizonyítékul Endlicher Rerum Hung. monumenta Arpadiana című gyűjteményéből idéz egy helyet, mely egy 1234-ben kelt oklevélben található és emígy szól: nec u i c t u a l i a bani, quæ *zulusmoa* uocantur, dare teneantur. Ezen a helyen a *zulusmoa*, *szolozsma*, még világosan szolgálatot (servitus, «szolgalmány») jelent és összefüggése az ószlovén *sluga*-szolgából származott *služiba*-val egészen átlátszó. És most már hadd lássuk, mit csinál Sasinek e szóval. Érdekes mindjárt az alakok sorozata, a melyet fölállít: «*Zulusina*, *zuluzma*, *zulusmoa*, *zalusma*, *zulusma* etc.» Nem nagy gyakorlat kell ahhoz, hogy az ember sejtse, hogy az első helyen álló «*Zulusina*» nem lehet egyéb toll- vagy sajtóhibánál *Zulusma* helyett. De nem így Sasinek! Rá sem hederít a rendesen ismétlődő *-ma* végzetre, hanem belekapaszkodik abba az egy hibás *Zulusina*-ba és azt süti ki, hogy e szó descensus-t jelent és hogy a tót *zolazit* leszállni igéből származik! És ezt mind egy toll- vagy sajtóhiba, no meg egy félreértett hely kedvéért. Sasinek ugyanis egy 1267-ben kelt oklevélben azt találván, hogy «a solutione descensus Banalis, quod *Zulusina* dicitur», a descensus-ra vonatkoztatja a *Zulusina*-t a helyett hogy a solutio-ra, pedig világos, hogy *Zulusina* csak hibás olvasás *zulusma* helyett és hogy a descensus Banalis a «solutio»-nak csak egy része (v. ö. Czínár indexében: *Zulusma*, v e c t i g a l Bano præstandum 1275).

Még csak egy helyet iktatok ide — furcsasága miatt. «*Waic*, mondja Sasinek a 6. l., Sz. István keresztnéve, mely nem más, mint *Wác*, *Wacslav*, *Wenceslaw*. Ilyen nevet viselt azon remete is, kiről *Vác* város nevezetett. Minthogy németben nincs accentus, ez «i» betű által pótoltatott. Midőn Sz. István elfogadta az uniót a római pápával, keresztnéve latinra fordíttatott. Így vélekedett Ipolyi szintén.»!! Ehhez talán nem kell kommentár, csak azt akarom hozzátenni, hogy Sasinek a jegyzetekben bővebben magyarázza a dolgot. A 3. jegyzetben azt

mondja: «*Wacslaw* az utolsó rag (?) elhagyása után *Wác*. A *szlav* rag hasonlóképen elhagyatik kútfőinkben más neveknél is; p. o. *Gesa-slav*, *Belo-slav*.»! Erre csak az a megjegyzésem, hogy az egészen önkényes, semmivel sem bebizonyítható állítás, hogy a magyar a szláv nevek *szlav*-ját egyszerűen elhagyta volna (v. ö. a *László* nevünket, mely *Vladiszlav*-ból lett). A szláv nyelvekben a *szlav*-val összetett nevekből igenis képződnek becéző alakok, de soha sem úgy, hogy a *-szlav* egyszerűen elosnék, így pl. a cseh *Václav* (= *Vác-slav*)-ból igenis képez *Vašek*, *Vašík*, *Váša* kicsinyítőket, de *Vác*-féle képzést egy szláv nyelvben sem találunk. Ha tehát a «*Waic*»-ot szabad is volna *Vác*-nak olvasni, ezzel semmikép sem volna e név eredete megmagyarázva. A mi pedig a *Václav* etymológiáját illeti, több mint kétséges, vajjon valóban összefügg-e a *věnec στέφανος* szóval, a mint Sasinek a 6. jegyzetben fölteszi.

Visszatérek oda, a honnan kiindultam. Sasinek azt mondja, hogy kíváncsatos volna egy glossarium összeállítása, a melyben az ember könnyen megtalálhatná, hogy egy-egy nemlatin szó, a mely latinul írt forrásainkban előfordul, mit jelent és honnan származik. Azt hiszem, az a szójegyzék, a melyet Sasinek összeállított és a Történelmi Társaság közlött, fogyatékosága mellett is, elég világos képet adhat arról, hogy mit kellene körülbelül a glossariumba fölvenni és hogy milyen rendkívül hasznos munkát végezne az, a ki alapos tanulmányok után ilyen munkát kiadna.

Dr. ÁSBÓTH OSZKÁR.

Olasz szavainkhoz. Addig is, míg bővebben méltathatjuk Kőrösi Sándor fiumei programmértekezését («A magyar nyelvbeli olasz elemek» 1892.), összeállítunk egyes olasz eredetű szokat, melyeket Kőrösi nem vett figyelembe:

Ampolna: ol. *ampolla*. A magyar alakot talán *-ina*-képzős olasz kicsinyítő formából magyarázhatni, s talán ugyanígy viszonylanak a *kápolna* és *ángolna* szók az olasz *capella* és *anguilla* formákhoz.

Angária járandóság: ol. *angaria* frohndienst; schatzung, zoll.

Bakator-ról azt olvassuk TudGyűjt. 1836. VIII. 69: «Chasselas d'or vagy *Bacca-d'or*, Haller szerint, Ugarosság 68. §. VII. D.» (Igy CzF. és az Athenæum Kézi-Lexikona, mely megjegyzi, hogy a *bakator* — v. *bakar*, *bákor* — Nápolyból jött hozzánk.)

Bakó: ol. *baco*, ein wort die kinder zu erschrecken, wie mit dem Ruprecht? Vö. «A bakó vigyen el! A bakó vágja le a fejed!» Vas vm. Nyr. XVII. 135. A 'hóhér' jelentés a mumuséból fejlődhetett.

Bécs obulus, heller: ol. *bezzo* venetianische münze («vom deutschen *batzen*, ursprünglich eine münze von Bern mit dem wappen der stadt, dem bären oder *betz* [*petz*]» Diez).

Bérszén, *bérszöny*: régibb ol. *verzino*, mely mellett talán **berzino* alak is járatos volt (ma *brasile*). Vö. Diez s. v. *Brasile*.

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XXII. köt. 1862—1892. Ára kötetenként II—X-ig 1 frt 50 kr., XI-től fogva 3 frt.

NYELVEMLÉKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. 1874—90. 8-adrét.

I. kötet. Bécsi Codex. Müncheni Codex. Közzéteszi: Volf Gy.

II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.

III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.

IV. V. kötet. Érdy C. — VI. kötet. Tihanyi C. Kazinezy Codex. Horvát Codex. — VII. kötet. Ehrenfeld C. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömör C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Festetics C. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolci töredék. — XIV. köt. Lobkowitz C. Batthyányi C. Czech C. — Közzéteszi Volf Gy. Ára kötetenként 2 frt.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csesmesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. Ára 6 frt.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.

CODEX CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 frt.

UGOR FÜZETEK. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. (Különnyomatok a Nyelvtudományi Közleményekből.)

I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.

II. sz. Zúrijén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1880. Ára 60 kr.

III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.

IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. Ára 60 kr.

V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. Ára 60 kr.

VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. Ára 1 frt 20 kr.

VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlandi lapp nyelvmutatványok. 1886. Ára 60 kr.

IX. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. III. Ume- és Tornio-lappmarki nyelvmutatványok. 1887 Ára 1 frt 20 kr

Felhívás előfizetésre.

A régi magyar nyelv emlékei a mohácsi vész előtti korból.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a régi magyar nyelvnek a mohácsi vész előtti korból fönmaradt fontosabb emlékeit teljesen hű photographiai másolatokkal, mutatványokkal, nyelvi és történeti magyarázatokkal közre fogja bocsátani. Alkalmat ad ezzel arra, hogy a nagyobb közönség is megismerkedhessék nyelvünk régi állapotával: miként beszéltek és írtak eleink az Árpádi és vegyes házakbeli királyok korában; s másfelől módot nyújt, hogy az iskolák és tanulók az eredetivel teljesen megegyező hasonmásokat a magyar nyelv és irodalom tanításában és tanulásában fölhasználhassák.

Mintegy *húsz* régi nyelvemléket vesz föl e kiadásba, elkezdve az 1225. év táján írt Halotti Beszédén s végezve az 1530-ból származó Katalin-legendán. A rövidebbek (Halotti Beszéd, Königsbergi töredék, Szabács viadala, Sajószentpéteri végzés s néhány érdekesebb magánlevél) teljes szövegéről, a nagyobb terjedelműeknek egyes érdekesebb részleteiről készített photolithographiai másolatot; adni fogja mindeniknek palaeographiai olvasását, s mindeniket föl fogja világosítani nyelvi és történeti magyarázatokkal.

E kiadás gondozását a Nyelvtudományi bizottság felügyelete mellett és megbízottjának közreműködésével a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatala fogja intézni. Tájékozni akarván magát a készítendő példányok száma felől, *A régi magyar nyelv emlékei* photographiai kiadására ezennel aláírást hirdet.

Egy-egy bekötött példány aláírási ára 4 frt; iskoláknak legalább 10 példány együttes megrendelésénél és a Könyvkiadó Vállalat pártolói részére 25 % engedménnyel, tehát 4 frt helyett 3 frt. Az összeg, előleges értesítés után, a jelen év szeptember havában, a példány átvételekor lesz fizetendő. *Iskolák, ha tíz példányt rendelnek, a fizetést 3—4 évre eloszthatják.* — A bolti ár tetemesen magasabb lesz.

Az aláírási nyilatkozatok f. évi április hó 15-ig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához küldendők be.

E fölhevást melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe s különösen azt a pontot, mely az iskolai *együttes megrendelésekről* szól. Nem annyira a professzorokra gondolunk itt; — a kik tudományos irodalmunknak amúgy is áldozatra-kész pártfogói, — hanem inkább a felső osztályok *ifjúságára*. Tanáraink nagyon hasznos dolgot művelnének, ha a gimnáziumok és reáliskolák két-három legfelső osztályában gyűjtenének aláírásokat. Nem áldozatot kérünk itt az ifjúságtól, mint sok más esetben; mert olyan díszes, tanulságos és hazafias érdekű könyvet fognak kapni a három forintért, hogy valóban félig ajándék számba mehet. Az iskolai könyvtáraknak okvetetlen meg kellene szerezni e munkát, még pedig nem csak a tanáriaknak, hanem az ifjúságiaknak is. A professzorok pedig szintén e közös megrendelésekhez csatlakozzanak, hogy a 25%-nyi kedvezményben részesüljenek. Az iskolai ifjúság nemeslelkű pártfogói is nagy jót tennének, ha tíz-tíz példányt megrendelve jutalomkönyvül osztanák ki a kitünő növendékek közt.

Ha így a tömeges megrendelésekkel lehetővé tesszük a vállalat létrejöttét, olyan segédeszközt nyerünk, mely kitünően tájékoztat nyelvemlékeink s nyelvtörténetünk felől s nagyban előmozdíthatja a régiség iránti érdeklődést.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Ára 75 kr.

BUDAPEST, 1893.

TARTALOM.

A gyermek nyelvének fejlődése. II. <i>Balassa József</i> ...	129
Mondattani búvárlatok. III.—V. <i>Zolnai Gyula</i> ...	145
A mód- és időalakok. (Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanához.) <i>Budenz József</i> ...	178
Az indogermán hangtan mai állásáról. II. <i>Petz Gedeon</i> ...	191

Ismertetések.

Thomsen Vilmos nyomozásai a finn nyelvtörténet terén. II. <i>Setälä Emil</i>	198
A déli lapp nyelv hangjairól. (Wiklund értekezése). <i>Halász Ignác</i>	206
A nyelvhelyesség (Noreen és Johannson értekezése). <i>Sebestyén Károly</i>	215
Kísérletező phonetika (Krzywicki, Wendeler, Ph. Wagner és Rousselot munkái). <i>Balassa József</i> ...	221
Finn és magyar csillagnevek (Petrelius és Kálmány Lajos érteke- zései). <i>Jankó János dr.</i> ...	224
Elvonás általi szóképzés (Stowasser: Das Verbum LARE). <i>Zolnai Gyula</i> ...	227
A Besztercei Szójegyzék (Finály kiadása). <i>Simonyi Zsigmond</i> és <i>Kalmár Elek</i> .	230
A dentalis spiransról az osztjákban (Anderson Miklóstól) ...	220

Kisebb közlések.

Francia kormányrendelet a helyesírás ügyében...	236
A «töves» declinációról. <i>Kalmár Elek</i> ...	240
Olasz szavainkhoz. <i>Simonyi Zsigmond</i> ...	144, 177, 190
«Ösi dicsőségünk.» <i>S. Zs.</i> ...	197

Kérelem : Kérjük a nyelvészeti munkák, s különösen
programm-értekezések szerzőit, sziveskedjenek ismertetés
végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szer-
kesztőnek : Budapest, IX., Lónyay-utca 13A.

A gyermek nyelvének fejlődése.

II.

Az eddigiekben igyekeztem lehetőleg pontosan és hiven vázolni azt a módot, a mint egy állandóan megfigyelt gyermek beszéde fejlődött születésétől negyedfél éves koráig, vagyis addig az időpontig, a midőn nyelve, legalább a legfontosabbakban, a felnőttével egyezik. Ekkor azonban még nem ér véget a gyermek nyelvtanulása. Láttuk, hogy kiejtése tökéletlen, szókincse korlátolt, az egyes szavak jelentése nem egyezik mindig a köznyelvben használt jelentéssel s a nyelvtani alakok használata is ingadozó. Ezen a koron túl a nyelvtanulás már lassan halad ugyan, de mindig ugyanazon az úton, mint az első időben.

Hogy a gyermek beszélni kezdjen, ahhoz a következő négy feltétel szükséges: 1. hallja mások beszédét; 2. értelmet fűzzön a hallott hangokhoz; 3. akarja gondolatát hangokkal közölni; 4. képes legyen maga is az illető hangokat létrehozni. Tehát ép halló és beszélő szervek, valamint a hallott hangok megértésére fogékony agy, mely a benne ébredő gondolatokat is hangok segítségével igyekszik kifejezni, nélkülözhetetlen feltételei a beszédnek. E tehetség lassanként, hosszú időn át fejlődik ki a gyermekben, s az egyes képességek ébredése szerint, a gyermeki nyelv fejlődésében három nagyobb korszakot különböztethetünk meg.

Első korszak. Hall és képez hangokat, de nem fűz jelentést sem a hallott, sem a kiejtett hanghoz. A mások ajkáról hallott hang csak oly hatással van rá, mint egy síp, csengetyű vagy bármely más tárgy hangja; az ő hangjai sem valamely gondolat kifejezésére szolgálnak, hanem csak hangképző szerveinek folytonos mozgatása által keletkeznek.

Második korszak. Megérti a hallott hangot, de ő maga

még nem képes gondolatait hangok segítségével fejezni ki. Összeköti az ismert tárgy vagy cselekvés fogalmát a kiejtett hangcsoporttal, de ő maga nem tudja ugyanazt a hangcsoportot képezni s gondolatainak kifejezésére felhasználni.

Harmadik korszak. Gondolatait egyes hangok vagy hangcsoportok segítségével közli; tehát a kiejtett hangcsoporthoz bizonyos állandó jelentést fűz. Ekkor mondhatjuk csak, hogy a gyermek beszélni kezd.

A nyelv fejlődésének e három korszaka különböző ideig tart az egyes gyermekeknél; a testileg és szellemileg ép gyermek előbb lép át egy-egy új korszakba, mint az olyan, a kit betegség vagy fejletlenség hátráltat. De még a minden tekintetben egészséges gyermekeknél is jelentékeny különbség lehet az egyes korszakok megkezdése között. Fiam, kinek nyelvtanulását ép most részletesen tárgyaltam, elég korán kezdett beszélni, ellenben Preyer fia, mint ő maga is mondja (i. m. 313. l.), csak későn. Fiam a 11. hónapban kezdte megérteni a hallott hangot, míg Preyeré a 13.-ban lépett csak a fejlődésnek e korszakába; a harmadik korszakot az én fiam a 13—14. hónapban Preyeré csak a 20—22. hónapban kezdte meg. Több gyermek fejlődésének pontos megfigyelése volna szükséges ahhoz, hogy e korszakok megkezdésének átlagos időpontját megállapíthassuk.

Midőn a gyermek abba a korszakba lép, hogy a képzett hangcsoporthoz bizonyos állandó értelmet fűz, beszélni kezd; ekkor azonban még nagyon hosszú útat kell tennie, a míg ő is azt a nyelvet beszéli, melyet környezetétől hall. A nyelvészre nézve a gyermeknek ez a nyelvtanulása a legérdekesebb. Hogyan jut a gyermek a megfelelő szókinés birtokába s hogyan tudja szavait anyanyelvének törvényei szerint mondatokká alkotni?

Minden nyelv tanulása alkalmával hármias nehézséget kell leküzdenünk: 1. meg kell tanulnunk az illető nyelv kiejtését; 2. kellő szókészlet birtokába kell jutnunk s helyesen kell felfognunk az egyes szavak jelentését; 3. meg kell ismernünk azt a módot, a mint az illető nyelv az egyes szavakat beszéd közben összefűzi, hogy belőlük mondatokat alakítson. A gyermeknek is a kiejtés, a jelentéstan és a mondataalkotás hármias nehézségével kell megküzdenie, hogy anyanyelvének birtokába jusson.

1. Kiejtés.

Az egyes hangok képzése jóval előbb kezdődik, mint midőn a gyermek jelentést kezd fűzni hozzájuk. A sírás, melylyel világra jöttét jelenti, már hangképzéssel jár, s életének második-harmadik hónapjában akkor is hallat már egyes hangokat, ha nyugodtan fekszik böcsőjében. A hangok képzése a gyermek fejlődésével mind gyakoribbá válik s egyúttal szaporodnak az egyes hangok is, melyeket gögicsélése közben használ, úgy hogy mire a beszéd korszaka megkezdődik, a hangoknak egy jó részét tudja már helyesen képezni és kellő alkalommal használni.

A kiejtés tekintetében a legfőbb kérdés az volna, hogy mily sorrendben tanulja meg a gyermek az egyes hangok képzését, és hogy mivel pótolja azokat, a melyeket még kiejteni nem tud. Egyik kérdésre sem lehet oly feleletet adnunk, mely minden gyermek nyelvének fejlődésére egyformán illenék. Schultze azt állítja, «hogy az egyes hangok a gyermek szájában oly sorrendben jönnek létre, mely sorrend a physiologiailag legkevesebb megerőltetéssel járó hangokkal kezdődik s lassanként megy át a physiologiailag legnagyobb megerőltetéssel járó hangokhoz.» (Die Sprache des Kindes 27. l.). Preyer a mindennapi tapasztalat alapján mutatja ki e «törvényt» tarthatatlanságát, s ellene bizonyít már maga az is, hogy majd minden gyermek más sorrendben tanulja meg az egyes hangok képzését s más hangokkal pótolja a még nem képezhetőket.

Minden gyermek először csak magánhangzókat hallat; leggyakoribb az *á*, *é*, de ezeket sem képezi a szájnak egy bizonyos állandó alakjával, hanem nyitva tartja száját, a míg rezgetteti a hangszalagokat, s a mint nyelvét majd hátrahúzza, majd előretolja, keletkezik az *á*-nak vagy *é*-nek különböző árnyalata. E mellett, a mint a szájüreg részei véletlenül valamely más magánhangzó képzésének megfelelő helyzetbe jutnak, hallhatunk a gyermek ajkáról egy-egy más magánhangzót is; azonban hosszú ideig az *á* és *é* a gyermek nyelvének uralkodó magánhangzója. E mellett korán szokott jelentkezni a *h* is, ha a lehellet kibocsátása közben nem zárja egészen össze a hangszalagokat.

A mássalhangzók képzésére kezdetben szintén csak a véletlen van befolyással; ha t. i. a hangszalagok rezgése közben a szájüreg véletlenül egy mássalhangzó helyzetébe jut, halljuk az illető

mássalhangzót. Ez az oka, hogy a gyermek első mássalhangzói zöngések. Preyer a 43. napon hallotta az első mássalhangzót és pedig az *m*-t, a 10. héten én is több zöngés mássalhangzót jegyezhettem fel (*m*, *b*, *d*); a következő hetekben hallottam már néha *g*, *l*-t is, a negyedik hónapban pedig a zöngé nélküli explosívák közül is képezte a *p*, *t*-t és gyakori volt a labialis, lingualis és uvularis *r* is. Ezentúl mind több és több új hangot képez, de nem utánzás által tanulja meg őket, hanem önkénytelenül képezi a beszélő szerveknek különböző mozgása által. S nem is mondhatjuk, hogy kezdetben csak a könnyebb hangokat képezi a gyermek, hisz hallat olyanokat is, melyekre nem is lesz szüksége, sőt a melyeket később csak némi nehézséggel tudna képezni. Láttuk fentebb, mily korán ejtette fiam a különböző *r* hangokat, a bilabialis *w*-t s a dentilabialis *p*-t. Egy másik gyermek ajkáról a 6. hónapban hallottam a dentilabialis *b*-t. A *k*, *g*-t szokták a legnehezebb mássalhangzóknak tartani a gyermek nyelvében, pedig a *g*-t már a 4. hónapban, a *k*-t az 5.-ben hallottam, s Preyer is feljegyezhetette mindkettőt már az 5. hónapban.

A következő táblázatban összeállítottam az egyes mássalhangzókat oly sorrendben, a mint a megfigyelt gyermek ajkáról egymásután feljegyezhettem őket. Ezeket a hangokat a jelzett időben rendszeren és gyakran képezte, de lehetséges, hogy egyes esetekben már előbb is képezte egyiket vagy másikat.

1—2. hónap.	<i>á, ê, óá.</i>	
3.	"	<i>b, d, h.</i>
4.	"	<i>m, l, g; p, t, r, ρ, ʁ.</i>
5—6.	"	<i>j, k, n.</i>
7.	" <i>ä, ë, é.</i>	<i>v, w.</i>
8.	" <i>e.</i>	<i>gy, cz.</i>
10.	"	<i>π.</i>
14.	" <i>i.</i>	<i>sz.</i>
15.	" <i>í, ű; o, ó.</i>	<i>ny, z.</i>
16.	" <i>ő.</i>	<i>ty.</i>
17.	" <i>u, ú.</i>	<i>s (postalveolaris).</i>
18.	" <i>ö.</i>	

Attól a kortól kezdve, midőn a gyermek a hallott hangokhoz jelentést kezd fűzni, nagy változás történik e hangok képzésében. Eddig csak önkénytelenül képezte az egyes hangokat; most már szándékosan akarja utánózni a felnőttektől hallott hangot. Az ed-

dígi gyakorlat nagy segítségére van ebben, de gyakran cserben hagyja tudománya. Hallja a hangot, a mit ő maga képez, s hallja másnak a szavát is, melyet utánozni akar, gyakran el is találja a helyeset, de sok esetben nem sikerül utánzása.

Midőn fiam jelentést kezdett fűzni az egyes hangokhoz, már tudta képezni a magyar nyelvnek majdnem minden hangját, csak egy-két magánhangzó s a palatalis mássalhangzók képzését tanulta meg később; utánzása kezdetben mégis tökéletlen volt. A nehézséget először is az okozza, hogy hallása nem tudja egymástól pontosan megkülönböztetni a rokon hangokat. A gyermek a magánhangzókat mindig tisztábban hallja és jobban is utánozza, mint a mássalhangzókat; minden gyermeknél tapasztalhatjuk, hogy ha egy először hallott szót akar utánozni, a magánhangzókat rendesen eltalálja, míg a mássalhangzók tekintetében gyakrabban téved. Így láttuk fentebb, hogy a 13. hónapban ezt *pápá* így utánozta *tátá*, noha jól tudta képezni amazz a kapcsolatot is; a 15. hónapban pedig *Ottó* helyett azt mondotta *okkó*, noha a *t-t* gyakran ejti. Sőt még később, harmadik-negyedik évében sem találja el mindig az először hallott mássalhangzót. Ennek oka abban rejlik, hogy az összes hangok közül a magánhangzókban legnagyobb a hang erőssége, tehát legtisztábban s legmesszebbre hallhatók. Ha pl. messziről hallunk egy szót, a magánhangzókat tisztán megértjük, ellenben a mássalhangzók felismerésében gyakran tévedünk.

A tökéletlen utánzást másrészt az okozza, hogy egyes hangokat nem tud képezni a gyermek. A magánhangzók közül legkönnyebben képezi minden gyermek az *á, e, é, ë, í, i-t*; némi, de könnyen leküzdhető nehézséggel jár az *a, o, ó, u, ú* képzése. Majdnem minden gyermeknél azt tapasztaljuk, hogy legkésőbb tudja az *ő, ü-t* hiven utánozni. Fiamnál is az *ü-t* a 15. az *ő-t* a 16. hónapban hallottam először, de még ekkor is ritka volt s rendesen *i-t*, illetőleg *é-t* ejtett helyette. Gyakoribb eset, hogy a gyermekek az *ő, ü* helyett, néha hosszabb ideig is, *ó, ú-t* ejtenek.

A mássalhangzók közül majdnem minden gyermeknél először a labialisok és dentalisok s ezek közül is első sorban az explosivák és nasalisok (*b, p, m, d, t, n*) hallhatók. A *k, g* képzése némely gyermeknek oly nehézséget okoz, hogy évek hosszú során át sem tudja leküzdeni. Fiam, mint láttuk, korán tudta képezni mind a két hangot, mégis igen gyakran ejtett *k* helyett *t-t* s csak

két éves kora után használta a *k*-t következetesen. A *h*-t is könnyen képezi minden gyermek már az első napokban, beszéd közben mégis igen gyakran elhagyja, főleg szó elején.

A spirans hangok képzése néha szintén nehézséggel jár; *v* helyet *b*-t, *f* helyett *p*-t ejt a legtöbb gyermek, s ejtett az enyém is két éves koráig. Az *sz* szó elején szintén csak későn jelentkezett nála, addig különböző mássalhangzókat ejtett helyette: *tája* (szája), *pép* (szép), *babad* (szabad), *mëme* (szeme); — az *s*, *zs*-t is egy ideig más, szokottabb mássalhangzóval helyettesítette: *pappa* (sapka), *mëmi* (semmi), *hétáni* (sétálni), *leb* (zseb) stb. Leghosszabb ideig tartó nehézséget a palatalis hangok ejtése okozott; a *ty*, *gy*, *ny* határozottan különbözik ugyan az ő ejtésében *t*, *d*, *n*-től, azonban a rendes palatalis ejtésnél valamivel előrébb képezi; az *s*, *zs*, *cs*, *ds* pedig még negyedfél éves korában is alig különböznek az *sz*, *z*, *cz*, *dz*-től.

Az *r* is egyik legritkább hangja a gyermeknyelvnek; a legtöbb gyermek *j*-t vagy *l*-t ejt helyette, sőt némelyiknél az *l* helyett *j* hangzik. Ha ejti is az *r*-t egyik másik gyermek, rendszeren uvularis *r*-t használ. Az *l*, *r* és *j* használata általában ingadozó a gyermekek nyelvében; fiam még a *j* helyett is gyakran *l*-t használt, egy másik gyermek pedig két éves korában is az *l*, *r*, *j* helyett egyaránt *n*-t ejtett.

A hallott szavak tökéletlen utánzásának gyakori oka az is, hogy a gyermek azt a hangot sem használhatja bármely kapcsolatban, a melyet már tud képezni. S ebben a tekintetben a legnagyobb változatosságot tapasztalhatjuk a gyermekek nyelvében. A gyermek kezdetben rendszeren csak egy szótagot utánoz s ez az egy szótagú beszéd egyik másik gyermeknél néha hosszabb ideig is tart. Az én fiam is *tessék* helyett csak ennyit mondott *te* s csak a 15. hónapban mondta két szótaggal *tesë*. Ő korán kezdette meg a kétszótagú szavak képzését, azonban egy ideig ő is csak két egyforma szótagot ejtett egymás után (*tátá*, *pápá*, *bábá*), vagy pedig olyan kapcsolatot, midőn két egyforma magánhangzó között egy mássalhangzó áll (*ágyá*, *ányá*); de már a 15. hónapban ejtett két különböző szótagot is egymás után. A háromtagú szavak ejtése csak néhány hó múlva, a 17—18. hónapban kezdődött, habár előbb is ejtett néha három egyforma szótagot egymás után (*mámmámmá*, *páppáppá*). Egy más nehézséget egyes szókezdő mássalhangzók

okoztak. Kezdetben szó elején a mássalhangzók közül csak explosiva vagy *m*, néha *l*, *n* állhatott; a spirans hangokat még a 2. év vége felé is vagy elhagyta (*étáni* e h. sétálni) vagy explosivát ejtett helyettük (*bize* e h. viz, *páj* e h. fáj). E mellett nagy hatással volt kiejtésére az assimilatio; a szó elején álló mássalhangzó gyakran alkalmazkodott a második szótag kezdő mássalhangzójához, még olyankor is, midőn ki tudta ejteni az illető kezdő mássalhangzót. Ilyenek: *tettő* (kettő), *tatula* (skatula), *tántondá* (katona); — *tukó*, *kukó* (czukor), *kaliczka* (talicska); — *pompó* (kompót), *pámpa* (lámpa), *pumpi* (krumpli), *pábé* (kávé), *papocs* (kapocs), *papok* (kapok), *pép* (kép, szép), *pufa* (gyufa); — *babad* (szabad), *bobába* (szobába), *babda* (labda); — *méme* (szeme), *mëmi* (semmi); *nóna* (konyha). Néha hangátvetés segítségével jutott az inkább kedvelt explosiva a szó elejére: *bála* (lába), *tyuka* (kutya). Szó elején ket-tős mássalhangzót sem tűr meg a gyermek nyelve; fiam még negyedfél éves korában is elhagyja az egyiket.

A szó végét még tökéletlenebbül utánozza a gyermek; egyrészt mert nem is figyel rá eléggé, másrészt pedig, mivel egy vagy két szótag képzése úgys eléggé megerőlteti beszélő szerveit. Egy ideig a hallott szónak csak első tagját, azután ismét egy ideig csak a két első tagot utánozza, s csakis bizonyos idő múlva terjed ki figyelme és utánzó képessége az egész szóra. Fiam e mellett egy ideig a legtöbb szót magánhangzóval végezte s csak akkor kezdte megszokni a mássalhangzót is szó végén, mikor ragokat kezdett használni.

2. Szókinés és a szavak jelentése.

Az első szavakra, melyeket a gyermek megért s a melyeket kiejt, mi tanítjuk. A szülő alig várja, hogy gyermekénél észre vegye az emberi értelemnek e csálhatatlan jelét, s tanítja egy-egy tárgy nevére jóval azon idő előtt, a midőn agya fogékonynya vált a hangképek és a látott tárgyak közt a kapcsolat létesítésére és megőrzésére. A szülőknek ez érthető és könnyen megbocsátható hiúsága az oka, hogy sohasem várhatjuk meg a gyermeknél azt a kort, a midőn szándékos tanítás nélkül, önkényt érti és utánozza a hallott hangot. De nem hiszem, hogy a környezetnek ez oktató befolyása jelentékenyen siettetetheti e fejlődést, s hogy ez által a szokottnál

jóval előbb nyilatkoznék a gyermek beszélő képessége; türelemmel kell megvárunk azt az időt, a míg a gyermek agya képessé válik erre a működésre. A tanítás csak annyiban lehet rá gyorsító hatás-sal, hogy több szót tanul meg rövidebb idő alatt.

Az első szavak, melyeket a gyermek megtanul az apa, anya s legközelebbi környezetének neve; ezután egyes testrészek (orr, szem, száj stb.) és játékszerek nevei következnek, majd kiterjed tanulása egyes cselekvések elvégzésére is (add ide, tedd le stb.) s megismeri a körülötte levő tárgyakat (asztal, lámpa stb.). A gyermek szókinése kezdetben nem is terjedhet ki egyébre, mint konkrét dolgokra s általa elvégezhető cselekvésekre. A szülőknek gyakori rossz szokása, hogy minél több szóra akarják tanítani a gyermeket, nem törődve azzal, vajjon érti-e vagy nem; pedig az ilyen meg nem értett szó csak terheli emlékezetét, a nélkül hogy fejlesztene értelmét.

A mint a beszélni kezdő gyermek ily módon egy bizonyos szókincsnek birtokába jutott, csakhamar észreveszszük, hogy sok oly szót is használ, melyre mi nem tanítottuk. Minden anya csodálkozva és örömmel veszi észre, hogy gyermeke minden nap egy-egy új szóval lepi meg; szókinése észrevétlenül és gyorsan bővül, pedig a szándékos tanítás napról napra ritkább lesz. Hogyan tanulja ezeket a szavakat? Mihelyt a gyermek érteni kezd egyes szavakat s észreveszi, hogy a felnőttek beszéde bizonyos értelmet fejez ki, folytonos figyelemmel kíséri ezt a beszédet, elles belőle szavakat, melyeket aztán utánozni akar. Ezen az úton gyarapodik legjobban a gyermek szókinése; kiragadja a felnőttek beszédéből azt a szavat, a mire szüksége van s felhasználja a maga kezdetleges beszédében. Csakhogy az utánzás, különösen kezdetben, nem mindig sikerül, s azt hiszem minden anya észrevette már és csodálkozott rajta, hogy gyermeke mond valamit, a mit még ő sem ért meg. Ilyenkor mindig utánozni akar egy hallott szót, de utánzása annyira tökéletlen, hogy mi rá se ismerünk. A környezete azt hiszi ilyenkor, hogy a gyermek maga csinálta a szót; felkapja, használja s így születik a legtöbb gyermekszó, mely ritkán terjed az illető család körén túl.

Minél több szót ért és használ a gyermek, annál többnek ismeretére vágyódik; s most már azzal sem elégszik meg, a mit alkalmilag összegyűjthet a felnőttek beszédéből; az ismeretlen

tárgy felkelti kíváncsiságát s tudni akarja nevét. A két éves gyermek már folyton zaklatja környezetét az ő állandó kérdésével: mi ez? s így akarja folyton bővíteni szókincsét. Az anyanyelv szókincsének e folytonos gyarapítása messze túlterjed a gyermekkor első évein.

Látjuk tehát, hogy fejlődése közben háromféle módon gyarapodik a gyermek szókincese. Kezdetben mi tanítjuk egyes szavakra s szándékosan létesítjük tudatában a kapcsolatot a tárgy vagy a cselekvés és neve között; azután a gyermek maga lesi el egyes tárgyak és cselekvések nevét a felnőttek beszédéből; végül maga keresi az ismeretlen tárgy nevét s kérdi meg a felnőttektől.

Néha a gyermek maga is csinál egy-egy szavat, e csinálmányai azonban mindig már hallott szavakon alapulnak. Majd egy ismert főnévből csinál igét, vagy igéből, melleknévből főnevet, majd pedig egy különös összetétel keletkezik az ő ajkán. Így képezte fiam e szavakat: *csíjkuszoztam* a. m. úgy futottam, mint a *csirkuszló*; a *puczol* igéből készült a *puczó*, a *hüvös* melléknévből a *hüv* szó (*hagy gyüllön be egy hüv*); *déluta*, *vacsorauta* ezekből: *délután*, *vacsoraután*; így készült az *összekenyer* szó is (l. fentebb). Preyer fia is csinált ilyen szavakat: *messen* a. m. vágni (*mit dem messer schneiden*), *schiffen* a. m. hajózni, a *schiff* szóból (v. ö. *rudern*). Azonban minden alap nélkül, egész önkényt soha sem csinál a gyermek új szót; még a hangutánzó állatneveket (*bú*, *mé* stb.) sem ő maga csinálja, hanem a felnőttektől tanulja. Ha hallunk is egyszermásszor olyan szót a gyermek ajkáról, melynek eredetéről nem tudunk számot adni, ez sem igen lehet egyéb, mint valamely hallott szónak tökéletlen utánzása vagy szeszélyes elváltoztatása.

A szavaknak alakját még csak könnyen megtanulja a gyermek, de hogy ismerkedik meg a jelentésükkel? Az első szavak, melyeket megért, konkrét tárgyak nevei; látja a tárgyat s hallja az illető szót, melyek mindjárt úgy fog fel, mint az illető tárgy nevét. Az első igék, melyeket kiejt, csakis arra valók, hogy egy-egy cselekvését kísérik, pl. azt mondja *á á*, midőn áll, *é, é*, ha valaki elmegy, *tátá* vagy *pápá*, ha bucsúzik stb. Rövid idő múlva megérti az olyan szavakat is melyekkel mi szólítjuk fel bizonyos cselekvések elvégzésére.

Így minden kiejtett szóhoz bizonyos értelmet fűz, csakhogy ez értelem nem fedheti mindjárt azt a jelentést, melylyel az illető

szó a felnőttek nyelvében bír. A legelső főneveket valószínűleg tulajdonnévként fogja fel a gyermek; legalább azt hamar megtanulja, hogy a körülötte levő személyek mindenikének más-más neve van. Csakhogy e hitét hamar megzavarja az a tapasztalat, hogy több tárgyat ugyanazon névvel jelölnek előtte, s megtanulja, hogy a szó, melyet ismer, minden egyes hasonló tárgynak a neve, sőt most már néha a tulajdonnevet is köznévként tekint. Épígy a cselekvések nevei is, az igék, minden hasonló cselekvés jelölésére szolgálnak. S ekkor már nagy nehézség előtt áll a gyermek: meddig terjed az a hasonlóság, a mely megengedi, hogy több tárgyat vagy cselekvést ugyanazon névvel jelöljön? S ebben a tekintetben tán még többet téved, mint midőn az egyes szavak alakját kell utánoznia. Nem ismerve a határt, a meddig egy-egy szó jelentését kiterjesztheti, túlmegy rajta s használja olyankor is, a midőn a felnőttek már más szót használnának. A gyermeki nyelvnek e tévedését egy állandó törvény vezeti, az analogia törvénye; a szót, melyet bizonyos esetekben használt, kiterjeszti több hasonló esetre, tehát a fogalom, melyet a szóhoz köt, mindig nagyobb terjedelmű, mint a felnőttek nyelvében; ha pedig új dolgot lát s nevét nem tudja, oda sorozza a hozzá leginkább hasonló fogalmak közé s ennek már ismert nevével jelöli. A gyermek lelkében az a felfogás uralkodik, hogy most is az történik, a mi már egyszer történt, s ez a hit vezeti egész gondolkozását. Egy ízben fiamnak száalka ment az ujjába s bekötötték; egy hét múlva látja, hogy az én ujjam be van kötve s így szól: *aptyánok páj ujjá, bele-mént száńko* (száalka). Máskor felhőket látott az ég alján s így magyarázta meg e jelenséget: *ott mën a bonat, füstöl*. A legtöbb gyermek a csillagot, a holdat lámpásnak nézi s meg is kérdi, ki gyújtja meg.

Ugyanez a felfogás vezeti a gyermeket a használt szavak jelentésének megértésében. Az első kocsisnak, a kit fiam ismert, Mihály volt a neve, azóta minden kocsist *mihál*-nak hí, bár ismeri a kocsis szót is (*ezën a kocsin nincs mihál; de sok mihál van ott!*). A vattát ismerte már 16 hónapos korában s midőn egy kis pelyhet talált, ezt is e szóval hozta: *bättä*. Sz.-Fehérvárott az egyedüli folyóvíz a csatorna (közönségesen *kanális*), s midőn elutaztunk onnan, akármily folyót, patakot vagy más vizet látott, azt mondotta rá: *kanális*. A fa levelét is *bijágnak* (virág) hívja, s a tej, ha dél-

után iszsza is, az ő nyelvén *rëggeli*. Igen érdekes a szavak jelentésének alakulására nézve, hogyan magyarázta meg negyedfél éves korában a különbséget a ló és csikó között, a nélkül, hogy erre valaki felszólította vagy figyelmeztette volna: a csikó hátul megy a kocsinál, a ló elöl.

Még könnyebb az ingadozás s tágabb tere van az analogia hatásának, ha az ige jelentését kell megértenie. A *csingilingiz* szót a csengetyű rázása alkalmával hallotta, s midőn hajón utazva a zászló lebegését látta, erre is azt mondotta: *csingilingiz*, tehát e szóhoz csupán a lebegő mozgás jelentését fűzte. Egy fa skatulyán dobolva, azt mondotta: *tombitálok*, tehát az ő nyelvén e szó általán valamiféle hang létrehozását jelentette. E két szót *ragadni* és *ragasztani* használja, ha bármi módon történő megerősítésről van szó, pl. *ragaszsa oda magosra*, mondotta, midőn azt akarta, hogy akaszszam fel a kabátját; ezt a szót használja akkor is, ha azt akarja, hogy spárgát kössek a kocsijára, sőt szerinte a keze is oda van ragasztva a testéhez. Midőn kinyilott az ablak, azt mondotta: *kiódzott az ablak*, midőn pedig azt akarta, hogy kössem össze a spárgáját, így szólott: *ódza be!* Tudja, hogy a lámpát, gyertyát el kell fűjni, s midőn eloltottam, azt mondotta: *fulla vissza*. A *levetkőzni* ige mintájára használta ezt is: *fővetkőzni*.

E néhány példa eléggé bizonyítja, hogy a gyermek maga alkotja meg magának a használt szavak jelentését, és pedig úgy, hogy elvon számára valami jelentést a felnőttek beszédéből s azután kiterjeszti több hasonló esetre; e működésében mindig az analogia vezeti. Az egyes szavak jelentése azonban nem különbözik nagyon attól az értelemről, melylyel az illető szó a felnőttek nyelvében bír, mivel a gyermek folyton érintkezik velük s részint figyelmeztetik tévedésére, részint maga lesi el többszöri hallás után a szó helyes értelmét.

3. Mondatok alkotása.

Mihelyt beszélni kezd a gyermek, a kiejtett hangokkal egy-egy egész gondolatot akar kifejezni, tehát mondatot mond. Az igaz, hogy az első mondatok nem nagyobbak egy szótagnál, de ő ezzel akar kifejezni annyit, a mennyinek kifejezésére mi a szavaknak egész csoportját használjuk. Ha pl. lovát leejti s azt mondja é,

evvel azt akarja kifejezni: *a ló leesett*; ugyanezt mondja akkor is, ha anyja kimegy a szobából, ez az *é* most azt jelenti: *anyika kiment*. E szóval *appá* azt akarja kifejezni: *vegyenek fel engem*. Tehát a gyermeknek első értelmes hangja már egész mondat, s ép ezért felesleges azon vitatkozni, vajjon az első szavak, melyeket a gyermek használ, főnevek-e vagy igék; akár főnév, akár ige az illető szó a felnőttek nyelvében, a gyermek ajkán mindig egész mondat. Azonban értelmi fejlődésének nagyon hosszú utat kell megtennie, a míg oda jut, hogy ő is a szavaknak olyan összefűzésével fejezi ki gondolatait, mint a felnőttek.

A mint a szavak alakját és jelentését többszöri tévedésen okulva, maga tanulja meg a gyermek, épúgy a maga tapasztalata alapján szokik ahhoz is, hogy a szavakon olyan változásokat hajtson végre, a melyek alkalmasak arra, hogy kifejezzék az egyes fogalmak közötti viszonyokat. Kezdetben felfogásának és beszélő szervezetének tökéletlensége lehetetlenné teszi ezt; nem tud felfogni, emlékezetében megőrizni s alkalom adtán kiejteni többet, mint egy, majd két szótagot, vagy még később egy-egy egész szavát. E szó majd egy tárgy vagy személy neve, tehát főnév, majd pedig cselekvés neve, tehát ige; sőt használhat egy-egy határozó szót is egész mondat értelmében, pl. *bele* a. m. tegye bele, *ámhá* (hamar) a. m. adja ide vagy hozza ide hamar, *mé* (még) a. m. adjanak még. Minden egyes szónak a gyermek nyelvében különböző értelme lehet; szókinése korlátolt, azért kénytelen különféle gondolatot ugyanazon szóval fejezni ki. Ha pl. azt mondja *czicza*, ez a szó jelentheti: ott a czicza, hol a czicza, gyere ide czicza, fogja meg a cziczát stb.

A mint szókinése gyarapodik s gondolatait határozottabban akarja kifejezni, két szóból alkot egy mondatot, és pedig úgy, hogy egymás után ejti az illető két szót. Az első két szóból álló mondat, melyet fiamtól hallottam, ez volt: *czita telé* (Vicza tejét); ez még csak annyiban különbözik előbbi mondataitól, hogy megnevezi a személyt, a kivel gondolatát közölni akarja. Tökéletesebb már az ilyen mondata *nyissá ájtó*, melyben két külön szó jelöli az állitmányt és a tárgyat; az alany és állitmány két szó ebben: *étőjte* (eltörte) *aczita*. Négy szóból áll e mondata: *tati nincs emént nóna* (konyha). A mint látjuk, e mondatokban minden viszonyítás

nélkül fűzi egymáshoz a szavakat, s csak később kezd ragos alakokat használni.

Erre is a folytonos megfigyelés tanítja; hallja, hogy a felnőttek ugyanazt a szót más és más alakban használják, de kezdetben még nem tudja megérteni ez alakok jelentését. A szavaknak ragos alakja először a hozzá intézett kérdésekben tűnik fel előtte s a feleletben utánozza is ez alakokat, a nélkül, hogy értené jelentésüket. Majd fel is fog egy-egy ragos alakot, úgy mint egy bizonyos viszony állandó kifejezőjét; most már szándékosan utánozza az illető alakot, de maga még nem fűzi önkényt a ragot a használandó szóhoz. Ha már megszokta bizonyos ragos alakok használatát, maga is hozzá fűzi e ragot bármely szóhoz s felhasználja a megjelölendő viszony kifejezésére. Az első ragok, melyeket fiam tudatosan használt, a tárgy ragja s a *-hoz* rag volt; rövid idő múlva már a *-nek* ragot is használta, majd a *-be* és *-ra* ragot. Az igéket kezdetben csak az egyes szám 3. személyű alakjában használta, úgy a mint legtöbbször hallja. Először a múlt időt fejezte ki a megfelelő raggal (*ütek, begyűtt*), később jelölte csak meg az első személyt s úgy haladt aztán lassanként a többi viszony kifejezésében.

A ragok használata tekintetében ugyanolyan két nehézséggel kell küzdenie, mint midőn az egyes szavakat tanulja. Meg kell ismerkednie a ragos alakoknak képzése és használata módjával, vagyis a ragoknak alakjával és jelentésével. A míg csak utánozza a ragos alakokat, nem okoz ez semmi nehézséget; de csakhamar ő maga önkényt fűzi a már ismert ragot egyik vagy másik szóhoz; természetes, hogy az így keletkezett szó gyakran nem egyezik a felnőttek nyelvében használt alakokkal. A gyermeket e működésében szintén az analogia törvénye vezérli; azt hiszi, hogy a mint az egyik szónál használta a ragos alakot, úgy kell képeznie a többi szón is; vagy pedig, ha ismeri valamely szónak egy ragos alakját, azt hiszi, hogy épúgy járul hozzá a többi rag is. A külső és belső analogiának e törvényei magyarázzák meg a gyermeknyelvnek minden egyes eltérő alakját. A gyermeki ész ellensége minden kivételesnek, s az ő nyelve ép ezért alig is ismer kivételeket.

Fiam nyelvének fentebbi leírása elég példáját adja e jelenségnek. A külső analogia hatását látjuk abban, hogy a *-vel* rag *v*-je

minden szó mellett megmarad (*készé, botvá*), vagy abban, midőn erre: nem a tied, így felelt: *de a tijem*; a *mégész*i mintájára mon-dotta *mégiszi*; a *szakít, hasít, piszkít* stb. igék mintájára képezte ezeket: *márticcsa be, elrontította, elkормította* stb. A *sénkise* szónak végére teszi a ragot, mint minden más szónál: *sénkiset, sénkise-nek*. — Viszont a belső analogia magyarázza meg az ilyen igealakokat: *gőzölögött* (v. ö. *gőzölög*), *mind elesettek* (v. ö. *elesett*), *látotta, látottam* (v. ö. *látott*), *étt* (v. ö. *ettem*), *előlik a tűz* (v. ö. *előlt*), *jó lettem* (v. ö. *jó leszek*), *fekszeni* (v. ö. *fekszik*), *haragszot-tam* (v. ö. *haragszik*). A feltétes mód jelenének ily alakja *annak vóna* szintén a múlt idő mintájára keletkezett: *adtak volna*.

Nehézséget okoz a szótő alakja is a ragok előtt; a különböző tövégi magánhangzó, a tö teljesebb és rövidebb alakja, ellentétben állanak a gyermeknek egyformaságra törekvő hajlamával. A meny-nyire lehet, utánozza a felnőttektől hallott alakokat, de midőn maga füzi a ragot vagy képzőt a szóhoz, rendesen az alanyi alak-hoz csatolja (*lót, hózik, kúk* e. h. kövek); a tö végső hangzója majdnem mindig *o, é* (*vízét, útot, húsot* stb.). Gyakori tapasztalat s az egyes szavak különböző alakjainak minél többször is-métlődő hallása hozza lassanként közelebb a gyermek nyelvét ebben a tekintetben is a felnőttekéhez.

A ragok és képzők jelentését ép úgy kell megtanulnia a gyermeknek, mint az egyes szavakét. Itt egyáltalán nem lehet szó tudatos tanításról, mert hisz a 2—3 éves gyermeknek csak nem magyarázzuk meg egy-egy rag vagy képző használatát! Az egyszer megfigyelt jelentés általánosítása vezeti őt ebben a tekintetben is; látja, hogy a tárgyat *-t* raggal jelöljük, s ezt a hangot használja, valahányszor ugyanezt a viszonyt kell kifejeznie. Természetes, hogy kezdetben ebben a tekintetben is téved, mivel nincs tisztá-ban egyik vagy másik rag jelentésének terjedelmével. Így cserél-heti fel pl. az egyes helyjelölő ragokat: *be* és *re*, *hoz* és *nál*; vagy pedig akkor is használja az egyik vagy másik ragot, midőn az illető functio kifejezésére a nyelv már más eszközt használ; így pl. fiam a *maga* többes számát így képezte: *magák*, s ezét *kié* így *kiék* (e. h. *kiéi*). Ebben a tekintetben érdekes, hogyan használta két esetben az ige első személyű ragját. Egy ízben azt mondtam neki: mutasd meg anyikádnak, milyen szép czeruzád van; s ő *e* szavakkal futott oda: *ni anyika! mijen szép czeruzád vagyok!* tehát

csakis az állítmányhoz fűzte az első személy ragját. Egy más alkalommal dajkája kérdezte tőle: még nem kész? s ő így felelt: *még nem készék*; tehát igének tartotta a *kész* szót s úgy fűzte hozzá a személyragot.

A beszélő gyermek hosszú ideig csakis egyszerű mondatokat használ; nincs sok mondani valója s egy-egy közlendő gondolata elfér egy kis mondat keretében. Első összetett mondatai sem egyebek, mint két egymás mellé sorozott egyszerű mondat. Az igazi összetettek közül először az okadó mondatokat használja, midőn vagy tőle kérik számon valamely tettének okát, vagy pedig ő veszi észre, hogy egyik esemény a másiknak oka.

Látjuk most már az utat, melyen a beszélni kezdő gyermek halad, hogy megismerje anyanyelvének szerkezetét. Beszéde már első gagyogásától kezdve mondat, azonban több fokon kell keresztül haladnia, a míg az ő mondatai olyanokká válnak, mint a mieink. Kezdetben mondatai egy szótagból vagy egy szóból állanak, azután két vagy három szót fűz egymás mellé minden külső viszonyítás nélkül, majd ragokkal fűzi össze az egyes szavakat, míg végre összetett mondatokat is használ beszéd közben. A mondatalkotásnak e fokai különböző ideig tartanak egyes gyermekeknél, de mindegyiknek át kell mennie minden egyes fokon. Fiam, mint már láttuk, 13 hónapos korában kezdett beszélni, akkor mondatai egy szótagból, majd a következő hónapban már két szótagból állottak, a 15. hónapban egyes mondatai már több szóból is állottak. Ragos alakokat csak a 20., összetett mondatot pedig csak a 27. hónapban kezdett használni.

Végül még az egyes beszédrészek használatáról is kell röviden szólnom. Láttuk, hogy a gyermek első mondatai egy-egy szóból állanak, s hogy e szók részint főnevek, részint igék, sőt használ mellékneveket és határozó szókat is. A többi beszédrészt csak később kezdi használni. Kezdetben nem használ névmásokat, hanem nevéen nevez mindenkit, még önmagát is. Két éves korában kezdte használni előbb a harmadik személyű (maga), majd rövid idő múlva az első személyű névmást. A számnevek használatát akadályozza az, hogy a gyermek csak hosszú idő múlva tudja felfogni a tárgyak mennyiségét, kezdetben csak egy és sok között tesz különbséget. Fiam a 22. hónapban már értette a két számnév jelentését, mert midőn két narancsot kapott, így szólt: *tettő ban*. A többi

számnevet már nehezen tanulja s negyedfél éves korában is csak egytől négyig érti a számokat. A névelőt is csak későn kezdte használni; először a 23. hónapban jegyeztem fel, de még ekkor sem használta következetesen. A kötőszók használata egyidejű az összetett mondatok használatával.

Most már megfelellhetünk arra a kérdésre, hogy hogyan tanulja meg a gyermek anyanyelvét. Midőn testi szervezete eléggé fejlett, hogy a hallott hangokat úgy fogja fel, mint bizonyos fogalmak jeleit, folytonosan megfigyeli és utánozni akarja a felnőttek beszédét. Utánzása kezdetben tökéletlen, mert nem tudja pontosan képezni az egyes hangokat, nem ismeri a szavak jelentését és összefüzésük módját. Az utánzás mellett nagyon segíti a nyelv megtanulásában élénk fantáziája, melyet az analogia törvénye vezérel. Az egyes megfigyelt esetek általánosítása azonban ismét újabb tért nyit a tévedéseknek; olyan jelentésben használ egyes szavakat vagy ragokat, melyet a felnőttek nyelve nem ismer, vagy olyan alakot ad egyik vagy másik szónak, a mely nem egyezik a szokásos nyelvhasználattal. A tökéletlen utánzáson a halló és beszélő szervek finomodása és folyton fejlődő fegyelmezettsége segít, az analogia okozta tévedéseket pedig a felnőttek beszédének folytonos megfigyelése és utánzása szünteti meg. Természetes azonban, hogy ez az utánzás sohasem lehet tökéletes és az egyes hangok képzésében, a szavak jelentésének felfogásában és a nyelv szerkezetének használatában mindig marad annyi különbség a felnőttek és a gyermek nyelve között, a mi nem gátolja ugyan a kölcsönös megértést, de utat nyit a nyelv észrevétlen, lassú változásának.

BALASSA JÓZSEF.

Olasz szavainkhoz. *Bitó-fa*, 1. ,azon czölöp, melyhez a mészárosok a vágómarhát kötik; Baranyában így nevezik a határfát, határjelölő oszlopot is' CzF. 2. pellengér: ol. *bitta* «stück holz, pfahl; wohl vom altn. *biti* querbalken, engl. *bit*; vgl. in den Erfurter glossen: *bitus* lignum, quo vinciti flagellantur» Diez. A *bitus*-ból azt következtethetjük, hogy az olaszban **bitto* alakja is lehetett.

Boklyó, bokolyó, baktó rojt, bojt: ol. *boccolo* (*bocciolo, bozzolo*) knopf, knospe; l. Nyr. XVII. 219.

SIMONYI ZSIGMOND.

Mondattani bűvárlatok.

III.

Mondatok jelzőül, kiegészítőül, határozóul, állítmányul, általában mondatrészül, szó gyanánt használva. Határozó- és kötőszókká kövült mondatok. Mondatok továbbbragozása és képzése.

Előbbi fejezetünkben egyes mondatrészeket egygyé-
olvasásával, egy szóvá tömörülésével foglalkoztunk. A mondat-
életnek e tünetenyéről nyílik legalkalmasabb átmenet amaz
érdekes nyelvi jelenség tárgyalására, miként válnak egész
mondatok mondatrészekké, mondatok — szavakká.

Ha valami, e jelenség legvilágosabb, legszembetűnőbb bizony-
sága amaz igazságnak, hogy a szófejlődés kiindulója a mondatban
keresendő.

Miként amott bizonyos együttjáró mondatelemeket
egységgé tömörülni láttunk: akként tapasztaljuk, hogy egész
mondatok is hajlandók ilyen egységgé összeformni. Tapasztaljuk,
hogy mondatok egységes jelzői lesznek valamely mondat-
résznek; hogy mondatokból pusztá kiegészítő válik; hogy
mondatok egyszerű határozói elemmé minősülnek; monda-
tokból pusztá formális elemek, kötőszók keletkeznek, s hogy
általában egységes szókká zsugorodnak, melyeket, mint
bárminő névszót, tetszés szerinti mondatrészül használhatunk,
ragozhatunk, sőt képzővel is továbbképezhetünk.

Minthogy itt mindig mondatokról beszélünk s példáinkban
többször egyes szavakat fogunk mégis mondatként tekinteni, előre
kell bocsátanunk, hogy a mondat fogalmától nem kívánhatjuk meg
azt az iskolás formaságot, hogy okvetetlenül külön kitett alanyból
és állítmányból álljon, szóval úgynevezett teljes mondatot alkot-
son. A nyelv, mint az emberi gondolatközlés fő eszköze, mindig

teljes gondolatokat, teljes kijelentéseket juttat kifejezésre. Akkor is, midőn a gondolat az ártikulált hangoknak csupán csak akkora complexumában jelenik is meg, a mit egy szónak tekint a nyelvelmélet, akkor is teljes gondolatnak, teljes ítéletnek vagy szemléletnek, ennél fogva teljes mondatnak tekintendő. Az, a mit a nyelv elemzői 'hiányos mondatnak' neveztek el, csak annyiban hiányos, a mennyiben forma szerint nem juttatja külön kifejezésre azt a két logikai elemet, melyeket a nyelvfejlődés mai fokán mint alanyt és állítmányt rendszerint külön szoktunk megjelenve látni. Hogy azonban az ily mondat is teljes gondolatnak a megnyilatkozása s a maga helyén ugyanazt a teljes gondolatot ébreszti föl a hallgatónak, a velünk értekezőnek képzetében, az alig szorúl bizonyításra. A mondat, ha egy szóra terjed is, sohasem hiányos. Hogy megfelel-e ama formális követelményeknek, melyeket a logika, vagy mondjuk, a syntaxis tudománya utólag, a nyelvfejlődés tökéletesebb fokán, tőle megszokott kívánni, az voltaképpen mellékes dolog. Láttuk s további vizsgálódásunk folyamán is látni fogjuk még, hogy ama szigorú formalismus, melybe a beszéd elemzése, a mondattan sülyedni hajlandó, sok esetben amúgy is cserben hagy bennünket; ennél fogva ott, hol a nyelvbeli jelenségek történeti fejlődését vizsgáljuk, nem korlátozhatjuk magunkat a mondatnak sem merev, formális fölfogásától.

Így tekintve a mondatot, az imént vázolt menetben, áttérhetünk tüneményünknek részletes tárgyalására.

1) Mindenekelőtt igen gyakran tapasztalhatjuk, hogy a nyelvszokás szerint egész mondatokat vetni jelzőül valamely szó elő. A példának akkora bőviben vagyunk — főkép, mivel Simonyi e jelenséget, más szempontból és fölfogással, «Névszókül használt igealakok» címén (Nyr. VII. 434—444) már tárgyalta — hogy föladatunk inkább csak az adatoknak mondattani szempont szerint való csoportosítására szorítható.

a) Mondatnemek szerint tekintve, legközönségesebben az egyszerű jelentő mondatoknak találkozunk ilyen használatával. Ilyenek Simonyi adatai között:

találom felelet; találom próba; gondolom-formán; iszom-kárász; türömolaj; türömfű; hallombeszéd; be nem szeretem gyerek vagy; nem szeretem napok; gondolom forma, gondolom dolog, gondolom okok stb. (Faludinál sűrűn található kifejezés mód); többsincs nadrág; türolaj;

fájvirág; reszket farkú; Ebkérdi csárda. Ilyenekül idézhetjük még a következőket: «*Nem-szeretem* szemmel nézi, Ifjat mint irigy elúzi» (Balassi Bálint egyik versében, l. Beöthy: Irodalomtört. I. 265); *nem-ismérem-fű, elfelejtem-olaj* (Nyr. XVII. 566); «az egész *végehosszanincs* vitában» (Nyr. XXI. 118).

Ez adatok valamennyijében *ig és mondatot* találunk jelzőül használva.¹⁾ Azonban nem kevésbé érdekes, midőn *igétlen mondatot* látunk hasonló használatban. Részünkről nem tudunk alkalmasabb magyarázatát a következő mondatok jelzői kifejezéseinek:

«*Eb a hite* kölykei! vesszeje vár és börtöne kész Ali úrnak» (Arany «Szondi két apródja»), e helyett: «*eb hitű*»; «már többször találkoztunk egy ítéletmondással, a mely pusztá, s *az is alaptalan*»²⁾ sejtlemnek a foganása» (írja Szarvas, Nyr. XIV. 193); «a nap megosztja magát magos élőfákkal és *fejek* [am. fejük] *alig kildtszó* kis fűszálakkal» (egy 1833-iki szinlapról, Nemzet V. 205. esti l. tez.); *felemás* cipő (ebből a mondatból: «a fele más').

Ide tartoznak voltaképen az összes melléknévi igeneves összetételek, melyeket Simonyi (Nyr. IV. 437) más, analogikus úton igyekszik magyarázni; pedig, nézetünk szerint, mégis Arendtnek van igaza, ki az efféle jelzői kifejezéseket egész mondatok formáján tagolja. Ilyenek (Simonyi példái az idézett helyen): *agya-fürt*; *keze-megaszott* ember; *végehossza-nem-szakadó*; *honjavesztett* nép, stb. stb.³⁾

Az ily természetű példák közül is némelyek, a melyekben t. i. intransitiv vagy reflexiv igéktől származott befejezett cselekvésű igenév szerepel, voltaképen szintén *ig és mondatokat* mutatnak jelzői használatban. Teszem az olyan példákban, mint

¹⁾ Simonyi, idézett értekezésében, tárgyhöz képest csakis ezekkel foglalkozott.

²⁾ Lehetetlen e jelzői kifejezésben az *is* kötőszótól kísért mutató névmásnak szerepét másként megállapítani, mint ha az *alaptalan* szó alanyának tekintjük. E mondat pedig: *az is alaptalan*, elég gyakran fordul elő kicsinylő megjegyzésként (pl. egy nézetet koczkáztatott, *az is alaptalan* stb.), úgy hogy egész természetesen vetheti az író jelzőül valamely főnév elé.

³⁾ Az efféléket most már Simonyi is hajlandó valóságos mondatokból származtatni (l. «A magyar nyelv» II. 97, 98). — [Arendt magyarázata, úgy látszik, Révaitól származik; legalább az Antiquitates kézírata II. részében így van: «*feje vétezt sz. János: caput ejus amputatum est s. Joannes, s. Joannes cujus caput amp. est.*» S. Zs.]

a *keze-megaszott ember*, a *keze megaszott* jelző valóságos ígés mondatnak is tekinthető, melyben nem igenévvel, hanem múlt idejű igealakokkal volna dolgunk. Így áll határozottan a dolog e példákban: «*eb adott kőke*» (Nyr. IX. 332); «a szavazás az orsz. képviselőválasztásnál *érvényes volt* listák szerint fog folyni» (Nemzet, VI. 205). És így kell magyaráznunk a többször fejtegetett *isten-adta*-féle jelzői kifejezéseket is. Ezekre nézve is Arendtnek kell igazat adnunk, ki e kifejezést: *egy isten-adta szív* ekként magyarázza: „unum (deus dedit id) cor“ (Zeitschr. für Völkerpsych. und Sprachw. III. 220); vagyis az *isten-adta*-féle kifejezések nomen verbaléjában nem az *-at -et* képzős deverbális főnevek rövidült alakját (*adta*, ebből: *adata*) kell keresnünk Simonyival (vö. Nyr. IV. 440), hanem nem egyebek azok, mint valóságos tárgyas ragozású 3. személyű múlt alakok, melyek teljes mondatok állítmányaiként szerepelnek, alanyuk lévén ama névszó, a melylyel kapcsolatban állnak s a melyet Simonyi — nézetünk szerint kevés valószínűséggel — birtokos jelzőjüknek tekint. Még az a körülmény is, hogy a régibb nyelvből oly kevés hasonló adatot találunk, szintén csak mellettünk szól; hisz az *-at -et* képzős deverbális névszónk hasonló rövidülése különben már a régiségben is közönséges (vö. *napkelte, volta, holta* stb. stb.), míg egész mondatoknak jelzőül való alkalmazása inkább tekintendő újabb-szerű nyelvbeli tűneménynek.

A tárgyalat jelenségekkel kapcsolatban érthetők lesznek az olyan kifejezések is, melyekben egyéb idejű tárgyas igealakokat látunk jelzőként használva, mint: «én nem vagyok fia a *te-mondád* molnárnak»; «ti pedig ezer hízkeldéssel s *ti-tudjátok* mesteriséggel ostromoljátok»; «a *magok-mondják* jószágokra ösztönöznek»; «szerkesztett szavaink az *éppen most tárgyalók* viszonyon alapulnak» (Simonyi példái, Nyr. VII. 443). Ezeket Simonyi hamis analogia szülötteinek tartja s szerinte helyesen csak a befejezett cselekvés alakjával állhatnak meg.

Hajlandók vagyunk hasonlóképen mondatos eredetet tulajdonítani még a következő jelzői kifejezéseknek is:

«Csak azok a *lőcslába* görbeorrok ne lebzselnének itten» (Budap. Hir. V. 210., Tóth B. tárczája), ebből: „lőcs a lába“; «Széchy Éva, a gyöngé, *csupa-szív* asszony» (Pesti Napló, XXXVII. 136., Várad Antal tárczája); «a fenkölt szellemű lelkész, *csupa-szív* embert szerette és becsülte mindenki» (Nemzet, IV. 105); «nem várja be azokat a *jó mag*

Kozákokat» (Mikes : TLev. 431); «fönjárt a világ csodája toronyban» (Föv. Lapok, XXVI. 955); «ëjen mula, *sëmisë* (am. semmi se) embörre de ki hógatna» (Drávamellék, Nyr. XIII. 234); «a *semmise* zsidó» (egy személy Rákosi Jenő «A ripacsos Pista dolmánya» cz. népszinművében).

E példák jelzői, az első helyen idézett *löcslába* kivételével, voltaképen állítmányúl szoktak szerepelni (pl. ,ez az ember *csupa szív*‘ stb.), s állítmányi használatukból csaptak át a jelzőül való alkalmazásba; az állítmány azonban maga is mintegy mondat lévén, az efféle jelzői kifejezéseket is előbbi példáink mellé sorolhatjuk.

b) Gyakorinak mondható a fölszólító mondatoknak jelzőül való használata is.

Ilyenek: *nebántsvirág*; «*tér'-meg uccza*» (azaz: térj-meg u.); *Térgymég* Kati, gúnynev., (Simonyi példái a névszókül használt igealakok közt, Nyr. VII. 435); továbbá: «(ez évekre) úgy emlékezünk vissza, mint valami *istenneadj* gonoszra» (Egyetértés, XXI. 213. vezikk); «ha esztendőre egy kis jó termés üt be, vagy valami *neadjisten**) országos csapás nem látogat el hozzánk, nem lesz panaszra okunk» (uo. XIX. 48. vez.); «a rossz czimborák léha szokásaiba esett bele; kezdte a *heverd-el* hétfőkön» (Föv. Lapok XXV. 457); ígétlen fölszólító mondat a jelző e kifejezésekben: «*hü-belé* módon»; «*nosza-rajta* formán» (l. Simonyinál, Nyr. V. 444); «*hü bele* Balázs módjára».

c) Óhajító mondatok is előfordúlnak jelzővé süllyedve. Ilyenek: «*egybe elnyelhetném* formálag»; «a *doktorhatnám* borbély-legény» (Simonyi példái, Nyr. VII. 438); «*úrhatnám* szolga stb.

d) Kérdő mondat ritkábban szerepel jelzőül. Ilyen van mégis a következő érdekes példában: «helyébe egy *hol hol nem vette magát*, szemviz‘ meg ,semviz‘ kerül szóba» (Nemzet, III. 97. tetz.). S ide való ez a valóságos önálló melléknévvé vált kifejezés: *mihaszna*, azaz: ,mi haszna?‘ ,mi (a) haszna?‘.

e) Mindezeknél érdekesebb, hogy még összetett mondatokat is képes a nyelvszokás valamely szó elé jelzőül vetni. Legtöbbnyire ugyan iker kifejezések e jelzők, de hisz értelmük szerint voltaképen ezek is összetett mondatok.

Ilyenek jelentő mondatokkal: *eszem-iszom* ember, *eszem-iszom* boldogság (l. Nyr. VII. 440); «válságos *törík-szakad* politika által segíteni ezen sem lehetne» (Nemzet VI. 153. mell., Arany László beszédé-

*) Vö. «*Ne adj isten*, hogy nálunk egy előkelő embert a világ valahol nyilvánosan énekelni lásson» (Föv. Lapok, XXV. 1113. l. tetz.).

ben); «az iskolák török-szakad laicisálása» (uo. VI. 137. vcz.); «folytat-se hús, se hal politikájukat» (uo. VI. 146. vcz.); fölszólító mondatokkal: *hánd-el vezsé-el* módra; *rugd-föl hadd-ott* módra; *tedd ide tedd oda* legény (I. Nyr., VII. 436); «*tessék-lássék* módon» (Föv. Lapok XVI. 697). Legérdekesebb a következő példa, melyben tulajdonkép három mondat szerepel jelzőül: «*tedd-ki-hadd-hüljön* legény» (Simonyi, Nyr. VII. 436), a mennyiben a *hadd* szó voltaképen egész mondat, tehát ama jelzői kifejezés tulajdonkép annyi mint: *tedd ki, hagyd, (hogy) hüljön!*

f) Külön kell tárgyalnunk az olyan jelzőszerűen használt mondatokat, melyek a kérdő névmások elé szoktak járulni s voltaképen főmondatai az ilyen névmásokkal kezdődő mondatoknak vagy mondatrészeteknek. Az ily kifejezésekben tehát a kérdő névmások tulajdonkép az eléjük vetett jelzőszerű mondatoknak tárgyaiul tekintendők. Ilyenek az efféle közönséges szólások, mint: *mondtam már nem tudom hányadszor*, azaz: *(nem tudom, hány)-adszor*; *a nem tudom hányadik*; *találtam valami isten tudja miféle szerszámot*. Ilyenek:

«Atyám most valamely Erdélyben nyomtatott könyvet láta meg, melyet *nem tudom* mely ház gyermekei fordítgattak» (Kazinczy: Pály. emlék. I. könyv, 7. fej.); «egyszer csak elénk toppan az a félbolond *nem tudom én* kicsoda» (Jókai: Elátk. csal. III. 89); «az embernek kedve kerekednék leugorni a szánkából, futkosni a friss hóban, meghempereggni benne, vagy *mit tudom én* miféle bolondságokat elkövetni» (Vértesi Arnold novellájában, Föv. Lapok XXV. 1325); «a Wiener Tagblatt támadást intéz e, *magunk se tudjuk hamarjában*, hogyan létesült kiállítás ellen» (Budap. Hírlap XII. 268); «a sakált, antilopét, bölényt, tigris, hiénát, s *mit én tudom még hogy* micsoda vadakat, tömött állapotban hozzák haza» (uo. XI. 164).

Mint az utóbbi két példában látjuk, meglehetősen hosszúra nyúló főmondat is kerülhet a kérdő névmások elé, sőt az utolsó példában a syntaktikus viszony világos kifejezője, a *hogy* kötőszó is megtalálható. E sajátyszerű jelenséget, főmondat értékű kifejezéseknek kérdő névmások elé vetését a rendkívül gyakori függő kérdéses mondatfűzésekből magyarázhatjuk. Közönséges függő kérdésmód ugyanis: *nem tudom, mit akarsz*, *isten tudja, kiről* beszéltél, *mit tudom én, mit gondolsz* stb. Az efféle kérdőmondatok gyakorisága következtében a *nem tudom, isten tudja, mit tudom én* stb. féle főmondatok úgyszólván egygyé forrtak már a kérdő névmásokkal, úgy hogy olyankor is eléjük vethetjük, mikor van már más főmon-

dat beszédünkben s mikor alkalmazásuk ennél fogva sajátosságos mondataalakulást idéz elő.¹⁾

2) A jelzőül való alkalmazásnál már nagyobb fokú önállóságot jelent, midőn állítmányi kiegészítőül használunk valamely mondatot. Innen már csak egy lépés, s az állítmányul való alkalmazásnál vagyunk. E fokon aztán valóságos önálló szóként kezd a mondat viselkedni. Egész mondatból magyarázandó például ez az állítmányi kiegészítő: «*élég ah hozzá, enyím tied löttek*» (népmesében, Nyr. I. 276), azaz: egybekeltek; itt az *enyím tied* nem vonatkoztatható az elbeszélőre, hanem e szólásban kell magyarázatát keresnünk: «*te az enyém, én a tied*». Aranyinak e mondatában pedig: «*Mi haszna még a gyors nyilak!*» («*Keveháza*» 17. vsz.) a föntebb már tárgyalt *mi haszna?* kérdőmondat valóságos állítmányul szerepel s csakis így érthető, hogy többes számú alany mellett (*nyilak*) áll az egyes számú *haszna* alak.²⁾

3) Szintén önálló a mondat megjelenése, midőn határozó mondatrészüll alkalmazzuk. E szerepükből azután valóságos határozószókká merevedtek némely mondatos kifejezéseink. Egész mondatból magyarázandók például a következő mondatok határozói: «igen fennyeen ezt ő néki király meghagyá, és szem-szembe ezt ő néki megparancsolá» (RMK. II. 253); «mint szokás, törvényben az gyermekek ülnek, egymással játékban szem-szembe perelnek» (uo. 306), azaz: «szem a szemben», egymás szemébe nézve. Ilyen eredetűek az efféle összetételes határozói kifejezéseink, mint: *időtelve, időmulva, lélekszakadv», szívszorongva* (vö. osztják *sem-vanmann* szemlátomást, tulajdonkép am.

¹⁾ Az oláh nyelvben már egységes határozatlan névmássá forrt ez a kifejezőmód. A «valami, valamiféle» jelentésű *nescine* névmást ugyanis ebből magyarázzák: *nescio quínam* (l. Cihac: Dictionnaire d'étymologie dacoromane. Eléments latins. 55. l. *cine* a.). A *fi-cine, fi-care* (akárki, bárki) s több ilyen határozatlan névmásban is az előtag szintén mondat: «legyen-ki, legyen-mi» stb., s a magyar *akárki* és *valaki*-nek előrésében is voltaképpen igék lappanganak. Az itt tárgyalt sajátáshoz némileg hasonló az ilyen, névszó elé vetett főmondatserű közvetítés, mint: «Kovády előkelő (*mondjuk, hogy*) hivatalnok a szalmaözvegység szabad napjait élte» (Föv. Lapok XXVII. 257. l. tez.)

²⁾ Közönségesen így mondanók: «*mi (a) haszna a gyors nyilaknak*», vagy: «*mi hasznuk (van) a gyors nyilaknak*».

„szem-látván“, l. Simonyi: A magy. nyelv, II. 99). Így kell minden valószínűség szerint a következő határozói kifejezést is magyaráznunk: «adna meg *minden ok vetetlen* az zölöt» (LevT. I. 28), azaz: „minden ok vetetlen lévén“, minden kibuvó, minden mentség vetése nélkül.

Vannak olyan határozói kifejezéseink is, melyekben egy határozói mutató névmás s egy hiányos relativ mondat megállapodott határozó szólássá egyesültek, vagy midőn egyéb hiányos alakú mellékmondat vált pusztá határozói mondatrészsé. Az előbbinek példái:

«Már ezek az okok *a mennyire-annyira* elmúltak» (Vitk. II. 70); «hát isten neki, legyen nálunk is [rendjeladományozás] *addig a meddig* a hivalkodók és gyengék számára» (Egyetértés, XIX. 182. vcz.); «a ki-merült képzelem fogyatkozásait külső cziczomák segélyeszközeivel igyekszik *ugy a hogy* pótolni» (uo. XXI. 83, Vajda János tezája); «a társadalom úgy szét van darabolva, hogy szerfölött nehéz csak *ugy a hogy* is egy körbe vonni» (Főv. Lapok, XXVII. 127. l. tez.).

Az utóbbi esetre példa: «a természetes szűrésre alapított rendszert nem tartom olyannak, mely a víz mennyiségét *hacsak megközelítőleg is* megállapítani s hosszabb időre bizonyítani volna képes» (Pesti Hirl. VIII. 75).

Azonban gyakran észlelhető az a jelenség is, hogy valóságos főmondatok válnak idővel pusztá határozói elemmé vagy kötésszóvá. Némely ilyen fejlődésre hajlandó főmondaton talán még érzi is olykor nyelvérzékünk az előkelőbb hivatást s eszmélkedőbb írók igyekeznek is nekik írásjellel vagy különírással adni meg a mellőzött tiszteletet; de általában tapasztaljuk, mennyire sietnek az ily mondatok tekintélyben lesülyedni s hogy úgy mondjuk, pusztá alakú elemmé zsugorodni. Egyikük pláne, a szintén egész főmondatot tevő *hiszem* szó egyetlen hanggá, pusztá sz-szé kopott ajkainkon! (Vö. Nyr. XVIII. 20.)

a) Pusztá állítmányból, igéből álló főmondatok voltak eredetileg az *ám, talán, hiszen* vagy *hisz*, sőt 'sz határozók, melyek a *talán* kivételével kötésszóul is használhatók. Az *ám* kötésszó tudvalevőleg ebből az igealakból keletkezett: **ádom*, azaz *adom*, s azt jelentette: „megengedem“ (l. Simonyi: Kötésszók, I. 222). A *hisz*, *hiszen* régiségünkben még rendesen eredeti *hiszem* (azaz: „credo“) alakjával fordul elő, pl. «hallod *hiszem* mit mond a mestered» (NySzót.), azaz: *hiszen* hallod, mit mond stb. A *talán* pedig, me-

lyet régebben rendszerint *talám*-nak ejtettek, nem egyéb, mint a *találom* igealaknak az összevonása (vö. Simonyi, Nyr. VII. 444). Hasonló eredete lehet valószínűleg a *biz*, *bizon* szócskának is, melyet a népnyelv több helyen *bizom*-nak ejt s könnyen magyarázható a *bizik* ige első személyű alakjából. A fejlődésnek ugyanez útján vannak a *teszem*, *lehet*, *meglehet* mondatok is. Az elsőt már vesszővel se szoktuk elkülöníteni a mondat többi részétől, mikor egyszerűen 'például' értelemmel alkalmazzuk, pl. 'ha *teszem* azt mondanám', e h. 'ha például azt mondanám' stb. Eredetileg, a mint még mondjuk is, *teszem* azt (vagyis mintegy 'fölteszem azt') volt e főmondatnak az alakja. A *lehet*, *meglehet*-re példák: «Péter dühös volt. *Lehet* [így, vessző nélkül] a bor tette» (Gozsdu: *Tantalus* 29), azaz: talán, valószínűleg, alkalmasint a bor tette; «melyet [fordítást] most itt, 75-ik évemben a magyar irodalom oltárán, *meglehet* utolsó még hozhatott áldozatom gyanánt szeretett hazámnak s nemzetemnek hódolattal be is nyujtok» (Fábián G. *Lucretius-ford.* elősz. XXI.).¹⁾ Így van használva a *hihető* (credibile est) kifejezés is a következő példában: «annyi lenne, mint prejudikálni a jövőnek, mely *hihető*»²⁾ oly kiváló írók egész sorával fogja még gazdagítani az irodalmat, kiknek...» (Nemzet, IV. 295). A *tudom*-ot is kezdjük már-már hasonlóképp adverbiummá koptatni, pl.: «zsi-vány bírátok is, *tudom*, azt a perczet megátkozza, melyben a világra termett» (Tompá «Huszárkaland»). A *hadd* szóban meg nem is érzünk már egyebet, mint pusztá határozói (akár indulatszói) elemet, úgy hogy az eredeti kifejezésmódtól (*hadd igyam*, *hadd lássam*, azaz: 'hadd, hogy igyam', 'hadd, hogy lássam') eltérőleg ma már jelentő módú alakot is használunk mellette, s nem csupán egyes 2. személyhez szóló fölszólításokban alkalmazzuk, pl. *hadd iszom* belőle; «menjenek már a pokolba, *hadd aluszom!*» (Jókai: *Debr. lunát.* 138), tulajdonkép e h. *hagyjanak*, hogy *aludjam* stb.

b) Két, sőt több szóból álló mondat is válhatik ily módon

¹⁾ Ezekhez egészen hasonló a francziában valóságos adverbiummá vált *peut-être* (azaz: 'potest esse') szó, a mely egyszerűen 'talán'-t jelent. [Vö. a finnben *ken ties* vagy *kuka tiesi v. tiennee* stb. szó sz. 'ki tudná' = talán. Más effélékről l. Genetz: *Suomen Partikkelimuodot* 2. l. — *S. Zs.*]

²⁾ Tulajdonkép előtte is, utána is vesszőre volna szükség.

puszta adverbialis elemmé. Legközönségesebb példái e tűneménynek az *úgy látszik* és *mi haszna* kifejezések. Mindkettőt — az utóbbit csaknem kivétel nélkül — egybe is írjuk. Pedig a mondat, melyben szerény adverbiumként viselkednek, amannak határozó, emennek föltételes mondat viszonyában van eredetileg alárendelve. Pl. *ti úgy látszik* csak tréfáltok' eredetileg azt teszi: *úgy látszik*, (hogy) ti csak tréfáltok'. Vörösmartynak e helye pedig: «nem mondom, hogy szeretlek, *mi haszna* mondanám» («Idához»), a mely ma már csak annyit jelent mint *hasztalan mondanám*, voltaképen ekként elemződik: *mi haszna* (volna, ha) mondanám'. (Vö. a *mihaszna* kifejezésnek főntebb tárgyalt jelzői használatával.) Mondatos eredete van az *úgy-e* kérdő szónak is, melyet e mondatból kell ellipsis útján magyaráznunk: *úgy van-e*; úgy hogy pl. «*úgy-e* igaz?» ebből keletkezett: *úgy* (van)-e, (hogy) igaz' (vö. Szómagyarázatok, 16).¹⁾ Csakis e fejlődési tűnemény segítségével vagyunk képesek megmagyarázni ezt az időhatározói kifejezőmódot is: *négy napja* halt meg; *öt éve* költözött ide; «ez az intézet *több mint egy éve* teljesen készen áll» (Fővárosi Lapok XXVII. 16. 1.), stb. Föltűnő ugyanis a kifejezőmódnak nominativusi alakja, különösen mert így is mondhatjuk: *négy nappal ezelőtt*, *öt évvel ezelőtt* stb. Azonban ez időhatározóink voltaképen elliptikus főmondatok, s eredetileg így beszélünk, sőt még beszélünk is: *négy napja (annak)*, *hogy meghalt*, *hogy* ide költözött, *annak* már *öt éve*' stb. E kifejezőmódból előbb a mutató névmás, majd a kötőszó eltűnt s aztán a személyragos és számnévi jelzőtől kísért *éve*, *napja*, *esztendeje* időnevekké mint közönséges határozószókkal bánt el tovább a nyelv, s a mondat eredeti szórendjén is változtatásokat tett.²⁾

c) Tulajdonképi kötőszavaink közül ezek vezethetők vissza egész főmondatot tevő kifejezésekre: *tudniillik* (s a régi *tudnimert*, *tudniamint*), *jóllehet*, azaz s a tájdivatos *hais*. A *tudni-*

¹⁾ A nép nyelvérzéke előtt aztán már annyira egységessé vált az *úgy-e*, hogy pl. Nagybányán *ugyi*-nak ejtik, elemeinek minden sejtése nélkül; Székesfehérvárt pedig általánosabb értelmű kérdőszó lett belőle, melyet minden kérdés végére oda függesztenek, akkor is, mikor nem lehet puszta igenlő feleletet várni, pl. «*hugyan üsz, úgy-e?*» e helyett: *hogyan ülsz*, stb.

²⁾ Eredetileg *négy napja*, *hogy meghalt*, s aztán *négy napja halt meg*' (vö. *nem rég halt meg*, stb.).

illik (azaz: *tudni illik*) világos mondatainak, a melylyel a magyarázott kifejezés voltaképen tárgyi mondat viszonyában áll, a mint hogy e viszonyt olykor kifejezve is találjuk, pl. «*tudniillik, hogy* a szomszédban kenyeret sütöttek» (Jókai: Debr. lunátikus, 88).¹⁾ Az elavult *tudnimert, tudniamint* kötőszókból a második elem ügylátszik egyenesen az eredeti fő- és mellékmondat kapcsolatának a kifejezője; *tudnimert, tudniamint* ugyanis ekként magyarázhatók: *tudni* (illik v. kell), *miért*, *tudnia* (illik v. kell), *mint* (vö. Simonyi: Kötőszók I. 262). A *jöllehet* szintén főmondata voltaképen a vele kezdődő megengedő kifejezésnek, a mint a régebben, sőt olykor ma is mellette található *hogy* kötőszó el is árulja, pl.: «*yöllehet hog* sok ystenth mondonc: de maga az okosagh elenke vgy agga: *hogy* chyak egy ysten vagyon» (DebrC. 493); «*jo leheth hogy* azthys igen akarnam, *hogy*» stb. (LevTár, I. 87); sőt ma is olvashatjuk: «az orosz kormány is a berlini szerződés épségben tartása mellett van, *jöllehet hogy* ezt a szerződést Oroszországban nem valami nagyon szeretik» (Nemzet, VI. 241; vö. még Simonyi: Kötőszók, I. 240). A magyarázó *azaz* szintén közönséges még eredeti *hogy*-jával (eredetileg: *az az, hogy...*) s mint Simonyi kimutatta, ez esetben a magyarázatos kifejezés valóságos állítmányi mellékmondata a főmondat értékű kötőszónak (I. Kötőszók, I. 265). A tájdivatos *hais, báris* olyan elliptikus főmondatokból magyarázódnak, mint a főtebb tárgyalt *ügy-e* kérdő szó (I. bővebben: Szómagyarázatok, 15—17).

Vége valóságos összetett mondatok is összezsugorodhatnak puszta határozószóvá. Valóságos adverbiummá kezd ugyanis válni a *törik szakad* kifejezés, a mely *akár* vagy *ha* kötőszós választó mondatpárból keletkezett.²⁾ Az ily kifejezésekben, mint: «*törik-szakad, meg kell lenni*» (Nagy Szótár) a tárgyalt synonym igepár voltaképen azt jelenti, okvetetlenül. A következő példában írásjel se választja el a mondattól, a melyben határozóként szerepel: «*azt hitték, hogy itt törik-szakad valamit tenni kell*» (Nemzet, III. 32. esti l.). Ilyen szerepre juthat a

¹⁾ L. még több példát Simonyi: Kötőszók I. 263.

²⁾ Az eredeti fölfogást tükrözi még némileg ez a példa: «a mibe kezd, annak — *törjék-szakadjon bár* — sikerülni kell minden körülmények között» (Nemzet, VI. 119).

«*kell, nem kell*» (azaz: ,ha kell, ha nem kell') összetett mondat is, a mint e példa mutatja: «a nyelv művelésén valaki azt érti, hogy *kell, nem kell*, vegyünk fel nyelvünkbe mindenféle idegenszerűséget» (írja Finály, Adalékok a rokonért. szók értelmezéséhez, 7. l.). Sőt arra is van példánk, hogy fő- és mellékmondatból álló összetett mondat kövült pusztá, elhomályosodott adverbium-félévé. Ezzel az eredettel a *hagyj in* szó dicsekedhetik. Régen még megtaláljuk eredeti, két szóból álló alakját: *hadd járjon*, a mi tulajdonképp azt teszi: ,hadd, (hogy) járjon', azaz: ,hadd legyen' ,megjárja' (vö. Simonyi: A magy. nyelv, II. 193).

4) Legutolsó foka a mondatok tárgyalat fejlődésének, midőn nem csupán ,ad hoc' vesznek föl ilyen vagy olyan mondatrész szerepet, hanem valóságos szóvá, szótővé kövülnek, melyet raggal, sőt képzővel is tovább alakíthatunk. E tüneményre már Simonyi számos példát gyűjtött össze «Névszókúl használt igealakok» cz. értekezésében (Nyr. VII.), azért csak néhány érdekesebb ragozott és továbbképzett mondatban akarjuk e fejlődést bemutatni.

Tovább ragozott mondatok például a következők: «kicsoda a' ki az ő *Halgas megét* meg nem mászoroztatná?» (Mád: Evang. 400); «ugy-e rég nem látta azt az izét, azt a ,*hogy is hívjákot*', a kit mi most keresünk» (Kemény: Rajongók, IV. 93); «nem kéne, a mit adhatnak, habár megkapnám azt egy ,*isten-jó-nap'*-ért» (Petőfi: Coriolanus-ford. III. fv. 3. szín); «*felemáson* húzta fel csizmáját» (Gyulai: Vázl. és kép. II. 258); «a fiatal embert sem szólították többé bácsinak, hanem *hallja magá-nak*» (Herczeg Ferencz, Budap. Hirl. XII. 256. tez.) stb.¹⁾

Tovább képzett mondatok pl.: *véddfélke* (ebből ,vedd fel!') rövid újas (Nyr. VIII. 188); «négy szemközt csak *hallja-magázta* Miskát» (Herczeg Fer., Budap. Hirl. XII. 272. tez.); «szidtam, *akasztó-fáralóztam* azt a hórihorgast» (Jókai: Elátk. csal. III. 90); *menny-dörgő* hang, *mennydörgős* ménkő, a *menny-dörög* mondatból, a mely valóságos összetett szóvá tömörödött, stb.²⁾

E jelenséghez számíthatjuk voltaképen összes személyragos igealakjainkat is, melyekben, mint a *mennydörög*-ben szintén alany és állítmány forrt egy alakká. Igealak-

¹⁾ Vö. latin *Quodvultdeus* (azaz: ,quod vult deus') császárkori cogno-men, melyet rendszeren ragozhattak: *Quodvultdeo*, *Quodvultdeum* stb.

²⁾ Vö. a finnben *jäähyväiset* ,búcsúvétel', e mondatból: *jää hyvästi* isten veled (tulajdonképp: ,maradj jól').

jainkban alanyúl a személyes névmások szolgáltak, melyek az állítmány után foglaltak helyet, de mint legközönségesebb, leg-állandóbb mondatrész-kapcsolatok, ez állítmányok és alanyok már ősidők óta pusztá állítmánynyá, egységes szóalakká zsugorodtak s alanyaik különbözése alapján a személyragok rendszerét hozták létre.

IV.

A mondatrészek eredeti szerepének megváltozása. A szók átcsapása más szónembe.

Láttuk a mondatélet ama tüneményét, mely különálló elemekből szóegységeket, mondatrészekből, sőt mondatokból szavakat létesít. Vizsgáljuk most azt a nem kevésbé érdekes s némely pontokban az eddig tárgyaltakkal is kapcsolatos jelenséget, miként viseli a szó kiszabott szerepét a mondattagok összjátékában, jobban mondva — mert erre a tapasztalatra fogunk jutni — miként térnek el szavaink eredeti mondatbeli hivatásuktól s öltének magukra új szerepet, a melyre pályájuk külső viszonyai őket mintegy kényszerítnei látszanak. Míg amott a mondatélet tenyésztő melege új szőlényeket teremtet, itt csupán a létezők rendeltetése változik meg háztartásuk kiszabott körében. A mondatélet itt nem alakot, — új szerepet, új jelentést teremt csupán, azonban nem azzal az értelemmel, a melylyel a szók tartalmi jelentésváltozását fogjuk föl. Megmarad a tartalmi, ha tetszik, anyagi jelentés, de megváltozik a viszony a többi mondattagok iránt s így néha egészen más szónembe, más kategóriába csap át a szó. Az előbbi tüneményt mondatbeli szerepváltozásnak, az utóbbit a tulajdonképi jelentésváltozástól megkülönböztetőleg kategóriaváltozásnak nevezhetjük.

Nyelvtanítással foglalkozók előtt nem lehet ismeretlen az a nehézség, melyet némely mondatrészek tulajdonképi értékének megállapításánál tapasztalhatunk. Bizonyára többünkkel megesett már az a, nem mondom fönnakadás, de legalább is tétovázás — mikor ilyes mondatok elemeit kellett megállapítani, mint pl. *mind ott voltak*, *mindnyájan eltávoztak* — hogy vajjon a *mind* vagy *mindnyájan* szók igazában miféle mondatrésznek tekintendők. Nem is említem, hogy Arany Családi körének kezdő mondatában:

„*este van, este van*”, százunk közül egy ha eszmél arra, hogy *este* voltaképen nem tekinthető alanynak.

E nehézségek, e habozás a mondatélet ama tüneményében leli magyarázatát, a melyet épen tárgyalni akarunk. Nyelvtudatunk előtt két fölfogásmód képe lebeg: egyik a múlté, másik a jelené vagy legalább jövőé. Minél jobban ismerjük a múltét, a kérdéses mondatok régebbi fölfogásmódját, annál erősebben zárkozzhatunk el attól a benyomástól, melyet e mondatok a mai nyelvérzékre általában gyakorolnak. Innen van, hogy az *este van* mondatot már csak nyelvtörténeti ismerettel nyilváníthatjuk alany nélküli kifejezésnek.

Vannak tehát oly szavaink és alakjaink, melyek régebbi mondatbeli használatukhoz képest teljesen szerepet cseréltek, de talán még nagyobb a számuk ama mondatrész-alakoknak, melyeknek értéke ingadozást, átmenetet mutat. Azzal az örök fejlődéssel találkozunk a mondattagok kiszabottnak látszó szerepkörében is, a mely a természeti s lelki tünemények egész összességén uralkodik. E szerep ép oly kevésbé állandó, ép oly kevésbé változhatatlan, mint a nyelvnek anyagi mivolta, mint szavaink tartalmi jelentése.

Lássuk, minő változásokat lehet kimutatnunk a mondatrészek rendeltetésében, minő szóalakok jutottak ily módon újabb jelentéshez s minő szók csaptak át ez okból teljesen más szókategóriába. E vizsgálódásunk rá fog vezetni az okokra is, a melyekben e jelenségek magyarázata keresendő.

1) Főntebb már tárgyaltuk azt az érdekes esetet, hogy mondat alanyából minden külső, alaki változás nélkül határozó keletkezhetik. A *négy éve, három napja, öt hónapja*-féle időhatározói kifejezések ezek, melyeken semmi viszonyjel nincs, nem is volt, s mégis határozói szerepet öltöttek magukra. Láttuk, hogy voltaképen mondatösszevonódás következtében, ellipsis útján jutottak e szerepükhöz. Határozóvá lett nominativusaink tulajdonképp főmondatok maradványai, oly főmondatoké, a melyeknek e nominativusok voltak az alanyaik s ragtalan alakjukat megváltozott szerepükben, a mondatösszevonódás után is megtartották.*)

*) Más természetűek s azért nem is számíthatók ide azok az esetek, mikor hangbeli fogatkozás következtében váltak némely határozói alakok

2. Arra is van, mint láttuk, több adatunk, hogy állítmányból idővel határozó válik. Azonban az előbbi fejezetben tárgyalt ilyen eredetű határozók mind külön mondatból kerültek át abba a mondatba, a melynek ma határozóiként szerepelnek. Ha tehát csupán egyazon mondat tagjainak szerepváltozását akarjuk ezúttal figyelembe venni, az ilyen példákat — valamint voltaképen az előbbi pont alatt tárgyaltat is — ki kellene rekeszteniünk vizsgálatunk köréből. Elég lesz itt tehát egyszerűen hivatkozni rájuk s egy olyan — bár magában álló — esetnek térni át bemutatására, melyben egy eredetileg állítmányul szereplő mondatrész ugyanazon mondatban határozó szerepét vette föl magára. Ez eset a *valjon*, *vajjon* kérdőszón esett meg. Nézetünk szerint nem egyéb e szó, mint a *van* igének elavult fölszólító alakja (vö. Defectivumok a magyar nyelvben, Egy. Phil. Közl. XV. 1061), a melyből Simonyi a *vagy*, *vaj* kötőszót származtatja (Kötőszók, I. 120).¹⁾ E kérdő *valjon*-nak 'num, utrum' jelentését régi latinos kérdezőmódukból kell magyaráznunk, mely Erdélyben még ma is használatos, pl.: kihez *legyen* szerencsém? stb. Régebben, mikor a *van* igének szabályos *val-jon* fölszólító alakja még használatban volt, ezt használták az efféle kérdezőmódban is, a mint hogy különben is gyakori alkalmazásban kellett lennie, mert, mint Simonyi nagy valószínűséggel bizonyítja (id. h.), a *vagy* kötőszó eredete is belőle indult ki. A következő két frappans példa legjobban megvilágítja, hogyan használhatták őseink a *valjon* (azaz: 'legyen, sit') igealakot függő alakú kérdéseikben s miként válhatott az eme használat alapján idővel puszta kérdőszóvá. Illyés István Prédikációiban ²⁾ (Nagyszombat, 1725) olvassuk: «Mi lehet ellen-

látszólag nominativussá. Ilyenek: *másnap*, *vasárnap*, *holnap* stb. Ezek régente -n ragos alakokkal voltak használatban. Itt tehát nem lett voltaképen alanyból határozó, hanem csak virtualiter szerepelnek ragvesztett, alanyserű szóalakok határozói minőségben. Ugyanezt kell mondanunk egyéb ragvesztett s ama nominativusként tekinthető alakokról is, minők pl. a régi genitívust s a személyragos accusativust pótló álnominativusok: *isten'* háza; *kalapom'* szememre vágom, stb.

¹⁾ Magát a kérdő *valjon*-t nem tudja e 'legyen' jelentésből kimagyarázni, s azért egyéb föltevéshez folyamodik (l. uo. 121).

²⁾ E sok érdekes nyelvi anyagot tartalmazó munka nincs a Nyelvtörténeti Szótárban fölhasználva.

kezőbb dolog mint az, hogy közölők némellyek eszesek, némellyek pedig esztelenek? 'S hát immár *honnét vallyon* [azaz: ,honnét legyen, honnét van'] ez az ellenkező külömbség ő közöttők?» (56. l.). Érdekes e mondatra maga az író közvetlen felelete is: «*Onnét vagyon, mert*» stb. Hasonló ehhez egy másik helye: «O bizony felette nagy gonosság a' szent Váras Fejedelmiben! szidalmas törvénytelenység, nyilvánosságos rút hamisság a' Jerusalemi Magistatusban! 's *honnét vallyon* ez ő benne [vagyis: honnan van ez ő bennük], avagy-is micsoda gyökből származott az igaz ítéletnek el-fordítása közöttők? azt immár visgállyuk» (143. l.). Mindkét példa azonban úgy is érthető, ha a *vallyon*-t nem állítmánynak, hanem mai jelentése szerint kérdőszónak tekintjük, s akkor e két állítmánytalan mondat azt jelentette volna már Illyés nyelvérzéke előtt is, a mit mai fölfogással olvasunk ki belőlük: *vajjon* honnan ez a külömbség ő közöttük? *vajjon* honnan ez ő bennük? De épen e kettős értelem, ez az átmenetre alkalmas mondatforma adja meg nekünk a keresett magyarázatot. Ugyanis valószínűleg oly mondatokban tűnt föl először pusztá kérdőszónak az eredetileg ,legyen'-t jelentő *valjon* alak, a melyeket magyaros kérdészmód szerint rendesen ige nélkül szoktunk mondani: *honnan* e külömbség közöttük? *honnan* ez ő bennük? Ilyen ígélen kérdés nyelvünkben — a hol minden névszó, úgynevezett copula nélkül is, lehet állítmány — oly fölötte sok van, hogy maga is teljesen megmagyarázná a *valjon*-nak valóságos kérdőszóvá történt változását. Azonban múltra vonatkozó igés kérdések is alkalmasak lehettek ilyen átmenetre. A múltnak latinos függő alakja ma is: *irtam legyen, irtál legyen* stb. Ezt régebben, mikor a *valjon* fölszólító alak még ki nem halt, szintén így mondhatták: *irtam valjon* scripserim, *irtál valjon* scripseris stb. Később aztán a *valjon* ezekben is pusztá kérdőelemként tűnt föl nyelvérzékünk előtt. Oka pedig e nyelvérzéksalódásnak épen az idegenszerű, latinos igehasználatban keresendő; magyaros gondolkodás az előbb tárgyalt kérdésekben ígére, az utóbbiakban a *van* ígének fölszólító alakjára nem szorúlván, a különben is avulósodó *valjon*-t könnyen vehették kérdőszó számába. A mi a szórendi változást illeti (régén: *honnét valjon*, s ma inkább: *vajjon honnét*; régén: *irt valjon*, s ma: *vajjon irt*), ez alig okozhat nehézséget. Meg kell jegyeznünk, hogy régén máskülönben is a kérdett mondatrés

után foglalt helyet a *vajjon* szócska, pl. épen Illyésnél: «*mit jelent vallyon itt az olaj?*» (56). Hogy pedig idővel a kérdett elemnek eléje került, azt kérdőszói természete már maga eléggé megmagyarázza, a mennyiben a kérdőszócskák mindig a kérdés elejére szoktak helyezkedni.

A kategóriaváltozást tehát — mert ez esetben a szó valósággal új szófajjá, igéből határozó-, illetőleg kérdőszóvá változott — e kategóriaváltozást a mondatbeli észjárás megváltozásával, illetőleg az igealak elhomályosulásával fogjuk magyarázni.

3) E jelenségnek pendantja némileg az, hogy az állítmányúl gyakran szereplő *szabad* melléknév állítmánynyá, illetőleg igealakká vált azon esetekben is, midőn eredetileg állítmányi kiegészítőül szokott állani; vagyis hogy a *szabad volna, szabad legyen, szabad volt* állítmányi kifejezések helyett *szabadna, szabadjon, szabadott* ál-igealakok fejlődtek ki (vö. Defectivumok a magyar nyelvben, Egy. Phil. Közl. XV. 1062). E jelenséget az analogia hatásából kell magyaráznunk, mely állítmányúl használt névszót valóságos igét illető elbánásban részesített.

4) Gyakoribb, több példában mutatkozó tünetemény az, hogy appositíók az értelmezett mondatrészt, nevezetesen az alany és tárgy szerepét egészen magukra látszanak vállalni, úgy hogy közönséges mondatelemzésben valóságos alanynak és tárgynak minősítjük őket. Alanynak tekintjük pl. a *magam* névmást az efféle mondatokban, mint: *magam is azt mondom, magam voltam ott*; pedig voltaképen csak nyomatékosító appositíói a tulajdonképi alanynak, a személyes névmásnak, melyet aztán már el is hagyunk előlük. Ilyen látszólagos alany van az efféle mondatokban is, mint: *meghalt szegény* (e h. *meghalt, a szegény!* vagy: *meghalt, szegény!*); *szegény nem tudott mit csinálni* stb. (Ezekben az appositíó bizonyos sajnálkozó fölkiáltás színét viseli magán.) Ép így válik valóságos tárgygyá az appositíó efféle mondatokban, mint: «továbbá *magamat* is megtámad [e h. *engemet*, vagyis: *engemet magamat*], hogy a dijra nézve szintén alkuszom» (Föv. Lapok. XXVII. 394. tcz.); «esküvőre viszik *a szegényt*» («Esik a hó, szalad a szán» kezdetű dalban) e h. *babámat, a szegényt*, stb.

Hasonló módon az appositíó bármely értelmezettjének —

jelzőnek is, határozónak is — átveheti a szerepét; minthogy azonban ezzel tulajdonkép nem lép föltűnőleg új működéskörbe, ez eseteket nem is szükséges szerepváltozásnak tekintenünk. A szerepátvétel oka mindezeknél az ellipsisben keresendő.

5. Legkülönbözőbb szerepváltozásokon mehetnek át a különben is legtömegesebben szereplő határozók. Úgyszólván mindenféle mondatrész válhatik belőlük. Köztük találjuk a legrenegátabb szóalakokat, a mennyiben némely határozó alakjaink és szavaink a nyelvtörténet folyamán egészen elhagyták eredeti rendeltetésüket, illetőleg egészen új szófajjává változtak át.

a) Határozóból valóságos alany lett nyelvézékünk előtt a már idézett ilyen mondatokban, mint: *„este van”*, *„reggel van”*, a melyek voltaképen alanytalan kifejezések, az *este* (ebből: *est-vel*, *est-tel*, azaz: *napesettel*) és *reggel* (ebből: *reg-vel*) pedig csupán időhatározók. Ilyen még, ha pl. azt mondom: *„éjjél tájt* lehetett, mikor oda értünk”; vagy: *„tudni akarod, hány órakort legyen”* (l. Budenz-Album, 66). Számos ilyen határozószót aztán már valóságos főnévül is használunk, a mikor természetesen mindenféle mondatrész szerepében fölléphetnek (vö. Simonyi: Önállósított határozók, Budenz-Album). Alanyként kezd viselkedni a *részemről*, *részedről* stb. határozó, mely annyira elvesztette már nyelvézékünk előtt eredeti jelentőségét, hogy pusztá alanyi személyes névmásnak tekinthető; pl. *„részemről nem bánom”* csak azt teszi, mint: *„én nem bánom”*; *„részéről* egyszerűen a Lechner-féle tervet fogadná el» (Nemzet, VI. 170. mell.) annyi mint: *„ő maga a L. t. f. e.”* stb. Már rég idő óta alany benyomását teszik még nyelvbúvárainkra is az *-an* *-en* végű számnévi határozók. Molnár Albert azt jegyzi meg róluk, hogy nominativus gyanánt vannak olykor használva, pl. *„sokan járnak az széles úton: multi ambulans per latam viam»*; *„kevesen mennek be az szoros kapun: pauci intrant per angustam portam»* (CorpGramm. 261). Újabb nyelvészeink közül is például Hunfalvy tagadta az *-an* *-en* ragos számnéveknek igehatározói voltát (l. Nyr. III. 259). Joannovics szintén azt tartotta, hogy *„nyelvézékünk mit sem törődik ez adverbialis alakkal, hanem mindig csak nominativusi értelmet tulajdonít neki»* (uo. 345). *„Midőn például ezt hallom vagy olvasom: sokan — így folytatja — ez a közvetetlen hatásnál fogva, a*

melyet én rám gyakorol, előttem nem annyi, mint: *multitudine*, hanem a. m. *multi*; mintha azt hallanám vagy olvasnám: *sokak*. *Mindnyájan* ott voltak. Itt a *mindnyájan* az én nyelvérzékemnek csak olyan névszó, mint a *mindnyájuk* ebben: *Mindnyájuk* ott volt.» Hogy e határozóalakok alany látszatát ölthették magukra, annak a magyarázatát helyesen csakis abban kereshetjük, hogy szerfölött gyakran fordultak elő oly mondatokban, melyekben az alany külön nem volt kifejezve; tehát mint az előbbi pontban tárgyalt szerepváltozások, ez is elliptikus eredetre vezetendő vissza.¹⁾

A finn nyelvben tudvalevőleg az eredetileg határozói értékű partitívus ma rendes határozatlan nominativusúl szerepel s a francia partitívus is ugyanilyen rendeltetést kapott (vö. Simonyi: *Határozók*, I. 222. és 82. l.)

b) *Határozóból tárgygyá* lettek s aztán nagyobb világosság kedvéért az accusativus rendes alakját is fölvtették, mint tudjuk, a *bennünket*, *benneteket* névmások (l. Szómagyarázatok, 1—11). A *mind* a mai nyelvhasználat szerint határozónak tekinthető²⁾; azonban némely mondatokban szintén kezd tárgyként föltűnni, oly mondatokban t. i. a melyekben a tulajdonképeni mondat tárgy, mint magától érthető, el van hallgatva. Ha pl. azt mondom: „nem maradt semmi az ételből, *mind* megette”, a *mind* szót, mely voltaképen „omnino”-t, „penitus”-t jelentő határozó, akár tárgynak is tekinthetjük, sőt a népnyelv már a tárgyragot is hozzá függesztgeti: „*mindet* megette” (vö. Simonyi: *Magyar névragozás*, 84; és Szinnyei: *Rendszeres nyelvtan*⁴, 171. §.). A finn és francia partitívusnak tárggyúl való használata szintén ide való jelenség. Érdekes még megemlítenünk az oláh nyelvnek az accusativusát, melynek kétféle alakja van. Egyik a latin accusativus ivadékanak tekinthető; másikat, a *pe* vagy *pre* praepositiósat, maga az oláh nyelv fejtette ki, láthatólag határozói alakból, a mennyiben ez a *pe* v. *pre* szócska a latin *per*-nek a mása⁴⁾ s azt teszi:

¹⁾ Vö. Simonyi beható fejtegetését az *-an -en* ragos számnevekről (*Határozók*, I. 208. s köv. ll.), melyben e szerepváltozás magyarázatára nézve fölfogásunktól némileg eltérő eredményhez jut.

²⁾ Régen jelzőül, melléknévként is használták (l. NySzót.).

³⁾ L. Cihac: *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. *Éléments latins*. És Diez: *Etym. Wörterb.*⁵ 655, francia *par* alatt.

-n, -ra -re, -ba -be. Egyébiránt magát az indogermán accusativust is lativusi jelentéstű határozóra iparkodnak visszavezetni.¹⁾

c) Igen könnyen válhatik határozó b ó l j e l z ő s íly m ó - don határozó sz ó b ó l vagy határozó al a k b ó l m e l l é k - név. A határozót ugyanis általában legkönnyebb jelzői alkal- mazásra vinni át (vö. Simonyi fejtegetését az „önállósított határo- zók” keletkezéséről, Budenz-Album 50). Míg a nyelv a határozók adverbialis természetét erősebben érzi, rendesen a *való* igei mel- léknév közbetételével hidalja át a jelzői használatra való átmenetet. Így tapasztaljuk ezt különösen a régi nyelvben. Később ez igenév elhagyásával maga a puszta határozó marad jelzőtől s valóságos jelzővé válik. Mellőzve a jelzőtül használható és jelzőként gyakran is szereplő határozók idézését (l. példákat Simonyi idézett cikkében), csak azokat a szókat és alakokat soroljuk föl, melyek ily úton t e l - j e s e n m e l l é k n e v e k k é v á l t o z t a k. Szavaink közül a *rokon* és *őszinte* régen szemmeláthatólag határozószók voltak. Amazt pl. „prope” jelentéssel ilyenformán használták: „*rokon az arat*” am. közel van, a latin eredeti szerint „adest messis” (MünchC.). Nagyon közönséges a *közel* synonymummal kapcsolatban való használata is: „*rokon közel* lenni a halalhoz” (TelC.) stb. (l. NySzót.). Talán végzetében is (-n) helyhatározórag lappang. Ma pedig a *rokon* csupán melléknévileg használható. Az *őszinte*, melyet régen nagyon gyakran még két szónak is írtak s *ön-szinte* alakkal is előkerült, úgyszólván csakis határozóként volt járatos régibb nyelvemlé- keinkben. Jelzőtül használva nem maradhatott el mellőle a mellék- névvé minősítő *való* szócska, pl. «a szollásnak igaz *őszinte való* módja» stb. (l. NySzót.). Elemeire nézve világosan az *ő*, illetőleg *ön* névmásnak és a *szinte* adverbiumnak összetételéből keletkezett, a mint még írásmódja is elárulja (pl. «*ő szinte való szerzes*» NySzót.)²⁾ Hasonlókép áll a dolog valószínűleg a -*talan* -*telen* végű fosztó mel- lélkevekkel is. Ezeknek is határozóknak kellett lenniük régi nyelvünkben; legalább másként meg nem érthetjük jelzői használata- tukban a *való*-nak sűrű szereplését (pl. *hirtelen való* veszedelem,

¹⁾ Vö. pl. a latinban ezt a helyhatározói használatát: *Romam veni; legati Athenas missi sunt* stb.

²⁾ Vö. ezzel az érdekes népnyelvi analog kifejezéssel: *magunk színt: köztünk*; pl. *magunk színt legyen mondva* (Nyr. VIII. 568).

stb. l. NySzót.); sőt még ma is minden további rag nélkül használjuk őket határozóul, pl. *hirtelen* ott termett, stb. A képző végzete (-n), vogul mása (-tal), továbbá a *meztél-láb* jelzős összetételben mutatkozó -n nélküli alak, mind arra vallanak, hogy a magyar -*talán -telen* képző voltaképen határozói alak s csak idővel nyert melléknévi jelentőséget (vö. Defectivumok a magyar nyelvben, Egyet. Phil. Közl. XV. 1059). A tárgyaltakhoz hasonló módon, bár nem teljes kizárólagossággal változtattak szerepet a *jelen* és *messze* határozószók is, melyeket ma adverbiumul és melléknévül egyként használhatunk (pl. *jelen van*, és: *jelen korszak*, *jelen alkalom*; *messze terjed*, és: *messze földön*, *messze vidékről* stb.)

Ide való az a számos nyelv történetében kimutatható szerepváltozás is, melynél fogva bizonyos határozó alakokból és szerkezetekből birtokos eset, genitivus keletkezik. Így találjuk pl. a francziában az eredethatározó *de*, az angolban a latin és német *ab*-nak (vö. *abreisen* stb.) megfelelő *of* viszonzót rendes genitivusi szerepléssel. Az indogermán genitivus is bizonyára helyhatározói eredetű; erre mutat az a körülmény, hogy már a legrégibb időktől kezdve ablativusi értelemmel is szerepelhet (vö. Brugmann: Griech. Grammatik,² 181. 183. §.). A mi genitivusi -*nek* ragunk pedig valósággal határozói eredetű, s a mi érdekesebb, lativusi értékű viszonzószóból keletkezett (vö. *neki* megy a *falnak*; *délnek* megy stb.).

A határozói alakoknak melléknévvé változását némelykor az állítmány mellett való alkalmazás is elősegítette, a mikor tudniillik állítmányi névszóként tűnván föl, analogia útján a melléznevekhez hasonló elbánásban kezdhettek részesülni. Így magyarázódik pl. a *közel* határozónak melléknévi használata Balásfinak eme mondatában: «a mennyivel távul vagyon Pázmány ti töletek, annyival távulabb vagyon ti nálatoknál a Hogyaságtól [török 'hodsaság'], és ti annyival *közelebbek* vagytok ahoz» (l. Nyr. III. 446). Hasonló analogikus változás állt be olyankor is, mikor a határozó alak az ige kihagyása folytán maga maradt állítmányul. Ez a *zárva*, *telve*-féle határozó igenevekkel történt meg ilyen elliptikus mondatokban, mint: 'az ajtó *zárva*', 'az utca *telve* kíváncsi néppel' (e h. 'az ajtó *zárva van*', 'az utca *telve van*') stb., a melyekből többes számú alkalmazással

ilyen mondatok támadtak: „az ajtók *zárvák*”, „az utcák *telvék*” stb. (vö. Simonyi: Müller újabb fölolvasásai, 20).

Ha végig tekintünk a most tárgyalt mondattani fejlődések indító okain, azt találjuk, hogy leginkább az ellipsis az, ami a mondatrészek szerepváltozását előidézheti. Ellipsis útján lettek a *három éve*, *öt napja*-féle nominativusok időhatározókká, némely appositionok valóságos alanynyá és tárgygyá, s a legtöbb határozóból is ilyen módon támadt alany, tárgy vagy jelzői mondatrész. Valóságos mondattani analogonja ez amaz alaktnak, mely szerint valamely szóalakban egy kiveszett képző vagy rag jelentését fönmaradt szomszédja látszik magára vállalni. *) Azonban szerep jut e mondatbeli funktíváltozások előidézésében és magyarázatában a nyelvfejlődés egy általánosabb mozgató erejének, az analogiának is. Tapasztaltuk ezt a *szabad*-nak igévé s a *telve*-féléknek melléknévvé való változásánál. Egy harmadik ok, mely tüneményünknek olykor magyarázatot adhat, az alak elhomályosodásával járó nyelvértékesalodás, illetőleg az észjárás megváltozása, a mint a *valjon*, illetőleg a *bennünket* és *benneteket* történeténél észlelhattuk.

Ha e tényezőknek mondatbeli hatalmát a szemünk előtt folyó szerep- és kategóriaváltozásokon elgondoljuk, önként vetődik a kérdés lelkünk elé: vajjon, ha módunkban állna a legősibb nyelvállapot képének visszaállítása, nem bizonyúlna-e rá a viszonyragos eredet számos olyan alakunkra, melyeknek végzetében ma jelentésmódosító képzőelemet vesz föl a nyelvbuvárlat. Vajmi távol vagyunk azonban e messze maradt nyomok kutatásának lehetőségétől!

V.

Határkérdés a mondatok közt. Határvégi szók viselkedése. Kötőszók keletkezése a mondatok határelemeiből. Főmondatok bekeblezése, kötőszóvá fejlődés útján, a mellékmondatokba. A relativ névmás *a*-val gyarapodott alakjának (*a ki*, *a hol* stb.) eredete.

Tehát a mondatoknak is lehet határkérdésük? Nincs-e elég pontos logikai, syntaktikai s egyszersmind orthographiai határ-

*) Például a deverb. *-at* *-et*-nél, a mely voltaképen igeképző, csak hogy magára vette a mellőle kiveszett főnévképzőnek a szerepét is (vö. *kinzot-v*, *üldet-v* HB.).

vonat, — certi denique fines, quos ultra citraque két szomszéd mondat egymással megférti ne tudna?

Mi sem látszik természetesebbnek, mint hogy bizonyos logikai és mondattani válaszfalak s a kifejezésükre használt mondatközi írásjelek az összekapcsolt mondatok biztos határjelzőiül is szolgálnak egyszersmind. Pedig behatóbb megfigyeléssel azt találjuk, hogy a természet tüneményeiben mindenütt észlelhető átmeneti ingadozás a mondatok elkülönülésében is kimutatható.

Ez az ingadozás annyira megy, hogy a mondatközi írásjel is majd a két mondat eredeti határán jelenik meg, majd a főmondat határán belül marad, a mikor is a mellékmondat a főmondatnak határvégi szavát mintegy már birtokába kebelezte. Legközönségebb ez az eset a *hogy* kötőszós következményes mondatoknál. Ha azt mondom például, úgy megijedt, *hogy* szólani sem tudott, a *hogy* kötőszó egészen világos határvonalat jelez a fő- és mellékmondat között. Ha azonban a főmondat módhatározóját utólag mondom ki — később jutván eszembe, hogy a megijedés következményét is előadjam — akkor az *úgy* szó, melyet akár elliptikus főmondatnak is tekinthetünk,¹⁾ annyira elvesztheti főmondatserű jellegét, hogy a következményes mondat *hogy* kötőszavával egyészes következményes kötőszóvá (*úgyhogy*) kapcsolódhatik. Innen van, hogy az ily összetett mondatokat a következő háromféle írásmóddal láthatjuk váltakozni, úgymint: *megijedt, úgy, hogy* szólani sem tudott²⁾, *megijedt, úgy hogy* sz. s. t.³⁾ és: *megijedt, úgyhogy* sz. s. t.³⁾ Sőt az ehhez egészen hasonló fejlődést, két mondat határszavaiból álló *a nélkül hogy* kötőszónál még az az írásmód is előfordul, hogy az *a nélkül* elé nem tesznek írásjelet, pl.: «az utolsó kis fényhegyecske is lemerült *a vízbe a nélkül, hogy* egyet lobbanna» (Jókai: Elátk. család, II. 79).³⁾ Hasonló módon a

¹⁾ Vö. az ily kötőszó-fejlődésekre nézve Simonyi: Kötőszók, II. 58, 59, 113, 152.

²⁾ Vö. pl. «az albizottság az egész külügyi költségvetést *megszavazta, úgy, hogy* a holnapi ülés az egész delegáczióális anyag felől disponálhat» (Budap. Hirl. XII. 285. mell.); «földünk egyike a legnagyobb *csillagoknak, úgy, hogy...*» (Reclus: A föld, I. 1).

³⁾ L. még példát Simonyi: Kötőszók, II. 42. Rendesebb azonban a föntebbi két első írásmód, pl.: «a csapatok rohamait többször vissza-

főmondat határvégi mutató elemének a mellékmondat kezdő kötőszavának egyesüléséből számos kötőszónk vette eredetét. Ilyenek a gyakrabban használtak közül: *azért hogy*, *a helyett hogy*, *azóta hogy*, stb., melyek aztán természetesen az összetett mondat élére is kerülhetnek, pl.: «*Azért hogy* én szegény vagyok, Mint afféle árva, Kelmed sem jött hat ökörrrel E czudar világra» (népd.), stb. (I. tárgyalásukat Simonyi: Kötőszók, II.).

Ily úton keletkezett kötőszók legnagyobb számmal a franczia nyelvből mutathatók ki. Ilyenek: *parce que* (tkp. *par ce, que*¹⁾; mintegy: **per ecce-hoc, quod*); *afin que* (*afin, que*); *avant que* (*avant, que*); *jusqu' à ce que* (*jusqu' à ce, que*); *de ce que* (*de ce, que*); *au cas que* (*au cas, que*); *pourvu que* (*pourvu, que*); *de manière que* (*de manière, que*; vö. magy. *úgyhogy*, ném. *sodass*), stb. stb. A latin *sicut, postquam, antequam* és *priusquam* kötőszók szintén hasonló módon magyarázhatók: *sic, ut* (a mint', valamint'; tkp. *úgy' a hogy, úgy, a mint'*); *post, quam*²⁾ (tkp. *utóbb, mint', azután, hogy'*); *ante, quam*; *prius, quam* (tkp. *előbb, mint', azelőtt, hogy'*).

Ilyen egyesülés hozta létre a *mindahány* (am. *valahány*, valamennyi) szót is, melynek eleje (*mind*) a főmondathoz tartozik, utórésze pedig (*a hány*) voltaképen hiányos relativ mondat (e h. *a hány van*). Még szinte érezhető elemeinek illetén eredete ebben a példában: «csinosak, ügyesek és fiatalok *mindahány*» (Főv. Lapok XXIV. 77. tcz.), azaz: «csinosak, ügyesek és fiatalok *mind, a hány (van)*».

utasítá, a nélkül hogy valaha a megaláztatástól komolyan rettegni oka leendett» (Kemény: Rajongók, II. 126); «a gyertyák maguktól *kialuvának, a nélkül hogy* szél fútt volna» (Mindszenthiből idézve Simonyinál, id. helyen). A harmadik írásmód, a teljes egybeírás (*anélkülhogy*) nem igen mondható divatosnak.

¹⁾ A vastagabb dűlt betűkkel itt s az alábbiakban a fő-, az egyszerű dűlt betűkkel a mellékmondat részeit jelezzük.

²⁾ Vö. «Non multo *post, quam* tu a me discessisti» (Cic. Ad Att. XII. 49); «invitus feci, ut fortissimi viri T. Flaminii fratrem, L. Flaminium, e senatu eicerem *septem annis post, quam* consul fuisset» (Cic. Cato Maior, XII. 42). Épígy tagolhatjuk pl. Neposnak következő összetett mondatát is: «Hannibal *anno tertio, postquam* [vagyis: *anno tertio post, quam*] domo profugerat, cum quinque navibus Africam accessit in finibus Cyrenæorum», stb.

Van néhány kötőszónk, a melyben egész mondat egyesült a szomszédos mondat kötőszavával. Ilyenek, a mint már Simonyi is észrevette, az *ámde*, *úgyde*, *igende* megengedő kötőszók (az utóbbit legtöbbször még két szóba írják: *igen de*), melyek ekként elemzendők: *ám, de'*, azaz: *adom* (am. megengedem), *de'*; *úgy, de'*, azaz: *úgy* (van), *de'*, ebben tehát az előrész elliptikus mondat; és: *igen, de'* (vö. Simonyi: Kötőszók, I. 212, 222).

Legsajátosabb a megengedő *is* kötőszó esete. Ugyanis ha a megengedő *is* (illetőleg *ha — is*) kötőszóval álló mellékmondat után tagadással vagy tiltással kezdődő főmondat következik, akkor a mellékmondat *is*-e a főmondat *nem* vagy *ne* szavával, mint egyazon mondatban is történni szokott, *sem*-mé vagy *se*-vé egyesül. Például ezek helyett: *ha meghalok is, nem bánom'*, *ha parancsolják is, ne tedd'*, közönségesen csak azt mondjuk: *ha meghalok sem bánom'*, *ha parancsolják se tedd'*. Sajátszerűleg hangzik ugyan, de történeti alapon azt kell mondanunk, hogy a *sem, se* kötőszók kezdő mássalhangzója a megengedő, többi részük a főmondathoz tartozik. Hogy ezt a határegyesülést nyelvérzékünk is észreveszi, kitűnik abból, hogy rendesen nem is teszünk vesszőt az ilyen két mondat közé,*) mintegy érezve, hogy akár eléje, akár utána tennők a jelet a *sem* és *se* szavaknak, nem szolgáltatnánk igazságot a határkérdés vitájában: eléjük téve, a megengedő mondatot, utánuk helyezve, a főmondatot fosztanók meg jogos birtokától.

E mondattani jelenség alapján, s az előbbi fejezeteinkben tárgyalt syntaktikai fejlődések útmutatása mellett is megpróbálkozhatunk a relativ névmás teljesebb alakjának (*a ki, a mi, a hol, a mikor* stb.) magyarázatával, mely kérdést eddigelé nem tekinthetünk teljesen tisztázottnak.

Hogy a relativum előtti *a* (régebben *az*) névelő, mutató névmás, vagy csak mutató szócska-e, s akár ez, akár az, miként lehet a relativummal való egyesülését megértetni, e kérdésekkel már régen és sokat foglalkoztak nyelvészeink. A Nagy Szó-

*) Pl. Aranyánál: «lám, könnyen akárki rájöhetett volna, *De ha talán rájött valaki sem mondta*» (Toldi Szer. II. é. 30. vsz.); «*ha előre tudom, se' cselekszem másképp'*» (uo. XI. é. 111. vsz.). Némely vidékek beszéd módjában a *ha* az *is*-sel kapcsolódott egy szóvá (*hais*), s ilyenkor aztán a főmondat természetesen *nem*-mel vagy *ne*-vel kezdődik: *hais rájött valaki, nem mondta'* (l. e kötőszó keletkezését Szómagyarázatok, 16).

tár szerint a relativ névmások *a*-ja mutató elem, mutató szócska, azon mutató szócska t. i., melyet efféle mondatokban is használunk, mint: ott van *a*! oda menj *a*! stb.¹⁾ E nézet fő erősségeül szótárunk azt emeli ki, hogy tárgyesete mellett (*a* *kit*, *a* *melyet*) az igét sohasem használjuk tárgyas ragozással, mint a névelős főnév mellett rendszeren használni szoktuk; tehát az *a*-t névelőnek nem lehet tekintenünk. Névelőnek tekintették némely nyelvtaniróink (Szvorényi, Ihász), kikkel szemben Joannovics²⁾ a Nagy Szótár nézete mellett foglal állást, bővebben is kifejtven, hogy *a* szócskánk sem névelő, sem mutató névmás nem lehet. Fölmerült ugyanis ez az utóbbi vélemény is.³⁾ Nem lehet ez az *a* névelő Joannovics szerint azért, mert «névelőt csak a főnév fogad el, t. i. csak olyan név, mely — akár szorosan vett főnév, akár nem — főnév minőségében szerepel.» Ez ellenvetést Budenz (idézendő cikkében) ily formulázással tenné nyomósabbá, hogy «a relativ névmásnak nincs jelentési tartalma, mint más főnévnek, p. o. ember, ló stb., s ezért nem lehet a névelővel rámutatni.» Mutató névmás sem lehet a relativ névmások *a*-ja, mert «a mutató névmás vagy megnevezett, vagy elhallgatott tárgyra mutat», s mert «a mutató névmás mindig csak névre mutat». «Hogy az *a* — folytatja Joannovics — az olyan mondatokban, mint: *a* *mikor* lehet, *a* *hol* voltam, *a* *míg* élek stb. mutatónévmás legyen, sehogy sem foghatom meg!

Legutoljára Budenz tárgyalta e kérdést⁴⁾ s arra az eredményre jutott, hogy a relativum előtti *a* névelőnek tekintendő. Azonban halhatatlan jelesünk, ki magának a magyar relativ névmásnak eredetét (ugyanez idézett cikkében) mély elmé-

¹⁾ «Mi azokkal tartunk, kik az „aki” öszvetételben nem szoros értelemben vett névmutatót vagy névelőt, hanem csak az általában mutató *a* hangot látják és öszveirandónak vélik: *aki*, *akit*, *akinek*, annnyival inkább, mert itt a hangsúly is az *a* mutatón fekszik, ellenkezőleg mint a névelőnél» (l. *ki* alatt). Érdekes, a mit még alább mond szótárunk: «Azonban ezen mutató *a*-t szigorún meg kell különböztetni a mutató névmástól, mely ragozható: *az* *ki* (v. az *aki*), *azt* *ki* stb.»

²⁾ «A magyar *a* mutató szócskáról» cz. cikkében (NyK. IV. 454).

³⁾ Mint Joannovics említi, a Pesti Napló 1864. évi 198. és 215. számainak tárczájában.

⁴⁾ «Szintén valami az *a* *ki*, *a* *mi*-ről» (NyK. V. 19).

vel minden kétségen fölül megállapította, az újabb fejlődésű *a ki*, *a mi* alakok *a*-jára nézve nézetünk szerint természetellenes magyarázathoz folyamodott. A *ki*, *mi* előtti *a*-ról ugyanis azt mondja: «Úgy látjuk, hogy nem boldogulunk vele, ha mint magához a névmáshoz tartozót akarjuk értelmezni.» És ebben, mint látni fogjuk, teljesen igaza van. «Másra pedig mire vonatkozhatik? — így folytatja. Bizonyosan nem a relativ mondatbeli egyes szóra, de igen is vonatkozhatik az egész relativ mondatra, mely értelmileg egy névszóval ér föl, nem ragozva vagy ragozva. És tartalmas névszó előtti *a* (vagy régiesen *az*) mi lehetne más mint a névelő *a* (régiesen mássalhangzó előtt is *az*)? S ez nincs is különben.» Budenz szerint tehát a relativum előtti *a* egy egész mondatnak, mint értelmileg egy névszóval fölerő kifejezésnek névelője volna. Meg is lehet erről egyszeriben győződni, szerinte, ha a relativ mondat alakját participialissá változtatjuk; ekkor ugyanis azt fogjuk találni, hogy «épen oda illik a névelő, a hol a kérdéses *a* állott». Pl.:

a (ki vesz), annak lesz = *a* vevőnek lesz;

a (ki mer), az nyer = *a* merő nyer;

a (hol ő van) = *az* (ő ott-levő hely)-en;

a (mikor ő ezt mondta) = *az* (ő ezt mondta kor)-on, stb.

Egy elolvasásra is szemünkbe szökik, mennyire erőltetett, a nyelv természetes fejlődésével mennyire nem igazolható ez a transcendentalis magyarázat. Mert nem az a kérdés, hogy mit ér egy relativ mellékmondat, hogy utólag egy participiumba is beszoríthatjuk a benne kifejeződő gondolatot. E műveletet megteszi a nyelvész, a ki a gondolat logikai értékét mérőbe vetvén, megállapíthatja, hogy *ki vesz* annyi mint *vevő* stb. Nyelvtudatunk azonban hogyan vetné előre a névelőt, névszóknak e meghatározóját azon logikai azonosság tudatában, hogy a mellékmondat, melyet mondani fog, egy főnévnek értékéül tekinthető. Világos, hogy itt nem abstractio útján juthatunk a helyes magyarázathoz, hanem ha a mondatélet fejlődéséből, szemünk előtt folyó s érzékelhető tüneményeiből indulunk ki. E tünemények pedig, melyek a relativum *a*-jának magyarázatához kulcsot adnak, épen azok a mondattani jelenségek, melyeket e dolgozatunkban iparkodtunk kifejteni. A tapadás tüneménye működik itt is,

mely egymás mellett álló mondatelemeket egygyé forraszt, s a mely — mint épen e fejezetünkben bizonyítottuk — még a szomszédos mondatok határvégi elemeit is egységes szóvá forraszthatja.

Lássuk, miből és hogyan keletkeztek tehát a teljesebb alakú relativ névmások.

Ha legrégibb nyelvemlékeinkig visszamegyünk, azt fogjuk észlelni, hogy a relativ névmás eredetileg egyszerűen *ki, mi, hol* stb.-nek hangzott, vagyis hogy a kérdéses *a* nem volt még kísérlője, a mint ezt már Budenz is észrevette (NyK. V. 33). A Halotti Beszédben még így olvassuk: «*ki* nopun emdul oz gimilstvvl», vagyis: «a mely napon»; «uimagguc szent peter urot, *kinec* odut hotolm ovdonia es ketnie»; «uimaggomuc ez scegin ember lilkiert, *kit* vr ez nopun» stb. Ép így a Königsbergi Töredékben sem *a ki*, hanem csupán *ki* a relativum, s a mai *a hogy(an)* helyett is pusztá *hogy*-ot találunk mindkét legrégibb nyelvemlékünkben: «miv vogmuc, *hug* [am. ,a hogy' ,a mint'] es tiv latiatuc» (HB.); «etety ymleti, ug *hug* [am. ,úgy a hogyan' ,úgy, mint'] ana sciluttet» (KTör.). A Bécsi és Münchener codexben is alig akadhatnánk például *a* vagy *az* zal megtoldott relativumokra. Sőt ma is régi eredetű közmondásainkban egyszerű *ki*-vel találkozunk: *Kinek* isten akarja, ablakon is beadja. *Ki* korán kel, aranyat lel, stb. Költőink is, midőn dologra, tárgyra vonatkoztatva régiesen *ki*-t használnak, nem szoktak a bővült *a ki*-vel élni (l. példákat Lehr: Toldi, 85). Világos tehát, hogy az *a ki, a mi, a hol*-féle teljesebb relativumok újabb fejlődések nyelvünk történetében. Midőn pedig a teljesebb relativumok előtűnnek, az *a*-t rendszeren *az* alakban, tehát a mutató névmás, illetőleg névelő, alakjában találjuk meg. Pl. Károli Bibliájában: «parancsolom mindennek, hogy fölöttébb ne bölcsekedjék annál *az mint* kell, hanem józanon bölcsekedjék, *az mint* az isten mindennek adta az hitnek mértékét» (Pál ap. lev. a róm. XII. 3); «*az ki* intő, az intésben, *az ki* alamizsnaosztogató, szelidségben, *az ki* előljáró, szorgalmatossággal járjon, *az ki* máson könyörülő, vidámsággal művelje» (uo. 8. v.), stb. Világos tehát, hogy a relativumok *a*-ja nem lehet olyan interjectionális mutató elem, mint a Nagy Szótár és Joannovics vélték.

Kimondhatjuk már, hogy ez az *a*, illetőleg régebben *az* szócska, mely relativumainkat megelőzi, sem nem névelő,

sem pusztá mutató szócska, hanem maga a mutató névmás, teljes valóságában.

Meg kell azonban magyaráznunk, minő szerepe lehet, illetőleg lehetett itt eredetileg ennek a mutató névmásnak.

Nézetünk szerint — s ezt a tárgyalt mondattani jelenségek tanúsága mellett bátran hangoztathatjuk — e mutató névmás voltaképen a főmondat végén, illetőleg a mellékmondattal határos részén szereplő rámutató mondatrész volt, mely a relativ mondat kezdő szavával (*ki, mi* stb.) idő folytán egységes névmássá (*a ki, a mi* stb.) kapcsolódott. Vagyis az *a (az)* oly összetett mondatokban lépett föl először, melyeknek főmondatában a mutató névmás alanyul szerepelt. Vegyük pl. ezeket a mondatokat: *higgye, a ki hiszi; tegye, a ki teheti*, vagy e közmondásokat: *a ki másnak vermet ás, maga esik bele; a ki diákul tud, a pappal is szólhat* stb. Az előbbi két mondatnak eredetileg ez volt a képe nyelvértékünk előtt: *higgye az, ki hiszi; — tegye az, ki teheti; az* utóbbiaké pedig: *az, ki másnak vermet ás, maga esik bele; — az, ki diákul tud, a pappal is szólhat*. Ép így elemezhetjük, illetőleg vihetjük vissza eredeti fölfogásuk módjára a következő összetett mondatokat is: *legyen, a mi lesz = legyen az, mi lesz; — jöjjön, a minnek jönnie kell = jöjjön az, minnek jönnie kell*, stb. Tehát az efféle összetett mondatokban a főmondat alanya, a mutató névmás — akár utól, akár közből állt a mellékmondat — mindig a relativ mondat kezdő névmásával volt tőszomszédságban. Ez bizonyára elégséges ok volt arra, hogy idővel, az esetek nagy számánál fogva, a mutató és a vonatkozó névmás állandó szópárként tűnjenek föl nyelvértékünk előtt s egygyé, egységes relativ névmássá forrjanak a nyelvtudatban. Gondoljuk meg, mily nagy lehet statisztikailag az oly összetett mondatok száma, a melyekben a relativ mondattal jelzett dolgok a főmondatban alanyul állanak. Ha a főmondatból csupán a mutató névmást s a mellékmondatból csak a relativumot vesszük különböző viszonyú alakjaival, már is a következő határvégiszópárokat fogjuk összeállíthatni: *az, ki; az, kit; az, kinek; az, kiről; az, kitől; az, kiből; az, kivel; az, kiért; az, kihez* stb.; *az, mi; az, mit; az, miben; az, miért; az, miről; az, mi végett; az, minnek; az, mihez; az, mivel* stb. stb. Képzeljük végig e pusztá szópárokat valamennyi lehetséges gondolatviszonyon, s meg fogjuk érteni, hogyan lehe-

tett belőlük a fő- és mellékmondat közti határvonal elhomályosultával (vö. a fentebbi analogiákat) először is *akki, akkit, akkinek, akkiről, akkivel; ammi, ammit, ammiről* stb., a mint népünk ma is ejti, s aztán, írásban és kiejtésben, a *ki* (illetőleg *aki*), a *kít, a kinek, a kiről; a mi, a mit, a miről*, stb. stb. Mikor már ennyire állandóvá lett a mutató és a relatív névmásnak e kapcsolata, az analógiának egyszerű továbbterjedése kellett csupán, hogy az *a* a relativum oly alakjai elé is odajárulhasson, a melyek nem vonatkozhatnak nominativusi mutató névmásra, például a *mint, hogy(an), mennyi, milyen* elé: *a mint* vetsz, úgy aratsz; *a hogy* *) tudod, úgy tedd, stb., s egyáltalában, hogy az *a ki, a mi* stb. oly főmondatok relatív mondataiban is fölléphessen, a melyekben a mellékmondat nem nominativusos mondatrészre (illetőleg nem nominativusi mutató névmásra) vonatkozik, pl. *a mit* mondasz, fontold meg', ebből: *azt, mit* mondasz, fontold meg'; *a ki* el akar menni, elkísérem', ebből: *azt, ki* el akar menni, elkísérem, stb.

Hadd idézzünk itt néhány érdekes régi és új példát, a melyekben a fejlődésbeli átmenet lehetősége szinte szembeszökő s a melyek lelkünkben e magyarázat ötletét megvillantották.

«*Az* *ky* kezeleb az zenhoz, az jonkab fytezik»: *a ki* közelebb (van) a szénhez, inkább fűtözik (LevTár, I. 23); «*as* varmege embere *as ky* en velem jarth *as* samlallason, ewys keuanya en thelem *as ew* jargalassath» (uo. 35); «*az* szamvetes-nec rövid és hasznos vta auagy módgya, melyből igen könnyen meg tanólhattya *az ki* számuetés-nec dolgaiban foglalatos akar lenni» (Magyar Arithm. 1591-ből, A₂), e példában épen a két mondat határára áll a két szó; «hiában való csevegés, *azmit* némelyek mondanak, hogy...» (Molnár Albert Kálvin-fordításában, I. Beöthy: Irodalomtört. I. 275); «*az, ki* igen mély kutnak fenekéről az eget nézi, délszínben is meglátja az égi csillagokat, *az ki* pedig az kutban nincsen, az napnak ragyogása miatt nem láthatja» (Csombor Márton «Udvari schola»-jából idézi Vécsey Tamás, Nemzet VI. 135. e. l.); «*az, kit* előbb védtél, maga is ellenség» (Toldi Szerelme, VI. é. 9. vsz.); «hisz *az, ki* őt szerette még, többé már fel nem kel» (Eötvös «Megfagy. gyermek»); «annyira dominálnak a körülmények, hogy *az, ki* komolyan akar bolgár fejedelem lenni, a dolog lényegére nézve aligha adhatott más választ, mint...» (Nemzet, VI. 195. vez.); «szellemének szerencsés egyetemességénél fogva *az, mit* Trefort culturpolitikájának nevez, kiterjed az egész állami és társadalmi életre» (uo. 134. sz.), stb.

*) A Halotti Beszédben s a Königsbergi Töredékben, mint föntebb láttuk, ez is csak *hug* alakban fordul elő.

Az utóbbi példákban íróink maguk is érzik a mutató és relativ névmás különállásának szükségét; azonban minden értelmi zavar nélkül valamennyi mondatban fölcserélhetnők az «*az, ki*»-t a közönséges összevont *a ki* relativ névmással, s hogy az efféle mondatokban az «*az, ki*» egyszerű *a ki*-vé vonódhatik, megjegyezte már — mint dolgozatunk írása közben észreveszszük — Simonyi is (Kötöszók, I. 222), a nélkül, hogy ez észleletét a relativum egész eredetére ki merete volna terjeszteni.

Ugyanazon jelenség szülte tehát a teljesebb, *a*-val ejtett relativumokat is, mint a fejezetünk elején tárgyalt kötöszókat: *úgy-hogy, a nélkül hogy* stb. Ezekben is a fő mondat mutató névmása olvadt a mellékmondat kötőszavával egységes kötöszóba, valamint az *a ki, a mi*-ben, hol a relativummal egységes relativ névmássá forrott. A mi pedig a használat továbbterjedését, általánossá válását illeti, annak is ismerjük már fejtegetéseinkből elég analogiáját. Csakúgy terjedt el az *a ki, a mi* névmás minden relativ mondatviszony kifejezésére, mint a hogy a *mint* és *egy* szavakból eredt *mintegy* használata általánossá vált többszámú nevek, sőt határozók, igék s általában bárminő szók előtt is.

Eme mutató névmással kapcsolódott relativumunkhoz egészen hasonló fejlődést észlelhetni olykor a latin és franczia nyelvekben is. Amabban nem ritkaság vonatkozó mondatok elején az *id quod* névmáskapcsolat, melynek első szava mutató, másika vonatkozó névmás. Pl. «modo fac, *id quod* [magyarra is épen *a mi*-vel fordítandó] est humanitatis tuæ, ne quid aliud cures hoc tempore, nisi ut quam commodissime convalescas» (Cicero Ad fam. XVI. 11); «nam ad me P. Valerius scripsit, *id quod* ego maximo cum fletu legi, quemadmodum a Vestæ ad tabulam Valeriam ducta esses» (Ad fam. XIV. 2); «de quo homine vos, *id quod* maxime facit auctoritatem, tanta et tam præclara iudicia fecistis?» (Cicero De imp. Gn. Pomp. c. XV.), stb.*) A franczia hasonló módon használja a relativ névmást a mutató *ce* kíséretében, még pedig nagyon gyakran. E közmondásban pl. «*ce que* femme veut, dieu le veut» (*a mit* a nő akar, isten akarja), a *ce que* tökéletesen megfelel a magyar relativ névmás eredeti származásának s a példa maga egészen úgy elemezhető, mint a magyar relativ mondatok: *ce*,

*) Vö. Gossrau: Lateinische Sprachlehre², 246. §. 4. jz.

que femme veut, dieu le veut. Ilyenek e mondatok is: *tout ce qu' il dit est verité; ce qui est inutile est toujours trop cher* (vagyis: *ce, qui est inutile, est toujours trop cher*), stb.)*

Relativumaink teljesebb alakjának eme magyarázatával már most teljesen összeegyeztethető a hangsúlynak sokat vitatott kérdése is. Megállapítottunk lehet tekintenünk, hogy a relativ névmás, a mennyiben rajta némi hangsúly észlelhető, e súlyt az *a-n* viseli, különben pedig a mondatbeli értelmi hangsúly mellett ép oly súlytalanul viselkedik, mint általában a kötőszavak (vö. Albert János cikkét, Nyr. XXI. 26). Hogy a hangsúly az *a-n* mutatkozik, szintén csak a mellett szól, hogy névmásainknak e kezdő járuléka nem névelő; a névelő ugyanis mindig hangsúlytalan. Ellenben a főmondatoknak relativ mondatokra utaló mutató névmásai mindig hangsúlyosak szoktak lenni (pl. *annak* adom, a ki többet ígér; maradjunk *annál*, a miben megállapodtunk; fő *az*, a mit már megmondottam, stb.), s innen van, hogy relativumainknak hasonló, mutató névmási eredetű *a*-ja is mind e mai napig megőrizte eredeti kiemelő, ráutaló hangsúlyának némi maradványát.

E dolgozat sajtóba jutása előtt lettem figyelmessé Aranyinak rövid értekezésére: «Az *aki* az Akadémiában» (Hátrahagyott Prózai Dolgozatok, 343—350). E cikket Arany Joannovicsnak főntebb idézett értekezése s a kérdés körül az időben folyt vita alkalmából tette közzé *Koszorú*-jában s benne az *a ki* eredetére nézve a valóhoz, fejtegetéseink eredményéhez, annyira közel járó magyarázatot ad, hogy hiányai és némi tévedése daczára érdekesnek tartjuk teljességében való ide iktatását.

«A mutató névmást még csak azért emlegették eddig [t. i. az *aki* kérdésében], hogy kimutassák a vele rokonítás képtelenségét.» Pedig Arany mégis itt keresi a magyarázatot. «Ha például — foly-

*) A francia *lequel, laquelle* relativ névmás talán egészen azon az úton vált egységes relativummá, mint a magyar *a ki, a mi* = *az, ki; az, mi*. Úgyhogy elemeire nézve is szakasztott mása volna a magyar *a melynek*, a mennyiben a *mi mely* névmásunk is voltaképen annyi mint *mily*, azaz *qualis*, a miből a francia névmás utórésze, a *quel, quelle* származik.

tatja — ezt mondanók (régén gyakran irtak hasonlót): „*az ki* istent féli, meg nem csalatkozik“, vajjon egészen absurdum lenne-e az *az-t* mutató névmásnak venni? „*Az* mitől tartottam, megtörtént“, csak egy comma kell, hogy mutató névmás álljon a *mi* előtt. Oka egyszerű. Miután a *ki*, *mi* kérdő névmások: ha szükség volt belőlük visszahozót alkotni, mely nem létezett, egyszerűen mutató névmást tettek eléjük. Ez analógiát azután átvitték a többi kérdőszóra is: *mikor?* *mint?* *miképen?* *hány?* *hol?* stb. és lőn: *az* mi koron, *az* mint, *az* hány, *az* hol vagy *az* holott. Később a *z* elhagyatván, lett helyette az *a* erőteljesb hangoztatása: *a'ki*, *a'mi*, *a'hol*, *a'hány*, mely mai napig él.»

Az a *ki*, *a mely* stb. relativumok valóban oly mondatok alapján keletkeztek, minőket Arany idéz. A *ki*, *mely* stb. névmások előtt azonban a mutató névmás (*az*) nem azért állt, hogy ama kérdői eredetű névmásokat relativumokká tegye. A kérdő névmás mint ilyen e nélkül is relativummá fejlődhetett, s nélküle is fejlődött azzá, mint tudjuk s mint a legrégibb beszéd mód (vö. HB., KTör. stb.) tanúsítja. Ellenben igazi linguistai leleménnyel teszi Arany azt a helyes megjegyzését, hogy az alapul szolgált az *ki*, az *mi*-ből átvitték az analógiát a többi névmásokra is.

ZOLNAI GYULA.

Olasz szavainkhoz. *Bolyóka*, *bolyók*, *balyók*, *balyókás*, *bolyókás* stolidus, fatuus; albern, töpel (a Heltainál, CzF.-nál s Nyr. XVII. 92. említett *bolyó* a *bolyóka*, *bolyókás* alakokból lehet elvonva, s erre a némileg rokon jelentésű *bohó bohókás* szók is okot adhattak): ol. *batocco*, *balucco* maulaffe, töpel (*alla balocca* töplischer weise; *balocco* zeitvertreib, kinderspiel). A *bolyóka* tehát nem egy eredetű a *bohó* és *bolyog* szókkal, mint Szarvas véli Nyr. XVII. 390.

Borbotlya: ol. *berbero* sauerdorn.

Bufa a) *buccosus* MA. immanis, ingens RMK. IV. stb. NySz. b) pofa Adámi és Tsz.: ol. *buffo* aufgeschwollen, aufgeblasen; windstoss; *buffa* aufschwellung, aufblasung.

Buzerál: *buserare* sodomiterei treiben, tkp. durchlöchern (*bugerare*, *bucherare*, *bucare*; — *buco* loch). — Bizonyára olasz a *buzeró* bilárdműszó is.

Czédula: ol. *cedola*, *cedula* (ez a latin *schedula*-ból mint *schisma*-ból ol. *cisma*).

SIMONYI ZSIGMOND.

A mód- és időalakok.

(Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanához.)

Budenz József hagyatékából.

61. §.¹⁾ Modus és Tempus.²⁾

Az egyes ugor nyelvek az állítmányul szolgáló egyszerű (nem szerkesztett) igealakokon még az állítás milyenségének (módjának, modalitát der aussage, *φωχική διαθήσις*) is több kevesebb különbségét fejezik ki, — vagyis felmutatnak az egyszerűen állítón, indicativuson kívül még egyéb igemód-alakokat is. De ezen igemód-különbségek fölfogására és kifejezésére nézve az egyes ugor nyelvek csak részben egyezők egymással, a mi arra mutat, hogy a közös ugor alapnyelvben az állítás modalitásának feltüntetése épen csak megindult volt, s e tekintetben a részletes kifejlődés és megállapodás még csak az uorság egyes ágaiban, illetőleg egyes ugor nyelvekben történt. Azonban az is észrevehető, hogy egyik másik ugor nyelv már vesztett is megvolt módalakot (így pl. a mordvin az *n*-es alakot, mely pedig a finnben és cseremiszen, sőt északi ugor nyelvben is megvan).

Megjegyezvén, hogy a szoros modus-érték meghatározására a módalakoknak csak főmondatbeli használata szolgálhat, az ugor nyelvekbeli módalakokat következő három főérték alá foglalhatjuk:³⁾

¹⁾ A könyomatú íveken 68. §.

²⁾ Még kérdés melyik előbbvaló: modus-e v. tempus? [E részhez vö. Setälä: *Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambbildung in den finnisch-ugrischen Sprachen.* Helsingfors 1886.]

³⁾ Törökben, mongolban speciálisabb fölfogás: hogy ott volt-e a beszélő; tapasztalati és állítólagos (más után mondja). Bálint NyK. XIII. 220.

- a) *Indicativus* (egyszerűen, valónak állító).
 b) *Potentialis* (föltételesen, lehetségesnek állító, pl. a finn *conc., cond.*).
 c) *Imperativus* (optativus, kívántnak, óhajtottnak kifejező).

A két utóbbi modusérték egyaránt ellentétben áll az *indicativussal*, s különben is egymással szorosan érintkezik. Így pl. néha a *potentialis* alak is fejez ki óhajtást (m. *enném ich möchte essen*), kivált alkalmas segédszók mellett (*bár jönne, vajha jönne, alhatnám: ich möchte schlafen*).

Bármilyen módú állítmányige különös (illetőleg mellékes) meghatározás nélkül a jelen időre vonatkozik (*praesens*, mely szorosan csak a beszéllőnek idejével azonos, ellentétben multtal és jövővel, — vagy határtalan, illetőleg ellentét nélkül való idő, melyben természetesen a szorosan vett jelen is bennefoglaltatik). Az állítmányigének bizonyos időre vonatkozását az ugor nyelvek csak az *indicativus*-módnál fejezik ki (t. i. egyszerű igealakokkal, nem szerkesztéssel vagy körülírással, pl. *jött legyen, jött volna, finn olkoon mennyt, lienee tullut*) — s itt is az amúgy is értett jelen idő ellenében csak a múlt idő nyert megkülönböztetett kifejezést (míg a jövő idő értelme benne-foglalva maradt a *praesens* alakban, vagy tüzetesen körülírással fejeztetik ki: *fog jönni, on tuleva*). Ezen *functio* (*tempus praeteritum*) kitételére alkalmazott alakok közt egy van, mely az ugor-ságnak mindkét ágában előfordúl (finn *meni, lapp manni, magy. mene*) s e szerint még az ugor alapnyelvből való. Ezenkívül egyes ugor nyelvekben nyilván későbbben alkalmazott külön alakok is vannak (pl. magy. *ment, finn mennyt, lapp mannam*), melyek, egyik másik múlt időalak mellett, bizonyosan azzal eredetileg nem is voltak teljesen egyértékűek (pl. *tuda, mene* mellett *tudott, ment*).

A *modus*-, illetőleg *modus tempus*-jelentéssel járó igealak, mely az alanyra mutató személyragokat elfogadván, állítmányigévé válik, az ugor nyelvekben részint külön képzőkkel készül, részint még a csupa igetővel egyező (jelesen többnyire ilyen az *indicativus*, másutt az *imperativus* alak, időre nézve az *indic. praesens*-alak). Az ugor *modus*- és *tempus*-tőket, a mennyiben az alanyval egyenletben állanak, *névszótőszzerűeknek*, az az *nomen agentis*-féléknek kell tekintenünk (pl. *tudunk* e h. *tudo-muk* =

tudó + mi = tudó(k) + mi); némely ugor indicativus-tők (mind praesens, mind praeteritumbeliék) csakugyan nomen verbale (nomen agentis)-képzésűeknek bizonyulnak (azaz pl. *tudo-nk* helyett *tudó-nk*-féle alakok fordulnak elő). Egyébként a modus és tempus kifejezésére használt képzések eredetét részben bizonyos *fogalom-határozó* (frequentativ—continuativ, momentán—perfectiv) igető-képzésekben találjuk meg.

62. §.*) Indicativus : praesens.

A) A csupa igető mint indic. praesens-tő.

Finn: *anta-*: 1. *annan*, 2. *annat*, 3. *antaa* (e h. *andan*, *andat*, *andaa*) | *elä-*: 1. *elän*, 2. *elät* | *tule-*: 1. *tulen*, 2. *tulet* | *sano-*: 1. *sanon*, 2. *sanot* | *kuulu-*: 1. *kuulun*, 2. *kuulut* | *käänty-*: 1. *käänny*, 2. *käännyt* (e h. *käändyn*, *käändyt*) | *lupaa-*: *lupaan* | *tuo-*, *syö-*, *saa-*, *käy-*: *tuon*, *syön*, *saan*, *käyn*.

Lapp: lpS. *orro-*: 1. *orrob*, 2. *orroh*, pl. 2. *orrobete* | *lokke-*: *lokkab*, *lokkah*, plur. *lokkabete* | *ece-*: *ecab*, *ecah*, *ecabete* || lpF. *lodno-*: 1. *lodnom*, 2. *lodnok*, 3. *lodno*, pl. 2. *lodnobättet* | *lokka-* (*loja-*): 1. *lojam*, 2. *lojak*, 3. *lokka*, pl. 2. *lokkabättet* | *boatte-* (*boada-*): *boadam*, *boadak*, *boatta*, *boattebättet* | *adde-*: *addam* stb. | *bagade-*: *bagadam*, *-dak*, *-da*, *bagadäppet*.

NB. *e*: a váltakozására nézve: *vuoste* (f. *vasta*): ill. *vuostai* (*vuostasam*); lpS. *kukke*: *kukken*, *kukket* — *kukkas* messzire *vuolge*- *abire*: *vuolgate*- *aufferre* stb.

Magyar: **a)** *mond*, (*mondo-*, *monda-*): *mondok*, *mondol*, *mondonk*, *mondunk* (**mondomuk*), *mondotok*, *mondanak* — *mond mond'(n)*, v. ö. ennek ellenében **a** praeteritum: *monda*); *veré-* (*veré-*): *verék*, *verél*, *verénk*, *verünk* — *ver*, *verték*, *vernek* stb.

b) frequentativ igetővel: *tész-*, *visz-*, *vész-*, *hisz-*, *isz-*, *lész-* (illetőleg *tészé*, *vészé*, *iszó*) stb. *tév-sz*, *viv-sz* stb. helyett; — *alusz-* (*alsz-*), *feküsz* (*feksz*), *nyugosz* (l. 3. §.).

vagy- e h. *valgy-* | *megy* (*mëngy-*): *megyék*, *mëngyék* || **van** *mënek* is (v. ö. *mënsz*, *mënték*, *mënnék*); l. 7. §. jegyz.

Osztják: frequ. (-l képzős) igető (l. fent 4. §.): **oszt** B. *man-*: *manl-* *menni*: praes. 1. *manlem*, 2. *manlen*, 3. *manl*

*) A könyomatú íveken 69. §.

(= oszt. S. *menlem, menlen, menl*, T. 1. *menlenx* = oszt. T. 1. *mendam*, 2. *mendan*, 3. *ment*, T. 1. *menden*).

A **zürj.-votj.**, **cser.** nyelvek csak részben használnak csupa igetőt (l. alább); a **mordvin** még segédigével is él.

B.) **Nomen verbale** (nom. agentis) mint ind. **prae-sens-tő**.

Vogul: *ol-* lenni (*val-, vol-*), **vog B.** pr. 1. *olēm*, 2. *olēn*, 3. *oli*; **Dual.** 1. *olimen*; **T.** *olen*, 2. *oleēn*, 3. *olēt* = **vog K.** 1. *olem*, 2. *olen*, 3. *oli*; **T.** 1. *olov*, 2. *oline*, 3. *olat*.

vog K. <e, a-val: 1. *menem, menam*; 2. *menen, menan*; 3. (csak) *meni*.

meg *g, v-*vel; **pl. var-**: 1. *vargam*, 2. *vargan*, 3. *vari onč-, oš-*: 1. *ošgem*, 2. *ošgen*, 3. *onči*.

jej- jönni (származékai: **part.** *jejm, jejne*
frequ. *jejent*, **mom.** *jejmt-*)

1. *jejevem*, 2. *jejven*, 3. *jejv* **T.** *jejgem*, 2. *jejgen*, 3. *jejg*

Szintígy: *te-* enni: *tegem* | *mi-* adni: *migem* | *vi-* venni: *vigem*.

NB. **vog L.** (Ahlquist szerint) *pil-* félni: 1. *pilem*, 2. *pilen*, 3. *pili*; **D.** 1. *pilimä*, **T.** *pilivä*, 2. *pilinä*, 3. *pilet*. V. ö. a **vogulban** <i képzős **nom. ag.**, 30. §.

Zürj. Votják: <a, o képzős tő (l. fent 29. §.):

Zürj. egy. 1. *kera*, 2. *keran*, 3. *keras*

T. *keram kerannid* (**P.** *kerat*) *kerasni* (**P.** *kerasö*)

Votj.: egy. 1. *karo*, 2. *karod*, 3. *karož*

T. *karomi karodi karozi*

E mellett még A.-hoz tartozó 3. sz. **zürj.** *kerö*, **votj.** *karä* (59. §.)

Cseremisiz: <e és <a tő; meg részint csupa igető (A. szerint):

igető *pokto*:

pr. egy. 1. *poktem*

2. *pokted*

3. *pokta*

T. 1. *poktena*

2. *pokteda*

3. *poktad*

igető *tolo*:

pr. egy. 1. *tolam*

2. *tolad*

3. *toleš* (*ulo*)

T. 1. *tolona*

2. *toloda*

3. *tolod*

NB. <a-ra nézve l. a 29. §. végét, — <e-ben meg az **ugor** -j, **nom. ag.** képzés ismerhető föl.

Mordvin: præs. 3. szem.-alak a -j (<i, i) nom. agentis:

igető M. *kulī-*, E. *kulo-*: pr. 3. M. *kulī*, E. *kulī*

(Több. *kuliht*, E. *kulit*)

pele- *pele-*: *pele* *pele*

(Több. *pehiht*, E. *pelit*, *pelt*)

rama- *rama-*: *ramaj* *rami*

(Több. *ramajht*, E. *ramit*)

NB. Az 1. 2. személyű alakok segédigével (1. *an*, 2. *at*, T. 1. *ama*, *anok* 2. *ada*, *ado*); pl.

pr. 1. *kulan*, 2. *kulat*, T. *kulitama*, *kuldanok* 2. *kulitada*, *kuldado*, s itt alapul jóformán a c s u p a i g e t ő szolgál, melyhez mint nom. agentis értékű alakhoz, többes-képző is járul *kulit-*, *kuld-*. (Lásd: Mordvin nyelvtan 28. §.)

63. §.*) Indicativus: präteritum.

A) -j (<i, i) képzős präteritum-tő; eredetileg azonos a -j-féle (30. §.) nomen agentis képzéssel, tekintve hogy amúgy is múlt időre vonatkozás (illetőleg nom. acti-féle érték) fejlődik ki a nom. agentisen: észt *minev* (f. *meneva*) «vorig, vergangen»; finn *kuolia* «mortuus» (*lyön kuoliaksi*), észt. *kõlja* «leiche, halott», cser. *kološo*, *kolokšo* «halott»; cser. *orše* «veszett» (pi kutya).

Finn. Igető: *anta-*, *elä-*, *tule-*, *ole-*, *sano-*, *kuulu-*:

præt. tő: *antoi*, *eli*, *tuli*, *oli*, *sanoi*, *kuului*

(ragozva 1. *annoin*, *elin*, 2. *annoit*, *elit*, 3. *antoi*, *eli*, stb.)

igető: *lupaa-*, *kokoa-*, *lisää-* (e h. *lupata-*, *kokota-*, *lisätä-*):

præt. tő: *lupasi*, *kokosi*, *lisäsi* (e h. *lupati* stb.) — L. Finn nyelvt. 22. §.

Ez ilyen -si végű præt. képzést az észt nyelv kiterjesztette olyan tökre is, melyek végén lappangó *t* (*d*) nincsen, pl. *luge-től*: *lugesin*, *pida-*: *pidasin*, *omble-*: *omblesin*; ellenben még csakis *i*-vel pl. *näge-*: *nägi*, *jõ-*: *joi*, *tule-*: *tuli*, *peze-*: *pezi*, *sä-*: *sai*.

Mordvin.

Tő	<i>kulī-</i> , E. <i>kulo-</i> :	<i>pele-</i> :		<i>rama-</i> :	
pr. 1.	<i>kulīn</i>	<i>kulīn</i>	<i>pelin</i> , E.	<i>pelin</i>	<i>raman</i> E. <i>ramin</i>
2.	<i>kulit</i>	<i>kulit</i>	<i>pelit</i>	<i>pelit</i>	<i>ramat</i> <i>ramit</i>
T. 1.	<i>kulimä</i>	<i>kulinek</i>	<i>pelimä</i>	<i>pelinek</i>	<i>ramamä</i> <i>raminek</i>
2.	<i>kulidä</i>	<i>kulide</i>	<i>pelidä</i>	<i>pelide</i>	<i>ramadä</i> <i>ramide</i>

*) A k. íveken 70. §.

NB. A 3. szem. egy külön alakú nom. verbale (n. ag., n. acti)-val egyező: *kules* (E. *kulož, kuloš*), *pels* (E. *pelež, peles, pelš*) s így össze nem zavarható a præs. 3. szem. alakkal (*kuli, peli*).

Cseremis. Azon igetők, melyektől præs. 1. szem. <am végű, pl. *tolo-* (*tol-*) præt.: 1. *tolom*, 2. *toloč (-eč)*, 3. *tolo*, T. 1. *tolna*, *tolda*, *toleve*; — *ulo-* (*ulam* vagyok): *elem*, *ele*, *elna*, *eleve*.

NB. Egyéb igéktől van *š-es* præteritum (*pokto-*, præs. *poktem*: præt. 1. *poktošom*), de a több. 3. szem. az előbbiekkal egyezőleg alakul (*poktëve*).

Zürj.-votják.

Zürj. ker- (<i>ker-</i>) igető:	votj. kar- (<i>kar-</i>):
1. <i>keri</i> , 2. <i>kerin</i> , 3. <i>keris</i>	1. <i>kari</i> , 2. <i>karid</i> , 3. <i>kariz</i>
<i>kerim</i> <i>kerinnid</i> <i>kerisni</i>	<i>karimi</i> <i>karidi</i> <i>karizi</i>

Lapp. a) Lp. F. igető *lokka-* (præs. 1. *lojam*):

præt.: egy. 1. <i>lokkim</i> , 2. <i>lokkik</i> , 3. <i>lojai</i>
D. <i>lojaime</i> <i>lojaide</i> <i>lojaiga</i>
T. <i>lojaimek</i> <i>lojaidek</i> <i>lokke</i> .

Igető *bagade-* (*bagadam*): præt. *bagadim*, *bagadi* stb.

lodno-: *lodnum*, *lonoi*, *lonoimek* stb.

b) Lp. S. igető: *ece-* (præs. 1. *ecab*):

prt. egy. 1. <i>ecib</i> , 2. <i>ecih</i> , 3. <i>eci</i>	orro-: 3. <i>orroi</i>
D. <i>ecimen</i> <i>eciten</i> <i>ecika(n)</i>	<i>valde-</i> : <i>valdi</i> , <i>väldi</i>
T. <i>ecime</i> <i>ecite</i> <i>ecin</i>	<i>vuolge-</i> : <i>vuolgi</i> , <i>vuelgi</i> .

Igető; *tobbele-*: *tobbeli*, *tobbeleikan*, *tobbelijen*.

Magyar. <á-, é-, a' | <é-, e'. Igető *mondo-* (*monda-*), *vere-*:

1. <i>mondék</i>	<i>verék</i> (e h. <i>mondajk</i> , <i>verejk</i>)	de <i>mondo-k</i> <i>verék</i>
2. <i>mondál</i>	<i>verél</i> (e h. <i>mondajol</i> , <i>verejöl</i>)	<i>mondo-l</i> stb.
3. <i>monda</i>	<i>vere</i> (e h. <i>mondaj,</i> , <i>verej,</i>)	<i>mond</i>
T. 1. <i>mondánk</i>	<i>verénk</i>	stb. <i>mondonk</i>
2. <i>mondátok</i>	<i>verétek</i>	stb.
3. <i>mondának</i>	<i>verének</i>	
1. - <i>kodám</i> ,	ellenben:	- <i>kodom</i>
2. - <i>kodál</i>		- <i>kodol</i>
3. - <i>kodék</i> (- <i>kodoj,-j,k</i>)		- <i>kodik</i> (<i>kodo-jok</i>).

B). Egyéb nomen verbale (n. ag., n. acti) mint ind. praet.-tő (t. i. olyan, mely személyragokat elfogad, szerkesztő segédige nélkül).

Cseremisiz. Rendes nom. agentis-alak *-šo, še* (*-kšo, kše*-ből 30. §.: *kološo, kolokšo* «halott»); az *<em* præs.-vel járó igéknek általában *-šo, -še*-féle praeteritumuk van (kiv. több. 3. szem *<ére*).

Igető *pokto-* (præs. 1 *poktem*): *mi-* (*miem*):
 præt. 1. *poktošom* T. *poktošna* *mišem, mišna*
 2. *poktošeč* *poktošta* *mišet, mišta*
 3. *poktoš* (*poktéve*) *miš* (*miére*).

NB. Más természetű az észti *s*-es praeteritum, l. fent A) alatt.

Mordvin. Præt. 3. szem. *-ś* (*s*), *ž*, több. *-št* (*st*) = mordE. *-ž* nom. praeteriti, mely jóformán = cser. *-šo* (*-kšo**) ; — pl. *kulikulo*-tól: prt. 3. *kuliš*, E. *kuloš, kulož* «meghalt» (*kulož* amúgy «halott mortuus»); többes 3. *kulist*, E. *kulošt*; — *pele*-tól: *pels*, E. *peleš, pelež* «fél», T. *pelst, pelešt*.

C) Közvető igealképzéssel (mely jóformán eredetileg momentán értékű) alakult praet.-tő:

Vogul, és pedig vogL. (Ahlquist szerint) *kol*-tól:

præt. 1. *kolsim*, 2. *kolsin*, 3. *kols pil*-tól: *pilsim, pilsin, pils*
 D. *kolsam kolsan kolsii* *pilsäm pilsän pilsii*
 T. *kolsan kolsan kolst* *pilsän pilsän pilst*

vogB. (*ol*-)

vogK.

Egy. 1. *olsem*, 2. *olsen*, 3. *ols* E. 1. *olsem*, 2. *olsen*, 3. *ols, oles*
 D. *olsämen olsän olsi* T. *olsov olsan olset*
 T. *olsu olsen olset*

Osztják B. *man-* menni-től: *vog*-tól:

1. *mansem*, 2. *mansen*, 3. *mans vogsem, vogsen, vogis*
 T. *mansu manseta manset vogsu vogseta vogset*

V. ö. *-s*-féle momentán igealképzést 14. §.

D) Összevont szerkesztett praeteritum:

Cseremisiz. (Cser. M.)

1. *poktenam*, 2. *poktenat* 3. *pokten*
 T. *poktenna poktenda poktenet*

*) [Itt Budenz az ívek 38. §-a f) pontjára utalt, hol a mord. *-ž*-képzős 'nomen praeteriti' volt röviden tárgyalva. De a kidolgozott Alaktan megfelelő helyén már más nézete van, l. 34. §. 4.]

CserS. 1. poktenam, 2. poktenad, 3. pokten

T. pokten-ulona, pokten-uloda pokten-ulod.

CserS. 1. tolnam, tolonam, 2. tolnad, tolonad, 3. tolon.

T. tolon-ulna, tolon-uloda, tolon-ulod

NB. Plusquamprf. tolon-elem, eleč, ele

T. elna, elda, eleve

NB. Cser. M. (a Bibliában) még eléfordúl: lüdenlam (az az: lüden-ulam) e h. lüdenam.

Magyar. A -t (tt)-féle praeteritumnak (*mentem, mondottam*) kétség nélkül alapul szolgál a -t (-tt) képzős nom. verbale (n. acti, n. praeteriti, *ment, mondott* 34. §.), mely egyszersmind ragtalan egy. 3. szem. alak; hogy a többi alakok nem csupán személyragok hozzájárulásával készültek, sejthető a 2. szem. <ál, él (s nem <ol, el, öl) után; tekintetbe jön az állandó a, e (azaz *ä*) vocalis is (*mondottam, mondottatok, mondottanak; vertem* stb.). Ezen alaki sajátságok pedig magyarázhatók egy segédige fölvételével, mely úgy jutott lappangásba mint a cser. *tolonam*-ban az *ul-* «esse» ige (e h. *tolon-ulam*). Segédigéül állhatott a *valék, valál, vala-hoz* tartozó praesens, még a *val-* (nem a továbbképzett *vagy-* azaz *valgy-*) tőtől: **valom, valol, valunk, váltok, valnak*. E szerint pl. *mondottál* ebből *mondott-valol*; — *mondottam*, legközelebb e h. *mondottám* ebből: *mondott-valom*.

NB. «Esse» igével szerkesztett praeteritum divatos még a finnben (*olen antanut, olet a., on a.* stb. Nyelvt. §. 31.); a lappban: *läm addam, läk a., lä addam* stb.

64. §.¹⁾ Potentialis.

A) -n alapképzővel.

Magyar: -*na'*, -*ne'*, illetőleg -*ná.*, -*né*-képzős potentialis-tő; vége (<*á, é*) egészen az ind. praeteritum képzéssel egyező, a mi arra mutat, hogy az -*n*-es alapalak eredetileg fogalomhatározólag képzett ige-tő. Találkozik is a fogalomhatározó ige-képzések közt egy -*n* (illetőleg -*m*)-vel való képzés, melynek értéke (momentán cselekvés) a potentialis-fele módérték indicálására czélszerűen felhasználható volt.²⁾

¹⁾ A k. íveken 71. §.

²⁾ De korán külön kellett válnia [a mom. -*m*-től], mert a vo-

pl. *adnék, ádnál, adna ; adnánk, adnátok, adnának.*

vernék, vernél, verne ; vernénk, vernétek, vernének.

1. *fáznám* 3. *fáznék (fáznaik) ;* 1. *enném* 3. *ennék (enneik, -nejék)*

S itt pl. az *adnék* alak (mely mellett még *adnák* is fordul elé) = **adnajk* v. *adnojik*, épen úgy m. *adék* = **adajk, adojk.*

Finn: -*ne* képzős potentialis (úgynev. «concessivus», l. Finn nyelvt. 27. §.):

Igető <i>anta-</i> : conc.	1. <i>antanen,</i>	2. <i>antanet,</i>	3. <i>antanee</i>
	T. <i>antanemme</i>	<i>antanette</i>	<i>antanevat</i>
<i>elä-</i> :	<i>elänen,</i>	<i>elänet,</i>	<i>elänee</i>
	<i>elänemme,</i>	<i>elänette,</i>	<i>elänevät.</i>

Ragozása tehát olyan mint valamely *e*-végű igitőnek ind. præsense (pl. *tulen, menen* stb.); *e* pedig a finnben elég közönséges tövég-vocalis, s ezért a -*ne* potentialis töben jóformán csakis az -*n* képzős momentán igitőt kell fölismernünk¹⁾ (a milyen pl. *pakene*- «elfutni» azon *pake*- mellett, melytől *pako* «fuga»). Megjegyzendő hogy az észti nyelv, kivált a régibb kelti népköltészetben (Kalevi poeg) még sokszor él -*ne* képzős igitővel (észrevehető érték-külömbőség nélkül).²⁾

Cseremis: -*ne* (állandó *e*-vel, a mi a cser. nyelv speciális hangtana szerint, régibb -*n_aj*-ra mutat), potentialis: ragozva, pl. *tolo-* (*tol-*)-tőtől; 1. *tolnem*, 2. *tolned*, 3. *tolneže*; T. 1. *tolnena*, 2. *tolneda*, 3. *tolnešt*; — *pokto*-tól: *poktenem* stb.

Jelentésére nézve: pl. *kõ olaš kajneže ki akar a városba menni (ki menne)? kolneže, kuze tudo mura hallaná (szeretné hallani), hogy énekel ő; menan coderaške tolgečen, puštnem tudom ha a mi erdönkbe jönne, megölném őt.*

Vogul. V o g L. (Ahlquist): -*nē*, -*ni* képzős potentialis (conditionalis), pl. *kol-* *halni*-től:

1. <i>kolnem,</i>	2. <i>kolnēn,</i>	3. <i>kolni</i>
Dual. <i>kolnima</i>	<i>kolnina</i>	<i>kolnii</i>
Több. <i>kolniva</i>	<i>kolnina</i>	<i>kolnēt</i>

gulban itt -*n* van, holott különben -*m* [l. 10. §. — Későbbi bejegyzés].

¹⁾ De vö. cser. [Kés. bej.].

²⁾ Maradványa-e a modusnak?

Szintígy vogK. 3. *χ. ultni* maradna, *mini adna*; tb. 1. *olnov* volnánk, 3. *joytnat* jönnének (vö. ind. *præs.*).

vogB. -nu, pl. *ol*: 1. *olnum* 2. *olnūn* 3. *olnu*

D. *olnuemen* *olnuen* *olnui*

T. *olnuu* *olnuen* *olnut* (-nuet).

NB. vogK.-ban ugyanezen *n*-es tőtől *passivum*: *pertnove* eladatnék, *urnnove* osztatnék (Máté 26, 9. *tā vaj jāni tinel ele pertnove, os tom oxçe jormitne urnnove* = *ибо можно было продать это муро . . . и раздать нищимъ*).

NB. vogL. K. -*nē*, -*nī* = vogB. -*nū* megelőző -*n_sj_s*, -*n_sv_s* = ered. *n_sg_s* alakra mutat. | vö. a vogul ind. *præsens*ben <*ē*, *i* és -*g*.

Osztják. osztS. (Castrén) -*ña* *potentialis* (Castr. *conjunctivus*), pl. *men*-, *pan*-tól:

1. *menñam* 2. *menñan* 3. *menñat* 1. *panñam*

D. *menñamen* *menñin* *menñin* stb.

T. *menñauχ* *menñin* *menñil*

B) -*ks* (-*s*) *alapképzővel*:

Finn. -*isi* (= ész *-ksi*) *potentialis* (*conditionalis*), pl. *anta*-, *elä*-, *sano*-, *ole*-tól: *antaisi*, *eläisi*, *sanoisi*, *olisi* («adna, élne, mondana, volna»); *olisi* a vótban még *oleisi*, az észben pedig *oleksi*; ragozva:

1. *olisin*, 2. *olisit*, 3. *olisi*

olisimme *olisitte* *olisivat*

ész. *oleksin* *oleksid* *oleks*

oleksime *oleksite* *oleksivat* v. -*ksid*

Szintígy pl. ész *andaksin* = finn *antaisin*

NB. a tövégi *i* az ind. *præteritumbeli i*-vel egyező (3. *olisi* s nem *olisii*, mint az ind. *præs.* ragozása szerint volna); a -*ks* (-*js*) *alaprészből* eredetileg *momentán értékű igeképzőt* ismerhetünk föl, ugyanazt, a mely a vogulban a *præteritum* kifejezésére szolgált (63, §. C.); lásd 14. §.

Lapp. 1. lpF. -*ši* (-*fēi*, -*kši*) *potentialis* (Friis: *optativus*), pl. *lokka*- (*loja*-)-tól:

1. *lojašim*, 2. *lojašik*, 3. *lojaši*

D. *lojašeime* *lojašeide* *lojašeiga*

T. *lojašeimek* *lojašeidek* *lojašegje*

adde-től: 1. *addašim* (= f. *antaisin*) dial. *bagatučum*,
 bagade-től: 1. *bagadičim*, 2. *-fčik*, 3. *-fči* *bagadukšum*,
 T. *bagadičimek*, *-fčidek*, *-fči* T. *bagadučimek*.
 lă-től: *lifčim*, *lifčik*, *lifči* stb.

Jelentésre nézve: *călkašim*, *jos dieđašim* mondanám, ha tudnám | *addašik dal munji andagassi* (vajha) most nekem megbo csátanál.

NB. Ez tehát *-š* (*fč*, *kš*) képzős igető, ind. præt.-féle ragozással (*-imek*, *-idek* s nem 1. *-p*, 2. *-ppet*).

2. l p F. *-č* potentialis (Friis: conjunctivus), ind. præsens-féle ragozással: lă-től:

1. *loṛačam* 2. *loṛačak* 3. *loṛača* lăžam lăžak lăžša
 D. *loṛačädne* *loṛačäppe* *loṛačäva* ležše lăžšabätte lăžšaba
 T. *loṛačäp* *loṛačäppet* *loṛaček* lăžšap lăžšabättet ležšek.

Jelentésre nézve: *majd dal dagačap was werden wir nun wol tun?* | *go gulačak majdege ikko*, *da ik galga suorganet* ha éjjel vmit hallanál (találnál hallani), nem kell megijedni | *mon čuovum du*, *gosa ikkenes manačak* követlek, akárhova is még y v. mennél (wohin du immer gehen magst).

65. §.*) Imperativus (optativus).

A) Csupa igető, oly ugor nyelvekben, melyekben ez nem szerepel mint ind. præsens-tő:

Cseremisiz. Igető *tolo-* (*tol-*):

imp. 2. *tol*, 3. *tolžo* pokto-: imp. 2. *pokto* 3. *poktožo*
 Tb. *tolda* *tološt* Tb. (*pokteza*) *poktošt*.

NB. Különös *pokteza* s nem (*tolda* szerint) *poktoda*. Talán egy a cseremisizben is megvolt *ks*-féle potentialisnak a nyoma ez (64. §. B.), olyformán, hogy *pokteza* hajdani *poktojsda*-ból.

NB. A tagadó (tiltó) igén az imp. 2. (egyes sz.) alakban is van személyrag: *it*, vö. több. 2. *ida*.

Mordvin. (L. Mordv. Nytan, 28. §. 3). NB. egyes sz. 2. szem. *t* és *k* személyragok. Igetők: *soda-*, *kuli-*, *pele-*, E. *vano-*:

*) A k. íveken 72. §.

mordM.

- imp. 2. *sodak kulik pelht* 3. *sodaza kuliza peleza*
 T. 2. *sodada kulida peleda* 3. *sodast kulist pelest*

mordE.

2. *sodak vanok peht* 3. *sodazo vanozo peleze*
 T. 2. *sodado vanodo peleda* 3. *sodast vanost pelest*

NB. mordE. a tiltó ige egy. 2. ragtalan: *ila* (több. *ilado*), de mordM. *tat* (több. *tada*).

NB. a *-za* (*-zo*, *-ze*) ragos 3. személy mint új imperativustó 1. személyalak képzésére (*sodazan*, *pelezan*) 1. Mordv. Nyelvtan 77—78. II.

Zürjén-Votják. Zürj. Imp. 2. *ker*, több. 2. *kerö* (zürjP. *kerö*, *keröte*). Votj. imp. 2. *šot*, több. 2. *šotä*.

NB. A 3. szem. = ind. præs., segédszóval: zürj. *med keras*, T. *med kerasni*; votj. *med šotoz*, T. *med šotozi*.

Vogul. V o g B. imp. 2. *oln* légy | ellenben: *olën* vagy | NB. *vos oli* legyen, *vos anši* birjon.

V o g K. 2. *olen* légy, T. *olan* legyetek || *oline* vagytok.

NB. vogK. imp. 3. *fejnte* váljék, *jozte* jöjjön, *maje* adjon (több. *majet*) — ellenben ind. *fejmti*, *jozti*, *mig* (több. *miget*). Itt aligha módképző nem lappang (lásd B. alatt az *osztjákot*).

B) -g, s ebből elváltozott -j képzővel:

Finn. I. imper. *anta-*:

2. *anna'* (= *anta-k*, *anta'*)

3. *antakaan* (*-kahan*) (**andagahan*)

Tb. 1. *antakaamme* (*-kahamme*)

2. *antakaatte* (*-kahatte*)

3. *antakaat* (*-kahat*)

II. imp. 2. *anta'os*

rupea-tól:

3. *antakoon* (*-kohon*)

2. *ruvethos*, 3. *ruvetkoon* stb.

Tb. 1. *antakoomme*

elä-: 3. *eläköön*

2. *antakootte*

mene-: 3. *menköön*

3. *antakoot*

ole-: 3. *olkoon* stb.

NB. az *észt*-ben, pl. *vala-*: imp. 2. *vala*, 3. *valagu* (= f. *valakoon*); Több. 1. *valagem*, 2. *valage*, 3. *valagu* (= f. *valakoot*), *elagu* = *eläköön* és *eläkööt*.

NB. A finnben az imp. képző: a) -g': 2. *anna'* e h. *anda* + *k*, *anda-g*;

b) *-gaha, -gähä — -goho, -göhö — anta'os, ruvetkos szerint = -gasa, -gäsä, -goso, -gösö.*

Lapp. lpF.

lä- 2. läre 3. lekkus T. 1. läkkop 2. läkket, 3. lekkusek
boatte-: boade bottus boattop boattet bottusek
oajdne-: oajne ojdnus oajdnop oajdnet ojdnusek
bagade-: bagad bagadekkus bagadäkkop bagadäkket bagadek kusek
lpS. lē: 3. lēkus, lēkes | ece-: 2. ece, ecoh, 3. ecos, eces; Tb. 1. ecob, 2. ecote, ecet, 3. ecose.

Magyar. 1. adjak 2. adjál, adj 3. adjon verjek
 tb. adjunk adjatok adjanak stb.

Vigyek stb. (viv-jek); — NB. fusson (ellenben futja), tanítson (— tanítja).

NB. Kétféle imp. képző: *-ja (jo), -je (jē) és -jā, -jē || V. ö. finn -gaha.*

Osztják. osztS. men-: 2. mene 3. menex, menegat

D. *meniten menigenat*

T. *meniteχ menidat*

osztIrt. 2. *mena 3. menag (menañ), menagat*

D. *menaden menagen*

T. *menada menat menaget.*

OsztB. puñla maná «félre (el) menj»; Tb. *manat, manati «menjetek».*

NB. osztS. *meni-teχ és magy. menje-tek.*

BUDENZ J.

Olasz szavainkhoz. *Czibere jus acetosum* MA. böjti leves Tsz.: *cibreo ragout.*

Czipellő: *zoppello* hoher schuh für einen hinkenden (*zoppo* hinkend, lahm, krumm; vö. *zampa, ciampa* <csámpás>). *Czipellő* magánhangzó-illeszkedéssel könnyen válhatott a *zoppello*-ból, de Ducangeből azt látjuk, hogy *zepellus, zipellus* alak is létezett. Alkalmasint ebből a latinositott formából lett a régi m. *czipellős, czipellés* (az utóbbiban -és már népetimológiával). Az s nélkül nem is mutathatjuk ki a XVIII. sz. előtt. — *Czipők* alakot is fölvesz Szarvas, de ez a NySz. idézeteiből nem tűnik ki világosan; mert a *czipőkös* forma így olvasandó: *czipőkös*, mint a Faludinál előkerülő *czipőkője* alak bizonyítja. Ez a *czipőkő* a -kő képzőt alkalmasint a rokon jelentésű *czókó* hatása alatt vette föl (illetőleg *czipőkő=czipellő+czókó*). A *czipő, czipe* alak, melyet először Gvadányinál találunk, alkalmasint **czipél*-ből s ez egyenesen egy olasz **zipell* alakból lett (vö. a comoi *sciupel sciupej, zipei* formákat Nyr. XVI. 404. — s másfelől a szerb *cipela*-t uo.).

SIMONYI ZSIGMOND.

Az indogermán hangtan mai állásáról.

(Bemutatva az 1893. jan. 23-iki akadémiai ülésen.)

II.

A liquidák és nasalisok.

Valamint az újabb nyelvtudomány — elfogadva a phonetika eredményeit — a vocalisok sonantikus (szótagképző) funkciója mellett consonantikus szereplésükre is ügyet vetett s most már nemcsak sonantikus *i*-ről és *u*-ról, hanem «*i* consonans»-ról és «*u* consonans»-ról is beszél: úgy ezt a megkülönböztetést alkalmazta a hangok egy mások csoportjára, a liquidákra és nasalisokra is. Míg a régi elmélet e hangokat csak consonans-szerepükben ismerte, addig ma már általánosan ismeretes (ha nem is általánosan elfogadott) az a felfogás, mely az idg. ősnyelvnek nemcsak consonantikus, hanem sonantikus liquidákat és nasalisokat is tulajdonít.

A phonetika tanúsága szerint a liquidák és nasalisok akkor szoktak szótagképző szerepet öltetni, mikor az illető szótag vocalisa hangsúlytalan volta következtében elveszett. Hogy a hangsúlytalanság a liquidát vagy nasalist tartalmazó szótagnak bizonyos gyöngülését idézi elő, azt — mint erre legújabban Bechtel utalt (*Hauptprobleme* 98. 119. l.) — már 1844-ben észrevette Holtzmann, 1845-ben pedig Benfey, sőt az utóbbi már jóval előbb (1837) is kimondotta volt, hogy a szanszkrit nyelv *r* vocalisának functio tekintetében megfelelnek a görög $\rho\alpha$, $\rho\omega$ hangcsoportok. Később azonban Benfey ismét megmásította nézetét, a melylyel már közel járt ahhoz a magyarázathoz, a melyet a tudomány 40 évvel később kifejtett. — 1846-ban Loebe szól az *r*-nek vocalikus természetéről, mely főkép a szanszkritban nyilvánul, de még a gótban is felismerhető. Később (1850) Miklosich fejt ki azt a nézetet, hogy az ószláv *rŭ*, *rĭ*, *lŭ*, *lĭ* voltaképp az *r*- és *l*-vocalisok jelölései, hivatkozik az ind *r* analogiájára, 1875-ben pedig egyenesen kimondja, hogy a cseh, tót és szlovén nyelvek szótagképző *r*-je az ind *r*-hanggal együtt egy ősnyelvi vocalikus *r*-ből eredt, a mely egy fokon állt az *i* és *u* hangokkal. Két évvel később azon-

ban ismét eláll e véleményről s annak a meggyőződésnek ad kifejezést, hogy az említett szláv és ind hangok nem függnek össze egymással, — sajátos irónia, jegyzi meg jól Bechtel (id. h. 121. l.), hogy Miklosich ép akkor mond le e nézetről, midőn az ősnyelvi szótagképző liquidák és nasalisok kérdése napirendre került!

A germán ősnyelvnek először Amelung tulajdonított szótagképző liquidákat és nasalisokat; ő itt is elemlátásának adta tanújelét, midőn e hangokat eredetileg hangsúlytalan szótagokban keletkeztette (v. ö. Paul *Beiträge* VI, 108.). — Ebben a kérdésben is hathatósan előmozdítja a kutatást Verner többször említett felfedezése. Gyakran reá hivatkozik már Osthoff egy tanulmányában (*Zur Frage des Ursprungs der german. N-Deklination*, Paul-Braune-féle *Beiträge*, III. [1876.], 1. s. k. l.), a melyben a szkr. *r*-vocalissal egy sorba állítja a görög *pa* és gót *ru* hangkapcsolatokat. E tant azután a nasalisokra alkalmazva teljesen kifejti Brugmann (*Nasalis sonans in der idg. Grundsprache* cz. dolgozatában, Curtius-féle *Studien* IX, 287.). Ő a hangsúlytalan szótagokban lévő ind a és gör. *a*-val (a miket már Benfey párhuzamba állított) egy sorba teszi a gót *um*, *un*, lat. *em*, *en*, litv. *im*, *in* és ősl. *g* hangcsoportokat s mindezeket ősnyelvi szótagképző nasalisból származtatja, vagy, úgymond, «legáltalbb oly alakból, melyben a tőhangzó a hangnak minimumára volt redukálva» (324. l.). Ugyanott Osthoff fejtegetéseire s az ily alakoknak, mint: ói. *pitr*-, gör. *πατρα*-, g. *fadru*-, azonosítására támaszkodva valószínűnek mondja, hogy meg volt az alapnyelvben a szótagképző *r*, általánosabban: «ősnyelvi *liquida sonans*» is.

A főokok, melyek Brugmann elmléletének kifejtésére vezettek (v. ö. *Morph. Unters.* II, 157), a következők: 1. Az úgynevezett thematikus ragozásban az *e—o* «themavocalis» a mássalhangzón végződő gyökér és a massalhangzón kezdődő rag egyedüli összekötő kapcsa. Az athematikus ragozásnál már most, melynek jellemző vonása ép ama vocalis hiánya, a gyökér végmássalhangzójának a rag kezdő-mássalhangzójával közvetetlenül érintkeznie kellett s ha az utóbbi liquida vagy nasalis volt, ennek szótagképzővé kellett válnia (pl. acc. **pod-m* helyett **podm*). 2. Az idg. ősnyelv egy régi korszakában a tőszótagbeli *ei* vagy *eu*, ha a szótag elvesztette hangsúlyát, *i*-vé, illetőleg *u*-vá gyengült (v. ö. gör. *λείπω*: *ἐλπιον*, *φεύγω*: *ἐφυγον*). Ennek megfelelőleg a nasalist vagy liquidát tartalmazó szótagok hangsúlytalanság esetén szintén elvesztették vocalisukat s így a nasalisnak, illetőleg liquidának szótagképzővé, sonanssá kellett válnia. Az árja nyelvágban ily esetben még egész szabályszerűen feltűnik az *er* hangcsoportból gyengült *r*-vocalis. 3. Az idg. nyelvágak közül hároomban, az árjában, görögben és germánban a hangsúlytalan nasalisos

szótagok sajátos változásokat tüntetnek fel, a mi arra mutat, hogy ezeknek már az ősnyelvben afficiálva kellett lenniök.

A sonantikus nasalisok és liquidák emez elmélete idővel mindinkább kifejlődött s részleteződött, elannyira, hogy ez elmélet hívei ma már nemcsak rövid szótagképző nasalisokat (m, n) és liquidákat (l, r), hanem a megfelelő hosszú hangokat is, és nemcsak hangsúlytalanokat, hanem hangsúlyosokat (m', n', r', l') is tételeznek föl.

Mellőzve itt ama hosszú hangokat, a melyeknek egykori létezéséhez is szó fér, de a melyeknek nem kevésbé kétséges az egyes nyelvekben való tovább fejlődése is, és mellőzve némely kevésbé fontos részletet (e hangoknak i előtt, meg hangsúlyos állapotban való fejlődését), ezúttal a szótagképző nasalisok és liquidák elméletének csak két főpontját akarjuk szemügyre venni: azt, hogy miképen fejlődtek e hangok, mikor ősnyelvi *explosivák*, nasalisok és liquidák előtt állottak, és azt, hogy hogy változtak el, midőn sonansok elé kerültek.

1. Az idg. ősnyelvi n hang *explosivák*, nasalisok vagy liquidák előtt állva ekkép fejlődött tovább az egyes idg. nyelvekben: árja *a*, örm. *an*, gör. *a*, ital. *en*, ős-ír *en*, germ. *un*, balti *in*, szláv *ę*. A labialis m , palatalis η és velaris η hangok fejlődése evvel analog volt. Pl. az idg. *men-* 'gondolni' gyöker part. pass.-töve **mētó* : ói. *matá-*, gör. *αἰτό-μαρος*, l. *com-mentus*, óír *dér-met*, g. *munda-*, litv. *miñtas*, ószl. *metū*. — Idg. **kñtóm* 'száz' : ói. *catám*, gör. *ἐκατόν*, l. *centum*, óír *cēt*, g. *hund*, litv. *szimtas*. (l. Brugmann I, 193.)

A liquidák közül az idg. r ekkép fejlődik az egyes nyelvekben : ói. r , örm. pa , ap , ital. *or*, kelta *ri*, germ. *ru*, *ur*, balti *ir*, ószl. *ri*. Egész mefelelő volt az idg. l fejlődése. Pl. az idg. *mer-* 'meghalni' gyöker hangsúlytalan formája, *mṛ-*, van meg ezekben a névszói alakokban : ói. *mṛtiṣ* 'halál', *mṛtás* 'halott', l. *mors*, ófn. *mord* (későbbi *u* : *o*-változással), litv. *mirtis*. — Idg. **ulqos* 'farkas' : ói. *vṛkas*, g. *wulfs*, litv. *vitkas*, ószl. *vlūkū*. (Brugmann I, 229.)

2. Midőn a sonantikus nasalisok és liquidák ugyancsak sonans hangok előtt állottak, a két sonans között egy megfelelő *sonantikus átmeneti* hang ejtődött: a nasalisoknál m vagy n , a liquidáknál r vagy l (az egész hangkapcsolat tehát: $mm + son.$, $nr + son.$, stb.). Ily körülmények közt azután a sonantikus n ekkép fejlődik az egyes nyelvekben : árja *an*, örm. *an*, gör. *av*, ital. *en*, ős-ír *an*, germ. *un*, balti *in*, szl. *in*; megfelelő az m fejlődése is. Pl. idg. **tnuū-* 'kifeszített, vékony' : ói. *tanūṣ*, gör. *τανό-γλωσσος*, l. *tenuis*, óír *tana*. — Idg. **sum-* 'valamelyik' : ói. *sama-*, gör. *σμός*, g. *suma-* (Brugmann I, 193. 195.)

A sonantikus r fejlődése : ói. *ur*, *ir*, örm. *ar*, gör. *ap*, ital. *or*,

kelta *ar*, germ. *ur*, balti *ir*, ószl. *ir*; analog az *l* elváltozása. Pl. idg. **ayrús*, 'nehéz': ói. *gurúš*, gör. *βαρύς*, g. *kaúrus*. — Az idg. *tel-* gy. mellékalakja *tll-*: ói. *tulā-*, 'mérleg', gör. *τάλᾱς*, ó-lat. *tulō*, g. *pula*, ószl. *tīlo*. (Brugmann I, 229. 231.)

A szótagképző nasalisoknak és liquidáknak az imént vázolt elméletét, nem sokkal azután, hogy megokolták és kifejtették, egészben és részeiben több oldalról megtámadták. A *liquida sonans*-t némileg támogatta az ói. *r-vocalis* tekintélye, de a *nasalis sonans* csak nehezen tudott magának elismerést szerezni. Azonkívül a *sonans*-hangok előtt álló szótagképző nasalisok és liquidák feltételezése is több oldalról kételkedésre és ellenzésre talált. Így Paul (*Beiträge* VI, 110) azt a kétségkívül nyomós argumentumot hozta fel az utóbbiak ellen, hogy ilyen körülmények között a fejlődés végső eredménye vagy egyszerű *consonans* lett volna előző *vocalis* nélkül (pl. egy idg. **bhr̥ronós* alakból germ. **branas* és nem a tényleg meglevő g. *baürans*), vagy pedig *vocalis*nak és kettős *consonans*nak kellett volna előállnia (pl. g. *skulum* helyett **skullum* lenne várható). Paul maga nem-sokára visszavonta ugyan emez ellenvetését és feltétlenül elfogadta Brugmann és Osthoff elméletét (*Beiträge* VI, 409.), de a tőle felvetett argumentumokkal később is találkozunk még a *sonans-theoria* elleni iratokban (pl. Kögel *Beitr.* VIII, 111., még legújabbban is Bechtel, *Hauptprobleme* 132. l.). — Heves támadást intézett a szótagképző nasalisok ellen Kögel (*Gegen nasalis sonans*, Paul-Braune-fele *Beiträge* VIII, 102. s k. l.). Sorra veszi Brugmann három főargumentumát s igyekszik őket megcáfolni: az elsőt teljesen a priori-bizonyítéknak mondja s azt vitatja, hogy az idg. gyökerek eredetileg nem egy-, hanem két-szótagiak voltak, tehát nem kellett szükségkép hangtorlódásnak létrejönnie. A másodikkal szemben főképp azt fejtegeti, hogy a *voc. + nasalis*-kapcsolatok *physiologiai*lag más természetűek, mint az *ei-*, *eu-*félek. A harmadikra meg azt jegyzi meg, hogy a nasalisos szótagoknak három idg. nyelvben való elváltozása még nem bizonyítja azt, hogy a feltételezett ősnyelvi «*affectio*» éppen *nasalis sonans*-ban állott. Kögel szerint az ősnyelvben egész változatlanul, gyengítetlenül maradtak az *en-*, *em-*féle hancsoportok; azok a hangváltozások pedig, a melyeket ezek az árja, görög és germán nyelvekben feltüntetnek, csak az egyes nyelvek életében állottak be, még pedig a hangsúlytalanság következtében.

Más nyelvtudósok viszont elismerik az ily szótagok ősnyelvi gyengülését, de nem fogadják el a *nasalis sonans*-t illetőleg *liquida sonans*-t, hanem egy oly hangesoportot, a mely egy gyöngye *vocalis*ból + *m*, *n*, *r* vagy *l*-ből áll (**m*, **n* stb.). Így már Curtius György is helyeselte Brugmann fejtegetéseinek velejét, de a *nasalis sonans* helyett ahhoz a másik felfogáshoz csat-

lakozott, a mely Brugmann régibb tanulmányában is megszólal s a mely szerint ama gyengült hangcsoport egy «irrationalis vocalis»-ból és *n*-ből állott (*Zur Kritik der neuesten Sprachforschung*, 126.)

Ujabban Bechtel Frigyes is az utóbbi felfogásra emlékeztető véleményt fejtett ki. Szerinte az a teljes vocalis, mely az egyes idg. nyelvekben az ily liquidák vagy nasalisok szomszédságában feltűnik, nem a feltételezett szótagképző liquidá vagy nasalis zöngéjéből fejlődött, hanem egy gyenge vocalisból, mely az eredeti vocalis maradványaképen alakult a hangsúlytalan szótagokban. Bechtel szerint tehát az idg. ősnyelv korában ily esetekben nem *m*, *n*, *r*, *l* ejtődött — mint a hogy Brugmann hiszi — hanem *a + m*, *a + n*, *a + r*, *a + l*. Ennek megbizonyítása czéljából az egyes nyelvek tanúságára hivatkozik, valójában azonban csak a balti-szláv nyelvekből említ némileg nyomós példákat, a melyek amaz *am*, *an* stb.-féle hangkapcsolatok mellett bizonyítanak. Majd arra hivatkozik, hogy a sonans-theoria oly ősnyelvi alakokat kénytelen konstruálni, melyeknek ejthetősége nagyon kétséges, mint: *tms*, *pnt*, *qmt*, sőt illet is: *rsnbh* (ez utóbbi a szkr. *śābhā* 'bika' szónak megfelelő ősnyelvi alak lett volna). Brugmann első argumentumával szemben Bechtel is az idg. gyökerek két-szótagú volta mellett nyilatkozik. Egész tarthatatlannak mondja Bechtel a Brugmann feltételezte hangsúlyos szótagképző nasalisok hypothesisét. (*Hauptprobleme*, 128. s k. l.)

Legújabbán Möller (*Zeitschr. f. deutsche Philologie* XXV., 1892, 371. l.) csatlakozott azoknak a nézetéhez, a kik a sonansok előtt álló sonantikus nasalisok és liquidák megvoltát tagadják, a consonansok előtt álló ilynemű hangokat illetőleg azonban czáfolgatja Bechtel fejtegetéseit és Brugmann felfogását támogatja, nézetem szerint helyesen. Möller Bechtellel szemben ép az egyes idg. nyelvek tanúságait idézi annak bebizonyítására, hogy a szóban lévő esetben a nasalis vagy liquidá mellől teljesen elveszett a vocalis-elem. A germ. **seþun*, g. *sibun* régibb idg. **seþm'*-ből keletkezett, ez pedig **septm'*-ből: a *t* itt csakis abban az esetben vesztetett ki, ha az *m* előtt nyoma sem volt semminemű vocalisnak. Vagy az ófn. *scal*-hoz való *solda*, *solta* (úfn. *sollte*) præteritum alakjából a *k* hang csak egy közvetlenül szomszédos *l* előtt vesztetett el. Möller helyesen mondja, hogy ha Bechtel abszurdumnak tartja a főhangsúlylyal bíró *m*, *n* hangokat, még kényesebb dolog a redukált *a*-vocalist hangsúlyosnak képzelní, ennek a hangsúly következtében egész határozott színezetű vocalissá kellett volna válnia, a mely aztán nem fejlődhetett volna oly különféleképen, mint a hogy azt az egyes idg. nyelvekben látjuk. A Möller említette okok mellett, úgy hiszem, az is figyelemre méltó, hogy a vocalisoknak és liquidáknak, illetőleg nasalisoknak, látszólagos helycseréje — v. ö. az ói. *nas*- névmási alak mellett a

g. ófn. *uns*-t — sokkal természetesebben magyarázható a nasalis sonans feltételezésével (a példaképen felhozott esetben eredeti **ns*-ből, v. ö. Brugmann *Grundriss* II, 814.), mint igazi metathesis avagy prothesis útján (a hogy Bechtel magyarázza id. h. 141. l.).

Ezek után tehát a sonans-elméletet általánosságban éppen nem látjuk megegyezőnek, nem főleg azt a részét, mely a consonansok előtt álló szótagképző nasalisokról és liquidákról szól. Inkább szó férhet a más sonansok előtt álló sonantikus liquidáknak és nasalisoknak — a közbenső «átmeneti hanggal» együtt való — feltételezéséhez; e tekintetben azonban a döntést a jövő kutatásra kell bízunk.

*

A nasalisok és liquidák sonantikus értékük mellett előfordulhatnak mint valódi consonansok is. Ily értékükben a mai nyelvtudomány az idg. ősnelvnek is tulajdonítja őket.

a) A nasalisokra nézve e tekintetben nincs lényeges eltérés a Schleicher felfogásától. Az eltérés főképp az, hogy míg Schleicher csak az *n* és *m* hangokat említi a nasalisok rovatában (162. l.), addig Brugmann — tekintettel arra az explosivhangra, mely a nasalis után következhetik s a melyhez ennek articulatioja is alkalmazkodik — a nasalis-hangoknak ezt a sorát állítja fel: labialis *m*, dentalis *n*, palatalis *ɲ* (a *k*-hangok előtt) és velaris *ɱ* (a *q*-hangok előtt).

Az idg. nasalisok az egyes nyelvekben alig mentek át nevezetesebb változáson.

Pl. idg. **māter*-, ói. *mātā*, örm. *mair*, gör. *μήτηρ*, l. *māter*, óír *māthir*, ófn. *muoter*, litv. *motė*, ószl. *mati*. — Idg. **ghormo*-, meleg, ói. *gharmās*, gör. *θερμός* (a tőhangzó itt más fokon áll), l. *formus*, ófn. *warm*. — Idg. **neuos*, **neuios*, új, ói. *nāvas*, *nāvyas*, gör. *νέος*, l. *novos*, g. *niujs*, litv. *naūjas*, ószl. *novū*. — Idg. **senos*, öreg, ói. *sānas*, gör. *ἔνν*, l. *senex*, óír. *sen*, g. *sinista* (superl.), litv. *senas*, — Idg. **perəqe* ,öt, ói. *pānca*, gör. *πέντε*, l. *quinque*, g. *fimf*, litv. *penk*. (Brugmann I. 164. s k. l.)

b) Ama hangok közül, melyeket a mai phonetika a liquidák rovatába sorol, Schleicher csak az *r* mássalhangzót tulajdonította az idg. ősnelvnek, míg az *l*-nek ősi voltát tagadta (*Compendium* 11. l.). E felfogásra az a körülmény vezetett, hogy a legrégibb árja nyelvmélekek még csak kis mértékben vagy éppen nem ismerik az *l*-t (pl. az *RgVeda* vagy az *Avesta*) s e hang csak idővel kezd terjedni e nyelvágban. A mai nyelvtudomány, mely — a mint az már a vocalismus kérdéseinél kitént — eredetileg egységes hangoknak világos okok nélkül való megoszlását nem hajlandó elismerni, természetesen nem fogadhatja el amaz állítólag egységes *r*-mássalhangzónak *r*-ré és *l*-lé való motiválatlan kettéválását sem. Még inkább megingatja eme régi föltevést az a tény, hogy az euró-

pai idg. nyelvek ama két hangot egyező módon különböztetik meg megfelelő szóalakjaiban s e részben még az örmény nyelv is hozzájuk csatlakozik: kétségtől elég nyomás okok az idg. ősnyelvi *l* mássalhangzó statuálására. Az újabb nézetet támogatja még Fortunatov szabálya, a mely szerint a szanszkritban az *r* + dentalis-kapcsolat változatlan marad, míg a régiebb *l* + dentalis-kapcsolatból elvész az *l*, a dentalis pedig lingualis hanggá válik. — tehát még ott is meg van a nyoma az ősi *l*-nek (Bezzenberger-féle *Beiträge* VI, 215.).

A mi azután a consonantikus liquidáknak az egyes nyelvekben való szereplését illeti: az óindben vegyest állanak az *r* és *l* hangok az európai és örmény nyelveknek *r* és *l*-jével szemben, az európai és örmény nyelveken belül azonban legnagyobb részt egyező a consonansok feltűnése.

Példák: idg. *reudh-* gy. 'vörösleni', ói. *rudhírás*, gör. *ἐρυθρός*, l. *ruber*, óir *ruad*, g. *ráuþs*, ószl. *rūdrū*. — Idg. *srey-* gy. 'folyóni': ói. *sraṇati*, gör. *ῥέω*, ófn. *stroum*, litv. *sraṇėti*, ószl. *o-strovū*. (Brugmann I, 211.) — Idg. *leiq-* gy. 'hagyni', ói. *riṇakti*, örm. *lk'anem*, gör. *λεῖνω*, l. *linquō*, óir *lécim*, g. *leiþwa*, litv. *lėku*, ószl. *otū-lėkü*. — Idg. *klei-* 'neki támasztani', ói. *cráyati*, gör. *κλίνω*, l. *clivos*, g. *hlíins*, litv. *szlaitas* (Brugmann I. 212.)

(Folyt. köv.)

PETZ GEDEON.

«Ősi dicsőségünk» és egyéb légvárak, úgymint: «Turk tantétel», «Kazár tantétel», «Rohonci codex tantétel», «Nemzetiségünk elvei» — írta «Némäti Kálmán, nemzetnevelő» 1892. A szécsényi szolgabíró igazoló jegye szerint, melyet a szerző szintén közöl: «rangja-foglalkozása: tudományos kutató». Két budapesti tanár mellékelt nyilatkozata szerint «Némethy K. második év óta minden . . állástól visszavonultan kizárólag nyelvtudományi tanulmányának csodaszerű nélkülözése között élt». Tehát két tudós jóakarója van, a kik úgy vezetik őt ebben a fényes városban, mint a vak a világtalant, a kik a magyar tudomány székhelyén válllvetve sem tudják megtaláltatni vele a nyelvtudomány ábécéjét, hanem csodaszerű nélkülözések közt ilyen csodabogarakra engedik elfecsérelni a jobb sorsra méltó «nemzetnevelő» munkás életét: «Görög-latin írók *Magi* néven tudományban és erényben előljáró bölcs szerzetet ismertek . . E *Magy* méd néptörzs táladon-neve betűről-betűre összeillik kiejtésében és helyesírásában is nemzeti tulajdonnevünk szótestének első tagjával: azonfelül tökéletesen összeillik eszméjével: mert hisz köztudomás szerint *Magyarázni* szó azonos jelentésű *Értelmezni* szóval; miből következik az egyenlet: *Magyar* = *Intelligens*». (4. 5. 1.) «Másfelől *ar* szógyök örmény meg zend nyelven vitéz, hős, erős eszméjét fejezi ki. Innen a görögök hadistenének neve *Ares*, sőt a latin *arma*, *armadia* . . E szerint tudós előljárók (= *Magy*) és vitézlő nemesség (= *Ar*) páros osztálya alkotta Árpád népet». (9. 1.)

S. Zs.

Ismertetések és bírálatok.

Thomsen Vilmos nyomozásai a finn nyelvtörténet terén.

Vilh. Thomsen: Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske. En sproghistorisk undersøgelse. København 1869. (Ném.: Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen. Aus dem Dänischen übersetzt von E. Sievers und vom Verfasser durchgesehen. Halle 1870.).

Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. En sproghistorisk Undersøgelse. København 1890. (Érintkezések a finn és balti (litván-lett) nyelvek között. Nyelvtörténeti tanulmány.)

II.

1890-ben jelent meg Thomsen nagy műve, *«Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog»*. Terjedelmes bevezetésében a szerző mindenekelőtt ismerteti és bírálja az e téren történt korábbi vizsgálódásokat s áttekintést nyújt a balti és finn-ugor nyelvekről s azon történelmi állapotokról, a melyeket ezen népek kölcsönös érintkezésének hátteréül kell föltételeznünk. A finn és lapp nyelvek viszonyára vonatkozó vitás kérdést illetőleg a szerző azt állítja, hogy a lappot külön nyelvnek kell tekinteni, a melynek helyét a finn-ugor nyelvek sorában ma még nem lehet pontosabban meghatározni, s hogy a nyelvtudománynak föl kell hagynia a «lapp-finn közösség» hirdetésével. Szintoly alaposan kimutatja Thomsen annak az állításnak tarthatatlanságát, hogy a lappban és finnben közös germán elemek vannak. Ellenben védi azt a nézetet, hogy valamennyi finn-ugor nyelv közül a mordvin áll legközelebb a finn nyelvekhez.

Ez a közeli rokonság a finnek és mordvinok között arra indította a szerzőt, hogy elálljon attól az általánosan elterjedt nézettől, a melyet azelőtt maga is vallott, hogy a finnek északkeletről vagy keletről, a Ladoga és Onega északi részén vagy e tavak és a Volga közt elterülő vidékekről jöttek mai lakóhelyükre. A finneknek és mordvinoknak, a kiknek közeli rokonsága okvetetlenül korábbi szomszédságot tételez föl, közös elnevezésük van pl. olyan fákra nézve, mint a tölgy (*tammi*) és jávor (*vaahtera*). De a tölgynek (s bizonyos fokig a jávornak is) északi határa a Finn öböl vé-

gétől délkelet s aztán tovább kelet vagy kelet-délkelet felé, a jaroszlavi, kosztromai és vjatkai stb. kormányzóságok déli részén keresztül halad, miután Finnország déli részét is keresztül szelte. Ez tehát arra mutat, hogy a finnek, mielőtt Finnországban s határvidékein letelepedtek, a volgai népekkel együtt laktak az említett határvonal déli részén, oly vidékeken, a hol a tölgyfa otthonos.

További felvilágosítást nyújtanak a finnek őstörténetére nézve a finnek érintkezései a germán és balti népekkel. A szerző kimutatja, hogy a mordvin nyelvben nem találhatók germán elemek, s így kétségtelen, hogy a finnek és mordvinok közeli egysége már megszűnt abban az időben, midőn a finnek germán befolyásnak voltak kitéve. Mikor a finn nyelvekre a legrégibb germán hatás történt, a finnek lakóhelye Thomsen mostani nézete szerint a Finn öböl déli részén volt, holott azelőtt — abból a régibb felfogásból indulva ki, mely szerint a finnek keletről vagy északkeletről jöttek, — azt vélte, hogy abban az időben a Finn öböltől keletre laktak. Régi germán hatás található a litván és lett nyelvekben is; úgy látszik, az ép oly régi, mint a finn nyelvekben levő és valamely keleti germán nyelvből származik, hihetőleg a gót nyelvből (pl. litv. *katilas*, *kuningas*, *runa*, *stuba*, a melyek a finnben is megvannak: *kattila*, *kuningas*, *runo*, *tupa*). Különösen figyelembe vévén a finn és balti népek érintkezéseit, Thomsen azt a következtetést teszi, hogy a finnek még időszámításunk első századaiban vagy közvetlenül északra, vagy még inkább északkeletre laktak a balti népektől, a melyeken keresztül a keleti germánok (főkép a gótok) ez időtájt egy vagy több ponton egészen a finnekig nyomultak előre. Másrészt a baltok bizonyára oly messze el voltak terjedve kelet felé, hogy teljesen elkülönítették egymástól a szlávokat és finneket. A finneknek közös lakóhelye e szerint a mai Lívlandtól s Esztlandtól keletre volt, a Finn öböltől, illetőleg Ladogától a Duna folyóig.

A bevezetés után külön «Exkurs» következik, a melyben a szerző nyelvtörténeti alapon s igen talpraesetten megvilágítja a lív nyelv vokalizmusának sok érdekes pontját. Kár, hogy a szerzőnek csak a Sjögren-Wiedemann hiányos adatai állottak rendelkezésére. Csak 4—5 óráig, midőn már az «Exkurs» ki volt nyomva, volt alkalma Thomsennek lív beszédet hallania Kopenhágában egy született lívtől. Ezen rövid idő alatt Thomsen nem egy fontos megfigyelést tett; így pl. dán fülével azonnal észrevette a lív beszédben az ú. n. megakadó ejtést (*gestossener ton*),*) a mely kiválóan fon-

*) A megakadó ejtés akként keletkezik, hogy ejtés közben a hangszálak elzáródnak. Ez a sajátság a dánban s a lettben is megvan; Kurlandban létemkor az ottani német beszédben is hallottam. Úgy látszik, a lett nyelvből került a lívbe; bár megjegyzendő, hogy a lívben sokkal

tos a lív nyelvtörténet egyes részeire nézve, s egyúttal megállapította jelentkezésének főbb törvényeit.

Ezután a szerző a finn és balti nyelvek érintkezésének minőségét tárgyalja. Elsőbben is arra figyelmeztet, hogy két különböző érintkezés történt, a melyek egészen különböző korokból származnak. A finn népek közül a livek és észtek hosszabb ideig voltak a lettek szomszédai. Különösen a lív nyelvre volt a lettség nagy hatással; s ez a hatás nemcsak a szókincsben észlelhető, a mely majdnem felerészben lett eredetű, hanem a szavak jelentésében, a mondattanban, sőt az alaktanban is. Ellenben az észtkben az újabb lett elemek nem nagy számmal vannak. Másrészt a lett nyelvben is egy sereg szó van, különösen a tengerészetre vonatkozó, a mely lív és észtk eredetű. De ezen aránylag újabb érintkezések mellett egy régibb balt hatásnak nyoma is fölismerhető a finn nyelvekben, a melyben egy eredetibb, lényegében a litván nyelv hangállapotját feltűntető nyelvvalak tükröződik vissza s a mely bizonyos fokig egyaránt elterjedt valamennyi finn nyelvbe, kiterjeszkedve még a volgai nyelvekre is (de a lappra nem). Ellenben azt véli Thomsen, hogy a balti nyelvekben nem található semmi biztos nyoma a finn nyelvek illetén hatásának.

Abban a részben, a hol azt tárgyalja, hogy a balti hangokkal és szóvégekkel miként bántak a finn nyelvek, sok fontos nyelvtörténeti tényrt találunk mind a balti, mind a finn nyelvekre vonatkozólag. A finn nyelvtörténetre nézve fontos körülmény az, hogy a litván kölcsönszavak részt vettek a *ti*-nek *si*-re változásában, a hogy a közfinnben történt. pl. *morsian* = litv. *marti*, *niisi* = litv. *niitis*. Ellenben soha sem történt ilyen változás a germán kölcsönszavakban (vö. pl. *tauti* = ó-skand. *daudi*). Más nem kevésbé fontos dolog az, hogy a litván *sz* (= *š*)-nek, *ž* nek a finnben *h* felel meg, pl. *halla* fagy, *dér* = litv. *szalnà*, *hihna* szíj = litv. *sziksznà*; *hammas* (ered. **hambas*) fog = litv. *žambas*, *tarha* kerítés, *kert* = litv. *dàržas*. A litván hatás idején a finnben a mai *h* helyén sok esetben csakugyan *š* volt; e tényrt sok más körülménnyel is lehet igazolni.*) Ellenben valószínű, hogy abban a korban a közfinnben nem volt *h*, a mely azonban már korán megjelenik a germán kölcsönszavakban (pl. *hartio* váll = ós-skand. **hardiō*). Még megemlítjük, hogy a litván kölcsönszavakban a finnek ép úgy bántak a zöngé nélküli *k*, *t*, *p* hangokkal, mint a zöngés *g*, *d*, *b* hangokkal, pedig a germán kölcsönszavakban ez nem szokás.

Az a balti nyelvvalak, a mely az átvett szavakban visszatük-

szabályosabban jelentkezik, mint a lett nyelvben. L. a Lív nép és nyelve cz. közleményemet NyK. XXI. 258. és 266.

*) Vö. Setälä: *Yhteissuomalainen äännehistoria* (Köz-finn hangtörténet) 264—323., 359. és Munkácsi, Nyr. XII. 441.

röződik, sok régi vonást mutat. A litván *ē* (= *ie*) diftongus helyett még eredetibb *ai* volt benne (pl. *paimen* = litv. *pēmēn-*, *taivas* = litv. *dēvas*). Az eredeti rövid magánhangzó valószínűleg nem változott még akkor félhosszúvá (pl. *kakla*, *kaula* = litv. *káklas*, *tarha* = litv. *dāržas*). Úgy látszik, a szövegzetnek eredeti *a*-ja van megőrizve ilyen szavakban, mint litv. *ungurys* (**angurias*) = *ankerias*, litv. *vágis* = *vaaja* (**vagja*). Nehány esetben úgy látszik *o*-féle ejtés volt a mai *a* helyén (pl. *olut* = litv. *alūs*, *lohi* = litv. *lászis*); továbbá eredetibb *e* az újabbkori *a* helyén (*härmä* = litv. *szarmä*, **szerma*). Úgy látszik, voltak benne eredeti *a*-végű neutrumok, a melyek később egészen egybeolvadtak a himnemeüekkel (finn *kela* = ó-porosz *kelī-n* kerék, vö. szláv *kolo*, *heinä* = litv. *szēnas*, vö. szláv *sēno*). Egy szóval, a finn kölcsönszavak oly balti nyelvalakról nyujtanak fölvilágosítást, a mely régibb állapotról tanúskodik, mint bármely nyelvemlékben fönnmaradt nyelvalak.

A visszatekintésben összefoglalja a szerző azokat az eredményeket, a melyek vizsgálódásából levonhatók, s megvilágítja őket a történelem szempontjából.

Először arról a hatásról szól, a melyet a liv (és észti) nyelv gyakorolt a lettre. Valószínűleg a középkorban történt ez a hatás, abban az időben, midőn a liveknek egészen más helyzetük volt Lívlandban és Kurlandban, mint most. Legjobban fölismerhető a liv hatás az északnyugati kurlandi vagy «támi» lett nyelvjárásban, a mely valószínűleg részben régi liv alapon is fejlődött. Régibb finn hatást a balti nyelvekre a szerző általában nem is tart bebizonyíthatónak; csak egy pár szó van (*kinnas* és *kantele*), a mely talán a közfinnből kerülhetett a balti nyelvekbe.

A liv nyelvre gyakorolt újabb lett hatás forrásául a szerző részben a lett iskolai és egyházi nyelvet mutatja ki, részben meg az élő lett nyelvjárásokat. Azok az elemek, a melyek az utóbb említett forrásokból kerültek, abból az időből származnak, midőn a livek nagyobb területet foglaltak el, mint jelenleg, s másrészt egy régibb, inkább litván-féle lett nyelvalak jellemvonásait tüntetik föl (pl. liv *palā'ndēks* galamb = litv. *balandis*, lett *balūdis*).

Sokkal nevezetesebbek azonban a legrégibb balti kölcsönszavak, a melyek oly időben kerültek a finn nyelvekbe, midőn ezek még egységes nyelvet alkottak, s a melyek régibb balti nyelvalakot tükröznek vissza, mint a minő eddig volt ismeretes. Nem lehet határozottan eldönteni, hogy vajjon eme hatás forrásául a litván vagy keleti lett, vagy talán egy ma már kihalt külön nyelvjárást kell e tekintenünk; a szerző e forrásul félig-meddig a keleti lett nyelvet hajlandó tartani.

A fogalomcsoportok közül, a melyeket a legrégibb balti kölcsönszavak jeleznek, a következőket említjük meg: a családöt, házi tárgyakat jelölő szavak: *morsian*, *nepaa*, *sisar*, *tytär*,

heimo, talkoo, malika, seinä, pirtti, seiväs, silta, tarha, panu tűz, *kauha, ratas, vaaja, kirves, niisi, olut*; testrészeket jelölők: *hammas, kaula, napa, reisi*; erdei tárgyakat, lényeket és vadászatot stb.: *salu, kataja, hara, terva, tuohi, takiainen, ansa, hirvi, hanhi, harakka, käki, rastas, teeri, käärmä, herhiläinen, vapsahainen*; baromtenyésztést: *jäärä, oinas, porsas, vuohi, halli, laukki, rieska, harja, karva, hihna, villa, paimen, torvi, heinä, kulo, luhta, vihvila*; földmívelést: *hara, herne, jyvä, pelut, siemen*; tengerészetet és halászatot: *laiva, purje, lohi, ankerias, tuulas, ahingäs*; természeti tárgyakat és tünet-ményeket, vallást: *halla, härmä, keli, routa, taivas, perkele*; elvont fogalmakat, tulajdonságokat, segédszavakat: *kerta, tapa, halea* (észt haljas), *kelta, laiska, märkä, tuhat, vielä* stb.

Ha összehasonlítjuk e csoportokat a germán nyelvekből vett szavakkal, azonnal észreveszszük, hogy a balti szavak ritkább fogalom-nemeket jelölnek meg, mint a germán szavak, s hogy sokkal kevesebb köztük a tulajdonképeni műveltségi szó. Nincs közöttük semmiféle fém vagy fontosabb tenyésztett növény neve sem pedig oly fogalom, a mely fejlettebb társadalmi állapot körébe vágná. Míg a germánok a finneknél műveltebb népnek mutatkoztak, addig a baltok és finnek műveltségi állapota között sokkal kevesebb különbség volt. Az a kép, a melyet a kölcsönszavak nyujtanak a finnek és baltok kölcsönös viszonyairól, a finneket a baltok békés szomszédjainak tünteti fel, a kik még részben házassági viszonyban is voltak velük, mint alapjában vadászattal, halászattal és néminemű kezdetleges földmíveléssel foglalkozó nép. A finnek bizonyára tanultak egyet-mást, pl. a szerszámok és építkezés terén, a baltoktól; de a szerző különösen figyelmünkbe ajánlja, hogy nagyot tévedne, a ki azt hinné, hogy minden szó feljogosítja őt műveltségtörténeti következtetések tetelére. Sok kölcsönszót nem tekinthetünk új fogalom nevéül. hanem csak már előbb is ismert tárgy új nevéül, a melyeknek régi, eredeti finn nevük feledésbe ment vagy más jelentést kapott. Ennek világos példái olyan szavak, minők *kaula* (nyak), *hammas* (fog), *sisar* (nőtestvér), *tytär* (leány, tochter); ebből azt következtethetjük, hogy más téren is kizoríthattak az idegen szavak az eredetit.

Arról a helyről, a hol a finnek és baltok érintkezése történt, a kölcsönszavak nem nyujtanak biztos felvilágosítást, mivel a bennük tükröződő természet nem jellemző semmiféle határozott vidékre nézve. Annyi mégis kitetszik belőlük, hogy az érintkezés nem történt a tengernek közvetlen közelében; az minden-esetre bizonyos, hogy a kölcsönszavak, nemhogy megezáfolnák, inkább megerősítik a szerzőnek a finnek közös lakóhelyéről nyilvánított nézetét. A mi az érintkezésnek idejét illeti, arra nézve a

balti kölcsönszavak magukban véve nem nyújtanak fölvilágosítást, mivel a balti nyelveknek régibb történetét nem ismerjük. Mindamelllett a kor meghatározásában támaszpontul szolgál a balti és germán hatás korának egymáshoz való viszonya. Thomsen régebben azt vélte, hogy e hatások meglehetősen egykorúak. Újabb vizsgálataival világosan bebizonyította, hogy a balti hatás régibb a germánál, a mi világosan látható mind amaz ősből műveltségéből, a melyet a balti hatás tükröz vissza, mind a balti kölcsönszavakban előforduló hangok kezelésének némely pontjaiból (l. pl. a mit fönt a *ti > si* hangváltozásról mondottunk). Minthogy a legrégebbi germán hatás időszámításunk első századaiban történt, a litván hatás nem kezdődhetett később, mint időszámításunk elején, vagy még inkább valamivel korábban.

Nemcsak a tulajdonképeni finn nyelvekben, hanem távolabb is találkozunk a balti nyelvek közvetett vagy közvetetlen hatásának nyomaival. A lapp-ban meglevő litván eredetű szavak közül egy sem származott oda egyenesen, hanem a finn nyelv közvetésével, s ezek régibb finn nyelvallapokra mutatnak vissza. Ezenkívül bizonyos számú szó a mordvin és cseremiszi nyelvekbe is eljutott a finnség közvetésével, s ez a körülmény arra mutat, hogy a finnek s keleti szomszédai, a mordvinok és cseremiszek egysége még nem szakadt meg teljesen a litván hatás ideje alatt. De úgy látszik, hogy a baltok és mordvinok közt egyes összeköttetés is volt; ellenben a cseremiszen található összes balti kölcsönszavak vagy a finn, vagy a mordvin nyelv közvetésével jutottak oda.

Végül bő szójegyzékek következnek: először a finn nyelvekben levő balti szók jegyzéke (több mint 200 czikk), s azután a lett (litván) nyelvekben levő finn szavak jegyzéke (körülb. 180 czikk). Ezen szójegyzékek alapos kutatásokat tartalmaznak az egyes szavak történetéről s új világot vetnek sok finn és balti szónak eredetére.

A fentebbiekben arra szorítkoztam, hogy Thomsen új művének tartalmát — lehetőleg a szerzőnek saját előadásához ragaszkodva — ismertessem, mert úgy gondoltam, ezzel teszek legjobb szolgálatot az olvasónak. Habár kétségtelen, hogy a szerző fölfogása lényegében mindenütt igen világosan meg van okolva, mégis természetes, hogy egyes pontokra nézve eltérő nézetünk lehet. A szerző maga is azt véli, hogy egynéhány szóegyeztetést még hozzá lehetne pótolni; én részemről azt gondolom, hogy a litván szókincsben, a mennyire jelenleg ismeretes, nem sok új egyeztetést lehet találni pótlékul (pl. megemlíthető a finn *kaarna* «fichten-od. tannerinde» = litv. *karnà* «lindenbast»). A szerző sok egyeztetést kétesnek jelöl meg; én úgy vélem, hogy nem ok nélkül lehetne kétséget támasztani még némely más egyeztetés ellen is. Ezek közül csak egypár példát említek föl.

A 192. lapon a szerző a finn *kuontalo* «tocke, wickel von

flachs» szót a lett *kūda kūdala* stb.-ből származtatja. Meg kellene vizsgálni, nem volna-e valószínűbb a szláv alakokkal hozni kapcsolatba, a mire a nasa'is is mutat. Egyáltalában nagyon óhajtanó volna, hogy a szláv-finn érintkezések mentül előbb alaposan megvizsgáltassanak. Kiváló érdekű az a kérdés, hogy vannak-e a finn nyelvekben olyan régiebb szláv nyelvallapotot feltüntető kölcsönszavak, a melyekben az eredeti nasalis meg van őrizve, továbbá, hogy a szláv sziszegő mássalhangzó a közfinnben részt vett-e néhány esetben a sziszegő hangnak *h*-ra való változásában. Én úgy gondolom, ez a lehetőség nincs kizárva, habár a szerző, úgy lát-szik, állást foglal ellene.¹⁾

A 232. lapon a szerző helyesen származtatja a f. *silta* «hid» szót a liv. *tiltas*-ból. Hihetőleg ide tartozónak jelzi a szerző a mord. *sed*, *sede* «hid» szót. Ez esetben a mord. *d* : *lt* mindenesetre szokatlan volna. Utána kellene járni, hogy vajjon a mord. szó nem származtatható-e inkább az indo-iráni nyelvekből (vö. különösen szkr. *setu*- «brücke», a melynek a mord. szó hangtanilag pontosan megfelelhette; vö. még mord. *virgas*, *vergez* «farkas», a mely a szanszkrittal egy fokon álló nyelvallapotra (szkr. *vrkas*) utal.²⁾ — Különben gyakran igen nehéz eldönteni, hogy egyik-másik mordvin szó a litvánból, vagy az indo-iráni nyelvekből van-e kölcsönvéve (vö. mord. *tehter*, *teiter*, *stir* «tochter», *sazor* «húg, jüngereschwester», *odar* «euter», a melyek ép úgy lehetnének indo-iráni, mint litván eredetűek). Reméljük, hogy a szerzőnek nemsokára alkalma lesz a finn-ugor és indo-iráni nyelvek közt fenálló rendkívül érdekes viszonyokkal foglalkoznia, s talán mondanunk sem kell, hogy senki sem hivatottabb e feladat megoldására, mint a szerző.

Ezúttal nem akarok további részletekbe bocsátkozni, mert e dolgozat máris hosszabbra nyúlt, mint a hogy a «Nyelvtudományi Közlemények tere megengedné.³⁾ Mindabból, a mit fontebb Thom-

¹⁾ Megemlíti itt, hogy azok a példák, a melyeket Weske Славяно-финскія культурныя отношенія (Изв. общ. арх., ист. и этнографіи при казанскомъ университетѣ Т. VIII., вып. 1.) című dolgozatában a nasalis megőrzésére és a szláv sziszegő hangnak finn *h*-ra változására felhoz, többnyire tarthatatlanok.

²⁾ A finn-ugor nyelvekben levő indo-iráni kölcsönszavakra többször figyelmeztetett a szerző mind ebben, mind pedig előbbi műveiben is; l. Einfluss der germ. Sprachen 3; Kort udsigt over det philologisk-historiske Samfunds virksomhed 1885—1887. 124; Beröringer 7, 189, 232; vö. Tomaschek, Sitzungsber. der Wiener Akademie 96, 1880. 735. P a a s o n e n H. Helsingforsban a finn-ugor társaságok egyik ülésében, 1892 ben felolvasást tartott a mordvin nyelvben levő indo-iráni szavakról.

³⁾ Egy s más dologra nézve eltérő nézetemet nyilvánítottam «Köz-

sen művének tartalmáról előadtunk, eléggé kitetszhetik e műnek sokoldalú jelentősége. Eredményei fontosak a finn és balti őstörténetre s e népek régibb műveltségi viszonyainak fölfejtésére nézve. Nyelvtörténeti anyagot tartalmaz mind a balti, mind a finn nyelvtudomány számára. S minthogy a finn nyelvekre nézve semmi régibb ismeretünk nincs, a balti kölcsönszavak a finn nyelvtörténetre nézve annál fontosabbak, mert e tudomány számára néhány kronológiai támaszpontot szolgáltatnak, a melyeket a finn nyomozónak figyelembe kell vennie. Azonkívül mindkét nyelvcsoporthoz szövefejtésére is világot vet. Sok helyt még a finn-ugor nyelveknek a szláv és indo-iráni nyelvekkel való érintkezéseiről is megemlékszik.

Az a mód, a hogy e föladatot végezte, messze fölötte áll a mi dicséretünknek. Thomsen teljesen jártas a finn nyelvben s rokonaiban. Számos idézet bizonyítja, hogy az idevágó legkisebb dolgozat sem kerülte el figyelm t. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a szerző alaposan ismeri a germán, balti, szláv, egyáltalán az indogermán nyelveket,¹⁾ s talán éppen egész Európának leg-sokoldalúbb nyelvtudósa, akkor megérhetjük, hogy tudta annyi oldalról megvilágítani ama kérdéseket, a melyeknek megoldására vállalkozott. A szerző pontossága egyáltalán csodálatra méltó, s nem kisebb bámulatot érdemel óvatossága s éles elméje a következtetésben s módszere, a mely a mai nyelvtörténeti vizsgálódás legmagasabb fokán áll. Az előadás formája és stílusa mintaszerű: világos, könnyen érthető és csaknem a művészire törekvő.

Remélni merjük, hogy Thomsen ezután is hű marad első tudományos szerelméhez, s ezután is kiterjeszti vizsgálódását a finn nyelvtörténetre, a melyre több világot vetett, mint bármelyik kutató ő előtte, s hogy végül munkája erős és tanulságos hatást fog gyakorolni a finn-ugor nyelvészet fejlődésére.²⁾

SETÄLÄ EMIL.

finn Hangtörténet»-emben, mint pl. a *dj* : *ts*-téle hangváltozás lehetőségéről (155. l.), az *eh*-végű szavakról (308—320. l.). A mássalhangzógyengülésre vö. u. o. 123. s köv. l. Ugyanott szoltam egyes szavakról, pl. *kataja* 59., *vierre* 64., *hara*, *haara* 254—258., *harmaa* 266. stb. A lív nyelvi pontokat külön érintem még Hangtörténetemnek kinyomatlan 3. részében. Vö. még egy ismertetésemet, mely az «Archiv für slavische Philologie» cz. folyóiratban fog megjelenni Thomsen munkájáról.

¹⁾ A román nyelvészet téren is kiváló dolgozatot írt.

²⁾ E tanulságos ismertetést finn nyelven kaptuk s fordítását Steuer János dolgozótársunknak köszönjük. (Nagyobb része finn nyelven is megjelent a *Valvoja* cz. folyóirat XI. kötetében.)

A déli lapp nyelv hangjairól.

K. B. Wiklund: Die süd-lappischen Forschungen des Dr. Ignaz Halász.

A *Journal de la Société Finno-Ougrienne* XI. kötetében K. B. Wiklund a fenti cím alatt tüzetes birálat alá fogja eddigi déli lapp közleményeimet. Wiklund ugyanis az 1891. és 1892. években maga is bejárta Svédország Herjedal és Jemtland megyeit, a hol a legdélibb lappok találhatók s minthogy majdnem teljes két évet töltött a különböző déli nyelvjárások tanulmányozásával, mindenesetre a leghivatottabb az én kutatásaim eredményeinek megítélésére.

Előre is kijelentem azonban, hogy ítéletében nagyon egyoldalú, hogy főleg a gyűjtött anyagnak phonetikai oldalával foglalkozik s hogy legföljebb még a szókincset méltatja némi figyelmére.

Hibáztatja mindenek előtt a dialektustanulmányban követett módszeremet, hogy összefüggő szövegeket jegyeztem föl. Szerinte e módszer mellett az eredmény mindig tökéletlen és elégtelen, különösen mikor az ilyenmű vizsgálódás alapján hangtörvényeket akarunk megállapítani. Épen azokat a példákat nem találjuk, a mikre szükségünk volna és nem találjuk oly nagy számmal, hogy ezekre a hangtörvényeket, a dialektus és nyelv fejlődésének történetét biztossággal alapíthatnók. Azon kívül csak az gyűjthet szöveget, az illetékes rá, a kinek az illető nyelvjárás az anyanyelve és ennek is rendkívül képzettnek kell nyelvészetiileg lenni, hogy feladatának kellően megfelelhessen. Például Sweet phonetikailag közölt angol szövegeit említi. A szövegek följegyzése a mellett sok időt is rabol s míg egy-két lapra valót leír, addig néhány száz szót jegyezhet föl, melyeknek minden esetre sokkal több hasznát vehetjük, mint az előbbinek. Épen azért Wiklund szerint szókincset kell gyűjteni és evvel kapcsolatban az alaktant vizsgálni.

Szerintem sem az nem cselekszik helyesen, a ki tisztán szövegeket gyűjt és semmi másra nem fordítja figyelmét, sem az, a ki tisztán szavakat és paradigmákat hajhász. Mert mi a célunk? A nyelvnek a maga egészében való megismerése. Nemcsak hangokat, szavakat, alakokat keresünk, hanem azt is, a miben az alakok, a szavak, a hangok élnek, t. i. mondatokat. Annyit Wiklund maga is elismer, hogy a szöveggyűjtés módszerének megvan az az érdeme, hogy alkalmazása által néha olyan ritkábban előforduló szokat és alakokat figyelhetünk meg, melyeket kérdésessal alig kaptunk volna meg. De van más érdeme is. A szók jelentéséről, a nyelvtani alakok használatáról, a szórendről, a hangsúlyról és több másról csak az összefüggő szöveg, a mondat adhat biztos fölvilágosítást. A kinek tehát rövid idő van rendelkezésére, mint

nekem is volt, az nagyon eltévesztené a célját, ha csupán Wiklund módszerét követné.

Épen ez okoknál fogva követte a szöveggyűjtés módszerét Budenz is, mikor alkalma nyílt idegen népek, pl. lappok vagy szamojédok nyelvét vizsgálni. Törekedett, a mint törekedtem én is, a hangoknak lehető hű leírására, de törekedett főleg mesterkéetlen népies szöveg gyűjtésére, mert ebben tükröződik vissza leghívebben a nyelv igazi mivolta.

De van még egy más hatalmas ok is, a mi különösen az ismeretlen vagy kevésbé ismert ugor nyelvek vizsgálatánál a szövegek gyűjtését parancsolja, ez pedig nem egyéb, mint az illető szövegek tartalma. Friis lpF. mondái és meséi, Donner közleményei lehetnek phonetikailag hibásan följegyezve, de kétségkívül rendkívül érdekes adalékokul szolgálnak a lapp nép szellemi életének megismerésére. Vagy Munkácsi B. vogul szövegei tartalmukat tekintve nem érnek ugyanannyit, mint a belőlük levonható nyelvészeti tanulságok? Ha ő csak szókat, csak paradigmákat akart volna gyűjteni és a szövegek följegyzését egy vogul Sweetre hagyja, nem botorul cselekedett volna? Ránk, a kiknek alkalmunk van valamely ugor nép körében időzni, nemcsak a nyelv vizsgálatának föladata hárul, hanem az is, hogy az illető nép mythikus maradványait, szokásainak, erkölceinek hagyományait gyűjtsük, a mennyire még gyűjthetők. Ez utóbbi oknak is jó része volt abban, a nyelvészetin kívül, hogy a körülményekhez képest, ilyen irányban is iparkodtam gazdagítani a lappokról való ismereteinket.

Ha van közleményeimnek hibájuk és hiányuk, annak semmikép sem a módszer az oka. Kétségtelennek tartom ugyanis, hogy a ki rövid idő alatt sok szót fog összeírni vagy gazdag paradigma-gyűjtemény megszerzésére törekszik, az minden tekintetben legalább is ugyanannyi hibát, de sokkal végzetesebbeket követ el, mint a ki szöveget gyűjt. Wiklund bírálatának egyik helyén összeállít közleményeimből néhány szót és nyelvtani alakot melyeket «unbewusst hervorgezwungen», öntudatlanul kierőszakoltaknak mond. De hát mikor fordulhatnak elő ilyen kierőszakolt alakok? Épen akkor, mikor az ember csak szókat és alakokat akar megtudni. És ha nálam, legalább Wiklund állítása szerint, olyan csekély terjedelmű szó- és alakkikérdezés mellett, a milyent én alkalmaztam, is fordulhattak elő kierőszakolt alakok, mennyivel inkább ki van téve ennek a veszedelemnek az, a ki csak szókat és paradigmákat kérdez.

Gyűjtéseim alkalmával különben a következő módszert követtem. Mindenek előtt kérdeztem egy csomó szót, aztán mondat alakjában intézve a kérdést, elragoztattam egy vagy két főnevet és igét és csak azután fogtam hozzá a szöveggyűjtéshez. De itt se mindjárt eredeti szöveget jegyeztem föl, hanem elővettem valamely

népiesen írt svéd textust, pl. a Düben könyvében található lapp mesefordításokat vagy egy svéd népmesét és ezt fordítottam le lappjaimmal mondatról mondatra haladva. Miután így némileg megismerkedtem az illető nyelvjárással, fogtam csak hozzá a svéd nyelv segítségével Friis egyik meséjének a *Jetanasen hægga* címűnek az átdolgozásához s csak miután ez mind megvolt, kezdtem eredeti szövegeket is gyűjteni. A Skaltstugu hegységben, a hová több heti előzetes tanulmány után jutottam, már nem szorultam a fordítás közvetítésére, hanem mindjárt eredeti szöveg följegyzéséhez fogtam. A Lule lappmarkban is először a nyomtatott Máté evangéliumát írtam át mesterem segítségével a jokkmokki élő kiejtés szerint és csak azután láttam hozzá az eredeti szöveg gyűjtéséhez.

Szövegeimet egyébként nemcsak leírtam. Mindegyiken átmentem legalább is még egyszer, hogy jól hallottam-e az egyes hangokat és egyúttal minden névszónál és igénél a tőalakot is tudakoltam. A kikkel hosszabban voltam együtt, azokkal végig mentem röviden az egész nyelvtanon is, összeállítottam néhány paradigmát és a déli lapp szókincsről való ismereteimet is igyekeztem mennél bővebbé tenni. Megesett az is, hogy némely lappal csak egy óráig vagy fél óráig lehettem együtt s ezekkel már nem nézhettem át a kapott anyagot. Ezt aztán úgy kellett közlenem, a mint első hallásra lejegyeztem. Ilyen azonban elenyésző csekély számmal van gyűjteményemben.

Ismertetésének legnagyobb részében Wiklund közlött déli lapp szavaim fonetikai leírásának bírálatával foglalkozik. Szerinte a déli lapp nyelvben sokkal több hang van, mint a menyit én észrevettem és az észrevettek közül is többet hibásan hallottam. Én 15-féle rövid magánhangzót jegyeztem föl, ő 26-ot, én 32-féle egyszerű mássalhangzót, ő 53-félét.*) Én egyféle *k*-t jelelek, ő négyfélét, én egyféle *ñ*-t, ő itt is négyfélét stb. Nem akarok Wiklundnak az én jelölésem iránt támasztott kifogásaira bővebben reflektálni. Megengedem, hogy Wiklund jól hallotta az egyes hangokat, de ugyanezt követelem a magam részére is. A fonetikus följegyzés, különösen idegen nyelvterületen, több tekintetben mindig subjectív lesz, mert első sorban a halláson alapszik, és tiltakoznom kell azon aprólékos kicsinyeskedés ellen, melylyel az én följegyzéseimet elítéli. Ne felejtse el a saját mondását, hogy »dialektikus följegyzésekre» (s itt nemcsak nyelvmutatványokat értek) »csak az teljesen illetékes, a kinek a vizsgálandó nyelvjárás az anyanyelve». Wiklund sem lapp, hanem svéd, és könnyen megeshetik, hogy néhány esztendő múlva, ha esetleg újra vizsgálja a

*) Evvel szemben érdekesnek tartom megjegyezni, hogy a magyar köznyelvben, nem tiszta fonetikai szempontból tekintve, csak nyolcféle rövid magánhangzó és csak 22-féle egyszerű mássalhangzó van.

déli lappságot, sok olyant lesz kénytelen hibásnak tartani, a mit helyesként jegyzett föl, s ha akadna egy lapp Sweet, az talán ép oly kicsinyeskedéssel rostálná a Wiklund kutatásait, mint ő most az enyéimet.

Mert megjegyzendő, hogy Wiklund és az én följegyzéseim között, a sok apró, szörszálhasogató finomságot leszámítva, nincs is oly nagy eltérés és a mi van, az a legtöbbször onnan is magyarázható, hogy mindegyikünk más-mástól jegyzett; sőt merem állítani, hogy némely tekintetben még jobban hallottam, mint ő. Csak egyet említek. Wiklund az egész déli lappságban nem ismer más alakot, mint *ëöcëih* és *ëöcëät* «állni», melynek *præsens* s. 1. sz.-e *ëöcëäm*, 3. sz.-e *ëöcëä*, *ëöcëä* v. *ëöcë*. Úgy látszik, nem vette észre, hogy az ered. *u* tövégfű és *oa* v. *uq* (Wiklundnál *ò*?) tömagánhangzós igék, legalább a skalstugani dialektus szerint, csak a *præs.* s. 3. személyében és a *part. præteritiben* tüntetnek föl egyszerű magánhangzót, szerintem hosszú *ö*-t (tehát *ëöcëe* v. *ëöcëa*; *ëöcëuma*), egyebütt pedig mindig diphthongust (tehát: *præs.* s. 1. *ëuqëäm*, pl. *ëuqëcu* stb.) Ez pedig fontos ragozásbeli sajáttság, melyet nemcsak ezen az egy igén, hanem egész sereg idetartozón figyeltem meg a nélkül, hogy tervszerűen meg akartam volna figyelni. Csak mikor itthon a hasonló adatokat összeállítottam, vettem e jellemző hangváltozást észre.

Más kérdés, vajjon szükségünk van-e ilyen végleteleg menő aprólékos jelölésre? Szerintem az összehasonlító nyelvészet szempontjából nincs. Erre teljesen elegendő az úgynevezett durvább átírás és én sajnálom is, hogy szövegeimet és szótáromat nem ilyen alakban közöltem. A hol pl. egyszer *ë*-t, másszor *ie*, majd *ie*-t, *ie* hallottam, ott elegendő lett volna egy *ë* jel, a hol *uo*, *uo*, *uo*, *uo*, *uo*, *uo*, *uo* stb. változatokat írok, ott megtette volna a nyelvészet szempontjából egy közös *uo* is. A változatokat csak azért adtam, mert a további kutatás alapjául szolgáló szövegekben és szótárban túlságos lelkiismeretességből nem éreztem magamat följogosítva, hogy csak egyet fogadjak el helyesnek, a többit pedig mellőzzem. Háttha épen az az általános alak, a mit én egyéni sajátágnak tartok.

A mit Wiklund nem hallott vagy nem úgy hallott, arra könnyű szerrel rámondja, hogy nem helyes. Pedig talán ehol se burjánzik annyira a dialektikus különbség és a dialektuson belül az egyes emberek ajkán a hangoknak oly ingadozó és változó kiejtése, mint épen a déli lappoknál. Néhány mérfölddel idebb vagy odább már nagy nyelvjárási különbségek támadnak. A magyarban az egyes dialektusokon belül meglehetősen csekély ingadozások találhatók, de azért itt is előfordul, hogy néha ugyanazon nyelvjárásban, ugyanazon beszélőnél a legváltozatosabb alakok szerepelnek. Ha pl. Wiklund egy németül tudó Bakony vidéki magyar

emberrel beszélne s azt kérdezné tőle, mit tesz az *ihm*, ez talán az általános alakkal azt felelné: *neki*. Egy másik ugyanazt. De ha szöveget gyűjtene vagy hosszasabban ráérne az illető dialektus körében időzni, ilyen alakokat is találna: *néki, nekije, nékije, nekiije*. — *Das Buch gehört ihm* mondatot evvel fordítaná le: *A könyv az üvé*, de később azt is hallaná tőle: *az üé, az üveje, az üeje*. A német *dann* szót *azután, asztán, osztán* stb., a német *gespenst* szót *késértet, kísértet, kísértet, kísértet, kísirtet* stb., a német *sobald*, irodalmi *mihelyt* kötőszót *mihétt, mihent, mihánt, mihenest, mihencst, miháncst* stb. alakokban hallhatná ugyanazon beszélőtől. Persze megeshetnék, hogy Wiklund mindig csak a legszokottabb alakot jegyezné le s a többire azt mondaná, hogy én ezt nem hallottam, tehát szabály, hogy a Bakony vidéki dialektusban a *v* kiesése, a helyett *o, é* helyett *i, i* stb. nem fordul elő.

Aztán olyan apodiktikus biztossággal mondja ki a maga ítéleteit. Pl. az én *l* jelölésemről, hogy «ott is *l*-t írtam, a hol a nyelv csak *l*-t ismer». Nem a nyelv ismer ott csak *l*-t, hanem Wiklund úr hallott így, ez pedig egészen más dolog, mert a hol én *l*-t jeleltem, ott határozottan *l*-t is hallottam. Rám disputálja, hogy az élet szóra a lappban nem fordul elő a *liewq* alak és csak azok a nyelvmestereim használták a svéd *lif* helyett, a kikkel a *Jetanasen hægga-t* átvettem. Nos én ezt a szót nem csak edsáseni 14—17-éves nyelvmestereimtől hallottam, hanem a nélkül, hogy kérdeztem volna rá, eredeti elbeszélésben is kaptam skalstugani már a harmincz évhez közel járó mesélőmtől *lejöwun* inessivusi alakban (Svéd-lapp nyelv II. 43. lap alul 4. sor): nom. s. *lejēwq*.

Ha Wiklund a saját tapasztalatából nem ismer egy-egy szót, mely szótáromban előfordul, mindjárt kész a gyanúsítással. Azt kérdezi: «woher hat Herr H. z. b. seine wörter *lierta H., lakastallih H., röcci' U (u.), rikkähta U (u.) rienie F., rattih U (a.), mükaik F., wuēineset F. u. a.?*» Hát honnan? Lappoktól. Magam persze hogy nem faragtam őket és a legnagyobb részét megtalálja a szövegekben is. Akárhányszor megtörténik, hogy mikor valaki néha a legközségesebb szóra tudakolódik, azt a feleletet kapja a kérdeztől, hogy ezt a szót nem ismeri, bár az illető maga is használja. Érdekes nálunk e tekintetben az *évad, ivad* története és különösen jellemző, a mit a Nyelvörben már többször elbeszéltek. Kérdi valaki egy miskolczi embertől: «Mi az, a mit itt Miskolczon oly sűrűn használnak az emberek: *asszámára?*» — «*Asszámára?* Itt hallotta ön azt?» — «Itt, többször.» — «No már kérem alássan, én *asszámára* harmincz esztendeje lakom itten, de még egyetlen egyszer se hallottam.»

Fölemlíti, hogy a szók jelentését nem adtam mindig egész helyesen vissza. De ha előfordul itt-ott ilyen hiba, annak nem én, hanem lapp mestereim az okai, a kik az illető szót úgy magyaráz-

ták. Ilyen szót Wiklund 18-at sorol föl. De ezek legnagyobb részénél nincs igaza. Én *altaka*-t úgy magyarázom «alle renntierkühe zusammen», Wiklund azt mondja nem úgy van, hanem «was man von renntierkühen erhält, d. h. milch, käse u. dgl.» Nálam e szó ebben a mondatban fordul elő: *monna wuëihtum altakum, ruónë-kum koatāmāsa*, melynek ezt a svéd fordítását kaptam: *jag drifver boskapet på bete* = a nyáját (lappúl: a réntehénállományt és réntökörállományt) kihajtom a legelőre. Hogy lehet itt belemagyarázni a Wiklund értelmezését? — *q̄ltorostet* szerintem «besitzen, im vermögen haben», szerinte «sterben». Én azt kérdeztem froskviken mesteremtől, mit tesz az lappul: *huru mycket besitter den här mannen?* (mennyiye van ezen embernek) s ő ezt így fordította: *man jienum tihte karra q̄ltorosta v. ut̄hehta*. Itt is lehetetlen az *q̄ltarostet*-nek «halni» jelentése, hanem az *ut̄hehta* változat bizonyossága szerint is csak *besitzen*-t jelenthetett. — *hohčelit* fő jelentése csakugyan «vermissen» s az véletlenségből maradt ki a magyarázatból, de jelent, legalább magyar és német szempontból, aggodást is, pl. ebben a mondatban: *pōnte hohčela, attā tahtera kuhkiem hajepāna* a gazda aggodik, hogy a leánya sokáig odamarad (vö. lat. *desidero*, *wünschen* és *vermissen*). — A *kacstet* szónak lehet, hogy «urinieren» jelentése is van, de ebben a mondatban *aprie kacstie* (az eső eloltotta, t. i. a tüzet), nekem a *kacstet* szót «*ut-släcka* (eloltani)»-val fordították. — Némely szó megtudására a Düben könyvében levő lapp tárgyakat ábrázoló képeket mutogattam mesteremnek. Ott a fejbőr képére mondta azt, hogy *kalluhka* (Düben 135. l. 33. kép), a téli bocskor neve pedig az én mesterem szerint *kuopoka*. A Düben 149. lapján van két, lulei lapp nyelven úgynevezett *suoñier* és erre mondta frostvikeni lappom azt, hogy *k'älhkä*. Azon a képen nincs is szán, hogy véletlenül arra gondolhatott volna. Mikor a Düben 152. lapján, 46. képen rajzolt szénatekereszt mutattam, azt nevezte el lappom *vi'rēie*-nek. Erre is azt mondja Wiklund «sowohl das wort, als der damit bezeichnete gegenstand sind in F. unbekannt». (!) Pedig hát egyedül a kép birta lappomat ennek az «ismeretlen» szónak a kimondására.

És így megy az végig. Fölöslegesnek tekintem, hogy a legtöbb állításának tarthatatlanságát kimutassam. Hanem annyit legalább megkövetelhetek Wiklundtól, hogy tudja azt, hogy a szóknak vannak szinonimáik és hogy ugyanazt a szót más vidéken néha egészen eltérő jelentésben használják.

A szótáram technikai berendezése ellen az a kifogása, hogy nehézkes a betűrend és sok benne az utalás. E betűrend nálunk már traditio, s bár magam sem tartom a legszerencsésebbnek, de megtartottam Budenz kedvéért, a ki Hunfalvyval együtt ugyanezt használta. Az utalás pedig azért van, mert a szótár, mint a bevezetésben is mondom, első sorban a közlött szövegekhez készült és

ha valaki ezeket forgatja, könnyebben megtalálhatja a keresett alakot.

Baja van Wiklundnak a szótáramban található idegen szók kimutatásával is. Ha Wiklundban csak egy kis elfogulatlanság van, mindjárt láthatta volna, mi volt a szándékom. Ezt a kérdést egészen mellékesen érintettem. Svéd-lapp dialektusokat vizsgáltam, tehát az idegen eredetre való utalás kedvéért rövidesen megemlitem, hogy a kérdéses lapp szó a svéd irodalmi nyelvben vagy a svédnek egy dialektusában ilyen s ilyen alakban van meg. Évvel nem akartam mondani, hogy a lapp szó épen ennek az alaknak az átvétele. Az idegen szók kérdése a lappban olyan fontos, hogy Thomsennek rendkívül érdemes munkája után eszem ágában se lehetett vele egy szótár keretében végezni. Igaz, hogy itt-ott, de csak nagyon mellékesen, egy-egy gót v. ó-skandináv alakot is említek. Ezek azonban csak Rietz tájszótárának forgatása közben csúsztak tollam hegyére. Déli lapp szótárából ezt az idegen eredetre való utalást egészen ki is akartam hagyni, hogy a kérdéssel külön foglalkozzam. Hogy mennyire mellékesen foglalkoztam ez utóbbi helyen a lappban levő germán elemekkel, annak legvilágosabb bizonyítéka, hogy azon szók túlnyomó része, melyektől W. óva int, hogy valaki valahogyan eredetieknek ne tartsa őket, idegennek jelölve megvan nálam is, még pedig Lule lapp szótárában, a déli lapp alakoknak megfelelő lulei lapp szók alatt. — Végezetül azonban megjegyzem azt is, hogy én csakugyan nem tartok minden germán eredetű lapp szót olyan régi korból való származásának, mint a hogy Thomsen állítja, sőt van egy-kettő, melyeket nem is tartok germán, hanem ugor eredetűnek.

Legjobban kimutatja azonban Wiklund rosszhiszemű kicsinyeskedését és akadékoskodását, midőn a szótáramban előforduló svéd helyekről emlékezik meg. Szórol szóra idézem erre vonatkozó szavait: «Herr H. hat an vielen stellen bei der übersetzung der lappischen wörter auch einige schwedische wörter und sätze hinzugefügt, die gewiss die erklärung der betreffenden lappischen sprachmeister darstellen sollen. Alle jämtländischen lappen sprechen indessen ein sehr gutes schwedisch und es ist absolut unmöglich, dass sie dabei so grobe fehler gemacht haben können, wie man sie in den erklärungen des herrn H. findet.» — És tovább: Was die sache noch dunkler macht, ist, dass man in diesen sätzen hier und da einen deutlichen einfluss der deutschen sprache spüren kann, so heta in der bedeutung «nennen, = d. h. heissen, und die wortfolge in när man måste renen med våld hålla tillbaka.»

Mit akar ebből következtetni? Nem érthetem másra, mint hogy az adott svéd magyarázatokat nem lappoktól hallottam, hanem magam csináltam. Ezt az insinuatíót a leghatározottabban vissza kell utasítanom. Bárkinek megmutathatom eredeti följegy-

zéseimben az illető svéd magyarázatokat, melyeket minden részükben, egész szerkezetükben lappoktól kaptam. Nem változtattam rajtuk semmi mást, minthogy az *inte* «nem» jelentésű tagadó szó helyett az irodalmi *icke* alakot tettem. A szókat, a szórendet, úgy hagytam meg, a hogyan lejegyeztem.

A rossz szórendről, melyet W. a szememre vet, számoljon tehát a lappok lelke. Különben is a főtebb említett szórendnek németesen így kellene lennie: *när man renen med våld tillbaka hålla måste*. Egyben azonban igaza van. A heter «nennen» értelemben való használata a svédben határozottan germanismus. De az is kétségtelen dolog, hogy én azt lapptól jegyeztem le. De hogy kerülhetett a lapp szájára? Csak úgy magyarázhatom, hogy én, a ki nem dicsekszem azzal, hogy kifogástalan svédsséggel beszéltem, kérdezhettem germanismussal; pl. *när heter den ene mannen den annans* (helyesebben: *den andres*) *fru sébijeg*? És erre felelhetett a lapp ember az én «uri» svédségemtől félrevezetve szintén a heter germanismussal.

Szinte nevetségessé válik azonban W., mikor ilyeneket is szememre hány, hogy azt írtam: *huru han var tilltygadt e h. tilltygad; tungbelastad e h. tungt belastad*. Erre én azt felelhetném, hogyan tudott ő ismertetése 26. lapján a 20. sorban ilyent írni: *dieser lautgesetz e h. dieses lautgesetz*? — Vagy talán toll- és sajtóhiba nincs a világon?

Miután szótáram és nyelvmutatványaim ez egyoldalú ismertetésével végez, A svédországi lapp nyelvjárások cz. művem azon fejezetére tér át, a hol a déli lapp nyelvről szólok. Ezen munkámban iparkodtam először nyelvi tények alapján osztályozni a lpS. nyelvjárásokat és három csoportba osztom őket, északi, közép és déli svéd-lapp nyelvre, a szerint, hogy az úgynevezett mássalhangzó erősülés és gyengülés hangtörvénye mennyiben uralkodik az egyikben és mennyiben a másikkban. Ebben iparkodtam osztályozni a déli lappságot, sőt alnyelvjárásai szerint magát a jemtlandi nyelvterületet is, mindenütt fölemlítve azon hangtani jelenségeket, melyeket az egyes dialektusokra nézve legjellemzőbbeknek tartok. A déli lappság jellemző sajátságaiul pl. a következőket sorolom föl: a) Mássalhangzók terén: 1. A mássalhangzó erősülés és gyengülés megszűnik ragozásbeli tényező lenni; 2. számos szó elején parasitikus *j* fejlődik; 3. többi lapp szóközépi *jv* hosszú *jj*-re változik; 4. lpF. *ð*-ból szóközépen *r* lesz; 5. lpF. *še*-igeképző, melynek a lpS. ságban *he* alakja van, itt *še* alakban visszatér. — b) Magánhangzók terén: 1. számos többi lappságbeli kétagú szó a tömagánhangzója itt *i*-re; 2. a többi lpF. és lpS. dialektusok *o* v. *u* tömagánhangzója itt gyakran *a*-ra; 3. északibb *o* tömagánhangzó gyakran *u*-ra változik; 4. a névszók nominativusa, több ragja, a névszóképzők magánhangzóval végződnek, holott a többi lappság

csak mássalhangzó végzetet ismer; 5. ezzel szemben egy másik, épen ellenkező sajátság uralkodik a déli lappságban, t. i. a magánhangzók elnyelése v. megrövidülése egyes ragok és képzők előtt; 6. egy az indogermán nyelvek ablautjához hasonló hangváltozás. Ezen kívül fölsorolom még a főbb alaktani és szókincsbeli sajátságokat is.

Nekem nem volt szándékom a déli lapp nyelv hangtörvényeit kutatni, nem akartam pl. megállapítani, hogy miféle természetű és eredetű szók azok, melyek a többi lappság többeli *a*-jával szemben *i*-t tüntetnek föl, hanem csak azt akartam kitüntetni, miféle hangtani különbségek választják el az északibb svéd-lappságtól, vagyis egyszerűen konstatálni, hogy pl. az északibb *a*-nak a déli lappban igen gyakran *i* felel meg.¹⁾ Wiklund azonban vagy nem tudta vagy nem akarta fölsismerni munkámnak ezen természetét.

Az a kérdés, valóban jellemzők-e a föntebb fölsorolt tulajdonságok a déli lappságra vagy nem? Minthogy az adatok helyessége ellen nem kardoskodhatik, tehát mit tesz? Kikap egy pár apróságot és szavakon nyargal, melyek munkámnak valódi érdemét egyáltalában nem érintik. Én jellemzőnek mondom a háromtagú alakokban a végmagánhangzó megmaradását, ő legnevezetesebb és legjellemzőbb jelenségnek mondja; én az *i*-nek *a*-ra, az *ī*-nek *ai*-re, az *a*-nak *u*, *o*-ra, az *ū*-nak *au*-ra stb. változásáról azt mondom, hogy «némileg az indogermán ablauthoz hasonlít», ő umlautnak mondja. Én sem állítottam, hogy ugyanaz, mint az indogermán ablaut. Nem a hangváltozás eredetét, hanem jelentkezésének módját hasonlítottam össze.²⁾

¹⁾ E kérdésnek hangtörténeti értékéről egy külön értekezésemben szólok «Eredeti hangállapot a svéd-lapp nyelvjárásokban» cz. alatt. Hungaricum-Album.

²⁾ E változásról «A svédországi lapp nyelvjárások» cz. értekezésemben még azt mondom: «Sajnos, e jelenséget nem vizsgáltam egész terjedelmében s így egyelőre biztos törvény alá nem foglalhatom. De épen ebből a czélból tartózkodtam 1891-ben újra a skalstugani déli lappok között s ma már evvel a kérdéssel is teljesen tisztában vagyok. Tudom azt, a mit azelőtt csak sejtettem, hogy a név- és igeragozás ez ablautszerű változásai hol lépnek föl és mitől függenek. Az igéknél pl. a tőhöz járuló ragok szerint megkülönböztetünk két és többtagú igéket. Az ablautszerű hangváltozás csak a kéttagú igéknél történik, melyek 1. *i*, 2. *ē*, 3. *a*, 4. *ū* (*u*) tövéűek. Az *i* tövéűeknél nincs hangváltozás; az *ē* tövéűeknél a ragbeli *a* hatása alatt a præs. sing. három személyében és a part. præteritiben; a *a* tövéűeknél ugyancsak a ragbeli *a* hatása folytán a præs. sing. 3. személyében és egy alcsoportnál a part. præteritiben is; az *ū*, *u* tövéűek három alcsoportja közül pedig az elsőben a ragbeli eredeti *ū* hatása folytán ugyancsak a præs. s. 3. személyében és a p. præteritiben, néhánynál pedig csak a præs. s. 3. személyében változik a tömagánhangzó. — A névszóknál a hangváltozás általánosan csak a kéttagú *ē* tövéűeknél történik, még pedig az egyes sz. allativusában a ragbeli *a* hatása alatt.

Ilyen kicsinyeskedésekből és aprólékoskodásokból áll Wiklund egész bírálata. Arról egy szóval sem emlékezik meg, mennyi, az egész lappságra fontos új alaktani részlet van gyűjteményemben, és mennyi szókinszbeli és mondattani új anyagot nyujtok a kutatónak. Nagyon természetes hogy mindent egy ember nem figyelhet meg és tökéletest nem nyujthat. Bizonyára van az én dolgozataimnak is hibájuk és hiányuk. De hát az igazság tiszta képe nem egyszerre terem meg s Rómát sem egy nap alatt építették. A multnak az igazságra való törekvései, az alap megvetői azonban mindig tiszteletet és nem kicsinylést érdemelnek. Wiklund maga is megvallja, hogy mindenütt az én munkáimmal a kezében kezdte meg és folytatta tanulmányait. Ha valaha tehát sikerülni fog neki jobb eredményeket elérni, mint nekem, azokat is jó részben az én kutatásaimnak köszönheti.

HALÁSZ IGNÁCZ.

A nyelvhelyesség.

Adolf Noreen: Über Sprachrichtigkeit (für deutsche Leser bearbeitet von A. Johansson. — Indogermanische Forschungen. I. Band).

Mint hogy mi nálunk aránylag sokat foglalkoznak a nyelvhelyesség kérdéseivel, czélszerűnek tartjuk bő kivonatban közölni Noreen svéd nyelvész rendszeres fejtegetését e tárgyról. A jegyzetekben közölt fölvilágosító adatokat a német átdolgozó példáiból válogattuk.

A nyelvhelyesség fontos kérdésével jelenleg — a spekulatív, általános kérdések iránt való közönyösség folytán — keveset törődnek, pedig hogy mily jelentős, azt mutatja a kiváló elmék egész sora, a kik vele foglalkoztak. A kérdés eldöntésében két, csaknem mindenben ellenkező szempont vezette őket, t. i. az irodalomtörténeti az egyik, a természettudományi a másik pártot. Az értekező egy harmadikat fog csatolni a kettőhöz, melyet észszerűnek (rationális) nevez.

I. Az irodalomtörténeti állásponton levők normálul valamely — gyakran önkényesen választott — múlt idő nyelvhasználatát tekintik. Ez irány legkiválóbb képviselői Jakob Grimm, K. A. J. Hoffmann (Neuhochdeutsche Schulgrammatik), Engelen (Grammatik der neuhochdeutschen Sprache), Andresen (Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit im Deutschen) stb.

Mindezek határozottan elvetik az analogiás képzéseket. *) A hangtörvények okozta változásokat inkább tűrik, de itt is gyakorta jutnak ellenmondásba magukkal.

*) *Wir sunken, sprungen* szerintük «történetileg helyes», tehát nem vetendő el (Hoffmann, Schulgramm. 58. l.). *Boge, brate* jobb mint *bogen, braten*; még helytelenebb a *bögen, gärten*-féle pluralisok használata. A dat. -e elhagyása helytelen, *dies* és *des* a *dieses* és *dessen* helyett szintűgy. *Stiefeln* és *fenstern* (plur.) elvetendők.

Szerintök tehát a nyelvhelyesség kérdésében egyedül az dönthet, a ki a régi nyelvet ősméri; övé az utolsó szó, a föltétlen jog az ítéletmondásra. — Ez álláspont helytelensége kiderül a következőkből:

1. Helytelen eljárás az, hogy vmely dolog normáját magának a dolognak határain kívül keressük. Már pedig az újfn. nyelv p. o. egészen más, mint a kfn.

2. Egy elmúlt kor nyelvét későbbi kor nyelvének ideáljául, követendő képeül föl nem állíthatjuk a nélkül, hogy rengeteg nehézségekbe, sőt egészen elháríthatatlan akadályokba ne ütköznénk.

3. Ha meg csak meg akarjuk közelíteni a régebbi nyelvet, akkor a legnagyobb önkénynek adunk szabad tért, s nem akad két ember, a ki megegyeznék abban, milyen messze mehet e kérdésben. Így aztán még a kiátkozott analogiás-képzés dolgában is következtetlenségekbe estek.¹⁾

4. A hangtani törvények alkalmazása nehéz, ha nem lehetetlen. A régi vagy a jelen vagy a most fejlődő törvényeket vegyük-e figyelembe? Vagy mind egymás mellett? És ha egyik ellenmond a másiknak? Aztán a hangtörvények is egyre változnak a tudomány fejlődésével!²⁾

5. Az idő megválasztása, melynek nyelve normául szolgáljon, egészen önkényes. A német tudósok egy része p. o. megelégszik az újfn. közvetlen elődjével, a kfn.-tel. De akad olyan is, a ki csak a gót vagy angolszász nyelvet tartja »richtig deutsch»-nak az újfn. pedig romlott nyelvnek mondja. Ám ugyanily jogon egy ó-görög vagy ind tudós ugyanezt mondhatná a gót vagy angolszász nyelvről.

6. Ez az álláspont az irodalomban megőrzött nyelvnek a kelleténél többre becsüléséből származik. Részére a nyelv csak a papíron él; szrinte az élő nyelvnek az írott szerint kell igazodnia, holott ép fordítva helyes; a régebbi nyelvhasználatból való eltérés h a n y a t l á s (Verfall), nem pedig — a mint tényleg áll — fejlődés.

7. Ily fölfogás a nyelv élete ellen dolgozik, s ha követeléseiket végre akarnók hajtani, a nyelvnek megmerevedését idézőók elé. Pedig a nyelv nem akar egy régebbi használathoz ragaszkodva megállani, hanem változik folyton, hogy eleget tehessen a fejlődő kor követelményeinek.

¹⁾ *Sanken-t, sprangen-t* elvetik, mert a kfn. csak *sunken, sprungen* alakot ősméri, hanem *halfen, warfen* (kfn. *hulfen, wurfen*) megmaradhatnak. *Bogen, braten* helytelen, de *garten, rücken, knochen* helyes. *Bögen, gräben* még helytelenebb, hanem *kähne, schwäne* (hanen, swanen a kfnben) ellen semmi kifogásuk sincs. A dat. *e* elmaradása a *dem tag, dem hirt* stb.-félékben kárhoztatandó, hanem a vég *e* kiesését a *glück* (kfn. *gelücke*) szóban vagy az oly adverbiumokban, mint *hart, fast, schon* (kfn. *harte, faste, schone*) nem nézik oly ellenséges szemmel. A *stiefeln* és *fenstern*-féle analogikus pluralisképzést »ki kellene irtani», de a *die stacheln* (kfn. *die stachel[e]*) *die seen* (kfn. *die see*), *die enden* (kfn. *die ende*)-félüket eszébe se jut senkinek se bántania.

²⁾ Így a *luderlich* alakot a *liederlich*-nél jobbnak tartják és itt nemcsak arról felelkeznek meg, hogy a *mieder* szóban az *ü* helyén *ie* állapotott meg (kfn. *müeder, muoder*), hanem arról is, hogy e szó az ófn.- és kfn.-ben csakis *liederlich* alakban fordul elő, s hogy csak a népetimologia hozta kapcsolatba a *luder*-ral, egyébként pedig a görög *ἔλεος*-hoz tartozik.

II. A természet tudományi álláspont, melynek némi részben Schleicher is híve (bár az analógiás képzés dolgában az előbbi iskolába sorozandó) és Müller Miksa első harczosa (a mi az álláspont gondolatmenetének közérthető és genialis kifejtését illeti), a következőkben foglalja össze elveit:

Normálul a beszédbeli nyelv szolgál, mely élő szervezet, és így nem is kell megütközni azon, hogy él, sőt élvén — változik is. E változás nem hanyatlás, hanem fejlődés. A dialektus a nyelvnek valóságos vérkeringése, mely többre becsülendő minden irodalmi nyelvnél. Ha egy nyelv alak keletkezett, joga van ahhoz, hogy éljen. Több nem egyező forma közül az a jobb, melyet többen beszélnek. A mit általában használnak, az a legjobb. Vox populi vox dei. A kisebbségnek nincs igaza, de csak relativ értelemben; mert abszolúte nem helytelen semmi, a mi megvan — a beszéd nyelvében. Ellenben egy írótól kitalált forma semmi esetre sem helyes. Szakértő a nyelvhelyesség dolgában mindenki. A használat helyességéről statisztikai adatok szereznek bizonyosságot. — Ez iskola fiatal hívei közül Osthoff válik ki (Spriftsprache und Volksmundart).

Világos, hogy ez álláspont ép oly helytelen, mint az első. Még helyetlenebb. Ad absurdum lehet vezetni, ha saját föltevéséből indulunk ki. A következő kifogások kínálkoznak önként:

1. Furcsa, hogy ép a nyelv az egyedűli, melyben a többség csaltatlanul dönthet. Így hát a kisebbségnek sohse volna igaza. Hatalom és jog itt azonos, a mi azt jelenti, hogy itt egyáltalán nincs jog.

2. Ha jó vagy helytelen volta a kifejezésnek csakis a beszélők számától függ, akkor két egykép használt kifejezés közül egyik nem jobb a másiknál. S ha a nyelv javítása attól függ, hogy a használat mennyel egységesebb legyen, akkor a különböző időkben divatozott, s általában járatos kifejezésekről sem lehet mondani, hogy egyik jobb, mint a másik, s hogy így a nyelv a változás folytán javult. De így aztán fejlődéséről se igen lehet szó. Ha az egyik használat általános, akkor az föltétlenül jó; ha most behoznak egy másikat, az válik általánossá, akkor meg az jó. Hát a régi e szerint milyen?

3. Ha elfogadjuk ez álláspontot, akkor tulajdonképen nem is szabad változtatni a nyelven. Mert a változtatott alak nem egyez meg az általános használatban levővel, tehát abszolúte helytelen, mert még eddig nem hallották. De így aztán megmerevedik a nyelv. Azt lehetne ellene vetni, hogy az emberi akarat úgyis tehetetlen a nyelv változásaival szemben. Am ha ezt meg is engednők, még mindig ténynek marad az, hogy a nyelv csak a helyesség ellen való szüntelen vétkezés útján fejlődhetnék. Már pedig az olyan elv, mely a fejlődésnek ily törvényét állítja föl, helyes nem lehet.

4. Ha meg is engedjük, hogy a nyelv természeti produktum, akkor sem lehet a vad termék a legszerencsésebbnek, a buja, magára hagyott tenyészetet a legvalóbb fejlődésnek tartanunk. Hozzáértó kertész meg-nemesíti, termékenynyé teszi azt a fát, a mely vadon elcsenevész.

Látni való, hogy e két elv helytelen. Hogy helyes elvet állíthassunk föl a nyelvhelyességre nézve, ahhoz a nyelv való természetének megállapítása szükséges. Az a nyelvhasználat a leghelyesebb, mely legjobban megfelel a nyelv föladatának. De mi a nyelv föladata? E kérdés elvezet a harmadik.

III. a racionális állásponthoz. Képviselőire nehéz volna rámutatni. Maga az u. n. új-grammatikai iskola, mely nemcsak közel áll a fölfogáshoz, hanem jórészt azonos is vele, a nyelvhelyesség kérdésében ingadozik még, mert nem tudott eddig szabadulni a természettudományi iskola hatása alól (Madwig, Paul, Leskien, Whitney).

A racionális fölfogás kiinduló pontja a következő: a nyelv a közlés eszköze. Az a nyelvhasználat a legjobb, mely a közlendőt legjobban közli. Abszolút helytelen csak az a nyelvhasználat, mely vagy semmikép se érteti meg a beszélő gondolatát vagy ferdén. Hibás az olyan nyelvhasználat, mely hiányosan, jó vagy legjobb, mely megközelítőleg vagy teljesen megérteti a beszélő gondolatját.

Hogy lehet a legjobb eredményt elérni? Ez a beszélőn s a megcsófolítottan áll. Az utóbbi a fontosabb. Általában egy kifejezés se a legjobb: itt jó, amott rossz. Szabályul azt állíthatjuk föl: *legjobb az, a mit az illető hallgatóság leggyorsabban és leppontosabban megérthet, a beszélő legkönnyebben előadhat.*

Igy fogván föl a dolgot, a következő megállapodásokra juthatunk:

1. Helytelen, a mit rosszul értenek. Közérthető, népszerű munkákban a filozofia terminus technikusait bizonyynyal másra magyarázza a járatlan olvasó, mint a mit jelentenek.¹⁾

2. Helytelen, a mit nem értenek meg. Az alsóbb néposztályoknak szánt iratokban *perfid, nonchalant*-féle kifejezéseket használni hiba. Gyakran félre is értik őket.²⁾

Az érthetlenséget sűrűn idézik elé a *homonymok*. Azért, ha van egy fogalomra két szó, melyek közül az egyik nem téveszthető össze egy rokonhangzású szóval, akkor azt kell választanunk.³⁾

3. Helytelen mindaz, a mi nehezen érthető; mert kelléklül vallottuk azt is, hogy a beszélőt gyorsan meg lehessen érteni.⁴⁾

Ezek a megszólított szempontjából való helytelenségek. Fontos azonban az is, hogy magának a beszélőnek könnyen essék a beszéd. E szempontból

4. Rosszabbak a nehezebben kiejthető szók a könnyebbeknél.

5. Rosszabbak az emlékezetben nem oly jól megragadó, nehezebben asszociálható szók, mint az olyanok, melyeket a rokonhangzású szók egész serege tart emlékezetünkben.⁵⁾ Itt mutatja áldásos hatását a különbségeket kiegyenlítő analogia.

¹⁾ *Sinnlichkeit, reine Vernunft, praktische Vernunft, Ding an sich* stb.

²⁾ Így a berlini nép a *gastrisches fieber*-t elnevezte *garstiges f.*-nek, az *irritieren*-t úgy érti, hogy *irre machen*, és *irretieren*-nek is ejti.

³⁾ Az egy paradigmához tartozó különböző esetben levő, de egyhangzású formáknál minden — akár újabb keletű — megkülönböztetés is helyes. Így a *stiefeln, ärmeln, fenstern*.

⁴⁾ Így pl. *weiland* a *vormals* helyén nem jó, mert a *land* szótagon mellékhangsúly van, s így valami összetételre lehetne gondolni a *land* szóval. *Eisbein* a *hüftbein* helyett szintén rossz, mert — mint a berlinieknél látszik — félreértésre ad okot: *ik habe reene eisbeene = kalte füsse*.

⁵⁾ E szempontból a kfn. gyöngé főnevekből lett erős főnevek job-

6. Rosszabb a hosszú kifejezés a rövidnél, ha ez sem mond amannál egyebet.

7. Helytelenek a fölösleges érthetőségű, pedáns kifejezések, melyek oly értelmi különbséget akarnak kiemelni, mely már úgyis érthetően jelezve van.¹⁾

8. Egészen elvetendő minden változtatás, melylyel semmit se nyerünk arra, hogy a megértés pontosabb vagy gyorsabb legyen. Úgy szintén egyes — a nyelv életének folyamán megváltozott alakoknak a régi, történeti alakra való visszaváltoztatása is helytelen (ha az a történeti alak maga is él), mert e változtatások kitünően gazdagították a nyelvet, s elvetések szegényedését vonná maga után.²⁾

E szempontból helytelen még a grammatikai terminus technikuskok lefordítása, mert a tanulónak könnyebbségére nincs, csak az idegennek okoz fölös nehézséget.

Az idegen szók használatában szolgáljon útmutatóul a következő.

a) Az idegen szók, ha a nyelvben meghonosultak, itt bizonyos formát kapnak. E formákat tartsuk meg változatlanul. Helytelen volna *Parí-t*, *Inglend-et*, *Fransz-ot* mondani *Párizs*, *Angol*, *Franciaország* helyett.

b) Kivételesen, ritkán idézett idegen szók változatlanul megmagyarádnak. Igen helytelen azonban, ha idegen neveket egy harmadik nyelv befolyásával ejtünk ki, mondván *Plateé-t*, *Donkizott-ot*, *Círusz-t*, mikor azoknak *Platajai*, *Donkihóte* és *Kurus* a nevek.

A nyelvnek a szépsége első sorban a kifejezéseknek czélszerűségétől függ. Természetes, hogy a gazdagság és változatosság szintén sokkal hozzájárul. E gazdagsághoz két módon juthatunk: új képzések és kölcsönszók útján.

a) Új képzések útján meglevő anyagunkból gazdagíthatjuk nyelvünket és pedig szóösszetétellel vagy képzéssel. Az ily alkotások többet érnek, mint a kölcsönszók, és pedig nemcsak nemzeti szempontból, hanem azért is, mert nagyobb közönségre számíthatnak s az anyag hozzájuk könnyebben, közelebbről is szerezhető.

b) Kölcsönszóknak kell tekintenünk nemcsak az idegen nyelvekből, hanem saját nyelvünk régebbi korából vagy egyes tájszólásaiból vett szokat is. Idegen szók az általános kultúra tárgyainak jelzésére alkalmasak.

Végül a támadható kifogásokra feleletül! Azt lehetne mondani,

bak. Így *namen*, *frieden*, *glauben*, *willen*. Helyesebb a *fände*, *stände*, *begünne*, mint a *fünde*, *stünde*, *begünne*. *Rufen*, *rief*, *gerufen*-nak nincs hasonló a *verboja*, mely megkönnyítené emlékezetünket, helyesebb volna tehát a *rufte*, *geruft*, mely előkerül Goethe, Schiller, Voss irataiban.

¹⁾ Pl. *Ich fechte, du fichtst*; a *brechung* fölösleges, mert az alany s az ige végződése úgyis elárulja a második személyt. *Bänger* rosszabb, mint *banger*; *gesünder* rosszabb mint *gesunder*. A *ferne*, *lange*, *harte*-féle adverb. formák kínosan pedánsok. Úgyszintén a *zehn pfennige*-félék, a hol nem több egyénről, individuumról, hanem mértékről van szó.

²⁾ *Drücken*—*drucken*, *bett*—*beet*, *fahl*—*falb*, *ätzen*—*ätzen*, *Karl*—*kerl*, *Minna*—*minne*, *magd*—*maid* stb.

hogy ez álláspont körülbelül azonos azzal, a mely a használatot tekintí legfő törvénynek. Erre nemcsak az a mentség, hogy ez csak a legfőbb, de nem minden esetben az eredmény, hanem főkép az, hogy egy kifejezés nem azért jó, mert használatban van, hanem azért van használatban, mert jó. Legtöbbször a jót válogatják ki, de azért nincs kizárva, hogy a helytelen is használatban maradjon. Egyazon kifejezés lehet jó is, rossz is; a maga helyén kitűnő, és rossz, ha nem alkalmazkodunk ahhoz, a kinek beszélünk. Itt áll csak igazán, hogy az opportunizmus csak dicsérni való az oly embernél, kinek elvei és ideáljai vannak, míg másnál csak jellemtelenségrek mondható.

Azt is mondhatnák, hogy praktikus hasznuk nincsen e soroknak, mert a használat úr, vele szemben tehetetlen az egyes. De ez sem áll! Mert igenis ép az egyesek irányadók, mint megannyi példa mutatja. S végül még az a vád érhetné ez irányt, hogy a kifejtett törvények annyira bonyolultak, egyszerre annyi szempontot kellene figyelembe venni, hogy kénytelen az ember valamennyit elhanyagolni. Ez áll! hanem ne is foglalkozzék az ily dolgokkal mindenki, csak, a ki ért hozzá. S ki ért hozzá? Nem a nyelvtudós, nem a statisztikus, a ki a használatot megfigyeli. Hanem egyrészt a nyelvfilozofus, másrészt a nyelv avatott kezelője. Ő képes újat alkotni a meglevő anyagból. Mi, a tömeg, viseljük gondolatainknak azt a ruháját, melyet nekünk ők szabtak, ők varrtak. Ők az igazi mesterek!

És ebből már most következik, hogy «jól» akkor beszélünk, ha úgy beszélünk, mint a «jó» szónokok és írók. Ők maguk, mint művészek, tudattalanul alkotják meg a szabályokat, miket mi törvényeinkké avatunk. Ez ad egyszersmind kulcsot e soroknak a nyelv mivoltát, természetét illető filozófiai fölfogásához.

A nyelv nem egyszer s mindenkorra kibocsátott papírpénz, melynek mennyisége, anyaga és értéke meg van állapítva, úgy hogy egyébre se kell vigyáznunk, mint hogy a forgalomban a papírt ne nagyon koptasuk; de nem is természeti produktum, melynek az ember akaratától független, sőt ellenére is érvényesülő élete, mozgása, léte van. A nyelv műtermék, (akár a ruha, hajlék stb.), mely változik, mert használják és koptatják, de fejlődik és javul is ép a viszonynál fogva, mely az alkotó művész (az ember) s a közt van, a kinek a mű készül (az embernek). A nyelv javítását abbahagyni és a nyelvet magára hagyni, ez nem volna méltó az emberhez; de arra sincs mindenki hivatva, hogy javítson rajta, hanem csakis a nyelvművészek, a nagy szónokok, nagy írók, kiknek jövőjük az, hogy egykor őket klasszikusoknak nevezzék.

SEBESTYÉN KÁROLY.

A *dentalis spirans*ról, mely az *enni*, *egér*-féle magyar szók ősszorgo alakjában e szónak elején állott s mely helyett a vogul s osztják többnyire *t*-féle hangot mutat, egész kötetnyi értekezés jelent meg a pétervári akadémia *Mémoires*-jaiban Anderson Miklóstól: *Wandlungen der anl. dent. Spirans im Ostjakischen*, 1893. Az érdekes munkát bővebben fogjuk ismertetni. A szerző ugyanolyan eredményre jut, mint Budenz a 3. személynévéről szóló értekezésében (NyK. XXI.), melyet ő még nem ismert.

Kísérletező phonetika.

1. *C. von Krzywicki*. Über die graphische Darstellung der Kehlkopfbewegungen beim Sprechen und Singen. Königsberg i. Pr. 1892.
2. *Paul Wendeler*. Ein Versuch die Schallbewegungen einiger Konsonanten und anderer Geräusche mit dem Hensen'schen Sprachzeichner graphisch darzustellen. München. 1886.
3. *Ph. Wagner*. Über die verwendung des grützner-marey'schen apparats und des phonographen zu phonetischen untersuchungen. *Phonetische Studien*, IV.
4. *Ph. Wagner*. Französische Quantität (unter vorführung des Albrecht'schen apparats). *Phonetische Studien*, VI
5. *L'abbé Rousselot*. Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente). Paris. 1891.

Az emberi hangot vizsgálva a phonetika tudományának folyton küzdenie kellett avval a nehézséggel, hogy mulékony benyomások után kell indulnia, nem lévén semmi eszköze, a melylyel megkösse s figyelmes vizsgálat tárgyává tegye a kiejtett hangokat. Fülünk nagyon főkéletlen eszköz a hangok sajátosságainak s képzésük módjának megítélésére s ép azért a phonetikusoknak nagyobb része mindjárt oly eszközöket keresett, melyekkel pontosan meg lehet ismerni a hangok képzése módját. Ily eszköz első sorban a gégetükör, melynek segítségével láthatjuk beszélő szervezetünknek legelrejtettebb részét, a géget. Brücke és Czermak különböző kísérleteket tettek a lágyny működésének megismerésére. Kingsley a mesterséges szájpaddás segítségével, Tscherner a nyelv, illetve a szájpaddás befestésével tették láthatóvá a nyelv működését az egyes hangok képzése közben (v. ö. A magyar hangok képzése, Nyelvtud. Közl. XXI. 130.).

Krzywicki, fentebb említett munkájában, a gégefő mozgását vizsgálja beszéd és ének közben. Erre a célra egy külön készüléket szerkesztett, mely pontosan lerajzolja a gégefő legkisebb mozgását is: s közli 11 lapon a kísérletei közben nyert rajzokat, a 12. lapon pedig az erre a célra szolgáló készüléket mutatja be. E kísérletek segítségével bebizonyítja, hogy magas hangok képzésekor a gégefő emelkedik, mély hangok képzésekor pedig leszáll; tehát a hang magasságára nemcsak a hangszalagok hossza és feszültsége van befolyással, hanem az egész gégefőnek helyzete is. Evvel kapcsolatban közli azt a tapasztalatát is, hogy a mély hangú egyéneknek s a basszistáknak gégeje messzebb van az álltól, mint a tenoristáké.

Mindezen kísérletek daczára a hangok képzésének legtöbb részlete rejtett titok maradt, s a részletes kutatást az nehezítette legjobban, hogy a kiejtett hangot nem lehetett maradandóvá tenni, s a különböző helyen, vagy különböző időben képzett hangokat nem lehetett egymással összehasonlítani. A physikusok már régebben használtak oly eszközöket, melyek feljegyzik a hangok rezgési hullámait s így láthatóvá teszik a különbséget a különböző magasságú zenei hangok között. Ez eszközöket alkalmassá kellett tenni arra, hogy a beszéd közben képzett hangok rezgését is jelöljék s már hatalmas eszköz áll rendelkezésünkre, hogy a phonetika eredményeit minél pontosabbá és megbízhatóbbá tegyük. Donders foglalkozott először ilyenmő kísérletekkel (*Zur Klangfarbe der Vokale*, 1864), azonban csak a legújabb időben kezdették az efféle

kísérleteket a nyelvtudomány számára is értékesíteni. Legtöbb eredményt mindenesetre a phonograph használatától várhatunk.

Wendeler a Hensen-féle hangíró készüléket használta (*Sprachzeichner*) a kieli egyetem physiologiai intézetében s arra törekedett, hogy bemutassa azokat a hullámvonalakat, melyek egyes mássalhangzók képzése közben létrejönnek. Hensen készüléke bekormozott üveglapra írja a kiejtett hang okozta rezgési hullámokat, s ezeknek képét Wendeler nagytva közli művében. Összesen 27 rajzot mutat be, azonban ő maga nem elemezi rajzait s különben is csökkenti e mű értékét az, hogy a szerzőnek — a ki különben orvos — nincsenek meg a kellő phonetikai ismeretei. A közölt rajzok közül különösen érdekesek az *r* hullámvonalai, melyek világosan mutatják, hány rezgésből áll az illető hang; továbbá érdekes összehasonlítani a zöngés és zöngé nélküli mássalhangzók hullámvonalait (pl. *b* és *p*; *d* és *t*; *l*, *m*, *n* és *f*, *s*, *ch*).

Fontosabbak azok a kísérletek, melyeket egyes nyelvészek tettek külön erre a célra szerkesztett készülékekkel.

Wagner kezdetben a Marey-féle dobót használta, s a dialektikus megfigyelésekre szolgáló készüléket Grützner, tübingai tanár állította össze számára. Ez a készülék bekormozott papírszalagra jegyzi a hanghullámokat, melyeknek képét sellak-oldattal tehetjük maradandóvá. Azonban e készülék nagyon hiányos; egyrészt mivel nagyon kicsiny volt a papírlap, a mire a hanghullámokat jegyezte. másrészt pedig a dob forgása sem volt egyenletes. Ez okból Wagner nyelvészeti megfigyelések számára külön készüléket szerkesztett Albrecht tübingai egyetemi mechanikus segítségével. Második dolgozatában ezt az új hangíró készüléket ismerteti, s bemutatja azokat a megfigyeléseket, melyeket e készülék segítségével a francia hangok időtartamára nézve tett.

E hangíró készülékek használata nagy befolyással lesz a nyelvjárások kiejtésének pontos vizsgálatára, a mennyiben a hangképzésnek nem egy részletéről csakis az efféle kutatás adhat pontos felvilágosítást. Az ilyen készülékek segítségével nyert hullámvonalak összehasonlító vizsgálata főleg a következő kérdésekre nézve adhat pontos feleletet.

1. *Milyen magánhangzókból áll valamely diphthongus?* Ép a diphthongusok alkotó részeit legnehezebb megismerni pusztán hallás után; a leírt hullámvonalak elemzése azonban meg fogja mutatni milyen az illető diphthongusnak mindegyik alkotó része. — 2. *Milyen az időtartama valamely kiejtett szó minden egyes részének?* A kiejtett szó részeinek időtartamát lehetetlen hallás szerint megmérni, ellenben a leírt hanghullámok nagyságát egyes készülékek segítségével a legpontosabban meg lehet mérni; az eredmény természetesen csak az esetben lesz pontos, ha az a lap, melyre az illető készülék a hanghullámokat jegyzi, egyenletesen halad előre. Wendeler egy hangvilla rezgéseivel méri a kiejtett hang időtartamát; Wagner a másodpercek ezredrészeivel. — 3. *Mekkora a hang képzésére szolgáló lehelletkibocsátás erőssége?* Erre a hanghullámok alakja ad feleletet; minél erősebb a lehellet kibocsátása, annál nagyobbak a létrejött hanghullámok. — 4. *Milyen az átmenet az egyes érintkező hangok között?* Az alig hallható kapcsoló hangokat világosan megmutatja a hanghullám alakja; így pl. a mássalhangzókat követő hehezetet, Wagner szerint, világosan meg lehet látni a nyert

képen. — 5. *Milyen az r hang rezgése?* A hanghullám megmutatja, hány rezgésből áll a lingualis vagy uvularis r. — 6. *Orrhangú-e valamely magánhangzó vagy nem?* Ezt is megtudhatjuk e készülék segítségével, ha egy kaucsuk csövet használunk, melylyel az orrüreg levegőjének rezgését a hangfelfogó dombra vezetjük. — 7. *Zöngés-e valamely kiejtett hang vagy nem?* A zöngés hangok rezgési hullámainak más az alakja, mint a zönge nélküli hangoké.

Rousselot munkája tulajdonképp *Cellefrouin* község nyelvjárásának leírása hangtani szempontból. Az első részben (1—143. l.) a nyelvjárás kiejtésének lehető legpontosabb s a legapróbb részletekre kiterjedő leírásait nyújtja, a második rész (145—352. l.) az egyes hangok történeti változásával foglalkozik. A kiejtést Rousselot részint önmagán, részint családjának egyes tagjain vizsgálta többféle készülék segítségével, melyeknek egy részét ő maga szerkesztette dialektikus kutatások céljából.

E készülékek közül a legfontosabb a feljegyző készülék (*appareil enregistreur*), mely a hangszervezet bármely mozgását egy hengerre erősített és bekormozott papírlapra jegyzi; az így nyert alakok rajzát közli is művében, s ezek segítségével magunk is meggyőződhetünk állításainak helyességéről. E fő készüléken kívül még többet is használt. Egyik a nyelv mozgásának jelzésére szolgált (*appareil externe de la langue*), másikkal az ajkak működését figyelte meg (*explorateur de lèvres*), a harmadik a lehellet kibocsátásának erősségét (*explorateur de la respiration*), a negyedik a gége mozgását jelzi (*explorateur du larynx*), — egy ötödikkel a hang képzésére használt levegő mennyiségét méri meg (*spiromètre*). Használta ezen kívül a mesterséges szájpadrást is. Ezek csak a fontosabb készülékek; ezeken kívül még többet is használt, melyekkel nyelvjárásának hangjait a lehető legpontosabban elemezhetette, s az eredmény, melyre jut, sok tekintetben új világot vet a hangok képzésére általában.

Az egyes hangok képzésének helyét a mesterséges szájpadrás segítségével állapítja meg. A rajzok, a melyeket erre vonatkozólag közöl, nem elég világosak, egyrészt mivel több hang képzésének módját adja ugyanegy rajzon, másrészt mivel csak a nyelv érintkezésének határát jelöli meg, nem pedig az érintkezésnek egész felületét. Így is érdekes összehasonlítani rajzait azokkal, melyeket a magyar hangok képzését illetőleg a Nyvtud. Közl. XXI. kötetében közöltem. A magánhangzók képzéséről szólva, közli Rousselot az ajaknyílás nagyságának rajzát és méreteit is.

A hangok képzésére a nyelven kívül befolyással vannak még a hangszalagok, az orrüreg és az ajkak. Beszélő szervezetünk e három fontos részének működését szintén lerajzolja Rousselot az ő készülékeinek segítségével. E rajzok felvilágosítást nyújtanak a hangképzésnek oly apró részleteiről is, melyeket fülünkkel észre sem lehet venni; különösen fontosak azok a tanulmányok, melyeket az egymással érintkező zöngés és zönge nélküli hangok képzésére nézve nyerünk. E rajzok ugyanis azt bizonyítják, hogy az egyes mássalhangzók zöngétartalma nem mindig egyforma s az egymással érintkező mássalhangzók asszimilációja sem mindig teljes. A lágy íny működését is híven feltűntetik e rajzok, melyekből kitűnik, hogy a franczia orrhangú magánhangzók nál

az orrüreg együtt rezgése nem egyforma minden helyzetben; hiányzik az orrhang az illető magánhangzó első részében *b*, *p*, *t*, *k* és *d*, *g* után.

A hangok képzésére felhasznált levegőmennyiség megmérése szintén érdekes eredményekre vezetett. Több levegőt használunk fel a folytonos hangokat képezve, mintha pillanatnyiakat ejtünk, viszont az orrhangokat kevesebb levegővel képezzük, mint az explosívákat, a zöngés spiránsokat, mint a zöngé nélkülieket, az *l*-t, mint az *r*-t stb. Rousselot készülékei pontosan megjelölik a kiejtett szón vagy mondaton végigmenő erősségi hangsúly folytonos változását is.

A hangok időtartamát a másodpercek századrészeivel méri s arra az eredményre jut, hogy az explosívák rövidebbek a spiránsoknál, a zöngések a zöngénélkülieknél s hogy az egyes mássalhangzókat annál rövidebb ideig ejtjük, minél messzebb esnek a szóban. A kettős, illetőleg hosszú mássalhangzók rendszeren még egyszer annyi ideig tartanak, mint a megfelelő röviddek. Ugyanazon magánhangzó hosszúsága is függ helyzetétől; leghosszabb rendszeren, ha magában áll, legrövidebb két mássalhangzó között. A diphthongusok rövidebb ideig tartanak, mint a mennyi ideig az őket alkotó két magánhangzó külön-külön tartana. Viszont hosszabb, mint a mekkora egy-egy alkotó része külön. — Az egyes hangok zenei magasságát a rezgések számának közlésével s hangjegyekkel jelöli; s legaprólékosabb pontossággal vizsgálja saját kiejtésében a zenei magasság folytonos változását. Erre nézve is összeállítja megfigyeléseinek eredményét, azonban a hang magasságának változtatása oly egyéni sajátysága minden beszélőnek, hogy abból általánosan érvényes szabályt elvonni nagyon nehéz.

Láthatjuk, mily fontos szerep vár e hangíró készülékekre az élő nyelv tudományos vizsgálata szempontjából, s az egyes nyelvjárások kiejtésének különösségeit csakis az ily készülékek segítségével fogjuk pontosan megismerni. Ma még nagyon megnehezíti az ilyen vizsgáldást e készülékek drágasága; Rousselot rendkívül pontos készüléke 7000 frankba kerül; Hensen hangjelző készülékének ára teljesen felszerelve 1200 márka, a Grützner-Marey-féle készülék is 300 márkába kerül. A legújabb Albrecht-féle készüléket valószínűleg olcsóbban is meg lehet majd szerezni. E készülékek használatának másik akadály az, hogy a ki használni akarja, annak nemcsak phonetikusként kell lennie, hanem némely fizikai ismeretekkel is kell birnia, már pedig a nyelvészek erre nem igen szoktak törekedni.

BALASSA JÓZSEF.

Finn és magyar csillagnevek.

I.

A. Petrelius: Suomalaisia tähtien nimityksiä (Fennia I. No. 10.)

A néprajzi és folklór-kutatás egyik legérdekesebb, de legnehezebb feladata a népies csillagismeret megállapítása. A csillagok nevei, a hozzájuk kötött népies felfogás és a hozzájuk fűzött mondák, mesék összehasonlítása más népek csillagismeretével csak akkor lehetséges, ha a meghatározásban a csillagnevek tudományos — csillagászati — értékét

is megállapítjuk. Hogy egy példával éljek, a magyar ember egy három csillagból álló képet bíró pálczájának hív; a finn embernek van: Áron pálczája, Jakab pálczája, Péter pálczája; melyiknek felel meg e három közül a bíró pálczája, csak akkor tudjuk meg biztosan, ha megállapíthatjuk, hogy e csillagképeken melyik csillagászatilag megjegyzett csillagképeket érti. E tekintetben nálunk csak egyoldali gyűjtések történtek, a mennyiben a csillagoknak csak neveit és a hozzájuk fűzött mondákat jegyeztük fel. A kis Finnország ebben is tovább haladt már.

Dr. Krohn finn csillagneveket jegyezt fel, de nem lévén egyúttal szakember a csillagászatban, nem tudta megállapítani, azok mely csillagoknak felelnek meg, ez a körülmény pedig a nemzetközi összehasonlításnak úját vágná. A. Petrelius tehát elment a gyűjtés helyére Karstulába (az északi szélesség 63° s a Helsingforstól számított hosszúság 0° -a alatt), s a csillagneveknek megfelelő csillagokat következőkép állapította meg:

- Aaronin sauva* (Áron pálczája) = α, β, γ Aquilæ.
Auringon tähti (Napcsillag) = α Bootis (Arcturus).
Ehtotähti, Iltatähti (esti csillag) = Venus.
Jaakopin sauva (Jakab pálczája) = Aaronin sauva.
Kalevan miekka (Kaleva kardja) = δ, ϵ, ζ Orionis.
Kalevan tähti (Kaleva csillaga) = α Canis maj. (Sirius).
Kalevan tähdet (Kaleva csillagai) = ι, θ Orionis.
Karhun nousu tähdet (a medve felkelő csillagai) = α, β Cephei.
Kiertotähti (bolygócsillag) = planeta.
Kointähti (hajnalcsillag) = Venus.
Kolmitähti, Kolmoiset (hármás) = δ, ϵ, ζ Orionis.
Korvatähti (fülcillag) = Vega (α Lyrae).
Kukkotähti (kakascillag) = α Bootis (Arcturus), α Tauri (Aldebaran).
Kulkutähti (vándoresillag) = α vagy γ Leonis.
Kuuseuraaajat (holdkiséző) = Regulus, Mars, α Virginis.
Lapin otava (Lapföld medvéje) = Ursa minor.
Leijonan häntä (oroszlán farka) = α, β, γ Arietis.
Lentotähti (repülő csillag) = meteor.
Linnunrata (madár útja) = Via lactea.
Lumitähdet (hócsillagok) = β vagy γ Ursæ minoris.
Luomisen tähti (a teremtés csillaga) = α Aurigæ (Capella).
Luoman tähti (a teremtés csillaga) = Saturnus.
Orjan kyynäre (a rabszolga könyöke) = ϵ, θ, ι Orionis.
Otava (medve), *Oikea otava* (az igazi medve) = Ursa major.
Otavan häntä (a medve farka) = ?
Otavan sarvet (a medve szarvai) = ι, χ, θ Ursæ Majoris vagy α, λ, τ Ursæ majoris.
Otavan silmät (a medve szemei) = α és β Ursæ majoris.
Otavan seuraajat (a medve kísérői) = α és γ Canum, β és γ Bootis.
Pieni Otava (a kis medve) = Ursa minor.
Pietarin sauva (Péter pálczája) = δ, ϵ, ζ Orionis.

Püritähti (köröcsillag) = Aurigassa.
Pohjan Otava (észak medvéje) = Ursa major.
Pohjan tähti (észak csillag) = α Ursæ minoris (Polaris).
Päivä tähti (nappali csillag) = α Andromedæ.
Rianseula (rigai szita) = Plejades.
Ruotsin Otava (svéd medve) = Ursa minor.
Rysmätähdet (csoportcsillagok) = Plejades.
Ryssän otava (Oroszország medvéje) = Cassiopeia.
Ryssän otava viisarit (az orosz medve mutatója) = Perseus.
Ryönän tähti (a partra dobott tengeri növények csillaga) = Procyon (α Canis minoris).
Seitsen tähtinen (hétcsillagú) = Ursa major.
Seulaiset (a kis szita lyukai) = Plejades.
Silmätähti (szemcsillag) = Vega (α Lyræ).
Suomen Otava (finn medve) = Ursa major.
Taivaan rukki (az ég rokkája) = Corona borealis.
Venäjän otava (Oroszország medvéje) = Cassiopeja.
Vesitähdet (vízcsillag) = α és β Persei.
Väinämöisen viitake (Väinämöinen kaszája) = ϵ , ϑ , ι Orionis.
Ammäntähti (vén asszony csillaga) = β Cephei.

II.

Kálmány Lajos: A csillagok nyelvagyományainkban. Néprajzi tanulmány (Felolvasztatott a Dugonics-Társaság 1893. évi jan. 8-án tartott ülésében. Szeged, Bába Sándor, 1893. 8-r. f. 26 l.)

A fenti cím alatt derék kis füzetet kaptunk, mely népies csillagászatunkat ismerteti, főleg a szegedi nyelvi hagyományok alapján, de figyelembe véve a magyarság más vidékeit, sőt a nemzetiségeket is. A nyelvagyományok pontos és lelkiismeretes összegyűjtésén s a külföldi anyaggal való eléggé bőséges összehasonlításán és egybevetésén kívül — a mi természetes, mert hiszen Kálmány legmegbízhatóbb gyűjtőink közé tartozik — nagy érdeme a művecskének az, hogy a népies csillagnevek tudományos definitióját is adja és ez által a nemzetközi összehasonlításnak végre rég nélkülözött alapját teremtetten meg. Az alábbiakban összeállítjuk a csillagok neveit és synonymjait a csillagászati meghatározásokkal egyetemben.

Háló (csomói) = Delphin α , β , γ , δ , ϵ , és a Kis ló α , β , γ , δ .

Halászkok = Andromeda β , δ , és Pegazus α , ζ .

Kis-Kereszt = Delphin γ , β , δ , γ .

Ökörzető = ? — *Ökörkereső* = ? — *Tévejő juhász* = Atair.

Csirkés tyúk vagy *Fijas tyúk*.

Isten útja, *Jézus útytya*, *Tejút*, *Országútja*, *Tündérek útja*, *-járása*, *-fordulója*, *Szent-Mihály útja*, *Lelkek útja*, *Czigány út*, *Hadak útja* = Via Lactea.

Dönczöl, *Dönczöl szekér*. *Dönczöl szekere*, *Gönczöl szérűje*, *Könczöl*, *Dönczör*, *Dönczör*, *Krisztus szekere*, *Nagy Dönczöl szekér*, *Magyar-*

országi Dönczöl szekér, Szent Péter szekere = Nagy Medve α , β , γ , δ , ϵ , η , ζ . (L. Szarvas magyarázatát Nyr. XVII. 433.)

Czigány = Atair. — Csósz = Vega.

Szerű = a Hattyu orra (az Albireo körül)

Kocsmá = Cassiopea α , β , γ , δ .

Nyüves kutya = a Cefeus szeme.

Részeg ember = Deneb vagy a Cefeus szeme.

Kis Dönczöl szekér, Törökországi Dönczöl szekér = a Nyilasban látható öt szekér alakú csillag és a Kis-Medve.

Ostoros, Czigány gyerek, Hüvely-piczi = Alkor.

Kaszás csillag, Kaszahúgy, Szent Ilona pálcája, Három kaszás,

Kaszások = Orion δ , ϵ , ζ .

Czigány kaszások, Gyűjtők, Marokverők = Orion ϵ , δ , 1.

Rudasok = Orion δ , ν , ϵ . — Vontatók = Orion β , Nyúl α .

Sánta lány, Sánta Kata = Sirius. — Szép asszony = Scorpio α .

Sánta kúdús = a Nyilas szekérének rudesillaga.

Paradicsom kertje, Krisztus Urunk asztala, Apostolok csillagja, Mária kertje, Ruzsás kert = a Korona csillagzat.

Koszorú csillag? — Két árva csillag? — Domokos kertje?

Napvezető (nem-e valami napfolt?)? — Hódvezető.

Hajnalcsillag, Hajnalvezető.

JANKÓ JÁNOS DR.

Elvonás általi szóképzés.

Das Verbum LARE. (Eine dritte Reihe dunkle Wörter.) Lexikalisches von J. M. Stowasser. Prag, F. Tempsky. Wien, F. Tempsky. Leipzig, G. Freytag. 1892. — 8-r. 20 l.

A szófejtés módszerére nézve igen érdekes és tanulságos olvasmány Stowasser bécsi tanárnak előttünk fekvő rövid füzeté, melyel harmad rendbeli adalékait nyújtja a szerző a latin nyelv homályos szavainak magyarázatához.¹⁾

Ama siker, melyet a szófejtésnek analógiás módszere a germán és román nyelvészet terén fölmutat, a klasszikus nyelvek buvárlását sem hagyhatja érintetlenül, s szerzőnk meg is kísérti több homályos eredetű latin szónak illetén magyarázatát, az úgynevezett *rückbildung* fölvétele alapján, mely nemét a szóalkotásnak újabban e folyóirat is *visszaképzésnek* kezdi nevezni. A dolgozat főcíme, „a *lare* ige”, mely voltaképen nem mutatható ki a latin nyelvben, rövid foglalatát is jelzi egyszersmind szerzőnk ily módszerű szónyomozásainak. E füzetben magyarázott «homályos szavai» ugyanis legnagyobb részt ennek a *lare* igenek visszaképzéséből állanak. Azonban bevezetőleg megemlékezik Stangl kutatásai nyomán Vergiliusnak zseniálisan merész szóelvonásairól,²⁾ kit nem nagy kíméllettel *sprachharlekin*-nek nevez, s a költőnek

¹⁾ Az előző két dolgozat címei: *Dunkle Wörter* (1890) és *Eine zweite Reihe dunkle Wörter* (1891), kiadva ugyanazon kiadónál. E két füzetében is számos figyelemre méltó szófejtést találni, köztük olyan módszerűt is, a melyet a fenti művecske alkalmából itt szóba hozunk.

²⁾ Hogy néhányat közülük megemlítsék, a *bifariam*, *multifariam*

némi mentséggel kimutatja, hogy hasonló elvonások, visszaképzések, illetőleg összetételes alakoknak visszahatásai az alapszókra a régibb, helyes latinságban is észlelhetők. A *gressus* participiumbeli látszólagos hangzólágyulás a *gradior* *ā*-jával szemben szerinte másképp nem magyarázható, mint az összetételes alakokból, melyekben az *ā* helyett a praesentstoben is mindig *ē* mutatkozik: *aggredior*, *progredior*, *transgredior* stb. A *tuli* alak a régibb reduplikált *tetuli* helyett szerzőnk szerint csupán az igekötős *contuli*, *detuli* stb. hatására származhatott.

S itt áttér a szerző a kiderítetlen *migro* igének magyarázatára. Ez szerinte nem egyéb, mint egy sémi eredetű, helyfogalmat jelentő kölcsönszónak denominális igesítése, mely szó a görögbe is átszármazott *μῆγαρον* és *μῆγαρον* alakkal és azonos vele *Μῆγαρα* városnév is. Az illető szónak pún alakját idézi Isidorusból: «*magar* Punice *no va m vil la m dicunt.*»¹⁾ A sémi eredet annyival valószínűbb, mert mint az egész attikai partvidéken, Megara környékén is laktak megtelepedett sémiak. Már most valamint a görögben keletkezett egy *μῆγαριζειν* (laká-t építeni) ige az idegen eredetű *μῆγαρον*-ból, úgy támadt a latinban is egy **magrare* denominális ige szerzőnk szerint, még pedig először csak igekötős szerkesztéssel, a mi mindjárt az eredeti *magar* sz. a hangzójának i vé gyöngülését is megmagyarázza, úgymint: *e migrare* azaz, «a magarból kimenni, kiköltözni», *im-migrare* «a magar-ba bevonulni, beköltözni», *de-migrare*, *trans migrare* stb., s csak ezekből fejtett ki utóbb az egyszerű *migrare* is.

Majd Priscianus elvonását fejtegetvén, ki *leo*—*lere* igét következett ki a *lino* igének *levi* alakú perfectumából, azt jegyzi meg szerzőnk, hogy ma már nem lehet kétség a felől, hogy a *delere* ige, többi *e* tövű alakjaival együtt, csupán visszaképzés a *delino* igének *delevi* alakú perfectumából (vö. *lino*: *levi*-ből Priscianus *leo*-ját).

A további fejtegetésekből megemlítjük azt az érdekes etymologiai tévedést, melybe szerzőnk szerint Bréal és Bailly jutottak, kik szótárükban (*Dictionnaire étymologique latin*²⁾. Paris, Hachette, 1886) egy **buro* igét vesznek föl a *comburo* (szerintük *com*+*buro*) magyarázatára. Stowasser szerint e szónak alapja a közönséges *uro* ige, melynek decompositumát a *co-(a)mb-uro*=*comburo*-t szófejtőink nyelvérzéke a nagyszámú *con-* praepositíós igék után ekként elemezte: *com-buro*. Fönmarad azonban még a *bustum* „halottégető hely, temető” szónak a magyarázata, melyet Bréalék szintén ehhez a fölvett **buro* hoz fognak, de Stowasser e kérdést nem bolygatja.²⁾ Érdekes még az *irritare* ból elvont *ritare* ige is Priscianusnál, mely a szónak ilyen elemzéséből származott: *ir-ritare*, azaz *in ritare*; holott szerzőnk szerint az *irritare* szó, melynek *hirritare* mellékalakja is van, a *hirrire*, *irrire* (morog, ebről) igéből származik, ez

után megalkotja e kifejezését: *uno tantum fario contentum esse; festim-et von el a confestim-ből, opia-t az inopia-ból*; sőt deminutivumnak nézve a voltaképen *-erum* képzővel alakult *ferculum*-ot, egy semleges *fer*-t enged meg magának, stb.

¹⁾ Vö. héber *mágúr* lakás, időzés.

²⁾ Pott szerint csakugyan itt is összetétel volna: *bustum* = *b-ustum*, s a *b* a gör. *ἀπό*-nak felelne meg (l. Vaniček: Griechisch-latein. etymol. Wörterbuch, 512).

pedig nem egyéb, mint denominális ige az *ira* 'harag' = *hira* 'bél' főnévből. (E két főnév eredeti azonosságára nézve vö. Bréal Bailly id. munk.)

Itt hivatkozik szerzőnk egyéb indogermanisták fejtegetéseire, melyek szerint hasonló visszaképzések pl. *prostrare*, a *prosternere* igének *prostravi prostratus* alakjaiból; *irari*, *irascor* mellett ennek *iratus*-ából; *contrire*, *conterere* igének *contrivi contritus* alakjaiból.

A dolgozat zömét, mint mondtuk, a most következő *lare* ige visszaképzései teszik. Tudvalevőleg a görög *λα-, λη-* gyökérnek (vö. *ἐ-λη-, λη-, vai* stb.) a latinban csak a *latus* (vö. gör. *λη-τός*) igenév, illetőleg *latum* supinum, továbbá a *latio* és *lator* főnevek tartották fenn teljes mását (ezek helyett: **tlatus*, **tlatum* stb.), melyekhez még a frequ. képzésű *latitare* 'hozogat' ige tartozik. Az egyszerű *lo-lare* igének, e származékain kívül, semmi nyoma. Már most Stowa-ser több *-lare* és *-lari* végű igeről azt bizonyítja, hogy olyan összetételes alakokból származtak visszaképzés útján, melyekben a *fero* ige schemáját kiegészítő főttebbi alakoknak valamelyike szolgált alapszóul. A latin nyelvértéknek egyszerűbb volt e *latum*, *lator* stb. végzetű alakokat *-la-* végzetű tövekhez fűzni, mintsem hogy az annyira elütő *fero* tövét használták volna hozzájuk a folyó cselekvés alakjaiban.

Így *circulari* a *circulator* (= *circum-lator*, körülhordozó) főnévből támadt, visszaképzés útján, holott a 'körülhordozás' (s aztán szenvedőleg 'körülhordoztatás, körüljárás') fogalmát különben a *circumferre* ige fejezi ki; — *ustulare* nem valami ki nem mutatható deminutív **ustulum*-ból eredt szerzőnk szerint, hanem a *fero* igének ilyen supinumos szerkezetéből: *ustu-latus est*, *ustu-laturus est* stb. (vö. *laudatu-iri*) vagyis 'elégetésre vitetett' stb., mely szenvedő kifejezésekből aztán könnyű volt az *ustulare* igét elvonni; — hasonló szerkezetekből vette eredetét a *gratulari* is: ad me venerunt *gratu-latum*, *gratu-laturi* stb.; — *peculari* viszont ilyen összetételekből származott szerzőnk fejtegetése szerint: *pecu-latus*, *pecu-lator*, azaz *pecu(s)-latus*, *pecu(s)-lator* = *pecu(niae ab)-latus*, *pecu(niae ab)lator*. Hasonló módon van még magyarázva a *praestolari* ige is. A *ventilare* igét azonban óvatosságból már nem a *venti-lator*, *venti-latío* összetételekből magyarázza szerzőnk, minthogy e szók csak később kerülnek használatba, hanem a *venti labrum*-ból (szórólapát), ilyen viszony segítségével: *flabrum*: *flare* = *ventilabrum*: *ventilare*. Csak az a baj, hogy magát a *venti-labrum*-ot aztán nem magyarázza meg kellőképpen.

Ezek után még egy pár homályos eredetű szóról ad szerzőnk magyarázatot (*Faustulus*, *fas*, *faustus*, *fastus*, *fanum*), melyeket azonban más úton keletkeztet.

Érdekes füzetkéjének eme bemutatását egy észrevétellel kell bezárnunk, mely a benne rhapsodikusán inkább mint rendszeresen tárgyalt tüneményre vonatkozik.

Nézetünk szerint az úgynevezett visszaképzés (*rückbildung*) műfogalmát egy kis megszorítás-al kellene alkalmaznunk. Abban a jelenségben például, hogy *grassus* helyett az összetételes *aggressus*, *progressus* stb. hatása alatt *gressus* keletkezik, mi nem visszaképzést, hanem egyszerű analógikus hatást látunk. Igazi visszaképzések voltaképpen azok az esetek volnának, mikor *delino*-nak *delevi* alakjához *deleo*-t, *pro-*

sterno-nak *prostravi*-jához *prostrare*-t alkot a nyelvszellem, mikor a *-latus*, *-laturus*, *-latio*, *-lator* végzetű összetételek mellé *-lare* végű igék állnak elő. Visszaképzésnek, vagy mint eddig nevezni szoktuk, elvonnásnak tarthatjuk azt is, mikor *immigrare*, *demigrare*, *transmigrare* stb. alapján egyszerű *migrare*-t alkotott meg a latin nyelv.

Ellenben mikor a nyelvérzék az *irrire*-ből származó *irritare* igét *ir-ritare* elemekre bontja s belőle *ritare*-t von el, vagy — hogy nyelvünk-ből is idézzek egy pár érdekes esetet — mikor a *föllebbez* (= *föllebb-ez*), *föltételez* (= *föltétel-ez*) és *kézbesít* (= *kézbe-s-ít*, vö. *semmisít*, *valósít*) igéket a népnyelv *föl* és *lebbez*-re (*lebbezzon föl*), *föl* és *tételez*-re (*nem tételeztem volna föl róla*), *kézbe* és *sít* re (*nem sítette kézbe*) bontja szét, mikor a *kisdedővő*—*kisdedő*-ből *dedó* és *dadó* főneveket fejt ki sok vidéken¹⁾: az ezen esetekben mutatkozó nyelvi jelenséget találójában elemző szóalkotásnak nevezhetjük. ZOLNAI GYULA.

A Beszterczei Szójegyzék.

A *Beszterczei Szószedet*. Latin-magyar nyelvmemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szöveget készített hozzá Fındly Henrik. A nyelvmemlék hasonmásával. Ára 2 frt. Budapest, 1892. 8. r. 92 l. és 16 lap igen sikerült fényképi hasonmás. (Ertekezések a nyelv- és széptud. köréből. Kiadja a M. T. Akadémia. XVI. k. I. sz.)

I.

Szívesen megbocsátjuk a kiadónak a kevésbé izléses címet azért a fáradtságért, melyet a becses *Beszterczei Szójegyzék* kiadására a magyarzására fordított. Ez a szójegyzék mind a magyar, mind a középkori latin nyelv szókincsére nézve nagyfontosságú s azért megérdemli, hogy nyelvészeink lehetőleg földerítsék a benne foglalt számos kétes olvasatu szónak alakját és jelentését.

Finály már sok ilyen kétes szót megfejtett. Kár, hogy nem vette tekintetbe azokat a megjegyzéseket, melyeket a tavalyi Akadémiai Értesítőben s a NyK.-ben tettem közzé. Az ott mondottakat ezúttal még egy pár helyreigazítással kívánom megtoldani.²⁾

29. sz. «*nepus, fier fiv unaka*» hat soruyi találgatás a helyett, a mi a végén csak kétkedőleg említve s a mi első tekintetre világos: *nepos, férfit unoka*. (Így van a 295. sz. a. 9 soruyi szószaporítás arról, hogy *capito* se Ducangenál, se máshol nem jelent halat s a végén azt mondja: «Egyébiránt még azt találom, hogy *capito*=*cyprinus aspius*.» Ez ugyan csak nem tiszta philologusi munka.)

¹⁾ Vö. Simonyi: Az analogia hatásairól, 14. lap és: A magyar nyelv, I. 20, 21. Az utóbbi helyen tárgyalt *dedó*-ra nézve megjegyezzük, hogy Nagybanján (Szatmár m.) is használatos, s megemlítjük rá a következő érdekes feleletet is, melyet egy enyiczkei (Abauj m.) fiúcska adott e kérdésre: Te is a kisdedóba jársz? — Nem, felelt rá, én már a nagy dedóba járok (értsd: az elemi iskolába).

²⁾ Ezeknek egy részét már az Akad. Értesítőben is közöltem. L. még Tagányi Károly becses értekezését (A BesztSz. kulturtörténeti jelentősége) Századok 1893. és Melich János megjegyzéseit az idei Nyelvőrben.

37. sz. *privignus, fial*. A kiadó azt mondja: «vajjon nem *álfiú*, megfordítva *fiál* alakban?» E szerint mindegy volna magyarul *álhaj* és *hajál*, *álkulcs* és *kulcsál*, *tolvajkulcs* és *kulcsoltvaj*, *vendégoldal* és *oldal-vendég* stb. stb!

125. sz. «*hasta zutha*»; ezt így olvassa: *hasta, dsida*; pedig a *zutha* így igazítandó: *zucha*, s így olvasandó: *szúcza*.

127. sz. «*lancea zulcha*»; F. szerint ez is csak *dsida*; pedig ez *szulcza*, az előbbinek teljesebb formája (őszlov. *sulica*).

224. sz. «*canna, zelep*, azaz *czölöp*» F. Canna az én latin szótáram szerint, kaka, nád', tehát nem lehet 'czölöp'. Minthogy «*vallum, gát*» s más ilyen fogalmak előzik meg, kétségkívül így olvasandó: *canalis, zse-lép* vagyis *zsilip*.

308. sz. «*cancerator rako-zó, olv. ráko-zó*» — olv. *rakazo* vagyis *rákászó*.

590. sz. «*canapea, agler*» — mint már NyK. XXII. 525. említetem, így olvasandó: *aglep=dgylep*. Az ott idézett bizonyító adaton kívül találtam még egyet: «*ágylep: bettgewand*» Staut József: Közön-séges Levelező 1834. 538. (egy szójegyzékben, mely új szókat s tájszókat foglal magában).

614. és 618. *aranyas és feyer fedel*, v. ö. NySz. *Fédel*.

657. és 658. *pedial és pedile* fölött bizonyosan összetartozik a két magyar szó *keremheg thekerew = körömhegy-tekerő*; v. ö. NySz. *szár-tekerítő: periscelis, knieband*.

686. «*barhanus, veltz*» — a kéziratban inkább *velez-nek* olvas-hatni, a hogy ma is nevezik a barketet (szótárainkban nincs meg). Talán egy evvel az a *veletz* is, melyet Pestinél találunk; l. Nyr. 85—6.

726. *alu* tulajdonkép a következő *plumbum*hoz tartozik, de talán nem *olom-nak* olvasandó, hanem *oln-nak*, a mi az *ón* szó eredetibb for-mája volna; l. Budenz: MUGSz.

754. «*ascia, zalu = gyalu*» F. Nem *gyalu*, hanem *szalu*, l. NyK. XXII. 524.

906. «*tilia, has fa*, olv. *hárs fa*». Ez az értelme, de nem kell így olvasni, mert régente *hás-fának* is mondták. — Ép oly kevéssé kell a *thiuis-t* (919.) *tövis-nek* olvasni, mert *tivis-nek* is mondták.

1017. «*coagulum, thar*» — ezt F. nem tudta megfejteni, pedig világos, hogy *tarh* vagyis *taroh, tarhó*, l. NySz. *Tarhó*.

1275. «*muscido, pelezu*» és 1276. «*muscidus, pelezues*». E két szót F. nem tudta megfejteni. Olv. *pelészne* és *pelésznes = pilisznye, pilisz-nyes* (Mátyusföldön s a Székelységben, l. Tájsz., v. ö. *penészles, penész-lédik* (Veszprém) vagyis *penész és penészes*. Őszl. *plēsni*, l. Mikl.

1294. «*carenadus, hy kew*» — konyhai szerek közt áll ugyan, de azért alig lesz más, mint az a *hékő*, mely CzF. szerint felső malomkővet jelent (de aligha **hég-kő*-ből lett, mint CzF. magyarázzák, hanem a m. *hiú kő*, vagyis üreges, lyukas; a másik *hékő*-re nézve, mely úgy látszik mennykőt jelent ebben a hegyaljai szólásban: «*hékő üssön meg!*» igaza lehet Kassainak Szókönyve II. 394. lapján, hogy tulajdonkép **hév-kő*, vagyis tüzes kő). A *hékő* előkerül a NySz. egy idézetében is, a *Kő* szó-lásai közt: «A lisztet is csapon veszik [vagyis liszt helyett bort] s *hé kőre felöntvén* csákányosan balul függ a kobzok» (Csúzi: Síp 16=gara tra felöntvén, v. ö. CzF. *Hékő*.)

SIMONYI ZSIGMOND.

II.

Ez a szövszedet, melyet inkább szójegyzéknek, t. i. nem szövegből és szótárból kiszedett szavaknak, hanem rendszeresen összeállított jegyzéknek lehetne hívni, rendszeres sokoldalúságánál fogva annyiféle részletes ismeretet kíván a magyarázótl, a mennyivel alig rendelkezhetik egy egyes ember. Ennélfogva többeknek kell közreműködni, hogy minden adata világossá legyen. Ez bátorít fel engem, hogy ámbár nagyon kevésel tisztázhatom a homályosságokat, ezt a keveset is nyilvánosságra hozzam. Megjegyzéseim legnagyobb része a nyelvemlék képmásának figyelmes olvasásából származik, a mennyiben néhol más írást látok benne, mint a közlő, néhol pedig talán csak sajtóhibákat igazítottok helyre. Sok helyütt a kiejtés felől is eltér a felfogásom a közlőtől s végül pár magyarázatot is megkoczkáztatok.

A lépmást példányomban római lapszámokkal láttam el (talán az eredetiben sem lett volna barbarizmus ezt megtenni) s e számokat könnyebb kezelés kedvéért a magyarázó szövegbe is átvittem az arab lapszám alá. Viszont a magyarázat praktikus számozása alapján a képmás lapjain minden ötödik s a legutolsó sor utolsó szavának számát kitétem a lapszámra. A ki tehát fejtegetéseimet össze akarja vetni a képmással, saját kényelmét biztosítja, ha előbb ezen számozást szintén elvégzi. De mivel ez a munka többet emészt fel egy negyed óránál; közlöm itt mind a két számozást: 1. A magyarázatban: a II. lap első szava a 86. szó [ez a lapszám még ki is van téve a magyarázatban, a többi nincs], a III. lapé a 175, IV: 266, V: 354, VI: 464, VII: 563, VIII: 650, IX: 736, X: 808, XI: 886, XII: 984, XIII: 1064, XIV: 1149, XV: 1226, XVI: 1316. -- 2. A képmásban: az I. lapra 5 soronként és az utolsó sor végére ezen számok jönnek: 25, 55, 81, 85, a II. lapra 112, 138, 162, 174; III: 200, 224, 253, 265; IV: 290, 318, 343, 353; V: 381, 412, 444, 463; VI: 495, 518, 550, 562; VII: 588, 609, 638, 649; VIII: 673, 696, 723, 735; IX: 759, 781, 797, 807; X: 834, 855, 880, 885; XI: 916, 939, 969, 983; XII: 1003, 1032, 1052, 1063; XIII: 1089, 1110, 1136, 1148; XIV: 1168, 1197, 1225; XV: 1252, 1279, 1304, 1315.

Ezen számozásra támaszkodnak tehát megjegyzéseim, melyek íme itt következnek.

1. Latin olvasatok:

- II. 113—14. közt [*genic*] *ulara* van, nem *-re*.
- IV. 303. *sillunis* áll, *silluris* sajtóhiba lesz.
344. *petrosolium* olvasandó, nem *petrosolinum*.
- VII. 584. *Cervile* a ' jel utólag ki van húzva.
- VIII. 683. *blaneus* van írva, persze tollhibából *blauus* h.
735. nincs egyszerűen *fantum* írva *ferramentum* helyett, hanem az *f* után megvan az *er* szótag rövidítése, az *m* fölött pedig az *en*-t jelentő vonás.
756. *trelbellum*: az első *l* ki van húzva.
784. után: *rad*: a kéziratban világosan *vnd* (*und*) áll.
- X. 824. *parilla* vízszintes vonallal keresztül van húzva.
- XI. 899. *Sodaicus* az *i* ki van húzva.
914. *expressus* sajtóhiba lesz: a kéziratban világosan *cypres-*
sus áll.

944. (a lapszélen) *conipes* fölött egy *r* jelölő rövidítőjel áll.
 XVI. 1205. *ascedula* is sajtóhiba lesz, az írásban *ascendula* van.
 1211. *stuccime e*-je fölött egy rövidítőjel áll, = *r*?

2. Magyar olvasatok.

- I. 20. *anyah*: világosan *d*-vel van írva = *anyád* személyragos alak.
 25. *row*: *rew*-nek is olvasható.
 74. *yegruha* két szó, mert a *g* szóvégző jellel van írva.
 II. 151. *hod nog* h. *had nag* látszik.
 III. 176. *vizi tolcaly*: az *l* ki van húzva.
 185. *bayiuuag* h. *bayiunag* áll; a tanuló a főnév helyett annak magyarázatát írhatta: (mikor) *bay*(t v)ívnak. A *k*: *g* cserére nézve l.
 I. 36. *ferjeg* = férjek. VIII. 683. *keg* = kék. V. ö. lent 1088.
 193. *záz nog* lehet *zaz nag* is.
 194. világosan *tiz nag* nem: *nog*.
 IV. 308. *rakozó* h. vagy *rakozau* vagy még valószínűbben *rakozow* van írva.
 VI. 503. *var fog resei* h. olv. *var fog rekesci*, csak a második *e* nem látszik, a többi világosan olvasható; a *sz* *sc*-vel van írva mint több helyt.
 538. *zeloniem* h. *zelomom* van.
 551. *rachka-t* *ruchka*-nak is nézhetni s akkor rucskának kell ejteni.
 VII. 572. *agfel* két szó: *ag fel*.
 605. *phathyol* h. *phathyal* van írva. V. ö. *unaka bajnak* I. 29.
 30. III. 187.
 IX. 773. *farham* az íratban: *forham*.
 790. *nemen yaro* pedig: *nemon yaro*.
 796. *chenk* h. *chench* áll.
 X. 809. *zelew scedeti kor*: a második szóban nincsen *i*, hanem csak egy szóvégi jel, tehát: *z. scedet kor*.
 830. *forbath*: *forboth*.
 846. *kertrel*: íráshibával *keruel* áll.
 849. *godolya*: *godolye*, vagy tán *go dolye* áll.
 878. *zolma* h. *zolmu* van.
 XI. 888. *rekertye* h. *rokertya* v. *-ttya*.
 941. *idem* h. *idem est*.
 960. *almas scine* h. *alma scine*.
 966. *zomar*-ban nincs *o*, hanem *a*, és a végén *r* helyett csak rövidítőjel.
 971. *nereg* h. *nerg*.
 XII. 1003. *jeh*: *ych*-nek is olvasható.
 1025. *jeh* csakis *ych*, v. ö. írász.
 1031—1032. *dizno* és *disno* előbb *g*-vel voltak írva s utólag vannak *d*-vel javítva.
 1033. *emeyzno*: ebben meg is maradt a *g* javítás nélkül, Finály hibásan tekintette *y*-nak. A *g* után látható egy beszorított *i* is, tehát *emegizno* áll. Ejtsd: *eme gyiszno*.
 1041. *yeh pazor* h. világosan *ych p.* van írva. V. ö. 1025.
 1088. *monnok*: olvasható *moimok*-nak is; az *i*-n nincsen ékezet, mint a hogy 1090-ben *menied*-en sincs. Ez esetben többes számú szót

irt a szerző, mint I. 36. ferjeg=férjek, melyben *k* helyett áll a *g*. *Melich J.* fejtegetése (Ny. XXII. 174.) nem meggyőző.

1090. *menieth*: *menied*-nek van írva.

1137. *zunig*: az *i-k* pontjel nélkül állnak, s így a szót *zunug*-nak, sőt *zunag*-nak is lehet nézni. Szűnyug v. szűnyag? Én inkább az utóbbit hiszem.

XIV. 1159. *haranga*: a *g* után szóvégző jel áll, tehát lehet, hogy ezzel az *a*-t kitörültnek vette a leíró.

1164. *luptā*: a képmásban az *a* felett inkább csak papiros-szenny, nem írásjel látszik, a *t* pedig *r*-nek is nézhető: *lupra*. Érteni persze így sem tudjuk.

1190. *seregel*: *sseregel* áll.

1193. *zerdal* h. *zordel* áll.

XV. 1254. *pagacha*: *pakacha* áll.

1263. *pohanca*: hatalmas botlás; az írásban *hobarica* áll. Lásd lentebb.

1270. *vakarch* tulajdonkép: *vacharch*.

3. Ejtés, magyarázatok.

I. 29. *fier fiu unaka*: ha itt «férfiu unoká»-t kellene gondolni, akkor utána «asszonyunoka» állna, nem «leány unoka». Tehát vagy megfejtethetlen az első szó, vagy *fia fiu* áll ott, azaz «fiának fia», a második szóban személyrag nélkül, mint a tulajdonnevekben: Pálfi, Gálfi, vagy ebben: madárfi, atyafi. L. 31. *athya fiu*, 17. *hug fiu*, XIV. 1220. *tyk fiu* (tyúk fi). Ebben az esetben itt két kitételrel van lefordítva a latin szó, mint több helyütt: V. 384: *mazala* vag *feier malua*, VIII. 662: *festék* vagy *irha*, IX. 791: *agár* vagy *horth*, XIII. 1083: ez uz (= éz, őz, vagyis kétféle ejtésben kellett a szónak élnie s a leíró mind a kettőt kítette) így gondolom ezt a két helyet is megfejtethetőnek: X. 834: *maza pahar*: német *maasz* és *pohár*; XIV. 1212: *bagul molon* (csakhogy minő nyelvből való a *molon*?).

60. «*canus* ez olv. ősz»: inkább *ész*-nek olvasandó.

67. «*sponsus rey* olvasd vő»: nézetem szerint: *vej*, mint ebben: *vej*-e.

II. 148. *tarsak*: igazat adok Melichnek, ki Nyr. XXII. 177. tar (azaz tarka) zsáknak olvassa.

IV. 271. «*nauta reviz* olv. révész»: én itt oly különbséget találnék, mint édes és ides közt, tehát a leíró így beszélhetett: révész.

294. «*pasar* olv. pozsár»: megmaradnék a *pasar* mellett, először mert több szóban van még itt *a* a mai *o* helyén: *unaka* I. 31. *baynac* III. 187., *phathyal* VII. 605., másodszor mert *zs* helyett *s*-t még gyermekkoromban is eleget hallottam felső Erdélyben: *sinór*, *sajtár*.

306. *chuk hal* «hogy az *anguilla* lehetett-e valaha magyarul *csík*, nagy kérdés.» Azt hiszem, ha a *csík* után ki van téve, hogy: *hal*, ez nem *csíkot*, hanem *csíkhöz* hasonló halat, tehát *ángolnát* jelent.

317. *vivarium* idem *versa*: l. Nyr. XXII. 179. *Melich J.*

VI. 498. «*murus kufal* olv. kőfal»: nem, hanem *kűfal*, ép így IX. 748: *kumyes*: *kűmies*, v. nélkül.

510. «*kemyn* olv. kémény»: *kémíny*, l. IV. 271.

512. *sobam*: *therm*: ha «élénk tudata volt emberünknek, hogy

szoba idegen szó» (és latinnak nézte), akkor alig lehetett idegen nyelvű, nem is látszik annak; a magyar szók közt az írás nehézségei daczára félannyi hiba sincs, mint a latin részben.

VII. 615. «*kezenhew* olv. köszöntő» «*arantheu* arany tű?»: Én ke-sentő-t, arany tű-t olvasnék, mert az *ő*-t elég buzgón, a *ty*-t pedig majdnem kifogástalanul jelzi a leíró, végül a tűt mai nap is hallhatni *tő*-nek.

VIII. 661. «*ziuu* olv. szíj v. szíju»: legyen szívu, a *v*:*j* hangváltozás gyakori, a 711. és XII. 986-ban előforduló *ziw* és 712': *ziu* pedig nem tesz lehetővé ezt az ejtést, mert szokás volt egy betűt kettő helyett csak egyszer tenni ki, ha kétféleképp kellett is kiejteni. A *w* mint F. maga mondja, itt is számít a latin részben *vu* szótagnak.

XI. 906. «*has fa* olv. hárs» talán még csak *háss*, és a *hárs* ebből oly dissimilatióval keletkezett, mint a *schatz*-ból a *sarcz*, *piazza*-ból *piarcz*. L. még: XV. 1287.

946. *trancator*: töve megvan az oláhban egy származékban: *trancaleu* s innen a magyarban is: tránkáló: ügyetlen, hosszú testű.

950. «*masud fiw* olv. másod fű»: olv. helyett csak azt irtam volna, hogy «értsd», ejteni másod fiv-nek kell. V. ö. «fívek» s ma: füvek.

951. «*feketew* olv. fekete»: ennek a szónak s NySz. számos alakját ismeri *i ü ő* végzettel, tehát itt is *fekető* lesz.

XII. 998. «*yne* olv. ünő»: iné, az *ü* későbbi fejlődés.

1011. «*gepiu* olv. gypju»: nem maradhatna gypju? [De NyK. X. 82!]

XIII. 1087. *zeul* Fin. úgy látszik *sül*-nek olvassa, de az *eu*-t e kéziratban mindenütt olvashatjuk *ő*-nek, a *z*-t pedig ezen és az előző lapon egy helyt sem találjuk *s* helyett, pedig fordul elő *s* is, tehát nincs mért eltérnünk a többi nyelvelmékek ejtésétől, melyek *szöl*-t mutatnak. L. NySz. Előbb a *sz* válik *s*-vé, aztán az *ő ü*-re, a *l* után pedig a *n* olyan fiatal változás, hogy a NySz.-ban nincs is rá példa.

1148. *vlto' mū*: a latin szóban a *t*-t szabad olyan *c*-nek is vennünk, mint 1123—4: *lacerta* és *locusta* szókban, az *o* pedig annyival kisebb más *o*-knál, hogy bizvást az *us* szótag rövidítésének vehetjük, melynek farkát már elmulasztotta a leíró kitenni; a felső rövidítőjel egy *r*-s szótagot, talán *er*-t jelent: *ulcerus*. Hogy van-e ilyen szó és hol, arról nem szólhatok, csak azt mondom, mit a szemem sejt, mert Du Cange nincs rendelkezésemre. Ha ez a szó valami daganatot jelent (tekintettel arra, hogy méh és darázs előzik meg és a skorpió követi, v. ö. XV. 1278—79.) akkor a magyar szó *növés*-t, kinövést rövidít, ha pedig férget jelentene, akkor tán a *nyű* lappang benne. Egyébiránt a *nyű* előfordul a VIII. 1134. alatt: *ny fereg*.

XV. 1263. *pohanca*: *hobarica* (1. fent). A *habaricza* nem ismeretlen szó, CzF. szerint a. m. «pocsalék, híg sár». De minthogy ez helyünkön, az ételnevek közt, nem talál, hajlandó volna az ember *hobarnica*-t olvasni, mely (persze ma már *habarnyicza* alakban) a. m. 4. *polypus* (CzF.) *meerfisch* mit vielen füssen (NySz.). — 2. «tejes vagy mézes keverékes étel» (Tsz.), «téljél föleresztett, habart leves» (CzT.). Iratunkban, tekintettel arra, hogy piskóta, béles, (mákos, vagy pedig száraz = bőjtös) csik és szelet-kenyér közt áll, a 2. jelentést, azaz kenyérre mire öntött habarcsot kell értenünk. Ilyet kell értenünk a NySz. utolsó idézetben is («Barassónak az küfala *pogácsából* rakva. Jer ki Kata, ha kell

néked föles habarnica»), hol ez a habarnicza nincs külön választva a «polypus» jelentésüttl. — Lehet tehát, hogy a leíró, mivel szava még *hobarica*-nak írva is alig fért el a latín *liba* felett, rövidítéssel akart élni, de a jelt elfelejtette kitenni. Azonban az sem lehetetlen, hogy kéziratunkban semmi íráshiba nincs és az ő korában még nem választották külön oly élesen az ehető s ehetetlen habarék nevét. [De l. Mikl. 218.]

1287—9. 1291. mindenütt *nyas* van írva a mássalhangzó hosszúságának elhanyagolásával: *nyásss* lehetett, melyből a nyárs alak származott. V. ö. XI. 906.

1294. *hy kew*: bizvást ellehet a konyhai szerek nevei közt, még ma is találni nagyon szegény házakban is sóörló kézi malmot, melynek szintén van «hé-köve» (l. Akad. Ért. IV. 226. [= itt 231. l.]) felső, tehát lyukasztott örlő-köve.

1295. *schartago serpenye*: a latin szó írása mutatja, hogy szó elején magyar *s*-vel ejtette a leíró kora a latin *s* hangot. V. ö. 592. *schat*or, 1020. *schayt*, 1063. *farcasch*.

A képmás befejező soraira hadd jegyezzem meg, miután még nem említették fel, hogy versben vannak írva:

Qui nescit scribere (hoc) nullum putat esse laborem
Tres digiti scribunt totum corpusque laborat.

A két hexaméterre rímes vers következik:

Quis te furetur,
Tribus lignis associetur.

Ismeretes, hogy az ily versek szokása a legújabb időkig fenmaradt, gyermekkoromban többnyire ezt a verset láttam ócskább könyveken:

Ha szereted Istened, Ne lopd el a könyvemet, Fordíts három levelet, Megkapod a nevemet.

KALMÁR ELEK.

Kisebb közlések.

Francia kormányrendelet a helyesírás ügyében. Egész terjedelmében közöljük itt a francia közokt. miniszternek 1891 ápr. 27-én kiadott rendeletét, nem csak francia professzoraink és nyelvkönyvíróink kedvéért, hanem azért is, mert e rendelet általában is rendkívül érdekes és tanulságos mozzanat a jelenkori helyesírási reformmozgalmak között.

Igazgató Úr! Most, midőn közeledik az elemi és középiskolai vizsgálatok ideje, kötelességemnek tartom fölhívni figyelmét azon szabadelvű fölfogásra, a melyet a helyesírási dolgozatokra vonatkozólag a különböző bizottságoknak ajánlani czélszerű volna.

Nem szükséges bizonyítani, hogy a francia nyelv ismerete úgy az iskolákban, valamint a lyceumokban egyik legfőbb czélja az oktatásnak; azon vizsgálatok színvonalát, melyeknek föladata megmutatni, hogy a gyermek helyesen bánik a nyelvvel, megtartja szabályait, átérzi szelle-

mét, bizonyára inkább emelni kellene, mintsem alábbszállítani. De a nyelvet egész mivoltában nem foglalja magában a nyelvtan, sem a nyelvtant a helyesírás. S a közvélemény is csak azon ütdött meg, hogy a vizsgálatokon néha oly túlságos fontosságot tulajdonítanak a helyesírás különösségeinek, aprólékságainak.

Nem egy alkalommal kifejezte már a *Conseil supérieur* abbeli óhaját, hogy szakítani kellene az úgynevezett helyesírási fetisizmussal és különösen a hibák gépies taksálával. Valamennyi pedagógust ugyanez a gondolat vezérli, valamennyi egyhangúan azt kívánja, hogy a hibákat, mint szokás mondani, inkább mérlegeljék, semmint számlálják; valamennyi arra kéri a bizottságokat, melyek a szöveget választják és azokat, melyek a dolgozatokat javítják, hogy ne bajlódjanak a furcsa szókkal, nyelvészeti különösségekkel, bonyolult vagy kétes szabályokkal, az irodalmi szokás következetlenségeivel, hanem inkább a fölfogás értelmességét s általában a nyelv helyességét vizsgálják.

Mindezen kívánságok részint a vizsgálati programokban és különböző intézetek tanulmányi rendjében, részint hivatalbeli elődeim több rendeleteiben voltak kifejezve. Ezekhez most egy formászerű megahagyást kívánok csatolni, mely a vizsgálóbizottságok elnökeinek szól.

Óhajtanám, hogy Igazgató úr értesse meg velük, hogy nekik van módjukban a helyesírás tanításának kevésbbé szűkkeblő irányt biztosítani. Sok iskolában most is azért fordítanak hihetetlen nagy óraszámot a legszörszálhasogatóbb nyelgyakorlatokra, mert félnek, hogy a vizsgáló szigorú lesz a helyesírási dictatum osztályozásában. Fontos tehát az írásbeli dolgozat elbírálását szabályoknak vetni alá, még pedig inkább, hogy a tanulóknak legyen mihez tartaniok magukat, semmint hogy a vizsgálók ítéletét vezéreljék. Nem állíthatok össze a bizottságok használatára hivatalos táblázatot a helyesírásban való azon eltérésekről, melyeket egyaránt meg lehet tűrni a különböző vizsgálatokon; Igazgató urat sem bízhatom meg ilyen táblázatnak a megszerkesztésével. Nyilván tekintetbe kell venni a tanulóknak korát, az írásbeli feladatok természetét s azt, hogy az egyes helyesírási hibák mily különböző fontosságúak lehetnek. Ezek oly kényes és egyszersmind oly változékony szempontok, hogy sörös értelemben vett szabályzathoz anyagot nem szolgáltathatnak. Maguk a bizottságok ismerhetik csak igazán természetüket. Mi mindössze azt tehetjük s erre szólítom föl Önt, hogy ismételve figyelmeztessük a bizottságokat, hogy mindezen vizsgálatok, különböző fokozatokban elemi jelleműek, hogy ezentúl az írásbeli nyelgyakorlatoknak nem lehet, nem szabad más céljuknak lenni, mint hogy megmutassak, vajjon helyesen és folyékonyan ír-e a gyermek az ő anyanyelvén, — hogy tehát ki kell ezekből a gyakorlatokból zárni minden olyan fejtegetést, mely csak nyelvtudományi doktori értekezésben volna helyén.

Hogy ez általános útmutatások szabatosabb kifejezést nyerjenek, célszerűnek tartanám, hogy azon utasításokban, melyeket Igazgató úr adni fog a bizottságoknak, kiterjeszkedjék némely részleteire azon újításoknak, melyeket az írásbeli feladat javításában és megítélésében létesíteni kell. És jónak látom, hogy azon enyhébb elbírálásnak, melyet ajánlok, magam is néhány példával meghatározzam mivoltát és indító okait.

Három csoportba foglalhatók azok a pontok, a melyekre nézve elnézésre szólítom föl a bizottságokat.

1. Először is le kell mondani a föltétlen szigorúságról azokban az esetekben, mikor a vélemények kétesek vagy megoszlanak, mikor a szó helyesírása vagy még nincs, vagy csak nem régóta van megállapítva, mikor az irodalmi szokás ingadozó, mikor a szerzők véleményei eltérők s ez ingadozásokat az Akadémia is számba vette. 1878-ig ezt kellett írni: *consonnance*; ma az Akadémia megengedi, hogy a *dissonance* analogiájára így írjuk: *consonance*. 1878-ig ezeket kellett írni: *phtisie* és *rhythme*; azóta az Akadémia mellőzi az egyik *h*-t, még pedig a *phtisie* szóban a másodikat, a *rhythme* szóban az elsőt. 1878-ig hibának tartották ezt: *collège* és így kellett írni: *collége*; ma fordítva. Ép így jött *excédents* az *excédants* helyébe. *Tout-à-fait* és sok összetett szó kötővonás nélkül íródik. Két tekintélyes nyelvi gyűjteményben ezeket olvassuk: *les enfans*, *les momens* és senki se akad meg rajtuk. Néhány idegen szó többszámra különböző íróknál különféleképpen képződik, pl. *des solos*, *des solo*, *des soli*. Az Akadémia jónak tartja ezeket: *agendas*, *alineas*, de nem tartja jónak ezt: *duplicatas*. Azonkívül számos szónak helyesírása olyan, hogy csak pedáns ember hiheti, hogy benne csálthatatlan. Maga az Akadémia megengedi, hogy egyaránt lehet írni ezeket: *clef* és *clé*, *sopha* és *sofa*, *des entre-sol* és *des entresols*, *dérouement* és *dérouiment*, *gaieté* és *gaîté*, *paiement*, *payment* és *paiment*. Mindezekben és minden hasonló esetekben, bármicsoda a javítónak magának a nézete, nem kívánhatja, hogy a tanuló jobban megállja helyét, mint maguk a tanítók.

2. A gyermekkel szemben ép ily elnézést kívánok akkor is, ha a logika mellette szól a nyelvszokás ellenére, és a mikor a hiba, melyet elkövet, mutatja, hogy jobban megtartja az analogia természetes törvényeit, mint maga a nyelv. «Egyik legelső dolog,» — mond egy tanár — «melyre a nyelvészetből megtanítják a gyereket, az a hét *ou* végű szó, mely nem *s*-et, hanem *x*-et kap a többesben. De hogy micsoda titkos okból nem hajolnak meg ezek az általános szabály előtt, azt senki kielégítőleg meg nem fejthette.» Hasonlóképen ne vegyük nagyon rossz néven a tanulóknak, ha ezeket találná írni: *contreindre* mint *êtreindre* és *restreindre*, *cantonier* mint *timonier* és *cantonai*; *entrouvrir* mint *entrelacer*; *dans l'entretemps* mint *sur les entrefaits*; *contrecoup* mint *contretemps*.

Vajjon igazságos dolog-e mindmégannyi hibául tudni be a helyesírás ellen való azon vétségeket, melyek éppen a tanulóknak figyelméről tesznek tanúságot? Nem szelességből, nem tudatlanságból, hanem épen mert gondolkodik, írja a tanuló pl. ezt: *dizième* a *dizaine* után, vagy fordítva a *dixième* után ezt: *dizaine*. Mert gondolkodik, azért hiszi, hogy meg kell tartani a kötővonásokat ezekben: *chemin-de-fer*, *porte-manteau*, ha kiteszszük az olyanokban, mint: *arc-en-ciel*, *porte-monnaie*; ezért tartja helyesnek a *charrette*, *charrier*, *charroi* szók példájára ezt is: *charriot*, vagy viszont elhagyja a második *r*-et valamennyiből, mert nem ejtődik ki. A logika nem engedi, hogy egyaránt elfogadják ezeket: *imbécile* és *imbécillité*; *siffler* és *persifler*. Analogia szerint fog írni *assoir*-t, bár a *séance* *a*-ja előtt ott van az *e*, mert mindenki *déchoir*-t ír, holott a megfelelő *déchéance*-ban szintén *e* van.

Lehet-e okulni efféle ingadozásokért a gyermeket, mikor a nyelv úgy látszik, maga mond magának ellent, mikor előbb arra tanítják, hogy *prétention*, *contention*, *attention*, *obtention*-t írjon, azután meg ezt íratják vele: *extension*? Mit szóljunk, mikor a tanuló *déciller*-t akar írni a

cils szó miatt, az *une lieue et demie* mintájára *une demie lieue*-t, *forse*-t és nem *forcené*-t, mert hisz azt teszi, hogy *hors sens* és semmi köze a *force* szóhoz. Melyik tanító tudta igazán megfejtetni, miért térnek el egymástól *apercevoir* és *apparaître*, *alourdir* és *allonger*, *abatage* és *abbatteur*, *abatis* és *abattoir*, *agrégation* és *agglomération*?

A helyett, hogy ilyen esetben egy általános, meg nem sérthető szabály eszméjét szorítsuk a tanuló elméjébe, nem volna-e jobb vele megértetni, hogy a helyesírás folyton változó valami? Nem nagyon valószínű-e, hogy a következő vagy a második nemzedék korában a legtöbb efféle furcsaság meg se lesz már, hanem helyettük olyanforma egyszerűsített alakok lesznek használatosak, a milyeneket már a jelen században az Akadémia szótárának egymásután következő kiadásai szemünk láttára létesítettek?

3. Végre századunk eleje óta életbe léptettek a francia helyesírás terén több szabályt; ezen szabályok oly megkülönböztetéseken alapulnak, melyek döntők voltak a nyelvészek szemében; de a modern nyelvtudomány, mely jobban tekintetbe veszi magának a nyelvnek történetét, csak nagy megszorításokkal hagyja helyben ezen szabályokat és teljesen tartózkodik azon *babonás tisztelettől*, melylyel őket illetni szokták. — Föl kellene szólítani a vizsgálokat és a tanítókat, hogy a világért se bajlódjanak ezekkel sokat; jobb lesz amúgy könnyedén átsiklani rajtuk. Különösen ebben a tekintetben kell megkönnyíteni a tanuló fáradságát. Magukban az elemi iskolákban mennyi órát fordítottak arra, hogy alaposan megtanítsák a *tout, même, vingt, cinq, nu, demi* szabályait, meg arra, hogy fejtegetsék az összetett szavak állítólagos helyesírásának számtalan kivételeit, meg a kivételek kivételeit; pedig az egész nem más, mint egy örökös változásnak a története; a reá fordított órák pedig az elme nevelésére teljesen haszontalanok.

Nem egyszer már a sajtó is utalt azon végtelen vitatkozások hiábavalóságára, melyekhez az írásbeli feladatokban előforduló bizonyos szólások szolgáltattak alkalmat, pl. *des habits d'homme* vagy *des habits d'hommes*; *la gelée de groseille* vagy *de groseilles*, *de pomme* vagy *de pommes*, *des moines en bonnet carré* vagy *en bonnets carrés*.

Föltéve, hogy igazolni is lehetne a helyesírás egyik vagy másik ilyen kényes dolgát, nem nyilvánvaló-e, hogy a gyermekek túlnyomó többségének okosabb dolga is akadhatna, mint hogy ezekre vesztgetesse idejét?

Hogy csak magáról a francia nyelvről szóljak, ennek ismeretére nem volna-e sokszorta hasznosabb, hogy a tanító a tanulóknak az osztályban fölolvassa vagy velők fölolvastassa, sőt az iskolán kívül is olvastassa velük klasszikus íróink szebb lapjait, a helyett, hogy elméjük élet olyan grammatikai szörszálhasogatásokon edzik, miket alig lehet megfogni, nem is szólva arról, hogy néha épenséggel haszontalanságok. A helyesírással való túlságos bibelődés nem kelti föl a tanulóknak a szép érzetét, nem kedveltet meg velük az olvasmányt és kritikai észjárást sem ébreszt bennük. Mindössze holmi szörszálhasogató akadémuskodáshoz szoktatja őket. Ha annyit vesződnek a szókkal, könnyen elvesztik szem elől a gondolatot és ha hozzá nem szoknak ahhoz, hogy a szók burka alatt legelőbb is a gondolatot keressék, mely a beszéd lelke, úgy sohasem fognak írni tudni.

Nem kételkedem, Igazgató úr, hogy fejtegetéseimet, ha majd a bizottságoknak, melyeket ki fog nevezni és vezetni, tudtúl adja és megmagyarázza, meg fogják hallgatni és követni. Elismeréssel fog találkozni, ha beszámol nekem azon intézkedésekről, melyeket tenni fog jelen rendeletem megvalósítására.

LÉON BOURGEOIS,
a közoktatás és művészetek minisztere.

A «töves» declinatióról. Érdekes folyományok következnek Gabelentz nézeteiből az egynyelvi nyelvtan feladatáról. Ő azt tanítja, hogy «az egynyelvi grammatikus a benszültött álláspontján áll, ami a benszültött nyelvtudatában megvan, azt a grammatikus is meglévőnek tekintheti» (94. l.). «Az egynyelvi buvárlatnak, mint ilyennek a nyelvet csak úgy, de egyúttal egészen úgy kell magyaráznia, mint éppen az idő szerint a nyelvszellemben mutatkozik» (60. l.). A grammatikusra nézve «tisztá tény-kérdés, hogy a nyelvérzék mennyiben tekinti e vagy amaz eltérést megengedhetőnek, hogy pl. egy régiességet kihaltnak jelent-e ki, vagy elaggult tengést enged neki. Bármily szeszélyesek a nyelvérzék határozatai, a nyelvbuvárlatnak ellentmondás nélkül engedelmeskednie kell nekik» (133. l.).

Ilyeténképen pl. a latin nyelvtannak nem szabad a-s e-s o-s töveket tanítani, mert ezt a kérdést nem tekinthetjük csak annyinak, hogy vele a mi korunk felülmúlja a latin grammatikusok tudását, hanem a latin nyelvszellemmel jutunk ellenkezésbe általa. A latin nyelv pl. a *rivo* és *rivos* o-ját ragnak érezte, vagy legalább is nem a *tő* részének, s a *rivorum*-ban két szótagot szakított el a *tőtől*, mint ezt a *domus* ablativusa: *domo* és *domorum* meg *domos* alakjai bizonyítják.*) S mint tudjuk, a népnek és grammatikusoknak nyelvérzéke mégsem tévedett annyira, mint a töves ragozás idejének elején gondolták, mert az illető hangzók mégsem a *tő* eredeti részei, hanem elavult képzők, s így abban a nyelvérzékben helyesen élt a *tőnek* tudata, csak a végzetek részei homályosodtak el.

KALMÁR ELEK.

*) Ugyanezt a kérdést tárgyaltam én, mikor kifejtettem, hogy a *tő* nem csak nyelvészeti abstractio, hanem a nyelvérzékben élő szóelem, s hogy pl. a *házam házunk*-féle alakokban ma már nem *háza*-, *házu*- a *tő*, hanem csak *ház*. L. Nyr. X. 370. v. A magyar szótók 29. S. Zs.

A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XXII. köt. 1862—1892. Ára kötetenként II—X-ig 1 frt 50 kr., XI-től fogva 3 frt.

NYELVEMLÉKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. 1874—90. 8-adrét.

I. kötet. Bécsi Codex. Müncheni Codex. Közzéteszi: Volf Gy.

II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.

III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.

IV. V. kötet. Érdy C. — VI. kötet. Tihanyi C. Kazinczy Codex. Horvát Codex. — VII. kötet. Ehrenfeld C. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömör C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Festetics C. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczy töredék. — XIV. köt. Lobkowitz C. Batthyányi C. Czech C. — Közzéteszi Volf Gy. Ára kötetenként 2 frt.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. Ára 6 frt.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.

CODEX CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 frt.

UGOR FÜZETEK. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. (Különnyomatok a Nyelvtudományi Közleményekből.)

I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.

II. sz. Zúrijén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1880. Ára 60 kr.

III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.

IV. szám. Máté evangélioma moksá-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. Ára 60 kr.

V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. Ára 60 kr.

VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. Ára 1 frt 20 kr.

VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlandi lapp nyelvmutatványok. 1886. Ára 60 kr.

IX. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. III. Ume- és Tornio-lappmarki nyelvmutatványok. 1887 Ára 1 frt 20 kr

Felhívás előfizetésre.

A régi magyar nyelv emlékei a mohácsi vész előtti korból.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a régi magyar nyelvnek a mohácsi vész előtti korból fennmaradt fontosabb emlékeit teljesen hű photographiai másolatokkal, mutatványokkal, nyelvi és történeti magyarázatokkal közre fogja bocsátani. Alkalmat ad ezzel arra, hogy a nagyobb közönség is megismerkedhessék nyelvünk régi állapotával: miként beszéltek és írtak eleink az Árpádi és vegyes házakbeli királyok korában; s másfelől módot nyújt, hogy az iskolák és tanulók az eredetivel teljesen megegyező hasonmásokat a magyar nyelv és irodalom tanításában és tanulásában felhasználhassák.

Mintegy *húsz* régi nyelvemléket vesz föl e kiadásba, elkezdve az 1225. év táján írt Halotti Beszédén s végezve az 1530-ból származó Katalin-legendán. A rövidebbek (Halotti Beszéd, Königsbergi töredék, Szabács viadala, Sajószentpéteri végzés s néhány érdekesebb magánlevél) teljes szövegéről, a nagyobb terjedelműeknek egyes érdekesebb részleteiről készített photolithographiai másolatot; adni fogja mindeniknek palaeographiai olvasását, s mindeniket föl fogja világosítani nyelvi és történeti magyarázatokkal.

E kiadás gondozását a Nyelvtudományi bizottság felügyelete mellett és megbízottjának közreműködésével a M. Tud. Akadémia főttkári hivatala fogja intézni. Tájékozni akarván magát a készítendő példányok száma felől, *A régi magyar nyelv emlékei* photographiai kiadására ezennel aláírást hirdet.

Egy-egy bekötött példány aláírási ára 4 frt; iskoláknak legalább 10 példány együttes megrendelésénél és a Könyvkiadó Vállalat pártolói részére 25 % engedménnyel, tehát 4 frt helyett 3 frt. Az összeg, előleges értesítés után, a jelen év szeptember havában, a példány átvételekor lesz fizetendő. *Iskolák, ha tíz példányt rendelnek, a fizetést 3—4 évre eloszthatják.* — A bolti ár tetemesen magasabb lesz.

Az aláírási nyilatkozatok f. évi április hó 15-ig a M. Tud. Akadémia főttkári hivatalához küldendők be.

E fölhívást melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe s különösen azt a pontot, mely az iskolai *együttes megrendelésekről* szól. Nem annyira a professzorokra gondolunk itt; — a kik tudományos irodalmunknak amúgy is áldozatra-kész pártfogói, — hanem inkább a felső osztályok *ifjúságára*. Tanáraink nagyon hasznos dolgot művelnének, ha a gimnáziumok és reáliskolák két-három legfelső osztályában gyűjtenének aláírásokat. Nem áldozatot kérünk itt az ifjúságtól, mint sok más esetben; mert olyan díszes, tanulságos és hazafias érdekű könyvet fognak kapni a három forintért, hogy valóban félig ajándék számba mehet. Az iskolai könyvtáraknak okvetetlen meg kellene szerezni e munkát, még pedig nem csak a tanáriaknak, hanem az ifjúságiaknak is. A professzorok pedig szintén e közös megrendelésekhez csatlakozzanak, hogy a 25%-nyi kedvezményben részesüljenek. Az iskolai ifjúság nemeslelkű pártfogói is nagy jót tennének, ha tíz-tíz példányt megrendelve jutalomkönyvül osztanák ki a kitűnő növendékek közt.

Ha így a tömeges megrendelésekkel lehetővé tesszük a vállalat létrejöttét, olyan segédeszköz nyerünk, mely kitűnően tájékoztat nyelvemlékeink s nyelvtörténetünk felől s nagyban előmozdíthatja a régiség iránti érdeklődést.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Ára 75 kr.

BUDAPEST, 1893.

TARTALOM.

A névragozás. (Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanához.) <i>Budenz József</i>	241
Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése. II. <i>Halász Ignác</i>	260
Idegen szók írása. <i>Kalmár Elek</i>	279

Ismertetések.

A nyelvtudománynak fő problémáiról (Giesswein Sándor munkája). <i>Misteli Ferencz</i>	298
Az új Magyar Tájszótár (szerk. Szinnyei József egy. prof.). <i>Simonyi Zsigmond</i>	307
A magyar nyelvjárások (Balassa József munkája). <i>Zolnai Gyula</i>	310
A magyar nyelvjárások újabb irodalma (Zolnai Gy. és Bartha J. munkái). <i>Balassa József</i>	321
Magyar elemek az oláh nyelvben (Mándrescu C. Simon értekezése). <i>Alexi György</i>	328
Finn mesetanulmányok (Krohn K. tanulmánya). <i>Jankó János</i>	331

Kisebb közlések.

Budenz Józsefről. <i>Setälä Emil</i>	335
Zürjén és votják szóegyeztések. <i>Vasverő Rajmund</i>	341
A vogul-osztják 2. személyrag. <i>Munkácsi Bernát</i>	342
<i>Kutya</i> s más magyar kutyanévek. <i>Munkácsi Bernát</i>	343
A vogul evangéliom <i>üte</i> szava. <i>Munkácsi Bernát</i>	344
Egy 'epe' jelentésű szó az ugor nyelvekben. <i>Munkácsi Bernát</i>	345
Arany János mint nyelvész. <i>Kalmár Elek</i>	347
A francia akadémia helyesírási reformja	348
Az idegen szók írásához. <i>Simonyi Zsigmond</i>	350
Olasz szavainkhoz. <i>Simonyi Zsigmond</i>	352
Angol helyesírási reformmozgalom	259
Gabelentz a latin és görög nyelv tanításáról. <i>Kalmár Elek</i>	278
Gabelentz mondattani álláspontja. <i>Kalmár Elek</i>	297
Gabelentz felfogása a nyelvek küzdelméről. <i>Kalmár Elek</i>	334

Folyóiratunk ezentúl negyedévenként fog megjelenni, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből fog állani s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák, s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, IX., Lónyay-utca 13. A.

A névragozás.

(Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanához.)

Budenz József hagyatékából.

66. §. (73.) Előjegyzet.

Az ugor nyelvek mind azon fejlettségi fokon állanak, hogy a névszó mondatbeli szereplésének különböző módoszatait vagy viszonyait is nagyjából különös grammatikai alakítás által jelölik meg (más szóval: nem élnek már csak a névszónak bizonyos fogalmat kifejező tőalakjával, minden syntaktikai viszony eltérését csak alaktalan szerkesztésre — szórendre hagyván). A névszónak ezen mondatbeli határozottsága egyébiránt illőleg megfelel az igeszónak, mint fő állítmányszónak elég bőven kifejezett alaki határozásának, mely a cselekvés idejére, az állítás minőségére s az alany-, sőt tárgyszemélyek föltüntetésére vonatkozik (= verbum finitum képzésnek).

A mondatban álló *névszónak functio körei*:

a) *Alany* (subjectum), míg az állítmány (prædicatum), azaz legalább a formalis állítmány kitétele a ragozott ige-
nek jut; a névszó mint állítmány (pl. az ember jó) most már szorosan véve csak igehatározó (t. i. a létige «esse» határozója) s csak néha, az ige kihagyásával, tűnik föl formalis állítmányszónak. Erre nézve meg lehet jegyezni, hogy az ilyen állítmányúl való névszó a nominativuson kívül más casusalakban is fordul elő (pl. a finnben: *essivus*, *partitivusban*: *Matti on laiska* vagy pedig *M. on laiskana*, *M. on laiskoja*). Hogy az ugor nyelvek régiebb korában az állítmány puszta névszóval is tétettek ki, már abból is gyanítható, hogy a verbum finitum-tők maguk is nagyrészt névszó alakúak.

b) *Határozó* — még pedig lehet a névszó szintűgy alany-
nak mint állítmányszónak, valamint megint más határozónak határozója, — s ebbeli «szolga-szerepét» a határozott

szónemek szerint így is oszthatjuk kétfelé, hogy t. i. α) névszóhatározó, β) igehatározó. — A névszóhatározás nagyrészt alakatlan (viszonya csak szórend v. szószerkesztés által kifejezve: jelző névszó, attributum); kiváló helyet foglal el itt a birtokos-féle határozás, melynek kifejezője egyes ugor nyelvekben külön viszonyrag (genitivus) vagy e mellett (illetőleg e helyett) birtokos személyrag. Az igehatározások közt még főfontosságú a tárgy (objectum) viszonyának kifejezése.

A határozás külömbféle viszonyainak azonban az egyes nyelvekben nem felelnek meg szintannyi alaki exponensek (azaz: viszonyragok). Könnyen észrevehető ugyanis, hogy egyazon viszonyrag gyakran többféle viszony kitételére van alkalmazva (pl. térbeli eredetet, ki- vagy elindulást jelentő ablativusrag az okviszony, vagy a nekiirányulás ragja, a lativus a cél vagy idő határ kitételére stb.) E mellett azt látjuk, hogy a viszonyragok általánosabb eredeti értékei átvitelesen különösebb viszonyok kitételére szolgálnak. Ily módon különösen a térbeli nyugvásra (maradásra) és mozgásra (haladásra) vonatkozó ragok, vagyis az általános úgynevezett helyviszonyi ragok sokféle másodlagos functiót teljesítenek. Ugyanezek szolgálnak megint különösebb viszonyok kitételére rendelt ragos-szók (névutók, postpositiók) képzésére is, melyek egyes nyelvekben az eredeti egyszerű viszonyítókat részint ki is szorították a használatból (úgy hogy pl. «-ben»-féle ragos szó, vagyis «inessivus» rag az általánosabb «locativus» ragot pótolja).

Másrészt meg kell jegyezni, hogy az egyes ugor nyelvek nem ritkán ugyanazon különösebb viszonyokat külömböző értékű ragokkal vagy ragos szókkal teszik ki (pl. a finn ember «beszél a dologból» [*asiasta*] = magy. «dologról»; a mordvin «csinál vlmít kézen» = finn «kézen» [*kädellä*] = magy. «kézzel». E tekintetben tehát csak az egyes nyelvek külön fejlődésében történt meg a megállapodás, a miért is a viszonyragok mindenféle használatának fejtegetése csakis az egyes nyelvek külön előadásába tartozik. Itt az ugor összeh. alaktanban a találtató viszonyragoknak csak eredeti vagy főértékét vehetjük számba, s e mellett összeh. nyomozásunk főleg a ragoknak alaki egyezését illeti, meg az egyes nyelvekbeli külön ragalakok megfejtését.

NB. A névszónak viszonyragozásához tartoznak nemesak a

rendesen minden névszótól előforduló ragos alakok (a szorosabb úgyn. «névragozás» — declinatio), hanem a többé-kevésbé megmerevedett vagy különálló határozó alakok is, ú. m. adverbiumok: a «gerundiumok» meg a névutók (postpositiók). Hiszen többször épen csak ilyeneken maradt meg a régi egyszerű viszonyragozás.

67. §. (74.) Az egyszerű helyviszony-ragok:

locativus-, lativus-, ablativus-ragok.

Finn. Loc. -na, -nä:	Abl. -ta, -tä, -a, -ä (ered. -da, dü)	Lat. -ksi (-kse), (-s).
<i>kaukana</i> messze (van)	<i>kauka'a</i> messziről (jön)	<i>kau'as</i> (<i>kau'aksi</i> , <i>kau-gaksi</i>) messzire
<i>ulkona</i> künt	<i>ulkoa</i> (<i>ulkota</i>) kívülről	<i>ulos</i> (* <i>ulgoksi</i>) ki, kive
<i>ulompana</i> kijebb (van)	<i>ulompa'a</i> kijebbről	<i>ulommaksi</i> kijebb(re)
<i>lähempänä</i> közelebb (van)	<i>lähempä'ä</i> közelebből	<i>lähemmäksi</i> közelebbre
<i>tykönä</i> -nál	<i>tyköä</i> -től	
<i>luona</i> -nél	<i>luota</i> -től	<i>luoksi</i> -hoz (<i>luokseni</i> hozzám)
<i>tänä päivänä</i> e napon,	<i>kolme päivää</i>	<i>päiväksi</i> nappá, napra
<i>talvena</i> télen	[ma]	
<i>kivenä</i> kőül, kő gyanánt	<i>paljon kiveä, puuta</i>	<i>kireksi</i> kővé (válni), kő-nek (mondani)
<i>lapsena</i> gyermekül, gy.-korban	<i>kolme lasta</i> (* <i>lapseta</i>)	<i>lapseksi</i> gyermekké, gyermeknek
<i>alla</i> alatt (* <i>alna</i>)	<i>alta</i> alól	<i>alle'</i> (<i>allen</i>) alá
<i>yllä</i> rajt (* <i>ylnä</i>)	<i>yltä</i> -ről	<i>ylle'</i> (<i>yllen</i>) reá
-ssa, ssä: <i>puussa</i> fában (-sna, -snä) <i>kivessä</i> kőben	-sta, -stä: <i>puusta</i> fából <i>kivestä</i> kőből	-h-n: <i>puuhun</i> fába, <i>maahan</i> földbe <i>kivehen</i> kőbe -sen, -sehen: <i>taivaasen</i> (-seen, -sehen)* NB. <i>siihen</i> abba
<i>taivaassa</i> égben NB. <i>siinä</i> abban	<i>taivaasta</i> égből NB. <i>siitä</i> abból	
-lla, -llä: <i>puulla</i> fán, fánál (-lna, -lnä) <i>kivellä</i> kővön, kővel	-lta, -ltä: <i>puulta</i> fáról <i>kiveltä</i> kőről, -től	-lle (n): <i>puulle</i> (<i>puullen</i>) fára, fának <i>kivelle</i> (-llen) kőre, -höz, -nek
NB. Észt. <i>maad</i> , <i>tööd</i> = finn <i>maata</i> , <i>työtä</i> <i>seda</i> , <i>teda</i> = f. <i>sitä</i> , <i>tätä</i> <i>mind</i> = f. <i>minu'a</i> .		
Vepsä. <i>mad</i> , <i>puđ</i> = f. <i>maata</i> , <i>puuta</i> <i>sida</i> = f. <i>sitä</i> <i>mindäin</i> (e h. <i>mindäni</i>) = f. <i>minua(ni)</i> .		

*) Lásd Kieletär II. 1, 54. stb. Ahlqvist: Suomen kielen rakenus. 108. l.

Mordvin. Loc.	Abl.	Lat.
<i>šinä</i> napon	<i>avada</i>	<i>avaks</i>
Erza: <i>čine</i> nappal	E. <i>avado</i>	E. <i>avaks</i>
(<i>fkä</i> <i>šinä</i>)	<i>virďä</i>	<i>virks</i>
E. <i>vene</i> éjjel	E. <i>virde</i>	E. <i>virks</i>
<i>talnä</i> télen	<i>selmida</i>	<i>tuviks</i>
E. <i>telne</i>	E. <i>selmede</i>	E. <i>tuvoks</i>
<i>ala</i> alatt (nom. <i>al</i>)	<i>alda</i>	<i>alu, kudu</i>
E. <i>alo</i>	E. <i>aldo</i>	E. <i>alov, kudov</i> (haza)
<i>ingelä</i> előtt	<i>ingeldä</i>	<i>ingeli</i>
E. <i>ikele</i>	E. <i>ikelde</i>	E. <i>ikelev, ikelej</i>
<i>ičkezä</i> messze	<i>ičkezdä</i>	<i>ičkezi, vasu</i>
E. <i>vasalo</i>	E. <i>vasoldo</i>	E. <i>vasov.</i>
Prolativus: - <i>va, vā</i> — <i>va</i> és - <i>ga</i> <i>gä</i> — <i>ga</i> : <i>mastirga</i> — <i>mastorga</i>		
<i>virgä</i> E. <i>virga</i> <i>vastiva</i> — <i>tarkava</i> <i>kudga</i> — <i>kudova</i> .		
- <i>sa</i> : <i>kutsa</i> házban	- <i>sta</i> : <i>kudsta</i>	- <i>s</i> (- <i>z</i>): <i>kuts</i>
E. - <i>so</i> , - <i>se</i> : <i>kudoso</i>	E. - <i>sto</i> , - <i>ste</i> : <i>kudosto</i>	E. <i>kudos</i>
<i>velesa</i> faluban	<i>velesta</i>	<i>veles</i>
E. <i>velese</i>	E. <i>veleste</i>	E. <i>veles</i>
NB. <i>kosa</i> hol	<i>kosta</i>	<i>koza</i>
E. <i>koso</i>	E. <i>kosto</i>	E. <i>kos hova</i>
<i>tosa</i> ott	<i>tosta</i>	<i>toza</i>
E. <i>toso</i>	E. <i>tosto</i>	E. <i>tozov oda</i>

E. *onsne* v. *onsto* álomban.

M. *sista* napon, E. *čiste*

kizista évbén, év alatt, -*iste* (vö. *disznó* — *disztú*), lásd

Mord. nyelvt. 35. l.

Cseremisiz. Loc.	Abl.	Lat.
<i>onžolno</i> előtt, elül	<i>onžuč</i>	<i>onžuk</i> (<i>onžolku</i>)
(van)		
M. <i>anzalna</i>	M. <i>anzac, -cen</i>	M. <i>anzaka</i>
<i>mündürne</i> messze	<i>mündürč</i>	<i>mündürkö</i> messzire
M. <i>mindirnä</i>	M. <i>mindirc, -cen</i>	M. <i>mindirke</i>
<i>dene</i> (<i>derne</i>) - <i>näl, -vel</i>	<i>derič</i> (<i>deč</i>)	<i>deke, dek</i> (<i>derik</i>) - <i>hoz</i>
M. <i>dono</i>	M. <i>dorac, -doracen</i>	M. <i>doko</i>
<i>tünö</i> künt	<i>tüč</i>	<i>tügö</i> ki, kive
M. <i>tünä</i>	M. <i>tüc</i>	M. <i>tüge</i>
<i>kušto</i> hol	<i>kužec</i> honnan	<i>kuško, kužak, kuža-</i> <i>gen hova</i>
M. <i>kušta</i>	M. <i>kušec, -cen</i>	M. <i>kuška, kušak</i>
<i>tište</i> itt	<i>tišec, -cen</i> innen	<i>tiške</i> (<i>tiš</i>), <i>tižak, tiža-</i> <i>gen</i>
M. <i>tištä</i>	M. <i>tišec</i>	M. <i>tiškä</i>

<i>kudošto domi</i> M. <i>kudašta</i>	(<i>kudo-geč</i>)	<i>kudoško, kudeš</i> M. <i>kudaška, kudeške</i>
<i>olašte városban</i> M. <i>olašta</i>	(<i>ola-geč,</i> M. <i>ola-gic, gicen</i>)	<i>olaške</i> M. <i>olaška</i>
<i>türüšto szélen</i>	(<i>türgüč</i>)	<i>türöško, türeš</i>
<i>longošto között</i> M. <i>lošta</i>	(<i>longugeč</i> M. <i>logicen</i>)	<i>longuško, longuš</i> M. <i>loška</i>
	-leč -tól, -geč -ből M. -lec, -gic[en]	-lan (dat.): <i>jumolan</i> M. <i>jumalan</i>

Vö. *deran-hoz*. M. *doran* | *mündürän* messzire | *tüan ki* | *šen-galan*, M. *šailan* = *sengak*, M. *šaika* hátra, mögé.

NB. A cser. -č c-re nézve: cser. *tiť, tic, cic* «plenus» = finn *täyte* (azaz: *täyde*); cser. *viť, vic, viz* «öt» = f. *viite- (viide)*. A cser. -k-ra nézve: cser. *vik* egyenes — f. *oigeda*; cser. *kuruk* hegy — f. *korgeda altus*; cser. *čoka* sűrű — f. *sageda*.

A fentebbiek szerint (a déli-ugor ágban) egyszerű helyviszonyragoknak mutatkoznak:

- a) L o c. -n_s (f. -na, -nä, cser. -no, -nö, -ne.)
- b) A b l. -d_s (f. -da, -dä, mord. -da, -do, -de, — cser. -č; c).
- c) L a t. I. -g_s (mord. -v [vö. prolat. -va, -ga], cser. g_s, k_s [kuško, tügö], finn -h [sehen, -h-n]).

II. -ks_s (finn -kse, mord. -k, cser. -š [<eš : kudeš, türeš]).

Megjegyzendők:

1. Csak rövidült névutók (postpositíók) az egyszersmind speciális helyzetekre vonatkozó viszonyragok:

finn -sn _s (-ssa, -ssä)	-st _s (-sta, -stü)	-sehen, -seen
mord. -sn _s (-sa, -so,		
-se meg: -st _s)	-st _s (-sta, -sto, -ste)	-s', -z-v (tozov)
cser. -št _s (* -šn _s)	-šeč, šec (kužec, kušec)	-šk _s .

Ezekben az s, š «bel» jelentésű. — A finn -sn_s, st_s mellett (-sehen helyett) nagyrészt -h-n fordul elő mint lativusrag («be»); ez nem is egyéb, mint az egyszerű lativusrag, szorosabb értékkel használva (vö. *siihen abba, siinä abban*); e szorosabb használatot elősegítette, hogy még a -kse lat. rag is megvan. — Szintúgy válnak a szorosabb értékű ragok is az egyszerű viszonyragok helyettesítőivé (v. ö. *Bécsbe — Pestre — Szegedé*; finn *edessä előtt — takana mögött*).

b) finn *-ln*, (*-lla*, *-llä*) | *-ld*, (*-lta*, *-ltä*) | *-l-g*/[*n*] *-l-h*/[*n*] (*-lle-n*).

Ezekben az *l* jelent «kültért, oldalt, fölszint, melléket» (*pöydällä* asztalon, *vuorelta* hegyről, *seinälle* falhoz, *isälle* atyának). Vö. az alaptőhöz ragadt ilyen *l*-vel a mordE. *vasol-do* «messziről» és *vaso* (ebben: *vasov*, *vasu* «messzire»).

2. A mordvin prolativus (*-va*, *-ga*) állandó <*a* (*ä*)-jében (Erza is <*a*; NB. *melgank* «utánunk»-félék) az egyszerű *-v*, (*-g*,) lativraghoz járult nyomatékosító végragot kell látnunk, mely itt a «lativ» irány tovább folytatását jelzi («prolativus»). — Mint ilyen nyomatékosító encliticum előfordul a mordvinban *-n* is, ablativusi alakon (*mezleni*, *sedeni* mitől, attól), s prolativus alakon *-nä* (*kuvanä* «merre el», Mord. Nyelvt. 43. l.) — s ezzel azonosítjuk, bár értéke most már egészen elhalaványult, a finn *-sehe-n*, *-lle-n* illat. allat., a cser. *-če-n*, *-ce-n* ablat. és *-ge-n* (*kužagen*) lativ alakok vég *-n*-jét.

3. Tekintve, hogy a mordvinban az inessivus (*-sa*) «instructivus» functiót is végez (pl. *pejelsa* késsel, *mantša* bottal) — a finnben az eszközt, módot jelentő *-n* casus-ragot («instructivus») a teljes alakú *-na*, *-nä* locativus-ragnak kopott másának tartjuk: *neljän jalan juosta* négy lábon futni, *omin silmin* saját szemmel; | instr. gerundium: *syöden* evén, evéssel, *juosten* futva. (NB. *kaikkien nähden* «indem es alle sehen»). || NB. Elég érezhető még a locat. érték ezekben: *kahden kesken* kettő közt (négy szem közt) | *ennen* (ente-) azelőtt, előbb | *näen hevosiä tulevan* (vö. *pidän hyvänä*).

4. <*i* lativus alak a finnben: *sikäli*, *täkäli*, *mikäli* (Kal. 3, 286, *panen semmoiset urohot* | *sen sikäli*, *tuon täkäli*, | *sorran son-tatunkiohon*); a kül-re nézve vö. *siellä*=*siälänä* (*sigäl-nä*) *muu'alla*=*muu'alna* (*muugalna*, vö. *muukalaise*).

5. Lativ-féle *-nne'* a finnben: *tänne* ide, *sinne* oda, *kunne'*, *minne'* hova, *merre* (NB. *kunnes* «míg»: *k.* elät a míg élsz; de *minnes* egyszerűen «merre») = *-ni* terminativusrag az észtben, pl. *kaelani* nyakig, *pohjani* fenéig, *ohtuni* estig, *polvini* térdig. | NB. észt. *seniä* «so lange» (*seniäks* «auf so lange, bis dahin») — *senna* «dahin» (*senna ja tänna* hierhin u. dahin) | *kuñni* «so lange wie» (*kuñniäks*, *kuñniä* wie lange) | *täniä* «bis dahin, bis jetzt, bis heute» (vö. *täni päni* bis heute) — *tänna* «hierher». || Ide vonatkozó még a finn (dial.) *mini* — *sini* (= «minkä verran — sen ver-

ran»). — Egészben az -*nne'* (-*ni*) rag olyan mint az allat. -*lle(n)*, azaz: rövidült névutó, melynek alapszavának jellemző hangzója *n*.

6. <*itse* finn (karjalai) prolativus, pl. *sivuitse* (*sivu* oldal), *vieritse* (*viere*), *keskitse* (*keske*), *taitse* és *taatse* (*taka*), *alatse* és *alitse* (*ala*, *ale*), *meritse* (*mere*) stb. || NB. *i* után *tse* e h. *kse*, s így <*itse* e h. *i-kse* kettős ismételt lativusrag (pl. *vieritse* ebből: *vierejekse*). || NB. előfordul nyomat. vég *n*-vel is (úgy mint közönségesen az illativus s gyakran az allativus), pl. *taitsen*, s továbbá egyes tájnyelvi *ts* helyett *tt*-vel (v. ö. nyugati finn *katto*- e h. *katso*, *itte* maga *itse*). || NB. az *i*-nek utólagos elnyomására nézve vö. Pohjola dial. (Suomi IX, 298.) *sivuutte*, *alaatte'* (vö. ugyanebben a dial.-ban: *lupaasin* = *lupaisin*, *muistaa-sin* = *muistaisin*, *vasikoota* = *vasikoita*). |

Vajjon ezen prolativ értékű -*tte(n)*-vel azonosnak magyarázható-e a modális -*ten* ezekben: *siten*, *täten*, *muuten*, *kuten*, *joten*, *samaten* stb., a mint Ahlqvist akarja (Rakennus 174. §. 111. l.)? Vagy pedig ez külön eredetű *t_{ss}* alapszótól való, bár szintén lativusragos, névutó? («szerint»; alapszó talán *tē* «út», vö. mord. *ki* «út»-tól: *kis*, -*ksa*, *kigä* «után».)

68. §. (75.) Folytatás. (Locativus, ablativus, lativus-ragok).

Lapp. Loc.	Abl.	Lat.
<i>ulkon</i> kúnt lpF. <i>olgon</i>	<i>ulkot</i> kívülről	<i>ulkos</i> ki, kive lpF. <i>olgu</i> s, R. <i>olkuzi</i>
<i>kukken</i> messze lpF. <i>gukken</i>	<i>kukket</i> messziről	<i>kukkes</i> messzire lpF. <i>gukkas</i>
<i>vuolen</i> (<i>vuole</i>) alatt [v. <i>volesne</i> lpF. <i>vuold</i>]	<i>vuolde</i> alulról, [<i>voolest</i> alól] lpF. <i>vuold</i> alól (pl. <i>suoladi sänga vuold</i>)	<i>vuolai</i> alá lpF. <i>vuollai</i>
<i>porramasan</i> ételül, -llé lpF. <i>balkam</i> díjul		(<i>vuolasan</i> alám lpF. <i>vuollasam</i> alám)
<i>bondan</i> (<i>šaddi</i>) gazdagga (lett) lpF. <i>iseden</i> mint gazda		
<i>tasne</i> ebben lpF. <i>dast</i>	<i>taste</i> ebből, ettől lpF. <i>dast</i> .	<i>tasa</i> ebbe, ehhez lpF. <i>dasa</i>
<i>taisne</i> ezekben lpF. <i>dain</i>		

<i>paikesne helyben</i>	<i>paikest helyből, -tól</i>	<i>paikai helybe, -re,</i> (<i>paikasan helyembe</i>)
lpF. <i>baikest</i>	lpF. <i>baikest.</i>	lpF. <i>baikai</i> (<i>baika-</i> <i>sam</i>)
<i>lakkubesne közelebb</i> (<i>van</i>)		<i>lakkabesi közelebbre</i>
<i>ulkolen extra</i> (v. <i>ulko-</i> <i>lesne</i>)	<i>ulkold</i> (v. <i>ulkloest</i>) kivülről lpF. <i>olgold</i> (<i>olgolist</i>) <i>paijelt</i> fölülről lpF. <i>bajeld</i>	lpF. <i>olgoliki</i> (külre— pl. <i>maradt</i> =künt <i>maradt</i>).

NB. Egyesek: 1. *l a t i v*-alak: *allat*. (datív.) *munji tunji sunji*, *nekem, neked, neki* (nom. *mon, todn, sodn*, abl. *muste*, loc. *musne*), lpF. *munji, dudnji, sudnji*, (variánsok: *munjai, dudnjai, sudnjai*, meg *munjin, dunjin, sunjin*, meg: *munne, dunne, sunne*). Vö. lp. *manne* *minek, miért* (meg: *manne-s.*)

2. lpF. *lařabuid közelebbre, gukkebuid messzebbre, bajebuid fölebbre* = lpF. *lakkabut, kukkebut* (-bui), *paijebut* és -bukt. Ezekhez csatlakoznak a modális alakok: lpF. *buorrebut* (lpS. *puorebat*) *jobban, garraset* (*karresikt*) *keményen, ciekkoset* (*čäkosikt, -it*) *titkon, čielgoset* (*čälgesikt*) *világosan*.

Meg: lpS. *kokte* *hogyan* (=lpR. *koht*);

naute, nau így = lpF. *naft, E. nävt így*; lpR. *na,tt így*;

makte (*maktes*) *hogyan* = lpF. *moft* *hogyan*.

nuorte, nuor úgy = lpF. *nuft, nu*, lpF. *nūt nū úgy*;

3. lpS. *tokko oda, teke, tek ide* (*tokko ja tek*) = lpF. *duokko, dokko és deki* (*dejki, dejke*).

4. lpS. *koggo hol* (*k. lē tū heima*), *miben* (*k. lē rikke*), *mely úton* (*k. mannah*) = lpF. *goggo*;

tuoggo «ibi, illic, illac» (*t. pōti azon jött, a mellett el*) = lpF. *duoggo, doggo*;

taggo «hic» (*tuoggo ja taggo hic et illic*) = lpF. *daggo* (*däggo*).

5. lpF. *giddag* *tavaszzsal, gäseg nyáron, čafčag ősszel, dal-*
veg télen, bäiveg nappal.

Zürjén-votják. Loc.	Abl.	Lat.
V. <i>bordin</i> -nál, (<i>bordam</i> nálam) Z. <i>berdin</i> <i>dinin</i> -nál	V. <i>bordis</i> -től (<i>bordistid</i> -tőled) Z. <i>berdis</i> <i>dinís</i> -től, (<i>dinistim</i> tölem) Z. <i>dinís</i> <i>kariš</i> városból Z. <i>kariš</i> NB. <i>dinísen</i> (= <i>dinís</i>) Z. <i>sölömsánszivből</i>	V. <i>bordá</i> -hoz (<i>bordaz</i> hozzája) Z. <i>berdö</i> <i>dinā</i> -hoz, (<i>dināz</i> hozzája) Z. <i>dinö</i> <i>karā</i> városba Z. <i>karö</i>
- <i>len</i> -nál (= adess. <i>murtlen</i> emhernél; <i>kudiz-</i> <i>len</i> val kinél <i>vala</i> = kinek <i>vala</i>) Z. <i>lön</i> (<i>mortlön</i>) <i>minam</i> nálam Z. <i>mein</i>	- <i>les</i> -től (<i>murtles</i> , <i>soles</i> at- tól, <i>töle</i>) Z. <i>liš</i> (<i>mortliš</i>) <i>monestim</i> , <i>minestim</i> <i>belölem</i> , <i>tölem</i> Z. <i>meiš</i> és <i>mensim</i>	- <i>li</i> -nek, (<i>murtli</i> , <i>solí</i> an- nak, <i>neki</i>) Z. - <i>li</i> (<i>mortli</i>) <i>minim</i> nekem Z. <i>menim</i> és <i>meö</i> <i>belém</i>
<i>tinad</i> nálad Z. <i>tein</i>	<i>tonestid</i> Z. <i>teis</i> és <i>tensid</i>	<i>tinid</i> neked Z. <i>tenid</i> és <i>teö</i> <i>beléd</i>
<i>otin</i> ott Z. <i>setön</i> , <i>sen</i> <i>tatin</i> itt Z. <i>tatön</i> , <i>tan</i> Z. <i>kostin</i> között	<i>otis</i> onnan Z. <i>setis</i> , <i>setsan</i> <i>tatis</i> innen Z. <i>tatis</i> , <i>tašan</i>	<i>otsi</i> oda Z. <i>setse</i> , <i>setše</i> <i>tatsi</i> ide Z. <i>tatse</i> , <i>tatše</i>

Egyesek.

1. Locativus-féle: *Votj.* < *en*, *zürj.* < *ön*, pl. *votj. sub-*
bata nunalen szombat napon, *goliken* meztelenül (futott), *puen*
fán (am baume), *vuen* vízzel, *kilen* nyelvvél; szem. névmástól:
1. *monenim*, 2. *tonenid*, 3. *soeni-n*. || *zürj. vaön*, *kien*, kézzel,
kokön lábbal.

2. Lativus-féle: prolativus -*ti*: *votj. intijosti* helyeken
át, ju ludti vetésen (*gabna* mezőn) által, *bañtiz* arczon (ütötték),
kiitiz kezén (fogva) | *dorti* mellett el (*dorin* -nál, *doris* -től, *dorä*
-hoz), *ulti* alatt el, *vilti* fölött el. || *Zürj. dorti*, *dorti* és *dorin*, *doris*,
dorö, *ulti* alatt el. (NB. *zürjP. kon-ult* hónalj, *nir ult* toš bajusz,
és *ultö* alá, pl. *pizan* u. asztal alá), *vilti*, *börti*.

b.) prolativus: *votj.* < *äti* (= illat. + prol. *ti*), pl. *šuresäti*

az úton el, muzeumati földön el, át (egész földön). | NB. *karäti selo-no äti* városon és falun át; az *äti* különválására nézve vö. magy. nélkül = régibb -nél, -nál kül. || Zürj. < öd, ed: *karöd, tujed* (tuj út), — NB. zürjP. *böröt, boröt* hátra.

3. **Lativus-féle: terminativus, votj.** < ož, zürj. < öž, pl. votj. *puñož* végig, *viziož* gyökérig, *ta dirož* ez időig, *so nunalož* azon napig || zürj. *pomöž* végig, *viröž* vérig, *lunöž* napig.

NB. A «terminativ» értékre nézve, vö. szláv *do* «bis» és «zu» (pl. *tót do Pešti, do domu; čo komu do mña* kinek mi köze hozzám); vö. mordvinban prolativussal (pl. *pilmanža-vat panarinja* «térdig valók az ingei»), a finnben *asti* mellett illativussal: *loppuun asti* végig (de szintén *asti* mellett: *aamusta asti* reggeltől fogva). NB. az egész *ož, öž* névutónak látszik (zürj. *vož, P. ož, votj. važ, až* «elő», s ennek illativusa *vože, ože, ažä* «elé»). [L. bővebben NyK. XV. 444.]

4. **Lativus-féle: -lañ (vañ): votj.** *ažlañ* előre, előbbre, jövőre | zürj. *karlañ* városhoz, *mortlañ* emberhez, zürjP. *mortlañ, mortvañ* id., *ožlañ* előre || vö. lativ. -li és abl. s mellett -šan, pl. *sölömsaň*.

5. **Lativus-féle: votj.** *kuzja* «längs (hosszant, hosszában)» és *kuzjana* «immerfort» (kuz hosszú): | *dirja* «während, zur zeit» (so *dirja* akkor). || zürj. *kuža* längs (*tuj k.*): *kužala* *чepeзь, по dirji во время*.

Vogul. Loc.	Abl.	Lat.
<i>joln</i> unten	<i>jolel</i> alulról	<i>jole le</i> (hinab)
K. <i>jol torem</i> alvilág		K. <i>jole vojles</i> le-szállt
<i>numen</i> fent	<i>numel</i> fölülről, von oben	<i>nong</i> (<i>nongo, nonge</i>) föl (hinauf)
K. <i>numen</i>	K. <i>numel jole mos</i> v. oben bis unten	K. <i>nonxo</i>
<i>jun</i> zu hause, honn	<i>juil</i> hazulról	<i>ju</i> haza
K. <i>jun дома</i>		K. <i>juv</i>
	<i>koti keurl visen</i> (melyekből vittél)	K. <i>kval-tól: kvali</i> háznak (pl. mon-datik)
<i>kqzaken</i> (k. oli mint kazak, kazakul van)		<i>kqzaki</i> (k. <i>jemts kazzaká</i> lett)
		K. <i>nañi</i> kenyérré, <i>viši</i> kicsinek (mon-datik)

<i>uost városban (olēm lakom</i>	<i>uosnel városból (ju jön)</i>	<i>kūli hallá (jemts lett) kit řali két felé (ur-titü osztja)</i>
	<i>K. tusnel szájból</i>	<i>uosen řalēm városba (nach der stadt) megyek, hajtok.</i>
<i>kvolt házban</i>	<i>K. tusnel szájból</i>	<i>K. usne</i>
<i>K. kvalt</i>	<i>kvolnel házból</i>	<i>kvoln házba (sälti bemegy)</i>
	<i>K. kvalnel</i>	<i>K. kvalne</i>
	<i>több. kvoletnel</i>	<i>több. kvoletn</i>
	<i>K. kvaletnel</i>	<i>K. kvaletne</i>
	<i>mānl földről (kuals fölkel) [talról</i>	<i>iun fāra (kangi hág, mász)</i>
	<i>K. pasennel asz-</i>	
<i>äkvät egyben, együtt</i>		<i>äkvän egybe, öszve</i>
<i>K. akvat</i>		<i>K. akvane</i>
<i>kalt között</i>	<i>kalnel közül</i>	<i>řalne közzé, jolpalne alá (lajt j.)</i>
<i>K. řalt (řam ř. szem közt</i>	<i>K. řalnel</i>	
<i>titti, titt itt</i>	<i>til (til ult) innen</i>	<i>tī ide (tī mās eddig)</i>
	<i>K. tigil</i>	<i>K. tig</i>
<i>tottä, tott ott</i>	<i>tūl (tul ult) onnan</i>	<i>tū oda (tū mās)</i>
	<i>K. toul</i>	<i>K. tov</i>
<i>kot hol</i>	<i>kotl (k. ult) honnan</i>	<i>hotä hova</i>
<i>K. řot</i>	<i>K. řotel</i>	<i>K. řote</i>

Meg: *tüle erre, tule arra, kotäle, kotäl merre, kvonäle kifelé (kvone ki) || K. řotal, nonřal fölfelé (nonřo).*

NB. A vog. -t alak nem csak loc., hanem lativ is: *kānkem poalt ām minēm bātyāmhoz megyek | ām poaltem ēn hozzām | tāu poalte jořtes ő hozzāja jött.*

NB. Egy -l rendes casusalaknak eredeti értékére nézve: *jägü sēlem pongel vos oli atyja szerzett vagyonával (-ból) éljen | pongel tēm ājēm vagyonával (-ból) eszem iszom | vogK. Máté 23, 25. řaje-rel i retel tagle rosszal és csalással tele (vö. finn *täysi* partitivussal).*

Osztják. Loc.	Abl.	Lat.
<i>S. nōmen fent</i>	<i>nōmelta fölülről,</i>	<i>nok, Irt. noř</i>
<i>Irt. nūmen.</i>	<i>Irt. nūmalta.</i>	<i>B. noř föl, meg</i>
<i>B. numin</i>	<i>B. numilta</i>	<i>B. nogis, nořis</i>
		<i>вверхъ, навєрхъ</i>
<i>kāmen, kēmen künt</i>	<i>kēmelta Irt. kāmetta</i>	<i>kēm, kīm kive, ki</i>
<i>B. kamin</i>	<i>B. kāmilta kívülről</i>	<i>B. kīm (k. julmata kivetni)</i>

<p>zovan, S. kovon pro- cul B. <i>χουνα, χouna</i> (tő: <i>χου, χuu</i> «hossz- szű») vanen, vanna közel- ben. (tő: <i>van</i> «rövid») tagana helyen jinkna, jinkne viz- ben, vizen, vízzel idajna estve, B. ilána B. <i>zadlna</i> nappal <i>zun</i> mikor, S. <i>χunti</i>, B. <i>zun</i> és <i>χunti</i></p>	<p>kovalta, Irt. <i>zovatta</i> messziről B. <i>χuulta</i></p> <p>vanelta, Irt. <i>vanetta</i> közelről B. <i>vanilta</i></p>	<p>zova, S. <i>kokko</i> mesz- szire B. <i>χuva</i> meg B. <i>zuvát</i> вдоль hossz- szant, längs <i>vana</i> közel, közelbe</p> <p>B. <i>jogo</i> vissza, meg: <i>jogos</i> vissza, <i>jogod</i> azután, потомъ B. <i>jil, jilla, jilli</i> «le», meg: <i>jilis</i> v. <i>jilis</i> <i>pelá</i> B. <i>tii</i> «ide», meg: <i>tiiš</i></p>
<p>totta, S. <i>totti</i> ott B. <i>toda</i> tetta, S. <i>tetti</i>, <i>tet</i> itt B. <i>tadá</i></p>	<p>S. <i>tol</i> onnan B. <i>selta</i> sagat S. <i>tel</i>, Irt. <i>tet</i> sagat B. <i>talta</i> sagat</p>	<p>Irt. <i>togot</i> oda, S. <i>to- gonam</i> *) B. <i>togo</i> <i>tege</i> ide, S. <i>tegenam</i> B. <i>tii</i> (meg: <i>tiiš</i>)</p>
<p>kerapna hajóban B. <i>pozna</i> több. <i>kerabetna</i> B. <i>pogetna</i></p>	<p>kerabivet B. <i>pozelta</i> több. <i>kerabedivet</i> -ból -tól (Reg. <i>kelāñeult</i>, több. <i>kelāñedeult</i>, <i>vaseul</i> városból) NB. Surg. -<i>euz</i>, pl. <i>tom pelegeuz</i> = Irt. <i>tom pelegivet</i></p>	<p>keraba B. <i>poga</i> több. <i>kerabeda</i> «nek» B. <i>pogeda</i></p>
<p>-ivena, -iven: <i>χatti- ven</i> B. <i>zadlevin</i>, <i>zad- lejin</i> nappal</p>		

NB. Látni való, hogy oszt. *nōmelta* = vog. *numel* abl. + *ta*, melynek e szerint magához az abl. értékhez semmi köze sincs; vö. -*t* mint végragot lativus alakon: *χuva-t*, *togot*. Az oszt. Irt. -*tta* csak megelőző -*lta* helyett való (vö. Irt. *ñett*-nyelni = vogK. *nalt*-).

NB. Az abl. -*ivet* névutó-féle (vö. a loc. -*iven*); teljesebb

*) Cf. zürj. *an* [főnt a zürj.-votj. lativusféle -*an* ragbau; — későbbi bej.].

megelőző alakja *-ivelt* (= B. *eult*), melynek vége ugyanaz, a mi a *nōmelta*-beli *-lta* (B. *el̥ta*).

Kérdések és megjegyezni valók.

1. Mily eredetű a lapp nyelvben az *-i* (<*ai*) végű lativus, pl. *paikai*, s csakugyan azonos-e (és miképen) a vele váltakozó *s*-es alakkal (pl. *paikasan*)? Igazi illativus-e az utóbbi vagy pedig az *ulkos*, *kukkes*-beli *s*-vel egynek veendő (mely nyilván a finn *-ks* lativusnak a mása)?

2. A *-kt* végű lapp módadverbiumok eredeti értéke nyilván lativus-féle (vö. lpS. *paijebukt*, *paijebut* = lpE. *bajebuid* «főlebbre») || szintűgy az osztjákban az <*a* lativus (dativus) egyszersmind módhatározó, pl. *tevi̯ña* csendesesen, *jima* jól, *noms̯i̯ña* okosan | vö. finn: *tarkkaan* pontosan, *suoraan* egyenesen, *varmaan* valóban, bizonyosan || a *-kt*-nek eleje = ugor *-g* lat. rag, a *t*-re összevethető az oszt. *-l-ta* (*nōmelta*, l. fentebb).

3. Vajjon a lapp F. *giđđag*-félékben a *-g* tőképző-e vagy viszonyrag?

4. A lapp F. *-st*-ről mint loc. (inessivus)-ról ugyanaz áll, a mi a cser. *-št* iness., meg a mord. *-st*, temporalisról. Hogy régebben a lpF.-ben is megvolt *-sn*, mutatja a többesi alak, pl. *dain* = lpS. *taisne*.

5. Különbség a zürj. v o t j. <*in* és a szintén locativus-féle <*ön*, *en* között. Hogy amaz valódi inessivus, mutatja *ot̯in* «ott» mellett *ot̯is* (**ot̯ist*), *otsi*; fölveendő tehát régibb *-sn* alak, pl. **karisn* = *karin*.

6. A lativféle zürj. v o t j. <*ö*, *ä* megvolt végnasalisra utal (tehát olyan alakra, a milyen a finn *-h,n*, pl. *siihen*, *jalkahan*) | vö. a hangalakra nézve az <*ö*, *ä* végű ind. præs. egy. 3. szem.

7. Zürj. v o t j. *-ti* prolativus. — vö. a finn *miten*, *siten*, *muuten*, *samaten* módadverbiumokat.

8. Megjegyzendő a zürj. v o t j. <*en*, *añ* végnyomatékosító, abl. rag után (*diñ̯is̯en*, *söl̯öms̯añ*) = cser. *-n* (*-čen*, *-cen*, pl. *gicen* -ből.)*)

9. A v o g u l-ban — azonegy alapú, névutó-féle ragok: abl.

*) [Vö. az előbbi jegyzetet.]

-nel, lat. -ne (v. ö. *jolel, jole*): az utóbbi a vogB.-ban elkopva, csak -n (vö. vogB. *pär vissza* = vogK. *pari*).

10. Az oszt.-ban az *s* latív végrag alkalmasint a finn -*ks*-nek felel meg; e szerint a *jogoš tišs* latív alakok a finn <*itse* (e h. *i-kse*) végű prolatívussal állíthatók egybe.

A vogulhoz pótlás: vogK. latív <*i* mellett még <*ag*: *illenag* élővé, *čakenag* sóssá, *χurum χotelag* három napig. | Vö. vogB. *tajleg* «teli» (rakni, tenni, pl. *tajleg pinēm* finnül «panen täyteen»).

Magyar. — A) Locativus-osztály.

1. Locativus: *benne-m, -d* — e h. *belne-m* (meg névutó: -*ban, -ben* illetőleg -*bann, -benn*) | *honn* (itt-*h., otthonn*) e h. **hozno* v. **holno* (vö. *haza* a latív osztályban, meg finn *kotona* azaz *kodona*¹⁾) | *fönn* (fölnö: *fö—föl*) | *hun*¹⁾ (**hulno*- vö. *hol* és *holt*, pl. *seholt, sehult*) | *kinn, künn* (**kil-ne*), *lenn* (**lelne*: vö. *lelebb*). *Pestën, koron.*

2. Szorosított locativus (fölszinre vonatkozással — superlatívus; egyszersmind instructívus és modális, úgy mint a finn «adessívus») -*n* (-*nn*), illetőleg <*on, ön, ön*, pl. *lovon, kövön* (tők: *lova-t, köve-t*), *úton* (úta-*t*), *vizën, vizön* (vize-*t*), *házon* (háza-*t*) || NB. *kézön* (keze-*t*), *nyáron* (nyara-*t*), *télën* (tele-*t*) || *nagyon, szépen* || *szárazon, világosan*; de így is: *világoson*.

NB. -*nn*-vel a Debr. Gramm. 1795, 135. l. (szintúgy: -*bann, bann, a* minek láthatólag jó oka van): *házonnn, földönnn* stb., *hibásonnn, örökösönnn, egyenesennn, tisztánn*. | Most is, pl. Somogyban *óronn esik* (Nyr. III. 318.) *mezënn, utonn* (ib.) *égënn a csillag, földön* a *fűszál* (ib. 90.)

3. Locativus -*tt* (-*t*): *alatt* (alatta-*m*), *mellett* (mellette-*m*) | *között* (közt), *mögött*, *kort*, *helyett* (helyt: *mihelyt*), *Fehérváratt, -váratt, -várt*, *Pécsett* | *álmottam* («álmomban» Szikl.), *legéntem* (v. *legéntembe*), *leántam, d* (= l. koromban) | *ifjatta in juventute sua* MA.²⁾

NB. *ott* és *ottan* | *itt* és *itten*.

NB. *alattomban* (**alaton-ban*) «*clanculum, occulte*» (a. *maró eb*, a. *czirkáló* MA). | *egyetemben* (-*ten-ben*) «*simul, una*» (Münch. cod. *egyembe*).

¹⁾ Lehet bár *l*: *n* változás. [Későbbi bej.]

²⁾ [Az utóbbi három példa később bekerítve.]

NB. *éjten ejtszaka*, *egész éjtszaka* 'Heltai (*éjten ejtszaka* SzD., *mind étön étszaka* Érdy cod. 390.) | *napot napestig tota die*, per diem MA. (*napton napotszaka* Sánd. I.)

NB. Ide vonható a régi *tt-s gerundium* (Münch. cod.): *látja ötet ülette* (eum sedentem) | *láttonk tégedet éhezetted, szomjazzattad* | *lelé azokat alattok* (invenit eos dormientes) (Münch. cod. *alás* = *alvás*) | *látá őt siratta* || *vö. menet, jövet mint határozók: haza menet megáztam, menet jövet senkit sem láttam.*

4. *lent, kint v. künt, bent, fönt, alant* || Kreszn. *lentt inferne, infra: lentt van* | Sánd. Ist. *fönt, fönntt* «*superne, superius*» — de MA. csak *fön, fen, fenn* «*alte, superne*», Márton *ott fenn* «*droben*» | MA. *kün, künn, kin* «*foris*» (*künn* vagyok, állok): *ot kün* — *itt ben* MA. gramm. | *benn, ben*, MA. «*intus*» (*benn hál intus cubat, pernoctat*) | *alatt jár elméje* MA., *ott alatt* «*drunten*» Márton, *alatt infra* — *fenn, fön, supra* MA. gr. (Kreszn.-ben *sincs alant*).

5. *régenten antiquitus, quondam* MA., *régönte olim* Tinódi (és *régen* MA.) | *hajdantan olim* (Biró M.) *hajdant* Sánd. I. (és *hajdan*) | *estendön este felé* Szék. Kriza. — *estennen circa vesperam, crepusculo* Kreszn. | *naponnan interdiu* Kreszn. — *minden naponnan* = m. napon: *Benigna Imádság.* [CzechC.] | *őszönne ősszel.* Őrség: Nyr. II, 563. | *ifjantann* SzD. | *füventibe* «*zsenge korában*» Szék. Kriza. || NB. *nyaranta* (nincs Kresz.-ben, csak: *nyáron*).

6. <ül, ül (<ól, öl) «*essivus*¹⁾ (modalis)»; *boldogúl, józanúl* (vö. *józanon*), *jámborúl, magyarúl, szentül, vitézül, emberül, csehül, ebül* stb. | *gazdául, zálogúl, túsúl adni, például* | *feleségül venni* | *egész nemzetül járulván hozzá* | *reánk izentek mind falvúl* (= egész falura.)

7. -stül, -stül²⁾ «*comitativus*»: *fiastül, gyermekestül, feleségestül, lovastül*, — *mindenestül, szöröstül bőröstül*, stb. || NB. Székely: *tösül v. tösön* «*tövével együtt*».

NB. *vogul: tan mánax jaupiinst olèt* (ők hány atyafiak vannak) | *tan piinšit jist* (fiastül jöttek) (vogK. *jegepüvinč, atyafi*).

8. *Kopott végűek: -ba, -be e h. -ban, ben* (*a faluba, kertbe van*) | *kor* (*akkor, ekkor, mikor* — *régibb koron, vagy pedig kort*) | *mikép* | *tegnap, minap, rég nem láttam* | *meztüláb, négykézláb járni* |

¹⁾ De keresztül-kasúl. [Későbbi bej.]

²⁾ [L. erről Budenznek későbbi magyarázatát. NyK. XVIII. 158.]

hol (vö. hun és holt, hutt — meg a lat. *hová* e h. **holá*) || NB. *ha, ma*.

NB. Gerundium -*va, -ve*: *rakva, kérve* (= Dtúl -*val, vel*: *rakval, kérvél*, illet. *rakkal, kérrél*) = -*ván, -vén*, e h. **-valon, -velen*. || Régibb nyelvben -*ván* a mostani -*va* helyett, pl. *meg vagy on irván*; a mostani népnyelv rendszeren csak -*va, -ve*-vel él; fél óra *mulván* Somogy Nyr. III. 468. | *kírvén kirtük* III. 285. Szabolcs; — a -*val, -vel* mint nom. verbale-féle főre nézve lásd 33. §. B) 1. pont végén.

B) Ablativus-osztály.

1. <ól, öl (<úl, ül): *alól, belől* (-ből, -ból), *hazól, mellől, mögül, közől* (közzül), *ról* (**rajól*, Székl. *róllik és rióllik* = *róluk*; Őrség *léra* e h. *réla* = *róla*), *től* (**tövöl*), *elől, felől, utól* (u. érní) | *Pécsül jöve emböröm* (LevT. 1554.) || NB. *hazulról, alul-ról, elülről*.

2. -*nan, -nen* | -*nant, -nent* | -*najt, -nejt* | -*nét* || -*nal*: *honnán* (**hol-nan*), *onnan* (**odnan, oznan*), *innen* (**idnen, eznen*), *fennyen* (*felnén*), *vagy: honnét, onnét, innét*, v. *honnajt, onnajt, innejt*, — *vagy: honnant v. honnat* stb. || NB. Münch. cod. *onnaton, inneten* || NB. Régi: *innel, onnal, valahonnan*.

NB. <*unnan, ünne*, pl. *másunnan, egyebünne*, *messzünne*, *mindenünne* || vö. *másutt, egyebütt* stb., *másuvá, mindenüvé*, — és *máshol, máshun, -hult, máshová*.

3. névutó: *ólta**) (*óta*) — és **ölte* (*öte*): *miólta* (*mióta*), *rég ólta három nap ólta, az ólta, ez ólta*, — de tájonként még így is: *az öte*. || NB. Münch. cod. *mioltol mióta*.

C) Lativus-osztály.

1. <á, é: *alá* (*alá-m*), *elé, mögé, közé* (v. *közzé: közz* — f. *keske*), *belé-m* (-*ba, -be*; -*bá, -bé*, pl. *olybá venni, bé menni*) | *haza* (**hazá*), *oda, ide* (NB. *odább, odébb*) | *soká* (*soká-ra*), *Győré, Szegedé* (*Szegedé-be*).

NB. ragkopással: *nek* (*nekie* = *neké-je*) | *meg* (*meg-vetni, meg-térni; meg-felé*; HB. *mige* olv. *migé*; Erdösi János. Bibl. 69. l.: *üresen bocsáták megé*) | *föl-menni* | *ki* (e h. *kive, *kilé*), vö. *bé, be* (*be-menni*).

*) Ad lat[ivum]! — Későbbi bejegyzés; l. MUgSzót.]

2. -vá, -vé «translativus»: *porvá (porrá), vízvé (vízzé), jóvá tenni, boldoggá, vérré, hamuvá, epévé, kövé, stb.* || NB. «szeretne világgá futni» | «messze földé (földdé) elbujdostanak» BodC. 12.

NB. Dtül (Göcsej) -já, -jé: *puhájá gyúrta, lójá tette, kurtájá szabta* (Vass, M. Nyelvészet. V. 83, 140. || Góry cod. X. *annak jegyété hogy ... (= jegyévé).*

NB. *hová (hova)* — és *holyá (= hova, Dtül: Nyr. V. 181.)*

NB. *kissé, többé* — vagy: *kiss-é, több-é?* || NB, *eleve előre* (mai *elé-adni, elé-hozni).*

3. <ég, íg, ig «terminativus»: *kicsinyég, kicsidég | kevésség* (kevéssé Szék.: Kriza) | *városig, végig, határig, holtig* (mind *holtig*), *holtomig, mind éltig* (mindétig, mindég, mindig).

NB. *hanyotág «hanyatt»* Szék. Kriza | *viszontag «rursus, contra, invicem».*

NB. *ig-lan, ig-len: holtiglan.*

4. *addég, eddég* (addig, eddig), *meddig, meg: adzig és azdig.*

5. <ént, int «prolativus»: *szerént (szerint), messze földint, részent (-int) | vérént (vérént való rokonok, Arany) | jó módint adott* (Szék. Kri.) | *képesint* tehetség szerint Nyr. V. 230. (Simon-tornya) | *alkalmasint | megint, megént* (imént, ösmint, ismét) | *ezént* («ezen szerént» Szék. Kri.) | *mint (*miént) | ként (*képént).* | Jóformán ide valók (á-val): *aránt, íránt v. eránt, gyanánt.*

6. -tá, -té (-ti) — -ta, -te: *szerte | szélti-re* (NB. *szét e h. szélt, szélté: szét menni*) | *végtire | gyakortá* (ÉrdyC.), *gyakorta* ? *talá, *gyakor-tajl?* | *szerül-szerte* vagyon ezekről emlékezet, Pósa-házi, Nyr. V. 508. || *csángó: vadnak itt elöltön falak, előtőre fut,* l. Nyr. IX. 533.*)

7. Czelgerundium (infinitivus) *-ni: *írni, járni, menni, esni stb.* (*veszni indult, alunni ment*); — némely tájon még -nya: *akaro-rok innya.* || NB. személyragokkal: *írnóm, írnod, írnia, írunk, írnotok, írniok, menném stb.* — úgy mint: *nekém, nekéd, nekie stb.* || az -n képzős alapszóra (nom. verbale)-ra nézve, fent 31. §. végén.

*) [Az utóbbi és a *gyakortajl* későbbi bejegyzés; *gyakor-tajl*-hoz l. NyK. XVIII. 158.]

D) Még meghatározandók:

1. Módhatórózók: *úgyan, így, hogyan* — *úgy, így, hogy* ||
? *gyanánt* || ? *md. koda-nä* (cf. *kodama*).

2. *után*, vajjon *loc.* vagy *lat.-féle*? | *vki után menni, futni, járni, utána lát a dolognak* || *délután (mikor)* || NB. *utánnam, -ad stb.*

3. *-lan, -len*, kivált *terminativus (-ig)* *rag után*: *addiglan, eddiglen, holtiglan* | *kediglen, pediglen* || *megintelen* | 1553-iki levél: *hetfőre virradólan* | *múlólan* Pázm. (*múlólag*).

-lag, -leg: *múlólag* (Debr. gr., SzD.) | *mellékesleg, melleseleg, oldalaslag* SzD. Sánd. | *futólag* SzD. || különösen a *székelységben* (Kriza): *agylag* v. *agyon varrni* (két szál vásznat összevarrni) | *felesleg* v. *felesen* = *félenként* | *félszántulag* = *csapinósan, rézsutt* | *tőleg* — *tővinél fogva, alaposan* | *végesleg* — *vég számra*.

4. *elesztőbb* (Bécsi cod. *èlèztéb*) *prius* (előbb): «*elesztéb M-ban lakozott*» | *e. lássok azt meg Sz. Kat. leg.* | *e. istennek adja mindön jószágát.* GuaryC.

5. *-st*; *mihelyest* (*mihelyt*), *megest* (*megint*).

örömetst, MA. *örömöst* Pázm. | *egyenest recte MA.* (*e. jár*) | *rette-netest* | *nagy bőségöst kiontád CzechC.* | *méltóságost ib.*

bízást confidenter MA. | *folyvást SándI.* | *léprést* (nincs Kreszn.) | *nyargalvást Kresz.* | *nézvést* (nincs Kreszn.) | *oldalvást* (nincs Kreszn. MNSz. *oldall-* igétől: *oldallvást*) — *analogiás kép-zés* [kés. bej., vö. a 33. §. B. 1. alatt adott magyarázatot.]

közöst (*közösen* — *birtokolva, k. igazítsuk Szék. Kri.*) | *mejjé-kest* (*egy vonalban* — *mentem vele*) *ib.* | *tudnivalóst tudnivaló-képen ib.* | *úgyanvalóst ib.*

NB. *mindjárást* (*mindjárt*).

6. *igazán juste, vere, recte MA.* (*igazábban rectius Pázm.*) | *magyarán MA.* (*m. szólló*).

A magyar viszonyrag-alakok magyarázatához.

1. Az ugor nyelvekbeli egyszerű helyviszony-ragok (*loc. -n, abl. -d, lat. -g*) megvaunak a magyarban is, még pedig részben a kellő változással:

a) *loc. -n*: *benne* e h. *belne-m* (lásd A), 1.); *mint utórag*

A) 2.-ben *lovon, tkp. lovonn, e h. *lovoln.*

b) abl. -l (= ugor -d), vö. vog. oszt. -l (*numel*); t. i. az abl. <ól, öl végén.

c) lat. *-j (= ugor -g), a tőnek végvocalisával együtt <á, é, (a, e), i [vö. hangalakra nézve: <á, é végű praet.-tő, pl. *tudá-l*, *tudé-k*, *mené-l*, *mené-k*], fent C) 1. *alá*, *haza*, *mögé*, *oda* és *odébb*, *tudni*, *menni* C), 7. || vö. vog. *kit pali* = két felé | mord. *meki*, *mekev* = megé.

2. Tőképző vagy névutói alaprészt -l (vö. *fő*: *fő-l*, *ebbenfőlső*, úgy mint *alsó*, *belső*, *első* | *ho* névmás: *ho-l* *ebben*: *ho-l+t*):

a) loc. -nn (-n), illetőleg <onn, önn (A, 2.) — e h. -ln, pl. *lovonn*, *kövönn* e h. **lovoln*, *kövöln*, || az állandó o, ö tövégvocalis a következő l miatt, úgy mint az l-es 2. szem. igealakban: *mondol*, *alszol*, *eszol* || a *nyáron*, *kézen-beli* hosszú első szótag súlyegyenlítésből magyarázható.

E szerint -nn (-ln) = finn -lla adessivus (*lna*), pl. *kövönn* = f. *kivellä*.

b) abl. <ól, öl — e h. *ol_ol*, *öl_ol*, melynek első l-je v-be ment át: <ov_ol, öv_ol, pl. *hazól* e h. *hazol_ol*, *hazov_ol* | közöl e h. *közöl_ol*, *közöv_ol*.

E szerint <ól, öl = finn -lda ablativus, pl. *közöl* = *keskeldä* (*keskel_odä*).

BUDENZ JÓZSEF.

Angol helyesírási reformmozgalom. Az *American Philological Society* szintén mozgalmat indított az angol helyesírás egyszerűsítésére. Erről a mozgalomról egyelőre a müncheni Allgemeine Zeitung rövid jelentését vesszük át (*Beilage* 58. 1893.): «A társaságnak az a meggyőződése, hogy az angol helyesírás legrosszabb a világon. A fölösleges betűk írása és nyomtatása több millió dollárba kerül évenként. Gyermekeink nevelése — úgy mond — késleltetve s népünk nevelkedése lassítva van a mi nehézkes, logikátlan, megtévesztő írásmódunk által; az egész világ műveltjei követelik az egyszerűsítést. A társaság már egyes módosításokban megállapodott s folyamodik a kongresszushoz, hogy a hivatalos kiadványok nyomtatóit utasítsák a javasolt egyszerűsítések alkalmazására: hogy pl. *dialogue* helyett *dialog* legyen, *quartette* h. *quartet*, *programme* h. *program*, *phantom* h. *fantom*, *subpoena* h. *subpena* stb. Ezen változtatások közül némelyik már divatra kapott Amerikában; a többi alkalmasint szintén elfogadják, mert ez által időt, nyomtató festéket és munkabért fognak megtakarítani.»

Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése.

II.

Ugor-szamojéd szóegyezések.

T.

A Magyar-ugor szótárban dentalis explosivá-val (*t*, *d*) kezdődő szók háromfélék: 1. minden ugor nyelvben *t* (*d*) szókezdő van; 2. az ugor nyelvek tulnyomó részében *t*, de egyikben-másikban sziszegő (v. ö. *te*, *tó*, *toll*, *tetü* stb. cikkek); 3. minden ugor nyelvben sziszegő (a finnben s magyarban *h*, a magyarban semmi is) s csak a vog.-osztjában *t*. — Eddig Budenz után az volt az általános fölfogás, hogy mind azon esetekben, a hol a vog.-osztjában a többi ugor nyelvek sziszegőjével szemben *t*-féle hangot találunk, ezt kell eredeti szókezdő hangnak tartanunk s csak ott tulajdoníthatunk már az ugor alapnyelvnek is sziszegő szókezdőt, a hol a vog.-oszt.-ban is *s*-féle hang van a szó elején. Később maga Budenz jött rá, hogy ez a fölfogása téves és az ugor 3. személyi névmásról szóló értekezésében részletesen kifejti, hogy a hol csak a vog.-osztjában találunk a többi ugorság *s*-féle hangjával szemben *t* szókezdőt, ott nem ez a *t* az eredetibb, hanem a két testvérnyelv külön életében, a magyartól való elszakadása után, eredetibb *s*-ből fejlődött. Budenz ezen értekezéséről nem tudva Anderson N. is adott ki 1892-ben egy terjedelmes kötetet, melyben ezt a kérdést fejtegetve ugyanazon eredményre jut, mint Budenz.

Már most mit látunk a szamojéd nyelvekben? Azt a meglepő tényt, hogy nemcsak azon szavak elején találunk itt *t*-t, a hol minden ugor nyelvben ez a szókezdő hang, hanem ott is, a hol Budenz és Anderson szerint az ugor alapnyelvnek *s* kezdő hangot

kell tulajdonítanunk (l. különösen az 57—61. cikkeket). A vog.-oszt. *tāñ*, *ton*-nak például, mely a finnben *suone*, a magyarban *in* alakban él, a szamojédságban *tāñ*, *teañ*, *ten* és több csupán *t*-vel kezdődő alak felel meg.

Mit tartunk e körülményről? Legközelebb esik az a gyanú, hogy az ilyen szók vendégszavak a szamojédban és egyenesen a vogul-osztjából jutottak bele. Igen ám, de akkor hogy van az, hogy olyan szavak is *t*-vel kezdődnek a szamojédságban, melyek az összes ugarságban, a vog.-osztj.-ban is, *s* kezdetűek? Ilyen pedig az én jegyzékemben tizenegy van (l. a 88—98. számokat). Az átvétel gyanúja ennek alapján tehát elesik és más magyarázat után kell látnunk.

Szerintem az uráli ősnyelvnek volt egy határozottan dentalis explosiv és egy határozottan dentalis sziszegő hangja és az ilyen természetű szavak mind a két ágba ugyanazon szókezdővel maradtak fönn (l. a *t* kezdő hangra nézve a 32—51. számú szavakat). Volt azonban e két szókezdőn kívül még egy olyan hangja is, melyből *t* és *s* egyaránt keletkezhetek. Ez a hang valószínűleg interdentalis *ð* volt. Ugyanolyan alaphangja volt ez az ős uralságnak, mint az *ñ*, melyből *n*, *ń* s más rokon hangok szintén egyképen fejlődhetek. (L. bővebben az *n*, *ny* kezdetű szavakhoz való bevezetést). A hol tehát az ugarságban *s*-t, a szamojédban *t*-t találunk, ott az ilyen szavak eredetileg *ð*-vel kezdődtek.

A szókezdő *t* magában a szamojédságban is meg szokott egyes nyelvekben változni. Az északi szamojéd ágba, itt is különösen a JurS.-ban, igen gyakran *t* lesz belőle, főkép ha utána *i* következik (l. 31., 32., 34., 56. cikkeket). Ritkábban a déli szamojéd ágba is találkozunk a *t*-nek *t*-re változásával (l. 44., 47., 48. cikkeket). Ezenkívül a szókezdő *t*-nek egyéb változása csak a déli ágba fordul elő, nevezetesen az OS.-nak némely dialektusában *č* lesz belőle (l. 55., 56., 60. cz.), a KamS.-ban pedig többnyire *th*-t, és négy szóban (47—50. cz.) *š*-t találtunk a többiek *t*-je helyett.

30. Ugor: finn *taka* posticus, quod a tergo est (*taka-puoli*) | észt. *taga* hinterraum (*tagana* hinten, hinter; *tagasa*, *tagasi* rückwärts) | liv *taga*, hinter, jenseit.

lpF. *duökke* (*duöke*) tergum, pars postica: *duökken* mögött, mögül; *duökkai* mögé | lpS. *tuoken* mögött | lpE. *tuohhen* id. | lpK. *tükken* id.

mdvM. *taga*, *tanga* megint, ismét, még | mdvE. *tago* id.

Ide tartoznak még zürj. *tön* gestern és a magyar *teg-nap*-beli *teg*, föltéve, hogy a *teg*- az előbbieknél magashangú változata. MUSz. 196. l.

Szam. TavS. *taka* rückseite: *takanu* hinten; *takada* von hinten her; *tagaŋ* hintenhin; — *tagabta* entfernt.

JenS. *tehone*, *tahone* hinten; *tahodo*, *tehora* von hinten her; *tahanō*, *tehonō* nach hinten; — *tehoti*, *tehoŋi* entfernt.

JurS. *taha-na* hinten, früher; *taha-d* von hinten; *taha'* hinterwärts; — *teka-lña*- auf die seite legen, eig. hinter die zeltstangen stecken.

OS. *tak*, *tag* das hinten belegene: *takkan*, *tagan*, *tān* hinten, von hinten; *takt*, *tag*, *tā* hintenhin.

KamS. *tak* das hintere: *takkan* hinten; *takka'* von hinten; *takte* nach hinten.

Ugor tö: *taga* (**tanga*), szamojéd *taka* (*taga*).

31. Ugor (magy. *tegez*; vog. *täut* köcher; zürj. *doz* gefäss: *nöl-doz* köcher) MUSz. 200. l.

Szam. JurS. *tiene* C., *tiene* B., *teñäc* R. *tegez*.

A magy. *tegez* ered. **tengeze* helyett való. Minthogy pedig a szamojédban igen gyakori az *ñ* (*ng*): *n* változás, a JurS. *tiene* stb.-beli *n* is könnyen válhatott *ñ* (*ng*)-ből. Kár hogy e fontos kultur szó csak a JurS.-ból van följegyezve, de azért nem tarthatjuk valamely ugor nyelvből való átvételnek. Ellene szól ennek már hangalakja is, de meg aztán a körébe vágó *ij*, *nyil*, *ideg* szavakat is megtaláljuk a szomszédságban, melyeknek alakja az mutatja, hogy még az ugor-szamojéd őskorból való maradványok.

32. Ugor (vogK. *tiglel*- repülni; vogB. *til*-, *tīl*- id. osztIrt. *tēgd*- id.) L. MUSz. *légy* cikk alatt 690. l.

Szam. JurS. *tī*-B., *tīj*-C. repülni, elrepülni; *tiriña*- R., *tirña*-C. fliegen.

TavS. *tau*-, *taeri*- id.

JenS. *tīña*-, *tio'*, *tīñe*-, *tibi*- id.

OS. *timba*-, *tīžerna*-, *tildarna*- id.

Ugor alapszó *tēg*-, *tig*-, a szamojéd pedig *tī*- (*tī*-), *tīj*-, mely szintén ered. *tig*- helyett való lehet.

33. Ugor (finn *tuo*-; mdv. *tuje*-; osztjB. *tu*- stb.); l. MUSz. *hoz*- és *toj*- cikkek alatt 136. l.

Szam. JurS. *tā*- C., B., R. hozni, adni; *tā-mbi*- B., *ta-mbi* C. id.; *tatta*- R. hozni.

TavS. *tada'*-, *tadu*-, *tatu*- bringen, geben.

JenS. *tera*-, *tēda*- id.

OS. *tada*-, *tade*-, *tata*-, *tate*-, *tatna*-, *tanna*- bringen.

KamS. *tet-*, *det-* id.

Szamojéd tö *tā-*, *ta-*. A KamS.-ban hangemelkedés történt (v. ö. 1., 4., 6., 8., 12., 17., 21., 23., 27., 28., 29. cz.). A JenS.-ban az *a*-nak *e*-re változása gyakori jelenség.

34. Ugor (magy. *tüdő*; lpS. *tabde* lien; lpF. *davdde*, *davde* milz; cser. *šodo pulmo*) MUSz. 239. l.

Szam. JurS. *tivuak. tivuak, tīvok, tīvi* lunge.

TavS. *tieinda* id. | JenS. *tīji* id.

OS. *tūmäkta, tūmiekt* id. | KamS. *thu* id.

A lpS. *tabde*, lpF. *davdde* alakból, e nyelv hangviszonyaival számolva, könnyen azt lehetne következtetni, hogy az ugor alap-szó *tēnde* volt (v. ö. lpS. *tobde-*, *toboto-*, lpF. *dovdda* «ismerni, érezni» = finn *tunte-*, szam. *tumte-*). Csakhogy ez esetben a kolai lapp nyelv meg szokta őrizni az eredeti *m*-et, mint a lpS. *tobde*-nak megfelelő *tomte-* szóban s így a *tabde*-nak a lpK. dialektusban *tamde* v. *tamte*-nak kellene megfelelni. E helyett azonban a lpK. nyelvben is *tāpte* alak van. Világos ebből, hogy e szó az ugor alapszóban is ajakhanggal élt körülbelől *tsbde* v. *tsvde* alakban, melynek a magyarban még oly továbbképzése van, mint a *velő* szóban.

Ezen ugor *tsvde* tőnek a szamojédban csak *tev-* felel meg és ez lehetett az uráli alapalak is. Az OS. *tūmäktä* e helyett való *tevmäktä*, a JenS. és TavS. *tīji*, *tiei-* pedig *tive*-ből alakultak.

35. Ugor (magy. *tud-*; finn *tunte-* sentire; lpS. *tobde-* sentire, cognoscere; intelligere; jemtlandi lapp *tamäta-* id.; lpK. *tomte-* id.; lpF. *dovdda-* id.; vogt. *toä-* wissen, kennen stb.) MUSz. 237. l.

Szam. JurS. *tumda-* megtudni, erfahren.

TavS. *tumty-* erraten | JenS. *tudda-* erfahren.

KamS. *thümnä-* wissen, sich erinnern.

Közös ugor-szamojéd alak *tumde* v. *tumte* volt (L. NyK. XXIII. 21.).

36. Ugor (magy. *titok*; vog. *tujt-* verstecken, verbergen stb.) MUSz. 219. l.

Szam. JurS. *takalña-*, *takkalña-* verbergen.

TavS. *tī-* id. | JenS. *tō'-* id.; *teka-* sich verbergen.

Budenz a vog. *tujt-* igét és a magyar *tit-* tövet eredetibb *tag-t*-ből magyarázza, mely már *tag-* celare, abscondere» jelentésű alapszó származéka volna. — A TavS. *tī-*, JenS. *tō'* nyilván teljesebb *tak-* tőnek kopásai, mely a JurS.-ban és egy JenS. dialektusban még fön is maradt. Közös uráli alapszó «verbergen» jelentéssel *tag-* volt.

37. Ugor (magy. *tanul-*; mdv. *tonadi-* lernen, sich gewöhnen stb.) MUSz. 177. l.

Szam. OS. *tānamta, tanamda-, tandldeña-* stb. sich gewöhnen; *tānamdebedi, tanamdebel, tandalbedel* gelehrt; *tanamdalža-, tanamdaldeña-* lehren.

JurS. *tohi-, toholaj-* lernen, sich gewöhnen; *tohola-, toholambi-* lehren.

KamS. *tüšü-, tüš-, tüšü-* lernen, sich gewöhnen; *tüšül-* lehren.

JenS. *tadda-, tōta-, tota-* lehren.

Ugor-szam. közös *tō tan-* volt. A **JenS.** *tadda* e helyett való *tan-da*; itt ugyanis rendes hangtani tünemény, hogy a többi dialektusokbeli *nd dd-re* változik. A *tadda* (**tanda*) mellettő előforduló *tōta-, tota-* arról tanúskodnak, hogy a **JurS.** *to-hi-*, a **KamS.** *tü-šü* (e h. *tu-šu-*) alakokban *n* elisiója történt. V. ö. 14. és 16. sz.

38. **Ugor** (magy. *tapod-, tapos-, tipor-*; vog. *tub-*, osztj. *tupa-* stb.) **MUSz.** 180. l.

Szam. **JurS.** *tap-arña-, tappa-rña-* mit dem fusse stossen, hinten ausschlagen; *tap-halña* einmal ausschlagen.

OS. *tabarna-, taponna-, tābarna-, tappolna-* stb. id.

KamS. *tho'bdō-* auf etwas stossen.

Uráli közös *tō tap-*.

39. **Ugor** (magy. *tavas*; osztj. *tovi*; vog. *tōjq*, **Munk.** *tūjä*; mdiv. *tundā* stb.) **MUSz.** 187. l.

Szam. **JurS.** *ta' C., ta', taūko, tavuko B., ta R.* nyár, sommer; *tañ-i* nyári; *taña-d* sommerschuh.

TavS. *taña* sommer; *tañā* auf den sommer bezüglich; *taña-dā* sommerstiefel.

JenS. *tō* sommer; *tojio, toe* auf den sommer bezüglich, nyári; *tō-ri, tō-di* sommerstiefel.

OS. *tagi, tagge, tag, tañ, taī* sommer.

KamS. *theña* id.

Ugor *tō*: *tava-*, szamojéd: *tavu-, taña, tagi*. A két *tō* összefüggése azonban világos, csak az nem bizonyos, vajjon az egészet, vagy csak a *ta-* (*ta-*) *tōt* tartasuk-e közös elemnek. Az is lehet, hogy az eredeti szamojéd alak ép úgy *v* tömássalhangzóval volt, mint az ugor. A szamojéd dialektusokban ugyanis elégszer előfordul labialis és gutturalis hangok váltakozása, mint pl. a **JurS.**-ban *ñ*: *v*: *ñañota* és *ñāvota* dick; *nadoñorñam* és *nadovorñam* schnäuzen; az **OS.**-ban *g*: *v*: *kogam* v. *kovam* talállok; *ñogam* v. *ñovau* ich jage.

40. **Ugor** (magy. *tev-* facere; finn *teke-* facere; osztj. *tag-* werfen stb.) **MUSz.** 215. l.

Szam. **KamS.** *thōgoner-* arbeiten.

OS. *taktolža-, taktoldo-* bereiten.

JenS. *tiđo-, tiđu-* ich bin ein arbeiter.

TavS. *tanda-* ich bin arbeiter.

Az ugor *tege*-vel szemben csak a déli szamojédságban, az OS. és KamS. dialektusokban találjuk meg a megfelelő *tak*-, *thög*-töveket, a JenS. és TavS. *-do* és *-nda* végzetek pedig már továbbképzések, melyek elől a tövégi *k* eltűnt.

41. Ugor (magy. *tő*, *töve*- stamm, stock, wurzelende; finn *tyve* pars arboris radicalis crassior stb.) MUSz. 227. l.

Szam. TavS. *tofi*, *tobi* baumstamm.

JenS. *tabo*, *taima* id.; *tabu* haarwurzel.

OS. *tāb*, *tāba*, *toaba*, *tābu*, *tābe*, *tāpe* baumstamm.

KamS. *tāvu* id.

A magy *tő* (*töve*-) úgy egyezik a finn *tyve* alakkal, mint a m. *kő* (*köve*-) a finn *kive*-vel és valószínűleg a finn *tyve*-nek semmi köze sincs a *tykö* postpositióhoz és nem kell föltennünk, hogy a *tyve*-beli *v* eredetibb *k* helyett való. A szamojéd szavak is az eredeti ajakhang mellett bizonyítanak.

42. Ugor: vog. *tovante*- rudern | osztj. *tovotte*- id.

Szam. OS. *tu*-, *tuva*-, *tugga*-, *tūña*-, *tūga*- rudern.

KamS. *thu'b*- id.

Lehet, hogy a szamojédban e szó nem eredeti és a vogulból vagy osztjából került oda. Csakis a két legdélibb dialektusban él.

43. Ugor (magy. *torok*; oszt. *tūr* hals; vog. *turr* gurgel és vox, stb.) MUSz. 244. l.

Szam. JurS. *tōr*, *tor* C., *tore* B. hang, stimme; *tōriña*-, *tōrina*-, *tōrinorña*- C., *torina*- B., *torena*-, *torinorga*- R. kiáltani, schreien.

A *torok* és *hang* jelentése, mint a vog. *turr* bizonyítja, szépen megfér egymás mellett és azért tartom a szam. *tor* stb. szavakat a fölsorolt ugor alakok másának.

44. Ugor: magy. *dorgál*, *doroszol*; zürj. *dor* schmieden; lpS. *tōrro*- (*tōro*-) pugnare, bellare; stb. MUSz. 257. l.

Szam. JurS. *tāro ña*-, *tāro-tā*- ringen.

TavS. *tora-tu*- id. | JenS. *taru-ña*- id.

KamS. *ta'bdol* id. | OS. *tār* streit.

A finn *tora*, lp. *tōrro*- (*tōro*-) alakra és jelentésre egészen megegyeznek a fölsorolt szam. szókkal, melyeknek tövük *tāro*-, *taru*-, *tora*-. A KamS. *ta'bdol* bizonyára e h. való *tarbdol*-.

45. Ugor (magy. *toll*, *tolu*; mdv. *tolga* feder; f. *sulka* penne, pluma; vog. *taul* feder im flügel). MUSz. 225. l.

Szam. JurS. *tu*, *to* C., *tō* B. feder. | OS. *tū*, *tu* id.

Az ugor alapszót nem állapíthatjuk meg biztosan. A vog.-osztjából kiindulva *tagla*-, a többi ugor nyelvek alapján pedig *talga*- alaptőt tehetünk föl. A szamojéd alapszó mindenesetre rövidebb volt, akár *tag*-, akár *tal*-, melyből a fölsorolt JurS. és OS. alakok egyaránt rövidülhettek.

46. Ugor: finn *talja, taljo* fell (des bären, renntiers oder hirsches.

lpF. *duöllje (duölje)* pellis | lpS. *tuolja* id. | lpE. *tüölje* id. | lpK. *t̃i, lje, t̃ülj, tuelj* renntierfell.

vog. *toul* id.

Szam. JurS. *tāj, taj* C. kopfhaut, stirnhaut; *tajl* B. homlok (rénszarvasnál).

TavS. *tuaja* stirnhaut unter dem haar.

JenS. *tājo, taijo* kopfhaut.

Mind az ugor, mind a szamojéd alakok «bőrt» jelentenek, csakhogy mind a két ágban szorosbult jelentésben. Az ugarságban egyes állat (főkép rénszarvas) bőrét értik alatta, a szamojédságban pedig csak a «fejbőrt, homlokbőrt».

47. Ugor. Finn *tuohi* birkenrinde; *tujainen (tujaise-)* kleine flasche aus birkenrinde | vepsz *tohi* birkenrinde | vót *toho* id. | ész. *tohk, tohi (tohu)* weisse birkenrinde | liv *tos, tuviges* birkenrinde.

Zürj. *tujös, tujis, tuis* korb aus birkenrinde | votj. *tuj* birkenrinde; *tujes* körbchen aus birkenrinde.

Szam. JurS. *tae* birkenrinde.

TavS. *tie* id. | JenS. *tē; te* id.

OS. *twe, tüe, tüe, tö, tö* id. | KamS. *šo* id.

48. Ugor (magy. *tüz*; osztj. *tūget, tūt*; vog. *tqut* stb.) MUSz. 242. l.

Szam. JurS. *tu* feuer.

TavS. *tui* id. | JenS. *tū, tu* id.

OS. *tü, tü* id. | KamS. *sü* id.

A Budenztól kifejtett ugor *tagada* alapalaknak a szamojéd-ban már igen kopott megfelelője *akad*. A közös *tő* alig terjed ki az egész főntebbi ugor hangtestre, hanem a TavS. *tuj* tanúsága szerint legfeljebb *taga* lehetett.

49. Ugor (magy. *talál*; finn *tule-* venire; cser. *toi-* id. stb.) MUSz. 175. l.

Szam. JurS. *tō-, t̃ā-, tū-* B. jönni, eljönni: *turña-* B., *tūrña-, tūrña-* C. id. (frequ.).

TavS. *tū* kommen | JenS. *to-, tū-* kommen.

OS. *tō-, tū-, tūva-, tūga-, tūga-, tūña-, tūmba-, töku-, tūku-, tūkku-, tūkku-* id.

KamS. *šo-, šō-na* id.

Ugor *tő tala-*, szam. *tā-*, a mely ered. *tal-* helyett való. Az l kopására nézve v. ö. 6., 9., 61. sz.

Ugyanezen tőhöz tartoznak, bár alakra és jelentésre némileg módosultak is, még a következő szamojéd szavak:

JurS. *ta-* C. erreichen | TavS. *tū-* id. | JenS. *tae-, to* id.

OS. *tule ná-*, *tule-špa-* id. | KamS. *thu-* id.

Az OS. *tule-* tö = ugor *tala-*.

50. Ugor (magy. *te* du, *ti* ihr; finn *sinä* te, *te* ti; Zürj. *te* (votj. *ton*) *te*, *ti*, *tije* ti; lp. *ton* *te*, *tije* ti; vog. *nān* tu, *nan* vos stb.) MUSz. 192. l.

Szam. OS. *tan*, *tat* du, *te*; dual. *tē*, *tī* ihr zwei; ti ketten; plur. *tē*, *tī* ihr, ti.

TavS. *tannañ* te; dual. *tī* ti ketten; plur. *tēñ* ti, tik.

JenS. *tođi* te; dual. *tođi'* ti ketten; plur. *tođi'* ti.

KamS. *than* te; dual. *šiste* ti ketten; plur. *ši'* ti.

Az ugor és szamojéd csoport e második személyű névmásai mind az egyes, mind a többes számban föltűnően egyeznek még a vocalisatióra nézve is; pl. OS. *ta-n*, pl. *tē*, *tī*. Érdekes, hogy még az *n* nyomatékosító elem is megvan három szam. nyelvjárásban, mint a legtöbb ugor nyelvben. — A KamS. *šiste*, *ši'* alakokbeli *t* : *š* változás e dialektusban nem ritka jelenség (v. ö. 47., 48., 49. cz.).

51. Ugor (magy. *tó*; osztB. *tuu* lacus, osztS. *toux*, *tox* id.; vog. *tūr* id.; zürj.-votj. *tī* id.; finn *suo* palus) MUSz. 222. l.

Szam. JurS. *to'* binnensee.

TavS. *tur-ku* id. | JenS. *tudīo*, *tuse'e* id.

OS. *tu*, *to* id | KamS. *thu* id.

A TavS. *tur-ku*, mely egy nem használt *tur*-nak diminutiv alakja, föltűnően hasonlít a vog. *tūr*, *turr* «tó» szóhoz és nincs kizárva a lehetőség, hogy ez a szamojéd alak a vogulból való átvétel. A többi alakok azonban kétségkívül eredetiek és a közös uráli korból valók.

52. Ugor (magy. *tolvaj*; vog. *tolmaq*, Munk. *tūlmay*; mdv. *sala-* stehlen stb.) MUSz. 222. l.

Szam JurS. *tālē*, *tālē*, *tāli*- stehlen; *tālēj* dieb; *tālesi* heimlich, verstohlen; *tāleva* das stehlen.

TavS. *tola*-, *tole'*- stehlen; *tolea* dieb.

JenS. *tafi*-, *taleddi*- | *tare*- stehlen; *taliggaro'*, *tarigaddo* dieb.

OS. *tuela*-, *tuele*- stehlen.

KamS. *thole-r*- stehlen; *tholi* dieb.

Ugor tö *sal*-, *tal*-, szam. *tal*-, uráli *ḡal*-.

53. Ugor (finn *sulke*-, *sulje*- claudere, occludere, obstruere | észt. *sulge*-, *sulgu*- schliessen, sperren, verstopfen, dämmen; — md. *solgi* | *solgo*- zuschliessen). L. *til*- czikk alatt. MUSz. 216. l.

Szam. JurS. *talla*- zárni, bezárni; *tallqmbi*- B., *tallambi*-, *tallimbi*-, *tallibi*- C. id.; — *tallama* C. deckel.

TavS. *talu'* id. | JenS. *toła*-, *tora*- id.

Az ugor szók *s*-szével szemben a szamojéd szók *t* kezdő más-salhangzót tüntetnek föl, mint több más példában (v. ö. 51—61. és 87—97. számokat). Közös tö *ðal*.

54. Ugor (magy. *sejt*; finn *tietä*; cser. *šínž*- *scire* stb.) MUSz. 337. l.

Szam. JurS. *teñe*-, *tēñiē*- wissen, sich erinnern, denken C.; *teñuva*-, *teñiva*- tudni B.

TavS. *tanneje*- wissen.

JenS. *teñi*-, *tenne*- wissen; *teñita*- denken.

OS. *tena*- wissen; *tönu*- können; *tinuva*-, *tönema*-, *töru*- wissen; *tenerba*- denken, sich erinnern; *tärba*-, *tërba*- denken.

KamS. *thenö-mä*- denken.

Az ugarságban a tö *tē*- (*še*-, *ši*-), a szamojédságban pedig *tan*- (*ten*-, *ten*- stb.), de az OS. *tö-ru*, *tä-rba* alakok azt gyaníttatják, hogy az *n*-es tőalak már itt is továbbképzés és a tulajdonképeni tö *ta*- (*te*-, *te*-).

55. Ugor (magy. *csap*- schlagen; finn *tappa*- dreschen, erschlagen stb.) MUSz. 361. l.

Szam. TavS. *tufali*- abschütteln (schnee von den kleidern).

JenS. *tuboña*- ausklopfen.

OS. *čupanna*-, *čuparna*-, *tobanna*-, *tobarna*- ausschütteln, abschütteln.

Közös tö *tap*- (*ðap*-?) lehetett. Az OS. *t* : *č* változásra v. ö. 56., 91., 93. sz.

56. Ugor (magy. *csuk*- claudere; finn *tukki*- obturare, obstruere) MUSz. 377. l.

Szam. OS. *takata*-, *takateña*-, *čagaža*-, *čakača*- zuschliessen; *ču*-, *tu*-, *tūña*-, *tūva*- id.

KamS. *takt*- von aussen zuschliessen.

Ugor-szam, közös tö *tak*- (*ðak*-?). Az OS. némely dialektusában *t*-nek *t*, *č*-re változása rendes.

57. Ugor (magy. *új* manica, ärmel; vog. *tājt* ärmel; zürj. *sos*, *soska* ärmel; cser. *šokš* manica stb.) MUSz. 865. l.

Szam. JurS. *tu* ärmel, ruhaúj | TavS. *tija* id.; *tu*, *tua* flügel.

JenS. *tiojo*, *tiejo* ärmel; *tua* flügel.

OS. *tönak*, *tönañ*, *tünnañ*, *tünañ*, *tünañ* ärmel; *tu*, *tü* flügel.

KamS. *thü* ärmel.

Budenz szerint az ugor alapszó *saga* «arm, flügel» + diminutiv képző. Ugyanez lehetett a szamojéd alapszó is *t* (*t*, *th*) szókezdettel, vagyis *tag*-, melynek *g*-je vagy egészen elkopott, vagy nyomát a magánhangzó hosszúsága őrizte meg, mint a TavS.-ban. Urali tö: *ðag*-.

58. Ugor (magy. *új, ujj* digitus; vog, *tule* finger, zehe; oszt. *tuj* finger; lp. *čute, čurde* digitus stb.) MUSz. 864. l.

Szam. JenS. *tubae* zeigefinger.

59. Ugor (magy. *to-, az*; finn *tuo* iste, is; mdv. *to-*; cser. *tu-* ille; osztj.-vog. *to-* stb.; — magy. *te-, té-, ez*; finn *tä-, tämä* hic; mdv. *tä* dieser; vog. *ti, ti* dieser; lpS. *ta-, tat* hic, stb.) MUSz. 761. és 805. lap.

Szam. 1. *ta-* mutató névmástő: JurS. *ta-ki* dieser dort C., *ta-ki* der, jener R.; *ta-nāna* ott B., C., *ta-ina* id. C.; *ta-iju* ott R., *ta-jun* R. oda; *ta-nā* dorthin C.; *ta-nād* von dort C.; *ta-da* so R.; *ta-rce* ilyen B., *ta-rce* solcher R., *ta-ricea* so beschaffen, solcher, talis C.; *ta-u nōka*, *ta-nōka* so viel C.

TavS. *ta-*: *ta-kā* dieser dort; *ta-nie* jener, der bekannte, ille; *ta-raje* solch, derartig; *ta-nne* dort; *ta-gata* von dort; *tā nōka* so viel.

OS: *ta-*: *ta-m*, *tau*, *tap* dieser hier; *tap* er.

2. *to-, tu-* névmástő: JurS. *tu-ki* C., *tu-ki* R., *tu-ku* B. dieser hier, ez, ezen; *tu-karaha* C. solcher, so wie dieser, ilyen; *tu-kohahe*, *tukuhane* R., *tukohona*, *tukahana*, *tukōna* C. hier; *tukehāne* R. dies-
ser hier; *tu-kuan* R., *tukon*, *tukan* hierher; *tukuhad* R., *tukohod*, *tukahad*, *tukōd* C. von hier.

JenS. *to-honō* dieser dort; *to-lē* so beschaffen; *to-ne*, *to-nne* da, ekkor; *ni-to-da* er.

OS. *to* dieser da; *tō-nd* dort, *tō-n*, *to-tton*, *tottodagan* dort, von dort; *tō*, *totto* dorthin.

KamS. *dū* dieser hier; *dū-gün* hier; *dū-gü'* von hier.

3. *te-, ti-, di-* névmástő: JurS. *tiki* B., *ti-ki* R. az, azon, amaz, *tiki*, *teki* C. dieser da; *tikahana*, *tikehena*, *tikēna* C. dort; *tikan* B., C. oda, dahin; *tikahad* R., C., *tikehed*, *tikēd* C. daher, von dort her; *ti-karaha* ein solcher, dergleichen; *tikin*, *tikinde* akkor B.; *tē-da*, *te-daj*, *tie-da*, *tieda* nun C., *tieda*, *tēda* B., *teädä*, *tēda* R. most.

JenS. *ti-kohone* dort; *ti-keddo* dorthin; *ti-kohoro* von dort; *tiada*, *tiñadī* nun.

OS. *te-p* er; *te-nd* hier; *tī*, *te-ka*, *teña* hierher; *tīn*, *tenne* von hier; *tedam*, *tidam*, *tī* nun.

KamS. *di-* der, jener, ille; er; *di-rgit* solch; *di-gän* dort; *di-bir* dorthin; *di-gä'* von dorthier.

4. *se-, šö-* névmástő: TavS. *se-te* er, *seti* sie beide, *seteñ* sie.

JenS. *se-deo* der, ille.

KamS. *šö* dieser dort; *šö-gön* dort; *šö-bir* dorthin; *šö-gö'* dorthier.

Mint a felsorolt alakokból láthatjuk, a szamojéd csoportban háromféle *t* kezdetű névmástő van és ezek közül a *to* (*tū-*) közelebbre, a *ta-* és *ti-* (*tī-*, *di-*) pedig általában távolabbra mutat. —

Itt soroltam föl a negyedik névmástövet, a *se-* (šö-)-t, melyet a *t* kezdetűektől, ép úgy mint az ugarságban, valószínűleg el kell választanunk. Érdekes, hogy némely névmás nyomatékositott továbbképésben is majdnem teljesen megegyezik mind a két nyelvcsoporthban; pl. finn *tä-mä* hic; lpF. *dam*, lpJemtl. *tama* der; osztIrt. *tema*, osztB. *tami* dieser = osztSzam. *ta-m*, *ta-p* (a *p m* helyett való) dieser hier; lpS. *takkar* ilyen, *tuokkar* olyan = JurS. *tukaraha* ilyen, *tikaraha* olyan; lpS. *tēhke*, L. *teke* ide = OS. *teka* hierher; cserM. *sedä*, *sedä* is, ille; osztB. *sit* der, derjenige; magy. *ez* hic = TavS. *sete* er; JenS. *sedeo* der, ille.

60. Ugor (magy *in*; vog. *tān*; osztI. *ten*; finn *suone* stb.) MUSz. 816. l.

Szam. JurS. *tean*, *tea'*, *tē'*, *tön*, *teañ*, *tī'*, *ti*, *ader*, *sehne*; *teana-ku* id. dim.

TavS. *tāñ* *sehne* | JenS. *tī'*, *ti* id.

OS. *ten*, *cen*, *cän*, *cäne*, *cat* id.

KamS. *then* *sehne* (ungetrocknete); *šüdü* id. (getrocknete).

A KamS. *šüdü* az OS. *cat*-tal egyezik s talán más eredetű.

61. Ugor (magy *öl*; vog. *tüll* *klafter*; finn *syle* *orgya*, *amplexus ulnarum*, *sinus* stb.) MUSz. 846. l.

Szam. JurS. *tivie*, *sevaei* C., *tibe* B. *klafter*.

TavS. *tīmi* id. | JenS. *tīe*, *tibe* id. | OS. *tī* id.

A felsorolt szamojéd szónak csak a *tī-* (*tī-*) töve egyezik az ugor *tele* alapszóval. A legtöbb szó, a melynek töve az ugarságban *l*-lél végződik a szamojédban a nélkül való (v. ö. 6., 9., 49. számokat); *tīmi*, *tivie* eredetibb alakja *tīlmi*, *tīlvie* volt.

S (= sz.)

Az ugor szókezdő kemény dentalis spiransnak a szamojéd-ságban is többnyire *s*, vagy ezzel váltakozó palatalis sziszegők felelnek meg. Tizenegy esetben *t*, illetőleg *t* vagy ezzel váltakozó denti-palatalis diphthongust találunk az ugor *s*-szel szemközt (l. 88—97. cz.). Hogy mit tartsunk az ilyen természetű szavakról, arról már a *t*-hez való bevezetésben szóltam.

Magukban az egyes szamojéd nyelvekben a szókezdő *s* következő változás alá esik. Az északi ágban, különösen a JurS.-ban gyakran *š* lesz belőle (l. a 62., 63., 76., 81., 82. stb. cz.), az OS.-nak néhány nyelvjárásában pedig és a KamS.-ban *š* (l. 62., 64., 66., 70., 74. stb.). Ritkábban a JurS.-ban is váltakozik az *s* hang

š-sel (l. 73. és 78. sz.). Az OS.-ban gyakori ezenkívül az *s—h* változás is, mely néhány esetben a JurS.-ban is előfordul (l. 63., 65., 69., 78., 79. és 75. cikkeket). Az OS. egyes dialektusában a *s* (ill. *š*) helyett néha *č*, *t* változást is találunk. — Az ugor *s*-szel szemben álló *t* kezdetű szamojéd szavak ugyanolyan hangokkal változnak, mint a *h*gy főntebb a *t* kezdetű szavaknál láttuk.

62. Ugor (magy. *szék* medulla, nucleus; oszt. *tigbi*, *tibe* das innere; finn *sisä* id. stb.) MUSz. 285. l.

Szam. JurS. *šondea*, *šonzea* magen.

JenS. *sude*, *sode*, *suse* das innere.

OS. *šünž*, *šünd*, *čonž*, *tonž*, *tond* das innere.

KamS. *šöjő* id.; *šöjome* hinein; *šöjögän* drinnen; *šöjögä* von innen.

Az ugarságban *si-*, a szamojédságban pedig *sa-* a *tő*, melyhez aztán mind a két csoportban különböző képzőelemek járultak. Talán ugyanezen tőnek egyik változata a JurS. *tiu* «magen»-beli *ti-* is.

63. Ugor (magy. *száj*; finn *suu* os; lpS. *čuvva* gula, guttur.) MUSz. 266. l.

Szam. JurS. *šo* essbare kehle; bogenhals; *huño*, *huñu* kehle (ungeniessbare).

JenS. *sū*, *sō*; *so* kehle | OS. *soi*, *suoi*, *suol*, *hoi* id. | KamS. *soi* id.

Ugor *tő* *saga* és ugyanez lehetett a szamojéd alapszó is. Erre vall a JurS. *huño* ered. *suño*, *suko* helyett. — *ñ* és *k* (*g*) a szamojédságban ugyanis gyakran váltakoznak. A «száj» és «torok» összeférhetőségére magában az ugarságban is találunk példát: finn *suu* os, ostium és lp. *čuvva* gula, guttur.

64. Ugor (magy. *szaj* erstes dünnes eis; lp. *čuoke* superficies terrae glacie obducta.) MUSz. 266. l.

Szam. OS. *soñ*, *soña*, *soño*, *šok*, *čoña* eiskruste.

Ugor alapszó *saga* és ha a finn *hanke* «acervus nivis compactus et glacie obductus, gefrorene schneerinde» is idetartozik, akkor *sanga*. Bármelyikkel mind hang-, mind jelentésre nézve egyképpen megegyezik az OS. *soñ*, *šok* stb.

65. Ugor (magy. *szó*; lpS. *čuodda*, *čuoja* hangzani).

Szam. TavS. *soibutu* schreien, einen laut von sich geben; *soibua'bta* läuten.

OS. *hoi* stimme.

Ugor alapszó *saja-* és a felsorolt szamojéd alakokból is ez fejthető ki.

66. Ugor (magy. *híj* inanis, vacuus; finn *sija*, *sia* locus, spatium stb.) MUSz. 134. l.

Szam. JurS. *sī* loch | TavS. *sie* id.

JenS. *sie* id. | OS. *šöter* id. | KamS. *ši* id.

Közös uráli tő *saja*. Az OS. *šöter* továbbképzett alak és valószínűleg már az ö-ben is lappang valamely képzőelem.

67. Ugor : finn *seinä* fal.

Szam. JurS. *si* zeltwand der tür gegenüber.

KamS. *siñ* wand.

68. Ugor. lpS. *čehčē* nagybátya, az atyának öccse: lpF. *čæce*, *čæce* id.; lpK. *čiece* jüngerer brüder des vaters.

Szam. OS. *čēca*, *citca*, *čiče*, *tečea* mutterbruder; *cežega* dim. id.

Bár e szót az ugarság és szamojédságnak csak egy-egy nyelvben találjuk, mégis közös urálinak tarthatjuk. Tarthatjuk pedig annál is inkább, mert sok rokonsági elnevezés közös a két nyelvcsaládban és az egyes ugor nyelvek közül épen a lapp az, mely a rokonsági fokozatok jelölésében talán a leggazdagabb. Itt könnyen fönmaradhatott olyan szó, mely a többi ugor nyelvekből már kiveszett.

69. Ugor (magy. *szab-*; lp. *cape-* in partes minusculas concidere stb.).

Szam. JurS. *sap'a-* hauen | TavS. *sofara-* fällen.

JenS. *sobu-* id. | OS. *hapta-*, *hēpta-* id.

Közös uráli tő *sap-*.

70. Ugor (magy. *sötét*; vog. *čapt-* verbergen, begraben; osztB. *šavij-* bewahren, aufbewahren, verwahren, hüten; begraben, beerdigen; mdvE. *šopi-*, *šopo-* verbergen, verhehlen). MUSz. 349. lap.

Szam. OS. *hèp-kanna-*, *hèpkalža-*, *hèpkalba-*, *hèpkalešpa-* verbergen.

KamS. *šab-de-* id.; *šeb-* sich verbergen.

Uráli tő: *sep-*, *seb-*. — Talán ide tartozik a JurS. *haeba*, *haeva* «sünde» szó is.

71. Ugor (magy. *hab* spuma; mdv. *šov* id.; lp. *sopt* id. stb.) MUSz. 125. l.

Szam. JurS. *sīšu*, *sīšo* schaum; *sabu*, *savi* blase.

JenS. *siosi*, *siesi* schaum | OS. *sī*, *sibon* gare; *šī*, *šibo-kare* id.

A JurS. *sīšu*, JenS. *siosi* más összetett vagy továbbképzett szók. Tövéük *sī*, *sio*. A JenS. *o* gyakran eredetibb *m*, *v* vagy *b* (*p*) helyett való és ez eredetibb *b*-vel való alak fönt is maradt az OS.

sibo, *sibo-ban*, mely csak összetételben használatos és a JurS. *sabu*, *savi-ban*. A *szam.* alapszó tehát *saba* (*siba*) volt, mely megegyezik a kifejthető ugor *saba-sapa-val*.

72. Ugor (magy. *szív*-, *szop*-, *szip*-; vog. *sipg*- szopni, szívni stb.) MUSz. 307. l.

Szam. OS. *sibolda*- schnupfen, szippantani.

Közös uráli tő *sap*-.

73. Ugor (magy. *szép*; lp. *čabbe pulcher*; finn *hyvä bonus*). MUSz. 292. l.

Szam. JurS. *sauva*, *sava* gut.

JerS. *sova*; *soera*, *soeda* id.

OS. *sō*, *suo*, *soma*, *somañ*, *sōñ*, *suoñ*; *hva* id.; — *čambanna*, *tambenna*-, *tämbenna*-, *tembenna*- sich ausputzen.

V. ö. egyébként finn *soma* «hübsch» = OS. *soma*.

74. Ugor (magy. *hét* sieben; osztIrt. *tābet hét*; vog. *sāt*; finn *seitsemä* stb.) MUSz. 133. l.

Szam. JurS. *siu*, *šeu* sieben; *sivimdae*, *sivimdie*, *siumdei* der siebente.

TavS. *šaibur* sieben; *šaibruar* siebenmal.

JenS. *se'o* sieben; *se'odde* der siebente.

A *szam.* alapszó *sev* v. *sēb*, ez pedig igen közel áll az osztj. *tābet* (ered. *sābet* v. talán *sabet*, *sābet*, *sābet*) «hét»-nek *tāb* tövéhez.

75. Ugor (magy. *sző*-, *szöv*-; osztj. *sēv*- flechten; vog. *säg*- flechten; lpS. *sarve*- varrni). MUSz. 311. l.

Szam. JurS. *saeda*- C., *sāda*- B. varrni; *saedara*- C., *sādara*- B. id.; *sāderpi*- flicken B., *sedoma* zwirn R.

TavS. *soitali*-, *soitura*- nähen | JenS. *saruła*-, *sodura*- id.

OS. *südera*-, *sūtara*-, *sütna*-, *sünna*-, *šünna*-, *šütpa*-, *šüteta*-, *šüterna*-; *hōnna*-, *hōtta*- id.

KamS. *šō*-, *šödör*- id.

Talán ugyanezen csoporthoz tartoznak a következő t kezdetű szamojéd szók is:

JenS. *ta'u* flechte; *ta'ola*-, *ta'ora*-, *ta'oña*- flechten.

JurS. *tāno*°, *tāñ* ° flechte | KamS. *thuluñ* flechte.

Ugor alapszó *sag*-, szamojéd *sag*- (*tag*-). A *g*-nek a szamojéd szavak végéről való elkopására nézve v. ö. 45. stb.

76. Ugor (magy. *hó* schnee; finn *suve* tempestas hiemalis tepida; lpS. *sueve* nix; lpF. *suovve* nasser schnee). MUSz. 136.

Szam. JurS. *hava*, *hauva*, *haua* schnee.

KamS. *savu* schnee und regen, schlackwetter.

Közös uráli tő *sava*.

77. Ugor finn. *savu* füst | észt *sau* (gen. *savvu*) id. | vepsz. *savu* id. | vót. *savvu* id. | lív *sou*, *souv*, *sau* id.

lp. *suovva* (*suova*) füst | md. *suf-tan* beräuchern.

Szam. JurS. *šun* aufsteigender rauch; *seamdaravi* rauchig; *tuñu*- rauchen.

JenS. *šuddo* id. | OS. *sümde* rauch.

Szamojéd tő: *šumde* «rauch», a mely a JurS. *tuñu*- ige tanu- sága szerint továbbképzett szó egy *tu-* (*su-*) alapigéből.

78. Ugor (magy. *szív*; vog. *sim*; finn *sydäme*; zürj. *šölöm* stb.) MUSz. 300. l.

Szam. JurS. *seai*, *siei* herz | TavS. *sa*, *soa* id.

JenS. *seo*, *seijo* herz | KamS. *si* id.

Ugor tő *šedeme*, a szamojéd pedig *sēj-*, *sēje-* mely ered. *šede*-ből keletkezhetett. Ez esetben a közös uráli tő is csak *šede* volt. Megjegyzendő azonban, hogy a JenS.-ban a végső *o* gyakran eredetibb *m* helyett való; pl. JenS. *sio* = TavS. *simi* kohle, és így nincs kizárva az a lehetőség, hogy a szamojéd alapszó is *šedeme* volt.

79. Ugor (magy. *szem* auge; finn *silmä* id.; vog. *säm*; o:ztj. *sēm* id.) MUSz. 289. l.

Szam. JurS. *saeu*, *haem* C., *seu*, *säu* B. auge; *saeu-si* C., *seusi* B., *seüši* R. vak, blind.

TavS. *šaime* auge | JenS. *sei* id.

OS. *saiji*, *sai*, *sei*, *hai* id.; *saigedil*, *saigetil*, *saigedel*, *saigedie*, *saigedi*, *haigedal* blind, ohne augen.

KamS. *sima* auge; *simāžet* blind, ohne augen.

Ugor alapszó *šelme*. A legteljesebb szamojéd alakok a TavS. *šaime* és KamS. *sima*. Ezekben megvan a *-me* végzet, a TavS. szóban pedig az *i* az eltűnt *l* nyomát is mutatja, úgy hogy *s* szamojéd alapszó is ugyanaz volt, mint az ugor, vagyis *šelme*.

80. Ugor (magy. *szén*, *szenny*; lpF. *čidna* carbo; cser. *šeme niger*; vog. *šemel* schwarz stb.) MUSz. *szén*, *szenny* czikkek a 290—91. l.

Szam. TavS. *simi* kohle.

JenS. *tū-sio* id. (tkp. tűz-szén).

JurS. *tū-sibea* id. (tkp. tűz-szén).

OS. *šide*, *sete*, *seteä*, *šij*, *šit*, *hiz* kohle.

KamS. *si* id.

Úgy látszik, kétféle «szenet» jelentő tő is volt az ugarságban és már az uráli ágban is. Az egyik *šeme*, a melynek az ugarságban főleg «fekete, szennyes» jelentése maradt meg, a másik pedig egy *sete*, *šede* alak, mely a finn *syte*-, lapp *čadđa*, OS. *šide* stb., KamS. *si*’-ben maradt fenn.

81. Ugor (finn *sumu nebel* | észt. *summe trübe, nebel* | lpF. *sobmo nebel* | mdvE. *su id.*) l. MUSz. *szomoru cz. a.*

Szam. JurS. *siño, siñu, siño, siñu nebel.*

82. Ugor. Magy. *czompó.*

Szam. JurS. *šumboň muksun* (ein fisch).

JenS. *šuboggo id.*

A magy. *czompó* ered. szó és ennek szépen megfelel a *szam. šumboň*. Lehet, hogy az ugarság egyéb részeiben is megvan e szó nyoma, különösen a keleti ugarságban.

83. Ugor (magy. *szér ordo, series*; osztB. *sir ordnung, regel, gewohnheit*; vog. *sir art, beschaffenheit stb.*) MUSz. 293. l.

Szam. JurS. *šer, sir, šir* mód, szer: *hu-sir* mikép, hogyan, mi módon; *huñ-sür R., hun-sier, hu-sier C. id.*

TavS. *sier sache* | JenS. *sie', sieło', siero' id.*

Közös uráli tö *šer*.

84. Ugor (magy. *szürke*; osztj. *sur grau stb.*) MUSz. 321. l.

Szam. JurS. *sear, sēr, sōr* weiss; *salz*; *eis*; *sira, sīra, sire, sire* schnee; — *searata-, sērota-, sēruta-* salzen.

TavS. *sera'a* weiss; *sirū* schnee; *ser, sēr* salz.

JenS. *siłoi* weiss; *siła, sira* schnee; *sī', siło'; si', siro'* salz.

OS. *sēr, hēr*; *sir, sirre* schnee.

KamS. *siri* weiss; *sirū* schnee.

A szamojéd «fehér, hó, jég és só» jelentésű szókat egy eredetűeknek tartom. Az alapjelentés «fehér» volt. A *szam. ser* tö csak az északi szamojéd ágbán vált «só»-jelentésűvé is.

85. Ugor (finn *suole intestinum, darm*; lpS. *cōllē, cōlē darm*; lpF. *coalle id., stb.*) MUSz. 137. l. *húr cz. alatt.*

Szam. JurS. *šu, šun* nabel | JenS. *šū' id.*

OS. *šöl, sōu, sōi, sūi, sū, šōñ, šūñ id.* | KamS. *šāñ id.*

Ugor tö: *sūlē, sōlē* (ered. *sagala?*) és az az OS. *šöl*-ből kiindulva, ugyanezt vehetjük föl a szamojédban is. — A «bél» és «köldök» jelentés összeegyeztethető.

86. Ugor. lpF. *suolo (sullu)* sziget; lpK. *siolaj (sīllī)* stb. *insel* | finn *salo* waldbenwachsene *insel* | észt. *salu morastinsel, hügel im morast* | liv *sala insel.*

Szam. JurS. *sala, salea* landzunge; *sala ku* dim. id.

JenS. *soro, sodo id.*

87. Ugor (magy. *csekély, sekély*; lpS. *coke vadum, brevia*; *cokes, sōkēs non profundus, stb.*) MUSz. 338. l.

Szam. OS. *čagebal, cagembadi, čekambedal* seicht; *čagemba, cagemba, čekamba* es ist seicht.

Közös uráli tö *sag- v. sēg-*.

88. Ugor (magy. *szag*; lpS. *sáks* nidor; *soggo-* evanescere; zürj. *ziñ* geruch stb.) MUSz. 264. l.

Szam. JurS. *tiñe-*, *tiñie-* C. riechen; *tuñuba-* B., *tiñibi-* R., *tiñimbi-* C. megszagolni.

TavS. *tiñu-* megszagolni, riechen.

JenS. *tiñiñe-*, *tiñedde-* id.

OS. *tüde-* stinken.

Ugor alapalak *sanga*, szamojéd pedig *taña*. Ebből az *ñ*-ből fejlődött az ugorságban az *ng* (és tovább az egyes nyelvekben *gg*, *g*, *ñ*), a szamojédságban pedig rendes hangváltozással *n*.

89. Ugor (magy. *szük*; zürj. I. *čigem* eng, *čigemti-* eng machen.) v. ö. MUSz. 319. l.

Szam. JurS. *tįjea*, *tįjek*, *tįjeak* C., *tįjako*, *tįjik* szük, keskeny; *tįjema-* eng werden; *tįjemda-* eng machen.

JenS. *tįja* eng, schmal; *tįjuma-* eng werden; *tįjadda-* eng machen.

A magy. *szük* ered. *szejek*, *szejke* helyett való lehet, ez pedig a zürj. I. *čigem* tanúsága szerint még eredetibb *szege*k alaknak változata. — A szam. szóközépi *j* is többszörösen származik eredetibb *g*-ből (v. ö. 45., 47. stb.).

90. Ugor (magy. *szid-*; mdv. *šudi-* verfluchen, stb.) MUSz. 294. lap.

Szam. OS. *tinda-*, *tinta-*, *tįñža-*, *ti-* schelten.

JurS. *teadorña-* id.

JenS. *tįla-* id.

Ugor alapszó *sa* (*sag-?*), szam. *tį-*, talán szintén ered. *tag-* helyett. Az OS. *tinda* = magy. *szid-* (*szindo-).

91. Ugor lpS. *cobbö* béka, *varangy*; lpF. *cuobo* (*cubbu*) rana, pagurus; lpK. *čičmbaj* (gen. *čičmpi*), *cuomp*, *cūmpu* | finn *sammakko* frosch.

Szam. JurS. *tamde'* frosch.

OS. *čāmže*, *čāmze*, *tamtek*, *tāmdeä* id.

KamS. *thamnu'd* id.

Az ugor alapszó *sāmpa* lehetett, melyből csak a *sām-* rész egyezik meg a szamojéd szavakbeli *tam*-mal. Uráli tő *šam*.

92. Ugor (magy. *szű*; lpS. *suoksa*; mdv. *suks* stb.) MUSz. 314. lap.

Szam. JurS. *tuhu* made, *tu* wurm (in faulen fischen).

JenS. *tubo* wurm.

OS. *tuk*, *tūk*, *čuk*, *cuk* id. | KamS. *thū'* id.

Ugor alapalak *suva*, szamojéd *tuva* vagy *tuba*. Ez utóbbit a JenS. tartotta fönn. Az OS. *tuk* stb., a JurS. *tuhu*, a KamS. *thū'*

(ered. *tuk* helyett) ennek *k* kicsinyítővel való továbbképzése. Ez a *k* a JurS.-ban *h*-vá gyengült, a KamS.-ban pedig aspiratio lett belőle.

93. Ugor. Finn *sari* ton, lehm | észt. *sau* (gen. *sau*e); *saua*, *sari* id. | liv *säv*, *sai* id.

lpK. *savv*, *šavv* id.

mdv. *šovoŋ* | mdvM. *sovin* ton, lehm.

cser; *šon*, *šun*, *sun* id.

zürj. *šoj* | votj. *šuj* id.

vogK. *suł* id.

Szam. JurS. *saed* lehm.

TavS. *satu* id.; *satulā*, *sadubala* lehmig.

OS. *sö*, *süe*, *sū* lehm, ton | JenS. *tobo* thon.

Legteljesebb szamojéd alak a JenS. *tobo*, melyből a többi szam. alakok is magyarázhatók. Közös uráli alapszó *šava*, **sava* lehetett.

94. Ugor: osztIrt. *seu* | osztS. *sawa*, *sowa* | osztB. *suve*t stab, stock.

vog. *su*, *sū* id. | vogK. *sav* gebüsch, stock.

finn *sauva* stab, stock | észt. *sau* (gen. *saua*, *sarva*) id. | liv *sova* stock, knüttel, speichen am rade.

cser. *šove* rute, gerte | mdv. *čov* stab.

Szam. JurS. *teb*, *tieb*, *tieb* stöckchen.

OS. *tibe*, *tipe*, *tib*, *tib*, *čibä* id. | KamS. *lapsu* id.

Uráli közös tö: *šap*-, *šab*-. A lapp *säbbe*, lpF. *soabbe* «stab» szó alig tartozik ide, mert ez a lpK. dialektus tanúsága szerint ered. *sömpē* helyett való (lpK. *sio,mpe*, *suo,mp* stock, stab.) Ez pedig Ahlquist szerint (Kulturord 126.) inkább a finn *sompa*-val egyezik meg.

95. Ugor (magy. *savanyú*; mdv. *šapama* sauer; zürj. *šom* sauerartig, säuerung; osztB. *šum* sauer werden stb.) MUSZ. 332. l.

Szam. JurS. *tibeai*, *tibei* C. sauer, verfault; *tiviej* B. *savanyú*; *tibej* R. gefault; — *time*- R. faulen; *tīmea*-, *tīmie*- C. zu faulen anfangen, sauer werden; *tīmdīe*- sauer machen.

TavS. *tinea* sauer, verfault; *tīmi*- sauer werden, verfaulen; *tīmti*- sauer machen.

JenS. *tibā* sauer | *saibe* id.; *tīme*- sauer werden | *saibe*- id.; *tīddi*- sauer machen | *saete*- id.

OS. *temba*, *tembal*, *tēmba*, *termba* sauer.

KamS. *thebi* verfault.

Ugor tőalak *saba*, szamojéd **tibe*-, *tīve*- stb. A JurS. *tīmea*-, TavS. *tīmi*-, JenS. *tīme*- igék *tībmea*- v. *tīvmea*- stb. alakok helyett valók. Az -m a rendes valamivé válást jelentő igeképző.

96. Ugor (magy. szár-ad-, szár-aszt. szár-az; osztj. sör, vog. sur stb.) MUSz. 279. l.

Szam. JurS. *tira-baei trocken*; *tira-, tirañu-, tirana- trocken*, trocken werden; *tirästā- trocken machen*; — *tōra, tōrik seicht*.

TavS. *tera, tera'ku seicht*; *teramua seicht* werden.

KamS. *thurzuga seicht*.

Ugor alapszó *sara-*, a szamojéd *tara*, uráli közös *ðara*.

97. Ugor (magy. szárny; mdv. *šuru* ästig; lp. *suorge ramus*; stb.) MUSz. 280. l.

Szam. JurS. *tora flosse*; *steuerruder*; *tora-ku id. dim.*

TavS. *tuaru, tuaru flosse*.

JenS. *tuala, tuara id.*

Jelentés szerint igen könnyen összegyeztethető a *szárny*, *ág és flosse*. Ez utóbbiból a JurS.-ban «*steuerruder*» jelentés is fejlődött.

98. Ugor (magy. szőr; cser. *šar pilus equinus*; vog. *sājr*, vogK. *šar szőr stb.*) MUSz. 312. l.

Szam. JurS. *tar körperhaar od. feder (ein)*; *tarte id. (viel)* R.; *tar, tabor haar, kleine feder C.*

TavS. *tar' haar*; *tarafantea haarig*.

JenS. *to', toľo', to', tođae id.*

OS. *tar, tare wolle*; *taril, tarel haarig*.

KamS. *ther haar, wolle*; *therzevi haarig*.

A JenS. *tō', toľo'* ered. *tor-, toro-ból* alakult.

HALÁSZ IGNÁ CZ.

Gabelentz a latin és görög nyelv tanításáról. Érdekes, hogy az orientálista G. mily lelkes híve a klasszikus kor tanításának. «A mi klasszikus képzésünk azon ellenzőinek — mondja előszavában, — kik arra támaszkodnak, hogy a gimnázium éppen főtárgyaiban sokszor mily kevésbé vonzó hatású, fájdalom, eleddig színleg igazságuk van. Ezt a látszatot el kell tőlük venni; be kell bizonyítani, hogy a látszólag legszárazabb tudomány valójában a legelevenebbek s legvonzóbbak egyike. Hogy mi volt a görög-római ó-kor a mi tudományos, művészeti és állami észjárásunkra nézve, abból száz reformer sem alkuszik le egy betűt sem. A philologusok feladata őket végkép elnémitani. Ha sikerül nekik a nyelvtanítást az értelem és ízlés iskolájává tenni, akkor föl fogják ébresztetni az ízlést és értelmet a nyelvtanulmányok iránt is.»

KALMÁR ELEK.

Idegen szók írása.

«Következetesség.»

Bevezetés 279. l. — Akadémiai szabályok elemzése 279—281. l. — Kik milyen irányt követnek 281—282. l. — A három irány elvei 283—290. l. (a egyes írásuk 283—284. l. — idegen irány 284—287. l. — nemzeti irány 287—290. l.) — Idegen betűk 290—393. l. — Eredeti írás megtartása 293—294. l. — Apró ellenvetések 294—295. l. — Betejezés 296—297. l.

Simonyi Zsigmond az akadémiai helyesírás revíziójára javaslatokat terjesztett elő s ezek közül egyik az idegen szók írását érinti és azt ajánlja, hogy ezeket — néhány igen ritka műszón kívül — mind magyaros ejtésünk szerint lehessen írni. Minthogy ezáltal a régóta vitatott kérdés ismét napirendre került, közlöm itt csekély változtatással azt a dolgozatomat, melyet 1888-ban írtam meg s fel is olvastam a Philologiai társaságban.¹⁾

E kérdésben újabb időben három párt alakult, melyek egyike világos elvül vallja, hogy az idegen szót idegenül, eredeti alakjában, másika meg, hogy mindent magyarosan ír, harmadika pedig, hogy a közhasználatban levőket magyarosan, a többit idegenül írja. De a következetlenség mindenik részről akkora, hogy azért mégis csak egy párt van — zagyva-párt.

A zavar táplálója, bár nem egyedül, de azért jórészt maga az Akadémia. És pedig legfőképp azzal a szabályával, hogy megengedi a meghonosodott szavak magyaros írását és nem ad irányelvet, hogy mit tartsunk meghonosodott szónak. S innen fakad minden zavar és következetlenség. Melyik szó idegen, melyik meghonosodott? Egy-egy szót egyik idegennek, másik meghonosodottnak tart, sőt egy és ugyanazon ember is most ilyennek, most meg olyannak érzi azt. E bizonytalanság mellett csak természetes, hogy az első, ki e szabályoknak áldozatul esik és következetlenségekbe keveri magát, — épen az Akadémia.

Vegyük csak rendre és taglaljuk elveit és eljárását.

14. §.²⁾ «A latin szókat s neveket és általában a latin betűrend-

¹⁾ Akkoriban napirendre is került a kérdés és két felolvasás és egy más czikk indult ki épen ezen felolvasásból, dr. Fialowskyé, ki határozott javaslatot is nyújtott be a társasághoz, (l. Egyet. Phil. Közl. 1889. 537—550. és 407. l.), dr. Pruzsinszkyé (u. o. 561—569.) — végül Duka Tivadaré (Vas. Ujság, 1889. 275. l.).

²⁾ A magyar helyesírás elvei és szabályai. Újabbán átvizsgálva kiadta a Magyar Tudományos Akadémia. Harmadik változatlan kiadás. Budapest. 1884.

szer szerint írt szokat és neveket leghelyesebb úgy írunk, a mint az illető népek saját nyelvökben írták és írják; pl. *ratio, circulus vitiosus, progressista, socialista*».

Ebben annyi érdekes, hogy a két utolsó szót az *illető nép saját nyelvében* sehoggy sem írta, lévén ezek a latin nyelvnek holt korában képzett szavak.

U. o. «A latinul, vagy a latin írásmódtól kevésbé eltérően írott főszók véghangját ragozás, vagy képzés esetében a magyar kiejtés szerint írjuk le; pl. *Cicero: Cicerót . . . , socialisták, moderadók, progressisták*».

Tehát itt az első engedmény a kiejtésnek.

15. §. «A régi görög szók és nevek írása némi nehézséggel jár; mert a latin betűrendszer nem meríti ki a görög nyelvnek minden szóhangját. De minthogy a görög és latin nyelv minden szóhangjának értékét teljes bizonyossággal úgy sem határozhatjuk meg; minthogy továbbá némely hangot a latin származású nyelvek is különbözően ejtenek, s a mai görög kiejtés sem biztos útmutató: legezélszerűbbnek tartjuk *egészen* úgy írni a görög szokat és neveket, a mint a rómaiak írták saját betűikkel, jelesül: *ai = ae; oi = oe; v = y* vagy a magyar *ü* [szükségtelen engedmény!], *x* magas önhangzók előtt = *c* [talán azért, mert ezt az egyet bizonyosan tudjuk, hogy a görögök nem így ejtették], *egyebütt = k* [a latinok is «egészen» így írták?]; *φ = ph; χ = ch; ψ = ps; σ = s*; stb.; például: *oekonomia, akadémia, encyclopaedia, philosophia, physika, katholikus, Sophokles, Pythagoras, Psyche, Zeus, scytha, hymnus* stb». [Hát a *θ ξ* hol maradt?]

Tehát: 1. nem tudjuk, mily értéket kell tulajdonítanunk az *ai χ φ* és más betűknek, vagyis nem tudjuk pontosan, hogyan ejtették ki a görögök e betűket; 2. azt sem tudjuk, hogy a rómaiak hogy ejtették ki a maguk *ae oe ch ph* betűit. Ennélfogva az Akadémia az egyik bizonytalan helyébe teszi a másik bizonytalant. S azt kívánja, hogy mivel a mai latin származású nyelvek másokkal semmit sem törődve, egymástól eltérően ejtik ki a görög szók hangjait; s mivel az új görög sem ejti azokat úgy többé, mint az ősök, hanem halad a maga útján: tegyünk mi magyarok változatosság kedvéért kivételt és megvetve saját honi betűrendszerünket (mintha csak honi iparczikk volna) folyamodjunk a jó öreg latin nyelvhez és vegyük át annak biztosan nem is ismert olvasását és írását! És e szabálynak megvilágítására azt tanítja a magyar tudós társaság, hogy a latin *encyclopaedia* és *academia* «egészen» latinosan *encyklopaedia, akadémia* volna!

16. §. «Az ó és részben az új szlávok, héberek, arabok s az arab írásmódot követő mohamedán tatárok és persák, továbbá a mongol, mandsu stb. stb. népek és a szanszkrit nyelv szavait, — különösen pedig a történeti és földrajzi neveket — magyar kiejtés szerint írjuk; pl. *czár, zsivió . . . Ahmed . . . pasa. bagcse . . . Sina (China)* stb. — De azon ázsiai, afrikai, amerikai és ausztráliai nevek, a melyeket latin betűvel író európai népektől veszünk át, ezek módja szerint iratnak: *Bombay, Cayenne, Saint Louis* stb.

Ez, magában véve, még csak megjárná, ámbár a földrajzi tanár a megmondhatója, mennyi zavar származik belőle.

17. §. «A meghonosodott idegen keresztneveket, továbbá az olyan

műszókat, a melyeknek megfelelők a magyarban vagy nincsenek, vagy a melyeket ilyenek mellett is használunk, kivált ha magyarosan ejtjük, magyarosan szoktuk írni; pl. *József, Zsigmond, Sándor; Róma, Lapce, Nápoly, Drezda, Páris v. Párizs, Konstantinápoly, Velence, Egyiptom, Ázsia; szláv, orosz, spanyol, francia; márczius, október; kritika, patika, fináncz, taksa, áspis, káptalan, oltár, rózsza, zsálya, mázsza, próza, poézis, kristály* stb.

E szabály először hiányos, másodsor határozatlan, harmadszor következtelen, és pedig magában véve úgy, mint az előbbi czikkekkal szemben. Mert először, szerinte csak a szavaknak következő négy csoportját lehet magyarosan írni: keresztneveket, földirati neveket, hónapokat, műszókat, míg a mindennapi élet szavait vagy nem szabad magyar kiejtés szerint írni, vagy pedig megfedkezük róluk a szabály. Ez a hiány. Másrészt a magyarosan írható műszavakat előbb szűk körre szorítja («a melyeknek megfelelők a magyarban nincsenek»), azután egy engedménnyel valamennyi műsót mind közéjük sorolja («vagy a melyeket ilyenek [magyarok] mellett is használunk»), majd meg ismét megszorításokat tesz, hogy «kivált ha magyarosan ejtjük» azokat. Ez a határozatlanság. Végül míg a szabály a műszavak mellől kizárja a közönséges élet szavait, a példák között *rózsát, finánczot és patikát* is olvasunk s viszont a 15. §-ban, a hol (minden műszóról itt, a 17. §-ban, lévén szó) nem műszavak vannak elsorolva, ott áll az *encyklopaedia, hymnus*, a 14. §-ban pedig *circulus vitiosus*. Vagy ezek nem volnának meghonosúlva annak daczára sem, hogy magyar szóval nem tudjuk pótolni? Ez a következtelenségek következtelensége. S hogy, — ha nem szabályt — legalább még egy pár épületes példát nyújtson a meghonosult és teljesen idegen szavak megkülönböztetésére, a *kritikát, poézist* meghonosult szavaknak tekintí, de a *szittya és katolikus* szerinte még nem honosultak meg. 900 éven át a magyaroknak milliárdjai hiába mondták el életükben legalább egyszer magukról, hogy katolikusok: az Akadémia vallásuk nevét még mindig futó idegennek nézi.

Szóval, nagyobb határozatlanságot és következtelenséget az idegen és honos szavak megkülönböztetésében akarva sem tanúsíthatnánk, mint az Akadémia e három rövidke szakaszban.

S az Akadémia folyóiratai és kiadványai ép úgy hemzsegek a legnagyobb önkény szerint megkülönböztetett honos és hontalan szavaktól, mint e szabályzat. Csak egy van üdvös és reális eredmény, a mit e szabályzat idevágó szakaszaiból konstatálhatunk: hogy elvben az Akadémia elismeri és megengedi az idegen szavak magyaros írását; még a műszavakét is, melyek legtovább szoktak idegenek maradni nyelvérzékünk előtt. Hogy aztán önmagához következtelen, az többi elveinek természetéből származik.

Az Akadémia elveit követik (nagyon természetesen) az iskolai nyelvtanok. Simonyi ugyan sem kisebb, sem rendszeres nyelvtanában nem szól az idegen szók írásáról, de a többi, pl. Szinnyi (Rendszeres magyar nyelvtan 17. l.) egészen, jórészt még példáiban is az Akadémia után indul, úgyszintén Ihász (Magyar nyelvtan 10—11. l.), de ő már azt is kiteszi, hogy «Az idegen szókat a kiejtésökné legmegfelelőbb magyar kiejtés szerint írni újabban általánossá vált, csak a következtességet ne téveszszük soha szem elől. A latin ábéczés népek szavait is

írhatjuk magyarul, ha közhasználatban vannak, pl. *próza, poézis, filozofia, fizika, civilizáció, telegraf* stb.» Itt is az a kifejezés, hogy «ha közhasználatban vannak» teljes féktelenségében hagyja a habozását.

Ennyivel aztán véget is ér az Akadémia tekintélyének országa. Az állam és a törvényhozás nem követi őt, mert azzal az engedelmeivel, hogy a meghonosodott idegen szavakat magyarul írhatjuk, sohasem él, s még a minisztert és miniszteriumot is *minister*-nek és *minis-terium*-nak írja. A *Nyelvőr* pedig (különbön akadémiai folyóirat), kire méltán függesztvék minden habozónak szemei, egészen cikkíróinak tetszésére bízta e tekintetben a helyesírást. Ámbár különben elméletileg szintén a magyaros írásmódnak a híve. A többi folyóiratok legnagyobb részt szintén cikkíróik írását közlik. A «*Természettudományi Közlöny*» és általában a reális tudományokkal foglalkozó folyóiratok a magyaros íráshoz ragaszkodnak.

A lapok közül még a *Nemzet* sem respektálja az Akadémiát, hanem 1891. márcz. 6. óta, nyílt cikkel okolván meg lépését, a magyaros íráshoz szegődött, azelőtt pedig — szintén nem respektálta az Akadémiát. A latin és görög szavaknak minden hangját (a *k-t* is) mindenütt latinosan; a többi nyelvek szavait szintén mind idegenül írta, s az egészen idegen és a meghonosodott szavak közt majdnem semmi különbséget nem tett. — A többi napilap, első sorban a *Budapesti Hírlap*, mely legtöbbet foglalkozott helyesírási kérdésekkel, azután a *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Fővárosi Lapok* és általában minden hírlap a magyaros írást követi. Úgyisint az önálló művek írói közül csak az Akadémiához, vagy a kormányhoz közel álló írók, azok sem mindnyájan tartják magukat az idegenes betűrendszerhez; a többi mind a magyar kiejtés szerint való írásnak híve, sőt ez írásmód még az iskolai könyvekben is jelentékeny tért hódított el az idegentől. Ugyhogy nincs mit haboznunk annak a konstataálásában, hogy *napjainkban már az írói nép túlnyomó nagy része a nemzeties írást fogadta el.*

Hogy e módszer mégsem bírt még általános és kizárólagos használatba jutni, annak oka egy részt a konzervatív idegen párt tekintélyében, más részt az épen e párt tekintélye által főképp az iskola útján gyakorolt presszióban rejlik.

Azonban itt az ideje, hogy a kérdés elvégre belső okok alapján is dülőre vitessék s az Akadémia újra döntsön — nem ez írásmód sorsa fölött, az már nem függ tételes törvénytől, fentartja a természetes törvény, az élet, — hanem a fölött, hogy tovább is el akarja-e magát szigetelni, vagy csatlakozik a nemzet egészéhez. Azért vessünk szímet az említett *három irány elveivel* s vizsgáljuk meg, melyik egyezik meg legjobban a magyar nyelv természetével és érdekeivel. Az győzzön aztán.

De minthogy a nyelv természete s méginkább érdeke igen tág fogalom, jónak látom hangsúlyozni azt is, hogy egyöntetű, egységes írásra kell törekednünk, vagyis, hogy egy szót csak egyféleképp lehessen magyarul írni, nem pedig két-háromféleképen, kinek-kinek tetszése, vagy tudománya szerint. Kell továbbá, hogy ez az egységes írás könnyű elven alapuljon, melyet bővebb nyelvtani vagy idegen nyelvi ismeretek nélkül is minden írni tudó magyar ember egyszerűen alkalmazhasson s ne legyen szüksége írás közben semmiféle fontolgatásra. Az *író*t a *gondolat* foglalja el, nem a betűvetés, és nem szabad a *gondolat folyékony menetét*

helyesírási elmékedésekkel akasztgatni meg, különben mindössze annyit írunk el, hogy az író — nem törődik szabályainkkal.

Ez a négy szempont vezessen tehát a helyes írásmód megállapításában: nyelvünk természetére, érdeke, egyöntetűség (következetesség) és könnyűség. És most lássuk az irányokat.

A vegyes írásuk főelve, mint említettem, az, hogy a meghonosodott szavakat magyarosan írják, a meg nem honosodottakat, közhasználatba nem jutottakat pedig eredeti írásuk szerint. Mit tartsunk magyarrá lett, meghonosodott szónak?

Némelyek azt mondják, hogy azt a szót kell tekintenünk meghonosultnak, legalább honosodónak, melynek kiejtése már mutatja a magyarosság hatását. Ezzel a kriteriummal az idegenszerűen írók elveinél fogok foglalkozni. De lehetne tán azt is mondani, hogy meghonosult szó az, a melyet magyarral nem pótolhatunk.

Minden új találmány, eszme vagy intézmény, a mely idegen földről jön hozzánk, idegen névével együtt jön, s csak a legritkább esetekben van rá magunknak is azonnal találó szavunk. Meghonosodott már az az idegen szó használata első napjában? Vagy, más esetet véve föl, mi-helyt valaki egy idegen szónak nem tudja megfelelőjét a magyarban eltalálni, azonnal meghonosultnak jelentsük ki azt a szót? Hiszen a legtöbb idegen szóval úgy vagyunk, hogy egy ember tudja magyarral pótolni, más pedig nem. S éppen az ily pótolhatatlan szavakon szoktuk legjobban érezni az idegenséget, nemhogy azokat tartsuk meghonosultaknak: *«phonograph», «analógia», «scrutin de liste», «paralysalni»*. Míg megfordítva oly szavaink is vannak, melyeket könnyen tudnánk más magyar szóval helyettesíteni, s még sem vonhatja senki kétségbe meghonosultságukat. A *pásztor*, (latin *pastor*) helyett *nyájőr*, *juhász*, *kanász*, *kondás*, *csordás*, *gulyás*, *csósz* stb., mindenik a maga helyén biztosan használható, s ki mondhatná mégis, hogy e szó nem lett egészen magyarrá?

Világos, hogy azzal, hogy pótolhatjuk-e a szót magyarban vagy nem, épen nem vontuk meg a határt a meghonosult és meg nem honosult szavak között.

Talán jobb lesz, ha hozzáteszszük, hogy meghonosult a szó, ha már rég van használatban. De hát, egy-két szó kivételével, a legtöbbről ki tudhatja nyelvészeken kívül, hogy mióta élünk velők? Minden író, nyelvtörténethúvár nem lehet, s a régiség maga is nagyon relatív, határozatlan fogalom. 10, 50, vagy 100 év múlva tekintsük réginek a szót? Számon tartsuk ez alap érdekében a szavak korát, s teszem a 9 éves szót még idegenül, de 10 esztendő korában már magyarosan írjuk? Más választás nincs, mint vagy ilyenféle megegyezést hozni létre, vagy pedig mindenkinek saját tetszésére, szeszélyére bízni, hogy mikor tartsa a szót elég réginek.

Ép így relatív fogalomra építenénk, ha a közhasználatot vennők a meghonosultság alapjául. Még az sem tisztázott dolog, hogy mit kell érteni közhasználat alatt: az egész nemzet használatát-e, vagy csak egyes szakkörökét. A szakkörök használata nem közhasználat, a nem szakemberre vagy új szakfőfira nézve még mindenik ily szó új idegen szó marad, a nemzet pedig teljes egészében vajmi kevés idegen szót használ. Még úgy is határozatlan maradna a megállapítás, ha azt mon-

danók, hogy tekintsük általában a művelt osztályok használatát közhasználatnak. Ezek között sincs egység, s hányszor nem esik meg, hogy én már annyit hallottam és használtam egy szót, hogy egé-zen meghonosultnak, közhasználatúnak tartom, míg más nem is ismeri azt, s mikor először hallja, teljesen új idegen szónak kell találnia, s annak tartja mindaddig, míg, hosszas személyes használat után, maga is hozzá nem szokik. Honnan tudjam én már most, hogy azokból az idegen szavakból, melyeket én sűrűn használok, melyiket ismeri már minden, vagy legalább majd minden művelt ember? Nem lehet sem megállapítani, hogy mi a közhasználatú, meghonosodott szó, sem megegyezést hozni létre, hogy mit tartsunk annak. Hogy meghonosultnak érezzünk és higyük valamely szót, az teljesen a személyes használattól s ennek kapcsán a személyes ízléstől és tapintattól függ; ezt pedig a maga különféleségeivel általános, egységes eljárásra célzó szabályok alapjául tenni képtelenség.

S hogy mire visz ez a szabadjára eresztett izlés meg tapintat, mutatják a mai állapotok. Nem tudunk megegyezésre jutni számos szó meghonosultsága felől, s ugyanazon irányhoz ragaszkodó emberek közül is egyik ilyen, másik olyan felfogást követ; más részt meg írunk *katholikust*, *technikát* *codezet* és számtalan egyébbet, ahol kétség sem lehet a felől, hogy századok óta sűrűn használt és semmi mással nem pótolható szavakkal van dolgunk; míg megfordítva, sokkal jelentéktelenebb szókat, sokszor magyarral nagyon könnyen pótolhatókat, magyarosan írunk, tehát meghonosultaknak, az előbbiekkal szemben közhasználatban levőknek tüntetünk fel, mint *poézis*, *katasztrófa* stb.

Főokuk e hibáknak abban gyökerezik, hogy az iskolából azt az elvet hozzuk magunkkal, hogy az idegen szót másképp kell írni, mint a magyart, s mihelyt egy szó idegenszerűnek érzik előttünk, azonnal idegenül írjuk azt, de nem érünk rá a közhasználat felől elmélkedni. Ehhez járul, hogy a nehezebb helyesírású görög, francia, vagy bármiféle szók helyesírását vajmi hamar elfeledjük, s ha mégis idegenszerűen írunk, természetesen jól elhibázzuk azt. Főleg a görög szavakat legnagyobb ritkaság nem-philologusok műveiben hibátlanul írva találni. Így pl. a görögből latinba jutott *gymnasium* szó, melynek a-ja eredetileg rövid, valóságos Próteuszként nem kevesebb mint nyolcféle alakban rémitgeti az olvasót: *gymnasium* *gymnasium* *gymnazium* *gymnázium* *gymnasium* *gymnasium* *gymnázium* és *gimnázium*. Hallottam ejteni, írva, igaz, nem láttam, így is: *gimázium*. Pedig ez ugyancsak gyökeret vert és meghonosult nálunk; sorra rángatják a miniszterek és segít nekik egész iskolamesterhad, mégsem bírják kitépni a tápláló honi talajból.

Egységet, következetességet tehát a meghonosult szavak elvével nem érünk el, de ezzel még az a kérdés, hogy ez elv követése által a magyar nyelv természetének megfelelően, vagy azzal ellenkezőleg cselekszünk-e, eldöntve nincsen. E végből meg kell vizsgálnunk, hogy mért volna helyes a *meg nem honosult szavak idegenszerű írása*. Ezzel aztán a tisztán idegen, sőt közvetve a tisztán nemzeties írás elvei felett is el fog dőlni az ítélet.

«A nemzetben rejlő egyéni és collectiv erők kibontása és munkára vétele, ez a liberalismus és democratia értelme Magyarországon» (Nemzet).
«Itt 3 idegen szót mondtam. Tudom, érzem, hogy e szavak nem ma-

gyarok; más hangok és más hangcsoportok vannak bennök, máskép ejtem, máskép hangsúlyozom őket, mint a magyar szót, és más betűkkel írva élnek emlékezetemben. Tehát ezeket nem írom úgy, mint a magyar szókat, hanem csak a mely írással emlékezetembe véstem s a mely szerint kiejteni iparkodtam őket, azaz eredeti alakjukban, idegen betűkkel.»

Körülbelül ezek az észrevételek suhannak el tudatosan, vagy öntudatlanul, e szavak szerzőjének s az akadémiai kiadványok íróinak lelke előtt, midőn egy-egy idegen szót vetnek magyar fogalmazás közben papírra. S mindez magában nagyon helyesnek látszik. Tudjuk, érezzük, hogy idegen a szó, tehát írjuk eredeti idegen alakjában.

Csakhogy akkor a nyelvész majd minden szót eredeti alakjában kellene hogy írjon, a művelt embereknek pedig minden osztálya más-más mennyiségű és más-más nyelvű szavakat, a szerint, hogy mennyigondot fordítottak tanításában a nyelvtanra, s mely nyelveket tanult meg; míg az egyszerű, népiskolát végzett ember abba a helyzetbe jutna, hogy egy-egy magyar szót akarna idegen jegyekkel írni, idegennek érezvén ő, mint a Cs. doktor betege, ki orvosától «szemüveget, vagy a mi nyelvünk szerint *ókuláriumot*» kért, minden előtte szokatlan magyar szót is.

«De nem csak azt mondtam én, hogy tudom és érzem, hogy e szók idegenek, hanem azt is, hogy máskép is ejtem és hangsúlyozom mint a magyarokat, és azért írom őket eredeti idegen jegyeikkel»; — ismétli a t. szerző.

Értem. Tehát ön német, francia, angol, olasz, latin, görög, szerb, török, oláh, orosz cseh és tót hangsúlyozás és ejtés szerint mondja idegen szavait és azért írja őket mind — latinosan, — volna jogom mondani, de nem tréfálok, — mind az illető eredeti írás szerint. Szép; de ekkor sok Mezzofantinak kellene lenni Magyarországon, hogy minden nyelvek kiejtését híven megtanulhassa pusztán a végből, hogy magyarul jól beszélhessen! Mert közönséges halandók évekig teszelnek németül és francziául, a nélkül, hogy német és francia beszédjük megszűnt volna magyarosan ropogni. Hát még mikor az anyanyelv magyaros hanghordozásának sodrába verődik egy-egy árva idegen szó! — Vagy így magukban is, próbálja csak meg ezt a néhány egyszerű, de magyarosan továbbragozott idegen szót eredeti hangsúlyával ejteni, *affaire*-ben, *parfum*-mel, *senator*-ok. Hogy tetszik? Lehetetlen, merőben lehetetlen magyar beszédben az eredeti hangsúlyozást megőrizni, s minden efféle törekvés hiábavaló volna. Ha az illető nép fiai hallanák, bizonyynyal azt mondanák rá, hogy az — rájuk nézve van idegenül ejtve.

Másrészt, ha lehet is egy-két nyelvet ejtés szerint is tökéletesen elsajátítani, s ha beleerőltetnők is az idegen hangsúlyt nyelvünkbe (!) — hová jutnánk, ha egyik író a francia, másik a német, harmadik meg egy más nyelv szavait írhatná idegenszerűen, a szerint, hogy melyiket tanulta meg; a többit pedig nem tudván tiszta idegenséggel kiejteni, magyarosan kellene írnia. Mert különben csak önámítás az, hogy eredeti módja szerint ejtjük az idegen szót; önámítás még a latin szavakra nézve is, ha tekintetbe vesszük, hogy minden nemzet anyanyelvének sajátosságai szerint színezi e klasszikus volapüköt még akkor is, ha a legtudományosabb gonddal tanították latinul olvasni.

A hazai idegen nyelvekből vett szavak is csak addig hangzanak

eredetiben, hangsúly szerint még addig sem, — míg az illető nép területén, azt a nyelvet jól beszélő ember használja űket, mihelyt egy kicsit tovább vándorolnak, azonnal egészen magyarokká lesznek. Könnyű bizonyítékot szerezni. A nemzeti színházban oly jól ejtik a francia és angol szókat, mint egy szerb vidéki magyar a szerb szót, ha jól tudja azt a nyelvet. S figyeljük meg, képes-e a színész (tehát oly ember, ki legjobban tudja kormányozni a szótest gyepöljét), képes-e ő is a *fűzött* (ragozott) idegen szóban az eredeti hangsúlyt megőrizni? Tévedés tehát azt hinni, hogy a magyarban idegenül ejtjük az idegen szót: az idegen hangsúly meg nem fér pillanatig sem nyelvünkkel, az idegen hang rontja hanganyagának épségét. Ejtsük mennél hívebben azt az idegen szót, melynek nyelvét jól beszéljük, bizonyítani fogjuk magunkról ezt a tudást és műveltséget (s ez a nemzeti színházi ejtésnek helyes intenciója), de semmivel se fogjuk bizonyítani jobb magyar tudásunkat, sem a magyar nyelv érdekét nem fogjuk mozdítani sem előre, sem hátra. Írni azonban nem magunknak írunk, a mit papírra vetünk, azt nem mi fogjuk kiejteni, s így tudásunk fitogtatására nincs szükség. Az pedig, a ki nem korrekt valamely nyelvben (s hányan nem vagyunk!) meg se kísértse az eredetieskedést, hazug és kártékony fitogtató lesz.

Ha pedig nem ejtjük korrekt idegenséggel az idegen szót, akkor az a kiejtés semmiféle nyelvnek nem sajátja, s így teljesen értéktelen, a mi nyelvünkre pedig mételey. Ezt túrnunk nem szabad. S mi oknál fogva lehetne fontosabb egy ily értéktelen s hazátlan kiejtésnek adni meg a jogot, hogy leirassék, mint nemzeti ejtésünket iratni le? Az az idegen írás már nem is hü, mert az eredeti ejtést ábrázolja, nem azt, a mit tényleg leolvasunk róla, ha a magyar ejtést kerüljük is.

«Jól van; engedjük meg, hogy mindent tisztán idegenül ejteni nem lehet, rosszúl pedig nem szabad, vagy legalább is nem érdemes. Szívesen ejtjük magyarosan akár a latin, akár a francia szót, de mégis csak barbarizmus volna e miatt az eredeti írást, melynek alakjával a szó emlékezetünkben él, elhagyni. Vérig sértené nyelvérzékünket, ha a nyugati s és c helyett sz-et és cz-t használva a *iurisprudentiát* *júriszprudenciának* írának.

Ezt a kifogást tartja a nemzeties írás minden ellenfele vagy megszorítója legerősebbnek, s ez a legérzékenyebb ok, mely miatt a magyar írás nehezen terjedhet. Pedig egyúttal ez a legértéktelenebb és legkárosabb is. Mert elismerem én, hogy bántó dolog, néha pedig nevetséges is látni, mivé lomposodik, vagy mivé zsugorodik össze az idegen szó minálunk. De hát tehetünk mi íródeákok arról, hogy az *eau de Cologne*-ből magyar szájban *otkolon* lesz, a *praeses* pedig előttünk *prézes*?

Sőt épen ez az irtózás mutatja legjobban, mily káros befolyással volt már eddig is az idegenszerű írásmód mireánk. Mert mi okozza, hogy úgy felháborodunk a magyaros íráson? súlyosan megsértett magyaros nyelvérzékünk? Korántsem. Hanem épen az illető idegen nyelvbeli nyelvérzékünk; mely ez esetben erősebb a nemzetinél és saját anyanyelvünk mélyébe is betolakodik. Barbarizmusról itt csakis az illető idegen nyelv szempontja szerint lehet szó; nekünk magyaroknak a mi nyelvünk nem barbár és sajátságai nem barbarizmusok.

Hallgatni tehát e kifogásra és miatta maradni meg az idegenszerű

írásmód mellett, annyi volna, mint nemzeti nyelvérzékünknek rovására, ápolni magunkban az idegent, melynek különben kétes valódiságával ép az imént volt alkalmunk megismerkedni. S aztán a *püspök* és *prépost* szó írásán, melyek pedig ép oly «romlást» mutatnak, mint az *otkolon* (eredeti alakjuk *episcopus praepositus*) senkisémm ütközik meg, mert ez alakokhoz már hozzá vagyunk szokva. *) Ép ily kevésbé ütköz-
 nének meg akár mely szónak magyaros írásán, ha gyermekkorunk óta úgy tanítottak volna, hogy magyarban minden hangot a magyar ábécze jegyeivel írjunk le. Ez merőben a szokástól függ. Az akadémiai irány *krajczárt* ír *kreuzar* helyett, mert úgy szokta meg, de *polemisa* és *germanisa*, mert ezeknek magyaros írásához, sajnos, nem szoktatták hozzá. Pedig ezeknek az *á*-ját ép oly kevésbé találja meg az idegen nyelvekben, mint a *krajczár*-ét a *Kreuzer*-ben. Neki nevetséges a «Budapesti Hirlap» *revans*-sát olvasni, ennek pedig az kellemetlen, ha a magyar *á*-t és *é*-t ékezetlenül olvassa a *republicanus delegatus concret* és más hasonló szavakban. Másrészt, aligha merné valaki, még az is, a ki irtózik a *pedagógustól*, *klesztortól*, a *prezentet* *présent*-nek írni; s ugyan mit csinálna, ha valahol azt olvasná, hogy ez meg ez a dolog nem *quadral*, vagy ha Göndör Sándor szavait így látná leírva: «Csinálok én itt mindjárt olyan *spectaculumot*? Pedig ezek épen azért nevetségesek latinosan, — a miért a *kresztor* nevetséges magyarosan írva: mert szokatlanok, azzal a különbséggel mégis, hogy itt már aztán igazán a magyaros nyelvérzék háborítása kelti föl bennünk a nevetséget. Pár évtized múlva bármely idegen szónak eredetis írása ép oly nevetséges lehetne a magyaros íráshoz szokott olvasók előtt, mint ma előttünk e néhány szóé; csak adjuk meg a magyar kiejtésnek a maga jogát, s írjuk saját hangjait saját betűirel.

Tehát nemcsak a meghonosult, de bármely idegen szónak eredetis írása is nyelvünk természete és jelleme ellen elkövetett hiba. Azt a csekély engedményt, mit Fialowsky, s most az Akadémiában Simonyi akar tenni, lényegtelennek s fölöslegesnek tartom. A ritka műszókat (relatív fogalom!) oly tudósok használják, kiket az eredeti alak változása nem fog alterálni, és ha valamelyik műszó a közönség szavává talál válni, mit sohasem tudhatni előre, akkor az így mindenesetre először idegen mezében jelentkeznek s ép oly zavart okozna, sőt még nagyobb, mint a mostani idegen írásu szók. Egyébiránt ily csekély körben lényegtelen a dolog. Fődolog az, hogy az Akadémia is mondja ki, hogy bármely idegen szónak jogosult a nemzetis írása; e mellett tehet megszorításokat, de valószínű, hogy azok csak nyűgök lesznek és mentül kevésbbé fogják tiszteletben tartani.

Ha már most elismerjük a *nemzetis írás* szükségét, a kivitel körül kisebb kérdések merülnek felszínre. Egyik az a nehézség, hogy sok idegen hangra nincsen betűnk. De miért nincs? Könnyű megmondani: azért, mert e hangok maguk is hiányzanak beszédünkben. Ezek hallásunkban valamely rokon hangnak benyomását teszik ránk, és kiejtésünk azon rokon hangokkal pótolja őket. Ily hang a többi közt a német *ch*,

* Hogy e szók hangváltozáson mentek át, az nem tesz különbséget, mert ez attól függ, hogy alkalmas-e a szó hangváltozásra, vagy nem. Némelyik ugyanis alig szenvedhet némi változást, pl. *norma*, *pásztor*.

eu, a francia orrhangok, a rövid á stb. stb. Fentebb már mondtam, hogy az egész nemzetnek e hangok hű kiejtésére törekednie jámbor igyekvés maradna, az írásnak pedig az egész nemzet írásának és ejtésének kell lennie, idegen alakjuk meghagyása tehát annyi volna, mint az idegen ejtést tukmálni az olvasóra s eredeti hanghordozásába idegent csempészni be. Ha ezt nem akarjuk (és ki akarhatná?) e hangokat is úgy kell leírunk, a hogy *mi* halljuk és ejtjük.

Ne mondja senki, hogy ez erőszak a szó írásán. Ha azt az erőszakot megengedjük (pedig kénytelenek vagyunk megengedni), hogy más hangszínezettel, más hangsúlylyal, sőt egészen más hangokkal is *ejtsük* ki a szót: mért ne engednénk meg, s mennyivel volna nagyobb erőszak ezen változott viszonyoknak megfelelően más jegyekkel *írni* is azt? Sokkal nagyobb erőszakot követünk el a szón, midőn pl. így megrövidítve írjuk *concret*, mint akkor, ha a *c* helyett *k*-t írunk. Hanem szabad a szónak kezét-lábát levágni, csak az ingét kíméljük! S ha legalább lehetne azt mindig megkímélni, de ha ragozva van a szó, akkor hiába indul idegen írással, csak magyar betűkön kell végződnie.

S ez még a kisebb tarkaságok közül való; de mit szólunk ahhoz, ha kimondjuk, hogy a görög szót latinosan írjuk, s aztán egyikét-másikát úgy írjuk, hogy az sem a latin, sem a görög, sem a magyar írásnak nem felel meg, hanem — a németnek: *architektonika*; sőt ha vannak szók, melyeket nem írunk magyarosan, de mégis oly alakban, a minőben sehol a világon elő nem fordulnak: *szuverénitás*, francia: *souveraineté*, német: *Souverainität*, olasz: *sorranità*, angol: *sovereignty*, Akadémia: *souverainitas*; *zsurnaliszta*, francia: *journaliste*, német: *Journalist*, angol: *journalist*, olasz: *giornalista*, Akadémia: *journalistu*; ép így: *journalistica*! eleje francia, vége latin! Már, kérem, vagy írunk eredeti írás szerint, vagy magyarosan: de úgy írni, hogy egyik módot se kövessük — az Akadémia tudja, miféle természetes oknál fogva kell! Igaz, ő idegen írást követ, — minden nyelvtől idegent.

Mindezek az apró, de azért elég fontos furcsaságok a legnagyobb könnyűséggel volnának kikerülhetők a nemzeties írás által. Kényelmesen és azért mégis pontosan, hibátlanul írhatnánk le minden idegen szót, csak a fülünkre kellene hallgatni. Nem áll, hogy a tanulni vágyó olvasó, a ki szótárban nézi meg a meg nem értett szó jelentését, ily írásmód mellett nem tudná kikeresni az illető szót. Arról, a ki szótárt forgat, feltehetjük, hogy annyira-mennyire tud az illető idegen nyelven olvasni s tudni fogja, hogy pl. a *zs* francziául vagy *g*-vel vagy *j*-vel van írva s így épen oly könnyen megtalálja a meg nem értett szót, mintha az eredeti írás állana lapjában. Magyar lapok támogatásáért csak a magyar nyelvtant, ne a francziát s ne tegyék 10 francia tanulóknak 1—2 percznyi könnyebbége végett ezer francia-nemtanulóknak egész életére nehezzé a helyesírást.

Attól sem kell félni, hogy a magyaros írás jobban fogja siettetni az idegen szó megtelepedését nálunk. Ha valóban nem bírjuk magyar szóval pótolni, megragad az akár latinosan, akár magyarosan írjuk; ha pedig nem fér össze nyelvérzékünkkel, a magyar betű csöppet sem fogja marasztalni. Sőt azt hiszem, hogy sokszor mintsem magyarosan írjuk és annyira átalakítsuk az idegen szót (pl. *taille*, ruhaderék), inkább megfelelő magyar szó után fogunk gondolkodni. S ez határozott nyere-

ég lesz; míg a mai eljárással, ha eredeti alakjában látjuk a szót, tudjuk ugyan, hogy kellene helyébe magyar, de semmi sem szorít rá, hogy fel is keressük azt elménkben, ha pedig egy más szót már magyarosan írva találunk, az mintegy fölment bennünket azon kötelesség alól, hogy ennek helyébe is keressünk újat, mert hisz az illető már gyökeret vert szónak van jelezve. Az általános idegen írásban minden lépten-nyomon megzökken a szemünk egy-egy idegen libérián, s mindannyiszor nyelvünk «szegénysége» (vagy az illető íróké) jut eszünkbe: az általános nemzeties írás pedig mindent átmagyarosít s keresztülviszi a vérkeresztet a szók között, a mint keresztül ment az napjaink legtöbb nemzetében a különféle népfajok közt. Mikor egy francia nyelvtanárral értekezni akartam az idegen szók írásáról a francziában, megállott és gondolkodni kezdett, melyik is volna idegen szó náluk. Ott minden szó vagy pusztul, vagy francia lesz, s a mi eltérés jelentkezik ez elvtől, az mind hiba számba mehet.

De ha nem is volna egyedül a nemzeti írásmód nyelvünk érdekeinek és természetének megfelelő, még akkor sem kellene okvetlenül ragaszkodnunk az idegenhez. Nem pedig azért, mert még mindig ott vannak a nem latin betűkkel író népek szavai, melyeket így is úgy is saját betűrendszerünkkel levén kénytelenek leírni, azon «erőszakosságokat», melyeket a latin betűs népek szavaiban minden áron ki akar-nánk kerülni, itt mégis kénytelenek volnánk mind elkövetni. S ha ezeknek szavaiban nyelvünk ép úgy, mint az illető nyelvek megtűrik az alakváltoztatást, a többiek is megtűrhetnék. Egyformaság, következetesség kedvéért tehát bátran írhatnók minden különös ok nélkül is valamennyi népek szavait, ha magyar beszédnek részeiként fordulnak elő, magyaros írással.

De úgy tennünk, mint nyelvtudományi fontolgatás nélkül híven követve az Akadémiát, könnyen megesik, hogy teszünk, hogy t. i. még a czirill-betűs nyelvek szavait se írjuk a magunk, hanem a nyugati népek olvasása szerint: *sobránje, Sctozár, sláv* (tehát az ő elveik szerint mégis hibásan, mert az idegen á ékezte van), teljesen megokolatlan, sőt lealacsonyító ránk nézve. Mi, a kik csakhogy bele nem fülünk a környező szláv-tengerbe, kénytelenek vagyunk a németből venni át a szláv szókat, németektől tanulni meg azok ejtését s tőlök kérni kölcsön helyesírásukat, mikor saját nyelvünk hangjai számos szláv szóhangot sokkal jobban fődnek, mint a németekéi.

Ez eljárásnak édes párja a görög szók latinosa írása, a mint az Akadémia javasolja. Ejtsük úgy a görög szót, mint a latinok, mikor az ő nyelvükben nem volt meg pl. a görög ü, a mienkben pedig meg van. Világos, hogy egészszeges eljárás itt is csak az lehet, ha a magyar kiejtés szerint írunk. És pedig nem a latinból vett, hanem egyenest a görögből olvasott kiejtés szerint, vagyis úgy, a mint az iskolában tanuljuk. Ez a kiejtés úgyis (leszámítva a leszámítandókat) a legtudományosabb, tehát a legpontosabb, leghívebb is igyekszik lenni. Így határozta ezt már az iskola-könyvekre nézve az Országos Közoktatási Tanács, ez elvet követi szóban és írásban évek óta a legtöbb történettanár és néhány másféle bölcsészeti író is. Csak arra kell vigyázni, hogy oly hangokat, melyek az iskolai görög olvasásban előfordulnak ugyan, de a magyarban hiány-zanak, ne annyira az eredetihez, mint inkább nyelvünk ejtéséhez híven

írjunk le. Igaz ugyan, hogy sok szó már a latinos olvasás alapján honosult meg nálunk (pl. *arisztokrácia*), de hát azt is az iskola honosította meg. Az iskola hibáját tegye az iskola jóvá. Mi, az utónemzedék, nem tehetünk arról, hogy elődeink addig próbálkoztak mindenféle kivételes állapotokba erőszakolni a görög nyelvet és szavait, míg igazán valóságos nehézségeket támasztottak maguknak és nekünk azoknak olvasása körül. Kötelességünk azonban a helyes utat és saját nyelvünk érdekeit fölismerve, inkább későn mint soha annak védelmére kelni. Az a néhány írás és ejtésbeli különbség, mely ezáltal időre-órára be fog állani, elme-het egy-két átmeneti surlódás számban s nem lesz sokkal nagyobb, mint némely nyelvjárási sajátság, mely irodalmi jogosultságért küzdve itt-ott fölmerül, míg mások üldözik (pl. *ezt látnánk* és *ezt látnók*) s nem lesz nagyobb, mint pl. a *Kína* és *Sína*, a *parlament* és *reglement* olvasása közti különbség, melyeknek elsejét *parlament*-nek, utóbbitát *reglama*-nak ejtjük. Egyelőre tehát írhatná a görög szókat kiki úgy, a hogy ő éppen ejti. Fődolog, hogy a magyaros ejtést tegye papírra.

Itt azonban meg akarom jegyezni úgy a görög, mint más nevekre nézve, hogy írásunknak nem czélja arról uyujtani képet az olvasónak, körülbelül hogyan beszélnek görögül, vagy angolul. Ez az illető nyelvtanok dolga; helyesírási elvnek éppen olyan volna, mint a régibb fordító iskola elve, mely szerint az idegen szólásmódokat és fordulatokat is át kellett venni a magyarba hadd lássa az olvasó, miféle fordulatok szerint alakultak az eredeti író gondolatai. (Pedig éppen akkor lett a fordítás hűtlen, mert azok a fordulatok nem az egyes író, hanem az egész nyelv szellemét rajzolták.) A hűségnek ily túlhajtasáról, jobban mondva ily csalóka hűségről saját nyelvünk érdekében le kell mondanunk. Írásunknak nem lehet czélja azt jelölni meg, hogyan *kellene* az illető szót ejteni, hanem hogy hogyan *lehet* ahhoz hasonlóan mondani magyar hangokkal. Tehát nem az eredeti, hanem a szokott magyar ejtéshez közelebb álló jegyekkel kell az idegen szót leírni.

Azért *néhány idegen betűt*, melyekkel a nemzeties irány követői közül is sokan úgy szoktak élni, mintha a magyar «átírásban» is megmaradhatnának, én nem tartok saját betűrendszerünkhöz illőeknek. E betűk az *y*, *x*, *ch*, *th*, *ä*.

Az *y* a mi betűnk közt is előfordul ugyan az u. n. *jés* hangokban *ty*, *gy*, *ny*, *ly* és — mint magánhangzó — a régi családnevek végén; de idegen szavakban való meghagyása, nem lévén ma szokásunk egy hangot (pl. az *i*-t) két betűvel is jelölni, hibás eltérés volna e szokástól.

Az *x*-et a sietve dolgozó hírlapírók szívesen használják s még az is ajánlaná, hogy sok *sz*-től megkimélnénk vele a szemet, de betűrendszerünkben, melyben annyi kétjegyű mássalhangzó van (*sz*, *cs*, *ty* stb.) idegen volna az oly betű, mely megfordítva egymaga két hangot jelöl. Azonkívül e hangok nem is mindig egyformák, hanem hol *ksz*, hol *ks*, hol meg *gz*-nek hangzanak s ezeket mind egyazon *x*-szel jelölve az olvasást sokszor kétséssé tennénk, mi a legkevésbé sem volna világos betűrendszerünk szellemével megegyező eljárás. Azért csak el vele!

Az *x*-nél még veszedelmesebb a *ch*. Ezt nem is tudjuk könnyen pótolni, magyarosító törekvésünkben sehogysem boldogulva vele, immár négyféle írással teremtetjük meg: *ch*, *h*, *kh*, *k*. A tanult osztály annyira érzi és ejti benne a *h*-t, hogy sértésnek venné, ha a leírásban e betű

mellőzve volna s azért az egész kettős betű leírását szükségesnek tartja: *ch*, vagy pedig a merészebbek írásában: *kh*. Némelyek pedig, — mint a Budapesti Hírlap, — a *kh*-t igen keménynek érezvén, a *ch*-t pedig idegen színe miatt kerülni akarván, az egyszerű *h*-t tartják e kölcsön-hang legalkalmasabb jelölésének. Új, élő példája annak, hogy mennyire árt nyelvünk érdekeinek, mily bizonytalanná teszi olvasásunkat s mennyire elnyomja a magyaros hallást és kiejtést az eredeties írás! Három különféle írásmód és valamennyi hibás, mert a meg nem mételvezett népies nyelvben helyettök mindenütt következetesen pusztá *k*-val találkozunk: *arkangyal* (*archangelus*), *kórus* (*chorus*), *osztrák* (*Ost-Reich*), *kolera* (*cholera*), *árkiszamár* (*archi*-). Azért részemről egyedül a *k*-t tartom helyesnek s legeslegfeljebb ideiglenes engedményképen a *kh*-t megengedhetőnek, de csak megengedhetőnek. Mert a *ch*, nem jelölvén a *c* nálunk *k* hangot, valóban idegen arcz maradna betűink között még akkor is, ha nem rejtene magában azt a nagy veszedelmet, hogy vele tulajdonkép azt föltételezzük az olvasóról, hogy nem a népies, tehát nemzeties *k*-t fogja ejteni, hanem valamelyes *ch*-t, mi nem volna egyéb, mint a magyarban nem létező *ch* hangnak belecsempészése hangrend szerünkbe.*)

Ezzel szemben a *h*-nak írása már maga a tárt kapu, melyet ez idegennek a magyaros *k* teljes kizárása által nyitottunk. Hisz épen azt a hangot hagyjuk ki, melyet a romlatlan magyar hallás egyedül fog fel, s helyébe azt állítjuk, melyet a nép fia elejtene. Ez visszás eljárás, a magyar nyelv természetével egyenest ellenkezik. Azonkívül figyelembe kell venni azt is, hogy egy nyelvnek nemcsak saját egyszerű hangjai, hanem saját hangcsoportjai is vannak. A *ch* sokszor oly mássalhangzók szomszédságában fordul elő, melyek mellett a magyar *h* ki nem ejthető, s ha a *ch* helyében ott *h*-t mondanánk, ez épen olyan idegenszerűsítés volna, mint maga a *ch*, azzal a különbséggel, hogy a lágy *h*-t ez esetekben még fárasztóbb kiejteni, mint a másik kemény hangot. Nem fordul ugyanis elő nálunk a *h* *n* előtt, vagy ha igen (t. i. rag *n*-je előtt), akkor nem ejtjük ki: *csehnek*. Ezt így ejtjük: *csé*-nek egy kissé hosszabb *e*-vel, *h* nélkül. Míg e szóban *technika* a *h* nem rag előtt, hanem a szótest belsejében áll, kihagyni pedig nem lehet, s így vele a magyarban nem létező hangcsoportnak kiejtésére vagyunk kénytelenek erőltetni magunkat. Vannak ugyan olyan szók, melyekben látszólag a nép kiejtésében is *h* van a *ch* helyén, pl. épen a *cseh* szó (Czech), *pléh* *pléhes* (*blech*), *hehel* (*hecheln*), *kelyhes* (*kelch*), de ezek nem német, hanem szláv kölcsönvételek s minden szláv szótárban megtalálhatók. A szláv *h* pedig erősebb fuvásu mint a magyar, tehát elég közel áll a *ch*-hoz, s átvételkor pótolhatja azt a szláv fül számára, de mégsem olyan erős, hogy őt is *k*-nak halljuk. Ezt a kerülő utat nem vette észre a Budapesti Hírlap, midőn ama német szók *ch*-ja helyén a *h*-t irányadó törvénynyé emelte a népiessé nem vált szókra nézve is.

Fialowsky azt mondja, hogy iskolatársai a német leczkéken hol *k*-nak, hol *h*-nak ejtették a *ch*-t s a kettő közt ingadoztak. Nézetem szerint az nem volt ingadozás. Hangejtőképességük a *k*-ra vezette volna

*) A hogy a latin-német *ä*-t becsempészik, a kik *látint*, *akademiát*, *bakteriumot* s más efféléket mondanak.
S. Zs.

őket, de tudták, hogy a tanár úr azt nem fogja helyben hagyni, törekedtek tehát hásítani a hangot, hanem az nem ment oly hamar s egyelőre csak a puszta *h*-t bírták a *k* helyébe tenni, mi tehát éppen nem természetes, hanem erőltetett ejtés volt, s az is nem a magyar beszédben történt, hanem a német leczkéken.

Világos, hogy a német *ch* helyett a magyarban soha *h*-t nem ejtünk, átírásban tehát tovább is ezen hang mellett maradni nem volna jó szolgálat nyelvünk ügyének.

A *kh* természetesen szintén alkotna magyartalan hangsoportokat, jórészt maga is magyartalan, azért helyesnek éppen nem mondható. Keménységével idegen nyelvérzékünket nem elégíti ki teljesen, *h*-jával magyar hallásunkat bántja; de mivel a *k* által a puszta *h* nál közelebb áll valódi kiejtésünkhöz, a *h* által pedig mégis csak jobban eleget tesz most még igen élénk idegenszerű hallásunknak, mint az egyszerű *k*: oly szavakban, melyeknek *h*-ját ma még erősen érezzük (*Rikkárd*) egyelőre alkalmazható volna, mert a magyaros hangfejlődés menetének nem állná annyira útját.

Végül a puszta *k* alkalmazása sem olyan egyszerű, mint az ember gondolná. Hogy nem mindig elégíti ki a halló érzéket, már említettem. Arany János is sokat haboz a *k* és *kh* között, mikor népies költeményében a *Lech* vizét kell leírnia. Hol *Lek*, hol meg *Lekh* vizét ír, próbálva, melyikhez szokhatnék könnyebben szeme és füle. Azt hiszem, egyikkel sem találta el a helyeset, azért nem tudta magát kielégíteni. A *ch*-t ugyanis kétféleképp kell, esetleg háromféleképp lehet átírni: 1. Szó elején mindig, szó végén hosszú hangzó vagy mássalhangzó után, szó közepén mássalhangzó mellett egyszerű, rövid *k*-val: *kolera*, *osztrák*, *arkangyal*. 2. Szó végén rövid hangzó után és szó közepén hangzók között kettős *kk*-t kell írni: *sakk* (*Schach*), *zikker*. Ezek kétségtelen népies ejtésű példák. És valóban sokkal jobban kielégítődik hallásunk, ha így olvaszuk írva: *Lekk*, mint akár így: *Lek*, akár így: *Lekh*; *krakk* jobb mint akár *krak*, akár *krakh*; *Rikkárd* tűrhetőbb, mint *Rikárd* vagy *Rikkárd*. És e szabályt támogatják azon idegen nyelvek is, melyekben *ch* hang nincsen: az olasz, a francia. Lásd: francia *cracq* (*Krach*), olasz: *scacco* (*sakk*, *Schach*). 3. Szó közepén tisztán két hangzó között állhat *kh* is: *ekkhó* v. *ekkhó*, *ekhós szekér* (más példa nincs is rája). Ha talán ez helyesírási szabálynak hosszú volna, rövidebbre fogható: írjunk a *ch* helyett *k*-t, ha ez nem elégíti ki, *kk*-t. *)

*) A *ch* hangra vonatkozó nézetemet bővebben kifejtettem a Nyr. XXI. 537. lapján s azt állítottam, hogy a szláv *ch* kivétel nélkül *h*, a német, latin, görög *ch* pedig *k* lesz a magyarban, s a mikor látszólag az is *h*-vá lett, akkor a szláv nyelvből vettük át a szót. Bizonyítékul Bernolák tót szótárát használtam. Tételemet Szarvas G. a Nyr. XXII. 19. l. kétségbe vonta, főképp mert a tót hatás nyelvünkben igen csekély és új, s ennél fogva a *pléh*, *kehely*, *héhely*, *kohó* származtatását visszavezeti a németre, s példáit megtoldja a szláv-német *czéh*, *téhely*, *pánkoh* (*fánk*), *léllah* és a tiszta német *hóstát*, *tésla*, *sit* és *persely* szókkal, melyekben mint szórványos magyar jelenség a *ch* helyén *h* van, illetőleg semmi hangja sincs.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy ezek közt egy sincs latin vagy görög származású szó, tehát a *tehnika*, *trahóma* és más ilyen szavak írása s ejtése

A *ch*-éhoz hasonló okokból kell kerülni a *th*-t és *ä*-t, melyekkel szintén arra vezetjük észrevétlenül az olvasót, hogy idegen hangot keverjen a magyar beszédbe,

Van azonban eset, mikor az idegen szó *eredeti írását* okvetlenül *helyesnek* tartom. Midőn t. i. egy idegen nép intézményeiről szólva, odaillő szavait oly szándékkal írom eredeti alakjukban, hogy ennyivel is jellemzetesebb legyen előadásom. Mint midőn az etnográfus sziu-indiánjait eredeti nemzeti öltözetükben mutatja be. Így nem lehet kifogás az ellen, ha a római jog írója a római jogfogalmakat és kifejezéseket eredeti alakjukban írja le, ezzel is hivebben tüntetvén fel a képet, melyet a rómaiak az illető fogalomhoz fűztek. Így lehet a *tribunus plebis* latinosan írva, ha római dolgokról foly a szó, így helyes a *genitivus obiectivus* ilyes írása, mikor nyelvtani fogalmat jelöl.

Ez okvetlenül helyes, de nem okvetlenül szükséges. (Még a németek is „*Akkusativ*”-ot írnak). És pedig azon egyszerű okból nem szükséges, mert a nem latin betűs népek szavait úgy sem tudjuk magyarok számára eredeti alakjukban olvashatókká tenni s kénytelenek vagyunk mindent egészen magyarosan írni. Egység kedvéért tehát bátran írhatjuk minden nyelv hasonló szavait bármely körülmények között is magyaros kiejtés szerint. Azonkívül nem is lehet mindenkor czélunk oly nagy jellemzetességre törekedni, hogy a szavak alakját is szükség volna e végből eredetiben megőriznünk. Így pl. a hírlapírók napi érdekű cikkeinek ugyancsak nincs miért ily cím alatt tartani meg az eredeti helyesírást. Mihelyt azonban nem jellemzés a czélom, vagy nem az illető népre vonatkozólag élek a tőle vett fogalmakkal, az eredeti írás szerint való különbségtételnek többé helye nincs. Mihelyt nem a római tribúnusról szólok, az eredeti írás annyi volna, mintha a magyar embert római tógában mutatnám be a világnak.

Más eset, mikor az eredeti írás megmaradhat, a közmondások írása. Ezek csak idézetek. Bármily kedveltek és ismeretesek legyenek, sohasem tekinthetők egyébnek, mint átvett idézeteknek. Helytelen volna tehát a *summum ius summa iniuria* másféle írása, mindamellett, hogy külön e közmondásnak mindegyik szava belejutott nyelvünkbe. Szükséges azonban az ily eredeti írású részeket, akár egész mondatokból, akár csak egyes szókból álljanak is azok, *mindig* idézőjelek közé fogni*) és a ragot kötőjellel írni hozzájuk: a „scrutin de liste”-ről, — ezzel jelölván a dolog idegenségét a többiek között.

A tulajdonneveket, főkép a modern tulajdonneveket sem tartom szükségesnek a magyar ejtés szerint írni. A név nem gazdagítja új foga-

világosan magyartalanságnak bizonyul. S fő dolog, hogy olyan szókat, melyeket nem ejt a nép is már régen *h*-val, ne erőszakoljunk a hírlapirodalomban ilyen hangba. Továbbá nagyon várom, hogy Szarvas G. (ígérete szerint) kifejtsse, hogy mi az oka a kétféle hangalakulásnak, mert az én nézetem szerint el lehet vitatni egy vagy más *h*-s szónak szláv származását, de a *ch*: *h* hangváltozás még sem fog magyar okokból származni, hanem már az eredeti ejtésnek kellett ott másneműnek lenni, mint az általános német *ch*. A részletek tárgyalásába ezúttal nem bocsátkozhatom.

*) Egyszerűbb a hogy az angolok, francziák teszik, az ilyeneket *dült* betűvel nyomtatni.

lommal a magyar fogalmak körét s még annyi szerepe sincs a gondolkodásban mint az idézeteknek, közmondásoknak, mert nincs semmi értelem hozzá fűzve. Azonkívül a név ép oly tulajdona viselőjének, mint a kabátja, kalapja, vagy mondjuk földbirtoka; vele mindaddig, míg embertársai félrevezetésére nem törekszik, bátran élhet úgy, a hogy neki tetszik: senkinek sem áll tehát jogában másképp írni azt a nevet mint ő kívánja. Ejtsük tehát az idegen nevet, a hogy tudjuk, de írjuk úgy, a hogy birtokosától tanultuk; s ne akarjuk a magyar olvasót jobban útba igazítani az idegen név olvasásában, mint egyik-másik ősi írásu magyar névében, vagy mint a hogy az illető nép, melynek fiáról épen olvasunk, azzal tisztában van. Sok név van francziában (*Thiers, Lesseps*), de főleg angolban, melyeket nem a rendes olvasási szabályok szerint kell olvasni, s maguk a francziák és angolok is csak hallásból tanulják meg azok ejtését, vagy pedig nyelvtanban külön szakaszból, mint mi az ősi magyar nevek olvasását. Minek már most ezeknek olvasására jobban megtanítani a magyart, mint a francziát, illetőleg angolt, s minek annyi idegen hang átirásával bibelődni, mikor azoknak semmi értelmök nincs. Ezeket inkább csak olvasni szoktuk, mint beszédben hallani s ha nem magyarul olvasunk, csakugyan beáll az a káros eset, hogy magyaros írás szerint emlékezvén a névre, nem vesszük észre benne a régi ismerőst; földrajzi neveket pedig képtelenek volnánk ily írás után térképen ki-keresni. Ha pedig egy idegen rangnevet is ki akarunk tenni (*szinyor, szir*) vagy nem tudunk lefordítani (*bej, aga*), ezt magyarul vagyis magyar írással és magyar szórendben kell használnunk. Ámbár az angol maga csak így mondja «Sir Charles Russel» vagy «Sir Charles», nekünk így kell: Russel Károly szir, v. Russel szir, v. Károly szir (v. ö. Ernő gróf). Ezt az udvariatlanságot bőven visszafizeti nekünk az angol, mikor ő él magyar névvel és rangezímmel.

A jelentésses köznevek eredetét azonban egészen fölösleges emlékeztünkben tartani. Mi szükség volna tudni, hogy ez meg ez a szó francziából vagy németből lett. Hányan tudják pl. hogy a magyar *példa* szó a német *bild*-nek «torz»-képe? Sőt hányan, hogy a *nép* és *nember* összetett szavak s első részük a *nő*. S ha ebből a fogalomnak, nyelvnek még sincs semmi kára, az idegen szóból sem lesz, ha az ejtés szerinti írás eltünteteti is az eredetnek tudatát lelkünkben. Látni való, hogy ez a kifogás igen csekélységes. Ép ily csekélységes valamennyi más argumentum, s rendszeren nem *magyar* érdekből van felhozva, a mivel az idegen írást megvédi.

Emlegetik pl. hogy a tudomány érdeke épen azt kívánja, hogy a műszók eredeti, «nemzetközi» alakjukban maradjanak, a magyaros írás pedig megszakítja, vagy lazítja azt a csekély kontaktust, mely köztünk és a tudós külföld között fennáll. — Én azt gondolom, hogy inkább a belső értékben és a szintájban legyen a mi tudományunk kontaktusban a külfölddel, mint a helyesírásban. Mert ki olvassa a mi tudós műveinket? Csak magyarok, a kiknek számára magyar helyesírással kell élnünk. Ha pedig külföldiek is olvassák, azoknak meg kellett tanulniok magyarul, s az első, a mit akkor megtanultak — a magyar olvasás és helyesírás volt. És vajjon nincs meg a nemzetközi kapcsolat akkor, midőn a *méter*-t, *kilo*-t, *tragikus*-t, *poézis*-t stbt magyarosan írjuk? Valamint ezen szavainkat minden magyarul megtanult külföldi nemzetközi

szóknak kell, hogy ismerje el, ép úgy fogja a többi is olyanoknak találni, ha magyarosan lesznek is írva. Azonkívül tévedés is azt hinni, hogy a latinos írással közelebb maradunk a nemzetközi íráshoz, mert a francia, s főkép az olasz francziásan s olaszosan írja e szokat, nem pedig latinosan. Mért legyünk mi katolikusabbak a pápánál?

Nemzetközi czélokból tartani meg tehát az idegen írást czéltalan, mert a különbözőség csak megmaradna a francia, olasz stb. s főkép a nem latin betűs népek eltérő írása miatt. Nemzetközi szók vannak, nemzetközi írás nincs.

A történeti hagyományra is téves dolog hivatkozni, mert ez a hagyomány nem is eredeti, nem is régi.

Mi ugyanis egészen más helyzetben vagyunk az idegen szavakkal szemben, mint régiebb eleink a latin szók iránt. Ők t. i. a latint is egészen magyarosan olvasták, tehát az eredeti írással is a magyar ejtést akarták jelölni.

Most pedig nagy különbség van a latin és magyar olvasás között s minden latin szót úgy szokás olvasni, a mint a latin számára írva van, nem pedig mint a magyar írást, mely immár a latintól is, más nyelvektől is nagy mértékben különbözik. Továbbá apáink csak a latin nyelv útján, vagy az életből vették idegen szavaikat s az életből, a latintól függetlenül tanult német, olasz és szláv szokat űk is a magyar ejtés szerint irták s ennél fogva űk is minden idegen szóban a magyar élő ejtést jelölték meg.

A történeti folytonosság tisztelésével és annak ápolásával tehát joggal csak az dicsekedhetik, ki az idegen szokat magyar ejtés szerint írja le. Ez a történeti folytonosság akkor szakadt meg és a hagyományt akkor kezdték feledni és félreértetni, mikor a latin olvasás megszűnt latin szóknak magyar kiejtése lenni; s a félreértés teljes volt már mikor nemcsak az élő nyelv, hanem könyvek és hírlapok útján is kezdtünk idegen szokat fölvenni nyelvünkbe. És ennek a félreértésnek szomorú következménye az a nagy zavar, mely most helyesírásunkat oly beteggé teszi. Semmi sem bizonyítja fényesebben e feledés és félreértés beálltát, mint az a körülmény, hogy tudósainknak ugyancsak nagy fejtörésükbe került kideríteni, mért írjuk mi latin betűrendszerünk daczára a *sch* hangot egyszerű *s*-sel. — Megfelelkezve ugyanis arról, hogy latin olvasásunk most már gyökeresen megváltozott, nem mertünk arra gondolni, hogy valaha latinban is mind *sch*-nek olvastuk azt, a mi egyszerű *s* sel volt írva.

Láttuk tehát, hogy napjainkban, a különben történetileg is tapasztalt helyes érzék föléledtével mind hangosabb lett a szükségérzet az idegen szokat magyar betűrendszerünk jegyeivel írni, s hogy ennél fogva most már az írók legnagyobb része ezt az írásmódot követi. Láttuk továbbá, hogy azok, kik e módot csak megszorítással tartják követhetőnek, a legnagyobb következtelenséget és rendszertelenséget táplálják helyesírásunkban, nem tudván biztos kritériumot állítani fel, melynél fogva a magyarrá lett szokat a többi közt felismerhessük; s láttuk, hogy az egészen magyarrá még nem lett szavak eredeties írása sem bizonyítható okszerűnek sem az idegen ejtés által, mely mindig hibás, sem a szemérmék sérelmével, mely csakis idegenszerű érzékünk sérelme lehet,

sem pedig végre némely hangok hiányával a magyarban, melyeket éppen azért belecsempészni nem is szabad. Ez okoknál fogva nagy hibája az idegenszerű írásnak, hogy nem felel meg élő kiejtésünknek s ezzel szemben az a haszon, mit a szó eredetének föltüntetésében keresnénk nagyon csekély és szükségtelen, még nagyobb hibája az, hogy idegen hangokat csempészvén be, nyelvünk természetének sem felel meg s éppen azért érdekeinek is árt, mert meghamisítja nyelvértékünket, mint ezt a *ch*-nak *h*-val való írása oly flagráns módon bizonyítja; — gyengéje végül, hogy nagyon megnehezíti a hibátlan helyesírást, annyi nemzet írását egyesítvén magában, s hogy szükségkép következtetlenséghez visz, mert a nem latin betűs nyelvek átírásában alkalmazása teljes lehetetlenség.

Ellenben a magyar ejtés szerinti írás e hibák valamennyijétől ment, egyedül egységes, nagyon könnyű és a nem latin betűs nyelvek szavaiban egyenesen kikerülhetetlen, s végre a jól megértett történeti hagyományra is támaszkodhatik, a mennyiben régebben a latinos írás is az élő magyar ejtés képe volt.

Ennélfogva a latin betűs nyelvekből vett idézetek és földrajzi vagy személyi és czímjelentő tulajdonnevek kivételével minden más idegen szót következetesen a magyar betűsor jegyeivel kell írni s a magyarosítást némely írásunkba tolokodni akaró idegen betűre, az y x ch th és ä-re is ki kell terjeszteni.

S a kire a tárgyi okok és a történeti tanulság nem tudnak meggyőzőleg hatni, az nezze meg, mit tettek az ó- és újkor többi népei.

Ismeretes, mennyire átváltoztattak a görögök és rómaiak minden idegen szót, míg teljesen görögös, illetőleg latinos nem lett, még ha tulajdonnév volt is az. Nincs is nálunk se szó, se név, mely *-os*, *-as*, *-us*, *-ius* vagy másféle görögös, illetőleg latinos szótagon ne végződne: *Arminius*, *Vercingetorix*, *Arvíbas*, *Attila* stb. stb. Az olaszok írása mindenki előtt ismeretes: *tipografia*, *Filippo*, *Parigi*. A francziának esze ágában sincs törődni azzal, hogy francziásan utánozva az idegen kiejtést, mennyire tér el tőle s hogy saját ejtésének leírásával mennyire «torzítja» el az eredeti írást: *houssard*, *soutache* (sujtás). Hasonlóképp a komplikáltabb írású angol is saját olvasása szerint írja az idegen szót; úgy hogy az ember csak elálmélkodik, honnan juthatott ennyi példák ellenére hozzánk az a természetellenes idegenszerű írásmód? Honnan? Hát a honnan annyi más jónak és rossznak tudása származik minálunk — a németektől. Csak a németeknél divik ez a tarkaságos szokás és rajtunk kívül csak egyedül önáluk van idegen szók írásának kérdése. Kétségtelen, hogy mi is tőlük tanultuk és vettük át ezt a divatot s világos, hogy az idegen szók eredeties írása német hatás maradványa nálunk, német bélyeg műveltségünkön, vagy nyelvészeti kifejezéssel mondva — *germánizmus*.

Egygyel több ok, hogy tartózkodjunk tőle.

Idegen befolyás ellen védve senki sincs, az sokszor üdvös is. De kötelessége minden népnek, mikor az idegen tanultság alapján már annyira fejlődött, hogy öntudatra ébredhet és annak hatása alól kibontakozhatik, mentül előbb saját lábára állani és az idegen kölcsönök közül csak annyit tartani meg, a mennyi saját egyéniségével is összefér, annak kifejllesztésére hasznos és üdvös marad, de lerázni mindent, a mi

hosszabb idő után is idegen folt maradna rajta. Minthogy pedig az eredetis írás nyelvünk természetével meg nem egyezik, érdekeinek ártott és árt, kötelességünk ez idegen sallangtól mentül előbb megszabadítani magunkat s az egyedül helyes nemzeti íráshoz ragaszkodnunk. Itt az ideje, hogy azok a kevesek is, kik még a régi elvekhez ragaszkodnak, mielőbb csatlakozzanak a jobbhoz, helyesebb és könnyebbhez. Itt az ideje, hogy az Akadémia, a törvényhozás és az állam is, kik eddig helyzetük méltóságánál fogva tartózkodtak egy új s talán kétes értékű áramlattal elragadtatni magukat elvégre belátva, hogy ez az áramlat igaz magyaros érzékből fakadt, de nem túlzás, nem sovinizmus; hogy nyelvünk természetének megfelel; hogy logikailag helyes, gyakorlatilag könnyű, hagyjanak fel eddigi tartózkodásukkal és a «Nemzet» példájára csatlakozván ezen egészséges és a szabad fejlődés útján teljesen megizmosodott irányhoz, szentesítsék azt hozzájárulásukkal, s tegyék általánossá, állandóvá elveit. Tegyék meg ezt mindannyian, mert van eset, mikor a konzervativizmus nem konzervativizmus többé, hanem — maradiság.

KALMÁR ELEK.

Gabelentz mondattani álláspontja. Érdekes, mennyire hozzájárul az iskolai szükség a rendszer kifejtéséhez. G. minden irányban beviszi a mondattani felfogást a nyelvtudományba, de pl. a határozók tanában még éppen azon az állásponton van, melyen a mi Szvorényink állott, hogy t. i. a határozó mondatrészt kifejezzük 1. adverbiumokkal, 2. ragos, vagy névutós, illetőleg előljárós névszókkal, azaz «adverbiumot pótló» kifejezésekkel. 105. l. Míg nálunk már régen úgy szól a tanítás, hogy az adverbium ezen ragos névszók vagy kifejezések megcsontosodása. — Továbbá G. a mondattant nyelvtani synonymikának nevezi (96. l.) azért, mert arra tanít, hogy pl. egy «tárgy» kifejezésére választhatók-e az accusativus és szenvedő alany közt. (Sprwsschft 97. l.) Mi pedig az iskolában jól érezzük, hogy a mondatrészek és mondatfajok fogalmai ép úgy nem élnek az emberi lélekben, mint az esettaniak, s mind a ketten csak eltanult nyelvtani fogalmak. Miután pedig synonymika alatt a lelkünkben élő képek közt való válogatást értjük, vagy nem nevezhetjük a mondattant syn.-nak, vagy pedig egy hosszú igeragozás is megérdemli e nevet, mint egy szónak változatos használata.

Azt is az iskolai rendszer siettetésének tulajdoníthatjuk, hogy — a mit a mondattani alap önként megszült — nálunk a nyelvtani példák már másfél évtized óta előtte járnak a szabálynak, G. pedig még csak úgy szólhat, hogy «vielleicht ist der Versuch schon gewagt worden, in einem Lehrbuche die Beispiele den Regeln vor auszuschicken; es wäre dies ein Schritt in der von mir gemeinten Richtung.» (120. l.)

KALMÁR ELEK.

Ismertetések és bírálatok.

A nyelvtudománynak fő problémáiról.

Dr. Alexander Giesswein: Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft in ihren Beziehungen zur Theologie, Philosophie und Anthropologie. Freiburg im Breisgau, Herder, 1892. VIII és 245 l.

(Magyarul: *Giesswein Sándor: Az összehasonlító nyelvészet fő problémái. Győr, 1890.*)

E munka szerzője két kérdést iparkodik megfejtetni: Lehet-e, hogy valamennyi nyelv *egy* ősnnyelvből fejlődött, vagy kénytelenek vagyunk-e egymástól független több ősnnyelvet föltételezni? (1—139. l.) és: Hogy kell képzelünk a nyelv eredetét s az embernek ősi állapotát? (140—234. l.)

Az első kérdésre a 119. lapon felel: «Az eddigi nyelvészeti anyag elégtelen s alkalmasint ezentúl is elégtelen lesz arra, hogy teljes kényszerűséggel közös eredetűeknek tartsuk az összes nyelveket; semmi esetre sem lehet ebben olyan bizonyosságra jutni, mint pl. az indogermán nyelvek eredeti egységére nézve. Minthogy azonban a nyelvészetnek sikerült soha nem sejtett kapcsolatot és közös eredetet kimutatni olyan nyelvekre nézve, melyek egyenként tekintve egész különböző alakulást mutatnak: okvetetlen meg kell engedni a többi nyelvre nézve is a közös származás lehetőségét» stb. Ezt az én nézetem szerint is meg kell engedni. Ha az angol s a szanszkrit rokonnak bizonyul (s itt az angolnak csak a kiejtésére, nem az írására kell gondolnunk), tehát olyan két nyelv, melyet közvető más nyelvek s irodalmi emlékek nélkül bizonyára senki sem mert volna egymással rokonítani: akkor elgondolhatjuk, hogy ugyanazok a kedvező föltételek hasonló meglepő eredményekhez vezetnének olyan nyelvekre nézve is, melyeknek ma még látszólag semmi közük sincs egymáshoz. — A szerző tüzetesen kifejti, hogy a nyelveknek sem alaki osztályozása, mely szerint elszigetelökre, ragozókra és hajlítókra oszlanak, sem pedig a nyelvcsaládok sze-

rint való genealogikus osztályozás nem bizonyít az összes nyelvek közös eredete ellen: az előbbi azért nem, mert fokozatos fejlődést tüntet föl, egymásba átmenő nyelvallapotokat, nem pedig elkülönített álláspontokat; a másik azért nem, mert hiszen kiváló tudósok rokonítják az indogermán és sémi, az indogermán és ugor, s kivált a sémi s hámi nyelveket, s mindig új rokonító kísérletek merülnek föl, pl. most a baszk és berber nyelvekre nézve. Lehetőségés továbbá, hogy a hangváltozás a jelentésváltozással együtt szétszaggatja s fölismerhetetlenné teszi az eredeti közösséget.

Egész okvetésében Müller Miksára támaszkodik a szerző, s ezt jól is tette, a mennyiben nagyobb közönségre volt tekintettel, mely Müller Miksát még mindig nyelvészeti tekintélynek tartja. Az újabb álláspontnak persze nem felelnek meg az itt alapul vett nézetek, a hangtan is nagyot haladt azóta, úgyhogy ha a művelteknek jobb tudomásuk volna a megváltozott álláspontról, a szerzőnek is ehhez kellett volna alkalmaznia fejtegetéseit s egész más nyomon kellett volna haladnia. Világosabban ki fogom magyarázni magamat.

A nyelvfejlődésnek az a háromfokú létrája, mely szerint a ragozó állapot az elszigetelőt s a hajlító a ragozót föltételezi s csak utána következhetik, újabban több okból megingott:

1. A kínai nyelvet és társait már nem tartjuk olyan eredeti nyelvalakoknak, melyek egészben véve az alaki fejlődésnek leg-
elemibb fokán maradtak volna meg (221). A kínai világosan mutatja a megvolt elő- és utóképzők nyomait, még ha nem is hasonlítjuk össze rokonaival. Az újabb kutatók úgy fogják föl, mint valami teljes egytaguságig elkopott angol nyelvet, mint az analitikus nyelvfejlődésnek netovábbját, a minthogy ezt a két nyelvet, a legszélső nyugatét s a legszélső keletét már sokszor egybevetették (a szerző is 49. l. fönt). Ha már most az elszigetelés nem kezdete a nyelvfejlődésnek, akkor mivolta a megelőző nyelvallapot természetétől függ. Ha pl. az angol nyelv válna egytagúvá, sem a nemről, számról, esetekről nem kellene lemondania, legalább a névmásokban, sem pedig az igék időalakjairól, a mennyiben *ablaut* útján képződnek, s ennélfogva jelentékenyen különbözne a kinaitól. Ez az új fölfogás minden esetre megdönti egyik valóságos oszlopát a hagyományos nézetnek, s ez pusztá föltevéssé gyengül. Általában már ezen újabb fölfogás nélkül is (melyet először Grube Vilmos

fejezett ki határozottan 1881-ben «Die sprachgeschichtliche Stellung des Chinesischen» című tanulmányában), ha ugyan a kínai nyelvet nem mondom tüzetesebben, hanem egyáltalában tanulmányozták volna: rég átlátták volna, hogy az az elszigetelő nyelvállapot korántsem olyan egyszerű valami, hogy abban az állítólagos indogermán gyökér-korszakban minden esetre másforma volt a nyelv mint a mai kínai, s hogy az elszigetelő nyelvállapot még különféle lehetőségeket magában foglal, tehát nem az az óhajtott egység, melyet a nyelvtörténetnek kezdetül akartak feltüntetni. — Csak mellesleg jegyzem meg, hogy elszigetelés és egytagúság még nem mindegy, mert találunk kéttagú gyökereket is, így pl. kevés kivétellel a malájiban, s ilyeneket vesznek föl némelyek az indogermányságban is [Buden az ugarságban is], s ezek ugyanolyan szerepeket vihetnek, mint az egytaguak.

2. Hogy azt a hármas létrát föntarthassuk, minden képzőt és ragot hajdani önálló gyökerekre kellene visszavihetnünk, az igei személyragokat pl. a személynévmásokra, mint szerzőnk is (31. l. lent és 43. l. fönt). Ámde tisztára lehetetlen az egyes 2. személy indogermán ragjait hangtanilag a *tu* vagy *two/e* névmásból megmagyarázni; s még az egyes 1. és 3. személyben is, melyeknek *m* és *t* jelét rendszerint a *mo/e* és *to/e* demonstratív szótökökkel azonosítják, ismét másfajta nehézségek állnak elő: hogy jelölhetik ezek a szótökök éppen az igénél az alanyt, holott különben *soha sem* kerülnek elő nominativusokul? s miért helyezkedik el itt hátul az alany, holott ez beleütközik az indogermán szórend szabályaiba? A sémi és ugor nyelvekben sem lehet kimutatni a személyragoknak névmási eredetét. Hittel, vagy inkább megrögzött balvéleménnyel kerüljük ki a bökkenőket. Egyéb elemzések, a melyet pl. a szerző a latin *amaveram* alakkal próbál (30. 31. l.) s a melyet Curtius a görög *λοθήσομαι*-val kísértett meg (32. fönt), mai álláspontunkon szintén tarthatatlanok. Csak Stolz F. latin hang- és alaktanára és Brugmann K. görög nyelvtanára (Müller Iván kézikönyvében) utalok mint legtömöttebb összefoglalásokra. Ép oly tarthatatlanok ezek, mint a latin *amo*-ban a *k* hang elveszése (30. lent, 103, 112) vagy a magyar *én*-ből az *m*-é (134. lent*) vagy a latin *viginti*-ből a *d*-é (122) és sok más efféle (a latinra nézve még Schweizer-

*) Nem érthetek egyet Simonyival a Magyar Nyelv II. 230. lapján.

Sidler H. nyelvtanára utalok, 1888). Az indogermán névragokra nézve soha sem sikerült még kimutatni az alapul szolgált viszony-
szókat, s az alanyeset s ragja, hogy a mutató *so*-val legyen azonos,
állítólag elvesztette magánhangzóját — mikor? s miféle törvény
szerint? A sémi esetragok — *u i a* — nézetem szerint hangszimbo-
likával szereplő elemek és soha sem voltak külön szók, a minthogy
szerzőnk sem meri állítani (42. l. jegyz. és 50. l. jegyz.). Azt tartom,
nem lehet tagadni, hogy bizonyos hangok már kezdettől fogva a
flexio céljaira szolgáltak.

3. A legújabb indogermán nyelvészet általában eláll attól,
hogy mindent gyökerekre vigyen vissza s hogy ezt tekintse a nyelvi
kutatás céljának. Mi a gyökerük a *vater mutter tochter bruder*
szóknak? Azelőtt úgy magyarázták, hogy védőt, mérőt (formálót,
t. i. a testét), fejt, hordozót jelentenek; *mensch* állítólag a. m.
gondolkodó stb. (ez utóbbi Giessweinnál is 111. l.). Ha most ezek-
ről Kluge szófejtő szótárát megnézi az ember, elcsodálkozik, milyen
keveset tudnak ma a szóknak eredetéről s első jelentéséről — az
előbbi nemzedék dogmatikus bizonykodásaival szemben. Ha a szó-
tőnek megállapíthatjuk indogermán formáját, ezzel meglegszünk
s elintézettnak tartjuk a dolgot, ha nem is fejthetni ki a szónak gyö-
kerét. Hiszen nem is olyan bizonyos, hogy minden elnevezés valami
általános jegyet foglalt magában s valami gyökérből indult ki.
E tekintetben bátorkodtam már a Zeitschr. f. Völkerps. u. Sprachw.
XX. k. 185. lapján komoly kétségeket támasztani. Nem igen lehet
véletlenség, hogy éppen a legközönségesebb tárgyak nevei homá-
lyos eredetűek, és Müller Miksa mondása, hogy a még ismeretlen
gyökerű szavak száma elenyésző csekély, soha sem volt igaz s ma
legkevesebb az, sőt bizvást állíthatjuk, hogy minden nyelvnek leg-
alább negyedrésze ismeretlen gyökerű. Világos, hogy ez a körül-
mény is nagyon megnehezíti a gyökérnyelv fölvételét, sőt még a
jogosultságát is kétséssé teszi.

4. Azonfölül nagyon is fölszines az a hármass osztályozás, mely
a «ragozók» neve alá foglalja a legkülönbözőbb nyelveket, az összes
nyelveknek jóformán kilencz tizedrészét; ez a név igen határozat-
lan s tudományos célra hasznavehetetlen, ha nem szorítjuk meg
pl. az urálaltaji s még legföljebb a dravida nyelvekre. A sémi nyel-
veknek három-mássalhangzós gyökereit nem is lehet kiejteni, itt
tehát gyökér-korszakról alig szólhatunk. Ha pedig az egyes nyel-

vek analogiájára magánhangzókkal ejtjük a gyökeret, akkor már a kínai s a fönt egytagúnak képzelt angol mellett ismét egy harmadik fajta elszigetelésre jutunk s új példát látunk arra, hogy igenis *többféle* elszigetelést képzelhetünk, s ha minden áron ezt tartjuk a legelső foknak, akkor e különféle fajtákból a későbbi nyelvsaládokat úgy származtathatjuk, hogy mindeniknek egy-egy *neki* megfelelő elszigetelés szolgált alapjául. Mert a sémi nyelveknek hangszimbolikáját nem bántanám (mint a szerző 39. s. köv. ll.) s nem magyaráznám mechanikus úton (mint pl. Bickell és Curtiss *Outlines of hebrew grammar*-ja 1877), ámbár a szerző helyesen jegyzi meg, hogy nem szabad minden alakot egyenesen szimbolikusnak tartani s az egyes magánhangzóknak külön-külön jelentést tulajdonítani. A hangszimbolika hiánya az indogermán nyelvtanak szerintem egyik fő ellentéte a sémivel szemben, s az olyan kísérletek, minők Bickelléi, az indogermán nyelvfejllesztésnek alaptalan általánosításai; ilyenekre szerzünk annyival inkább hajlandó, mert barátja a bibliai ősnyelv fölvételének. A szóban forgó háromfokú fejlődésnek éppen attól a mechanikus egymásutánjától idegenkedem határozottan, s olyannak látom, mintha az összes emberfajokat, mert a kicsinyek, serdülők és fölnöttek fokozatain végignőnek, egy vonalba állítanák s a faji sajátságokból semmit sem vennének számba. Ezt részben a szerző is érti s annak a morfológiai különbségnek nem is tulajdonít «szigoruan tudományos értéket» (55. s. köv. ll.), de éppen ezáltal gyengíti a belőle vont következtetéseket. A 12. laptól az 57-ig terjedő egész fejezetet rövidebbre kellett volna fogni a mai állásponttól; Müller Miksa ezeket a fölfogásokat eléggé elterjesztette a legtágabb körökben.

Genealogikus szempontból az indogermán és urálaltaji vagy az indogermán és sémi nyelvek közt némelyektől fölvett rokonságot tudományosan meggyőző erővel alig lehet megokolni, legfőljebb a sémi és hámi rokonságot. A három-mássalhangzós sémi gyökereknek két-mássalhangzósakra való visszavitele igen nagy akadályokba ütközik s eredménye eddigelé ép oly bizonytalan, mint az indogermánságban; mert habár a legújabb indogermanisták a *drem* (δρῶν δραμ), 'fut' és *trem*, 'reszket' igék *em*-jét és a *ves*, 'ruház' és *tres* (τρέω), 'reszket' *es* végzetét elvágják s *dr tr u* gyökeret vesznek föl: ezek csupán elmés elemzések mindaddig, míg ama szóvégeknek jelentését meg nem tudják mondani.

Azonfölül itt is megnehezíti a dolgot az újabb hangtan: ma pl. két indogermán gutturalis hangsort különböztetünk meg, s ezeket a szanszkrit ábécze a tenuisnak két jegyével is megkülönbözteti: *ç* és *k*; vajjon ezek az ugorságban egyenlőkké váltak-e vagy pedig csak az indogermánban keletkeztek? Lehet-e a *ç* és *k* hangokat egyaránt az ugor *k* és *h* megfelelőjének tekinteni, mint a szerző a 135. stb. lapokon teszi? Hát még a sémi *k* és *q* hangokat? Szerzőnk még a szanszkriton belül is összezavarja a két hangot s a 129. lapon törvényellenesen egyeztetni a *çvi*, *çu* „duzzad” és *kup* „forr” igéket, s ha még azonfölül a *kamp* „hajlit” és *cāpa* „ív” szót is összeállítja velük, akkor minden korlát megszűnik mind a más-salhangzókra, mind a magánhangzókra nézve, s bizonyítékul elég volna némi hasonló hangzás valamelyes jelentésbeli egyezéssel. Habozás nélkül egyeztetni (130) a latin *calare* s görög *καλῆν* igét az arab *qāla*-val, melynek gyökere *qvl* s mely szabályosan rövidült **qavala*-ból; bizonyos alakokban meglátszik a *v*, pl. a *qaulun* infinitivusban, tehát kiegészítő része a gyökérnek, míg a latin s görög szóban soha sem volt *v*.

A jelentésre is nagyobb figyelmet kell fordítani, még pedig annnyival többet, minél kevesebbet fordítunk a hangokra. Az indg. *kru* *krev* *krov* gyökeret, — melynek értéke világosan kittünik a szanszk. *kravis* „nyers hús, dög”, *krūrā* „véres, nyers, kegyetlen”, a görög *κρέφας* „hus”, a latin *cruor* *cruentus* *crūdus* (**crovidus*), a szláv *krovī* „vér”, az ófn. *hrāwēr* „roher, ungekocht” szóból, — csak nem lehet az egy latin *crusta* miatt a finn *kuore*-, m. *kéreg* szókkal egyeztetni, vagy megint a görög *κρός* *κρόσταλλος* stb. kedvéért azokkal a sémi szókkal (129, 130), melyek mind csak jeget, hideget, fagyást, merevedést jelentenek. Maga a szerző nagyon helyesen jegyzi meg (138), hogy az ilyen egyeztetések céljára készen előttünk kellene állani az indogermán, sémi és ugor alapnyelvnek, természetesen mind hangra, mind jelentésre nézve, s az indg. ősnyelvből mind a két tekintetben sokat megmondhatunk már. De mindenesetre tapogatózni vagyunk kénytelenek s a legnagyobb tapintattal is alig kerithetünk tudományosan használható anyagot, hanem csak azok hitét erősíthetjük meg, a kik máris meg vannak győződve az összes nyelvek közös eredetéről. Mégis kíváncsú — ha azt akarjuk, hogy az ilyen rokonítások egészen rossz hírbe ne keveredjenek — hogy a módszer ellen ne vétsünk s min-

dig a modern nyelvtudomány álláspontjára helyezkedjünk. Így pl. az indg. *kap kâp kôp* (capio, κάπη) s a m. *kap-ni* és finn *kaapata* egyeztetése (mely már Lönnrot finn szótárában megvan) nem esik kifogás alá, ámbár ép oly véletlen lehet, mint az 58. 59. lapokon idézett párok; több jelentőséget tulajdoníthatni a magyar *víz*, finn *vete- vede-* és indg. *vod ved ud* szónak (*n* és *r* képzőkkel, ném. *wasser* stb.).

Mindamellett nincs kifogásom egy általános ősnyelv absztrakt lehetősége ellen, hacsak rá nem fogjuk, hogy azonos a héberrel vagy valamely más ismert nyelvvel, — hisz ezt szerzőnk sem akarja (212. s köv.), sőt jól jegyzi meg, hogy a legrégibb nyelveket is ezredévek választják el a nyelvnek legkezdetétől. Az az egy ősnyelv ártatlan föltevés, mely a tudományos kutatást nem zavarja, s mely a szentírás hívőjének, ha az emberi tudásról sem akar lemondani, kíváncsian megnyugvást ad. Még abban sem háborgatom, ha a szerzővel az özönvíz előtti személyek héber nevében az ősnyelvi nevek fordítását látja.

A könyvnek második részében, mely az *ősnyelvvel* s az *embernek őszállapotával* foglalkozik, kevésbé zavar az a körülmény, hogy nem éppen a legújabb nyelvtudományi álláspont érvényesül, mert ez a rész általánosabb természetű s néhány kivető szöfejtés nem ejthet csorbát a fő eredményen. Így pl. igen bizonytalan, hogy a latin *mare*-nak a *mor mer mr* gyökérhez van-e valami köze (218); vö. Kluge szótárában és Heyne M. német szótárában a *Meer* cikket.

A nyelveredetről szóló hypothesiseknek jóformán kimerítő szemléje után a szerző oda jut (208, 211), hogy fő fontosságot nem a hangoknak tulajdonít, melyeknek magyarázatára szorítkoznak ama hypothesisek, hanem az artikuláló és gondolkodó képességre, melyek nélkül a sok hang csak zürzavaros conglomeratum maradt volna. E fölfogástól Steinthal sem áll igen távol, s erre nézve utalhatok a nyelv eredetét tárgyaló könyve 372. lapjára (3. kiadás 1877. — az 1888-i 4. kiad. 248, 355. fönt): »A szólóképesség csak azáltal válik fontossá, hogy az elme keríti hatalmába s fordítja a maga céljaira. Így hát a kérdésnek súlypontja a lélektanba esik.» Ezt szerzőnk saját céljára úgy módosítja vagy élesíti ki, hogy — mert a gondolkodó és artikuláló képesség nem lehet emberi vív-

mány, hanem csak isteni ajándék — a nyelvet mint beszélő képeséget csak a teremtmény adományaként foghatjuk föl, míg a nyelvnek *gyakorlata* az embernek saját szabad munkája. Szerinte nem a hangok kérdése a fő, mert azok sokféleképpen keletkezhetnek, hanem a hangoknak fölhasználása.

Csak két nézetét nem fogadhatom el. Először, a mit többször is kifejez (181, 188, 190, 211), hogy a műveletlen népek nyelve sokszor valóságos műremek, egy jobb kor maradványa, tökéletesebb ősöknek el nem fecsérlett öröksége, — a szerző «tökéletes szerkezetet» tulajdonít nekik, mely csodálatot kelt, mint pl. az eszkimó s grönlandi nyelv. Ezt annyival kevésbé várja az olvasó, minthogy szerzőnk szerint (s ez a másik kifogásom) sem tökéletes, sem tökéletlen nyelvek nincsenek, minthogy eredményeiket tekintve még fokbeli különbség sincs a nyelvek közt, s minthogy a legalaktalanabb nyelvekben is kétértelműség nélkül kifejeződik minden: az állítás, a jelzői viszony, a tér- és időviszonyok stb. (191—194.)

Hisz igaz, hogy sokszor vad népek nyelve is csinos finomságokkal lep meg bennünket; de ha arra ügyelünk, miképpen alakul a főbb mondatbeli viszonyok kifejezése, az állítmányi, tárgyi és jelzői: akkor ritkán van a csodálatra alkalmunk; ellenkezőleg ezen fő viszonyok kifejezésének nyers és hiányos volta sokszor igen furcsa ama finomságok mellett, melyek csak afféle csecsebecsék a szegénynek viskójában. Jeles példa erre a grönlandi nyelv, mely az alanyt nem különbözteti meg határozottan sem a tárgytól, sem a jelzőtől; bővebben ki van ez fejtve Steinthal *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* című könyvében, 1. és 2. kiad. De akármit tart valaki az ősemler tökéletességéről, a nyelvek e mellett semmiképpen sem tanuskodnak; a legfontosabb logikai és nyelvtani kategoriák kifejtése, úgy látszik, elvitathatatlanul a művelt nyelvek érdeme.

Természetesen nem érthetnek egyet a szerzőnek ama másik nézetével sem, mely szerint nincs igazi különbség tökéletes és tökéletlen nyelvek közt. Az idézett Steinthal-féle munkából készített átdolgozásom éppen azt tűzte célul, hogy ezt a különbséget tisztán megvilágítsa. Persze nem úgy értem, mintha egy-egy úgynev. alaktalan nyelvnek nem sikerülne a tudományos és művészi feladatok kielégítése; ennek ellenkezőjét szembeszökően bizonyítja a kínai, a magyar, a finn nyelv. A különbség szerintem tiszt-

tán a grammatikai térre szorítkozik és semmiben sem érinti a nyelvnek használhatóságát vagy éppen a fajnak tehetséges voltát, mert jól tudom, hogy a nyelvet utójjára is csupán eszközül használják s az eszköz tökéletlensége erős elmének csekély akadály. De a nyelvtanosnak mégis észre kell vennie, hogy az egy logikai viszony, melyben az alany áll az állítmánynyal, nagyon sokféle alakot ölt a nyelvben: megjelenhet igés mondatban, névi állítmányban, létet jelentő kifejezésben, jelesen úgy, hogy a cselekvésszó személyragos névszó alakját ölti [vö. *beszédem van* e h. *beszélek*], azonkívül az alany mind igei, mind névszói állítmányban egyforma állítmányi ragokkal lehet kifejezve [vö. *vadász-tal* és *vadász volt-tal*], sőt pusztán egymás mellé lehet állítva az alany s állítmány [vö. *Isten jó*]. Ez tehát már *ötfele* kifejezésmód (vö. fönt idézett munkám bevezetését), pedig ezek alig felelhetnek meg mind egyformán jól a célnak; s ha a nyelvtanos mint olyan nem is barátja annak a becslésnek, mégis csak jól meg kell különböztetnie ezt az *ötfele* viszonyt, akármilyen közönyösek is logikai szempontból; eredetileg mégis csak *többé vagy kevésbbé tökéletesen* fejezték ki az *egy* állítmányi viszonyt. S így nézhet az ember akárminő más kategóriát, az esetek vagy igeidők vagy módok rendszerét: ha fejtegetjük különbségüket, »karatlan is fölbecsülő ítéletet mondunk, a szerint, hogy az alakoknak milyen a száma, fontossága, következetessége, terjedelme és könnyű absztrakt jelölő képessége, s ha valamely nyelvcsaládban nagyobb számmal találunk ilyen jelességeket, akkor nyilván tökéletesebbnek bizonyul a másik családnál. A szerző abbéli törekvésében, hogy az embert elkülönítse az állattól, erősen kiemeli az embernek egyfajúságát és fél, hogy a fajoknak és nyelveknek bármilyen fokozatossága által el találna mosódní a határvonal; — szerintem nincs igaza, legalább addig, míg meg nem írják valamely állatnyelvnek grammatikáját.

Ámde az olv só azt kívánja tudni, mit tartok voltaképpen a szóban forgó könyvről; az olvasó ítéletet vár tőlem. Nos hát, rossz könyvről értelmes ember nem igen írna hosszú ismertetést; sőt *jó* könyvnek tartom s olvasásra ajánlom. A szerzőnek alapos és terjedelmes ismeretei vannak, s ez nagyon fontos körülmény. Az újabb irodalmat lehetőleg fölhasználja — persze egy ember e rengeteg téren nem győzhet mindent — s az újabb és régibb katolikus irodalomból vett számos idézetet újnak s érdekesnek találtam, bizo-

nyára más nyelvészek is úgy fogják találni, s éppen ez a *recondita eruditio*, hogy így nevezzem, egyéni vonása a könyvnek. A nyelvtudomány mindenestre örülhet az ilyen «műkedvelőknek».

Basel, 1893. július havában. *)

MISTELI FERENCZ.

Az új Magyar Tájszótár.

Szinnyei József, egyetemi professzor: *Magyar Tájszótár*. A M. T. Akadémia megbízásából szerkesztette Sz. J. 1. füzet: *Aba—Bitang*. Budapest, kiadja Hornyánszky V. 1893. (Egy-egy tízives füzet ára 1 frt.)

A régiebb nyelv s a népnyelv alapos ismerete egyaránt fontos és múlhatatlan feltétele annak, hogy megérthessük nyelvünk fejlődését. Ez indította arra Akadémiánkat már a harminczas években, hogy fölszólítást tett közzé a tájszók gyűjtése érdekében. Az összegyűlt anyagból szerkesztették aztán a Tájszótárt, melynek azóta szótárirodalmunk és egész nyelvészetünk igen jó hasznát vette. Mikor ez a csekély terjedelmű régi Tájszótár elfogyott, lassanként megérlelődött az Akadémia körében az az elhatározás, hogy a Nyelvtörténeti Szótár mellett egy új, még pedig tartalmasabb Tájszótárt kell szerkeszteni. A tervnek kivitelét megkönnyítette az, hogy a Nyelvőr két évtized óta a népnyelv hagyományokból rengeteg sokat gyűjtött össze, úgy, hogy már csak ezen gyűjtéseknek szótári földolgozása is gazdag eredménnyel kecsegtetett.

Az új Tájszótár szerkesztését az Akadémia 1885-ben Szinnyei József egyetemi professzorra bízta, s ma már előttünk fekszik az első füzet ugyanazon könyvkereskedő kiadásában, ki a Nyelvtörténeti Szótárt is kiadta. Ehhez nemcsak külső alakjára, hanem sok tekintetben belső berendezésére nézve is hasonlít a Tájszótár, minthogy közönségünk annyira meg tudta becsülni a Nyelvtörténeti Szótárt, remélhetni, hogy az új vállalatot is megérdemlett szíves fogadásban fogja részesíteni.

Az új szótár gondosan és pontosan van szerkesztve s máris igazolja varakozásunkat, a mennyiben a népnyelv kincseinek dús tárházát nyitja meg nyelvészeink, íróink és irodalombarátaink előtt. A szerkesztő kritikával használta föl nemcsak a Nyelvőr, hanem a különböző népköltési gyűjtemények adatait is, sőt sok olyan adatot is szerzett, mely eddig sehol sem volt közölve, részint kézírati gyűjteményekből, részint ismerősei közléséből. Így sikerült e tar-

*) Ez a tanulságos ismertetés, melylyel a jeles baseli tudós lekötöztetett bennünket, németül is megjelenik az *Ungarische Revue*-ben, s így ellenőrizheti az olvasó, vajjon fordításom megfelel-e mindenben az eredetinek. — Megjegyzem, hogy Giesswein könyvének magyar kiadásáról tüzetes ismertetést írt Pozder a Phil. Közlöny XIV. 832. s köv. lapjain s a német kiadásról is megemlékezett uo. XVII. 231.

S. Zs.

talmas szótárt összeállítani, melyben az *A* betű s a *B*-nek fele majdnem kilencz ívre terjed. — Csak két fontos forrást nem említ a szerző, pedig ezeket okvetlen föl kell használni: az egyik *Kresznerics* szótára, a másik *Kassai József* szókönyve; mindketten számos tájszót közölnek saját észleleteik alapján, s hitelességük minden kétségen fölül áll.

Már az első füzet összeállításai számos értékes és érdekes fölvilágosítással szolgálnak. Látjuk belőle, mennyi esetben őriztek meg a nyelvjárások olyan kifejezéseket, melyek a köznyelvben rég elavultak. Így pl. a vélest, gyanítást jelentő *alít* ige ma is járatos az egész székelyföldön; a Besztercezi Szójegyzék *ágylep* szava főnmaradt Udvarhely, Háromszék és Csik megyékben (a. m. ágynemű); a völgyet jelentő *aszó*, mely különben csak árpádkori oklevelekben mutatható ki, most is él még egyes erdélyi részekben. Ez a csallóközi kifejezés: *nagyot alapít magáról*, a mi annyi mint nagyra van magával, szintén ebből lehet átalakítva: *nagyot alít* magáról.

Némely tájszót nem mutathatunk ugyan ki a régi nyelvművekben, mégis belső okok miatt régieknek kell őket tartanunk. Ilyen pl. az *árad* igének hevesmegyei *árjad* alakja, mely a Heves megye szomszédságában nevelkedett Madáchnál is előfordul s éppen azt bizonyítja, hogy Madách is a nép ajakáról lesté el e szót. — Ide tartoznak a néphit kifejezései, minők *bába-bokor* (szivárvány a palóczoknál s a székelyföldön), *bába-fergeteg* és *bábazile* (tavaszi hóföregteg Udvarhely, Kis-Küküllő és Brassó megyékben.)

Viszont igen sok olyan kifejezés van a népnyelvben, hogy azonnal elárulja újabbkori eredetét. Ezek többnyire két-két régiebb szónak kombinálásából támadtak, úgy, hogy két régiebből egy újat gyúrt a népies nyelvművészet. Pl. Zemplén megyében *icsarkodik* = nagyon erőlködik, s e szó bizonyosan úgy támadt, hogy az *iparkodik* igét összevegyítették a neki *acsarkodik* (-*agyarkodik*) igével, mely Gömörben annyi, mint mérgesen nekifog valaminek. — *Elámpicsorodik* Zemplénben a. m. elbáméskodik, tehát nyilván az *el ámul* és *el-kámpicsorodik* szók kereszteződéséből kerekedett. — A Dunán túl nagyon elterjedt *balaska* kétségkívül a *balta* és *valaska* szóból lett (az utóbbinak tót eredetét mostanában mutatta ki Szarvas Gábor.) — A *beknyő* vagy *bekenyő* szót, mely Veszprém és Bács megyékben tepsi-féle süttö-edényt jelent, bizonyára a német *becken*-ből gyúrták át a magyar *teknő* vagy *tekenyő* segítségével (e h. **bėkni*).

A szerkesztő óvatosan megkérdőjelezte a kétes adatokat, de egy párhoz nem tett kérdőjelet, a hol a kétség éppen annyira jogosult volna. Így pl. Lauka Gusztáv 1842-ben azt írta, hogy *árla* Szatmármegyében annyi mint szűzleány; nincs-e tévedés a dologban? mert máshol tudtomra semmi nyoma ennek a furcsa szónak.

Egy Nyelvőr-beli adat szerint *neki ásánkodik* Jászberényben a. m. nekigyürkőzik; ez alkalmasint sajtóhiba, e. h. *neki-atánkodik*, mely Bihar megyében a. m. nekitámad. *Babsál* szintén a Nyelvőr egy közlése szerint Csallóközben a. m. vesződik valamivel; alighanem sajtóhiba e. h. *babrál*.

Viszont kérdőjel van az *alak* szónak «szép» jelentése mellett; pedig hogy ez hiteles, bizonyítja nyelvújításkori íróink használata, kiknél ilyeneket olvasunk: «*alak szonett*» e helyett «*szép szonett*».

Egynehány szónak az értelmezése vagy rokonítása látszik hibásnak. A vas megyei «*arott estem*» pl. így van magyarázva: «*arra,*» pedig kétségtől annyi, mint *orrott estem*, vagyis *orra estem*.¹⁾ — Az *esztág*, *esztán*-féle alakok, még ha aztán-t jelentenek is, nem az *asztán*, *asztág* elváltozásai, hanem az *ezután*, *esztáng* összevont alakjai. — A gömörmegyei *banyak*, *banyak-kezü*, mely a. m. balog-süti, alig lehet *bal-nyak*-ból összetéve, mint a szerkesztő sejtí. — A *balidó* csak így van értelmezve: «nők nyári kabátkája;» nem ártott volna megjegyezni (mert kétségtelen), hogy a francia divat *paletot*-jából lett. Szintúgy a német *ansatz* elváltozása lesz a nagykállói szeszgyárból került *andac* szó, mely a. m. «burgonya összegyűrve és átdesztillálva.» — A csallóközi *birmityül* külön szónak van véve, pedig bizonyosan azonos a székelly és somogyi *berbitél*, *birbitél*, *berbitál* szókkal: mormolást, darálást jelent valamennyi. — Viszont tévedés, hogy az abauji és gömöri *brizgál*, mely fecskendést jelent, azonosítva van a dunántúli s kiskunsági *birizgál* igével, mely piszkálást tesz; amaz, ha jól tudom, a tót *briskati*, mely ugyanazt jelenti.²⁾

Végül, mivelhogy élő nyelv szótára soha sem lehet teljes és tökéletes, természetesen itt is egy-egy hiányt fog észrevenni a figyelmes olvasó. Hiányzik pl., hogy csak egyet-kettőt említsünk, a *béka-teknyő*, mely a Balaton vidékén, legalább veszprémi részén, annyi mint a Tájszótárban meglevő somogyi *béka-kalán*. A *báb* Veszprémben mindig mézeskalácsot jelent, s van pl. *reszelő-báb* is (reszelni való.) A debreczeni *bagdán*, azt tartom, *bogdán-pecsenye* alakjában is divik.

Legtöbb hiány tűnik föl természetesen az egyes szók földrajzi elterjedésének meghatározásában, s világos, hogy a szerkesztő egy-

¹⁾ «Vas megyéből bizonyosnak mondhatjuk, hogy *orrott* esnek ott az emberek», jegyezte meg a Budapesti Hírlap szerkesztősége, mikor ez az ismertetés más alakban ott is megjelent 1893. VIII. 3. Kresznericsnél, tehát szintén vas megyei forrásban olvassuk: *orrott esett*: cecidit ad nasum, cecidit pronus». (A Nyr. illető helyén az van ugyan: «*arott estem*: *arra estem*»; de ez bizonyosan sajtóhiba e. h. *orra estem*, sőt akkor az *arott* is hibásan lehet nyomtatva e. h. *arrott v. orrott*). Vö. *óronn esik* Nyr. II. 318.

²⁾ «*Barkócza* Sopron megyében az apró téli berkenye neve, a fája *barkócza-fa*, mint «*furkós bot*» ismeretlen.» Bp. Hírlap. Vö. *Barkócza* NySz.

maga adatainak ilyenén hézagosságán nem segíthetett. Ezeket, úgy mint a többi hiányokat, majd pótolhatják nyelvészeink s nyelvünk barátjai, a mikor e szótárnak — nemcsak tanulságos, de valóssággal szórakoztató — olvasásával foglalkoznak. Így pl. a Székelyföldről közölt *ágybéli* egész Dunántúl is járatos, sőt talán még nagyobb vidéken, úgy hogy köznyelvi szónak mondhatni s nem is való a Tájszótárba. — Vespémben is divnak a következő kifejezések: *Istennek ajálom, asszony néném* (v. ö. *urambátyám*), *minden jókat* és *azon jókat, azon melegibe megette, bábos* (mézeskalácsos), *bandsa, bandsit, basztikuli, bekes* (a *balogsütő* pedig, ha jól emlékszem, *balogsütő* formájában is járja.)

Az *ajak* szó Fehér megyében Rác-Almásan is állat jelent.

Még csak egy megjegyzést: a minden lapon legalább negyvenszer előkerülő «Nyr.» bizvást elmaradhatna; azért mindenki tudná, hogy a pusztán számokkal jelölt forrás a Nyelvőr.

E jelentéktelen fogvatkozások keveset vonnak le a munka értékéből, s az új Magyar Tájszótár teljesen rászolgál a közönség s különösen iróink és tanítóink érdeklődésére s pártfogására.

SIMONYI ZSIGMOND.

A magyar nyelvjárások.

A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Irta Balassa József. Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1891. Ára 1 frt 80 kr. — 8-r. 150 l.

A magyar népnyelv vizsgálatában kétségtelenül elérkezettnek tekinthetjük a időt, hogy az anyaggyűjtés és részlettanulmányok után az összefoglalás és rendszerezés munkája is megkezdessék. E munkának első kísérletét Balassa Józsefnek *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* című művében bírjuk, a melyet mint ilyen egészében és részleteiben behatóbb bírálat tárgyává akarunk itt tenni.

A mű három főrésze oszlik. Az első a bevezető fejtegetések után *a magyar nyelvjárások általános osztályozásával* foglalkozik; a második az *egyes nyelvjárások* részletes ismertetésének van szánva; a harmadik pedig összefoglalja a grammatika rendszere szerint *nyelvjárásaink fontosabb sajátosságait*, kiterjeszkedvén e sajátások elterjedésének megállapítására s keletkezésük magyarázatára. Függelékül *a nyelvjárások tanulmányozásáról* ad a szerző hasznos és világos útmutatásokat, melyeknek pontos figyelembevétele nélkül nyelvjárásaink tanulmányozása a kellő alaposagra és megbízhatóságra el nem juthat.

A munka zömét s érdemleges részét a második és harmadik szakasz teszi, s megjegyzéseink is, miket az ügy érdekében előadni szándékozunk, kevés kivétellel e két szakaszra vonatkoznak.

Általánosságban elismeréssel kell adóznunk e komoly, összefoglaló és osztályozó dialektologiai kísérletnek, mely először foglalkozik behatóbban összes nyelvjárásainkkal, először ad róluk a viszonyokhoz képest teljesebb jellemzést, először osztályozza őket reálisabb, elfogadható alapon, s végül először igyekszik saját-ságaikat rendszeresen összefoglalni, e ajátságok elterjedésének módját s mértékét megállapítani s keletkezésüket magyarázni.

Azonban már itt kell mindjárt és hangsúlyosan kifejezést adnunk egy főbenjáró kifogásunknak, mely a munkát alapjában, készítésének módjában, forrásainak hitelében érinti. A mű — hogy úgy mondjuk — nem autopsia eredménye. A szerző adatait részint az addig megjelent nyelvjárastanulmányokból, részint a pontosság és megbízhatóság tekintetében igen különböző fokon álló népnyelvi közleményekből, részint egyesekhez intézett kérdőívek válaszaiból merítette. Csak alig néhány helyen halljuk, hogy a szerző saját személyes megfigyeléseire is hivatkozik. E források közül legmegbízhatóbbak kétségkívül a nyelvjárastanulmányok, bár maga a szerző megjegyzi, hogy egyikük sem terjeszkedik ki a nyelvjárások egész szerkezetére, hanem rendesen csak az érdekesebb sajátosságok feltüntetésére szorítkoznak (147. l.). Már most megtalálta-e a szerző e nyelvjárastanulmányokban épen ama kérdésekre a pontos és biztos feleletet, melyeket kérdőíveiben összeállított s a melyek alapján a nyelvjárások jellemző sajátosságait megállapítani szándékozott? Ha nem találta meg, megállapításait minő alapon tehette? Érvényes lehet-e tételeinek nagy száma, ha itt is, ott is egy-egy hiány mutatkozik a megfigyelésben?

A népnyelvi közlemények alig egészíthették ki a nyelvjárastanulmányok hiányát, illetőleg a meglevők hiányait s alig teheték jóvá esetleges hibáikat. Különösen a nagyobb szövegek közleményekben (mesékben, mondákban stb.) annyi fölületességet találhat a lelkiismeretes kutató a szók alakjának egyes részleteire nézve, hogy a belőlük meríthető adatokat kész tényeknek el nem fogadhatjuk, rájuk ellenőrzés, behatóbb speciális megfigyelés nélkül biztos alkotmányt nem építhetünk. Maga a szerző mondja: «a míg elégséges és megbízható anyag nem áll rendelkezésünkre, addig a feldolgozás munkájához semmi irányban hozzá nem foghatunk» (141. l.). És valamivel előbb azt írja: «okvetetlenül szükséges nyelvjárásainknak pontos és megbízható leírása» (140. l.). Alább mintegy maga ellen nyit ajtót az ellenvetésnek, midőn így szól: «Legjobb, ha a feldolgozónak anyanyelve az illető nyelvjárás, vagy pedig legalább maga gyűjtötte össze az egész anyagot. Ha azonban az anyagot más gyűjtötte össze, elég ha a feldolgozó hosszabb időt tölt az illető vidéken, hogy maga is hallja az illető nyelvjárást, s legyen módja a gyűjtés hitelességét ellenőrizni.» (146. l.) Elismerjük, hogy ez az ellenőrzés, az autopsia

az egész magyar nyelvterületre nézve nagy feladat és rengeteg időt kívánna. De részben legalább, és pedig a legszükségesebb részben, meg kellett volna és mindenesetre meg kell még ezután tennie a szerzőnek. E munkára alig van ma nálánál szakavatottabb egyén nyelvészeink között. Meg kellett volna tennie a személyes megfigyelést első sorban azon vidékeken, melyeknek ismerete ma még szerfölött hiányos, a mint ezt maga tapasztalhatta leginkább.*) A munka késett volna időben, de nyert volna alaposságban, megbízhatóságban.

Avagy lehetnek-e mindenben megbízhatók oly munka tételei, mely adatait jelentékeny részben kérdőívek alapján szerezte be: Azt hiszszük, ez a forrás a leggyöngébb vizű. Meg volt-e a válaszóknak a szükséges idejük, hogy a föltett kérdésekre elegendő anyagot gyűjtven, észleleteiket elfogadható biztossággal megállapíthassák? S elvégezték-e ezt a nyelvészai szakavatottságot és pontosságot követelő megfigyelést? Mind oly kérdések, melyekre az ívkitöltők legnagyobb részének ismeretlen nevéből semmi választ nem kaphatunk. Meg vagyunk róla győződve, hogy ha a szerző az ily források alapján jellemzett nyelvterületeket utólag személyesen megfigyeli, maga is meg fog aggodalmaink alapossága felől győződni.

Azonban el kell fogadnunk így is a munka eredményeit, habár általánosságban és főkép a részletekben kezdetleges, ideiglenes eredményeknek vagyunk is kénytelenek őket tekinteni. Hisz a szerző maga mondja, hogy művével a nyelvjárások tanulmányozására célzó eddigi munkásságot nem volt célja befejezni, hanem ellenkezőleg, helyes alapot adva, meg akarta indítani a magyar nyelvjárások rendszeres tanulmányozását (140. l.). E célznak — el kell ismernünk — megfelelt munkája, s habár a nyelvjárásaink ismeretében mutatkozott «szembeötlőbb hiányokat» személyes megfigyeléseivel kevésbé pótolta is, sok érdekes és fontos eredményt állapított meg, a melyeknek a népnyelv buvárlása terén termékenyítő hatása nem fog elmaradni.

Ez előrebocsátott észrevételünkből folyik ama másik általános megjegyzésünk, hogy a magyar nyelvterület különböző vidékei a jellemzés beható voltára s az osztályozás részletességére nézve igen-igen különböző sorsban részesültek. Természetes következménye ez az egyenletlen méretű megfigyelésnek, melynek a különböző vidékek eddig tárgyúl szolgáltak, s a mely egyenletlenségén a szerző — mint megjegyeztük — kellő módon nem segített. Innen van, hogy míg jóval nagyobb nyelvjárásterületekről csak elmosódó képet nyerünk, addig az aránylag kicsiny székely földön számos

*) Van nyelvjárás, melyet egyetlen kérdőív válasza alapján jellemez a szerző: a búkkaljai (93. l.).

apróbb nyelvjárást találunk, melyek, mint a szerző is megjegyzi, «csak egy-két fontosabb sajátságra nézve térnek el egymástól» (97. l.). Vajjon szükséges volt-e e pár eltérő sajáttság alapján annyi kisebb nyelvjárást különböztetni meg? Általában bizonyos dolog, hogy az észleletbeli hiányok pótlása és hibák kijavítása után a fölosztásnak legalább is részleteire nézve más képet fogunk majd magunknak alkotni nyelvjárásainkról.

Helyes alapot vetett a szerző a nyelvjárások osztályozásának, midőn bevezetésében kifejtette, hogy nem csupán egyes sajátságokat, hanem a nyelvjárási különbségeket létrehozó minden fontosabb sajáttságot figyelembe kell vennünk a fölosztásnál. E sajátságok figyelembe vételét általában keresztül is vitte munkájában és pedig azon pontokra nézve, a melyeket kérdőívén összefoglalt. Csak azt nem helyesljük, hogy az egyes nyelvjárások jellemzésénél nem terjeszkedett ki e pontokon kívül olyan tulajdonságokra is, melyek egyik-másik nyelvjárásuak szintén különös ismertető jelei lehetnek. Meg lehetett volna például itt-ott némely jellemző és ismeretes mondat tani sajátságokat is említeni.

Ez általános észrevételek után áttérünk a részleteket illető megjegyzéseinkre.

A bevezetésben azt mondja a szerző, hogy «a változások nem egyszerre mennek végbe az egész nyelvterületen, hanem rendszeren egyik részén megindulnak s aztán lassanként terjednek el a többi részen» (6. l.). E kifejezés olyan formán hangzik, mintha valamely változás a nyelvterületnek okvetetlenül csak egy pontjából indulna ki s innen terjedne aztán fokozatosan tovább és tovább. Meg kellett volna jegyezni, hogy egyes sajátságok bizonyos pszichikai és physiologiai okok alapján egyszerre különböző vidéeken, egymástól függetlenül is fölléphetnek. Ezért nem írhatjuk alá föltétlenül azt a III. szakaszban tett megállapítást se, hogy a szótag végén álló *l* elveszése nyelvterületünk nyugati és északi részén kezdődött s innen terjedt kelet felé egész az erdélyi magyarságig (127. l.). E sajáttság elterjedésének magyarázatát nem tartjuk valószínűnek. Ugyanis első lépés, a mi a szótagzáró *l* elveszését megindíthatta, az a változás volt szerzőnk szerint, hogy az *l* az előtte álló s vele egy szótagba tartozó magánhangzót megnyújtotta (uo.). De hisz e sajáttság, mint maga főtebb (116. l.) megállapította, épen a keletre eső nyelvjárásoknak, nevezetesen az északkeleti és királyhágóntúli nyelvjárássterületeknek a jellemző vonása. Minthogy tehát ezt a sajáttságot nyugaton nem találhatjuk, a mennyiben ott már az *l* teljes elveszése uralkodik, azt kell hinnünk, hogy a keleti és északkeleti területen még csak kezdődőben van a hangváltozás, ennél fogva önállóan kellett föllépnie. Avagy azt tegyük-e föl, hogy a változásnak ez első lépése, az *l* előtti

magánhangzó megnyúlása szintén nyugatról és északról indult ki s terjedt fokozatosan keletig, mire azonban ide jutott, kiindulása helyein már jóval tovább haladt a hangfejlődés s bekövetkezett a mássalhangzó teljes elveszése? Ha így állna a dolog, helylyelközzel nyugatfelé menve is találkozoznunk kellene az *l* előtti hangzó-nyújtással, a mire pedig nem lelünk adatot a munkában.

Szerzőnk több helyen mellőzi a történeti alapot s ennél fogva megállapításaiban, példáiban tévedésbe esik. Így az *ly* hangról szólván, a bevezetésben azt mondja, hogy a Tiszán túl sok szóban *l* helyébe is *j* lép: *jány, mejj, sajáta* (18. l.); a felsőtiszai nyelvjárás jellemzésében pedig ugyane változásra a *ján, juk, mejj, pájinka, kójika* szavakat hozza föl például (67. l.). Történeti alapon szólva valamennyi esetben eredetibb *ly*-ből keletkezett ez a *j* és ejtés is. Egy részüknek (*juk, jány, ján*) ma is *ly*-es alak felel meg az irodalomban: *lyuk, lyány* (vö. NSzót.). A többi pedig *ly*-es változattal mind előkerül a régiségben: *mely v. melly, salyáta, pályinka, kolyika* (1. NySz.). A sajtóvölgyi nyelvjárásnál is (87. l.) találunk ilyen példákat idézve az *l—j* változásra: *mej* mell, *jány* lány; továbbá a következőket: *fejhő* felhő, *kidűjyed* kidülled, melyek a régiségben szintén gyakoriak *ly*-es alakkal: *felyhő, fölyhő; döllyed, düllyed* (NySz.); a többiek (*Páji, téji, szeji, ájji*) bizonyára szintén *ly*-es ejtésből keletkeztek. A kiskunhalasi nyelvjárásból (55. l.) idézett példák (*mej, föjhő* stb.) mind *ly*-es eredetűek. A székely nyelv jellemzésénél sem mind egy természetűek az *l—j* változásra fölhozott adatok (100. l.). A már tárgyaltakon (*juk, jány, mej*) kívül a *tavaj* szintén *ly*-es alaknak az elváltozása, melyet (*tavaly*) az irodalom ma is használ. — Az őrségi nyelvjárásnál a régi zárt *é* változatai közt említi a *vőfin*, 'vőfely' szót is (34. l.), pedig ez összetett szónak utótagja a *fél* főnév, melynek *é*-je régibb *é*-ből keletkezett (vö. *felet, felez* stb.). — A göcseji nyelvjárásnál egyszerűen azt mondja, hogy *é* áll köznyelvi *i* helyén ezekben: *éppét, burét, vonét, pacsérta, kéncs* (36. l.) E példák nem mind egy természetűek. Az *-ét* képző *-it* helyett s a *kéncs* ejtés is *kincs* helyett régibb hangállapot megőrzései; a *pacsérta* ellenben újabb fejlődésnek látszik. — Az alsódrávai nyelvjárásnál a zártabbá vált *ó* *ő* példái közt említi ezt is: *hutyon*, 'hogyan' (53. l.), pedig ebben minden bizonynyal a HB. *hug*-jának hangfoka van megőrizve. Mellékesen megjegyezve nem *ó* *ő*, hanem *o* *ö* hang felel meg példái egy részének az irodalmi nyelvben (*hutyon* hogyan, *ujan* olyan, *gyün* jön). Ugyanitt alább az *-ül* rag elváltozásaként idézi az *átíl* és *áti* (által) alakot is (erről 1. Nyr. XXII. 83). — A zemplén-abauji nyelvjárásnál az *-ít* végű igék ragozásáról (*számíjuk, számídd* stb.) szólván, egyszerűen csak utánuk veti, hogy így ragozzák ezt is: *mutíjja* (70. l.). Meg lehetett volna jegyezni, hogy a *mutat* igének e ragozásmódja egy *mutít* változatra utal, a mely valóban más alakban is előkerül:

mutizsd, azaz mutítsd (l. Mátyusf. nyelvjár. 75), s egybevethető a *fitat* és *fitit* viszonyával. — A középső palócz nyelvjárásvidéknél azt írja: «Époly gyakori a szóvégi *ű, ü* változása *ó, ő*-re, pl. *gyűrő, szemő* stb.» (78. l.) A sajátságok összefoglalásában is azt mondja, hogy a palócz nyelvjárásban az *ű* nyiltabbá lesz (129. l.). Pedig itt ismét nem változással, hanem eredetibb hangállapot megőrzésével van dolgunk, a mint a régi nyelv ismeretes tanúságai bizonyítják, s a mint egy helyen (123. l.) a szerző maga is megjegyzi. Ép ilyen régiesség a *kén, szén, éz, messzérő* alakok *é* hangzója *kín, íz* stb. helyett, valamint az *ű* helyett hallható *i*: *siket, fi, fige* stb. (uo.) A *sitét* szó azonban már hibásan került itt az *ű*—*i* hangmegfelelés példái közé, mert a köznyelvben nem *ű*, hanem *é* és *ő* áll vele szemben: *sétét, sötét*. — A *pislen* alakot (106. l.) az *ny*—*n* változás példái közt említi szerzőnk, a mi nem egész bizonyos, mert bár a *pisleny* ejtés is előfordulhat (én ugyan csak a Nagy Szótárból ismerem), a régiségben mindig *n*-es alakkal találkozunk olyan emlékekben is, melyek *n* és *ny* között pontos különbséget tesznek.

Több hibás vagy csak hiányos észlelettel, illetőleg hibás általánosítással is találkozunk a munkában, s a különböző nyelvjárások egybevetése terén ellenmondások és következetlenségek is mutatkoznak. Sorba veszem ez észrevételeimet szorosabb csoportosítás nélkül, a mint olvasás közben szemembe ötlöttek. Egy pár ily hibára már a Nyelvőrben (XXI. 69. s köv. ll.) rámutattam. Effélek még a következők.

Az északnyugati nyelvjárásterület általános jellemzésében azt mondja könyvünk, hogy itt az *é* sohasem enged helyet az *ő*-nek (22. l.). Ez nincs így egészen. A mátyusföldi nyelvjárás meglehetősen sok szóban léptet föl *ő* t a zárt *é* helyén, úgymint: *csöngetyű, föl* (igekötő), *föllül, fölhözött, köll, ölig* (elég) *őspörös, pör, röpüllő, röstellém, röttögök* stb. (l. Mátyusf. nyelvjár. 59, 60). Tehát ha a bars megyei nyelvjárásban az *ő*-zés terjedését megemlíti («egy kissé» 89. l.), a mátyusföldinél is helyes lett volna megjegyezni, annyiival is inkább, mert a III. szakaszban az *l* hang előtti *é*—*ő* változás vidékei közé már a mátyusföldi nyelvjárást is beiktatja (125. l.). — A tőszótagbeli hosszú magánhangzó (*vidék, tükör* stb.) nemcsak erdélyi sajátság (19. és 116. l.), előfordul számos példában Mátyusföldön is: *gúnya, gyűkör* (tükör), *nyér, púha, tudósít* (l. Mátyusf. nyelvjár. 39, 40), s azt hisszük, más nyugatra eső nyelvjárásokban is találhatni több ilyen hangzónyújtást. Magát a *tükör* szót hosszú *ű*-s ejtéssel könyvünk is idézi még a heves megyei (93. l.) és jászszági (95. l.) nyelvjárásokból. — A göcseji nyelvjárás a föltétes és fölszólító módban nem csupán a 3. személyben őrizte meg az ikes ragozást (31. l.). Kardos Albert egész határozottan idézi ez alakokat: *dolgozzam, dolgozzál, dolgozzik, egyem, egyil*,

egyik, s a föltétes módra megjegyzi, hogy semmi szabálytalanságot sem mutat: *dolgozám*, *-nál*, *-naik*; *enném*, *-nél*, *-neik* (Budenzen-Album 167). — A rábavidéki nyelvjárásban szerzőnk szerint az *l* szó végén mindig elmarad (33. l.) s a nyugati nyelvjárássterület általános jellemzésében is azt olvassuk, hogy az *l*-re végződő ragokban az *l* mindig elvész (30. l.). Nem tudjuk, minő megbízhatóbb forrás alapján teszi e megállapításait a szerző, mert Halász Jánosnak idézett és fölhasznált dolgozata szerint (Nyr. XIII. 26) a *-ből* ragot *-bul* *-bül*-nek, a *-vel*-t pedig szintén *l*-el is ejtik: *kezzel*, *kapával* és *kapávo*. — A zalai nyelvjárásban az *al* szótag könyvünk szerint csak a tő első szótagjában válik *ó*-ra, Bókaházát kivéve, a hol későbbi szótagban is *ó*-vá lesz (38. l.). Azonban valamivel alább mégis ezeket a példákat olvashatjuk: *rózsámmó* rózsámmal, *magávo* [olv. *magávó*?] magával. Avagy ezek is bókaházi adatok? Nem lett volna fölösleges itt is megjegyezni. — A mit a kiskún-halasi nyelvjárás és anyanyelvjárása, az alsódrávai nyelvjárás közt az *ly* hang változására nézve a «feltűnőbb különbségek» között olvasunk (55. l.), abban az anyanyelvjárás sajátosságától voltaképen semmi különbség nincs. Itt is, ott is *j*-nek is, *l*-nek is ejtik az *ly* hangot. — A szlavóniai nyelvjárásnál nem emlékezik meg szerzőnk az infinitivusnak régies *-nia*, *-nie* végzetről (l. Szarvas, Nyr. V. 62), holott másutt figyelembe veszi e szóalaknak változatait. Ugyanitt megjegyezzük, hogy Szarvasnál a több. 1. személy ragja egy párszor hosszú *ó*-val található: *tuggyónk* (Nyr. V. 64. és 65. l.), szerzőnk pedig csak *o*, *ös* ejtést említ. — A küüllőmegyei nyelvjárás egyik különbségét a maros-szamosközöttől az előbbinek leírásánál abban állapítja meg, hogy a szó belsejében álló *l* néha *e* után is elvész (74. l.). Azonban a maros-szamosközi nyelvjárásnál az *l* sorsáról semmit sem szól, tehát e nyelvjárás sajátosságáról s a kettő különbségéről nem lehet tiszta fogalmunk. — A mátravidéki nyelvjárás jellemzése szerint — a hová Eger is tartozik — a szóvégi *l* mindig elvész (82. l.). E megállapítás Egerre nézve nem áll minden megszorítás nélkül. Ugyanis Bartha József szerint a *-ből*, *-ről*, *-től* ragokat *-bul* *-bül*, *-rul* *-rül*, *-tul* *-tül*-nek is ejtik (Nyr. XIX. 266) s általában megmaradhat a végszótag *l*-je a hiatus elkerülése végett (uo. 217). — A karancsvidéki nyelvjárásnak egyik sajátosságaként azt olvassuk, hogy az *él* szótagot *ő*-vé változtatja (84. l.). Erre azonban csak a *főő* 'felső' és *főlköttem* 'fölkeltem' példák vannak idézve, és helyesebb lett volna azt mondani, hogy *öl*-ből lett *ő*, mert bizonyára *főlső*, *főlköttem* ejtés előzte meg ez alakokat. Ugyanott azt állítja szerzőnk, hogy *ul*, *ül* helyén mindenütt *ó*, *öt* ejtenek. Helyesebben mondva csak a képzőben és ragban, mert az *ül*, *sül* igéket csak nem ejtik *ő* és *ső*-nek! — A hernádvidéki nyelvjárásban a jelentő mód helyett használt fölszólító alakokat a zemplén-abauji nyelvjárás hatásának mondja (87. l.), magában ez

utóbbi nyelvjárás leírásában pedig (69. l.) erről a sajátságról semmit sem olvasunk. — A mátyusföldi nyelvjárásról szólva a dunántúli nyelvjárástól való igeragozásbeli különbségek közt említi az *-it* végű igék ilyen ragozását is: *csábíjja, számíjjuk* stb. (92. l.), holott ez a ragozásmód megvan a dunántúli nyelvjárásban is (44. l.). — Nem következetes szerzőnk némely jellemző sajátságok fölvetelésében. Így a székely nyelvjárásterületnél megemlíti ezeket a közszokás ellenére ikesen használt igéket: *termik, köpik, pisilik* (101. l.). Ilyen eltéréseket egyes igékben sok más helyütt is ki lehetne mutatni. Például Székesfehérvárt is emlékszem hogy följegyeztem egy párt; idézhetem is az *éveszik, elvész* igét. Szintígy az *l* helyett álló *j*-re is lehetnek példák másutt is olyan számban, mint a minőben szerzőnk egy pár nyelvjárásnál idézgetett. Például a székelységből idézett *kiájt, rikojt*-félék (100. l.) bizonyára másutt is előfordúlnak; teszem Mátyusföldön a *vált* igét rendszeren *vájt*-nak ejtik (l. Mátyusf. nyelvj. 64). — Miért említi a szerző az alföldi nyelvjárásterületet ama sajátságánál, mely szerint az *l* hang az előtte levő zárt *ë*-t *ö*-vé labializálja (125. l.), mikor föntebb (124. l.) már kimondta, hogy e terület néhány egytagú szó és a mélyhanguak kivételével minden zárt *ë*-t *ö*-vé változtatott. — Ugyanitt tovább azt mondja, hogy az *l* előtt *ë—ö* változást kifejtett vidékeken a *-hoz* rag csak két alakban (t. i. kétféle magánhangzóval) ismeretes: *-hó -hő* vagy *-ho -hő* (125. l.). Ez aligha állhat az összes föl sorolt vidékekről. Mátyusföldön legalább részemről sem *-hó -hő*, sem *-ho -hő* ragalakokat nem észleltem, pedig ezek bizonyára föltűntek volna nekem. S a *-hez* alaknak itt már csak annál fogva is használatban kell lennie, mert az *ö*-zés nincs oly nagy mértékben elterjedve. Pedig az összefoglaló szakaszban is megismétli szerzőnk ezt az észleletet, azt állítván pláne, hogy Mátyusföldön is a *-hol, -höl* (!) és *-hó -hő* alakokat használják (134. l.). Ugyancsak a *-hoz* rag alakjaira nézve később is ellenmondásba esik a szerző. A III. szakaszban ugyanis a névragok tárgyalásánál azt mondja, hogy a *-hoz* ragot «hármás [o, ë, ö hangzós] alakjában csakis a maros-zéki és a keleti székelység használja» (133. l.), s pár sorral alább mégis azt olvassuk, hogy «a tiszántúli és a kalotaszegi nyelvjárás vegyesen használja a *-hoz, hëz, -höz* és *-ho, -hë, -hő* alakokat». Aztán meg Szatmár megyében is *-hoz, -hez* (nyílt *e*-vel), *-höz* alakkal használják, mint alább maga megjegyzi, bár igaz, hogy szerinte a *-höz* alak ritkának mondható. A rábavidéki nyelvjárásról pedig a következő lapon azt állítja, hogy három alakban (*-ho, -hë, -hő*) használja ragunkat, s az északnyugati nyelvjárásterület egy részéről is azt olvassuk, hogy szinten hármás (*ho, -hë, -hő*) alakot ismernek. Már ebből nehezen tudunk magunknak helyes összefoglaló képet alkotni a *-hoz* rag változásairól.

Néhány kétséges magyarázatot is ad szerzőnk egyes tüne-

ményekről. Így a szegedvidéki *-hon*, *-hön* ragalak szerinte eredetibb **holon*, **hölön*-ből rövidült volna meg, mint *nékün* is ebből lett volna: *nélkülön* (134. l.). Véleményünk szerint egyszerű *l—n* változás is előidézhette ezeket az *n* végű alakokat: *hol* : *hon* ; *nélkül* : *nékün*.*) Épígy nem valószínű, hogy az alsódrávai nyelvjárásban oly gyakori *u—i* változás (pl. *gyógyil*, *hátil* stb.) analogia útján volna származtatható. (Vö. erről Nyr. XXII. 83.) Az is igen kétséges, hogy a dunántúli nyelvjárásterületnek *irnya*, *sirnya*-féle infinitivusai dissimilatio eredményei volnának (138. l.); annnyival kevésbé hiszszük ezt, mert a *-nia* végzet általános a régiségben s a nyugati nyelvjárásterület (talán a dunántúli is?) más igékben is megtartotta e végzetnek *-nya* alakú változatát: *dógoznya*, *várnya* stb.

Némely helyeken rossz példát idéz a szerző vagy pontatlanul fejezi ki megállapításait. Így a 28. lapon azt mondja, hogy *ó*, *ő* helyén *ü*, *ű*, *u*, *ü* áll. Helyesebben szólva: *ó*, *ő* helyén *ü*, *ű*, és *o*, *ö* helyett *u*, *ü*. Hisz a *sunka*, *durung*, *csurog* stb. szavak *u* hangzói csak nem *ó*-nak felelnek meg. Ugyane pontatlanságot megtaláljuk a 48., 78. (a hol az *o*, *ö* : *u*, *ü* változás példái közt a *csü* és *hernyü* szókat is említi) és a 81. lapon (a hol a példák bizonyossága szerint az *é*-ből nem csak *i*, hanem rövid *i* is lett: *fejibü*). — A 38. lapon az *ó*, *ő*, *u* *ü* változás példái közül elhagyandó a *fenyü* szó, mert a régies *fenyő* alak mellett már az irodalom is szelvében használja a *fenyü* és *fenyü* változatokat (vö. NSzót.). — A dunántúli mássalhangzóváltozásoknál (42. l.) meg kellett volna mondani, mikor változik a *j* *gy*-vé s mikor *ty*-vé. — A szegedvidéki igeragozás tárgyalásában Temesköz beszédmódjának föltünőbb sajátosságai közt említi szerzőnk ezt a példát is: *elkezye siratni* e h. *elkezdí* s. (51. l.), pedig e példa semmivel se különb, mint a föllebb elsorolt általános szegedvidéki *verje* ,*verí*‘, *üttye* ,*ütí*‘ stb. alakok. — A borsodi nyelvjárásnál e példák után : *mentel*, *kértel* *mentél*, *kértél* stb. egyszerűen annyit mond: «ez utóbbi esetben az *á* helyett is *a*-t ejtenek», pl. *attal* *adtál* stb. (83. l.) Meg kellett volna pontosan mondani, mint alaktani érdekű sajáttságot, hogy a mult idejű és (az alább idézett példa, *írnal*, szerint) a föltétes módú 2. személyben az *á* hang *a*-ra, illetőleg magas hangú igékben az *é* *e*-re változik. — A havasaljai nyelvjárásnál az *ő*-zéssel szemben hallható *ē* hangzós alakok közül a *máccē* (másszor) elhagyandó (102. l.), minthogy e szóban a hangzóilleszkedés törvényénél fogva *ő* hang nem is lehetséges.

Czélyszerű lett volna több helyen a köznyelvi alak mellétételével megmagyarázni a nyelvjárási alakokat. Nehány példa úgy

*) Lásd egyébiránt ezek magyarázatára nézve Szilasinak figyelemre méltó fejtegetését, Nyr. X. 490.

magában annyira homályos, hogy csak hosszabb gondolkodás után jöhet rá még a nyelvész olvasó is voltaképeni jelentésére. Pedig a műnek nagyobb olvasó közönségre kell számítnia, nem kellett volna tehát e tekintetben a helylyel takarékoskodni. Például a göcseji nyelvjárásnál a 36. lap elején az olvasó még nincs tájékozva az *al* szótagnak "ó diphthongussá való változásáról, tehát a *f^oka* (falka) alakot alig fogja megérteni. A 42. l. *sűrē* szintén megmagyarázandó (am. *sűlve*), annyival is inkább, mert a *-ra -re* igenévnek eme sajátságos alakjait — ha nem tévedünk — elfeledte a szerző fölemlíteni, pedig a dunántúli nyelvjárásnak szinte szembeszökő sajátsága (nem különben a mátyusföldinek is, l. Mátyusf. nyelvj. 78). Ilyen rébusz, a mit magam se tudok megfejteni: *serge* (106. l.); továbbá *kjenná* (30. l.); ez utóbbiról sejtem, hogy am. 'kendnél'. A szlavóniai nyelvjárásnál (56. l.) csak Szarvasból (Nyr V. 62) tudhatjuk meg, hogy *jaúlát* miféle állat! Megmagyarázhatók, illetőleg megmagyarázandók még: *máséti* másítja (54), *gav-vaó* (!) galylyal (79), *) *nyóz* nyúz (82), *gyűji* jöjjön (85. l. mindjárt az első idézéskor megmondhatni a jelentését), *ájji*g alig (87).

A településekre vonatkozó történeti adatok legtöbbjénél nem idézi szerzőnk a szükséges kútfőket, a mi pedig nagyobb hitel kedvéért szükséges lett volna.

Néhány helyen nem idéz példát a felhozott jelenségre. Pl. a szlavóniai nyelvjárásnál a kétféle eredetű hosszú *e* hangzó közül az *ē* (**ē*)-re nincsen példa, hacsak az olvasó nem keres magának a főtebb vagy utóbb felsorolt adatok közt (56. l.). Épigy a mátravidéki nyelvjárásnál nem találunk példát az *ar*, *er* szótag elváltozására (82. l.). — A táblázatokban is akad egy-két hiba: ellenmondások a rájuk hivatkozó szöveggel. Így az **ē* és **ē* változatainak összefoglalásában a szöveg szerint a felsődunántúli nyelvjárásnál nem egyszerű *ē*-t, hanem *ī*, *ē*-t, illetőleg *ē*, *ī*-t (vö. 40. l.), az alsődunántúlinál pedig *ī*, *ī* helyett *ē*, *ī*, *ī*-t várnánk (vö. uo.). Az alaktani sajátságok általános tárgyalásánál (134. l. 28. pont) a *-vel* rag magánhangzójának *au*, *ei* diphthongussá változására nézve hasztalan hivatkozik szerzőnk a 130—131. lapon adott táblázatra; itt e diphthongusoknak a szóvégi *al*, *el* változatai közt semmi nyomuk.

Kisebb tévedések, talán sajtóhibák: 91. l. 2. alinea 6. sor: *ā*, e h. *a*, és ugyanott 3. alinea: *ā*, e h. *ā* (l. Mátyusf. nyelvjár. 8. és 16. l.); 105. l. felür. 10. sor: *fazik*, talán *fazik*; 136. l. utolsó sor: királyhágóaljai nyelvj. a rendes 'királyhágóntúli' elnevezés h. Sajtóhibák: 41. l. 4. alinea: *sebbessen* e h. *sebessen*; 61. l. 3. alinea: *jelől*, *pöröl*, talán *jelöl*, *pöröl*, mert ilyen nyújtásról nincs szó az illető nyelvjárássterületnél; 79. l. 3. alinea: *mēharap*, talán

*) Nekem így emlegették: *gaovao*.

méhharap, pótlónyújtással, mint a többi példákban; 94. l. 4. sor: *föd*, olv. *föd*.

Fölsoroltunk minden észrevett hibát, azokat is, a melyek csekélyebb jelentőségűek. Tettük ezt azért, mert a munkáról bírálat eddig nem jelent meg s mert a szerzővel együtt mi is azt akarjuk, hogy a magyar nyelvjárásokról szóló alapmunka mentül megbízhatóbb, mentül tökéletesebb legyen. Epen ezért megtoldjuk észrevételeinket néhány kiegészítő és helyreigazító észlelettel s elősoroljuk azon tételeket, a melyeknek hitelessége iránt némi kétségeink vannak.

Szerzőnk tudomása szerint a dunántúli nyelvjárás-területen az *a*-nak zártabbá, *á*-vá, illetőleg *o*-vá változása csak *á* hangzós szótag után történik (41. és 43. l.). E tételen változtatnunk kell, a mennyiben saját megfigyeléseim szerint (1890. és 1892.) a Balaton északkeleti csücske körül, Almádiban, Vörösberényben, Szentkirályszabadján, Kenesén más szótagokban is sűrűn hallani ilyen zártabb, labiális ejtésű, csaknem *o*-nak tetsző *á* magánhangzót, úgy hogy sok szóban egyenesen *o*-val jelöltem följegyzéseim közt. Sennek megfelelőleg az *á* hangot is zártabb, labiális ejtésűnek tapasztaltam, ugyanolyannak mint az egri és mátyusföldi beszédben (l. Nyr. XVIII. 17, és Mátyusf. nyelvj. 14). Pl: *lapos, van, jaj, Almádi* (és az *l* miatt kissé nyújtva is *á*-val), *vád, vadas* (tehenről, am. kissé vad természetű), *barackot, Laci; pár, ide átra ment, tányért, tölát, három, nyáron, subámat* stb. stb. Általában az *a* és *á* hangok ejtésében kisebb-nagyobb mértékben labiális záló törekvést tapasztaltam. Azonban lesz talán alkalmunk e vidéken tett megfigyeléseinket összegyűjtve is előadni.

A felsőtiszai nyelvjárásról úgy látszik nem áll teljes általánosságban az a tétel, hogy a zárt *ē* benne ismeretlen (65. 66. l.). Egy-két szóban, és pedig mélyhangúakban legalább részemről hallottam, sőt magam is minden erőlködés nélkül ejtek zárt *ē* hangzót, úgymint: *rēam, rēad* stb., *dēcka* deszka, *gyērtya*, itt azonban az *r* miatt meg is nyújtják az *ē*-t: *gyērtya* (Nagybánya, Szatmár m.). Körülbelül azt mondhatni tehát e vidék ejtéséről is, a mit a maros-szamosközi nyelvjárásnál (72. l.) olvasunk az *ē* használatára nézve. Ugyancsak a felsőtiszai nyelvjárásban könyvünk szerint a magashangú névszók 3. személyragos alakját így ejtik: *kezin, nevít* kezén, nevét (66. 68. l.). Az én vidékemen tudtommal csak rövid *i*-vel ejtik: *kezin, nevít* stb. S a több. 3. szem. alak is tudtommal *-uk, -ük* s nem *-ok, -ök* (68. l.). Amaz legalább is közönségesebb. Az igeragozásban pedig a 2. szem. *-l* ragot nem csak sziszegők után használják (68. l.); ilyenek is hallhatók, mint: *mondol, adol* mondasz, adsz. Viszont a fölszólító mód 3. személye szabályos alakjában is ismeretes: *jőjjön, mennyen* stb.

Kétségeink vannak a következő pontokra nézve. Valóban

csak *i* hangzós igéknek van-e a nyugati nyelvjárás-terület legnagyobb részén *-nya* végű infinitivusuk? Hiszen az őrségi és göcseji nyelvjárás más igéken is mutat ily alakot: *dógoznya*, *'szimunya* (31. l.). — A felsődunántúli nyelvjárásban a több. 3. szem. birtokosrag aligha kizárólag zárt ejtésű (43. l.). Magam legalább székesfehérvári tanítványaim dolgozataiban és ejtésében gyakran találkozom *-ok -ök* alakkal. — A 44. 45. lapon olvassuk e kissé határozatlan állítást, hogy a Tiszán túl az *l* rendszeren megmarad. Nincs így a dolog tudomásunk szerint, s a 130—131. l. adott táblázat is azt mondja, hogy a szokozépi *ol öl* és *ul ül* szótag a tiszántúli nyelvjárásban és az éjszakkeleti nyelvjárás-területen *ó, ő* és *ú, ü*-ve változik. — A kettős *ll*-et a kiskunsági nyelvjárás csak e két szóban ejtené-e: *szöllő, szöllani*? Alig valószínű, mikor Kecs-keméten és Nagykőrösön *tülle, rulla belülle* stb. is hallhatók (49. l.). — Hogyan értsük a duna-tiszai nyelvjárás-területnél azt a tételt, hogy «hosszú és kettős mássalhangzó csak ritkán fordul elő, még leginkább a kettős *l* hallható: *belülle, nállam*» stb. (62. l.). Hát a *csörren, dobban*-féle igéket, az éppen szót, az *akkor, attól, abba* stb. alakokat hogyan ejtik? — Érdeemes-e Pest és Bács megye nyelvjárását külön nyelvjárásokká szakítani amaz elmosódó csekély különbség alapján, hogy egyik gyakrabban ejt **é* helyett *i*-t, s a másik viszont fölszólitó alakokat is használ néha jelentő mód helyett (63. l.). — Végül alig hihető, hogy az ipolyvidéki nyelvjárás nyugati részén elő se fordulna az eredetibb *ó, ő* a köznyelvi *ú, ü* helyén (85. l.). Hisz jóval nyugatabbra, a mátyusföldi nyelvjárásban is elég példája van még e palóczos sajátságának (l. Mátyusf. nyelvjár. 56, 58, *ü—ő* és *ú—ó* alatt).

Azon óhajtaással fejezzük be e sorokat, vajha minél tökéle-
tebbnek üdvözölhetnők ez alapvető műnek várható második ki-
adását.

ZOLNAI GYULA.

A magyar nyelvjárások újabb irodalma.

Zolnai Gyula, *Mátyusföld nyelvjárása*. Nyelvőr XIX. és XX. kötet. (Különnyomat: Budapest, 1891.)

Bartha József, *A palócz nyelvjárás*. Nyelvőr XXI. és XXII. kötet.

A legutóbbi néhány év nem mutat valami öröndetes haladást nyelvjárásainknak megismertetése terén. A fent említett két nyelvjárás-tanulmányon kívül csak egy rövidebb dolgozat jelent még meg, mely a Rábczavidék nyelvjárását ismerteti (Nyelvőr XX. k.). A népnyelv-hagyományok gyűjtése még gyengébben folyt; Pinter Sándor palócz mesein¹⁾ és Kálmány Lajos szegedvidéki gyűjtésén²⁾ kívül alig jelent meg valami figyelemre méltó közle-

¹⁾ A népmesékről XIII eredeti palócz mesével. Losoncz, 1891.

²⁾ Szeged népe, III. k. Szeged vidéke népköltése. Szeged, 1891.

mény. A Nyelvőrben is mind kevesebb tér jut a népnyelvhagyományok számára; úgy látszik, hogy a más tárgyú közlemények lassanként egészen kiszorítják a népnyelvi adalékokat. Legalább erre mutat az a tapasztalat, hogy míg az 1890-iki évfolyamban 75 oldal jutott a népnyelvhagyományok számára, addig 1891-ben 47, 1892-ben pedig már csak 23 oldalra szorultak az e fajta közlemények. A néprajzi társaság működésétől ezen a téren is öröndetes lendületet várhattunk volna; azonban e társulat még mindig küzd a lételért s épe miatt nem fejtheti ki azt a működést, a melyre hivatva volna. Folyóírata, az *Ethnographia*, mindig közöl ugyan népnyelvhagyományokat is, csak hogy kevés gondot fordít arra, hogy a közlemények híven tüntessék fel az illető nyelvjárások kiejtését, sőt még egységes írásmódot sem állapított meg népnyelvi közleményei számára.

Pedig nagyon sok a tenni valónk a nép nyelvének megismerése és megismertetése terén. A nyelvtörténeti vizsgálatnak is a biztos alaphól, a mai élő nyelvből kellene mindig kiindulnia, s úgy kellene kutatnia a régibb korok nyelvét visszafelé haladva s az ismert jelenségekből következtetve az ismeretlenekre. S ezt a biztos alapot a ma élő népnyelv ismeretétől várjuk. A *Magyar Nyelvjárások* cz. munkám megírásakor azt reméltem, hogy főgnak akadni kutatók, a kik adatait javítani, hiányait pótolni fogják, mert hisz e munkával — mint a hozzá csatolt függelékben is mondtam — nem az volt a célom, hogy befejezzem a nyelvjárások tanulmányozására czélzó eddigi munkásságot, hanem ellenkezőleg, hogy helyes alapot adva, megindítsam a magyar nyelvjárások rendszeres tanulmányozását.

Két év mult el e mű megjelenése óta, s azok a nyelvjárások, melyek akkor ismeretlenek voltak, ma sem ismertebbek. Hogy e hiányon segítsünk, rendszeres terv szerint kellene megindítani és vezetni a népnyelvhagyományok gyűjtését és a nyelvjárások feldolgozását. Hogy e tervet némileg előkészítsem, elsorolom azokat a vidékeket, melyeknek nyelvjárásáról nagyon kevés vagy épen semmi adatunk sincs. A nyugati nyelvjárásterület egyike a legjobban ismertetett vidékeknek, csak a *hetési nyelvjárásnak* nem jutott még ismertetője; pedig hálás feladat volna ezt a nyelvjárást összehasonlítani a szomszédos őrségi, göcseji és rábavidéki nyelvjárással. Erre legjobban olyan kutató vállalkozhatnék, kinek anyanyelve e szomszéd nyelvjárásoknak egyike, hogy így annál könnyebben és biztosabban történhessék az összehasonlítás. A *zalai nyelvjárást* is csak a Nyelvőr közleményeiből ismerjük; e vidék nyelvének ismertetése érdekes példája volna a keverék nyelvjárásoknak, a mennyiben ép itt, Zala megye keleti részén megy át egymásba majdnem észrevétlenül a három érintkező nyelvjárásterület: a nyugati, dunántúli és a drávavidéki. Az ilyen nyelvjárás

ismertetéséhez azonban csakis mind a három nyelvjárásterületnek pontos ismeretével lehet sikeresen hozzáfogni.

A *dunántúli nyelvjárásterületről*, Vass József dolgozatán kívül, csak néhány kisebb ismertetés jelent meg, azonban a Nyelvőrben megjelent közlemények eléggé megismertetik e vidék nyelvét, úgy hogy feldolgozása legalább is nem égető szükség. Az *alföldi nyelvjárásterületnek* kiskunsági és szegedvidéki részét jól ismerjük *Négyesy László*, *Korda Imre* és *Szántó Kálmán* dolgozataiból, valamint *Kálmány Lajos*nak három kötetnyi népnyelvi közleményeiből. Annál kevésbbé ismerjük a *Sárvíz* és a *Dráva-vidék nyelvjárását* s ép ezért a Baranya és Somogy megye déli részén lakó magyarság nyelvjárásának feldolgozása szintén egyike a legsürgősebb feladatoknak. Somogy megyében nagyobb szabású gyűjtést végzett *Vikár Béla*, s az ő gyűjteményének megjelenését annál nagyobb érdeklődéssel várhatjuk, mivel a gyorsírás segítségével tett feljegyzései híven tükrözik vissza az élő nyelvnek minden sajátosságát. Azonban az ő gyűjtése is Somogy megyének inkább északi felére terjedt, a mely már a dunántúli nyelvjáráshoz tartozik. Másik fontos és sürgős feladat volna a *szlavóniai nyelvjárás* tanulmányozása és feldolgozása, mert ez érdekes nyelvjárási szigetről semmi egyéb adatunk nincs, mint a mit Szarvas Gábor jegyzett fel majdnem 20 évvel ezelőtt.

Ismerjük a *duna-tiszai nyelvjárásterületnek* tiszántúli felét s a bács megyei magyar helységeknek egy részét, azonban annál kevesebb adatunk van a pest megyei *é-ző* helységek nyelvéről. A Duna és Tisza köze majdnem csupa nyelvjárási szigetekből áll s a megoldandó feladat e szigetek nyelvjárásának pontos megállapítása egyenkint; e mellett különös tekintettel kell lenni arra, hogy honnan került az illető község lakossága mai lakóhelyére s hogy eredetileg is magyar anyanyelvű volt-e, vagy pedig csak újabban magyarosodott meg.

Az *északkeleti nyelvjárásterületnek* szintén csak egy részét ismerjük részletesebben, t. i. a felsőtiszai nyelvjárásnak nyugati felét, főleg Debreczen városát; de már Szatmár, Bereg és Ugocsa megye majdnem teljesen ismeretlen terület. Az egész zemplén-abauji nyelvjárást csak a Nyelvőrben megjelent néhány közleményből ismerjük, az alsószamosi nyelvjárás sajátosságait pedig csak sejtjük. E nagy vidék nyelvének vizsgálatát és megismertetését tekinthetjük határozottan a legsürgősebb feladatnak e téren. Az erdélyi magyarság nyelvét szintén csak néhány közleményből ismerjük, csupán a *kalotaszegi nyelvjárásról* jelent meg elég részletes ismertetés Czuczka Jánostól (a *«Kalotaszeg»* cz. lapban és újabban Jankó János könyvében *«Kalotaszeg magyar népe»*). Majdnem egészen ismeretlen Torda és Toroczko vidékének, valamint a Küküllő megyei magyarságnak nyelvjárása.

A palócz nyelvjárásokról újabban igen jeles és kimerítő delgozatok jelentek meg; *Albert János* a gömörmegyei nyelvjárásokat ismertette (Nyelvőr XVIII.), *Bartha József* pedig a Mátra és Bükk hegységtől északra eső vidék nyelvét dolgozta fel. Az ipoly- és karancsvidéki nyelvjárást *Pintér Sándor* mutatja be 13 mesében, melyeket egyenesen az elbeszélők ajkáról írt le s híven tünteti fel bennük e vidék nyelvének minden sajátosságát. Magából e 13 meséből meg lehetne ismertetni ezt a nyelvjárást, csak a hangok képzését kellene még pontosan megfigyelni. *Pintér* könyve így is valószínű kincsesbánya a nyelvész számára. A nyugati palóczos nyelvjárásokat is eléggé ismerjük részint régibb közleményekből és feldolgozásokból, részint és különösen *Zolnai Gyula* dolgozatából (Mátyusföld nyelvjárása). Annál kevésbbé ismerjük e nyelvjárás-területnek keleti széleit, a hernádvidéki, hegyaljai, bükkaljai és jársági nyelvjárást, valamint Pestmegyének északi részét s egyes palóczos szigeteit. Ezekkel a nyelvjárásokkal ép azoknak kellene foglalkozniok, a kik eddig a palócz nyelvjárásokat ismertették.

A *székely nyelvjárásokkal* legrégibb idő óta s leggyakrabban foglalkoztak nyelvészeink, s érdeklődéssel várjuk, hogy *Steuer János* közzé tegye és feldolgozza gazdag székelyföldi gyűjtéseit. De még a székely vidéken is van egy terület, melynek nyelve aránylag kevés figyelemben részesült; ez a *csik-gyergyói nyelvjárás*. Végül mint nem csekély érdekű feladatot tűzhetjük ki a bukovinai magyarok nyelvének tanulmányozását, legalább azokon a helyeken (Pancsova és Arad vidéke), a hova őket újabban betelepítették.

Ime, mennyi a megoldandó feladat! Kutatóinknak e vidékeket kellene felkeresniök, hogy munkájuk minél hasznosabb és eredményesebb legyen.

Ezúttal a nyelvjárásokra vonatkozó újabb delgozatok közül a két legfontosabbat akarom részletesebben ismertetni.

Zolnai dolgozata a Mátyusföld nyelvjárásáról némi tekintetben több, más tekintetben meg kevesebb, mint a mit egy nyelvjárás tanulmánytól várhatunk. Kevesebb annyiban, hogy nem nyújtja e vidék grammatikájának teljes leírását, mert ehhez — mint a szerző maga mondja — «sokkal hosszabb megfigyelés szükséges, mint a mennyit nekünk Mátyusföld népnyelvére fordítani alkalmunk lehetett». Másrészt a mellett, hogy leírja a Mátyusföld nyelvének hangtani sajátosságait, arra is törekedett, hogy megállapítsa «az irodalmi és népnyelvi hangtan eltéréseinek rendszerét» (69. l.), s ezzel többet nyújtott, mint a mennyit a nyelvjárás leírójától várunk. A hangváltozások rendszerének e felállítására némileg rovására van a nyelvjárási sajátosságok világos áttekinthetőségének; *Zolnai* elsorol és rendszerében a maga helyére állit minden egyes eltérést, a mi valamely nyelvjárási alak s az irodalmi

nyelv között feltűnik; ily módon találunk egy vagy több példát majdnem minden lehetséges hangváltozásra, neha csak hangmegfelelésre, de nem emeli ki azokat az eltéréseket, melyek ép erre a nyelvjárásra nézve jellemzőek, s melyek Mátyusföld nyelvének külön helyet állapítanak meg a magyar nyelvjárások sorában. A szóban forgó nyelvjárásról alkotandó tiszta képet nagyon zavarja az is, hogy Zolnai sokkal nagyobb területre terjesztette ki vizsgálódását, mint a mekkorát alkalmasan egy nyelvjárásnak lehet tartanunk. Szerinte ehhez a nyelvjáráshoz számítandó Pozsony megyének a Csallóköz és Kis-Kárpátok közé eső darabja, Nyitra megye alsó vége, Komárom megye dunáninneni fele Csallóközön kívül s Esztergom megyének dunáninneni része. Ez az így megjelölt vidék három nagy nyelvjárás-területnek határán van; a dunántúli, nyugati és a palóczi nyelvjárás-területek itt érintkeznek egymással s jellemző sajátságaik különböző mértékben vannak meg a megjelölt területnek egyes részein. Ez az oka, hogy Zolnai mátyusföldi saját-ságnak mond néha olyan jelenséget, a mit az illető vidéknek csak egy részén tapasztalhatunk. Mátyusföld hangjai között ott látjuk pl. egymás mellett ezeket: *á, ǎ* és *a*, pedig az első kettőt csak az a vidék használja, a melyik közelebb esik a palóczsághoz (Nyitra és Komárom m.), viszont az *a* (*ǎ* után álló szótagban) dunántúli saját-ság s csak a pozsonymegyei részen hallható. Az *ly* hangot a keleti rész *j*-nek, a nyugati ellenben *l*, *ll*-nek mondja, s ez a nyugati nyelvjárás-területnek saját-sága. Több hasonló tapasztalat volt az oka, hogy a Magyar Nyelvjárások cz. munkámban a Mátyusföld nyelvjárását szűkebb térre vontam, mint Zolnai, s hozzá csatoltam a Csallóköz nyelvét is, mely vele majdnem teljesen egyezik; ellenben külön tárgyaltam a barsmegyei s az esztergom-komáromi nyelvjárást.

Zolnai dolgozata gondos és pontos megfigyelésről tesz tanu-ságot, mely még az egyéni saját-ságokat sem hagyta figyelmen kívül, s azon igyekszik, hogy rendszerezze mindazon jelenségeket, melyek saját tapasztalatában, s a Nyelvőr közleményeiben elébe akadtak. A dolgozat legnagyobb részét a *Hangtani saját-ságok* foglalják el. Előbb leírja azokat a hangokat, melyek a köznyelv ábéczejében ismeretlenek; ezek közül az *ǎ, ǎ* — mint már láttuk — palóczi vonás, az előbbi az *a*, az utóbbi az *á* helyén áll. Megvan e mellett az *a* és *á* is, sőt *a* helyén *ǎ* után álló szótagban a dunántúli *a* is. Az *a, ǎ*-nak e kétféle változata teljesen kizárja egymást; a hol *ǎ*-t ejtenek, ott nem állhat helyette *a*, s viszont. A vegyes hangú *ǎ* csak egyes szókban és egy-egy beszélő ajkán hallható; az *ǎ, ǎ* leginkább csak pótlónyújtás esetén fordul elő, de a palóczi vidéken *ǎ* helyett is áll néha *ǎ*. Sajátságos hangja a Mátyusföld nyelvének az, a mit Zolnai *ǎ*-val jelöl; ezt akkor ejtik, ha az *a* helyett álló *ǎ* után elmarad az *l*, s a maganhangzó félig hosszú lesz. Az *ǎ*-t ez a vidék rendesen ejti, s Zolnai közli is azokat a sza-

vakat, melyekben ő hallotta, de megjegyzi, hogy ő nem tudta minden alkalommal megfigyelni s megjelölni az *ē*-t, ennek «talán fő oka, de egyszersmind némileg mentsége is: tiszavidéki nyelvrézem, mely nem ismervén kétféle *e* hangot, igen sokszor el is feledteti a kettő következetes megfigyelését» (11. l.). Az *ē* szokatlansága lehet az oka annak is, hogy néha ott hall, vagy legalább vél hallani *ē*-t, a hol nem ejtik, legalább a következő adatokhoz kétség fér: *bē* igekötő, *dē, ēl* igekötő, *ēriggy, ēsik, ēz, kert, tekint*. A mássalhangzók közül csakis az *ly* érdemel figyelmet; a szóban forgó területnek keleti része *j*-t, nyugati része *l*-et ejt helyette.

A köznyelvitől eltérő alakokban mutatkozó hangváltozásokat a következő két főcsoportban tárgyalja: 1. mennyiségi tűnemények és 2. minőségi tűnemények. Az első csoportban szól a teljesebb és a rövidebb hangalakokról s az időmértéki sajátságokról; a második csoportban tárgyalja az eltéréseket a hangok minőségében és rendjében. Ez a csoportosítás a hangváltozásoknak mintegy csak külső alakján alapszik, de nem hanyagolja el e mellett Zolnai azt a fontosabb történeti szempontot sem, hogy az illető hangeltérés eredeti sajátság megőrzése-e, vagy pedig újabb fejlődés.

Az alaktani sajátságokat tárgyalva szól a szavak összetételéről, a szótövekről, továbbá a szóképzésről és a ragozásról. Igen gondosan kidolgozott fejezet az, mely a jelentéstani sajátságokról szól, külön tárgyalva az anyagi és az alaki jelentéstan körébe tartozó tűneményeket. A mondattani sajátságokat s az idegen hatásokat már csak rövidebben tárgyalja. Végül szójegyzék zárja be a dolgozatot.

Bartha József «A palócz nyelvjárás»-nak nevezi dolgozatát, noha maga is megvallja, hogy nem terjeszti ki vizsgálódásait az egész palócz nyelvjárásra, «hanem csak azon táj nyelvi sajátságairól szándékozom itt írni — mondja dolgozata elején — mely a legtöbb joggal viseli nevét». Később a maga nyelvjárásának határait így szabja meg: «északon a Fülel, Bánréve és Edelény helységeken keresztül vont egyenes vonal, délen pedig a Bükk és Mátra hegylánc környéke vet határt; nyugaton ellenben a Fülektől Gyöngyös környékéig húzott egyenes, míg keleten a miskolci vidék zárja be» (169. l.). E vidék nyelvéről a Magyar Nyelvjárásokban mint két külön nyelvjárásról szóltam (mátravidéki és borsodi nyelvjárás); s Bartha leírása is azt mutatja, hogy e vidék nyelve — noha lényeges különbségeket nem is tüntet fel — mégsem egészen egységes. Ilyenkor mindig jobb kisebb területekre osztani az egész vidéket, hogy annál jobban állapíthassuk az meg egyes sajátságok elterjedését. Ha azonban egy nyelvjárásnak tekintjük is az egész vidék nyelvét, semmi esetre sem nevezhetjük pusztán palócz nyelvjárásnak, mert ha a palóczos vidékeket számon kívül hagyjuk is, az ipolyi és a karancsvidéki nyelvjárás ép oly joggal

viseli a palócz nevet, mint ez a nyelvjárás. Bartha tanulmánya tehát csakis a középső palócz nyelvjárások keleti felét tárgyalja.

A nyelvjárás leírása gondos és részletes tanulmányra vall, s meglátszik rajta, hogy Bartha alapos ismerője e vidék nyelvének. A mi fogyatékoság van benne, annak oka egyrészt az, hogy nagy vidék nyelvét foglalta egybe s nem vonja meg elég világosan az egyes sajátságok határait. E megjegyzés főleg az egyes hangok használatára vonatkozik. Így pl. az *a*-t e vidék majd *a*-nak, majd *á*-nak, majd *q*-nak ejti, de nem nyerünk tiszta képet arról, hogy meddig terjed minden egyes hangnak a használata, s vajjon hallható-e egymás mellett ugyanazon a vidéken az *a* és *q* vagy *á*. Épígy vagyunk az *á*-val; ezt négyféleképp ejtik ezen a területen, mely ejtémódok között csupán az ajakzárás foka tesz különbséget. Teljesen nyitott ajakkal képezzük a köznyelvi *á*-t, valamivel zártabb az *q*, még zártabb az *a*-nak megfelelő *á*, sőt az északi részekben még az ennél is zártabb ajakkal képzett *q* is hallható. A hosszú *é* hangok használatán még legkevesebbé tudunk eligazodni; a köznyelvi *é* helyén ennyi féle hangot hallhatunk: *ê*, *ê*, *é*, *é*, de hogy melyiket mikor és hol ejtik, erre nézve világos útbaigazítást nem nyerünk. A hangtan tárgyalásának ez a módja az oka, hogy a magánhangzók táblázatában egymás mellett látunk olyan hangokat, melyek egymás mellett ugyanazon a helyen nem fordulnak elő. Sokkal jobb lett volna külön-külön állítani össze e nyelvjárás-vidék minden egyes részének magánhangzóit. Így ez a táblázat csak azt mutatja, hogy miféle hangokat hallhatunk ezen a területen, illetőleg e területnek majd egyik majd másik részén.

A hangtan tárgyalását illető másik megjegyzésem épígy vonatkozik Zolnai dolgozatára, sőt majdnem minden eddigi nyelvjárastanulmányra is. A feldolgozók rendszeren azt az eljárást követik, hogy a tárgyalandó nyelvjárást szembe állítják az irodalmi nyelvvel s több-kevesebb rendszerességgel elsorolják az irodalmi nyelv és az illető nyelvjárás között mutatkozó hangalakai különbségeket. Ennek az eljárásnak az a következménye, hogy a szóban forgó nyelvjárás pontos hangtani leírása helyett bonyodalmas rendszerét kapjuk az összes hangváltozásoknak, melyek igen gyakran nem is hangváltozások, hanem csak hangmegfelelések; sőt néha még ezek sem. Bartha nincs is tekintettel arra, hogy a nyelvjárás hangalakja eredetibb-e az irodalmi alaknál, vagy pedig újabb fejlődés, sőt néha még avval sem törődik, hogy a két alaknak tulajdonképp semmi köze sincs egymáshoz. Ez az oka, hogy az *f* : *m* hangváltozás példaként szerepel *nyammog* e h. *nyafog*; a *t* : *l* hangváltozásnál pedig *lottyán*, *lotyog* e h. *totyog*, bár maga B. is megjegyzi, hogy ezek valószínűleg nem egymásnak változatai. A *p* : *m* hangváltozásra is csak egy példát említ: *mocsolya* e h. *pocsolya*; eredeti a dologban csak az, hogy B. maga is bevallja, hogy e két szónak

semmi köze sincs egymáshoz, s mégis ott szerepel a hangváltozások közt.

A hangtan néhány pontjára nézve bővebb és pontosabb felvilágosításra volna szükségünk; így első sorban pontosabban kellene ismernünk az orrhangok képzése és használata módját, mert Bartha leírásából (174. l.) nem tudjuk, vajjon igazi orrhangú mánuhangzók-e ezek. A palócz éneklő hangsúlyt illetőleg is pontosabb és világosabb leírásra volna szükségünk.

Sokkal alaposabban dolgozta ki Bartha a nyelvjárás alaktanát, jelentéstanát és mondattanát. A hangtanban is azt az eljárást kellett volna követnie, a mit az alaktanban maga elé tűzött, t. i. hogy leírja a maga nyelvjárását úgy, a mint van s nem származtatja mintegy folyton az irodalmi nyelvből, melyhez a nyelvjárásoknak a leggyakrabban igen kevés közük van.

BALASSA JÓZSEF.

Magyar elemek az oláh nyelvben.

Mândrescu C. Simon: *Elemente ungurești în limba Română. București 1892.* — 198. lap.

1888-ban hagyta el a sajtót mint külön lenyomat a «Magyar Nyelvőr»-ből fönti czímet viselő munkám, melyet a Magyar Tud. Akadémia a «Sámuel díj»-jal tüntetett ki. Előre tudtam, hogy román atyámiai a legnagyobb elkeseredéssel fogják fogadni, sőt nem fognak késni, hogy hazugnak, denunciánsnak és ostoba férczelménynek deklarálják. Ámde megnyugtatót az a tudat, hogy a mit benne megírtam, az igazság tiszta meggyőződéséből tettem, a mely a tények elől nem zárkózik el s a nemzeti érzékenykedéssel nem retteg szembe szállani. A mit sejtettem, be is következett. *Densușan* Áron könyvemet haszontalan és értektelen tákolmány-nak nevezte. A «Tribuna» című napilap megfizetett zsoldosnak s a történelmet hamisító magyar tudományosság satellesének hirdetett. Most pedig napvilágot lát egy mű *Mândrescu C. Simontól* «*Elemente ungurești în limba română*», a mely e kérdést románul akarja tudományosan megoldani s kimutatni, hogy mi az értéke az én kísérletemnek. A könyv, a mely licentiatusi értekezésnek készült, a most élő legnagyobb román nyelvésznek, *B. Petriceic-Hașdeu*-nak van ajánlva, kinek a szerző az egyetemen tanítványa volt. A «Bevezetés»-ben sorra végez *Jerneynek*, *Hunfalvynak*, *Roeslernek*, *Cihacnak* e téren kifejtett munkásságával; és ő, a kezdő nyelvész, kicsinylőleg beszél ez ismert nevű, komoly tudósokról, a kik hibázhattak, mivel nem birták teljesen a román nyelvet, de nem hamisítottak, a mivel pedig őket lépten-nyomon vádolja. A 8. lapon ráter az én könyvemre is, a melynek román fordítása most folyik Moldován Gergelynek Kolozsvárott megjelenő folyóiratában, az

«Ungaria»-ban. Ime a tudományos vélemény s a megfélebbezhetetlen ítélet rólam: «A. Gy. olyan román, mint Moldován G., a ki nek lapjában megindult munkájának fordítása. Apróra szedett kritikát nem mondok róla, mert az előzőiről nyilvánított véleményem [t. i. az irányzatos tudománytalan munkálkodás vádja] reá is illik. Egy dologban azonban különbözik tőlük, abban, hogy czélja mentől több magyar elemet a román nyelvre rátukmálni, mintha az a magyarok dicsősége volna, kiket *mint magyar honpolgárnak* Moldován G. módjára úgy kell szolgálnia, a mint lehet».

Amde azért a tudós szerző nem áttolja könyvemet forrás-munkául használni, annak eredményeit igazaknak nyilvánítani, sőt mi több, a tőlem gyűjtött anyagot két kézzel fölhasználni. Szerzőnek műve két nagy csoportra oszlik, az egyik a provincializmusokat, a másik az összes románok előtt ismeretes, tehát a polgárjogot nyert magyar kölesönvételeket foglalja magában. Számba nem véve, hogy e merev kettéválasztása az anyagnak magába véve a lehető legszerencsétlenebb eljárás, mert az olvasó nem nyer tiszta képet a befolyás nagyságáról; de másrészt helytelen, mert a szók elterjedésében önkényesen fölállítani a határkövet s kimondani, hogy ezentúl már ismeretlen, nem szabad. Akárhány van a szerzőtől provincializmusnak mondott elemek közt, a melyek az egész románságban járatosak.

A mi szerzőnek ortografiáját illeti, meg kell jegyeznem, hogy nyelvészeti szempontból hasznavehetetlen, mert úgy írja le a szókat, a mint irodalmilag szokták, s nem mint a nép nyelve ejti ki.

Az alábbi lajstromban idézzük azon kölesönvételeket, melyek a mi összeállításunkból hiányoznak.

adağ, azağ: *agyag*. Bihar s Maros-Torda megye.

alaş: *állás* échafaudage, plancher, Erdélyben járja.

alău: *elő* (előre, rajta jelentésben). Szilágyság.¹⁾

alegăduesc; *eléged(ik)*. Erdélyben.

andălesc: *andalog* (kóborog, időt veszteget). Erdélyben. Szerző azt tartja, hogy *indul* az eredetije.²⁾

baioş: *bajos*. Szilágyság.

belceu: *bölcső*. Szilágyság, Szatmár m.

biceu: *becsű* (æstimatio). U. o.

birău: *biró*. Moldvában sóbányai munkás jelentésében járja.

Hiányzik még nálam a biró összetételei közül:

curbăirău: *csürbiró*, a ki az udvaron lévő buzaasztagokra fölügyel. Szilágyság.

burzuluesc, *buzulesc*: *borzol*. Bukovinában s Magyarországon.

¹⁾ Ez inkább a magyar-német *aló!* = francia *allons!*

S. Zs.

²⁾ Egyik sem valószínű — a jelentés miatt.

S. Zs.

Szerző a román *borz* szó denominális képzésének tartja. A *borz*-nak, melynek jelentése *összekuszált, szanaszét hányt* (a libák tollára mondják), a magy. (torzon) *-borz* alakot vélem eredetijéül.

bumbușcă: *gomboska* (gombostű). Az egész Magyarországon s Moldvában járja.

čelușag: *csalóság*. Magyarországon.

čalāũ: *csaló*. U. o.

cočovet': *kótyavetye*. U. o.

corșag: *kórság* (nátha, hasmenés, nehéz nyavalya). U. o.

criștai: *kristály*. U. o.

đuğ: *dög*. U. o.

feleșesc: *felel*. Maros-Torda m.

feleltuesc: *felel* (felel jelentésben). U. o.

hedeș: *hegyes* (a barmok szarvára mondják). Erdélyben.

hozate (többessz. szó): *hozat*. Így hívják nálunk a katonák a *czakkumpakkot*. Szerző a *hozzátartozás*-ból származtatja. *)

terhelesc: *terhel*. U. o.

vigănăũ: *viganó*. U. o.

Viszont Mándrescu könyvében egész sereg olyan szó hiányzik, a mi nálam mint provincializmus szerepel. Ezeket a szerző — állítása szerint — éppen azért nem vette föl, mert nem általános keletüek. Ha e tekintetben következetes akart volna maradni, akkor egyáltalában el kellett volna ejtenie a tájszókat; ámde bizonyára ő is abban a meggyőződésben volt, a melyet munkámban én is hangsúlyoztam, hogy a nyelvésznek mindenről tudomást kell vennie, a mi az illető nyelv keretén belül található. Hogy a tölem gyűjtött tájszók nagy részét számba nem vette, még hagyján; de az már nem bocsátható meg, hogy az én könyvemben előforduló, teljes polgárjogot nyert kölcsönvételek egy részét kihagyta. Így pl. hogy többet ne említsek, a *mântuesc*: *ment* igét sehol se találom nála. Egyike a teljesen meghonosodott magyar szóknak a román nyelvben, melylyel a legrégibb irodalmi terméktől a mai élő beszédig lépten-nyomon találkozunk. Azt hittem, hogy most már a mikor Hașdeunăk itéletéről is, melyet készpénznek vett a román nyelvtudomány, kimutattam, hogy tarthatatlan, nem fog akadni komoly nyelvész-ember, a ki kétségbe vonná a szónak magyar eredetét. S ime e munka újra csak azt igazolja, hogy a nemzeti hiúság erősebb mint az igazságszeretet, az ábrándozás édesebb a valónál s a *gondolom* és *hiszem* értékesebb a *tudom*-nál. A szerző annyira *hiszi*, hogy a *mântuesc* nem magyar kölcsönvétel, hogy egyáltalában említést se tesz róla könyvében.

*) Egyik föltevés sem állhat meg, mert nyelvünkben sem *hozat*, sem *hozzátartozás* nem járatos ilyen jelentéssel. S. Zs.

Az én munkám, mely a magyar régiségekre, különösen pedig a magyar szóknak a régi nyelvben járatos alakjaira is ügyet vetett, a szerzőre nézve holt anyag maradt. A *bulč, bālč*: vásár szó pl. szerinte *bucsú*-ból ered az *l* hang közbeszurásával, holott nálam tisztán meg van mondva, hogy eredetije a régi magyar nyelvben használatban volt *bulesú* szó, tehát ez esetben régebb kölcsönvételel van dolgunk. A *belšug*-ra nézve is egyszerűen azt állítja, hogy a magy. *bőség* származéka. Ha e szóra vonatkozó részt könyvem-ből elolvasta volna, megérthette volna, hogy egy oly kölcsönvételel van dolga, mely nemcsak a román, de a magyar nyelvnek is örökbecsű emléke marad. A *belšug* azon ritka kölcsönvételek egyike, melynek mását sem a mai, sem a régi magyar nyelv adni nem tudja, de, hogy élni kellett egykoron a magyar nyelvben egy *belség* alaknak, arról a legfényesebb tanuvallomást éppen a román nyelv teszi.

Kevés ízlelő tanuskodnak szerzőnek reflexiói, melyeket egy-egy szóhoz fűz. Feledi, hogy tudományt, s nem politikát űz; pl. «*jobägie*: *jobbágy*(kodás); magyar elnyomóitól tanulta el a román nép, kik ma is olyan helyzetben tartják, a mely nem sokban különbözik a régi jobbágyságtól».

Könyvének legnagyobb hibája az, hogy sem a kölcsönvételek hangtanát és jelentés tanát, sem pedig a belőlök vonható tanulságokat nem találjuk benne összefoglalva. A tanulságok nélkül könyve holt anyaggyűjtemény, a melybe lelket másnak kell öntenie.

Elismerjük, hogy műve szorgalmas kutatás és olvasás tereméke, a mely éppen azért kritikaibb főt és avatottabb kezet érdemelt volna. Reméljük azonban, hogy idővel, ha Mándrescu tehetsége megizmosodik s különösen igazságszeretete erősebb lesz az elvakító nemzeti hiuságnál, melynek helye nincs a tudomány világában, értékes művekkel fogja szaporítani a román irodalmat, melynek nyelvészeti ága most van föllendülőben.

ALEXI GYÖRGY dr.

Finn mesetanulmányok.

Kaarle Krohn. *Die geographische Verbreitung einer nordischen Thiermärchenkette in Finnland*, durch eine Karte erläutert. (Fennia, 1890. IV. No 4. 1—14. l. és egy térkép.)

Katona Lajos a Nyelvtudományi Közlemények XXII. kötetében (505—510) ismertette Krohn Károlynak az észti dalok földrajzi elterjedésére vonatkozó, mind tárgyilag mind módszerileg rendkívül érdekes dolgozatát. E dolgozatban a nagyszerű észti népköltési gyűjtemények «átvizsgálása és futólagos szemléje eredményeiből hat példán világítja meg az észti dalok földrajzi elterjedését egyben változataik sűrűségével; e mellett pedig egy igen ügyesen szerkesztett térképen az összes dalok

általános elosztását tünteti fel előfordulásuk gyakoriságának öt fokozatban való ábrázolásával).

Krohn mestere e módszerben saját édes atyja volt, ki a Kalevala-dalok keletkezéséről írt nagy munkájában (J. Krohn, *Suomalaisen Kirjallisuuden historia, I. Kalevala*. Helsingissä 1883—1885; 616 l.) alkalmazta e geográfiai módszert fényes sikerrel. Ugyanazon módszert használta fel Krohn K. fent idézett tanulmányában az állatmesék terén. Ez irányban való kutatás különösen a finn állatmesék terén már csak azért is becses eredményeket ígért, mert a finnek összegyűjtött folklór-anyaga sokkal gazdagabb, mint bármely más népé, hiszen csak a finn irodalmi társaság birtokában nem kevesebb mint 20,000 dal, 40,000 közmondás, 20,000 babonás szokás, 13,000 mese, 10,000 találós mese s így összesen több mint 100,000 szám van egybegyűjtve.

Krohn ezen dolgozatában a földrajzi módszert arra használja fel, hogy a különböző szomszédos népek hatásait nyomozza az állatmesék fejlődésére. E célból kiválaszt egy állatmese-láncolatot, mely a medvével (farkassal) és rókával foglalkozik s ezt teszi az összehasonlító vizsgálat tárgyává. Ennek eredményeit Krohn már korábban (*Tutkimuksia suomalaisten kansansatujen alta, I. Vihko I ja 2*, Helsingissä 1887—1889) összefoglalta, s ebből kitűnt, hogy ez az összefüggő meseláncolat több mint 1000 éve megvan Észak-Európában, és hogy az Finnországra kétfelől vándorolt be: nyugat vagyis Skandinávia és Kelet, vagyis Oroszország felől. A jelen dolgozat már most kizárólag azzal foglalkozik, hogy az említett mesekörben a nyugat- és kelet-európai folklór-elemek viszonyát állapítsa meg Finnország területén. E célra az említett mesekörből három mesesort választ ki összesen tizenegy taggal, melyek mint külön-külön mesék is élnek a nép ajkán, s ezeket veszi vizsgálat alá. E tizenegy mese teljesen rövidre fogott kivonatát a következőkben adom azon megjegyzéssel, hogy a római számok a nagyobb, teljesebb mesekörnek a kutatásban felhasznált tagjait jelentik.

VI. A róka döglöttnek téteti magát s felvéteti magát a halakkal megrakott szekérre; onnan leszórja a halakat, aztán maga is megugrik; a kocsis csak otthon veszi észre, hogy kocsiján se hal, se róka.

VII. A róka eszi a halakat; meglátja és megkívánja a medvét; a róka azt tanácsolja a medvének, fogjon ő is halat úgy, hogy dugja farkát a jég lékébe s tartsa addig ott, míg a halak rá nem ragadnak. A medve megteszi, faránál fogva a jéghez fagy s hogy a róka hittá emberektől menekülhessen, kitépi magát, ott hagyja farkát. Ezalatt a róka beszövik a házba.

VIII. A róka megeszi a tejfelt; közben hazájó a háziaszony, meglátja a rókát s hogy némi bosszút álljon rajta, hozzá vágja a tejfeles kanalat, de az csak a farka végét éri, s ez azóta fehér.

IX. Találkozik a róka a medvével s elpanaszolja mily rosszul járt ő azóta, járnai se tud, úgy megverték. A medve megszánja, vállára veszi s úgy cipeli. A róka dudol: «a beteg viszi az egészségest,» — majd — «vert viszen veretlent». A medve észreveszi a gúnyt, ledobja a rókát s úzóbe veszi.

X. A róka egy fagyökér alatti oduba buvik; a medve az orrával megy utána s a róka lábába harap. «Harapd csak a gyökeret!» nevet a

róka. A medve azt híven, hogy téved, kiereszti a róka lábát s a gyökérbe harap: «Jaj, ne harapd a lábamat!» jajgat a róka s megszabadulva a medve fogától, megszökik.

A másik mesesorból ezen tagokat veszi fel Krohn:

IV. A róka ellopja a medve mézet. A medve a rókát gyanúsítja s azt ajánlja ennek, aludjanak el mindketten a napon, hadd lássák, ki izzadja ki a mézet. A medve el is alszik, de oly mélyen, hogy a róka, mikor érzi, hogy a méz már folyik ki belőle, észrevétlenül bekeni vele a medvét. A medve elhitte, hogy ő ette meg a mézet.

XXVIII. A medve távollétében a róka nőszni akar a nöstény medvével; ez a rókát üzőbe veszi; a róka két egymáshoz közel álló fa közt átugrik, a medve utána, de a két fa közé reked; erre a róka rajta a tehetetlen erőszakot ejt.

XIV. A medve árván maradt gyermekeihez ápolót keres. A nyúl nem kell, mert hangja nincs. A róka ajánlikozik, a medve felfogadja; a míg azonban a medve az erdőn jár, a róka megeszi a három bocsot s megszökik.

Végül a harmadik mesesor ez:

XXII. a) Egy lusta ember marháit az erdőre viszi s haragjában azt mondja: «fálná fel a medve!» A medve megjelen, az ember megijed s haladékat kér, hogy munkáját végezze. A róka előkerül s megígéri az embernek, hogy két tyukért megszabadítja. A rókát meghallja a medve, nem ismeri meg, de megijed s kérdi «micsoda láрма az ott?» — «A király vadásza medvére vadászik,» feleli az ember a róka sugására. «Kérlek ne árulj el,» könyörög a medve. «Micsoda feketeség van ott mellett?» kérdi a róka nagy hangon. «Egy fatörzs,» feleli az ember. «Tedd szekeredre, kösd le s vágd belé a fejszét,» parancsolja a róka. A medve könyörög az emberhez, hogy mindezt csak jelezze, mintha megtenné. Az ember azonban valóban megteszi s a medve meghal.

XXII. b) Az ember hazamegy a két tyukért; zsákjában azonban a tyukok helyett két kutyát köt, azokat a rókára eresztik; a róka odujába fut, a kutyák azonban őrzik.

XXII. c) A róka megkérdi tagjaitól, hogy viselték magukat a veszedelemben. Mindegyik jól viselte magát, csak a farka volt mindig útjában; büntetésül a róka ezt kidugja a kutyáknak, azok persze aztán a farkánál fogva az egész rókát megfogják.

E tizenegy mese a föld összes népeinél, amint ezt Krohn táblázatosan összeállítja 708 variánsban ismeretes s e variánsokból 362, tehát több mint fele, esik a finnekre. A táblázatból kitűnik azonban az is, hogy mind a tizenegy mese együtt csakis a finneknél van meg, a többieknél a tizenegyből csak egy-kettő vagy egynehány. Továbbá az első öt mese sorozata ilyen szakadatlan összefüggésben csak a finneknél van meg.

A skandináv és szláv befolyást Krohn akkép állapítja meg, hogy a medve (skandináv) vagy a medve helyett a farkas (szláv) szerepel-e. E nézőpontból vizsgálva a meséket, illetve variánsait, látjuk, hogy Finnországban a finn állatmese nyugateurópai skandináv és keleteurópai orosz formái is megvannak; Finnország azonban a meséknek nem átmeneti, hanem határterülete mind kelet mind nyugat felől. Hogy e mesék igen régen honosak, bizonyítja az a tény, hogy a nyugateurópai

és keleteurópai orosz formából egy teljesen eredeti, harmadik, speciálisan finn forma olvadt össze. E tekintetben a táblázatos összeállítások még azt is kimutatták, hogy a néplelek teremtménye a keleti és északi variánsokban nyilvánul, tehát a Skandinávia és Oroszország közt végbemenő népáramlások nagy szárazföldi útjában, míg a mesék ősi formáit a nyugati és déli finn variánsok őrzötték meg, vagyis mint a nagy kontinensek őslakossága a föld szívéből, mindinkább a partokra, a partokról a szigetekre szorulnak.

Íme a mesék földrajzi elterjedését ugyanazon nagy általános természet-törvények szabályozzák, mint az emberét s mint a növény- és állatvilágét.

A térkép, melyet Krohn dolgozatához csatol, e mesék egyenkinti elterjedésén kívül feltünteti azt is, meddig terjed kelet felé a medve, nyugat felé a farkas szerepének geográfiai határa. E szerint a farkas szerepkörének nyugati határvonalát Impilaks, Suistam, Savitaipall, Gustaf Adolf, Kiuruvesi, Kivijärvi, Himuuka nevű falvak; míg a medve szerepkörének keleti határát Szent-Pétervár, Salmi, Licksa, Karsiula, Lestijärvi, Lohtaja falvak adják meg.

JANKÓ JÁNOS dr.

Gabelentz felfogása a nyelvek küzdelméről. Széchenyi jelmondatát, hogy nyelvében él, nyelvében hal minden nemzet, G. is ugyancsak osztja. Szerinte a nyelv életeréje a nép életerejétől függ, s joggal tekintjük a népet és nyelvet elválaszthatatlannak. De mindkettőjöknek védelméhez vagy az idegen befolyásoktól való elzárkózás, vagy egy elég nagy nyelvközségnek területi egyesülése kell. Azért igen helyes ösztönt árulnak el az ily küzdő népek, ha egyesülni akarnak, vagy erőszakoskodnak szomszédjaikkal, és éppen oly helyesen éreznek a hatalmas államok, ha tartományaik elpártolhatnáságaira brutális nyelvi parancsokkal felelnek: «Nemcsak a kicsinyek tanultak III. Napoleon nemzeti-ségi elvéből.» (256. l.)

Könyvének másik helyén G. arról szólva, hogy a nyelvjárások mily fontos bizonyosságai a nép történetének, két település nyelvére hivatkozik: «A XII. század óta laknak az alsó Rajna mellől és Flandriából való német gyarmatosok Erdélyben, és még ma is majdnem egészen úgy beszélnek a besztercei vidéken, mint Luxemburgban. A nyelv 700 év alatt változott, az kétségtelen. De itt is, ott is egyenlő irányban, majdnem egyenlő léptekben történtek az átalakulások. Azon erdélyiek bizonyos büszke félrevonultságban éltek. Bármily viharok vonultak át az országon: a nyelv majdnem zavartalan csendéletet élvezett. — S hogy áll a dolog azon salzburgi települők tájnyelvével Litvániában, kiknek ősei csak másfél század előtt hagyták el hegyes hazájukat? Kezdetől fogva bevonták őket az északi német állam életébe: itt a nyelvjárásnak gyors elenyészését lehetett észlelni.» (280. l.)

KALMÁR ELEK.

Kisebb közlések.

Budenz Józsefről szintén szép megemlékezést közölt *Setälä Emil* (mint Hunfalvyról, l. fönt 121). Miután élete rajzát vázolta, tüzetesen jellemzi módszerét és működése eredményeit. Ez a kritikai jellemzés a magyar olvasókat közelről érdekelheti, azért közöljük majdnem egész terjedelmében.

«Megkísértjük képét adni Budenz vizsgálódásmódjának és annak a hatásnak, a melyet a finn-ugor nyelvészetre gyakorolt.

Ha Budenznek legközvetlenebb elődje, Hunfalvy, tevékenységében sokoldalú volt, Budenz a helyett minden erejét egy célnak szentelte. Budenz nyelvész volt tetőtől talpig, és soha nem is akart más lenni.

Eljárásában Budenz úgyn. «szobatudós» volt. Nem járt azon népek körében, a melyeknek nyelvét nyomozta, hanem mások gyűjtötte anyag alapján végezte munkáját. Ily módon szerezte rendkívül széleskörű nyelvismeretét az altajiság óriási mezején. Néha mégis volt történetesen alkalmá, Budapesten, élő nyelvmesterekkel érintkeznie; így pl. lappokkal, a kik 1873-ban Budapesten jártak, s egy Vámbéry-hozta tatárral. Finnországban Budenz 1878 nyarán járt; ez az utazás azonban nem volt tulajdonképi tanulmányút. Ez alkalommal egyebek közt Lönnrot Illénél is járt.

Midőn Budenz Magyarországon működését megkezdte, természetesen nem mutatkozott nagy érdeklődés nyomozásai iránt, másrészt pedig művei nyelvük miatt nem terjedhettek el a külföldön. Leveleiben néha gúnyolódik is e miatt, s e gúnyba talán egy kis keserűség is vegyült. Blomstedt a «Halotti Beszéd»-ről irt könyvét «Hunfalvy Pál és Budenz József uraknak, a magyar Akadémia rendes tagjainak, a híres nyelvtudósoknak» ajánlotta. Ez alkalommal Budenz levelében (1869. VI./4.) ezt írja:

«Meg kell jegyeznem, hogy én hála Istennek nem vagyok a magyar Akadémiában semmiféle rendes tag, s ennek a «parádés-intézet»-nek («parade-institut») megújított szabályai szerint nem is leszek azzá, sőt legkevesbbé sem óhajtok azzá lenni. Protestálnom kell a híres attributum ellen is, a melyben legalább per tropum,

mint talán teljesebb, de mindenesetre problematikus anticipációban, lehetne valami igazság; mert én eddigelé «híres» munkáimat csakis magyar nyelven írtam, s tudvalevőleg a magyar nem tarozik a legolvasottabb nyelvek közé, főképp minthogy, nem számítva talán a politikai hírlapokat, maguk magyar uraimék sem nagy buzgalommal olvassák saját irodalmukat, legkevésbbé pedig a tudományos műveket, noha a magyar nyelvre és rokonaira vonatkoznak is, minthogy az efféle dolog tudvalevőleg nem válik valami nagy becsületére ennek a nagy nemzetnek. Az én magyar műveimnek «hírességéről» tehát nem sokat lehet beszélni, quod erat demonstrandum.»

Más alkalommal, 1870. III. 25-én, ismét így nyilatkozik: «Erősen elhatároztam, hogy munkásságomat egyedül ennek a dolognak, t. i. a mi tudományunk művelésének szentelem, nem törődve a nemzeti nagyképűsködéssel («prunkmacherei»), a mi itt a szereplő egyének szemében a tudományos intézeteknek (pl. az Akadémiának) legfőbb feladata».

Budenz tanítványainak száma kezdetben nagyon csekély volt. S így érthető, mennyire csodálkozott azon, hogy Blomstedtnek azonnal sikerült néhány hallgatóra szert tennie, még pedig női hallgatókra is. Ez alkalommal tréfásan így ír Blomstedtnek (1870. XI. 20.):

«Kiváló elismerésemet kell Önnek nyilvánítanom, tisztelt barátom. Önnek igazság szerint francia generálisnak kellett volna lennie, hogy oly derekasan sikerül új erőket toborozania. 7 egész ember a magyar előadásokra Helsingforsban, hallatlan! Ha Ön így folytatja, akkor itt Magyarországon nyugodtan tekinthetünk a jövőbe, mert majd azt a tanácsot adjuk a magyar kultuszminiszternek, hogy, ha szüksége (?) lesz «magyar nyelvészekre», megrendelheti őket Finnországból, ezeknek még az a hasznuk is megvan, hogy nem kell nekik előbb finnül tanulniok, a mi Árpád (vagy Toldy szerint Attila) fiainak nincs egészen ígyükre.»

De csakhamar sikerült Budenznek is új erőket gyűjtenie és nevelnie. Tanítványaiból egész iskola támadt körülötte, a kik az ő szellemében működtek s alapeszméit a finn-ugor nyelvészet különféle részeire alkalmazták, továbbá a különféle finn-ugor nyelveket közvetlenül az illető népek körében vizsgálták. Csupán Simonyi, Szinnyi, Munkácsi és Halász neveit említjük meg. Az utóbbi években Magyarországon egyetlen egy nyelvtudományi munka se jelent meg, a mely magán ne viselné Budenz hatásának nyomait. Budenz nyelvtudománya csakhamar figyelmet keltett egész Magyarországon, s kiváló tudományos érdemei teljes elismerést arattak. Hogy miként fogták föl Budenz jelentőségét, arra nézve idézzük a «Magyar Nyelvőr» 1883-iki évfolyamából Munkácsi következő szavait:

«Budenz József ezen új arának vezérférfia. Az ő nevéhez

fűződik a legtöbb nevezetes eredmény, melyre összehasonlító nyelvészetünk a legutóbbi húsz év folyamán jutott.... Különösen a «Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár» azon műve, mely, bár nem rendszeres összeállításban, de egybe foglalja mindazon tételeket és elveket, melyeket az újabb magyar nyelvészeti irány alapokul ismer el. Korántsem állíthatjuk, hogy e munka hibánélküli, mert az etymologia igazán sikamlós tér s különösen bő alkalmat nyit hypothesisok föllállítására, melyeknek már természetében fekszik, hogy jó részük idővel érvénytelenné válik. De valamint a gyémántot csak saját porával lehet köszörülni, úgy itt is azon helyzetben vagyunk, hogy a munka fogyatkozásait csakis azon módszer és elvek alapján vagyunk képesek kimutatni, melyeket ugyancsak e munka fejtett ki. Egyáltalában nem a felfedezett végérvényű igazságok quantumát tartjuk Budenz munkássága főérdemének, hanem azon eszközt, a módszer feltalálását, melylyel ilyen végérvényű igazsághoz juthatni. Hiszen a tudomány továbbfejlesztését nem is az eszközli, ki mennél több igazságot derít a napfényre, hanem ki megmutatta, hogyan lehet ilyen igazságokat felderíteni, éppen úgy mint a közéletben nem azt tartjuk valódi mesternek, ki pl. a gőzgéppel mennél több hasznos munkát végez, hanem azt, ki ezen hasznos munkákhoz föltétlenül szükségelt eszközt, a gőzgépet feltalálta.»

Nézetem szerint ezen szavak teljesen megfelelnek a Budenz jelentőségéről való azon felfogásnak, a mely a szakértők között Magyarországon el volt terjedve, nem is szólva a szélesebb körökről. Csak egyetlen egy zavaró hang hallatszott Budenz 25-éves működése idején — Vámbéry heves támadása a magyar nép és nyelv finn-ugorsága ellen. Az 1882. év végén megjelent Vámbérynek «A magyarok eredete» cz. műve, mely Magyarország tudományos köreiből heves vitára adott alkalmat. Budenz feleletére való válaszában Vámbéry Budenz módszeréről igen elítélő szavakat mond, a melyek nagyon ellenkeznek az előbb említett méltatással. Azt mondja, hogy a Hunfalvy-fölhozta hasonlítások után a magyar nyelv finn-ugorságát már-már világosnak látta, csak arra várt még, hogy Budenznek a részletekbe menő vizsgálódása miként fogja majd a dolgot egészen megvilágítani.

«Ezen hangulatban vártam Budenz úr összehasonlító szótárának első füzetét, s képzelje az olvasó meglepetésemet, akarom mondani: keserű csalódásomat, mikor a várva-várt summás bizonyítékok vagyis a magyar nyelv ugorságának ékesen szóló argumentumai helyett túlságosan erőszakolt, minden hangtani törvénnyel s főleg fogalmi tekintetben minden logikai összefüggéssel határozottan ellenkező és nevetségessé fajult szövegezéseket találtam! — — —

Hogy módszere igazán megérdemli-e a beléje vetett föltétlen

hitet, — s hogy mi biztos módszernek tekinthetjük-e? Erre nehéz, vagy inkább lehetetlen igenlőleg felelni, még pedig azon egyszerű okból, hogy ezt éppen B úrnak etymologiai eljárása nem engedi meg; mert ezen eljárás nemcsak a múltban, hanem még ma is annyira ingadozó és bizonytalan, s egységes forma és alapelv nélküli, hogy csak fölhevült phantasia láthatja módszernek.»

Hogyan áll tehát a dolog? Egyrésről azt vitatják, hogy Budenz végleg helyes eredményekre vezető módszert «fedezett föl», másrésről azt, hogy egyáltalában nincs módszere. Az én meggyőződésem az, hogy mindkét részről túloztak. Főkép azt kell kiemelnünk, hogy Vámbéry nem az az ember, a ki magas metodikus követelményeket állíthatna föl, mert az ő saját összehasonlító módszere korántsem tudományos. Abban a vitában, a mely Vámbéry könyve nyomán támadt, világosan kimutatták, hogy Vámbéry nem a tudósnak részrehajlatlan mérlegelésével használta anyagát, hanem még némileg javítani igyekezett rajta, hogy az ő nézeteinek igazolására alkalmasabbá tegye. Természetesen szó sem lehet másról, mint hogy magában a földolgozásban, a magyar nyelv rokonságának kérdésében, Budenznek volt igaza, Vámbéry pedig tévedett.

De másrésről természetesen az is, hogy Budenz módszerét nem tekinthetjük véglegesen helyesnek. Senki sem állíthatja, hogy csak az indogermán nyelvtudománynak mostani metodusa is, a mely az utolsó évtizedek serény munkája folytán jött létre, s a mely a nyelvtudományban tökéletes átalakulást idézett elő, végleg helyes volna. Budenz módszere pedig korántsem volt azon a fokon, a melyet a jelenkor meg szokott követelni az indogermán-ság terén.

Metodikus felfogásáról csupán egy példát idézek taláalomra. Szótárában (509. l.) Budenz a magyar *fél-* és a finn *pelkä-* alakokat egyeztetette a rokon nyelvekben található alakokkal, — s ezek az egyeztetések kétségtelenül helyesek. Egyeztetését a következő magyarázattal okolja meg: «Csak az egy *fél-* (*fil-*) van hosszú vocalissal, a többi ugor nyelvekbeli *pil-* ellenében; szintígy m. *él-ni* = f. *elä* stb. Pedig a m. *fél-*, *fil-*beli *é*, *i*-nek állandóságát tekintve, meg azt, hogy a vog. *pil-* is *i*-vel van, mégis azt kell tartanunk, hogy a szónak eredetibb alakja *pīl-* volt, vagyis pl. a f. *pelkä*-beli *pel-* e h. *pēl-*. Erre nézve figyelmet érdemel, hogy az észben *pelg* (tő: *pelgu* = f. *pelko*) még «versteck»-et is tészen, a mi a *pelga-* (= f. *pelkä*- e h. *pelgä*-) igének a f. *piile*- «sich verstecken, sich verbergen» igével való egybetartozására utal. E szerint a *pil-* h. fölvett *pīl-* igének alapjául volna a f. *piile*-beli *pī-*, azaz a m. *föd-*, f. *peittä-*, oszt. *pegde*, *piti* (m. *feteke*), f. *pilve* (m. *felhő*) szók alapjául kimutatott ugor *pig-* «tegere» ige, s csakugyan könnyen érthető, miképen támadhatott ily alapon a «timere» jelentés: t. i. «félni vkitől» = «elrejtőzni vkitől». Sőt meglehet, hogy a

finn *pelkä-*, azaz *pelgä-* tö át van vetve ebből: *peglä-*, s így még az alapigének ugor *p:g-* alakját tünteti föl.

Tehát az «ugor» tö *p:g-* «fed» volt; ebből lett *peglä-* és metathesisssel *pelgä-*, *pelkä-*. Ugyanazon töből ered még *pei-ttä-*, *pi-llä* és *pi-l-vi*. Hát a bizonyítékok? Miért van az egyik esetben *pei-*, a másikban *pi-*, a harmadikban pedig *pi-* az eredeti *p:g-* helyett? Erre a kérdésre nem kapunk feleletet, s nem is tartotta szükségesnek, hogy feleljen rá. — Hogy más példát említsek, a finn *itä* és *ehtä*, *ehtä* Budenz fejtegetése szerint egy és ugyanazon alapszónak különböző változatai (az alapalak [*j*] *gedä-*). Hasonlóképp az ő felfogása szerint a *kalakse-* alapalak egyrészt a *kalanze-*: *kalaise-*, másrészt a *kalanze-*: *kalanhen*: *kalainen* soron át fejlődött tovább. S ezen elváltozott *inen-*, *ise-* végű alakok mellett egyes esetekben még megmaradt az eredeti *ks* változatlanul is, pl. *ohjakset*, *tervakset*, *veljekset* stb. Az efféle példák számát a végtelenségig lehetne folytatni, de ez szükségtelen, mert már egyetlen egy ilyen példa eléggé megvilágítja a kutatónak metodikus álláspontját.

Legfőbb kifogásunk Budenz álláspontja ellen az, hogy nézete szerint ugyanazon hang vagy hangsoport egészen különböző módon változhatott el, noha az illető hangok előfordulásának föltételeire nézve semminemű különbséget nem lehet kimutatni. Azt vélte, hogy valamely hangváltozás megokolására elég, hogy az magában véve lehetséges; bizonyítékul gyakran említ olyan hangváltozásokat, a melyek egészen különálló nyelvekben történtek. Továbbá meg kell említenünk azt is, hogy Budenznek nem volt tiszta fogalma arról, hogy a hangváltozások történeti jelenségek, a melyek valamely meghatározott időszakba esnek; a hangváltozások kronológiájának meghatározását Budenz műveiben nem találjuk meg.

A másik főszempont a jelenkor nyelvtudományának módszerében az, hogy megtanultuk világosan fölfogni, hogy közelsem minden egyes alak fejlődött egyenesen genetikusan a régi alapalakból, hanem a nyelvben levő többi alakok mintájára vagy analogiája szerint keletkezett. Budenz e tekintetben is a régi álláspontot foglalta el. Rendszeresen igyekezett olyan alakoknak is régi ugor alapalakjait kutatni, a melyeket természetesebben lehetett volna analogiás alakoknak magyarázni. Nagyon ritkán élt analogiás magyarázattal, s bizonyára nem ismerte el kellőképpen az analogiának nagy jelentőségét a nyelv életében.

Hogy Budenz metodikus álláspontja olyan, a milyen, az könnyen megmagyarázható. Ő Benfey iskolájának alapeszméin növekedett, és sok éven át munkálkodott saját módja szerint, midőn az indogermán tudományban kezdetét vette a módszertani újítás. S a tapasztalat megmutatta, hogy a «régiek» közül igen kevesen tudták teljesen elsajátítani az új álláspontot, vagy pedig megváltoztatni azt az alapot, a melyen mindvégig munkálkodtak.

Ezenkívül még azt is meg kell jegyeznünk, hogy a finn-ugorság terén, a hol régibb nyelvemlékek oly szűken találhatók, a kronológiai szempont közelsem oly könnyen kínálkozott a kutatónak, mint az indogermánosság terén.

En tehát Budenz munkásságának jelentőségéről más nézetten vagyok, mint Munkácsi. Véleményem szerint Budenz főérdeméül nem a módszert kell tekintenünk, hanem maguknak az egyes kérdéseknek megvilágítását, a mivel a finn-ugor nyelvtudományt gazdagította. De egyúttal azt is el kell ismernünk, hogy Budenz munkája módszertani tekintetben is nagy előhaladást tanusít az öt megelőző finn-ugor nyelvészekéhez képest. Azon eszmékből, melyeket Budenz «Szóegyezések» cz. munkájához írt bevezeteskül, kitűnik, hogy a nyelvet fölfogásában messze fölülmúlta sok elődjét. Ő volt az első, a ki a tisztán hasonlító állásponton fölülemelkedve kutatni kezdte a finn-ugor alapalakokat; igaz ugyan, hogy ez a munka nagyrészt igen korai volt, míg a kisebb nyelvcsoportok történetét meg nem vizsgálták, de a kezdeményezés mindenesetre Budenz érdeme marad.

Budenz munkásságának jelentőségét a finn-ugorság terén Curtius és Schleicher indogermán munkásságához hasonlíthatjuk. Ha Curtius és Schleicher rendszeréből mai nap már nem is sok maradt fön, mindamellett ez szolgáltatta az elkerülhetetlen átmenetet az új rendszerhez. Ha Budenz finn-ugor építménye nagyrésztben megdőlt is, a romok között bizonyára igen sok alkalmas kő található, a melyeket az új épületbe is bele lehet illeszteni. Szótára és alakтана a jövőben is nélkülözhetetlen segédeszközei lesznek a finn-ugor kutatónak, a minthogy az ezután következő vizsgálódás bennök hatalmas munkát talál készen.

Mindenkor maradandó becsük lesz Budenz műveinek leíró és philológiai oldalukat tekintve. A Budenz műveiben található tényleges ismeretek mindig föltétlenül megbízhatók, mert csaknem pedáns pontossággal dolgozott. A leíró monografiák teszik sok tanítványának is főerejét.

Ha Budenzet Ahlquisttal összehasonlítjuk, azt mondhatjuk, hogy a nyelvi dolgok fölfogásában bizonyos fokig ugyanazon állásponton vannak, ha mindjárt Ahlquistnak nem is volt olyan széleskörű nyelvészeti alapja, mint Budenznek, s ha mindjárt Ahlquist általában nem is emelkedett fölül az összehasonlító állásponton. Ahlquist működése azonban több oldalú volt, kiterjedt olyan dolgokra is, mint a művelődéstörténet és a nyelvhelyesség, a melyeket Budenz mellőzött. Ahlquist máskülönben vizsgálódásában annyira elszigetelte magát, hogy Budenz iránya egyáltalán nem volt rá hatással. Egy ízben Donner összehasonlító szótárát bírálván, Budenz szótáráról is bírálatot mondott. Budenzét a kettő közül föltétlenül jobbnak ítélte, de mindamellett tesz egynehány általános

észrevételt, s azt állítja, hogy Budenz «az egyes kérdésekben gyakran kőbe vágja a fejszéjét.»

De bármi kifogást tegyünk is, Budenz Józsefnek mégis halhatatlan érdeme, hogy úttörő munkássága által a finn-ugor nyelvtudomány a szó szoros értelmében finn-ugorra alakult és fölvette körébe a tudomány legszélsőbb kérdéseit is. Működésével a finn-ugor nyelvtudománynak jövőjét is megalapította Magyarországon, mert érdeklődést keltő erejével egész iskolát teremtett maga köré, a mely folytatni fogja az ő művét. S ha ez az iskola megtartva mindazt, a mi Budenz irányában helyes, s egyszersmind fölszabadulva Budenz tekintélyének nyomása alól, a mai nyelvtudomány követelményeinek színvonalára helyezkedik, bizonyára nagyban elő fogja mozdítani a finn-ugor nyelvészetet.»

Zürjén és votják szóegyeztetések. — 1. Zürjén *kor*, *rinde* Castrén, Wiedemann. A MUSZ-ban nincs benn, pedig bátran helyet foglalhat a magy. *kéreg*, fn. *kärnä*, l. *kar*, vog. *kēr*, oszt. *kār*, mord. *ker*, cser. *kür* mellett. A votjákban is megvan *kur* alakban (Wied. ZSz. 49. l. stück baumrinde). Zürj többeli *o*-nak, mely mellett a votjákban *u* mutatkozik, a magyarban nem egy esetben magas hang (rendesen *e*, *ö*, *é*) felel meg. — V. ö. z. *kos*, v. *kus*, m. *köz* | z. *kor*-, v. *kur*-, m. *kér* | l. még m. *kell*, *fej*, *fészek*, *fél*, *le(sz)*, *lép* milz, *lélek*, *él*, *esküszik*, *él*.

2. Votják *puli*. A MUSZ-ban votják *puli*- elmaradt zürj. *pol*- mellől a «fél» (timere) czikkben. A jelentés mindkettőnél ugyanaz: *pulini* = sich fürchten, sich scheuen, sich schämen. (Wied.: Z. Sz. 518.) — Alakját tekintve v. ö. az előbbi czikknek végét.

3. Zürjén *čup*-. Zürj. *čup*- (anhauen, ankerben, einschneiden machen, behauen, hauen; l. Wied.: Z. Sz. 370.); votj. *čupi*- (anhauen, einkerben; u. o. 541.) teljesen megfelel a magy. *csap* igének. — Tekintetbe veendő: 1. hogy zürj.-votj. szókezdő *č* (*č*)-nek a magyarban is *cs* felelhet meg; mint: v. *čelekt*-, *čelekjan*, m. *csillog* | z. *čepled*-, m. *csíp* | z. *čukör*, m. *csukor*, *csokor* | z. *čün*-, v. *čond*-, m. *csün* -; 2. hogy mind a zürjében, mind a votjákban *u* a tőhangzó, mely esetben a magyar nyelv mely hangot és sok esetben éppen a hangot mutat; z. *kul*-, v. *kujal*-, m. *hagy* | z. *ku*, v. *ku*, m. *ha*, *hány* | z. *kul*-, v. *kul*-, m. *hal* (sterben) | z. *šur*-, v. *šur*, m. *szarv* | z. *tulis*, v. *tulus*, m. *tavas* | z. *šul*-, v. *šul*-, m. *nyal* | z. *pu*, v. *pu*, z. *purt*, v. *purt*, m. *por* | z. *vur*-, v. *vur*-, m. *varr*; — m. *fa* | 3. hogy zürjén-votj. szóközépi (vagy szővégi) *p* a magyarban is *p*; z. *čepled*-, m. *csip* | z. *šapik*, m. *csépp* | z. *söp*, *sep*, v. *söp*, m. *epe* | z. *lop*, v. *lup* (l. Wied.: Z. Sz.; a MUSZ-ban így: *lub*), m. *löp* (Milz) | v. *lip*-, m. *lep*.

A zürj. *čup*-, *čup*- családja: *čup*- bezeichnen, anhauen (izs.), *čup* zeichen (izs.); *čupod* anhausung, kerbe, einschchnitt stb.; —

čapkal-, (v. sz. p. i.) werfen, schlagen, (i.) ergreifen, packen, *čapki-* id. stb. (vö. *bak* és *buk* schimmel, rost, *laz* és *luz* schulterüberwurf der jäger; így *baka* és *buka*, *jaža* és *juža* stb.); — *šupki-* werfen, schleudern, wegwerfen (vö. *šamir* és *čamir* handvoll, *šir* és *čur* maus, ratte, *šural* trocknen, welken, és *čural-* erstarren, absterben).

A votj. *čupī-* családja: *čapet* einschnitt, kerbe (= zürj. *čupöd*); *čapi-* schlagen, hauen; *čapti-* schlagen, verwunden (= zürj. *čupöd-*); *čapki-* schlegen, in die hände klatschen).

4. Zürjén *ku*: haut, fell, balg; votj. *ku*: haut; *pu-ku* rinde, (magy. *fa-héj*). — Ha tekintetbe vesszük a zürj. votj. *šu-t*, mely a magyar *száj*-nak felel meg, a zürj. votj. *ku* magyar megfelelőjének a *haj*, *héj* szót kell tartanuuk, annnyival is inkább, mert 1. zürj. votj. többeli *u*-nak a magyarban nagyobbreszt a (*á*) felel meg (1. a *čup-* cikkekben); 2. a zürj. votj. a szók végét különben is erősen koptatja (vö. z. *ma*, v. *mu*, m. *méz* | z. *va*, v. *vu*, m. *víz* | z. *ki*, v. *ki*, m. *kéz* | z. *šo*, v. *šu*, m. *száz* stb.; — v. ö. továbbá z. v. *mus* m. *máj* | z. *gos* m. *háj*).

VASVERŐ RAJMUND.

A vogul-osztják 2. személyrag -n alakja Budenz véleménye szerint (NyK. XXII. 260.) eredetibb -nd végzetnek kopása: *kwolēn* (házad) e h. való: **kwolēnd*. E magyarázat ellen világosan szól az a tény, hogy e nyelvekben az -nt (régebben esetleg -nd) szövégzet igen gyakori (v. ö. pl. éjsz. vog. *χānt*: had, *kēnt*: sapka, *lunt*: lúd, *rünt*: rügy, *kant*: harag, *sünt*: szád, torkolat, *vant*: falka, *mōnt*: vajha; előbb; *χūnt*: háti batyu; *pānt*: sík | osztB. *kant*, *lunt* id. *jont* hegy, el, *lant* gabona, *pant* nyom stb.) s a mennyiben egyes nyelvjárásokban hangváltozásnak van kitéve, ott nem a -t (*d*), hanem éppen a nasalis enyészik el (v. ö. pl. alsó-lozvai *sqt* szád, *ket* sapka stb.). Fölösleges is ezen -nd — -n hangváltozás fölvétele, hiszen az egész vogulságban s az osztjákban is a 2. személyű névmás *n*-es kezdetű: éjsz. vog. *nañ* te, *nēn* ti ketten, *nan* ti | középlozvai: *nāu*, *nān*, *nān* | alsó-lozvai *nāi*, *nān*, *nān* | kondai *nāi*, *nēn*, *nān* | pelimi *nāi*, *nēn*, *nan* | tavdai *nou*, *nēn*, *nān* || osztB. *neñ*, *nen*, *nañ* | déli osztj. *neñ*, *nin*, *neñ*.

Nézetem szerint nem fogadható el a -nd — *n* hangváltozás magyarázata a zürjén *setan* «adsz»-féle alak -n személyragjára nézve sem. Hiszen a zürjénben az ilyen -nd hangsoport egyébként következetesen *d*-vé szokott egyszerűsödni, a mint a votjákban az említett alak megfelelője tényleg: *šotod*. Budenz a -nd — *n* hangváltozáshoz hasonlónak mondja zürj. *zīn* = votj. *zīñ* = magy. *szag*, zürj. *pon* (vég) = votj. *puñ* = vog. *puñk* (fej) hangmegfelelést; ámde ez esetekben a zürj. *n* nyilván csak az *ñ*-nek változata s nem *ng*-nek kopása. Az *ñ* — *n* hangváltozás általános pl. az oszmanliban szemben a keleti törökséggel s hogy a zürjénben is csak ugyanez esetel van dolgunk, bizonyítja a *pun*-nak *pum* változata, mely olyféle

másirányu hangbeli fejlődése a *puñ*-nak, mint pl. szarapuli votj. *bam* «arcz» a kazáni votj. *bañ*, szarap. votj. *pumit* a kaz. votj. *puñit* alaknak.

Úgy hiszem csak ilyen *ñ* (*ng*) — *n* hangváltozás fejleménye a zürj. *n* 2-ik személyrag is, mely e szerint -*nd* személyrag (votj. *śoto-d*) + *g* nyomatékosító maradványa volna. Ez a *g* nyomatékosító kimutatható az 1. és 3. személyben is: præs. egy. 1. szem. *seta* (votj. *śoto*) a tagadó igének 1. személyű *og* (votj. *ug*) alakjában mutatkozó *g* végzet kopását mutatja (*seta* = *seta'* = *setag*; v. ö. magy. *tudo-k*); præs. egy. 3. szem. *setas* és *set ö* (votj. *śotoz* és *śotä*); v. ö. a votj. tagadó igének præs. egyes 3. személyű *ug* alakját s a magy. 3. személyű -*ik* (*lak-ik*) végzetet.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Kutya s más magyar kutyanevék. Budenz hagyatékából a NyK. tavalyi kötete egy cikket közöl, mely a czimbeli szónak ugor eredetét tekintettel némely újabban észrevett szláv és lett adatokra (keleti-orosz *kula*, dim. *kułka*, *kułonok* kutyakölyök, kis kutya, *kułut* kleiner hofhund, lett *kutsa* hündin) kétségbe vonja. Meg kell jegyeznem e cikkre általában, hogy Budenz azt már jó régen megírta; de közzé nem tette, mivel — mint tőle személyesen hallottam — nem volt eléggé határozott ott kifejtett nézetében. S erre volt is jó oka: hiszen a *kutya* szó másai szélteben el vannak terjedve az ugarságban, ilyenek: éjsz. vog. *kūtuw*, középszlávai *kutu* kutya, votj. *kuča-pi* kutyakölyök, zürj. *kici*, mordE. *kułka*, mordM. *kutu-lefks*, észt. *kułs*, *kutsik*, liv. *kułski* id. E mellett lehet a csekély elterjedtségű orosz *kula* ugor eredetű jövevényszó a minők igen nagy számmal mutathatók ki az éjszakkeleti orosz nyelvjárásokban (l. Weske Miklós könyvét: Славяно-Финскія культурныя отношенія. Казань, 1890.)

Föltűnő a *kutya* szónak egyező párja némely kaukázusi nyelvben, mint: avar *khuča*, *quaži*, cserkesz *zabzu*, *zabze*, kabar *zabze* «hündin» (v. ö. *huj-hoj* hund).¹⁾ Ezekből az láttzik, hogy a *kuvasz* szó etimologikus összefüggésben van a *kutyá*-val s hozzá úgy viszonylik, mint a *ravasz* «vulpes» a dim. -*ka* képzővel alkotott *róka* (**rav-ka*) szóhoz; v. ö. ez utóbbiak megfelelőit: finn *repo* róka, lp. *repe*, észt *rebase*, cser. *rebež*, *rövöž*, mordE. *rives*, zurj. *ruć*, votj. *žiči* id.; osztlrt. *räba* zottiger hund. — A *kutya* szó megfelelő másainak hangbeli analogiája mutatkozik a magy.

¹⁾ V. ö. még a kaukázusi nyelvekből: avar *gučuk*, *thuš kac*, kumük *kueci*, welp', kürin *k'ic* hund, *k'ac* hündin; továbbá örmény *k'ac*, weibchen der hunde u. anderer tiere', auch 'cagnolino', mindez Kuhn Zeitsch. XXXII. 86. — S. Zs.

atya szó rokonságában: osztIrt. *ata* vater, mord. *ata* alter mann, greis; *ataj* schwiegervater, cser. *aci*, *ata* pater (l. MUGSz.).

Ezek szerint a magyarban az «eb» állatfajnak öt elnevezése vezethető vissza ugor eredetre, jelesen:

1. *eb*: éjsz. vog. *āmp*, középzov. *oāmp*, kondai *oāmp*, tavdai *āmp* | oszt. *āmp* id.

2. *agár*: *) éjsz. vog. *ākér*, pelimi *oāker*, középzovai *qkér* kicsiny házi eb (маленькая господская собака); Reguly jegyzeteiben: *agar* od. *akar* kleiner haushund, zimmerhund; szigvai *ári* nöstény eb | osztB. *akar* russischer hund mit langen ohren, *ōri* hündin (Ahlq.) Hasonló hangbeli megfelelések: magy. *igaz*: cser. *vik*, finn *oikea* rectus | magy. dim. *-k* = ugor *-k* | magy. *sekély*, cse. *kély*: lp. *coke* vadum | magy. *apa*, *aba*: vog. *āplē*, *āpēris* nagyapa | magy. *ip*, *ipa*: vog. *up*, cserM. *oba* | magy. *napa*: vog. *gnip* stb.

3. *fene* (kocza-fene Nyr. VII. 94.): l. MUGSz. adatait, melyekhez még sorakoznak: votj. *puni*, *pēnē* eb és zürj. *pon* id.; továbbá a megfelelő szamojéd alakok.

4. *kutya*; 5. *kuvasz*, l. föntebb.

Török eredetűnek vehető a *kopó*, melynek megfelelője mutatkozik az oszmanli *köpek* «hund» szóban olyféle hangmegfeleléssel, mint magy. *szúnyog* a köztörök *sönek* «légy» szóval szemben. — Kétes származásuak: a *vizsla* (= orosz *выжля*, lengyel *wużel* stb. NyK. XXII. 411. l.), továbbá *komondor* és *szelindek*.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A kondai vogul evangélium *núte* szava. Igen helyesen vette észre Budenz (NyK. XXII. 414.), hogy a Popov-féle vogul evangéliumfordításban található *núte* nem «-nál, magában» értelmű, mint Hunfalvy sejtí, hanem ezt jelenti: «einander = einer den andern, unter einander stb.» Jegyzeteim között hamarjában a következő két igazoló példára akadtam: *molti núte sēmtaytsēt, an jql-šōplēst* прежде сердились, теперь смирлись: előbb egymással szemben (egymás közt, egymás iránt) haragudtak, most kibékültek (lecsendesedtek) | *núte túlt-pēsi ronlá* друда противъ дружка сидять: egymással szemben ülnek. | *ēkw-āišuž noutē loqtata* az öreg asszony és ember egymással beszélgetnek (Vog. Népk. I, 166.). Ez a *núte* adverbium a *-te* locativus raggal van alkotva; másféle alakjait már régebben közöltem a középzovai nyelvjárás leírásában (NyK. XXII, 22.), melyekből kitűnik, hogy töve *now-* (*nuo*), *nuw-* személyragozható is: *mink jērptaytimēn nōw ā m-pēs* мы любимся между собою: mi szeretkezünk egymással (egym. között; *pēs* tkp. «csipő», átvittén: «oldal; mellett») | *tin jērptaytiji nōw ā n-pēs* ők szeretkeznek egymással.

*) Vö. a hasonló avar és kirgiz szókat fönt 119. S. Zs.

Másféle, még pedig okhatározói jelentéssel és -*né* raggal jelentkezik ez adverbium a következő példákban: (kondai) *mō ešerēm ŋou nē pali vqslēs* земля отъ морозу раскололась: a föld a hidegtől (b. miatt) meghasadt | (középzavai) *pašēm ŋou nē hkazertaum* отъ дыму горчить горло: a füsttől ég (csipődik) a torokom | *khōp saŋ-ŋou nē pal-khōlpēs* a ladik a nap hevétől (отъ жару солнца) meghasadt. Összevetve az előbbi csoportbeli példákkal az utóbbiakat, alig foghatjuk föl másképp az okhatározói jelentés fejlődését, mint ezen értelem alapján: «egymásra való hatásából».

Már Budenz utal rá, hogy a vog. *ñūtē, ñounē* szabályos osztják megfelelője: *ñula, ñul* (Ahl.) «gegenseitig, gegeneinander» s kérdése, hogy nem sorakoznak-e ezek családjához a magy. -*nál*, továbbá a -*nól*, -*ni*, -*nott* ra:ok is (l. a szókezdő *n*—*n* váltakozásra MUGSz. 387. l.), ily alapértelem fölvételével: «egymás mellett, mellől» stb.?

Hunfalvy azt sejt, hogy a déli vogul -*ñuw* (kond. -*ñōñ*: *elē-ñou* távolabb) fokképző is összefügg a tárgyalásban levő *ñute* adverbiummal. Ez könnyen lehetséges, tekintve, hogy a comparatio két tárgynak «egymással» való egybevetése: *tit khul jāni-ñou* ez a hal «nagyobb», tkp. nagy «egymáshoz vetve v. hasonlítva».

MUNKÁCSI BERNÁT.

Egy «epe» jelentésű szó az ugor nyelvekben. Vasverő Rajmund e folyóiratnak XXI. kötetében (45. l.) több tekintetben tanulságos cikket közöl e czimen, melyben kimutatni törekszik, hogy a «zöld» és «harag» jelentésű zürj. *vež*, votj. *vež*, továbbá a finn *viha*, lapp *vašše*, vogK. *ōši* «harag, irigység» szók mindannyian eredeti etymonjuk szerint «epé»-t jelentenek s a vog.-osztj. *vošrēm* «epe» szó előrészeivel egyeznek. E nézethez kívánok e helyen néhány észrevételt csatolni.

Tudvalevő, hogy mint általában a testrészeknek, van az «epé»-nek is egyező speciális szava az ugor nyelvekben, melynek alakjai a finn *sappe*, mord. *säpä*, zürj. *sop* votj. *sep*, osztB. *sip*, cser. *šekš* s a magy. *epe*. A MUGSz. ezen adataihoz sorakoznak a tavdai vogul *tēp* epe (желчь), éjszaki vog. *tāp*, kondai *toāp*, pelími *toap* «medveepe»*), melyekből kitetszik: 1. hogy az idézett nyu-

*) A medvemünyelv és medveénekek gyakran őriznek meg meg elavult szókat és formákat, melyek esetleg igen becses adatok nyelvhasonlítás és kulturtörténeti szempontból. Ilyenek pl. a vog. *awa* «medvefej», mely nyilván összefügg a jutak-szamojéd *aera*, *ñaeva* «fej» szóval | *ūnt-uj* «medve», melynek előrészt a vogulok megmagyarázni nem tudták: de megfejtik a magy. *vad*, *vadon* s

gati ugor alakok s szókezdője eredetibb *t*-nek elváltozása; 2. hogy az «epe» közugor nevének meg van maradványa a keleti ugor-ságban is, a hol ennélfogva a *vošrém* «epe» jelentésének eredeti volta nem szükségképpen bizonyos.

Ez utóbbi kétségünkben megerősít bennünket a *vošrém* (kondai *vošérém*, pelimi *vašérém*) dialektikus mellékalakjai, jelesen az alsólozvai *kwašérém* és középlozvai *kwašermä* «epe», melyek végzetükkel egyetemben szembetűnően egyeznek a magy. *keserű* (*keserv-es*) szóval. Jelentés tekintetében ez utóbbinak szorosabb megfelelői a középlozvai *kwašértaxti* «keserűnek érzik» és kondai *kwaškértaxti* «savanyúnak érzik» (кислымъ пахнетъ), melyeknek *kwašér* (= finn *kathera* keserű) alapszavához képest a *kwašérém* nyilván csak az ugor *-m* diminutívummal alkotott képzés (l. Ug. Alakt. 250).

Ezek szerint *kwašérém* és *vošrém* olyan hangalaki változatok, minőket Budenz a MUGSzótárban a magyarra nézve az *üres*, *vires* (=vög. *kiwriñ*) czikk alatt mutatott ki, s hogy alapjelentésük tényleg «keserű», világosan kitetszik abból, hogy az éjszaki vogulban van *vošértaxti* «keserűnek, csipősnek, savanyúnak lenni» ige (*përës vošértaxti* пещецъ горкій, a bors csipős | *avës rit saka sawës, vešértaxti* квасъ очень кислый сталъ, горко; a kvász igen meg-savanyodott, csipős. | Reguly jegyzete közt is van: *vošértahtt* gorko).

Ezzel, mint kártyavár omlik össze sok mindenféle hipotézis, melyet a czikkíró a *vošrém* szó családositása alkalmával fölállít. Mindenelőtt kitetszik, hogy a *vošérém* nem így taglalandó: *vošérém*, hanem mint a *vošértaxti* képzésből következik, így *vošéré-m*, tehát elesik Budenz föltevése is, hogy a *-rém* végzet = ugor *lēm*, finn *lieme* «lé», mely különben is *lām*, *loqm* alakban s «hallé» jelentésben ismeretes a vogulban. Elveszvéen az «epe» etimon, nincs alapja a zürj.-votj. *vež*, *vož* «zöld, sárga» szókkal egybe-hasonlításnak, melyeknek e jelentése más fogalomból*) is fejlőd-

főképpen az osztB. *ünt*, *vönt* «erdő», melyen szerint tehát *ünt-uj* = «erdei állat» | Fontos adatok az efféle fémnevek: *kami āln*, *šopér āln*, *šēs važ*, melyeknek pontos meghatározása még a jövő feladata.

*) Íme részemről is egy hozzávetés. Tekintve, hogy az ugor nyelvekben az egyes színek jelzésére csak gyér számban akadnak valódi elnevező szók (mint pl. magy. *szür-ke*, *szölke* = oszt. *sur grau*, lp. *čuorkok*, zürjP. *žor id*. | *ősz* = cser. *ošo*, mord. *akša*, zürj. *ježid* albus), hanem ren'esen vagy idegen szók (mint pl. magy. *kék*, *sárga*, *zöld*, *barna*, *tarka*), vagy körülírások (mint fehér = «világos», fekete = «sötét», veres = véres, vög. *vižir*, *kēlp* = «veres» és «vér»; *nār aspä* = «zöld» és «friss fűszínű»); nagy valószínűséggel föltehető, hogy a zürj. votj. *vež*, *vož* «zöld, sárga» szó

hetett. Kétes a finn *vihoitta*-zöldelleni, tenyészni, virulni, *rihant*-id., *vihakka* dúsan tenyésző, virágzó, lombos szókkal való egyezésük is, minthogy ez utóbbiak alapszava nem okvetlenül «zöld», hanem lehet bár «virulni, tenyészni, díszleni» stb.*) A zürj. *vez*, votj. *vož*, finn *viha*, lapp *vašše*, vogK. *ōši* «harag, gyűlölet» egész külön jelentésében egységes szócsalád, melyek további etimológikus kutatása esetleg szintén «keserű» alapjelentésre vezethet (v. ö. középlov. *ōssēn* keserű, kondai *ōšiñ* savanyú, melyek melllett a magy. *acsarog*- «grimmig sein» a *rošertayti* «keserűnek lenni» képzésre emlékeztet).

Czikkéhez csatolt utójegyzetében Vasverő a vogK. *ōč*-hitelességét vonja kétségbe. De noha följegyzésének alakja hibás (s ilyenek általában a Popov- és Ahlquist-féle közlések), mégis van biztos alapja az adatnak. En ez ígét így hallottam a Konda mellékén: *ōš-: tāu tarját ōšrilam* na ero cepaуeб, ő reá haragszom. Ebből *ōši* «harag»: *jāni ōši āñši sēmätät qm moqsēm* гнѣвъ у него большой на меня, nagy haragja van szívében irántam. További képzések: *ōšt-*, *ōštept-*: *tāu qm tarjem ōštēs* онъ осердился на меня, ő reám megharagudott | *näi vel ōšteptelēn tāutām!* ты его не сердит! te ne haragítsd föl őt. A pelimi nyelvben is van: *ōšitāli* сердится, haragszik; *ōššiñ khqar* сердитый, haragos.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Arany János mint nyelvész. Balassa J. az Egyet. Philol. Közl. XVII. 328. l. dolgozatot közöl Aranyról, mint nyelvészről, s ennek alap-tétele (minthogy a bevezetésben is, a befejezésben is mondja, 328. ill. 339. l.) az, hogy Aranyt első sorban szerkesztői foglalkozása ösztönözte nyelvészkedésre, bár különben is kedvvel foglalkozott a nyelvhelyesség kérdéseivel. Minthogy Arany kiismerésére nézve nem mindegy, hogy miből mily mértékben magyarázzuk e vagy ama tettét, legyen szabad megjegyezmem, hogy az én nézetem szerint őt első sorban költői munkássága kényszerítette arra, hogy fegyverét, melyet forgatott, szegről végre

is csak valamilyen körülíró elnevezés lehet. S e színek jelzésére alkalmas tárgy lehetett a réznek zöldbe és sárgába játszó régibb formája a bronz, mely fémeket ismertek már a közös együttlét korában is az ugor nepek. A réznek, illetőleg ma általában az ércnek (vasnak, pénznek, ezüstnek) vogul-osztják neve: *vax*, *voz*, mely diminutív képzéssel megvan a magy. *vas* «eisen» (régében nyilván: réz vagy bronz jelentésű szóban), finn *vaske*, lapp *vešk*, *viešk*, *veikke* szókban is (l. Ahlquist: Culturrörter 65. l.). Ez utóbbi alakoknak mása lehetne a zürj. *vez*, votj. *vož* s talán a cser. *užarge* «zöld» szónak is alaprésze.

*) De vö. a finn *viheriä*, *viheri*, *viherä* szókat, melyek csakis zöldet jelentenek.

S. Zs.

minden csínjával együtt kiismerje. Szinte természetes, hogy Arany, ki műfajainak elméletétől személyeinek korviszonyaiig mindent oly alaposan és ügyszólván szakszerűen átbuvárolt, nagy gondot szentelt azon tudománynak, mely nem csak valamely versében vagy egy-egy műfajban, hanem egész pályáján mindig nagy hasznára volt. S valóban, ha költői céljára nem kellett volna, aligha irogat pusztán a *maga használatára szánt* nyelvészeti jegyzeteket, s nem mondta volna, hogy éppen olyankor érzí a hiteles magyar «ornata syntaxis» hiányát, mikor egy-egy költői gondolat megfelelő nyelvi formáját keresi és sejtí. Egyébiránt Arannak saját nyilatkozatával is bebizonyítható (Balassának e nyilatkozat, úgy látszik, kikerülte a figyelmét), hogy ő sokkal régebben foglalkozott nyelvészettel, mintsem szerkesztő lett volna, és költői szükségből tette ezt. Ot évvel szerkesztői föllépte előtt, 1856. szept. 4-én, írja Nagy-Szalontáról Erdélyi Jánosnak (l. Erdélyi: Pályák és Pálmák 494. l.), hogy «A nyelvtani vétségeket — többnyire — elismerem: de kevés van azok közül, a mi nem *szándékosan* jött volna be Aztán legyen meggyőződve kegyed, hogy «bár nem küzdöttem is a nyelvért» tudom tisztelni annak szabályait, és *sokkal többet foglalkozom velők, mint némely ember gondolná*; de más részről a költeményeket nem szoktam nyelvtani gyakorlatoknak tekinteni, sőt oly merész reményeim vannak, hogy lesz idő, mikor az euphonia kedvéért kell engedni a nyelvtan merevségének, s versben legalább nem írjuk *keressz, nézzsz* stb. s egyéb nyelvtörő szabályosságokat».

Ebból egyúttal az is világos, hogy Arany Jánost mint nyelvészí nem csak megírt czikkeiből s esetleg tanári működéséből lehet megismerni, hanem műveiben is nagyon sokat találunk, a mit nyelvi tanulmányainak s ennélfogva nyelvészeti tudásának és nézeteinek, nem pedig eredeti nyelvérzékének kellene betudnunk. S valóban hálás, bár nem könnyű feladat volna Arany nyelvét oly behatóan tanulmányozni, hogy erre a kérdésre is megfelelhessünk s nyelvészeti gondolkodását egészében szemlélhessük.

KALMÁR ELEK.

A francia akadémia helyesírási reformja. A francia akadémia az ő szótára új kiadását tervezi, s ez alkalommal a szótári bizottság a helyesírás egyszerűsítését javasolja. Gréard, a bizottság előadója, kimutatta, hogy a fr. akadémia a szótárnak minden kiadásában változtatott egyetmást a helyesírásón, hogy a következetlenségeket elkerülje; most tehát tovább kell haladnia az egyszerűsítés útján. A bizottság javaslata tíz pontban a következő indítványokat fejti ki s okolja meg:

1. Nem kell nagy betű az ilyenekben: la *Bourse* de Paris, François I-er le Père des *Lettres*, le *Mécène* des poètes (holott már eddig is *mentor-t* irtak) stb.

2. Nem kell visszaélni a kötőjellel; ez csak bizonyos esetekben alkalmazandó, pl. ha kötőszót vagy más viszonszót helyettesít: *un dictionnaire français-latin* (= *français et latin*), *trente-trois*, *timbre-poste* (*t. de poste*); továbbá szoros összetartozást kifejező kapcsolatokban: *un aveugle-né*; rokonsági nevekben: *beau-fils* stb. — Ellenben *contrecœur*, *portepolme*, s másfelől *arc en ciel*, *tête à tête*, *c'est à dire* stb. kötőjel nélkül.

3. Szűnjön meg a hajtott ékezet használata egészen (tehát *dévou-*

ment, assidument stb.). — A tompa és hajtott ékezet használatában szűnjenek meg a következetlenségek (pl. ne írják, mint eddig, *avènement*, de *évenement*, *rebelle*, de *rébellion* stb.). — Maradjon el a hiányjel az állandó összetételekből; tehát *entracte*, *entrouvrir*, *presqu'il* e. h. *entr'acte* stb.

4. Az idegen eredetű szók francziásan irandók; tehát valamint már eddig is az angol *shawl*, *check*, *roastbeef*, *beefsteck* helyett azt írták *châle*, *chèque*, *rosbif*, *bifteck*, úgy francziásítsák meg a többi idegen szókat is, minők *break*, *spleen*, *meeting*, *speech* stb. (tehát *brec*, *spline* stb.) — a helyett, hogy a tanulót avval kelljen terhelni, hogy az angol olvasást is megtanulja. Érdekes itt az okvetés: «Mihelyt valamely szóra szükségünk van, mihelyt elfogadjuk, nem cselekszünk-e okosan, ha «alávetjük a mi géniuszunknak», mint Fénelon kívánja, vagyis ha inkább naturalizáljuk kiejtésünk szerint a mi rendes betűnkel, mintsem hogy rendetlen írással lopózzanak be, barbárral, mint Montaigne mondta.» (Hivatkozik még az olyan latin eredetűekre, mint pl. *un aparté* e. h. *un a parte*.)

5. Mellőzendő a him- és nőnem megkülönböztetésében való következetlenség és szórshálasogatás, mely szerint azt írták eddig *une demi-heure*, de *une heure et demie*, *nu-tête*, de *tête nue* stb.

6. Az *y* helyét lehetőleg *i* foglalja el, s valamint már eddig is írták *analyse*, *chimie*, *giratoire*, *cristal* stb., úgy írják ezentúl *Silvestre*, *tipe*, *hyperbole* stb. — A *j*-hangú *y*-t *i* helyettesítse: *baïadère*, *maïonnaise* stb., mint *faïence*, *naïade* stb. (a következő kiadásban aztán, úgy mond, az *i* helyébe egyszerű *i*-t lehet tenni: *baïadère*, *faïence* stb.) — A fölösleges magánhangzók maradjanak el az ilyenekből: *soeur*, *boeuf*, *aout*, *paon*, *oecuménique* (tehát *seur*, *beuf*, *out*, *pan*, *écuménique* mint *économie*) stb.

7. Az *rh*, *th*, *ch*-ból maradjon el a *h*: *rétorique*, *rinocéros*, *astme*, *artrite*, *tésauriser*, *cronologie*, *anacronisme*, *polytechnique*, *psychologie* stb. mint «az olaszok és spanyolok írják *Cristo*, *cristianismo*, *cristianesimo*, pedig nyelvük közelebb áll a közös forráshoz.»

A *ph* helyett mindig *f*-et irjanak, mint a többi román népek: *alfabet*, *blasfème*, *philosofie* stb. (mint már eddig is: *fantaisie*, *flegmatique*, *faisan* stb.)

8. Szűnjenek meg az eddigi következetlenségek a rokon eredetű vagy rokonalakú szók írásában, minők *raisonner* és *résonance*, *siffler* és *persifler*, *bonhomme* és *bonhomie*, *allonger* és *alourdir*, *confidentiel* és *artificiel*, *je jeterai* és *j'achèterai*, *il appelle* és *il ensorcele* stb. stb.

9. A folyó-cselekvésű igenévnék — akár melléknévül, akár főnévül szerepel — képzőjét mindig *ant*-nak írják, tehát *présidant*, *équivalent*, *excédant* stb., soha sem *président* stb. (Igy aztán ezentúl nem fogják egyformán írni az ilyeneket: *un affluent* és *ils affluent*, *un expédient* és *ils expédient*.)

10. Az *x* helyét *s* foglalja el a szó végén: *chevaux*, *chapeaux*, *genoux* stb. (eddig is micsoda titkos okból nem hajoltak meg ezek az általános szabály alá? ezt soha senki nem tudta kitalálni); *heureux*, *jalous* (akkor a nőnemű alakjuk *heureuse*, *jalouse*, ép oly természetes, mint *pris*: *prise* stb.); *je peux*, *tu peux*, *je vauds*, *tu vauds* (mint *je vais*, *tu vas* stb.).

«Isten mentsen» — jegyzi meg a javaslat — «hogy a nyelvet egyhangú pusztasággá tegyük! Isten mentsen, hogy idoizmusait bántsuk, melyek erőt és bájat adnak neki! De más dolog a gondolatnak az az eredeti, tősgyökeres fordulata, melyben népünknek génusza villan meg, s ismét más dolog a szótárnak az a szeszélyessége, mely csak hibás szokásból és vak hagyományból magyarázható.»

Egyébiránt átmenetül azt indítványozzák, hogy az új írásmód mellett az eddigit is tűrjék meg egyelőre. Ebben nincs semmi baj, s az egyszerűbb és következetesebb írásmód úgysis elterjed majd magától.

Az *Académie française* már összes ülésben is megkezdte f. é. f. b. ruár havában e javaslatok tárgyalását s egy részüket már letárgyalta és elfogadta. A vég-megállapodást annak idején szintén közölni fogjuk. (A javaslat maga közölve van a tavali és idei *Revue de philologie française et provençale*-ban, a *Bulletin de la Société de réforme orthographique* című rovatban.)

Az idegen szók írásához. Kalmár Elek tüzetesen és meggyőzőleg kifejtette, milyen czéltalan, sőt káros a sokféle idegen írásmód megtartása. Én még csak egyes példákkal és megjegyzésekkel akarom megvilágítani a dolgot.

Az akadémiai szabályok annyira megtévesztik az embereket, hogy még a teljesen meghonosult szókat is idegenszerűen írják, pl. *gymnasium* e h. *gimnázium* (vö. *realiskola* s nem *realiskola*), *collegium* e h. *kollégium* (vö. *akadémia* s nem *academia*); *professor*, *rector*, *director* e h. *professzor*, *rektor*, *direktor*; *telegraph*, *telephon* e h. *telegráf*, *telefon*. Mindezek olyan intézmények s találmányok nevei, melyeket mindenki ismer és emleget. Ilyen tudákos és affektált írásmódok a következők, melyek az Akadémia eddigi szabályai szerint is hibásak: *casino* (Föv. Lapok) e h. *kaszinó*; *chronika* (TanárKözl. XXVI. 488) e h. *krónika*; *morphondírozik* (Petőfi-társ. lapja I. 300. a szófejtésben semmi alapja) e h. *morfondírozik*; «*katholicus clerus*» (BSzemle LXXI. 223) e h. *katolikus klerus* (ez utóbbiak, ha nem volnának is meghonosult szók, *k*-val s nem *c*-vel irandók az Akadémia szerint, ebből tehát az következik, hogy a BSzemle sem tudja az Akadémia szabályait); *correct* (TanárKözl. XXVI. 98.) e h. *korrekt*; *phylloxera* (uo. 119) e h. *fillokszera*; *analysálni* (uo. 93) e h. *analizálni*. «Ne politikailag ird meg az új minisztert, de irodalmi *sauce*-ban» PHirl. 1892. Tehát még a *szósz* sem eléggé meghonosult szó némely író szemében! Még megérjük, hogy a paszományt *passement*-nak, a pásztort *pastor*-nak, a kurizálást *courisálás*-nak, a prédikálást *praedicálás*-nak s a filisztert *philister*-nek írják (majd ráfogják, hogy ez meg-nem-honosult német szó, tehát — görögösen kell írni, a hogy a német írja).

Sokszor persze az idegenül írók tollából is kiesúszik egy-egy jó magyaros forma, mint mikor a Vas. Ujs. azt irta *expediczió* (1891. 547) vagy a TanárKözl.: *kvalifikációsális* törvény (XXI. 4. mikor Volf György szerkesztette!) Vagy összekeverik a magyaros s az idegenszerű írást: «*vakációt*» BSzemle L. 263. Vagy ha már magyarosan irnak, legalább idegenszerű kiejtést akarnak ránk tukmálni, mikor pl. a kolerát *kholerának* írja a Vas. Ujs. s a Föv. Lapok.

Érdekesnek tartom megemlíteni *Jókai Mór* írásmódját. Föltehet-

jük, hogy Jókai úgy irta szavait, a hogy nyomtatva vannak. (Ha nem, akkor oly szegények vagyunk, hogy még egy Jókai műveinek korrigálására sem alkalmazhatunk jóra való korrektort, s ily viszonyok közt minek tartunk fönn olyan nehéz helyesírást?) Jókai egy újabb regényében, a Fekete vérben, mely a P. Hirlapban jelent meg 1891-ben, úgy látszik, hogy kifigurázza a magyaros írást, mindent magyarosan irt: «Zoltán szerklt tartott (magyarul kör)», «a *deplaszált* kegyelmes úr», «ne sokirozza a társaságot» (mindezek az I. k. 7. fejezetében), «hivatta az *oteljét*» (*hotelier*), «egy palaczk *sartrózt szerváljanak föl*» (*chartreuse*), «belépett *in médiász rész*», *afér* (*affaire*), «majd csinálnának nagy *cettermordjót*» (mind a II. k. 2. fejezetében); — még olyan kifejezéseket is így irt, a mikben mindenki megtartaná az eredeti írásmódot, pl. *pur prándr konzse*, *Ku-dő-Zsárnák* (*coup de Jarnac*), a bajvívóknak egy bizonyos vágása, II. 2. f.). Különben Jókai rendszerint idegenül írja az idegen szókat, sokszor még a meghonosultakat is (pl. *mascarában* RRáby II. 187. az *operentiák* Eppur si m. 2. kiad. V. 158. nem is latin szó). Pedig bölcsebben cselekedne, ha inkább magyarosan írta mindent. Akkor senki sem mondhatná, a mit így bizvást mondhatunk: hogy Jókai az idegen szóknak legalább tíz százalékát hibásan írja. Regényeiben minden lépten-nyomon ilyeneket találunk: a *Pyeridák* «Eppur si muove» 2. kiad. IV. 41. rongyos *facquinnal* V. 101. a *terracenak* lőései 102. *trogloodyth* 131. *teatooteller* 171. *chrysuma* VI. 57. egész világa az *aeocenének* «Szeretve mind a vérpadig» II. 124. *Eccho* IV. 174. a *refrainet* hangoztatta V. 26. «a hol közel van a *polítzey* és a *milítér*» V. 40. «*gothicus* betűk» uo. I. 184. *góthicus* münster RRáby I. 105. (a *h*-ra semmi szükség); *basquok* Eppur si m. IV. 169. (mért éppen francziásan?) *haschisch* uo. V. 35. (mért éppen németesen? Így irnak sokan németesen *ä-t és ö-t* görög-latin szavakban: *pädagogia*, *prähistorikus*, *tragödia*, *komödia* — *ae* és *oe* helyett). — Nem lett volna egyszerűbb így írni: *terasz*, *troglodit*, *refrén*, *hasis*, *krizma* stb. s így elkerülni ezt a sok botlást? S érdemes-e azzal vesződnünk, hogy a százféle idegen nyelvből került szókat százféle idegen betűzéssel írjuk, ha ez még legműveltebb s legképzett íróinknak sem sikerül?

Még csak egy nehézséget akarok fölemlíteni. Ha az idegen szót írva-unkkal nem szabad magyarossá tenni, akkor nem is volna szabad az idegen szót magyar raggal vagy képzővel leírunk. Mert a magyar ragozás és képzés sokkal jobban megmagyarítja az idegen szót, mint a magyar betű. Akár *refraineket* írunk, akár *refréneket*, akár *sensatióst*, akár *szenzációst*, akár *dictiózást*, akár *dikciózást*: mind a két esetben magyarossá vált az idegen szó, s ezzel szemben az az egy-két idegen betű eltűnő csekélység. — A ragozás és képzés esetében az akad. szabályok is azt rendelik, hogy a *tő* véghangját «a magyar kiejtés szerint írjuk le», pl. *Catónak*, *socialisták*, *moderádók*, *progressisták*; persze furcsa volna *moderádok* (azt bihetné az ember, hogy az egyes száma *moderád*) stb. De ha a többesben írhatjuk *moderádók* mért nem mindjárt *moderádók* s az egyesben *moderádó*? Hiszen az egyes szám végén sokkal furcsább nekünk a rövid *o*, mint a többes képző előtt! (hogy tetszene *banko* e *h. bankó* stb.?)

«A latintól nagyon eltérő módon irt» tőszókra nézve megint mást kíván a szabály: hogy kötőjelt tegyünk a rag és képző elé, pl. *shakspere-i*,

Rousseau-t, Voltaire-rel, Marat-t, Mirabeau-hoz stb. Általános szabályul ezt nem kellett volna felállítani, mert pl. a *Rousseaut és Mirabeauhoz* kötőjel nélkül is egészen világos. Különös, hogy e szabályhoz csak tulajdonnevek vannak példakul idézve. Az idegenszerűen írók közül némelyek tényleg a közneveket is így írják: *bonne-ok* (bpesti czégtáblákon), «a fölmerült esetek iskolai *affaire-ekké* válván» (TanárKözl. XXV. 273), «*parthie-ja* nem akadván» (Mikszáth: Galamb a kalitk. vége felé; figyelmet érdemel az a belefoltozott *h* is), sőt *force-iroz* (PNapló) stb. Ezek megfelelnek az idézett szabályoknak, de nyilvánvaló bennük a nagy pedánság. Valamivel kevésbé pedáns a kötőjel nélküli írás: *costumeöt* Jók.: Eppur si m. V. 40. «magával hozta a *guitarreját*» VI. 42. «kikapta kezéből a *guitarret*» 48. «az obstrukció *chançejai*» BHirl. 1891. VI. 10. 3a. (ez az *e* előtti *ç* a BHirlapnak külön találmánya; így írja máshol: *pieçeket* stb.) — De hiába! *costumeöt, guitarreját, chançejai* határozottan sokkal barbarsabb s korcsabb szóképek, mint *kosztümöt, gitárját, sánczai*. Azért írja aztán még az akadémikus BSzemle is: «A nemzet legjavának, *elitjének* képzése» (LXXIII. 361. e h. *elitejének*, a mi olyan furcsa volna, mint *kefejének* e h. *kefjének*), vagy mások pl. «*derouttal* végződött a börze» (hogy tetszene *deroutetal* v. *deroute-tal* v. *deroute-al*?)

Hát a mit így ejtünk: *angazsál*, hogy írná valami akadémikus vígjátékíró? talán *engagedl*, mert a franczia a többesben vagy az elbeszélő alakban írja *engageons, engagea*?*) Tehát a franczia igeragozás helyesírási titkaiba kell behatolni annak, a ki helyesen akar írni — magyarul?!

Mindezeket jó lesz megfontolni a konzervatív uraknak.

SIMONYI ZSIGMOND.

Olasz szavainkhoz. *Czimpa*: ol. *zampa, ciampa* pfote. Az olasz szónak lehetett 'schnauze' jelentése is; vö. *ciaffa* (Szieziliában), 'tatze': *ceffo, schnauze* (Diez* 363.).

Csemelet: ol. *ciambellotto*, ered. **ciamelotto* (spany. *chamelote*, fr. *camelot*, ném. *kamelott, schamlott* — a *camelus* 'teve' szóból). XVI. XVII. századi iratainkban szövet neve. A «*cymatilis*, habos színt mutató, himmelblau»-féle magyarázatok Molnár Albertnek hibás okoskodáson (mely szerint *csemelet* > *cymatilis*) alapuló értelmezései, s ha szótáríró «utódai [Szarvas szerint] megerősítik szavát»: csak lenyomat-ják hibáját, mint sok más esetben.

SIMONYI ZSIGMOND.

*) Főnt idéztük Jókaiból ezt: *deplaszált*. Hogy írta volna ezt az Akadémia szabályai szerint? *deplacédlt*? v. *deplagált*?!

A M. T. AKADEMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

- NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XXII. köt. 1862—1892. Ára kötetenként II—X-ig 1 frt 50 kr., XI-től fogva 3 frt.
- NYELVEMLÉKTÁR.** Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. 1874—90. 8-adrét.
- I. kötet. Bécsi Codex. Müncheni Codex. Közzéteszi: Volf Gy.
- II. kötet. Wespérmi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.
- III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik. Komáromy L. és Király P.
- IV. V. Erdy C. — VI. Tihanyi C. Kazinczy C. Horvát C. — VII. Ehrenfeld C. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulesár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömöry C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Festetics C. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczy töredék. — XIV. köt. Lobkowitz C. Batthyányi C. Czech C. — Közzéteszi Volf Gy. Ára kötetenként 2 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK.** V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csemesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. Ára 6 frt.
- RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA.** (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilárdy Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.
- CODEX CUMANICUS** bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kuun Géza. 1880. N 8-rét. Ára 5 frt.
- UGOR FÜZETEK.** Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. (Különnyomatok a Nyelvtudományi Közleményekből.)
- I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.
- II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1880. Ára 60 kr.
- III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.
- IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. Ára 60 kr.
- V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. Ára 60 kr.
- VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. Ára 1 frt 20 kr.
- VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlandi lapp nyelvmutatványok. 1886. Ára 60 kr.
- IX. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. III. Ume- és Tornio-lappmarki nyelvmutatványok. 1887 Ára 1 frt 20 kr.

- RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy F. 1866. Ára 2 frt.
- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. Ára 2 frt.
- BUDENZ J. Magyar-ugor összehasonlító szótár. 1873—81. Ára 5 frt.
- SZARVAS GÁBOR. A magyar igeidők. 1872. Ára 1 frt.
- P. THEWREWK EMIL. A helyes magyarság elvei. Ára 1 frt.
- IMRE SÁNDOR. A magyar nyelvújítás divatba jött idegen és hibás szókés-
lésok bírálata. Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja
a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár.
I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 21 frt 65 kr. — IX. köt. 1881. Ára 3 frt 20 kr. —
X. köt. 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt.
1885. Ára 5 frt 10 kr. — XIII. kötet. 1886. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt.
1887—89. Ára 3 frt 80 kr. — XV. köt. (1—9. sz.) Ára 4 frt 65 kr.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ALAKTANA. Irta Budenz J.
Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt.
Második füzet: Névszóképzés. 1887. Ára 80 kr.
- Sz. BÁLINT GÁBOR. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok.
I. füzet: szövegek. 1875. II. füzet: szótár 1876. III. füzet: nyelvtan 1877.
Egy-egy füzetnek ára 1 frt.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. Ára 3 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötésszók, egyuttal az összetett mondat elmélete.
I. kötet. (A mellérendelő kötésszók.) 1881. Ára 1 frt 20 kr.
II. III. köt. (Az alárendelő kötésszók) 1882—83. Ára 2 frt 70 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar határozók. I. köt. 1. és 2. fele 1888 és 1890. Ára 3 frt 20 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar nyelv. A művelt közönségnek. I. k. A magyar
nyelv élete. II. k. A magyar nyelv szerkezete 1889. Ára 2 frt.
- LASSA JÓZSEF. A Phonetika Elemei, különös tekintettel a magyar
nyelvre. 1886. Ára 70 kr.
- BALASSA JÓZSEF. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése.
Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe 1891 Ára 1 frt 80 kr.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I., II. köt.: *Oszmán-török
népmesék és népdalok*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887—89. Ára 5 frt 10 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTEK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította
dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtud. Közl.-ből. Ára 1 frt
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította
dr. Munkácsi Bernát 1887. Ára 2 frt.
- MUNKÁCSI BERNÁT. A Votják Nyelv Szótára 1. és 2. füzet 1890—92. Ára 3 frt.
- MUNKÁCSI BERNÁT. Vogul Népköltési Gyűjtemény. 1892.
I. köt. 1. füz. Regék és énekek a világ teremtéséről . . . Ára 1 frt 50 kr.
II. köt. 1. füz. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi Ára 4 frt.
III. köt. 1. füz. Medveénekek Ára 5 frt.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Ara 75 kr.

BUDAPEST, 1893.

TARTALOM.

A vogul nyelvjárások szórágózása. IV. A kondai vogul nyelvjárás.	
<i>Munkácsi Bernát</i>	353
Az indogermán hangtan mai állásáról. III. <i>Petz Gedeon</i>	403
Egy érdekes képző: atag eteg. <i>Pap Ferencz</i>	419
A török nők nyelve és költészete. <i>Kúnos Ignác</i>	424
Altaji elemek a szláv nyelvekben. <i>Munkácsi Bernát</i>	432
Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése. III. <i>Haldsz Ignác</i>	436

Ismertetések.

A hangváltozások elmélete (Passy könyve). <i>Balassa József</i>	448
Az ugor idő- és módalakok (Setälä könyve). <i>Szinnyei József</i>	452
Petőfi kritikai kiadása (Havas A. jegyzeteivel). <i>Simonyi Zsigmond</i>	465
Bellaagh irodalomtörténeti kiadásai. <i>Kalmár Elek</i>	468

Kisebb közlések.

A Schlägli szójegyzék. <i>Simonyi Zsigmond</i>	474
Schuchardt felfogása a nyelvek küzdelméről. <i>Petz Gedeon</i>	475
Tévesztett szóegyeztetés. <i>Balassa József</i>	476
Evez. <i>Szilasi Mór</i>	402
Ezer = mille = mér(föld) = kiló. <i>Simonyi Zsigmond</i>	418
Gabelentz nézetei az iskolai fordításról. <i>Kalmár Elek</i>	423
Finn nyelvm emlékek	435
A francia akadémia helyesírási reformja	447
Mátyusföld nyelvjárása bírálatához. <i>Zolnai Gyula</i>	473

Folyóiratunk most negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák, s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, IX., Lónyay-utca 13/A.

A vogul nyelvjárások szóragozása.

IV.

A kondai vogul nyelvjárás.

Századunk első negyede nevezetes idő a vogul nép művelődésének történetében. Lezajlottak már 1715-ben a hittérítés harcrai, de a nép szellemi életének ezen eseménytől remélt áldásos fejlődése még sokáig nem következik be. Az egész mult századbeli hosszú korszak alatt alig történt valamely jelentékenyebb lépés a nép vallásos fölvilágosodásának és művelődésének elősegítésére s a régi tudatlanságban fentartották magukat nemcsak a hagyományos hiteszmék és szokások, hanem — különösen a közlekedési vonalaktól félreeső helyeken — részben az ősi pogány szertartások gyakorlata is. A jelzett időben indul meg az első nagyobb szabású kísérlet, mely ez állapotok javítására lett volna hivatva. Feliczin Péter tobolszki protoierej és székesegyházi kulcsár áll az ez irányban kifejtett munkásság élén, kinek meghagyásából és vezetése alatt a Konda- és Pelymvidék egyházas falvaiban egész kis gyűjteménye készült a vogul nyelvű fordítmányoknak oly czélal, hogy majd a tervbe vett népoktatás alapeszközei gyanánt szolgálhassanak. E munkák közül hiteles tudomásunk van azokról, melyeket a Konda középvidékén fekvő Nachracsi (*Mut-us*) és Leusi (*Lous-poul*) falubeli Popov, továbbá a felsőpelymi Ryskov káplánok készítettek s melyek tartalmuk szerint a következők: 1. A négy evangelistának könyvei; 2. Rövid katekizmus; 3. Rövid bibliai történet; 4. Rövid erkölccstan; 5. A keresztyén ember kötelességeit leíró táblázat; 6. Imádságok: Miatyánk, Hiszekegy, Слава тебѣ Боже намъ, Упованіе мое Отецъ, 50. zsoltár stb. 7. A nemzetiségekre (инородцы) vonatkozó törvény.

A vogul irodalom ezen első zsengéiből összesen csak kettőnek, jelesen a Popov-féle Máté- és Márkevangéliumoknak jutott az a szerencse, hogy nyomtatásban kerülhetett a nyilvánosság elé; azonban ezeknek kiadása sem történt ama czélnak megfelelő módon, melynek szolgálatára eredetileg szánva voltak. A Mátéevangéliumot Wiedemann gondozásával Bonaparte Lucián adta ki 1868-ban Londonban s mint tudvalevő, Hunfalvy Pál ismét ki nyomatta a «Kondai vogul nyelv»-ről írott könyvében. Ugyancsak Hunfalvytól származik a Márkevangélium első közlése, melyet ő Sjögrén, illetőleg Schiefner másolatai nyomán szintén nyelvészeti földolgozás kíséretében eszközölt. Midőn Ahlquist 1877-ben beutazta a Konda vidékét Leusi faluban s később Tobolszkban sokat fáradozott Pursin Makszim írástudó vogul közreműködésével ez evangélium-kiadványok helyesebb átírásán és javításán s így keletkezett az angol bibliai társaság költségén 1882-ben megjelent legújabb kiadásuk, melyek czíme: *Отъ Матѳея и отъ Марка Святыхъ Евангелія по вогульски, изданныя Британскимъ и Иностраннымъ Библейскимъ Обществомъ. Матпінел и Маркел Елпынг Евангелии Маньсынгыш* (Máté és Márk szent evangéliumai vogul nyelven, melyeket kiadott a britt és külföldi bibliai társaság. *Matpínel i Marknel jelpên jevangeliiji manšênêš*. Helsingfors. 8°, 142. l.) Tekintettel a könnyebb gyakorlati alkalmazhatóságra e könyvecske orosz betűkkel van kiállítva, mely azonban ilyen alakban sem terjedhetett el a vogul egyházközségekben; mert midőn erre nézve a bibliai társaság részéről kellő intézkedés történt, — mint értesültem — 1887-ben az egyházi hatóság parancsából kiosztott példányait összeszedték és fölégették.*)

*) Ez eljárásnak okául korántsem kell valamely fordítási vétiséget, illetőleg abban rejlő eretnek színezetet gondolnunk. Az egyrészt ama feltékenység kifolyása, melylyel az orosz papság a külföldi bibliai társaságnak saját területén való működését mindenütt fogadja; másrészt egyes új betűk (*ä* és *ý*) alkalmazása, valamint régieknek (pl. az *ə* és *ы* betűknek) szokatlan használata miatt támadt ingerültség eredménye. Bármily csekélységnek lássék is ez az utóbbi ügy, nagy és kellemetlen harcoknak volt az előidézője Ilyminszki ellenében is, ki — mint gúnyolni szokták — először kezdte észrevenni az inorodczy-k nyelveiben «a finom hangbeli árnyéklatokat» s «csempészett be» azok kedvéért új jeleket, tehát

A mi a kéziratban maradt fordítmányok további sorsát illeti, azoknak egy része hallomásom szerint a tobolszki püspökség levéltárában hever, másrésze pedig elkallódott a vidéki papság kezén, melyhez úgy látszik tanulmány céljából küldötték. A szerencsés véletlennek köszönhetem, hogy egy ily enyészetnek indult iromány-nyalábot megmentenem sikerült, midőn az 1888. év november havában a felső-pelymi egyházkerületben utaztam. Mint a borítéklap jegyzetéből kitetszik, ez 1864. augusztus havában került ide Djukov Vaszilij paphoz s eredetileg a fenti jegyzék 1—6 számait tartalmazta, később azonban, mint meg nem becsült értéktelen holmi *) a lomtárba kerülván, egyes darabjai elvesztek, vagy fölhasználódtak. A megmaradt s jelenleg birtokomban lévő rész tartalma: 1. Máté és Márk evangéliumai, melyeknek fordítása egészen eltérő a Popov-félétől s valószínűleg a borítékon megnevezett Ryskov káplántól származik; 2. Lukács evangéliuma az utolsó fejezet híján; 3. a jegyzékben jelzett 4., 5. és 6. sz. iratok.

Azonban «a kő, melyet az építők megvetettek, a háznak sarkoszlopa lett!» A Popov-féle evangéliumfordítások az európai nyelvtudósok kezéhez jutva, nagy értékre tesznek szert s talán ép ugyanakkor, midőn a szerencsétlen szerző a világ legfélreesebb zugába, Szatigi faluba internálva, elhagyottan küszködik inségé-

reformot a hagyományos ortografiába kiadványaiban. Ez az irodalmi harcz nemcsak egyetemeket s a tud. akadémiát foglalkoztatta, hanem annak idején magának az oktatásügyi miniszternek, Tolsztoj Demeter grófnak is kihívta beavatkozását (l. részletes leírását Ilymínszki «Изъ переписки по вопросу о примѣненіи русскаго алфавита къ инородческимъ языкамъ» (az orosz ábéczének az oroszföldi idegen nemzetiségek nyelveire való alkalmaztatása tárgyában fölmerült kérdésre vonatkozó okmányok). Казань, 1888.» című füzetében.

*) Menysenyin felső-pelymi pap állítása szerint a vogulok, midőn e kéziratokból egy ízben kísérletképpen részleteket olvasott fel előttük, kijelentették, hogy szavait nem értik. Ezt a tényt igen könnyen megmagyarázhatja az a körülmény, hogy a pap tájékozatlan lévén a nép nyelvében fölismerhetetlenül ejthette ki az amúgy is fogyatékos ortografiájú szavakat, másrészt meg az evangéliumoknak sem minden része felel meg az egyszerű vogul ember értelmi fokának s különösen nem, ha nem éppen korrekt fordításban közlik vele.

ben, a nyugati társadalom oly kiváló férfiai, mint Sjögrén, Wiedemann, Schiefner és Hunfalvy hónapokon át ülnek iratainak másolatai mellett s drágakövekként vizsgálgatják azoknak minden egyes szavát. Minthogy a Reguly-féle hagyományoknak Hunfalvytól kiadott részeit sem rendszeres nyelvtani, sem szótári feldolgozás nem világosítja, a Popov-féle evangelium-fordítások alapján készült nyelvleírás és szójegyzék teszik mai napig is jóformán az egyedüli forrást, melyből a külföldi tudósok a vogul nyelvre vonatkozó adataikat merítik: alkalmoszerű lesz tehát ennél fogva is, ha e helyen kissé közelebbről vesszük szemügyre e forrás tudományos értékének fokát, illetőleg nyelvészeti célra való használhatóságát.

Mindenesetre bizonyos, hogy a kondai Popovok alaposan értették s elég jól beszélhették a vogul nyelvet. Állítólag még a mult század közepe tájt telepedtek le Nachracsi faluban, hol mint kereskedők lassanként meggazdagodtak s ma is urai a vidéknek. Magamnak is volt alkalmam e család vendége lehetni s meggyőződni róla, hogy annak úgy idősebb tagjai, mint fiatalabb nemzedéke teljes folyékonytsággal beszélnek nemcsak a vogul, hanem a kondai osztják nyelvet is. Ugyanezt kell föltennünk az evangéliumfordító Grigorij Gavrilics és Georg atyafiakra nézve is, kiknek beható nyelvismeretéről egyébként tanuskodik munkájuknak minden részlete, különösen a Máté-fordítása, mely meglepő öntudatossággal kerül ki az idegenszerűségeket s alkalmaz gyakran a fordítói hűség föláldozásával is a vogul nyelvszellemnek megfelelő szólásokat és fordulatokat, nem véteve — s ez a nyelvtudás fokának jellemző kriteriuma! — a tárgyas ragozás használatában sem. Természetes, hogy mindemellett sem lehet e fordításoknak minden jelentés- s különösen mondattani tanúságát hitelesnek tekintünk *) s hogy a tollra csúszott nyelvkocsintásokkal szemben

*) Világosan hibás helyek pl. a szórend szempontjából: *Joan perne punep* Keresztelő szent János (az orosz I. Креститель mintája szerint) e h. *perne punep J.* Mát. III. 1. Ugyanilyen: *sochen jejv at telap jomas urléch* minden fa, mely nem terem jó gyümölcsöt (всякое дерево, не приносящее доброго плода) e h. *sochen jomas urléch at telap jejv.* u. o. 10. || *jejentap am jejmpalt* az utánam jövő (градуший за мною). u. o. 11. | *vatä jocti torem tä kavetnel pel püvet peltachv Avraamne* istennek ereje telik, hogy e kövekből is fiakat támaszszon Ábrahámnak; e h. *torem vatä jocti*

itt is ép oly tanácsos az óvatos kritika, mint pl. midőn régi magyar bibliafordításainknak használjuk fel ilynemű adatait. Azonban az e rovatba sorozható hibáknál sokkal fontosabb s a szóban forgó forrásmű nyelvészeti használhatóságára nézve döntő jelentőségű az a fogyatékoság, melylyel a szók hangalakja jelezve van. Egy oly változatos hangrendszerű nyelvnek, mint a kondai vogulnak hangképleti visszatükrözésére igen kevésbé alkalmas az orosz ortográfia, a mint ez kitetszik pl. szövegünk magánhangzós betűinek alkalmazásából is, melyek közül az a jelölhet: 1. *a-t*, pl. *asraj* ördög; *chanč-*, helyesen: *khanš-* tudni; *ončam*, *tunčam*: helyesen *ānšam* habeo, *tuńšam* állok; — 2. *a-t*, pl. *sajren*, *amert-*: h. *sqirēñ* fehér, *qmert-* meríteni; — 3. *oq-t*, pl. *at*, *arent*, *var-*: h. *oqt* nem, *oqrēnt* adósság, *voqr-* tenni; — 4. *ä-t*, pl. *pank*, *pal'*, *pant-*, *kval*: h. *pāñk* «fej» és «fog», *pāl'* fül, *pānt-* fedni, *kwāl* ház; — 5. *ä-t*, pl. *marek*, *at*, *at-*: h. *mārēz* szárny, *āt* szag, *āt-* szedni; — 6. *oä-t*, pl. *a*, *atem*, *sat*: h. *oä* leány, *oätēm* népség, *soät* hét; — 7. *o-t*, pl. *av*: h. *ou* ajtó; — 8. *ō-t*, pl. *ach*, *anchvs-*, *chap*, *ma*: h. *ōz* hegy, *ōñzvs-* vetkezni, *khōp* hajó, *mō* föld; — 9. *ē-t*, pl. *jomas*, *tēlap*: h. *jāmēs* jobb (oldal), *tēlēp* termő; — 10. *ō-t*, pl. *lañ*: h. *lōñ* jó, helyes. | Az e-nek hangértékei: *e*, *ē*, *ä*, *é*, *ē* és *ie*, pl. *eserem*, *perne*, *neg-*, *el*: h. *ēsērmä* szégyen, *pērñä* kereszt, *nēz-* kötni, *iel* év | az o betűé: *o*, *ō*, *q*, *ā*, *o*, *o* és *ä*, pl. *oter*, *chočä*, *toul*, *vonchä*, *pojte*, *pojł*, *ñogre*, *jovt-*, *ončī*: h. *ōtēr* fejedelem, *khwqšä* hosszú, *tqul* toll, *vāñzē* gödör, *pout* pofa, *poul* falu, *ñoure* erős, *jout-* vásárolni, *āñši* habet | az u-é: *i*, *ī*, *é*, *jī* és *jē*, pl. *inki*, *išem*, *is*, *ini*: h. *īñki* szolgáló leány, *ēsēm* forró, *jēs* régi, *jēni* tövisbokor | az y-é: *u*, *ū*, *o* és *ō*, pl. *juntuchv*, *chum*, *luš*, *jur*, *jurt*, *čukv*: h. *jūntoç* varrni, *lōš* siralom, *khom* férfi, *jör* áldozat, *jörz* társ, *sōk* anya | a néhány szóban alkalmazott *y* jegy hangzása: *ō* és *o*, pl. *pümt-*, *kür*, *küchči*, *püv*: h. *pōmt-* kezdeni, *kör* kemencze, *kōysī* indulatos, *pou* fiu. — A más-salhangzók betűi közül különös a r- (g)-nek használata, mely ha szótagzáró *i*-nak, szó végén erős hehezettel *-i'*-nak, ha pedig szótagkezdő *r*-nek hangzik, pl. *agt-*, *tigleli*, *negli*, *tigil*, *kigne*: helyesen *āiti* hiszen, *neili* elöttünik, *tēileli* röpdős, *tēil* innen (éjsz.

stb. (можетъ Богъ и изъ камней сихъ etc.) u. o. 9. | *mirme chontem tav changes achne* meglátva a népet, ő a hegyre hágott; e h. *taw achne changes* (онъ взомель на горы). u. o. V, 1.

lenül a *kh* és *k* megkülömböztetését, úgy hogy pl. *khotel nap, khun* midőn, *tokho* úgy, *khōñkh-* hágni, itt: *kodəl, kun, konk-, toko* alakokban jelentkeznek, holott az eredeti szöveg ily esetekben *chotel, chun* stb. írásmódot használ orosz *x* betűvel. Általában a legújabb * vogul evangélium-kiadás csaknem szószerint követi a Popov-féle szöveget; a javítások benne még könnyen fölismerhető tökéletlenségek esetében is igen ritkák s így sem mindig sikeresek, pl. az eredetiben egész helyes szórenddel olvassuk Mát. 1, 18. versét a következőképpen: *Isus Xristos telem ašū oles timil amelel* (J. Kr. születésének dolga ilyen módon volt), míg vele szemben az Ahlquist-féle változtatás: *təlym aš Isus Xristos oles təmil' amələl* botránkoztató oroszosság (рождество же Иисуса Христа было такъ); hasonló hiba Ahlquistnál: *tənä karä täü oles akridet* (az ő étele vala sáska), holott Máté 3, 4. versének ezen részét az eredeti helyesen fordítja az orosz szórendtől eltérőleg, imígy: *tav tene charä oles akridet* (пища его была акриды). Tekintve ezen, valamint különösen a hangjelzésben fönmaradt számos fogyatékoságot, az Ahlquist-féle kiadás szövegét sem lehet nyelvészeti szempontból föltétlenül megbízhatónak elősmernünk: adatainak értéke az előbbi kiadásokéval egyetemben főképpen igazoló, bizonyosságuk más hitelesebb nyelvészeti források tanulságainak megerősítésére és kiegészítésére szolgálhat alkalmasan.

A) Névszó-ragozás.

1. §. Névszó-tő.

Hasonlóan a többi vogul nyelvjárásokhoz, találkozunk a kondaiban is a névszó-tövek oly csoportjaival, melyeknek alakjain bizonyos ragozási esetekben változás, illetőleg hanggyöngülés megy végbe; ilyenek:

1. A *γ* végzetű tövek, melyeknek e mássalhangzója a gyöngülés alkalmával vagy nyomtalanul enyészik el, vagy -i' (*i*), illetőleg *i* magánhangzói végzetté minősül. A gyöngülésnek előbbi módja főkép hosszú magánhangzó, vagy vele egyértékű diftongus után jelentkezik, így: *voq* erő (éjsz. *vog. va'i*, középlov. *voqi*, alsólov. *vā*): birtokosragokkal: *voqm, voqn, voät; voämən, voän* stb., vagy: *vqřəm, vqřən, vqřät; vqřämən, vqřän; dat. voqnē | oä*

vog. *a'it-*, *nē'il-*, *tīl-*, *tīl*), *kēinā* könnyű | *kitag*, *jeg*, *nag*, *rig*, *tig*: h. *kitāi'* kettő, *jāi'* atya. *nāi'* te (éjsz. vog. *nañ*), *re'i'* hőség (éjsz. vog. *re'i'*), *tei'* ide (éjsz. vog. *tī'*) || *negam*, *maganel*, *ergi*, *vargan*: h. *nē'am* kötök, *mō'ānl* földjük, *ēr'i* énekel, *vo'g'ān* teszi azokat. Ezek: *nogre*, *tagle*, *čagti*, *šagrep* hallomásom szerint így hangzanak: *nō're* erős, *taul* tele, *šguti* örül, *squrp* fejsze (éjsz. vog. *nañrā*, *ta'il*, *ša'iti*, *sa'irēp*). Föltűnő a Popov-féle evangéliumokban, hogy nincs megkülönböztetve a *ñ* az *n*-től, holott ilyen szók, mint *keneš*, *jälpen*, *sajren* tényleg így hangzanak: *keñēš* tanács, *jelpēñ* szent, *sqirēñ* fehér. A *ch* értéke a szó elején mindig *kh*, a szó végén többnyire *χ*; a *č* betűé pedig rendszeren *š*, esetleg *š*, tehát *chul*, *chotel*, *kīnšuchv*, *almech*, *lich*, *tach*, *lonch*: h. *khul* hal, *khotēl* nap, *kēnsoχ* keresni, *ālmēχ*, *bal*, *tīχ* szög, *tāχ* beszéd, *tāñχ* út (de: *ōrōkh* pálinka, *pā'rēkh* törzs, *nōkh* föl stb.) | *čaneš*, *čišgi*, *činkli*, *onči*, *tunči*: h. *šeñēš* veréb, *šiš'i* sivit, *šāñkli* szülemlik, foganik, *āñši*, *tuñši* (de: *čach*, *čak*, *čagti*: h. *šāχ* só, *šākw* csecs, *šguti* örül.) Hiányos a jésítés jelölése is: *nile*, *nilm*, *nilmēč*, *nir*, *nirtulajdonképpen* így hangzanak: *ñelā* négy, *ñilēm* nyelv, *ñilmens-hizelegni*, *ñir* vessző, *ñir-* szakítani; hasonlóképpen helytelen följegyzések: *pitem*, *vuti*, *vit* ezek helyett: *pēlēm* ajak, *vōt* közel, *vit* víz; továbbá *polechs*, *poli*, *akilim* ezek helyett: *pāl'χēs* sarú, *pōli* fagy, *oqkēlēm* irgalom stb.

A Márk-fordítás írásmódja annyival tökéletesebb társáénál, hogy a zárt *č* jelölésére külön jegyet alkalmaz, t. i. az *н-t*, mely különben orosz szóban (pl. *іstoby*) az *і* kifejezésére is szolgál, pl. *ñajtyt*, *pūvnyal*, *torym*, *jochtsyt*; *lyl*, *pylsyt*, *myr*, *mychv*, *vystā*, *tyg*, *tygyl*: h. *ñajtēt* jószok, *pounēl* fiútól, *tōrēm* isten, *jōytsēt* jöttek; *lēlē* lélek, *pēlsēt* félték, *mēr* nép, *mēzw* adni, *vēstē* vette, *tei'* ide, *tēil* innen. Ugyane jelzésmódot követi Ahlquist is, ebben azonban, mint több másféle hangjelzésében nem jár el kellő következetességgel; meg van pl. nála is *torym*, *lyl*, de ezek mellett: *mār*, *mānēs*, *jōyxtast*, *kodāl* (= *khotēl*), abl. *-nāl*, noha ez utóbbiak magánhangzója ugyancsak *č*. Egyébféle javításai a töle rendezett kiadásnak: az *ä* megkülönböztetése az *a*-tól, az *ö* jegy többszöri alkalmazása *ō* értékkel, továbbá az *ə*-féle írás *e* helyett, mely utóbbi orosz módon egyszersmind az előtte álló mássalhangzó jésült voltát is kifejezi. A *č* helyett rendszeren *с-т* alkalmaz; de megtartotta változatos értékével a *g* jelzést s megszüntette czélszerűt-

leány (éjsz. vog. *āri*, középlozv. *oqi*): birtokosragokkal: *oqrēm v. oām, oqrēn, oqrāt*; felsőkondai *oā, ā*: birtokosraggal: *qum, qrēn, q̄tē*; *arām, qrān* stb., plur. *oqt | nē* nő: *nēr-oq* leányasszony, dual. *nēri*, translát. *nēr'i*, birtokosr. 1. sz. *nērēm* (FKonda); de plur. *nēt*, instrum. *nētēl | mō* föld (éjsz. vog. *mā*, középlozv. *mō*): birtokosragokkal: *mōm, mōn, mōtē v. moqrēm, moqrēn, moqrāt*; *mōmēn v. moqrāmēn, moqrān, moqrātēn*; *moqrqu, moqrān, moqrānl*; acc. *mōmē*, loc. *mōt*. Rövid magánhangzó után mutatkozik ugyane hangjelenség e szóban: *lō* ló (éjsz. vog. *lūw*): birtokosragokkal: *lōm, lōn v. lōrēm, lōrēn, lōrāt*; *lōrāmēn, lōrān*; *lōrqu*; felső-kondai alakjaiban: *loqrēm, loqrēn, lotē*; *loqrām, loqrān* stb.; plur. *lot*, dat. *lōnē*. Megelőző mássalhangzó mellett történik a tövégi *γ* kopása ezekben: *sās* nagybátya (anyai részről) és *ōn* nagynéne (anyai részről), melyeknek birtokosragozott alakjai: *sāsqrēm, sāsqrēn, sāsqrāt*; *ōnqrēm, ōnqrēn, ōnqrāt*. Megjegyzendő azonban, hogy az utóbbi szónak *ōni* alakja is járja, mely az éjsz. vog. *āni* »ángy« szabályos megfelelője.

A tövégi *γ* mássalhangzónak *i*, *i*-féle gyöngülése tapasztalható e szókban: *jāi* atya, *sāi* hajfonat, *lei* farok, *rei* hőség (vidékenként: *jāi, sāi, lei v. li, rei*), melyeknek birtokosragokkal való alakjai: *jāqrēm, jāqrēn, jāqrāt*; *sāqrēm, sāqrēn, sāqrāt*; *lēqrēm, lēqrēn, lēqrāt*, illetőleg a felső-kondaiban: *liqrēm, liqrēn, liqrē v. lētē*; ellenben: dat. *lēinē*.

Mássalhangzóik kapcsolatban a tövégi *γ* gyöngült alakja: *i*, pl. *sēri* kard: plur. *sērqrēt*, birtokosr. *sērqrēm, sērqrēn, sērqrāt*, FKond. *sērqrēm, sērqrēn, sērqrāt | ēri* ének: *ērqrēm, ērqrēn, ērqrāt*, FKond. *erqrēm, erqrēn* stb. | *kwāli* kötél: *kwāqrēm, kwāqrēn, kwāqrāt | jēni* csipkebokor: plur. *jēnqrēt | soqni* serke: plur. *soqqrēt | pupi* bálvány: plur. *pupēxt* (éjsz. vog. *pupqrēt*).

Különös módja mutatkozik a tövégi *γ* gyöngülésének e szóban *pou*, FKond. *pōu* »fiú« (= éjsz. vog. *pī* tő: *pīγ*; középlozv. *pū*), mely a *w*-s tövek analogiájának hatása alatt következőleg ragozódik: *poum, poun, poāt*; *poām, poān* stb.; FKond. *pōqrēm, pōqrēn, pōqrāt v. pōwā* (ugyanitt: dual. *pōwi*; *jāi-pōqrēn* atyafiak). Talán szintén eredetibb *γ* tövégzetnek különböző hangfejlődését tükrözik a *raši* »selyem« szó és melléknévi képzése: *rašwiñ* (*r. tqul* selyemszövet).

2. Az interlabialis tövégi *w* is ki van téve bizonyos esetekben a gyöngülésnek, a midőn alakja: *u*, pl. *tqu* galy (éjsz. vog. *tqw*):

plur. *tqwét*, FKond. *towét*; birtokosr. *tqwém*, *tqwén*, *tqwät* stb. | *ou* ajtó (éjsz. vog. *āwi*): plur. *out*; birtokr. *oum*, *oun*, *owät*; *owqu*, *owän*, *owänl* | *käu* malomkő; dual. *käwi* || *jëkwé* asszony: *jëkum*, *jëkun*, *jëkwät*; *jëkwänämén* stb. | *oqkw* anyós: *oqkum*, *oqkun*, *oqkwät* stb. De *jiw* «fa» birtokosragozott alakjai: *jiwém*, *jiwén*, *jiwät* stb.

3. Tővégi *j*-nek tapasztaljuk gyöngülését ebben: *käsi* «kés», v. ö. *käsjim*, *käsjin*, *käsját* v. *käsijät*, *käsju* stb. ragos alakjait és éjsz. vog. *kasej* megfelelőjét. Az utóbbival egyező végzetű az éjsz. vog. *sirej* «kard» s tényleg megtaláljuk Szatigiban ennek is *sérjim*, *sérjin*, *sérját* v. *sérijät* ragozását, miből az tetszik ki, hogy az egyéb vidékeken használatos *sérjem*, *sérját*-féle tőalakulat csak az *ëri* «ének», *täri* «fenyő»-féle (eredetileg is *γ* töves) szók ragozásának analógiai hatása, melyekkel t. i. a *sëri*, *käsi* nominativusalakok a tövégi *j* gyöngülése következtében egyenlő végzetűekké váltak. — Az éjsz. vog. *ënkäj* (tő: *ënkaj*-) «szolgáló leány» szónak megfelelő kondai *ïnki* ragozása azonban eltérőleg az előbbiektől: *ïnkém*, *ïnkén*, *ïnkät* ép úgy mint a *lélé* (éjsz. vog. *lili*) «lélek» szóé is: *léléém*, *léléén*, *léléät*. — Figyelemre méltó a *khöm* «férfi» szónak szabályellenes 3. szem. birtokosragos alakja *khömte* (e h. *khömät*), mely a magánhangzós végű tövek mintájára van alkotva (pl. *lölö*: 3. sz. *loté*, *ā* leány: 3. *āté*) s az éjsz. vog. *χumim*, *χumin*, *χumitü* ragozott alakokban mutatkozó *-i* tövégzet (nom. *χum*) elisiójából magyarázható. Az *āk* «nagyapó» szónak szabályos 3. szem. *äkét* alakja mellett is van a felső-kondaiban *äkté* (pl. *äkté-täri loḡtti*; instrum. *äktétätel*), mely jelenségnek szintén az a nyitja, hogy — a mint éjsz. vog. *aki* (ragozva: *akim*, *akin*, *akitä*) másából is kitétnik — valamikor magánhangzós végű töve is járta. Elő is tűnik még helyenként a lappangó *i* egyes ragok előtt; ilyen alak pl. a jevravidéki *khomijän* (Vog. Népk. II. 241.); v. ö. még *khomijäxw* «férjhez menni.»

4. Sajátságos módja észlelhető a kondai nyelvjárásban a mássalhangzóval kapcsolt *t* gyöngülésének e szókban: *moḡ* mese (éjsz. vog. *mōjt*): plur. *moitét*; birtokosragozva: *mojtém*, *mojtät* stb. | *jörḡ* társ (éjsz. vog. *jurt*): *jörtém*, *jörtén*, *jörtät*; felső-kondai translát. *jorfi* (társul) | *viḡ* homlok: *viltém*, *viltät* stb.

5. A tö belsejében történő gyöngüléseknek egyik gyakori esete a nasalis elenyészte a tövégi mássalhangzó előtt, midőn ez utóbbi szótagzáró, pl. *läx* szó: plur. *läñxét*; *läñxém*, *läñxät* | *liḡ* ék:

instrum. *l'ňkél* | két sapka : instrum. *kěntél* ; *kěntém*, *kěntüt* | *khūt* hátí batyú : *khūntém*, *khūntät* | *ňiš* haltej : *khul* *ňišät* | *l'ős* siralom : *l'öńi* sír | *khəp* hullám : plur. *khəmpét*. Ugyanígy alakultak : *ňix* pinus *larix* = éjsz. vog. *nānk* | *ňix-vuj* nyű, féreg = éjsz. vog. *ňiňk* | *səχw* kód (soyměň kódós) ; v. ö. éjsz. vog. *sěňχw* kód | inf. -*uχ*, -*uχw* és -*äχw* = éjsz. vog. -*uňkwé* és -*aňkwé* | *khəš-vil* húgy ; v. ö. éjsz. vog. *χuňš*. Ezekkel ellentétben többször találkozunk hasonló hangalkotású tövekkel, melyeknek nasalisa minden körülmény közt változatlanul megmarad, minők pl. *khōnt* had, *l'öňkh* út (éjsz. vog. *l'əňχ*, középlov. *loχ*), *sunt* torkolat, szád (éjsz. vog. *sünt*, középlov. *sut*), *kwāns* köröm (éjsz. vog. *kwons*, *kwoss-kēr*, középlov. *kwāš*), *sons* bolha (alsólov. *šuš*), *tōńš* giliszta, *kāmp* földhalom stb.

6. Egy másik módja a töbelseji hanggyöngülésnek mutatkozik a következő szókban : *łol* láb, *pot*, *pout* arcz, *tőt* ruhaújj, *mőt* máj, melyeknek teljesebb tövét tüntetik a következő 1. sz. birtokosragú alakok : *łqilēm*, *pqitēm*, *tqitēm*, *mqitēm*. Ugyanígyenek még *mqul* mell és *poul* falu : v. ö. *mqilēm*, *pqilēm*. Ellenben *pūt* v. *pūrēt* kebel, melynek alsólovzvai mása változó tövű (nom. *pot*, birtokosr. *pōtēm*, *pōtät*), itt a ragozásban változatlan : *pūtēm*, *pūtät* stb.

7. A tövégi mássalhangzó-csoportnak é hangzóval való szétbontására is találunk több példát a kondai nyelvjárásban, ilyenek : *khulēm* hamu : *khulmēm*, *vqtēm* arcz : *vqtmēm*, *kēpēl* ruhaelő : *kēplēm*, *tōrēm* isten : *tōrmēm* | *ātēχ* adó : *ātkhēm*, *khōlēχ* nép : *khōlkhēm*, *vōrēχ* sarló : *vōrkhēm*, *nōrtēχ* híd : *nōrtkhēm* stb. Az *ańsux* «őreg férfi» szónál is találunk hasonló viszonylással 3. sz. birtokosragú *qńškät* (középlov. *ańšekwät*) alakot ezek mellett : *qńsukēm*, *qńsukēn*.

2. §. Viszonyragok.

1. Nominativus. — Egyes számi alakja rendesen azonos a szótövel s a mennyiben ez változó, annak gyöngült, vagy magánhangzóval bővült mellékalakjával (l. 1. §.). A többes szám képzése ugyanazon törvények szerint történik, mint a vogulság egyéb területén ; példái : *kwäl* ház : *kwälet*, *łont* lúd : *łontēt* | *ēri* ének : *ērēt*, *kwql* kötél : *kwqlrēt*, *moχ* mese : *mojtēt*, *lāχ* beszéd, szó : *lāňkhēt*, *tōrēm* isten : *tōrmēt* | *jėkwē* asszony : *jėkwēt*, *khənyē* rőnszarvas : *khənyēt* || *oā* leány : *oqt*, *nē* nő : *nēt*, *mō* föld : *mōt*, *lō* ló : *łot*, *pou* fiú : *pout*, *ou* ajtó : *out*, *tqu* galy : *tqwēt*, *towēt*. — A kettős

s z á m képzője: -äi' és -i (illetőleg: -äγ, -γ) úgy látszik attól függőleg, hogy a képző közvetlenül a tőszótag után következik-e, vagy nem, pl. *pałyes* csizma: *pałyesäi'* pár csizma, *posmēx* czipő: *posmēxäi'* | *ñorä* gázló csizma (бродни): *ñoräi'* | *säm* szem: *sämi*, *päl* fül: *päli*, *pout* arcz: *pouti*, *vogj* harisnya: *vogji*, *kwäli-somlikäi'* ház és kamra (sing. *somliχ*), *son-läli* szántalpak (birtokosragokkal: *läłγqm*, *läłγqn*, *läłγq*) | *töt-sunti* *q̄sja* a ruhaújjak torkai szűkek (sing. *q̄sje*), *mäseχ* i *oqmp* *äkw'* *maunpäi'* at *ölä* a macska és eb nem egyalakuak (не похожи), *pałyesäi'* *viši* a csizmák kicsinyek. A *kit* «két» mellett a «kettő» megfelelője: *kütäi'* s úgy látszik ennek analogiájára mondják a számolásban az «egy»-re is: *äkwäi'* (*khus-äkwäi'* 21, *vuot-äkwäi'* 31.), bár jelzőileg: *äkw'* (pl. *äkw' lo*). — A viszonzossági dualis képzője itt is -iñš, pl. *jä-pörijñš* atyafiak, *kiskä-äkiñš* a macska és az ő nagyapója.

2. Accusativus. — Ragja határozott tárgyat jelölő szókön: -m, -mē, pl. *o q n ä m* *päsēn-tärmēlnē* *vottēlēn* helyezd a csészét az asztalra (поставь на столъ чашку)! | *n q r m ē* *oglentitē* emeli a gerendát | *khölēχ mē* *tē* *ērwestēsän* a népet kérdezgette (Vog. Népk. II. 225.) | *lēlēn* *pupēχtmē* *sämē* *roqtsän* az eleven istenkéket agyonütötte (u. o. 231.). Birtokosragok mellől a tárgyviszony külön jele rendszeren elmarad, kivéve az egybirtokú egyes 3. személyt, mely mellett azonban szintén elhagyható, pl. *om ē kum nāi'* *oat* *käsēloqlilēn?* az én feleségemet nem láttad? (u. o. 226.) | *sērijin* *kiutēlēn!* köszörföld meg kardod! (u. o. 229.) | *polwēs-tqutän* *jälē* *khqritän* eloltják gyertyájuk lángját | *jütpän-sē rjän* *nōñkhwē* *mäsēsän* *pānczēljät*, *kardjät* felöltötte (227.) || *ēkwētäm* *kētītē* feleségét küldi (229.) | *joutētäm* *khqrtēlētē* fölvonta íjját (228.) | *lotētäm* *ñērēmētētä* megragadta lovát (239.); ellenben: *sē rjät* *kwänē* *leutētē* *kardjät* kivonta (237.) | *tōkhät* *toqrē* *pütlētē* keresztül döfte torokcsutkáját (234.) | *khōlkhät* *ērwestēsän* népet kérdezgette (220.). A többesképző mellől is elmaradhat a határozott tárgy ragja, pl. *votkēsēt* *sqorox* *tē* *pömtēsän* vagdalni kezdette a vízi manókat (226.) | *inkät* *vōsēt* *nōñkhwē* *ñērēmētēsän* szolgálója fölragadta a ruhákat (225.) Különös alkalmazásai a tárgyragnak: *vuj-qñšux* *mē* *ñöltētē* a medvére esküdött | *tētē* *vūs mē* *nōkh-khōñkhilēm* ezt a várost megmászom, reá fölhangok (224.) — A határozatlan tárgyviszonynak külön jele nincsen, alakja ugyanaz mint a nominativusé, pl. *p ä ñ k* *pōnēs* fejet hajtott, tett (köszönt) |

äs khöntes egy lyukat talált (224.) | *rêi qjres* hőség ért kiáltott (föl az égbe; u. o.) | *tösém pumét kwöpseltäm* száraz fűvet suhogtatva (u. o.).

3. Locativus. — Ragja -t. Használatára való példák: *vitét oglä söpésém* majd hogy el nem merültem a vízben | *säm änt ölné oqmélämén oqtim* nem birunk megállani szemeid előtt (Vog. Népk. I. 169.) | *molém el-pértilem, ton tént lo joutam* árum eladom, azon az áron (на ту цѣну) lovat veszek.

4. Lativus. — Ragja: -né, -n. Használatára való példák: a) dativus: *vuj-ä nésuzné nolti* a medvére (tdk.-nek) esküszik | *nüi' läñzänné at äitam* a te szavaidnak (твоимъ словамъ) nem hiszek | *törémné äsintam* istenben reménykedem (надѣю на бора) | *sémétän när müsti, ton tei, äji* a mi szívének tetszik (что сердцу за ладъ), azt eszik, iszik. — b) illativus: *tété kwälne šokho oqt loapiwe* ebbe a házba nem férünk be mindnyájan; — c) allativus: *kwäli-somližän té joztsei* egy házhoz s egy éléskamrához érkeztek (*Kiské-äkiás mož*) | *jäjän kwäné sämné* jertek ki szem elé! (Vog. Népk. I, 169.) | *sämné päts* megszületett (szem elé jött); — d) superlativus: *säkét sētēpné kēqm* a gyöngyöket czernára fűzöm (на нитку) | *oqmpēm šērné vōtilēm* kutyám lánczra (на цѣпь) verem (helyezem); — e) ablativus: *täu oxsērné nēilēpqus* róka jelentkezett eléje (tdk. rókától megjelelésben részesült, megjelentetett; на лисицу попалъ) | *täu oxsänne soarawé, oqnēm oqt mītē* ő sajnálja pénzét (tdk. szíve égettetik pénzétől, деньги жалѣетъ), nekem nem adja; — f) egyébfélék: *nē-sērjol tété äšnē* mi haszna van ennek a dolognak (что-за польза въ этомъ дѣлѣ) | *soqtēn taulēp tēnē* egy hétig tartó étel (Vog. Népk. II, 241.) | *tété viš nēnē nqmtēm oqt pūti* ez a leány nekem nem tetszik (tdk. ezen kis nőhöz nem esik elmém, kedvem) | *khūrēm mōnē vōrtitē* három részre (v. felé, на три части) osztja | *tété sqor nār nē khoji? lau selkovin khoji* ez a tehén mi be kerül? tíz rubelbe kerül. Essivusi használatára 1. példákat a határozók közt (5. §.)

5. Elativus-ablativus. — Ragja, mint az éjsz. vogulban: -nēl. Használatára való példák: a) elativus: *viť kwoalti jō nēl* vizet hoz a folyóból (изъ рѣки) | *viš-kharēm nōkh-oqlmēslēm oqpänēl* kisedem fölemeltem a bölcsőből; — b) ablativus: *pāsēn mōtänēl el oqt sēti* az asztal nem mozdul ki helyéből; —

c) comparativus: *ji w n ě l t o ŋ s ě ñ*, *p o m n ě l t ä l k w ä* a fánál magasabb, a fűnél alacsonyabb (a nyíl) | *t ä u q m n ä n ě l ä r i k ö m ä n s i* ő néki több ereje van nálamnál; — d) instrumentalis (vlminél fogva): *p ä ŋ k - k h o j é m n ě l p u u s t é* üstökömnél fogva fogott meg | *p q r k h ä t ä n ě l n o ŋ k k w é k h w o s t q u s* törzsénél fogva fölrántotta (a fát); — e) *t é t é k é t k h o m n ě l ä k w ' - m ä t p ě r j e l ě n* ezen két férfi közül válassz egyet!

6. Translativus-essivus. — Ragja: *äi'* (-*äi'*), -i ugyanazon föltételek szerint, melyeket a dualis képzőnél is tapasztalunk (l. fönt 1.). Használatára való példák: a) translativus: *q m p o u m j ä n ɣ i j ě m t s* az én fiam nagygyá lett | *l ü l - k h a r i k w o q l s* csúnyává lett (hószámban van) | *kiutkätne o ɣ w t é s ä i' t ě l ě n* teremj köszörtükövé! (Vog. Népk. 223.) || *l o n t é t ä n ä n ä i' ä ɣ t ɣ a t ä t* a ludak most falkába gyűlnek; — b) essivus (-úl, gyanánt): *t ä u p ä n k i ö l o ɣ j ä r t i* ő vezér ül (lenni) alkalmas (въ головахъ служить удобенъ) | *t ö r ě m ä i' o q t k h a n s ě s t ě n* nem ismerték föl, hogy ő az isten (isten gyanánt; Vog. Népk. I, 166.) | *vuot-khur t q u l ě ɣ - t ě p i k w ä n ě vuot ě m t ě s t é* szél-széli ocsu gyanánt fujta el őt (u. o. II, 228.) || *m u j i m ě n q m* vendég ül (vendégségbe) megyek | *q m j ä t l ě m á ű p i j o r r i o q t j ä l ɣ ě n* ? nem jössz-e velem násztársul (u. o. 223.) | *k h o n t i m ě n n ě n m o n t* midőn hadba (hadképpen) mész (u. o. 236.) || *o q n ě m o ɣ s ä l o q r ě n t ä i' m ä j ä n* ! adj nekem pénzt kölcsönbe (въ долгъ)! | *t é t é l o m ě t ö r ě m n ě j o r p i n ä i'* *m ě l ě m* ezt a lovat istennek áldozatul adom || *q m v o t p i k h o l t s ě m* én árván maradtam | *t ä u q m o ä m e r p i v ě s t é* ő megszerette (szeretőül vette) leányomat | *t ä u o q n ě m t ä k w - v ä i p ä i j ä l t i t é* ő engem magához (maganemüvé) hasonlít (оңъ меня сровняетъ вмѣсто себя).

7. Instrumentalis-comitativus. — Ragja kötőhangzóval kapcsolt -l, birtokosragok után -tél, mely utóbbi alak némely ragozatlan névszóhoz is csatlakozik, pl. *n ä j ě r* király: *n ä j ě r t ě l*, *o t ě r* fejedelem: *o t ě r t ě l*. E rag használatára való példák: a) instrumentalis: *v u j n ä l ě t ä t ě l n o k k w i* a madár orrával (носомъ) kopácsol, szed (táplálékot) | *k h o l ě ɣ m ě j ü t p ä n - s ě r j ě n ä n t ě l s ě r ɣ t ě s ä n* a népet pánccéljával és kardjával megijesztette (Vog. Népk. II, 239.); — b) comitativus: *n ä j ě r t ě l s o n s o ɣ m ě n ě s ě i'* a királlyal megnézni mentek (*Viš n ä j ě r - p o u m o ɣ*) | *o q r ě n - p o r ě n k w ä l ě t ä t ě l* (v. *k w ä l ě n t ä i l*) *m ě n ě s* leányos-fias házával együtt (совѣмъ съ семействомъ) ment el | *k w ä l t q u l ě m t ě l n ä l w é v o q n t l i w e* család-

dommal (teli házammal) együtt a folyóhoz utazunk | *jiw togrétätél noŋkhwé müniteslém a fát gyökerestül fölrántottam* || *vuor-pupi viš ötértél älkäta az erdei istenke a kis fejedelemmel verekesznek.* (Vog. Népk. II, 233.); — *c*) módhatározó: *jäntétätél päts* egész nagyságában (egész természetével) elesett (съ цѣлымъ ростомъ) | *naméntél kitiliŋa* nevükön kérdezte őket (Vog. Népk. I, 169.); 1. több példát alább a határozók közt; — *d*) tárgyhatározó: *oqnēm oχsäl pēltelēn* váltás föl nekem pénz (мѣнный мнѣ денегъ!) | *tōrēmšiškwē oχwtēsēl rākūēs* a jó istenke követ (jég-esőt) esőzött | *oqnēm sojēl voqrītē* hirt ad nekem | *Pātr nāmēl mājwē* Péter nevet adnak neki; — *e*) anyaghatározó: *noqūēl tqul tēktēsēm* jóllaktam kenyérrel (наѣлся до сыты хлѣбомъ) | *kwäl toqntēs elēm khōlēšēl* a ház megtelt emberrel (изба наполнилась людьми) | *kit khq̄lsēl toqlēm khōp* két emberrel megszállt ladik | *poqkhwätēl khwq̄ltāl poqkhwēñ* vuor czirbolyatobzában (-val) kifogyhatatlan czirbolyatobzos erdő (шинки не кончатся въ томъ урманѣ. *Oqs-lont ēri*).

3. §. Birtokragozás.

Ragozási példa: *kwäl* ház.

Alsó-kondai alakok.

Felső-kondai alakok.

a) Egyes számú birtok.

Egyes számú birtokos.

1. <i>kwälēm</i> házam	<i>kwälēm</i>
2. <i>kwälēn</i> házad	<i>kwälēn</i>
3. <i>kwälāt</i> háza	<i>kwälāt</i>

Kettős számú birtokos.

1. <i>kwälāmēn</i> kettőnk	} <i>háza</i>	<i>kwälām</i>
2. <i>kwälān</i> kettőtök		<i>kwälān</i>
3. <i>kwälātēn</i> kettőjük		<i>kwälātēn</i>

Többes számú birtokos.

1. <i>kwälqu</i> házunk	<i>kwälqu</i>
2. <i>kwälān</i> házatok	<i>kwälān</i>
3. <i>kwälānl</i> házuk	<i>kwälān</i>

b) Kettős számú birtok.

Egyes számú birtokos.

1. <i>kwäläm</i> két házam	<i>kwälqm</i>
2. <i>kwälän</i> két házad	<i>kwälqn</i>
3. <i>kwälü</i> két háza	<i>kwälq.</i>

Kettős számú birtokos.

1. <i>kwäloqmén</i> kettőnk	} <i>háza</i>
<i>két háza</i>	<i>kwäläm</i>
2. <i>kwälän</i> kettőtök		<i>kwälän</i>
3. <i>kwälän</i> kettőjük		<i>kwälän</i>

Többes számú birtokos.

1. <i>kwälqu</i> két házunk	<i>kwälqu</i>
2. <i>kwälän</i> « házatok	<i>kwälän</i>
3. <i>kwälän</i> « házuk	<i>kwälän</i>

c) Többes számú birtok.

1. <i>kwäläném</i> házaim	<i>kwälän</i>
2. <i>kwälän</i> házaid	<i>kwälän</i>
3. <i>kwälän</i> házai	<i>kwälän</i>

Kettős számú birtokos.

1. <i>kwälänämén</i> kettőnk	} <i>házai</i>	<i>kwälänäm</i>
2. <i>kwälänän</i> kettőtök		<i>kwälänän</i>
3. <i>kwälän</i> kettőjük		<i>kwälänän</i>

Többes számú birtokos.

1. <i>kwälänqu</i> házaink	<i>kwälänqu</i>
2. <i>kwälän</i> házaitok	<i>kwälänän</i>
3. <i>kwälän</i> házaik	<i>kwälänän</i>

Elvértve — különösen a Felső-Konda vidékén — előfordúl az egyes birtokra vonatkozó egyes számú 3. személyű birtokos-ragnak egyszerűbb -e alakja is, mely az éjsz. és középzv. -ä megfelelője, pl. *äš* dolog: *äšé* dolga, *viť* víz: *viťé*, *poul* falu: *pqilé*, *lōx* szó: *lōñkhé*, *lī* fark: *līřät* v. *līřé*. — Az < *ät* végzet következő rag előtt rendszeren < *étä* alakban gyöngül, pl. *kwälät* háza: *kwälétäm* a házát, *kwälétätél* házával. L. az ilyen eseteknek, valamint a

birtokosragozás alkalmával jelentkező tövváltozásoknak példáit az előbbi fejezetekben.

4. §. Névmások.

a) Személyi névmások:

- Nominativus:** Sing. *qm*, FK. *om*, *om* én, *nāi* te, *tāu* ő.
Dual. *mēn* mi ketten, *nēn* ti ketten, *tēn*ők ketten;
FK. *mīn*, *nīn*, *tīn*.
Plur. *mān* mi, *nān* ti, *tān*ők.
- Accusativus:** Sing. *ognēm*, *nāṛēn* v. *nān*, *tāwā* v. *tāutām*, FK.
tāwām.
Dual. *mēnqmēm*, *nēnān*, *tēnān*; FK. *mīnqm*, *nīnan*,
tīnan.
Plur. *mānqu*, *nānān*, *tānān*.
- Dativus:** Sing. *qmānān*, *nāinān*, *tāunān*; FK. *omnqn*, *nāinqn*,
tāunān.
Dual. *mēnān*, *nēnān*, *tēnān*; FK. *mīnqn*, *nīnqn*,
tīnqn.
Plur. *mānān*, *nānān*, *tānān*; FK. *mānqn*, *nānqn*,
tānqn.
- Ablativus:** Sing. *qmānānēl*, *nāinānēl*, *tāunānēl*; FK. *omnqnēl*,
nāinqnēl, *tāunqnēl*.
Dual. *mēnānēl*, *nēnānēl*, *tēnānēl*; FK. *mīnqnēl*, *nīnqnēl*,
tīnqnēl.
Plur. *mānānēl*, *nānānēl*, *tānānēl*; FK. *mānqnēl*, *nānqnēl*,
tānqnēl.

Különös használatát tapasztaljuk a 3. személyű névmásnak az ilyféle szólásban: *tētē āš, tāu khun jql-khwql?* mikor végződik ez a dolog (когда кончится это дело?) Ép így halljuk a vulgáris németben: *diese sache, wann wird sie ein ende nehmen?* vagy a francziában: *cette chose quand sera-t-elle finie?*

Nyomatékosított személyi névmások: *qmk*, FK. *omk* én magam, *nāi kw* te magad, *tā kw* ő maga | *mēnk* mi ketten magunk, *nēnk*, *tēnk*; FK. *mīnk*, *nīnk*, *tīnk*; | *mānk* mi magunk, *nānk*, *tānk*; vagy az egyszerű névmásokkal összetéve: *qm-qmk*, *nāi-nāi kw*, *tāu-tā kw* stb. Ragozásukra példák: *tāu mēnkēm ērptiṛā*

ő szeret mi kettőnket (онъ насъ двухъ любить) | *täkwuqnél squ namsi* magáról sokat gondol.

Az önálló birtokos névmások, mint a középzovai-ban, a személyes névmások és a *khq*r szó összetételével képződnek, így: *qm-khqrem*, *näi'-khqren* a tiéd stb. (V. ö. *vis-khq*r kicsiny, *tärén-khq*r értelmes, *mäsne-khq*r öltözék stb.)

b) Az «egymás» kondai vogul kifejezése: *ñou-*, *ñü-*, illetőleg ennek adverbialis alakja: *ñouté*, *ñüté*, pl. *ëkw'-añsux ñouté loqt-zata* az öreg asszony és ember egymás között beszélgetnek (Vog. Népk. I, 166.) | *ñouté vërëtaxtä* egymással veszekednek (другъ съ дружкой спорятся) | *molti ñüté sëmtaxtset*, *añ jal-söplëst* előbb haragudtak egymásra, most kibékültek (прежде сердились, теперь смирлись) | *ñüté lält-pëši vönlä* szemben ül egyik a másikkal (другъ противъ дружка сидятъ). Önállósított határozói minőségben jelentkezik e szó következő följegyzésemben: *tën ñüti ërptaxtä* ők szeretik egymást (онъ другъ дружка любитъ). A pronominális alaptöt világosabban föltüntetik a középzovai *ñowäm-pëš* «egymásunk közt», *ñowän-peš* «egymástok közt» szerkezetek (I. erre vonatkozólag Ny. Közl. XXII, 413. és XXIII, 344. II.).

c) Mutató névmások: *të* ez (pl. *të khwql* e reggel, *të jë* ez éjjel, *të toji* e nyáron, *të sër* efféle stb.); szokottabban ikerített alakkal: *tété*, *tët*, (önállóan) *tété khq*r er (pl. *tété äš* ez a dolog, *tété nē* ez a nő; *tët jiw* ez a fa, *tët khul* ez a hal). Nyomatékosítva: *än-të* v. *të-nqñki* im ez (pl. *än ti ielt* ezen v. ugyanezen évben, *mān jāyqu të-nqñki* a mi atyánk im² ez v. im ez, látszik) | *tqté*, *tqt*, (önállóan) *tqté-khq*r az (pl. *tqt khom* az az ember); nyomatékosítva: *tqtéx* amaz, im az (pl. *tqtéx kwäl* amaz a ház, szomszéd ház; *tqtéx kwäl khom* szomszéd) | *ton* az, *äkw' ton* ugyanaz (pl. *sëmëtän när müsti*, *ton tëi* a mi szívének tetszik, azt eszik); *när äri tqtän*, *ton löñ* mennél (ami) többet hozol, annál (az) jobb (чѣмъ больше принесешь, тѣмъ лучше); *kwäs-khot-pël voqrë*, *oqmnän äkw' ton* akárhol tegye, nekem mindegy (все равно). A mutató névmások ragozhatók, pl. *tëtänäntël ölän!* éljetez ezekkel (ezen ruházatokkal; Vog. Népk. I, 169.) | *tönäntël ölmejšë* ezen esetük után (tovább) éldegéltek (u. o.) | *ärinë äšëltësëm*, *tonnë khoipe oqt vëslëm* többet dolgoztam, annyit értöt (annak megfelelőt) nem kaptam.

Milyenségmutató névmás: *tëmlë* ilyen; (önállóan) *tëmlë-khq*r id. (pl. *tëmlë vor* ilyen ügy; *tëmlë-khq*r oqt üsintës ilyen

nem látott). Az «olyan» kifejezésre való szólások: *täu väipät khom* olyan ember, mint ő, *täkw väipät, äkw' täu väipät* ugyanolyan, mint ő.

d) Kérdő és visszamutató névmások: *khon*, FK. *khwqn* ki;*) kicsoda? *khon-när*, FK. *kwqnär* kicsoda? pl. *khwqn lo-vognt vognéptine* kinek lófalkáját vezetitek? | *mqñs oqtém khwqné vorétawé?* ki fogja őrizni a vogul népet? (Vog. Népk. I, 170); *khwqné khqšwé?* ki tudja?! (u. o. II, 225.) | *khwqnärt témle-khqt joxtést?* micsoda-félék, tdk. mi effélék — jöttek?! | *khon-när jiw: am-né kāsén, am-né nāñkw?* ki fog jönni, öcséd-e vagy te? || *när* mi, ami; mi? (jelzőileg) *né* mi, mely; mi?; ikerítve: *nä-nér, né-né* mi, micsoda? *né-sér-när*, FK. *né-sé-när* id.; *khwqn-né-sé-när* kicsoda-micsoda? Példák: *när qln-surén khüntoꝝ noran, khüntän!* a mi ezüstöt aranyat hátadon elvinni akarsz, vigyél! | *qm nāñnän né iñki ösém?* micsoda szolgálód vagyok én neked?! (что-за служанка я тебе?!) *né maun täu äñši?* mi szépsége van neki?! *törém jql-poglt né tēné oqti, sqkh üli* a világon a mi étel csak van, minden van (что-за пища подъ небомъ не была, вся есть). *Kiské-äkinš moꝝ* | *nä-nér khomél' jemti?* mi a pokol lehet ebből?! (Vog. Népk. I, 168.) | *né-né té-sér tēné polän?* micsoda enni való bogyóid ezek? u. o. || *né-sér-när šoulétän?* mit dolgozol (что робинь?) *né-sé-när koqréꝝ?* mi kell? | *näi' khwqn-né-sé-när ösén, kitilité* te kicsoda, micsoda vagy, kérdi. (Vog. Népk. II, 232.) || *né sér* minő, milyen, pl. *né-sér jol tété äñné?* minő haszon van e dologban? *né-sér oqmélél voꝝruꝝ?* minő módon csinálандó? || *né-šou* mennyi, pl. *né-šou moꝝké äñšän?* mennyi liszted van? (*ti sqwét* ennyi).

e) Határozatlan névmások: *ql-khon-när*, FK. *qlé-khwqn-när* valaki | *ql-när*, FK. *oql-när* valami | *qlé-né-sér* valamiféle; *oqlé-né-sér-när* valamicsoda. Példák: *qlé-né-sér moꝝiñ khomné joxtwé-sémén* valamifele vendégember érkezett hozzánk. (Vog. Népk. I, 166; *vosám-kine qlé-né-sér vuj tūs* ruhamba valamifele állat bujt.

*) Az evangelium-fordításokban szélteben használt «ki, mely» értelmű *chot-char*, illetőleg *chotyich-char*-féle visszamutató névmást saját kutatásaim alapján nem igazolhatom; ez azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a kondai vogulság legalsó szélén, pl. Nachracsi közelében e szó mégis használatos. Megvan t. i. a tavdai-vogulban is: *khot-khor, khot-khqr* «ki, aki; ki?»

u. o. II, 225; *tāñēr oqlē-nē-sēr-nār lokhwi* az egér vlmít zörget, (что-нибудь стучаетъ) | *oql-nē-šou-nār* valamennyi, pl. *nē-šou khul āñšēn?* mennyi halad van? *oql-nē-šou-nār ōli* valamennyi van. || *kwqs-khon=nār* bárki, *kwqs-nār* bármi, pl. *kwqs-nārāi=pēl ōlē, añ lōñi jēmtni* bármi légyen, most jól jönne. || *khon—khon* némely—némely, egyik—másik, pl. *khon khom nālēwāl, khon lōñ khom* némely ember hitvány, némely ember jó ember. || *tō—tō* v. *tō-khār—tō-khār* id., pl. *tō-khār tokho loqtti, tō-khār motiñis loqtti* egyik így beszél, másik másképp beszél || *māt, mātē, mātēr* valami; (tagadó mondatban) semmi, pl. *māternē ju tājwēs* valami állat fölfalta | *tēnē mātēr tatkn!* hozz ugyan valami enni valót! | *mātē pupi-tōr oqt voqrāñ ēriñ!*? vajjon nem fogsz-e valami bálványhangot adni!? (Vog. Népk. III, 127); *mātsoj oqtim* semmi hang sem halatszik; (u. o. I, 168); *mātēr oqt voqrēm* semmit sem tettem, u. o. 240.) || *khwqtēx-mātēr* valamelyik, pl. *tētē kitāñēl khwqtēx-māternē vājñ!* ezen kettő közül vedd valamelyiket (возьми который-нибудь) || *ākw'-māt* egy valamelyik, egyik, pl. *tētē kēt khomnēl ākw'-māt pērjelēn!* válaszd az egyiket ezen két férfi közül! || *oqti-khon, oqti-khon=nār* senki, *oqti-nār, oqti-nē-sēr-nār* semmi, *oqti-nē, oqti-nē-sēr* semminemű, semmilyen, pl. *oqti-nē-sēr āt tēt oqt pāsi* semminemű szag itt nem érzik, *oqti-nē* jól *tētē āñnē* semminemű haszon ebben a dologban. || *soxēñ khār* mindenki; *sokh, FK. sakhwē sokho* mindnyájan || *māt sērēp* valaminő, valamilyen, pl. *oqñēm māt-sērēp tēmēl tatelāñ!* hozz nekem valaminő edényt) | *soxēñ-sēr* mindennemű (pl. s. s. *vuj-khul* m. állat) | *kwqs-nē vāip* bárminő || *mot, mot khār* más, másik, *mot-mot* más-más, pl. *mot-mot sēr polēl tatwēs-ē* másmás nemű bogyókat hozott nekik (Vog. Népk. I, 167).

5. §. Határozók.

a) Helyhatározók.

I. Név mási többől származottak: *tēt* itt, *tāt* ott; *ākw'-tēt* ugyanitt, *ākw'-tāt* ugyanott | *tēi', tī'* ide, *tāu, tōu* oda; *ākw'-tī'* ugyanide; *ākw'-tāu* ugyanoda, *tī-tāu* ide-oda; *tīlē* v. *tīlāx* erre felé, *tūlē* v. *tūlāx* arra felé (pl. *tīlāx mēñēñ!* erre felé menj!) | *tēil, tīl* innen, *ākw'-tīl* ugyaninnen; *tāul, tōul* onnan, *ākw'-tāul* ugyan-

onnan; *tílt* innen kezdve (pl. *tómén kūrāt tílt ōli a* tó kezdete inntől van, *начатие тумана отсюда*); *tíl-tqñkhèl*: *tqjepoqlèn tíl-tqñkhèl* egyél egy keveset ebből (Vog. Népk. I, 128.) || *khot* hol, *kwqs-khot* bárhol, *ql-khot* valahol, *khotè* id. (pl. *om èkum khotè oqt khanšilèn*? nem tudod-e valahol feleségemet? Vog. Népk. II, 227.), *oqti-khot* sehol | *khotāl* hova, *kwqs-khotāl* bárhova, *ql-khotāl* valahova, *oqti-khwqt* sehova (pl. *oqti-khwqt vèl mèn*! *никуда не ходи*!) | *khotèl* honnan, *kwqs-khotèl* bárhonnan, *ql-khotèl* valahonnan, *oqti-khwqtèl* sehonnan (pl. *oqti-khwqtèl at vèsèm* *ни откуда не получил*). — A *tqu* «oda» határozó gyakran szerepel, mint a magy. *oda* is igekötői minőségben, pl. *sāma tq-pāntsa* lehúnyta (tdk. *oda* fedte) szemeit (закрылъ глаза) | *tqilam tq-tāñertawèi* lábaimat szorítja (odasz.) esizmám (сапоги малы, ноги сжимают) | *koātèm tq-tāytilèm* odanyújtom kezem (руку туда протяну) | *kèr tq-sémwès* a vas megrozsdásodott (жельзо ржавѣлъ) | *khòlèm nqul tq-kārti* a holttest (hús) megmerevedik | *tqu-kholtèsānl* megmutatták (Vog. Népk. II, 239.).

II. Egyéb névszói tövekből képezett önálló (nem névutói) alkalmazású határozók:

el (*el mō* távoli, idegen föld | *el-ol*, FK. *el-ql* első; *el-ol khatèl* első nap; *el-olì èlèm-khols* első ember, *первой*): *elèn* a távolban vmi előtt, pl. *nāi* *jít-kwājilèn*, *elèn joxtilèn-kèt*: *joxtilèn* te kövesd őt, ha a távolban utoléred, hát utoléred. (*Viš-nājèr mojt*) | *elt* előtt, elől, pl. *elt jāli* elől jár (впередомъ ходитъ) | *elāl*, *elālay* előre, előfelé || *elè-nqou*, *el-nqou* előbbre, pl. *tètè nqr elè-nqou lākutèn*! mozdítsd előbbre ezt a gerendát! (подальше подвинь это бревно!); *el-nqou mèn*! menj előbbre! (дальше иди!) || *elè-pāri* előre-hátra, össze-vissza, pl. *vuor-kiwèrt elè-pāri sositāxw* az erdőben össze-vissza kószálni; *jw vuotnè elè-pāri sōtqu* a fát előre-hátra ingatja a szél (вѣтромъ шатаетъ задъ и впередъ). — Névutói alkalmazásban az *el-poql* összetétel járja: *qm eltèm-poqlèmt vquli* én előtttem ül (személyragozva: *eltèn-poqlèmt*, *eltè-poqltāt*; *eltām-poqlāmèmt*, *eltān-poqlānt*, *eltān-poqlānt*; *eltqu-poqlāut*, *eltān-poqlānt*, *eltān-poqlānl*) | *el-poqlnè* vmi előtt előre, vminek elejére, pl. *òtèr khòntèt el-poqlnè mènès* a fejedelem a hadak előtt előre ment (Vog. Népk. II, 231.) | *el-poqlnèl* előlről, vminek elejéről (önálló használattal is), pl. *el-poqlnèl pāri jājin*! *jer* vissza előlről! (съ передя назадъ иди!) Az *el* (illetőleg teljesebb alakjában *elè*) igekötői szerepére példák:

el-khgit elfut, *el-tēlēmli* elröpül, *el-qips* elszabadult, *el-pētilēm* eladom | *el-tōlpēs* le szakadt (оторвался), *el-pēsti* le old (pl. kötele, развязать), *el-oñxwsaxtam* le vetkőzöm (раздѣваюсь) | *el-tūls* v. *el-tuitpaɣts* elrejtőzött (спрятался) | *qm kérékēm el-voqréslem* én bűnömet meggyóntam (tdk. elcsináltam, исповѣдался) || *tuñsēm mōmnel elē-lōkēmestē* álló helyemből eltaszított (оттолкнулъ меня съ мѣста) | *oqɣjēl-sōunē elē-oqlēmwēs* egy kiáltásnyi (versznyi) távolságra emelte] el (Vog. Népk. II, 228.) | *vuj-anšux-kwāšmē elē-šqoritiā* a medvekörmöt megvágta (Medveeskü).

Az *el* határozói alapszóval ellentétes értelmű *ji* (éjsz. vog. *jui*) «utó, hátsó rész» (pl. *ji-pqal* utófel, *jiw-ol* utolsó) ragozott alakja, *jit* «utól, hátul» főképp mint igekötő használatos, pl. *jort-khomēm jit-kwqlilēm* v. *jit-jāilēm* társamat kísérem (tdk. utól kelem, utól járom, провожу) | *oɣsēmē jit-kwājilēm* a rókát üldözöm | *jit-vujti* kerget, üldöz. — Vele alkotott névutó: *jitem-poqlēm* utánam, *jite-poqlāt* utána stb. — A *jit*-nek megfelelő lativus és ablativus alakok (minők: éjsz. vog. *jūw*, *jūwlē* vissza, hátra, *jūil* hátulról) a kondaiban hiányzanak. Más azonértelmű névutók:

pāri vissza, hátra (pl. *mēn pāri*!). Gyakori igekötői alkalmazása, pl. *tqitēm pāri-šākwentilēm* újjamat fölgyűröm (пукать загну) | *viš-khqr rēsi*, *pāri-loqteln*! a kiseded sír, csendesítsd le (tdk. szöld vissza, утиши его)! | *vonsēɣ pāri-khāulēts* a palló oldalt fordult (повернулася на бокъ);

šišin hátra, mögé (ebből: *šiš* «hát»), pl. *šišin jālnē šis-tōrēm* mögöttem (hátra) járó mögbeli isten (Vog. Népk. II, 380.).

jōn, FK. *jēn* benn; otthon a házban, *jōjil* belülről; hazulról, a házból, *ju* be; haza, a házba, pl. *jōn ōli* benn van, *jōjil jēsēm* belülről, hazulról jöttem, *ju jājin*! jer be v. haza | *jēn vōsēt-kīt* benn a ruhákban (Vog. Népk. II, 225.) — A *ju* lehet igekötő is: *ju-nalijestē* elnyelte (проглотилъ) | *nan-lamēt ju-toqɣpēslem* a kenyérdarabot megettem (съѣлъ) | *lomētnē ju-tqjwēs* a láng fölémésztette.

kwān künn, *kwānē*, *kwānāl*, FK. *kwānē* ki, kifelé, *kwānēl* kívülről (pl. *kwān ōli*, *kwānē mēni*, *kwānēl jēs*). — Igekötői alakja: *kwān*, *kwānē*, pl. *kwān-mēnēsēm* kimentem, *khul jālmēmnel kwān-qitēslem* a halat kiszalasztottam (опустилъ) gyalomból, *loptē jiw-sāunēl kwān-tēls* a levél kifejlődött (вышелъ) a farügyből | *okhšē kwān-rāssēm* a pénzt eljátszottam (проигралъ) || *pqlkhēn kwānē*

nēils taknyod kijött (сошли вышли) | *lōñkh kwānē rāwēlēs* az út fordulatot vett (дорога повернулась).

nəm: felső (pl. *nəm gñkwēl* felső ajtógerenda): *nōmēlt* fölött, fönn, pl. *māilāt-tārmēlt nōmēlt vōnlē* melle fölött fönn ül (Vog. Népk. II, 233.) | *nōñkhē, nōñkhwē, nōñkhal* föl, föl-felé. — Igekötői kopott alakja: *nōkh-*, melynek használatára példák: *vit nōkh-kwāli* a víz árad, emelkedik (прибывает) | *nōkh-khūtmēzati* fölköti háti batyúját (надбнет котомку) | *tētē lōmē tōrēmne nōñkhē-jōrlilēm* ezt a lovat istennek áldozatul föl-ajánlom (бору жертвую) || *vit nōkh-ēsils* a víz fölforrt (срѣла) || *vuot nōkh-nōurēmēs* a szél megerősödött (сильной стала) | *nōkh-pojtēs* meg gazdagodott; v. ö. alább: *jālē-jōrlitāz* leszegényedni || *jāni-khul nōñkhē pājwē* a nagy halat szeletekre szabják föl (спластется) || *nēñ-at nōkh-telmē* még nem állott be a tél (еще нѣту зимы); v. ö. alább: *jālē tūjimi* beáll a tavasz, *jālē tūjmi* beáll a nyár.

jāl «al» (*jāl-al pōu* a fiatalabb fiú, младший сын): *jālē* lenni | *jālē, jālāl* le, lefelé, *jālāl-tari* lefelé, *jālē-mqs* lentig, pl. *jālē-mqs ālzatqu* míg csak le nem terítjük egymást, verekedni fogunk (Khōrs-gñsuz ēri) | *jol-mqs ālēslām* egészen megöltem (до смерти убилъ). — Névutói alkalmazásra való összetétele: *jāl-poql*, illetőleg ragozottan: *jāl-poalt* alatt, pl. *jiw-ēs-jāl-poalt vōnqu* az árnyék alatt ülünk (за стѣною сидимъ) | *jāl-poqlnē* alá, pl. *ōz-jāl-poqlnē nalwē vajloz nōram* a hegy alá akarok alászállani (спускаться хочу подъ гору) | *jāl-poqlnē* alól, pl. *semēl mō jāl-poqlnēl mō-kāntārmēl nōñkhwē kwāls* a fekete föld alól a föld színére jött fel (Vog. Népk. II, 230.). — Igekötői alakja: *jāl, jālē*; alkalmazásának példái: *jāl-rāmōz* eltemetni (похоронить) | *vit jāl-razi* a víz árad (убываетъ), *jāl-vonts* rendes mértékfokán áll (на мѣрѣ стала) | *jāl-khōiēlam* lefekszem (лягу) || *jāl-ajwēs* elaludt (уснулъ), *vis-kharmē jāl-giltilēm* a kisdedit elaltatom (ребенка усыплю), *jālē jinēmāwēsēm* elszenderedtem (сдремалъ) | *jāl-khōlē* v. *jāl-šōkērlēs* meghalt v. elpusztult (пропалъ), *jāl-āloz* megölni (убить) || *jālē-ōrtēs* elfáradt (присталъ) | *jālē ōlmījāz* letelepedni (помѣститься на мѣстѣ) || *tēt uj-añsuz jālēs, jāl-loqšilēm* itt medve járt, meglessem (подкараулю) || *kwānsān jālē-kkwālništ* körmeinek lekopásával (Vog. Népk. II, 224.), *tētē āš jāl-khwāli* ez a dolog be végződik, elmúlik (кончится), *jōñkhēp jālāl khwāli* a hold fogytán van

(на ущербъ идетъ) | *polwēs jql-pōsγēlāxw* a gyertyát elfujni (задуть свѣчку) || *sēmēm jql-tāls* szívem lecsillapodott (сердце утѣшилось) || *jālē jōrlūtāxw* v. *jālē mānšōx* leszegényedni (обѣднѣть) || *jālē-tūjimi* beáll a tavasz (весна стаеъ), *jālē-tojmi* beáll a nyár (лѣто стаеъ).

āl a folyónak fölvideke (pl. *āl vōt* fölszél): *ālγē*, *ālγāl* fölfelé a folyón.

lui a folyónak alvidéke (pl. *lui vōt* alszél): *lāñγē*, *lāñγāl* v. *lāñkhal* aláfelé a folyón, pl. *khul lāñγē tārāti* a hal aláereszkedik a víz folyása irányában (спускается).

puij a folyótól, tűzhelytől, ágszélétől távolabb v. feljebb eső tér: *puijn* a parton, hegyen, távol a tűztől stb. | *pō* fölfelé a folyótól, tűztől stb., pl. *ōx-pāñkēn pō mēnqm* fölmegek a hegy-csúcsra (на гору иду) | *oqt mēni pō vuornē* nem megy föl az erdőbe. — Névtűs összetételére példa: *pāsēn-puij-poqlnē vōtsēt* az asztalhoz (за столъ) ültek.

noqlmēn lenni a folyónál, tűznél stb. | *nqlwē* (latív), pl. *lomētnē nqlwē poqltētē* a lángba vetette (*Viš nājer mox*), *nqlwē voqntliwē* leköltözünk a folyóhoz (на рѣку выѣдемъ), *nqr oxnēl nqlwē pārs* a gerenda legurult a hegyről (покатилась подъ гору).

ūtēx ajtóküszöb: *ūtγē*, *ūtγāl* a küszöb irányában (къ порогу) || *mōl* (*kwāl mōl-poqlāt* a ház előrsze szemben az ajtóval): *mōlγē*, *mōlγāl* a ház előrsze, a vendéghely irányában (въ переднюю сторону), pl. *ūtγē khqrtēm*, *mōlγē khqrtēm* a küszöb felé is van húzva, a ház előrsze felé is van húzva (a falgerendák réseit betömő moh). Tal. mese 105.

khwaqšē hosszú: *khwaqšāt* messze, a távolban, pl. *tāt, khwaqšāt poul kēli* ott a távolban falu látszik (тутъ, далеко деревня видна) | *khwaqšan*, *khwaqšenē* a távolba, messze, pl. *khwaqšenē jālsqu* (далеко ходили).

vōt rövid: *vōtēn* v. *vōtγēn* a közelben, pl. *tāu vōtēn ōli* (близко живеть) | *vōtγē* közelbe, közel, pl. *vōtγē jājin*! (приди ближе!)

tōpēt közel *), pl. *tōpēl ōli* közel lakik (близко живеть) |

*) E határozó valószínűleg névmási alapú s mint ilyen szoros mása lehet a teljesen ellentétes értelmű magy. *távol* szónak. A mi hczzánk «közelebb», az a viszonyítás pontjától «távolabb» s midőn pl. valakit magunkhoz közelebb hívunk, kifejezhetjük azt

toál töpél té päts a tél közelre jutott (близко стаеть), töpél jājın !
jer közel !

k h q m i arczezal lefelé (ничкомъ) || *k h q n* i háttal lefelé, hanyatt, pl. *khqm* i päts arczra borúlt, *khöp khani punsän* ! fordítsd föl (развали) a ladikot (hogy t. i. a hátán hanyatt feküdjék) !

ä kw é egy: *äkwét* együtt, pl. *jönkhép-söu äkwét ülsét* egy hónapnyi időt voltak együtt | *äkwän* együvé, pl. *oätém äkwän äyztatät* a nép együvé gyül.

l q x w é, *lqxu* «szét; körül» főkép igekötői használatban, pl. *lqxwé tousän* szétszórta, *lqxu-ménést* szétmentek (раздѣлились), *lqxwé-möknäm löñkh* szétágazó út (виловатая дорога) | *qm pouł lqxu-mültäyw nöräm* én körül akarom járni a falut (я обоиву деревню) | *pänkém lqxwé sämli* fejem forog (szédülök; голова кружится).

läp é, *läp* igekötői használatban «bevonás, befödés, berekesztés»-féle értelmű igéken szerepel (v. ö. *läp* fedél), pl. *jömé grél läpé tuštüm* a folyót elzárom halászkertéssel (запоромъ загорожу) | *khotél tołné läp-läxwés* v. *läp-tq:tils* a napot elborítja a felhő (солнце морокомъ зашло) | *körém läp-sürtüm* kemenczém bemázolom (выбѣлю) | *läp-tosjéyqtus* beszállotta a pizsok, por (копать насыла) | *qm soqrmé läp-jäléslém* én bejártam az egész világot (я свѣтъ весь переѣздилъ).

t q r r é külön-külön, szétválasztva, pl. *tqré-tqré ölä* v. *kit rañkh ölä* külön-külön laknak (порозно, на двое, особливо живуть) | *tan-pali-vortxats tqré-tqré ök* különváltak egymástól, mindegyik más-más felé (они другъ отъ дружка раздѣлились).

s o p «darab, rész»: *sopi* ketté; át, pl. *poärt sopi nörä* a deszka ketté tört (надломилась) | *sopi sqjémtité* ketté töri (по поламъ ломаетъ) || *tété-jömé sopi sosilém* ezt a folyót átázolom (перепреду).

III. N é v u t ó i s esetleg egyszersmind igekötői minőségben alkalmazott helyhatározók:

ki w r «belső»: *kiwrt, kéurt*, FK. *küt* -ben, pl. *vuj jiw-saw-kiwért piēmli* a madár a bokorban fészkel (птица въ кустяхъ гнѣздитъ); *šišwé pumét-kiwért sūtçeli* a nyúl a fűben futkos, *vör-kéurt* az erdőben, *kwäl-küt* a házban | *kiwérné*, FK. *kiné* -be, pl.

úgy is, hogy jöjjön eredeti helyéről távolabb. Vö. e dunántúli szó-lást: «oda adta nekem» e h. «ide adta».

kwäl-kiwèrnè jalkämén! menjünk csak be a házba! *vösäm-kīnè ruháimba* (Vog. Népk. II, 225.) | *kiwér-poql*, FK. *kīnèl* -ből (pl. *kwäl-kīnèl kwän jīm khom* a házból kijött férfi; u. o. 237.).

jōt közép: *jōtèt*, *jōt* vminek közepén, pl. *soqrés jōt* a tenger közepén | *vūs-jōt vōnlèp* a várban ülő (Vog. Népk. I, 131; II, 232.) | *jōtnè* vminek közepére, pl. *kwäl-kän-jōtnè jōxts* a szoba terének közepére jött (*Kiské-ākinés moʒ*).

khql «köz»: *sām-khqlt* szemben, szem előtt, pl. *s. kh. lattèn* mondd szemembe (въ глаза скажи)!

khuti mögé, pl. *jiw-khuti vōnli* a fa mögé ül (за сосной сидитъ), *kwäl-khuti* v. *kwäl-sēsne tuñspēsēm* a ház mögé álltam | *khutèl* mögül, pl. *jiw-khutèl jis* a fa mögül jött elő (изъ-за сосной пришелъ).

sqji mögé, mögött, pl. *vuot-sqji vōnli* a szél mögött (tőle megvédve) ül (за вѣтромъ сидитъ).

khqñkhè át, keresztül (vminek a felületén), pl. *ōx-khqñkhè mēnqu* a hegyen át megyünk (черезъ гору поидемъ). — Lehet igekötő is, pl. *khqñkhè-ilkhatnè mō* (két folyó közti) vontató út (волочекъ, перетаскъ изъ рѣки въ рѣку).

toqrè át, keresztül (vminek a belsején, tartalmán), pl. *mō-toqrè mēn!* menj a földön keresztül! (átokszó; сквозь земли провались!) | *sāxw-vit nāritāxw elēx-toqrè* tejet szűrni a szitán által (молоко цѣдить черезъ сито). — Igékkel való szorosabb kapcsolatára példák: *toqrè-pūtox* keresztül döfni | *toqrè-kholtilāxw* bebizonyítani (tdk. átmutatni), *noxsāt jal-ālem khom toqrè-pāts* kiderült (nyilvánvalóvá lett), hogy ki volt az a férfi, ki az ő nyusztját megölte (Medveeskü).

mānt, *māntèl* vmi mentében, hosszában; vmi át, keresztül, pl. *vit-mānt vuji* víz mentében úszik (по водѣ плаваетъ) | *lōñkh-māntèl jōmi* az út hosszában jár (по дорогѣ идетъ) | *kwōsnās-māntèl ju vqxtwēs* bedobták az ablakon keresztül (Vog. Népk. II, 231).

jōrʒ társ: *qm jartèlēm* v. *jatlēm* velem (со мною), *tāu-jatlāt* övele | *mokè vit-jot rāutitè* lisztet vízzel kever (муку водою мѣшаетъ). — Igekötői alakja *jat*: *jat-tatʒānl tqñk vūsānnè* elvitték magukkal a maguk városába (Vog. Népk. II, 231.) | *qm jatlèlēm jat-jixw oqt tānʒi* velem együtt jönni nem akar (не хочетъ со мною идти).

tārmèl fölött (pl. *kwäl-tārmèl-jiw* a tető felső gerendája);

fölé, -ra pl. *jiw-tärmél nõkh-khõñkhqm* fölmászom a fára, на лисину ползу; *sansé-tärmél jál-räxéts* térdre esett (паль на колбни) | *tärmélné id.*, pl. *qanäm päsén-tärmélné vottelén!* tedd a csészét az asztalra (поставь на столъ чашку!) | *tärmélt* fölött, pl. *sisät-tärmélt nõp khunti* hátán batyútartót hord (котомку носить на спинѣ); *joñk-tärmélt jálé-ropésém* a jegen alábuktam (на льду провалился скрозъ ледъ).

äli vlminek tetejére, fölületére, színére, pl. *koqtätäm qm vqiném-äli võñxésté* kezét az én vállamra csapta (билъ рукой мое плечо) | *mõ-kän-äli sãmé-tésté* a föld színéhez vágva agyonütötte | *koqt-pätta äkw-äli vovxq* tenyereit egymáshoz csapja | *lqilä oxwtés-äli kërileşrâ* lábai kőbe botlottak (запнулся о камень). — Személyragosan: *äljém, äljén, äljät* stb.

tqari ellen; vmi irányában, felé; -hoz, pl. *oqmp khwqrtné-tari tqi* ménés oda ment a kutyaugatás irányában (felé) || *jüni nor äñsi qm-tqrém* nagy haragja van ellenem (шибко сердится на меня); *täu-tqrät oşılam* haragszom rá (на его сержусь) || *oxşer-tari loqtti* szól a rókához || *jäläl-tqari* lefelé stb.

lqłt szemközt, szemben való (pl. *lqłt vuot* szemközt jövõ szél, противный вѣтръ): *qm lqłtém jömi* szemben jön velem (на вѣтрѣчу идетъ) || *lqłt-pësi* szemben egymással, vis-à-vis, pl. *sēmēl nājēr jā sqirēñ nājēr lqłt pësi soşşéxta* a fekete és fehér király szemben néznek egymással | *nütē lqłt-pësi vönlä* egymással szemben ülnek (другъ противъ дружка сидятъ).

põkh oldal: *põxen* -hoz, pl. *õtér-põxen té* ménés a fejedelemhez ment (Vog. Népk. II, 229.) | *qm-põxémné jiw* hozzám jön (ко мнѣ идетъ).

poql «oldal, fél»: *poqlt* -nál; -hoz, pl. *qm-poqltém õli* nálam van; *ëkwëtäm já-põjät-poqlt këtité* feleségét bátyjához küldi (Vog. Népk. II, 228); *võt-khal jalam täu-poqlté* gyakran járok hozzá (часто хожу къ нему) | *poqli* felé, pl. *lõñkh tét kit-poqli tqwi* az út itt kétfelé ágazik (дорога здѣсь развилится) | *jütmēl poqli kholpēs* a varrás föltrepedt (ketté v. szétrepedt). Egyéb névutói szerepét l. fönt az *el, ji, jál* és *pui* határozók tárgyalásánál. — Igekötoi alakja *pali* a *láp* igekötőnek ellentéte «szét»-féle értelemmel szétválás, fölnyílás stb. jelentésű igéken, pl. *tan-poqlänl pali-vorjänl* õk a maguk felét kiosztják (они половину раздѣляютъ) | *tét mõt jō pali-tqwi* v. *pali-toxlépti* ezen helyen a folyó kétfelé v. szétágazik

(разоидется) || *oum pali-junsilēm* ajtóm kinyitom (v. szétnyitom, отворю) | *joñk ñoumtēs, jē pali-pātīli* a jég megmozdult, a folyó fölnyílik (открывается) | *pali khujēp mē* szabadon álló (jég nélküli) tér (полое мѣсто на льду).

b) Időhatározók.

I. Névmási többől valók: *tē* most, erre, pl. *ñōlēl pōxwtoγ* *tē nauwēs* most nyíllal kezdték lövöldözni (Vog. Népk. II, 240.) | *toni-poqlt* azután, *tonātēl* id. || *tqkhēl* azután, később (éjsz. vog. *tajēγ*, középlozvai *tajēl*), pl. *tqkhēlñū jājin!* jer később! || *khun* mikor, amikor, *kwqš-khun* bármikor, *oqti-khun* soha || *molēγ* a minap | *molti* tavaly || *māntē* régebben, pl. *māntē loqtēsēm* megmondottam régebben (давше говориѣ) | *āñ-mont* a minap, azelőtt, pl. *āñ-mont jql ālēm khom* a minap leölt ember || *māntēl*, FK. *mantēl* vmely időtől fogva, óta; vmely idő folyása alatt, pl. *sēmēl mē soñrēmēl-māntēl* a fekete föld teremtése óta; *visēn māntēl vitnēl pēlsēm* kis koromtól fogva féltém a víztől (сѣ изъ мала воды боялся); *pēs-māntēl tīt ōli* régtől fogva van itt (сѣ изъ стари здѣсь живетѣ) | *pēs ielt-māntēl ēkw'-qñsux ōlseī* a régi években (évek alatt) volt egy öreg asszony és ember (Vog. Népk. I, 166).

II. Időt jelentő alapszókából származók: *šōu* 'idő' (középlozvai *ši*): *ton-šōut* akkor | *jōñkhēp-šōu ākwēt ūlsēt* egy hónapnyi ideig éltek együtt | *pišēlēnēn šōut* midőn bőjtölsz | *khotēl-jēt-šīt* délkor, dél idején | *ākwē-māist* egyszer csak (középlozvai *ākw'-māt-šīt*); *tū jīmēt-māist* a mint oda jött (какъ онѣ пришелѣ) || *rān* 'idő': *kwqlēñ ton-rān mēnēsāmēn* éppen egyazon időben mentünk el (тожно въ одно время ушли) | *khwqšā rān tēt at ōlsēm* hosszú ideig nem voltam itt (долгое время не былѣ я здѣсь) | *ton rānt* abban az időben, akkor || *lat*: *ton-lat* akkor, *ākw'-ton-lat* ugyanakkor || *pōs*: *ākw' pōst mēnēsāmēn* egy időpontban (въ одно время) mentünk el. || *khotēl* «nap» (dies): *tō-khotēl* (e h. *tē-kh.*) ma, *molγat*, FK. *molkañt khotēl* tegnap (вчера), *khwqlēt khotēl* holnap (завтра), *elēγ khql* holnapután (послѣ завтра) | *khotēlātēl* naponként (pl. *kh. kulēiti* каждай день гуляетѣ) || *jē* éj: *jē jāli* éjjel jár, *jē khwqjam* az éjjelen át alszom, *tē jē saqs* ez éjjel dér esett | *jñ-kwātēlnē joγts* éjjelre jár az idő | *jītēlātēl* éjjelenként, pl. *nājēr khōlkhē jītēlātēl khwqtē-khwqlilāγw tē pōmtsēt* a király népe éjjelenként elveszni kezdett (*Viš nājēr moγ*) | *jī tē khtēl* éjjel-nappal ||

khwql reggel: *khwqlt*, *kwqltän* holnap (завтра), *tè khwql* ma reggel (pl. *tè khwql oqlpèl ménès* ma reggel korán elment), *khwql-taur* v. *khwql-kès* reggel, reggeli időben (утромъ) || *it* est: *ití* este (вечеромъ), *ití-taur* id. | *it-pogläi'* päts este felé áll az idő (вечеръ сталъ) | *itilätèl* estenként (pl. *itilätèl tèt öli* онъ каждой вечеръ здѣсь) || *tèli* télen, *tüjä* tavasszal, *toji* nyáron, *täxwsi* ősszel | *tè toji* a mostani nyáron (нынѣшное лѣто); *tèt toj* pqtèt oqlpèl el-tèi-lemlest ezen a nyáron a réczék korán elröpültek || *iel* év: *än-ti* ielt az idén, ezen évben, *mol-ti* ielt tavaly, a mult évben, *mot* ielt a jövő évben | *kkurmèt* ieltüt v. *toqltät* öli harmadik évében van (въ третьемъ году).

III. Sajátos időhatározó szók: *än* most, pl. *täu äñ tèt* ő most itt (онъ сейчасъ здѣсь) | *än-tè* íme most, pl. *än-tè pömtilém* (сейчасъ начну) || *üs*, FK. *ös* még; *ismét*, pl. *täu üs tèt at öls* ő még nem volt itt (его еще не былъ здѣсь) | *us äkw' por lattèn!* mondd még egyszer (еще разъ скажи)! | *us tè nëyèlst* most már látszanak || *veníst*, *viñst* csak ekkor v. akkor, pl. *tètè äs veníst pömtwès vogroz* ezt a dolgot csak most (тожно теперь) kezdték csinálni | *jutpän-sérjän tì mäjän*, *viñst isém meiném* adjátok ide pánczélsruhátokat, kardotokat, csak akkor adom oda húgom (Vog. Népk. II, 238.) || *errq*, FK. *ira* örökké, mindig; (tagadó igével) soha, pl. *errq löñ öli* mindig jól él (все хорошо живеть); *errq tol-pogli jemtèn sánta* leszél örökre (храмой будешь на вѣкъ); *vuj-änšuxnè ira noltòx oqt koqrèx* a medvére sohasem kell esküdni | *errq-mas* örökkétig, mindenkorra, pl. *täu errq-mas sötèñ* ő szerencsés mindenkorra (онъ на всегда счастливъ) || *voqnšèñ* később, aztán, pl. *oqnèm mät-sérép-tèrmèl voqnšèññü tatèlün* hozz számomra valami edényt később (погода, послѣ) | *oqlpèl* korán, előbb (ранѣе) || *jèrtè* rögtön, pl. *tän jèrtè joxti* (онъ сейчасъ придеть) | *jèrtèl* gyorsan, pl. *jèrtèl mqlèmam* gyorsan sietek (скоро тороплюсь) | *äkwè-jèrt* egyszerre, egy időben (= éjsz. vog. *äkw'-èrt*) || *säss* v. *äkwè-säss* (FK.) egyszerre, pl. *khorèm kholès säss* v. *äkwè säss ménèst* három ember egyszerre ment el (въ разъ ушли).

Különös időhatározó névutó: *vuil*, *uil*, illetőleg loc. *raggal uitè*, *uit*, mely főkép nom. verb. képzésekhez csatlakozik. Példák: *täu pälnät-uit* mialatt ő fürdött (*Vis nājèr mox*) | *tètè loxmè khöl-mät-uit* a mint ezt a szót meghallotta (Medveeskü). | *tqjepèmät-uitè* a mint megette (Vog. Népk. I, 168.) || *täu noltnät-vuil lox pèltäxw*

at *nágrés* miután ő megesküdött, nem akarta szavát szegni (megváltoztatni) | *tan õznél jál-vojlénänél-vuil oxsá-khuri khotset* a mint ők a hegyről leereszkedtek (какъ они съ горы спускались), pénzes zacskót találtak | *voqntértmé vitnél nokh-neilpémät-vuil ujpéslem* a vidrát, a mint a vízből fölbukkant (какъ вынырнула), meglátam | *vuj jiw-tqu-tärmél vötmät-vuil tau khütsi* a midőn a madár az ágra ül (когда птичка насадится на сукъ), az ág meghajlik. Más alkalmazásban szerepel az *uil* e szólásban: *äkw' uil* «hirtelen, rögtön» (pl. *äkw uil oqlmejesté* hirtelen fölemelte, вдругъ поднялъ).

IV. Térviszonyt jelölő határozók képes alkalmazása mutatkozik a következő időhatározókban: *elt* előbb, korábban, *jätel* utóbb, később (pl. *täu elt lüñsés, jätel mäyintäw pömtés* ő előbb sírt, aztán nevetni kezdett, онъ прежде плакалъ, потомъ смѣяться сталъ) || *el-olt* kezdetben, előbb, *ji-olt* végre, utóljára (pl. *tété lo el-olt tērēñ ölés* ez a ló előbb szilaj volt, прежде дикая была; *vuj-aiñsuz ji-olt täutäm elé-khwöltéptésté* a medve őt végre elhagyta (Медвеескү) || *khwašät* régen (pl. *khw. öls* давно былъ), *khwašä*, FK. *khwašé* soká, sokáig, sok ideig (pl. *pēs jēs khölēx khwašä ölest* a régi korabeli emberek soká éltek, долго жили) | *vöt*, FK. *vuot* rövid ideig | *vöt khəl* rövid időközökben, gyakran (pl. *täu vöt khəl äñ jiw* онъ часто ходить сюда).

Névutói alkalmazásuak: *khwaštél* «hosszában, vmely időn át», pl. *tēn ölnätēn-khwaštél* az ő egész életükön át | *pält* id. (éjsz. vog. *palit*), pl. *ölnen pält* | *ji pqałt* vmely idő után, leteltével, pl. *māršékölē ölnēn ji-pqałt jājīn!* kevéskét várva (levén) gyere! (не много погодя приди!) | *mäntél* vmely idő letelte alatt (pl. *qm tēt vönlēnēm-mäntél nqn šoaj äjān* mialatt én itt ülök (пока я здѣсь сижу), ti igyatok theát! *pišelenēn-mäntél örokh vėl äjān* midőn bőjtöltsz (когда постремь) pálinkát ne igyál!

V. Az *äkwé* «egy» számnév alapja a következő időhatározóknak: *äkeñ*, FK. *äkwēñ* hirtelen, egyszeriben, pl. *äkeñ khölpés-lēm* egyszeriben meghallottam (сразу услышалъ), *äkwēñ v. tqłkhəl ménés* egyfolytában, minden megállás nélkül utazott tova (на проходъ уѣхалъ) | *äkwéps* egyhamar, pl. *äkwéps päri at jiw* egyhamar vissza nem jön (Vog. Népk. I, 166.) | *äk-mqs* egyszerre, hirtelen, pl. *äk-mqs ju-naltésté* egyszerre lenyelte, сразу проглотилъ | *äkwé-pél* egyre, mindig, pl. *äkwät äkwé-pél oqti* felesége egyre csak nincs (sehol); Vog. Népk. II, 235. L. még fönt *äkwé-jért*, *äkwé-säss*.

c) Mód- és állapothatározók.

I. Név mási tövek származékai: *tokh*, *tokho*, FK. *tokhwé* így, úgy (pl. *tō-khar tokho loatti* némelyik így beszél, иной такъ говорить) | *tokhāl* id. (pl. *tokhāl oqt lāl'i* így nem lehet, такъ нельзя) | *tokhalīñ* id. (pl. *t. pātsēm úgy estem*) || *khomēl*, *khomlē* hogyan, miképpen, ahogyan (pl. *tāu khomēl lquwé?* hogyan hívják őt? | *tété-kharmē khomēl sonātīlēn?* ezt mire becsülöd? какъ ты цѣнишь этого? | *oqt űori-pēl khomlē ērkēlqwe?* ! ha nem akar, miképpen kényszeritenők? ! если не хочетъ, какъ его заставишь? ! | *nortēkhān lūlsēñ khomēl kērstēsān?* ! hidatokat ugyan hogy is csinálhattatok oly rosszul? ! (*Kiskē-ākiñs moʻj*) | *khomēl űorān*, *tokh telqxtēn!* ahogyan akarsz, úgy fizess !) || *khātēm* akárhogyan, valahogyan (pl. *khātēm voqrēn!* какъ-нибудь дѣлай !)

II. Módhatózó i ragok: 1. <ēs, pl. *sārēs loatti* igazán, őszintén (вѣрно) beszél (*sār khom* becsületes, igaz ember; честной, вѣрной). Többnyire a melléknévi <ēñ képzőhöz csatlakozva használatos, pl. *rošēñēs* oroszúl, *mañsēñēs* vogulul, *motēñēs* másképpen | *āseñēs* vastagon, sűrűn (*šoqj āseñēs āli* a thea sűrűn van főzve) | *sojēñēs oqjri* hangosan kiált (громко кричить) | *vis-kharāt toqrwētēñēs āñsēste* gyermekét nehezen szülte meg | *pāsiñīs tōtēxtāz w* könyökkel támaszkodni (облокотиться; *pās* könyök) | *moqrēñēs tat űlēs* késedelmezve, időt töltve volt ott (давно время продолжалъ тутъ) || *jītēñēs* éjszak felől, *khotēlēñēs* dél felől, pl. *jītēñēs soqt por sūmilitā* éjszak felől (съ сѣверной стороны) kétszer ugrik feléje (*Kiskē-ākiñs moʻj*).

2. -l, pl. *loqšēl*, *lāšēl* lassan | *oqmpēm pērēl jēmtēs* ebem megveszett (одурѣла; *pēr* görbe, rézsútos). — V. ö. *űoār tqlilēl űli* mezteláb van, *toqrwētēñ tqlilēl űli* terhes, бременная | *vor* mód (éjsz. vog. ur) : *vorēl* szerint, -képpen, pl. *kit vorēl v. vorñē loqttau* kétféleképpen mondják (на два слова говорятъ), *űal-sāmāt-vorēl khañsēlēm* arczáról megismertem (по лицу узналъ) | *jāntētātēl pāts* egész nagyságában elesett.

3. -nē, -n, pl. *tāu mēnoʻz toasñē űli* ő kész menni (онъ готовъ ѣхать; *toas* kész) | *űoqrēn űli* meztelenül van (*űoqr* meztelen) *posēn*, *squnē űlēn!* légy egészséges ! (будь здоровъ ! köszöntő szó-lás ; *pos khom* egészséges ember ; tatár *sol* id.) | *pālēn űli* szabadon van (свободной человекъ) | *tqγān junitēs lēm* jól v. alaposan meg-

vertem (хорошенько ударилъ) | *rättén nohk-mänemtšlēm rōgtōn*, hirtelen fölrántottam (съ разу выдернулъ); *rättén nohk-vuotēmlēs* hirtelen szél kerekedett (вдругъ вѣтръ подымался) | *lélēñē ōli* elevenen van | *īnkēmēn voarsēm* titokban cselekedtem (тайно дѣлалъ; *īñkēm mō* titkos hely, тайное мѣсто). — V. ō. *voqñē cēstē* erőszakkal vette el (силой взялъ).

4. < *i*, < *äi'*, pl. *täu soʒti vuor-kiwérñē mēñēs* ő egyenest (прямо) az erdőbe ment (*soʒt* egyenes) | *pēri sōñsi* kancsalúl néz (криво глядитъ; *pēr sām̄p* kancsal, косо́й) | *lōñi loqtti* helyesen szól (вѣрно говорить); *lōñkái' junitēslem* jól megvertem | *kwälēm jālpēlāi'* lépēslēm házam újból (съ нова) befedtem (*jālpēl* uj) | *mari* hitvány módra, közönségesen (éjsz. vog. *mori*): *mari oqñēm toqrē khōmlē pūtilēñ, nāñ om lēlēm Nom-Tōrēm jāyēmñē noñkhañ qjyāñ!* te engem hogyan szűrsz le amúgy hitvány ember módjára, kiáltsd te föl az én lelkem Fönséges-Ég atyámhoz. (Vog. NépK. II, 283.).

III. Mód- és állapothatározó igekötők és névutók: *khwqtē, khwqt* (éjsz. vog. *ʒot*), pl. *om äjmēm khwqtē lēmsēs* v. *khwqtē tōšlēs* v. *khwqtē-rāpsēs* az én ruhám összerongyolódott (моя лопатина въ лоскутъи разодралась); *khwqtē-tērs* szétmállott, szétfoszlott (издряхла) | *kwälēm khwqtē-sēis* házam tönkre ment, elkorhadt (испортился, изгнилъ) | *īqilēm khwqtē-sēls* lábam meghasadt, hőszámban vagyok (моя нога раскололась) | *tōrātām khwqtē-khwqtilēstē* kendőjét elvesztette (потерялъ) | *kūsi khwqtē-māñsēs* a kés megtompult (затупился) | *roāsēñ khwqtē-sqytēstē* a madzagot összekúszálta (путалъ) || *khwqt-ñqłttqus* megkoszosodott (паршивой сталъ); *koātām khwqt-āstqusei'* kezeim megrühesedtek || *vuor-kiwrt khwqt-tēpsēm* az erdőben eltévedtem | *tētē lāyñē khwqtē jqruloqlēslēm* ezt a szót elfelejtettem (забылъ) | *khwqt-roqytēs* megijedt (испугался).

p o l i: *īqilēm p o l i jēs wēs* lábamat feldörzsölte (a csizma) | *vis lōmti* v. *p o l i sqorlēstē* apró darabokra vagdalta || *p o r t i*: *māñēm porti māñitayti* ruhám darabokra szakadt | *porti māñititē* szétmarczangolja || *s ā m ē, sām*: *sāmē nāqšiteptēstē* megfojtotta (erozda-вилъ) | *mō-kāñ-āli sāmē tēstē* a földhöz vágva agyonütötte (Vog. NépK. II, 227) | *ñirēl oqñēm sām-khqintēstē* engem megvesszőzött (прутьемъ застегалъ меня) | *nāñ lōñi sāmē toqtilēm* én téged alaposan jóllakatlak (я тебя до сыта накормлю) || *sāma-mqš poqtē-*

téslém agyonlőttem (до смерти застрѣлил) | *sámé tarts v. sámé-mqs tarts* nagyot kaczagott (шибко захохоталъ).

kh qitél, khoitél -ként, képpen, pl. *täu qm-kh qitlém vogri* ő úgy cselekszik, mint én (онъ такъ-же дѣлаетъ, какъ я) | *khul-khoitél vuiti* mint a hal, úgy úszik (какъ рыба плаваетъ).

m q s (éjsz. vog. *mūs*) szerint, -ként, módjára, pl. *loqšēx khom-mqs tākw lqšenti* lassú ember módjára vánszorog. (Vog. Népk. III, 131.).

j q r «hely»: *qm-jarém nāi ménén!* menj te én helyettem (вмѣсто меня)! | *qm tāutām jārém jqr-mānt jqrilēm* én őt atyám gyanánt (внѣсто отца) tisztetem || *pōu-jartli vēm pōu* fiú gyanánt fogadott fiú (приемный).

(A helyhatározók mód- és állapothatározói átvitelére l. példákat azok tárgyalásánál fönt).

IV. Sajátlagos módhatározó szók: *sāk* nagyon, igen, szerfölött, pl. *sāk ēsēm* igen forró (очень жарко), *sāk koqsāt khwql* igen kedvetlen (много тоскуетъ); *täu jorlilqxl sāk ōli* ő nagyon küszködik (él) szegénységével (у него нужда большая) | *sāk-mqs id.*, pl. *sāk-mqs tülēmtēstē* nagyon szidta, шибко ругалъ; *sāk-mqs tqttili* nagyon kaczag || *vqs*, *vos* leg-, pl. *vqs el-ql pōjēm* a legelső fiam, *vqs viš pōjēm* legkisebb fiam, *vos jorēñ tēñ* legkitűnőbb étel | *vqs-mqs id.*, pl. *täu vqs-mqs tül-khqr* ő a legrosszabb, онъ самой худой || *qšē*, *qs* «hiába, ingyen, czéltalanul» stb., pl. *qs v. qšē-mqs mēilēm* ingyen (даромъ) adom | *pēskēm qš šorēktoqlēs* puskám csütörtököt mondott (обѣкалось); *qs qiteslēm* eltévesztettem a czélt, nem találtam (обстрѣлился, звѣрь не попалъ) | *nār-mas kōrsēnlān?* miért búsulsz? — *qs v. qs tokh* csak! v. csak úgy! | *vuj-qñsuznē ju-tēñkum om qšē pērilesēm-kēt!* egyen meg engem a medve, ha én hazudtam (hiábavalóságra fordultam; Medveeskü) | *qšē vōršpītē nīrēl* gyöngén veregeti a vesszővel (легонько шлепа-етъ) | *tqtēl šelēx qšē tōmsi* az üres hordó kong | *qšē oljēm-khar* szabad, független (свободной) || *tqrvoj* hiába, haszontalanul, pl. *tqrvoj maitlēsem, oqti-nār at khōtsēm* hiába (напрасно) fáradtam, semmit sem találtam (az erdőben) | *tqrvoj minān, jol at jemti* hiába mész, haszna nem lesz || *ākw-sol jāli* egyenletesen, szép lassan jár (ровно, тихонько ходитъ).

V. Az állítás bizonyosságát, illetőleg valószínűségét fókát jelölő határozók: *qwā* (FK.) igen, igenis (ja) | *kwqlēñ* éppen,

pl. *kwqlēñ tokh voqrsēm* éppen úgy (тожно такъ) cselekedtem; *kwqlēñ man ūrēm khumqu joxts* éppen a mi emberünk, a kire vár-tunk, jött (тожно котораго ждали) | *oqlä* csaknem, majdnem, pl. *vilēt oqlä sēpēsēm* majdnem elmerültem a vízben (чуть не утонулъ въ водѣ) | *māntēm talán*, pl. *māntēm tāu at jiw talán* (развѣ) ő nem jön el | *ērīñ id.*, pl. *mātē pupi-tor oqt voqarāñ ērīñ* valami bálványhangot nem fogsz-e talán adni? (Vog. Népk. III, 127.) | *sar talán*, vajjon: *tāu sar sōrs*, *qm tāutām päri-kētīlēm* ő talán hazudott (вѣроятно навралъ), én őt kikérdezem; *pēmēm sar mqrśē*, *qm lalēptīlēm* тұрj talán v. тұрj csak egy keveset, én megigazítom (погоди немножко, я излажу); *sonsitē*, *nē-sē-nār sar vuj-añšux* *voqri* nézi, ugyan mit v. vajjon mit is csinál a medve (Medve-skü) | *sarē* alig, pl. *soj sarē kēli* a fenyves alig (чуть) látszik.

A tagadás kifejezései: *tāmē* «nem (nein)», pl. *vikälēn*, *toqjēn!* végy belőle, egyél: *tāmē*, *oqt tēm* nem, nem eszem | *tō-kho-tēl oqt āšletün?* ma nem dolgozol? *tāmē*, *oqt āšletam* nem, nem dolgozom. — Igei alakok előtt a tagadószo alakja: *oqt*, *at*, melynek összetétele, *nēñ-at*, *nēi'-at* «még nem», pl. *nēñat noqk-tēlmi* még nincsen tél (еще нѣту зимы), *nēñ-at joxti* még nem jön, *nēi'-at jiw id.* Az állítmányi «nincsen»-féle szó: *oqti*, pl. *jēnē oqmēlēm oqti* nines módomból rá, hogy eljöjjenek (не могу придти) | *lōñkhāt vōrānl*, *tākw-tē oqti* útját látják; de maga nincsen (*Viš-nājēr mox*) | *tōrēm jal-poqlt nē tēnē oqti*, *sākh ūli* a mi étel csak van (tdk. nincs) az ég alatt, minden megvan (что за пища подъ небомъ не была, все есть). Belőle alakított igei szerkezetek: *joxtilēn-kēt*: *joxtilēn*, *oqti-kēt*: *oqti* ha utóléred: utóléred, ha nem: nem (*Viš-nājēr mox*) | *oqlpēl pōnnē pōnēmēm oqti-pēl nār khontīmēm* ha nem tettünk oda előbb semmit, mit találhatunk ott?! (Vog. Népk. I, 166.). | *tāu tēt oqtēm ōls* ő nem volt itt (не былъ здѣсь). Ugyancsak az *oqti* alak szerepel a névmások s a belőlük képzett határozók tagadó összetételeiben, pl. *oqti-nār* semmi, *oqti-khot* sehol, *oqti-khwqt* sehova, *oqti-khun* soha stb., míg a lozvai nyelvjárások ilyenkor a rövidebb alakokkal élnek, pl. alsólozvai *at-nār* semmi, *at-khañghwa* senki, középlozvai *at-khot* sehol, *at-khuñ* soha stb. — A «sem—sem» kifejezése: *nē—nē*, pl. *nē os*, *nē saur*, *oqti-nār at āñši* sem juha, sem tehene, semmije sincsen (ни овца, ни коровы не имѣеть). — A tiltó szó alakja: *vēl*, pl. *vēl sōrēn!* ne hazudjál!

VI. Mennyiséghatározók. — Collectiv számnevek: *kitäi'* ketten (pl. *kitäi' mensei'* ketten mentek), *khurémné* (pl. *khurémné ménest*) hárman, *nülän* négyen, *ätné, khötne, soätne, nallquné, lquné, khosné* (20-an), *voätne* (30-an), *nülménne* (40-en), *ätpénne, khötépénne, soät lquné, nal-sötne, qntel-sötne, sötne* (100-an), *sötérne* (1000-en) | *näzkänt* v. *äkw' täkw* egyedül (pl. *näzkänt vönli* egyedül ül, *одинъ сидитъ*; *tét jiw näzkänt tuäsi* эта лисица одинако-стоить; v. ö. *näzké jiw* egyedül álló fa, *одинакое дерево*; *näzké läx loqtän!* mondj egy szót! *одно слово скажи!*) | *sokh, sokho, FK. sakhwé, sakhwé-mqs* mindnyájan (pl. *khöléx sakhwé-mqs ūlat* az emberek mindnyájan élnek; *Vis-nājér-moç*).

A mód-, illetőleg állapotjelző -l és -né ragok mutatkoznak a következőkben: *tété sōul méném khwäté joçtam?*! ily mértékben (ennyit) haladva, hova jutok el?! (Vog. Nép. II, 224.) | *sqwél vötät* sokat szedegetnek (a bogyból; *sqw sok*) u. o. III, 126. || *äri né oçsä nän votän?* miért kérsz fölöslegesen pénzt (зачѣмъ ты лишныя деньги просишь)? | *äri n vel väjén* többet ne végy (больше не бери)! | *kit pot äri n khul üli loalyém* két pudnál több halat fogok (больше двухъ пудовъ рыбы) | *tät söt äri n khols öls* több mint száz ember (больше сотни человекъ) volt ott. V. ö. *när äri tātän, ton lön* mennél többet hozol, annál jobb (чѣмъ больше принесешь, тѣмъ лучше) | *tquli, äri at vō'am* elég, többet nem kérek (будетъ, болѣе це прошу) || *näzkänt öli, äkwé kwäl j änti äné* egyedül lakik, egy háznai terjedelemben (nagyságban; одинако живеть, одинъ домъ только стоить тутъ, одинъ домъ величины).

A «hányszor» (*né-ēōu por* v. *né-sōu kes*) kérdésre megfelelő határozók: *äkw' por* egyszer, *khurém por* v. *poré* háromszor (v. ö. éjsz. vog. *porä* idő; alkalom) stb. — A «hányadiknak» v. «hanyad-szorra» kérdésre felelnek meg: *eloli'* elsőnek v. először (pl. *täu eloli' i'* *joçts*) | *mötentäi'* másodiknak v. másodszorra, *khur-mentäi'*, *nüläntäi'*, *ätentäi'*, *khötentäi'* stb. — A *pis* «réteg, rét» szó összetételével lesz pl. *kit* v. *khurém-pis* máskhatém öli két-szeresen v. háromszorosan van felöltözve (въ двойную одѣжду облокся.)

d) Okhatározók.

I. Névmási szerkezetek:

nān (= *närne*)? *nēnē*? miért, minek, mi okból? (pl. *nēnē ērtqū*? miért kelljen őt szeretni? по что ея любить?) | *när-mqs* id. (*nē mqun tāu āñši, när-mqs ērtāḡw* mi szépsége van neki, miért szeressék?) | *nē-kogrēḡ*? mi végett? mi célból? (*kogrēḡ* = tatár keräk «kell, szükséges»; pl. *nē-koarēḡ tī jisnē* mi végett jöttetek ide? Vog. Népk. II, 238.) || *tont, ton-mqs* azért, a célból.

II. Névu tó alkalmazású okhatározók:

moqs, mqs (éjsz. vog. *mā'ēs**) -ért, miatt, végett, pl. *qm tēt āš-mqs tēi' jēsēm* én ezen dologért jöttem ide (я за этимъ дѣломъ сюда приѣхалъ) | *ālēm-khqrēm-mqs šautam* örvendek zsákmányomon (радуюсь за свой промыселъ) | *tōrēm-mqs vqum jāli* istenért könyörögve jár=koldúl. Különös jelentésfejlődései e névutónak mutatkoznak a következő példákban: *sēmātūt vēsēm āñši qm-moqsām* szívében gyűlölet van irántam (tkp. én miattam; зло имѣтъ на меня) | *jāni oši āñši sēmātūt am moqsām* nagy harag van szívében ellenem || *tāu-moqsāt qm lāḡ khōlsēm* felőle én hirt hallottam (я вѣсть слыхалъ о немъ).

kāštēl vminek kedvéért, céljából, pl. *sérjim elēm-kholēs-pānk kāstēl leutinēm* kardom emberfő kedvéért húzom ki (Vog. Népk. II, 237.).

ñou nē miatt, vlmi következtében, pl. *mō āserēm ñounē pali-vaslēs* a föld megrepedt a hideg miatt (земля отъ морозу раскололась) | *vuotnē ñoutēnūt-ñounē jiw jalē nouli* a szélről való mozgatás következtében a fa oldalra hajlik (дерево вѣтромъ шаталось и на бокъ навалилось, посадилося.)

e) Mondatszerkesztő határozók.

I. Önálló mondatköthők:

a m vagy, avagy, (éjsz. vog. *a-man, man*), pl. *tēt loqmmē örme-*

*) A nyelvtörténeti hangfejlődés következtében beállott alaki összeesésnek érdekes példáját mutatja a kondai vogul *mqs*, mely háromféle jelentése szerint háromféle eredetű: 1. kondai *mqs*-ig = éjsz. vog. *mos*-ig; 2. kondai *mqs*-ként = éjsz. vog. *mūs*-ként és 3. kondai *mqs*-ért = éjsz. vog. *mā'ēs* ért.

län, ätēn am at ätēn ezt a levest izleld meg, izletes-e, vagy nem izletes (попробовай эти щи, сладки или нѣтъ) || *am-nä: khon-när jiw : am-nä käšēn, am-nä näñkw* ki jön, öcséd-e vagy te magad (кто идетъ : братъ твой, либо ты самъ)? | *täu tī' jiw am-nä?* ő eljön-e, vagy nem (онъ придетъ-ли, нѣтъ-ли сюда)?

ko t — ko t akár — akár (хоть—хоть), pl. *ko t oxšēl, ko t mölöl teltayēn!* fizess akár pénzzel, akár áruval!

ko q s, kw q s, kw q sē 1. habár (éjsz. vog. *kwoss*), pl. *qm roš ko q s v. ko t-i at ösēm, rošēnēs loattam* én habár nem vagyok orosz, oroszúl beszélek (я хотя не русской, порусски говорю). — 2. «amint», pl. *elē kw q sē khōnti, soāt khom jāñānl-pōu jālē älwēs* amint előre néz, a hét férfi atyafiát leöltek (Vog. Népk. II, 230.) | *qñšux kw q s joxti, qñšux ñoqrēn* amint az öreg megjön, meztelenül áll (u. o. I, 168.).

u s tagadó mondatban «még sem», pl. *täu löñ khom, oqmnān us at hoqrēx* ő ugyan jó ember, nekem még sem kell (онъ хорошиi челоуѣкъ, мнѣ всетаки не надо).

II. Szóhoz simuló mondatköthők:

-tē «és», pl. *khūrēm ji-tē khatēl* három éjjel és nappal | *vuj- qñšux-kwāsmē elē-saqrītā, tokhwē-tē loattti* a medvekörmöt ketté vágja s így szól (Medveeskü) | *khwojēs-te khwojēs* feküdt és feküdt v. csak feküdt, feküdt (Vog. Népk. II, 225.). Ugyane kötőszó «de, azonban»-féle értelemmel mutatkozik a következő mondatban: *tōñkhūt vōñānl, tākw tē oqñi* útját látják, de ő maga nincs (v. s ő maga nincs; *Viš-nājēr moñ*). — Önállóan alkalmazva a *tē*, mint az éjsz. vog. *ta* (l. NyKözl. XXII, 35.) «hát, tehát» jelentésű, pl. *tē loattēn, qm ēkūm khotē űli* tehát mondd meg, hol van a feleségem! (Vog. Népk. II, 227.).

-jā «és», pl. *sēmēl nājēr-jū saqrēñ nājēr* a fekete és fehér király, *kwāl-kān-jū pātēlq* a padló és tető (tal. mese).

-pēl «is», tagadó mondatban «sem», pl. *kw q s-ne väip kul-pēl olē, añ koqrkūi* jémtni bármilyen szövet volna is, most szükséges volna | *qm jatlēn pāsā-pēl oq voqrēs* velem még köszöntést sem váltott (tett) || *-pēl — -pēl «is — is»*, illetőleg «sem — sem», pl. *qñšux-pēl ñoqrēn, ēkwē-pēl ñoqrēn* az öreg is meztelenül van, az asszony is meztelenül van (Vog. Népk. I, 168.) | *khañšilēm-pēl oq loattam, oq khañšilēm-pēl oq loattam* ha tudom sem mondom meg,

ha nem tudom sem mondom meg (u. o. II, 226.). A -pél egyéb használatára nézve l. alább 8. §.

-l i (= orosz -ли) «vajjon», pl. *kwänē jalkän mätër-li oät khön-tinë* menjetek ugyan ki, vajjon nem találtok-e valamit (u. o. I, 166.).

-k êt, -k êt êl «ha, midőn»; l. alább 8. §.

Függő mondatoknak kötőszó nélkül való szerkesztésére példák: *oqnēm sōkītē nār-mas tqū at jālēm* szid engem, hogy miért nem megyek oda | *ql-khon-närnē votqwēsēn-kêtēl tâu jatlat ākw' ajjēl mēnēn, mēnēn jatlat kitāi'* ha valaki téged hív, hogy menj vele egy (versztnyire), menj vele kettőnyire! (Mát. evang. 5, 41.) | *qm nājēn tont sōnstilēm, nāi' khañslēn* én azért mutatom neked, hogy te megtanúld (я за то покажу тебѣ, чтобы ты научился) | *jölēxti, ākwē sas kit pōt ārin khul āliloqlēm* megesik, hogy egy óra alatt több halat fogok két pudnál (случается, что въ часѣ stb.).

B) Igeragozás.

6. §. Alanyi ragozás.

Igetők: *mēn-* menni, *ōl-* lenni, *jarul-* feledni, *oqlm-* emelni, *ālt-* engedni, *lilij-* életet nyerni, *föltāmadni*, *sōkōrl-* elpusztítani, meghalni, *kēril-* botlani | *ēsēmqw-* szégyenkezni, *qiw-* elaludni.

1. Indicativus.

Cselekvő alak.

Præsens.

Sing.	1. <i>mēnqm v. mēnyēm, ōlam</i>	a felső-kondaiban	<i>mēnam v. mēnyēm</i>
	2. <i>mēnän v. mēnyēn, ōlän</i>		<i>mēnan v. mēnyēn</i>
	3. <i>mēni</i>		
Dual.	1. <i>mēntmēn</i>		
	2. <i>mēnínē</i>		<i>mēnän v. mēnínē</i>
	3. <i>mēnä</i>		<i>mēna</i>
Plur.	1. <i>mēnqu, lēlējīwē, sōkōrliwē</i>		
	2. <i>mēnän v. mēnínē</i>		<i>mēnän</i>
	3. <i>mēnät v. mēnyēt</i>		<i>mēnat v. mēnyēt</i>

Præteritum.

Sing. 1.	ménésém, ōlsém	a felső-kondaiban	ménsém
2.	ménésén, ōlsén		ménsén
3.	ménés, ōls		ménés
Dual. 1.	ménésämén		ménésäm
2.	ménésän		
3.	ménésēi', kērilesyq *)		
Plur. 1.	ménésqu		
2.	ménésän		
3.	ménést.		

Szenvedő alak.

Præsens.

Sing. 1.	ēsémqum, qiwém	a felső-kondaiban	ältqum
2.	ēsémqun, qiwén		ältqun
3.	ēsémqwé, qiwé, oqlemwé, ōlwé		ältwé
Dual. 1.	ēsémqwämén, qiwämén		ältwäm
2.	ēsémqwän, qiwän		ältwän
3.	ēsémqwei', qiwēi'		ältwei'
Plur. 1.	ēsémqwqu, qiwqu		ältwqu
2.	ēsémqwän, qiwän		ältwän
3.	ēsémqut, qiwét		ältwét

Præteritum.

Sing. 1.	ēsémqwésém, qiwésém	
2.	ēsémqwésén, qiwésén	
3.	ēsémqwés, qiwés	
Dual. 1.	ēsémqwésämén, qiwésämén	stb. úgy mint a cselekvő alakban.

2. Coniunctivus.

Cselekvő alak.

Szenvedő alak.

Sing. 1.	jqrulém	ēsämäñkwém, qiwēñkwém
2.	jqrulén	ēsämäñkwén, qiwēñkwén
3.	jqrulé	ēsämäñkwé, qiwēñkwé
Dual. 1.	jqrulämén, FK. jqruläm	ēsämäñkwämén stb.
2.	jqrulän	ēsämäñkwän
3.	jqrulei'	ēsämäñkwi
Plur. 1.	jqrulqu	ēsämäñkwqu
2.	jqrulän	ēsämäñkwän
3.	jqrulét	ēsämäñkwét.

*) Pl. *lqilä oywtés-äli kērilesyq* lábai kőbe botlottak (запнулся на камень) | *tésyé ettek* (ketten), *túsýe bementek*, *jäiwésýe* kettőjükhöz jött (passiv.).

3. Conditionalis.

Cselekvő alak.

Szenvedő alak.

Sing. 1. <i>ménngm, ólnam,</i>	
FK. <i>ménnam</i>	<i>ēsémāngum, qingum</i>
2. <i>mennän, ólnän,</i>	
FK. <i>ménнан</i>	<i>ēsémāngun, qingun</i>
3. <i>menni</i>	<i>ēsémāngu, qinau</i>
Dual. 1. <i>mennimén</i>	<i>ēsémāngwāmén, qingwāmén</i>
2. <i>menniné</i>	<i>ēsémāngwän stb.</i>
3. <i>mennü, FK. menna</i>	<i>ēsémāngwei'</i>
Plur. 1. <i>mennüwé v. mēnnqu</i>	
FK. <i>mēnnqu</i>	<i>ēsémāngwqu</i>
2. <i>mēnniné, FK. mēnnan</i>	<i>ēsémāngwän</i>
3. <i>mēnnät, FK. mēnnat</i>	<i>ēsémāngut.</i>

4. Imperativus.

Sing. 2. <i>ménén! v. mēn! ólén!</i>	<i>ēsémqwén v. ēsēmānkwén! qiwén</i> <i>v. qiwēnkwén!</i>
3. <i>(täkw) méné, olé!</i>	<i>(täkw) ēsémqwe v. ēsēmāñkwé!</i>
Dual. 2. <i>ménän! olän!</i>	<i>ēsémqwän v. ēsēmāñkwän!</i>
3. <i>(tēñk) mēnei', olei'!</i>	<i>(tēñk) ēsémqwei'!</i>
Plur. 2. <i>ménän! olän!</i>	<i>ēsémqwän v. ēsēmānkwän!</i>
3. <i>(tqñk) mēnét, olét</i>	<i>(tqñk) ēsémqut v. ēsēmāñkwét!</i>

A jelentőmód jelenidejének kettős, jelesen *ménjém, ménjén, ménjēt* s másrészt *ménqm, ménän, ménüt*-féle alakjai a legkülömbözőbb alkotású tövekből képezhetők (pl. *khöl-* pusztulni: *præs. sing. 1. sz. khöljém és khölam, űr-, vor- vární, őrizni: űrjém és űram, khwoj- feküdni: khwojém és khwojam, tēp- tévedni: tēpjém és tēpam, pās- fejni: pāsjém és pāsam, loqš- lesni: loqšjém és loqšam | āñš- birni: āšjém és āñšam, toñš- állani: tošjém és toñšam, khqns- írni: khqsjém és khqnsam | oqst- készülni: oqstjém és oqstam*) s kétneműségük nyilván csak az éjsz. vog. *miné'im, miné'in, miné'it*-féle alakokban visszatükröző eredetibb hangállapot kétirányú fejlődése, mely kétféle paradigmát teremtett az alsó-lozvaiban is (így t. i. *joxtēm, joxtén, joxtēt* és *minném, minnén, minnét*). Egyazon eredetre vall az a körülmény is, hogy jelentésbeli különbség nem csatlakozik a különböző alakok használatához, a mint ez kitetszik a következő példamondatokból is: *sokho viš*

ōtér-pōžén űōtoz m ě n a t mindnyájan segíteni mennek a kis fejedelemhez (Vog. Népk. II, 230) | «*năi khwātāl m ě n a n — loḡtti — mēnnē mōnt mătērnē ju tqjwēsēn-ket? ! vėl mēnēn! , «sar om m ě n a m! »* «te hová méssz — mondja — mikor mentedben valami (állat) meg talál enni?! ne menj!» «De bizony én megyek!» (*Viš nājēr-pou mož*) | *om khwātāl m ě n ĵ ě m, tqj kwăikhgātēn!* a hová én megyek, oda kövess! (*Kiskē-ăkiűš mož*) || *năr qln-surēn khūntoż ű o r a n, khūntăn!* amennyi ezüstöt, aranyat hátadon elvinni akarsz, vigyél! (u. o.) | *tōűkh űntlăżw ű o r ĵ ě m* útát akarok jelezgetni || *om khwātāl jălĵēm* én valahová megyek (u. o.) | *qm khajēr vor khōlĵēm* én ravasz dolgot sejtek (hallok). Vog. Népk. I, 167. | *oḡt oqstĵēm jḡnoż* nem érek rá játszani (мнѣ не досуḡъ играть) | *mqrăt sălĵĵĵkăn khulĵlătĵĵēt* lehelletének bugyborekai szállanak föl (Vog. Népk. II, 232.) || *oḡsă oḡt űűšam* nincs pénzem | *kwqs-năr votam, oḡti-űărēl oḡt moun* bármit kérjek, semmit sem adnak (что я не прошу, ничего мнѣ не даютъ) | «*tō-khotēl oḡt űšletăn?*» «*tqmē, oḡt űšletam*» «ma nem dolgozol?» «nem, nem dolgozom.»

Példák a conjunctivusi alakok használatára: *kwqs-khot-pěl vo q r ē, oqmănă akw' ton* akárhol is csinálja, nekem mindegy (мнѣ все равно, хоть гдѣ онъ дѣлаетъ) | *kwqs-nărăi pel űl ē, aű lōűi jemtűi* bármi légyen is, most jól jönne || *qm pōum-pōmentēslēm, űri toż vėl vo q r ē* én intettem fiam, hogy többé úgy ne tegyen (я своего сына торилъ, больше этой глупости не дѣлай) | *qm khwātē vėl jḡrulēm* hogy el ne felejtsem (чтобы не забыть) || *loḡtsēm, nēn vėl rēt tă űkwăn* megmondtam, [vigyázatok] nehogy megcsaljon benneteket (Vog. Népk. I, 169.) — Ugyanily igealakok imperativusi értelemmel: *kăsiĵăt mănsēs-kēt, om pōžēmne kiutăżw jăl ē!* ha kése megtompúlt, jöjjön hozzám köszörülni (u. o. II, 229.) | *jăni kwăl tēl ē!* teremjen nagy ház elő! (u. o. I, 171.) || *khwoł-năjērnē v ē űkw ēn!* vigyen el az ördög fejedelem (черть возьми тебя!) | *uj-qűšuzēn ju-t ē űkw ēn!* egyen meg a medve! | *oqnēm jăl ē tē jăxtan, năi-pěl khōnti mēnnēn mōnt jăl ē űl ē űkw ēn, săjĵēn khom săjĵēn jăl ē jăxtē űkw ē!* [ha] engem most levágysz, harcza való mentedben, hadd vágjanak le téged is; fűrtös férfinak hadd vágják le fűrtödöt! (Vog. Népk. II, 236.).

A cselekvés beállításának kifejezésére alkalmazott segédigék: 1. *pōmt-* «hozzáfogni, kezdeni» (= éjsz. vog. *puumt-*

«megfogni», mely mom. képzése a *pūr-* «fogni» tönek), pl. *qm jitem-poglém khon-nār vonloṣ pōmti tēt?* én utánam ki fog itt ülni (послѣ меня кто будетъ здѣсь сидѣть?) | *pupi-khuorñe jālentāxw pōmtwān* a kigyó fog hozzátok járni (Vog. Népk. I, 167.) | *kwāl-soqm sūmuṣ pōmtam* a ház szögletet fogom ácsolni (у дому уголъ рубить стану); — 2. *jēm t-* «válni», pl. *tēlmāxw ti jēmts tēl* fog beállani, télre vált az idő (морозить хочетъ) | *tōkhētām toqrē pūtoṣ jēmtēstē* azon volt, hogy torokesutkáját keresztűlszúrja.

Kedveskedő fölszólítás alkalmával használatosak a kondai vogulban is az igetűhöz csatolt kicsinyítő képzős szerkezetek, pl. *jql vōtkēn!* ülj le kérlek! (tő: *vōnt-*), *tēnē mātēr tqtkēn* hozz, kedves, valami ennivalót! (tő: *tqt-*) | *jālkān!* ugyan menjete! *tqjepōql-kān!* egyetek egy kicsit! | *vikālēn!* vedd el, kérlek!

7. §. Tárgyas ragozás.

Igetők: *roqt-* verni, *tqt-* hozni | *khqñš-* tudni (melléktő: *khqš-*), *sos-* nézni (melléktő: *sos-*).

a) A cselekvés tárgya egyszámú.

1. Indicativus.

	Præsens.	Præteritum.
Sing. 1.	<i>roqtilēm, FK. tqtilēm</i>	<i>roqtēslēm, FK. tqtēslēm</i>
2.	<i>roqtilēn, FK. tqtilēn</i>	<i>roqtēslēn, FK. tqtēslēn</i>
3.	<i>roqtitē, FK. tqtitē</i>	<i>roqtēstē, FK. tqtēstē</i>
Dual. 1.	<i>roqtilāmēn, FK. tqtilām</i>	<i>roqtēslāmēn, FK. tqtēslām</i>
2.	<i>roqtilān, FK. tqtilān</i>	<i>roqtēslān, FK. tqtēslān</i>
3.	<i>roqtitēn, FK. tqtitēn</i>	<i>roqtēstēn, FK. tqtēstēn</i>
Plur. 1.	<i>roqtilqu, FK. tqtilqu</i>	<i>roqtēslqu, FK. tqtēslqu</i>
2.	<i>roqtilān, FK. tqtilān</i>	<i>roqtēslān, FK. tqtēslān</i>
3.	<i>roqtrānl, FK. tqtrān v. tqtrānl</i>	<i>roqtsānl, FK. tqtsān</i>

2. Conditionalis.

Sing. 1.	<i>roqtnīlēm, FK. tqtnīlēm</i>
2.	<i>roqtnīlēn, FK. tqtnīlēn</i>
3.	<i>roqtnītē, FK. tqtnītē</i>

3. Imperativus.

—
<i>roqtālēn! FK. tqtān!</i>
<i>(tākw) roqtāt! FK. tqtāt!</i>

- Dual. 1. *roqtnilämén, FK. tqtni-
läm* —
2. *roqtnílän, FK. tqtnílän* *roqtélän! FK. tqtélän*
3. *roqtnítén, FK. tqtnílän* *(tēñk) roqtätén! FK. tqtätén!*
- Plur. 1. *roqtnílqu, FK. tqtnílqu* —
2. *roqtnílän, FK. tqtnílän* *roqtélän! FK. tqtélän!*
3. *roqtniänl, FK. tqtniänl* *(tqñk) roqtränl! FK. tqtänl!*

b) A cselekvés tárgya kettősszámú.

(*tété kit nañ om tqtqgm ezt a két kenyeret én viszem.*)

1. Indicativus.

	Præsens.	Præteritum.
Sing.	1. <i>roqtqgm, FK. tqtqgm</i>	<i>roqtsäm, FK. tqtsqm</i>
	2. <i>roqtän, FK. tqtqgn</i>	<i>roqtsän, FK. tqtsqn</i>
	3. <i>roqtä, FK. tqtqa</i>	<i>roqtsä, FK. tqtsq</i>
Dual.	1. <i>roqtqämén, FK. tqtqgm</i>	<i>roqtsämén, FK. tqtsqm</i>
	2. <i>roqtän, FK. tqtqgn</i>	<i>roqtsän, FK. tqtsqn</i>
	3. <i>roqtän, FK. tqtqa</i>	<i>roqtsän, FK. tqtsq</i>
Plur.	1. <i>roqtrenqu, FK. tqtrenqu</i>	<i>roqtsénqu, FK. tqtsénqu</i>
	2. <i>roqtän, FK. tqtrenän</i>	<i>roqtsän, FK. tqtsénän</i>
	3. <i>roqtän, FK. tqtränl v. tqtränl</i>	<i>roqtsän, FK. tqtsän</i>

2. Conditionalis.

3. Imperativus.

Sing.	1. <i>roqtniqgm, FK. tqtni- qgm</i>	—
	2. <i>roqtniänl, FK. tqtniänl</i>	<i>roqtän! FK. tqtqn!</i>
	3. <i>roqtniqa, FK. tqtniqa</i>	<i>(täkw) roqtä! FK. tqtq!</i>
Dual.	1. <i>roqtniqämén, FK. tqtni- qgm</i>	—
	2. <i>roqtniänl, FK. tqtniänl</i>	<i>roqtän! FK. tqtän!</i>
	3. <i>roqtniänl, FK. tqtniqa</i>	<i>(tēñk) roqtän! FK. tqtän!</i>
Plur.	1. <i>roqtniinqu, FK. tqtninqu</i>	—
	2. <i>roqtniänl, FK. tqtninän</i>	<i>roqtän! FK. tqtän!</i>
	3. <i>roqtniänl, FK. tqtniänl</i>	<i>(tqñk) roqtän! FK. tqtän!</i>

c) A cselekvés tárgya többesszámú.

(qm tété squ kwälmé soşyam én nézem ezt a sok házat).

1. Indicativus.

Præsens.

Præteritum.

Sing. 1. soşyam, khaşşām	roqtsänēm
2. soşsän, khaşşān	roqtsänēn v. roqtsän
3. soşsän, khaşşān	roqtsän
Dual. 1. soşşēnämēn, khaşşēnämēn	roqtsenämēn
2. soşsän, khaşşān	roqtsenän v. roqtsän
3. soşsän, khaşşān	roqtsän
Plur. 1. soşşēngu, khaşşēngu	roqtsengu
2. soşsän, khaşşān	roqtsenän v. roqtsän
3. soşsänl, khaşşānl	roqtsän

2. Conditionalis.

3. Imperativus.

Sing. 1. khaşşnişām	—
2. khaşşnişān	soşsän!
3. khaşşnişān	(täkw) soşsän!
Dual. 1. khaşşninämēn	—
2. kkaşşnişān	soşsän!
3. khaşşnişān	(tēñk) soşsän!
Plur. 1. khaşşninqu	—
2. khaşşnişān	soşsän!
3. khaşşnişānl	(täñk) soşsän!

A Jevra folyó vidékén az egyes tárgyra vonatkozó igeragozás alakjaiban, ép úgy mint a pelimi nyelvjárásban, a jellemző *l* mássalhangzó helyett, ennek *n* változata hangzik, pl. soşsinēm nézem (e h. soşsilēm), khöltēnän mutassátok! jāl älēsēn megölted (e h. älēslēn), leutēsēm kivontam (l. Vog. Népk. II, 237, 239. ll.).

8. §. Igenevek és gerundiumok.

1. Infinitivus. — Végzetei: -oşw, -oş és -äşw megfelelőleg az éjsz. vog. -unkwé és -añkwé alakoknak. A magánhangzó két-neműsége a hangrendi törvény régibb uralmának lehet maradványa; a mai nyelvhasználat szerint azonban az egyik vagy másik

alak alkalmazására nem a törszótag magánhangzója, hanem úgy látszik, a mellék-hangsúly van inkább befolyással, a mennyiben t. i. a 2. és 4-ik szótagokban az infinitivusi végzet alakja rendszeren *-oꝝw*, míg a 3-ikban rendszeren *-äꝝw*. Példák: *pēmoꝝw* varázsolni, de *pēniläꝝw* id. (frequ.); *ꝛꝛꝛꝛw* schwingen, de *ꝛꝛꝛꝛäꝝw* id. (frequ.) | *sēroꝝw* üzni, *kwānsꝛꝛw* karmolni, *päjoꝝw* (halat) szijalni, *pētoꝝw* eladni, *pēmoꝝw* türni, *jäꝝtoꝝw* vágni, *mätoꝝw* megöregedni | *khwān-khoꝝw* húnyni, *täjoꝝw* olvadni, *šakhoꝝw* kalapálni, *ponoꝝw* fenni, *ꝛojoꝝw* uszni, *sūmoꝝw* versenyt futni, *pūtoꝝw* bökní || *pēlēmtäꝝw* gyújtani, *tēlēmtäꝝw* telet eltölteni, *täꝝwsēmtäꝝw* őszt eltölteni; *sépērtäꝝw* boronálni, *äšēlätäꝝw* dolgozni, *näritäꝝw* szűrni, *täwēntäꝝw* lecsendesedni (szél), *telitäꝝw* kavarni, *täätäꝝw* fölakasztani, *päke-päꝝw* fölkelni (nap), *läjepäꝝw* löni, *pēsēlätäꝝw* böjtölni, *kēsēlätäꝝw* fűtyölni, *jēnitäꝝw* szabni, *lēmertäꝝw* ránczolni | *pqūitäꝝw* odanyomni, *oqlēmtäꝝw* festeni, *loqškētäꝝw* lecsillapodni, *rāsēytäꝝw* birkózni, küzdeni, *jorēstäꝝw* könyörögni, *junitäꝝw* megütni, *tulmentäꝝw* lopni *tūjimtäꝝw* tavaszt eltölteni. Az e példákban mutatkozó szabálytól eltérőleg alakul az infinitivus ezekben: *näljꝛꝛꝛꝛꝛꝛw* egyet nyalni (v. ö. *nälentäꝝw* frequ.), *šoritäꝝtoꝝw* veszekedni || *jēnsäꝝw* szabni, *sēmtäꝝw* haragudni, *jērktäꝝw* átkozni, *pēꝛjäꝝw* kiválasztani, *pērsäꝝw* hozzákötni, *tēlmäꝝw* télbe fordulni (idő) | *jꝛꝛlätäꝝw* megvendégelni, *vqntäꝝw* leültetni.

2. Participium praesentis. — Rendes képzője *-ꝛ* (<ép, <äp, <ap), *-ꝛe*, pl. *täꝛꝛp khotēl* olvadó nap, *khwäꝛlēꝛp jōñkheꝛp* kelő hold, *mätēꝛp khqꝛtēl* lenyugvó nap, *päkēꝛpēꝛp kh.* kelő nap, *lꝛꝛšēꝛp nē* siró nő, *soqtēn tꝛꝛꝛlēꝛp tēnē* hétig telő étel, *ꝛꝛꝛꝛkhqꝛtēꝛp šꝛꝛn* rázós szán | *lōntijēꝛp kit khꝛꝛm* két lúd vadászó férfi, *tēlēmłap šakwēlätäꝝ* tovaröpülő szarka, *pōkhläꝛp mō* gödrös, fölrepedezett föld || *om lökšēꝛp ōšēm* én csiklandós vagyok (v. *lökšqꝛꝛm*) | *tonnē khꝛꝛꝛꝛꝛꝛꝛ at vēšlēm* annyit érőt nem vettem. — A melléknévi *-ñ* képzővel való kapcsolatára példák: *añ kēsēꝛtēnē tāꝛꝛꝛp ēñ rāñ* most vadászatra alkalmas idő jár (v. ö. *tāꝛꝛ* alkalmasnak lenni, *ꝛꝛꝛꝛꝛꝛꝛ*) | *tāu kh ꝛꝛꝛꝛꝛp ēñ khꝛꝛꝛm pāñki* vögꝛꝛꝛw ő méltó ember arra, hogy vezérré tegyék | *koꝛꝛꝛꝛꝛꝛꝛꝛ tōlē lōt ēꝛꝛꝛꝛꝛp ēñ ōlenti* keze újja ropogós (v. *lotꝛꝛi* id.).

3. Gyérebbe használatú particip. praes. képző az éjszaki vogulban általános *-nē*, pl. *vit ꝛꝛꝛnē tēꝛēm* víztartásra (betevésre) való edény | *tēnē* étel. — Az *-ñ* képzővel való kapcsolatára példa: *tēnēñ mō* táplálékos föld. — Birtokosragokkal *nomen actionis* kép-

zésére szolgál, pl. *qm täu ěrinät khöntlěslěm ěn hallottam az ő éneklěsět* | *ěsnüt väip mō* leszállására alkalmas hely | *khönti men-něn mōnt* hadba mented helyěn (Vog. Népk. II, 226.). — A *ěit*, *ěitěn* «időben» szónak (l. NyKözl, XXII, 16.) összerántásából keletkezett <*ěst* raggal a -*ně* part. képző időhatározói gerundiumot alkot, pl. *khotěl ũt-poglăi' pětněst měnqm* midőn a nap estefelé hajlik, megyek el (когда солнце на вечеръ, поиду) | *teněst* midőn szőnek (когда ткутъ) | *năi' vuor kěsniěst* midőn te vadászol (Vog. Népk. II, 226.).

4. Ugyancsak participium præs. jelzésére szolgál az igetőhöz csatlakozó -*ñ* képző, pl. *soqt ōñkkě m'ă'întěñ ně* hét hófajdképpen kaczagó nő (v. ő. *m'ă'întăyw* hangosan nevetni, kacagni) | *Oqs j ōñ khwěltěñ soät vōl* Obnak kanyarúlatos hét folyófordulója (Vog. Népk. II, 223.) | *nqm törěm vōntěñ khom* a felső eget űlő férfi (v. ő. *vōnt-* leűlni; u. o. III, 126.) | *khqětsěñ lō* száguldó lő | *tqtěl śělěx tqmměñ ōlenti v. qśě tomsi* az űres hordó kong | *koqt-tōlě khō śkhěñ ōlenti* a kézűjj ropog (v. ő. *khōśěxpăyw* ropogtatni). — Nom. actionis értelme van e képzőnek e példában: *khōśěj-s ōtěñěl täu oqtěmět śqějě* hangyabűvölěttel bűvöli az ő népět (Vog. Népk. II, 223.).

5. Az alanyi ragozásbeli ind. præs. egyes 3. személyű alak participialis használatát igazolja a következő énekvers: *kam vōtli ĵur-squtětěl* szedegető medvetalp-kőcsőgěvel (Vog. Népk. III, 128.).

6. Participium praeteriti. — Rendes képzője -*m*, melynek azonban az előbbi participialis képzőkkel egyező használata is járja, pl. *pōkhlām lōñkh* repedezett út | *soqt pansěm khotěl* hét befejező nap, vasárnap, *soqtěn tūm khotěl* hétbe menő nap, hétfő, *loqśkěm vuot* csendes szellő (тихой вѣтръ), *qśě ōlěm-khqr* szabad ember (свободной). Birtokragokkal s az -*ěst*, -*ěstěn* szócskával szintěn alkalmas időhatározói gerundium képzésěre, pl. *měnměniěst* midőn elmentěl, *elăl měněměst* midőn ő előre ment (Vog. Népk. II, 240.) | *khōnt ětěm pqsmaěstěn jōñkkěp tōlpěs* midőn a had gyűjtěsět befejezte a hold elfogyott (u. o. 227.) | *khōnt ětoĵ pōmt-măiěst* midőn a hadat gyűjteni kezdte (u. o.). Locativus -*t* raggal is alakitható ily gerundium, pl. *oqlpěl pōnně pōněměmt oqěi-pěl năr khōntěměn?* ! ha előbb nem tettem oda semmit, mit találhatunk ott? ! (u. o. I, 166.).

7. Állapothatározó gerundium. — Végzete: -*ěm*,

-ām (=éjsz. vog. -imé), pl. *sūtrelém mini* szökéssel megy (скакотъ бѣжитъ) | *kőxéstém kwän läkwélts* megharagudva kiszökött | *täu vorlaxtém pansés* ő aratását befejezte, tdk. aratva véget ért (жатву кончилъ) || *kit-pés mäslihatém öli* kettősen van öltözve | *oysérém tqu nêrém öls* rókám oda volt kötve | *üs-out törtäm ölat* a várajtók be vannak zárva (Vog. Népk. II, 237) | *maitlām säk öli* sokat kinlódik (много мається) || *khotél täutém këntén?* honnan szerezted (tdk. van szerezve) sapkád? (отъ куль завелъ твою шапку; v. ö. *täutäxw* szerezni, приобрѣтъ).

8. Egy másik módja az állapot igei meghatározásának a személyragos igéhez vetett *-pél* szócska útján történik, pl. *gúsux vonli-pél logtti* az öreg ültében szól (Vog. Népk. I, 166.) | *at úqri-pél khoml'ë êrkélawé?* ! ha nem akar, miképpen kényszeríthető (если не хочетъ, какъ его заставишь?) | *när kogrézlän-pél väjän!* a mire csak szükséged van (szorúlsz) vedd (что тебѣ надо, возьми)!

9. A föltétel kifejezésére a kondai vogul nyelv a kész személyragozott igéhez *-ke*, illetőleg teljesebb alakjaiban: *-kët*, *-këtél* szócskákat csatol, pl. *khun soj téxtox vërtésné-ke* ha igazán megvendégelni akartok (Vog. Népk. I, 166.) | *qm loñkhém járuléslän-ke* ha az én szavam elfeledtetek (u. o. 168.) || *kit khom soritqxta-kët* ha két férfi veszekedik (Ethnogr. Jegyzetek) | *käsijät münsés-kët, om-pöxmennë kiutäxw jälë!* ha kése eltompúlt, jöjjön én hozzám megköszörülni (u. o. II, 229.) || *ql-khon-närne votqwésén-këtél* ha valaki téged hívott. — A *-pél* szócskával kapcsolatban a *-ke* inkább állapotot jelez, pl. *loqtsém nën vël rëttäñkwän; khomlë rëttqusän-ke-pél, jäjän kwänë sämnë!* mondtam, [vigyázzatok] nehogy rászedjen benneteket; a hogyan rászedett (csúffá tett benneteket), jertek úgy szem elé! (Vog. Népk. I, 169.).

9. §. A változó tövű igék ragozása.

Az igei változásainak jobbadán ugyanazon módjai divatoznak a kondaiban is, mint a lozvai nyelvjárásokban; tüzetesen véve, egyes esetei a következők:

I. A tö hosszú magánhangzójának a szótagzárás alkalmával történő megrövidülése s e mellett néha egyébszerű elváltozása. Ejelenség gyakori az alsó lozvaiban (l. NyKözl. XXII, 70), itt azonban csak gyér példákön mutatkozik, ilyenek: *möñ-* bonyolítani: *præs-*

mōnam v. *mānēm*, præt. *mānsēm*, inf. *mōnoχ* || *nākh-* taposni: præs. *nākhām*, többes tárgyra vonatkozva: *nāχχām*, *nāχχān* | *khōñkh-* hágni: præt. *khōχsēm*, *khōnt-* találni: præt. *khotsēm*, *vōñkh-* kalapálni, ütni: præt. *voχsēm* stb.

II. A tövégi mássalhangzó-csoport egyszerűsítése: ennek módjai:

1. A mássalhangzó-csoport előrésztét tevő orrhangnak szótag-zárás esetén beálló elisiója; pl. *vont-* leülni: præt. *votsēm*, *khañs-* tudni: præs. *khañsam* v. *khašēm*, *āñs-* habere: præs. *āñsam* v. *āšēm*, *tuñs-* állani, præs. *tuñsam* v. *tušēm*, *khans-* írni, festeni: præs. *khansam* v. *khasēm*, *kéns-* keresni: præt. *késsēm*, *keñs-* ébredni: præt. *késsēm* | *ōñχw-* levetközni: præt. *ōχwsēm*. L. még az 1. pontban említett ide tartozó példákat.

2. A mássalhangzó-csoport utórészét tevő *γ* (*χ*) mássalhangzó-nak mássalhangzói pótló nyújtással kapcsolatos asszimilációja, illetőleg *i* hangzóba való olvadása, pl. *khwaqγ-*: præs. 3. sz. (*tōrēm*) *khwaqγ-i* imádkozik, 1. sz. *khwaqγam*, imper. *khwaqγēn!*; de infin. *khwaqsoχ*, præt. *khwaqsisēm* | *oqjγ-* kiáltani: præs. 3. sz. *oqjγ-i*, nom. actionis *oqjγināt* (kiáltása); de inf. *oqjjuχ* | *sālγ-* köpni: præs. 3. sz. *sālγ-i*, inf. *sāllāχw* | *qγγ-* fésülni: præs. *qγγ-i*, *qγγam*, præt. *qγγēs*, infin. *qγruχ* | *pēnγ-* varázsolni: præt. *pēnγam*, *pēnγ-i*, inf. *pēnnuχ* | *pānγ-* szűrni (darázs): præs. *pānγ-i*, infin. *pānnuχ* stb.

3. A mássalhangzó-csoport utórészét tevő *w*-nek elenyészte, pl. *ōñχw-* levetközni: infin. *ōñχoχ*, præs. *ōñχām*, *ōñχān*, *ōñχwi*; *ōñχwimēn*; *ōñχqu*, *ōñχān*, *ōñχqt*, præt. *ōχwsēm*; többes tárgyú praesens: *ōχχām* (pl. *soχ* *ōχχām* mind levetem) | *jēkw-* táncolni: infin. *jēkoχ*, præs. *jēkwām*, *jēkwān*, *jēkw-i*; *jēkwimēn*; *jēkwqu*, *jēkwāt*, præt. *jēχwsēm*, imper. *jēkwēn!* | *lākw-*: infin. (*jiw-tāl*) *lākoχ* (ölfát) rakni, præs. *lākwam* | *lākhw-*: infin. (*sētēp-rasnä*) *lākhuχ* (czérna-gombolyagot) gombolyítani; præs. *lākhwam*, *lākhwān*, *lākhwi*; præt. *lāχwsēm*.

4. A mássalhangzó-csoport utórészét tevő *-t* mássalhangzó-nak kopása, illetőleg asszimilációja, pl. *vort-* osztani: tárgyas ragozású præs. sing. *vortilēm*, *vortilēn*; de plur. 3. sz. *vortān*; többes tárgyra vonatkozva: *vortγam* stb.; alanyi ragozású præt. *vorsēm*, *vorsēn*, *vortēs* stb. | *khwoit-* fölbújtani, uszítani: præs. *khwoitam*, præt. *khwoissēm*. Ilyesféle hangváltozás mutatkozik ez igénél: (*ou*) *lētkoχ* az ajtót kopogtatni: imper. *lētken!*; de præt. *letisēm* stb.

5. A *pömt-* és *jémt-*igék *präterium*-alakjai a Jevra vidékén: *jémetség, jémetség, pömetség* a másutt elterjedt *jemtség, pömtését*-féle alakokkal szemben.

III. A tövégi egyszerű mássalhangzónak elenyészte s ezzel kapcsolatosan a többeli magánhangzónak változatai; még pedig:

1. midőn a teljes tö vég-mássalhangzója -j:

v o j-, u j- látni: Ind. *vöm, vön, voi;* *voimén, voine, voiré;* *voiwé, voine, vöt* | *præt. üsém, üsén, üs stb.* | *cond. unam stb.* | *imper. ujın, ujän!* FK. *vojin!* || Tárgyas ragozás. Egyes tárgy. *præs. voilém, voilen, voitè stb.* | *præt. üslém, üslén, üstè stb.* | *imper. voilen!* — Kettős tárgyú *præs. vojam, vojän, vojä stb.* | *præt. üsäm, üsän stb.* — Többes tárgy. *præs. vojäném stb.* || *Infin. üzw,* FK. *vozw.*

t u j- bemenni: Ind. *præs. tüm, tün, tui;* *tümén, tüné, türe;* *tüwé, tüné, tüt* | *præt. tüsém, tüsén, tüs stb.* | *imper. tujın, tujän!* || *infin. tüz.*

m ä j- adni: Ind. *præs. męjém, męjén, męi',* FK. *mī; meimén, meine, meiré,* FK. *mīmén, mīné, mīre;* *meiwé, meine, meijt,* FK. *mīwé, mīné, męjèt* | *præt. mėsém, mėsén, mės stb.* | *cond. menam stb.* | *imper. mąjin, mąjän!* || *Passivum.* Ind. *præs. moun, moun,* *mąjwé,* FK. *mowé stb.* || Tárgyas ragozás: *mėilém;* kettős tárgy: *męjam;* többes tárgy: *męjäném stb.* || *Infin. męzw, part. męp, méné, mēm.*

v ä j- venni: Ind. *præs. vojem, vojen, voi'; voimén, voine,* *voiré;* *voiwé, voine, voijt;* FK. *vęjém, vęjén, vī; vīmén, vīné, vīre;* *vīwé, vīné, vęjèt* | *præt. vėsém, vėsén, vės stb.* | *imper. vąjin, vąjän!* || Tárgyas ragozás: *voilém,* FK. *vīlém stb.* || *Infin. vozw, FK. vęzw.*

l ä j- löni, dobni: Ind. *præs. lęjém, lęjén, lei',* FK. *lī; leimén v. lęmén, leine, leiré,* FK. *līmén, līné, līre;* *leiwé, leine, leit v. leijt,* FK. *līwé, līné, lįjt* | *præt. lėsém, lėsén, lės stb.* | *cond. lenam stb.* | *imper. ląjin, ląjän!* || Tárgyas ragozás: *leilém, leitè,* FK. *līlém, lītè stb.* | *Infin. lęzw* | *part. præs. lém* || *Passivum lewé lövetik;* *præt. ląjwés stb.*

t ä j-, FK. *tąj-* szöni: Ind. *præs. tejém, tején, tei'; tejmén,* *teine, teiré;* *teiwé, teine, teit;* FK. *tēm, tēn, tī; tímén, tīné, tīre;* *tūwé, tīné, tąjèt* | *præt. tesém, FK. tėsém stb.* | *cond. tenam stb.* | *imper. tąjin, tąjän!* FK. *taşın, taşjän!* || Tárgyas ragozás: *teilém,* FK. *tīlém* || *Infin. täzw, FK. tézw.*

jä j- jönni: Ind. præs. (a præsensképzőnek *w*-re történt változásával): *jiwēm, jiwēn, jiw, jiwēmēn, jiwne, jiwēfē; jiwwē, jiwne, jiwēt* | præt. *jēsēm, jēsēn, jēs; jēsmēn, jēsne, jēssi'*; *jēsqu* v. *jēswe, jēsne, jēst* | cond. *jēnam* stb. | imper. *jājin, jājän!* || Passivum præt. dual. 3. sz. *jāiwēsγē* || Infin. *jīγw*.

taj- enni: Ind. præs. *tēm, tēn, tēi'*; *teimēn, teinė, teiγē* v. *tēγē; teiwē, teinė, tēt* | præt. *tēsēm, tēsēn, tēs* stb. | imper. *tājin, tājän!* || Passivum: *tēum, tēun, tēwē* stb. || Tárgyas ragozás: *teilēm* stb. | kettős tárgy: *tēγqm, tājän, tājä; tēγámēn, tājän, tājän; tēγnqu, tājän, tājän* || Infin. *tēγw*, part. *tēp, tēné, tēm*.

ni j- nyúzni: Ind. præs. (FK.) *nijam, nijan, niji; nijimēn, nijine, nija; nijqu, nijine, nijat* | præt. *nīsem, nīsen, nīs* stb. | cond. *nīnqm* stb. | imper. *nijin, nijän!* || Tárgyas ragozás. Egyes tárgy: *nijilem, nijilēn, nijät; nijilām, nijilän* stb. plur. 3. sz. *nijrán* || infin. *nīuγ*.

2. a teljes fő vég-mássalhangzója *-γ*:

nē γ-, FK. *nēγ-* kötni: Ind. præs. *nēγqm, nēγän, nēri; nēγimēn, nēγine, nēγä; nēγqu, nēγän, nēγt*, FK. *nēγam, nēγan, nēri; nēimēn, nēine, nēγa; nēγqu, nēγän, nēγt* | præt. *nēisēm, FK. nēisēm* stb. | cond. *nēinam* stb. | imper. *nēγēn!* || Tárgyas ragozás: *nēilēm, FK. nēilēm* stb. | többes tárgy: *nēγam* stb. || Infin. *nēuγ*, FK. *nēuγ* | part. præt. *nēγēm*.

sē γ- törülni: *sēγqm; præt. sēisēm* stb. mint *nēγ-*.

sä γ- fonni: Ind. præs. *säiγēm, säiγēn, säri; säγimēn, säγine, säγä; säγqu, säγine, säγät* | præt. *säisēm* stb. | imper. *säγēn!* || Tárgyas ragozás: *säγilēm* stb. || Infin. *säuγ*.

tä γ- tömni, dugni: Ind. præs. (FK.) *tāγam, tāγan, tāri; plur. 3. sz. tāγat* | præt. *täisēm* stb. | imper. *täγēn!* || Tárgyas ragozás: *täγilēm* stb. || Infin. *täuγ*.

mγ γ- betömni, bedugni: Ind. præs. (FK.) *mγam, mγan, mγri; mγimēn, plur. 3. sz. mγät* | præt. *mγisēm* stb. | imper. *mγēn!* || Tárgyas ragozás: *mγilēm* stb. || Infin. *mγuγ*.

3. a teljes fő vég-mássalhangzója *-w*:

l q w- parancsolni; igérni: Ind. præs. *lquγēm, lquγēn, lqwi; lqwimēn, lqwine, lqwä; lqwqu, lqwän, lqut*; FK. *lqwam, lqwan, lqwi* stb. | præt. *lqusēm* stb. | imper. *lqun!* || Tárgyas ragozás: *lqwilem, præt. lqwésilem* stb. || Passivum: *lquwēm, lquwēn, lquwē* stb. || Infin. *lquγ*; part. *lqunē, lqum*.

ra w- himbálni, hinteni (schwingen) : *raqam, rāwi | rausēm ||*
 Passivum : *raqwēm* stb. úgy mint *law*.

na w- hozzáfogni, kezdeni : præt. *nqusēm |* Passivum : *nquwēm*
 stb. úgymint *law*.

no w- mozogni : Ind. præs. *nowam, nowän, nowi* stb. | præt.
nousēm, nousén, nowēs stb. || Infin. *noy.*

vo w- hívni : Ind. præs. *vōgam, vōän, vōwi ; vōrimén, vōriné,*
vōwa ; vōqu, vōriné, vōwat | præt. *vōusēm* stb. | cond. *vōunam* stb. |
 imper. *vōun, vōwän ! ||* Tárgyas alak : *vōwilēm* stb. || Infin. *vōy.*

pu w- megfogni : Ind. præs. *puwam, puwän, puwi ; puwimén,*
puwiné, puwa ; puwqu, puwiné, puwät | præt. *pūsēm, pūsén, pūs*
 stb. | imper. *puwän ! ||* Passivum : *puwqum* stb. || Tárgyas ragozás :
puwilēm stb. || Infin. *puoy.*

no w-, FK. *nāw-* kitépni, gyomlálni (füvet), kihúzni (pl. tol-
 lat) : Ind. præs. *nowam, nowän, nowi ; nowimén* stb. FK. *nāwam,*
nāwan, nāwi ; nāwimén, nāwiné, nāwa stb. | præt. *nousēm, FK.*
nāusēm stb. | imper. *nowän ! ||* Tárgyas alak : *nowilēm* stb. || Infin.
noy, FK. nāuy.

4. A teljes tö vég-mássalhangzója *γ* és *w* alakokban jelent-
 kezik :

tō γ-, tow- evezni : Ind. præs. (FK.) *tōgam, tōgan, tōri ; tōri-*
men, tōän, tōrei ; tōqu, tōän, tōrēt | præt. *tousēm* stb. | cond.
tounam stb. | imper. *towän ! ||* Infin. *touy, part. præs. towép.*

MUNKÁCSI BERNÁT.

Evez. Budenz a MUGSz-ban összehasonlítja e szót mordE.
eške- rudern igével. Szerinte e szócsoport alapjelentése az *emelés*.
 «Hiszen evezés igazán «ismételt víz-emelés» s e közben az illető
 eszközt (lapátot) is folyvást «kiemelgetik» a vízből.» MUGSzt. 804.
 E felfogás igazolására szolgálhat, hogy *eška-*, *eške-*, Paasonen gyűj-
 teményében (Suom-Ugr. Seuran Aikakausk. XI.) I. ének 40. sor
dob, vet értelemben fordul elő. Az egész sor: *Kada eksa, jalgaj*
dugaj, parmišča tumos ! Mint vetem őt, kedves barátném, hatalmas
tölgyfába. Paasonen fordítása : «Wie ich, liebe freundin, ihn gegen
 eine gewaltige eiche schleudere.» Egy másik énekben 25. 8. *ton*
tabat eškik ugol peš : dein kind zerschmetterte an einer ecke, Paaso-
 nen szerint ; helyesebb volna : gyermekedet vedd a sarokba, vagyis
 «a sarok végibe» (vö. uo. 16. 32. sor).

SZILASI MÓRICZ.

Az indogermán hangtan mai állásáról.

(Vége).

III.

Az ablaut és a hangzó-sorok.

Az ősnyelvi vocalismus egyes elemeinek megállapítása mellett a nyelvtudomány már korán azon volt, hogy ez elemeknek belső, történeti összefüggését is kiderítse s ez alapon csoportosítsa, rendszerezze őket. Az etymologiailag együvé tartozó alakok vizsgálatából korán ki kellett tűnnie a vocalisok bizonyos szabályszerű váltakozásának. Az ó-ind nyelv körében felismerték ezt már a Kr. e. néhány századdal élő ind grammatikusok; az efféle egyazon gyökből képezett alakok egybeállításából, mint: *vid-más*, *vēd-a* és *vāid-yás*; *buddh-ás*, *bōdh-ati* és *bāuddh-ás*; *bhr-tás*, *bhār-āmi* és *ba-bhār-a*, megállapították a különféle színezetű hangzók összefüggését. Ekkép már ők megkülönböztettek alaphangokat (*a*, *i*, *u*, *r*, *l*) és az ezekből fokozás útján, vagy mint ők nevezték: *guṇā*-val (*a*, *ē*, *ō*, *ar*, *al*) és újabb fokozással: *vr̥ddhi*-vel képezett hangokat, illetőleg hangcsoportokat (*ā*, *āi*, *āu*, *ār*).

Az ind grammatikusok eme nézetén alapul és jórészt egyezik is vele az idg. összehasonlító nyelvtudomány régibb felfogása. Figyelemre méltó azonban, hogy úgyszólván elejétől fogva bizonyos módosításokkal veszik át az ind grammatikának különben nagy tekintélyben álló rendszerét. Az *r* és *ar*, *ār* viszonyát illetőleg Bopp Ferencz összehasonlító nyelvtana első kiadásában (1833) még ingadozik, — nem tud megszabadulni az ind grammatika felfogásától (v. ö. 1. l.: «*r* gibt sich meistens als eine Verkürzung der Sylbe *ar* durch Unterdrückung des *a* zu erkennen»; — ellenben a 25. l. még így magyarázza: «*r* und *r̄* werden durch Vortreten des Guṇa-Elements zu *ar*, durch das Vr̥ddhi-Element zu *ār*»), — míg a második kiadásban (1857) öntudatos ellentétbe helyezkedik az ind elmélettel (46. l.: «*ar* gilt den indischen Grammatikern als *guṇa* und *ār* als *vr̥ddhi* von *r* und *r̄*, in der That aber zeigen die Wurzeln, bei welchen *ar* mit

r wechselt, in der *ar*-Form die vollständige und in der *r*-Form eine verstümmelte Gestalt der Wurzel»). Benfey is azt a felfogást vallja, hogy az *ar*- és *al*-nak *a*-hangja nem guna útján keletkezett, hanem nem egyéb, mint az *a* alaphang. — Az ind grammatikusoktól való másik eltérés, a mire újabban Bechtel figyelmeztetett (id. h. 74. l.), az, hogy az újabb nyelvtudósok a speculatio elemével toldották meg ama tünemények fejtegetését. Schleicher pl. akkép magyarázza e jelenséget, hogy a három idg. alaphangzó, az *a*, *i* és *u* bizonyos egyféle változásnak volt alávetve abból a czélból, hogy a jelentés, a melyet a gyökér minden vonatkozás nélkül fejezett ki, valamely határozott viszonyításra (pl. a jelenre, a multa stb.) korlátoztassék, ama változás pedig abban állott, hogy az alaphang elé az egyféle *a* került. (*Die deutsche Sprache*¹, 1860, 132. l.) Ezen a felfogáson épül fel aztán Schleichernek fent vázolt hangrendszere (l. 77. l.), így jönnek létre az első fokozás eredményeül az *aa* (később *ā*; figyelemreméltó, hogy az ind. grammatikusok ezen a helyen is rövid *a*-t írnak), *ai*, *au* s a második fokozás eredményeképp az *āa*, *āi* és *āu* hangalakok.

Ez elmélet gyöngye pontjait korán észrevették. Több oldalról kétségbevonták mindenekelőtt a második fokozásnak, mely az ind grammatikusok *vrddhi*-jének felel meg, ősnyelvi voltát. Bechtel (id. h. 76. s köv. l.) tanulságosan ismerteti az erről való vitát: kiténik ebből, hogy míg Bopp csak szűkebb határok közé akarta szorítani az elméletet (vocalis-végű tövekre korlátozva a *vrddhi* föltevését), addig Benfey már teljesen tagadja e jelenség ősnyelvi voltát s az árja nyelvek körére szorítja. Majd Müller Frigyes támadja meg ez elmélet részleteit, Meyer Leó és Leskien pedig Schleicher rendszere leggyöngébb pontjának mondják azt. Megjegyzendő különben — a mit Bechtel nem említ — hogy maga Schleicher is csak «legfőbb valószínűséggel bírónak», tehát nem teljes bizonyosnak mondja a második fokozás ősnyelvi voltát (Comp.⁴, 11. l.), a mint hogy észrevette ő is, hogy az egyes nyelvek nem egyeznek meg alkalmazásában. A későbbiek (Scherer, Schmidt Fick) aztán végkép elejtették az elméletnek e részét.

Azonban az első fokozásnak, az ind grammatikusok *gunā*-jának tana sem maradt mentes se a támadásoktól, se a módosulástól. Nagy fontosságu volt mindenekelőtt annak a felismerése, hogy e jelenség egybefügg az accentuatióval, hogy az alaphangzónak a guna-vocalishoz való viszonyát a hangsúly szabályozza. Ez ismeret nyomait megtalálni már Schleicher előtt Holtzmannál (Bechtel 83. l.), majd bővebben kifejtve Benfeynél. Benfey szerint az accentus egyrészt megóvjá az *ar*, *al* hangcsoporthoz *a*-ját, másrészt meg előidézi az *i*, *u* rövid hangzóknak *ai*, *au* diphthongusokká való erősbödését; a hangsúlynak hiánya pedig az *ar*- és *al*-nak *r* és *l* hangokká való gyöngülését okozza. Ezen az

állásponton áll nagyjában Scherer is, csakhogy ő a német nyelvtörténet egy analog esetére (a kfn. *i*, *û* hangoknak úfn. *ei*, *au* diphthongusokká válására) hivatkozva oly magyarázatát adja ama jelenségnek, hogy az eredeti *i* és *u* az accentus hatása alatt először is meghosszabodott *ī*-vé és *ū*-vá; az eredeti **vīda* alak pl. **vīda*, majd meg **vāida* alakká lett, ez az ői. *vēda* «tudok» (*Zur Geschichte der deutschen Sprache*² 38. l.).

A hangsúlynak ilyenmű, határozó befolyását az újabb kutatás megerősítette s azért elfogadta azt az újabb elmélet is. Ezenkívül azonban még egy pontban módosult a régi guņa-elmélet: ma ép megfordítottnak látjuk a szóban lévő hangok viszonyát s nem fokozásról, erősödésről, hanem ellenkezőleg: gyöngülésről beszélünk, a teljesebb, «erősebb» hangot tekintjük réginek s ebből származottnak a régibb elmélet «alaphang»-ját.

Ez új felfogás első nyomai, Bechtel szerint (91. l.), Geiger Lázár *Über den Ursprung der Sprache* cz. ismeretes művében található. Geiger a *vēda*: *vidmā*, φείω: ἔφωρον stb.-féle alakok egybeállításából arra a tételre jut, hogy az *i*, *u* vocalisok *ai*, *au*-ból gyöngültek, midőn az accentus elhagyta a töszótagot; evvel párhuzamos a szanszkritnak az a jelensége, hogy a hangsúly hiányával az *ar*-ból *r*-vocalis lesz. Geiger nézete azonban nem részesült kellő figyelemben; csak az újabb nyelvtudományi mozgalmak fejtették ki a hasonló felfogáson alapuló elméletet. 1877-ben Paul egy nagyobb dolgozatának mellékesen odavetett jegyzetében azt mondja, hogy «egyáltalában sok, vagy talán minden esetben az egyszerű hangot ugyanavval a joggal lehet a diphthongusból való gyöngülésnek tekinteni, mint a melylyel most rendszeren a diphthongust az egyszerű hang erősödésének mondják» (*Beiträge* IV, 439. l. 2. j.). Az újabbak közül azután főleg Brugmann érdeme, hogy az idg. ősnyelvi szótagképző liquidák és nasalisok elméletével egyúttal érthetővé tette az ily párhuzamos esetek egybeállítását, mint:

$$i : ai = u : au = r : ar = n : an = m : am.$$

Innen már csak egy lépés volt annak kimondásáig, hogy ha a három utolsó viszonyban az *ar*, *an*, *am* utótagokat tartjuk eredetieknek s az *r*, *n*, *m* előtagokat belőlük származottnak, akkor epúgy kell eljárunk az első két viszonyra nézve: itt is *ai*, *au* az eredeti és ebből keletkezett hang az *i* és *u*. Még erősebb támaszt nyer e felfogás, ha egyéb, vocalis + consonansból álló alakokat vesszünk szemügyre. Mikép ői. *emi* (*ē = ai*) és *imás*, úgy viszonylanak egymáshoz ői. *āsmi* és *smás* is (*ai : i = as : s*), vagy mint gör. *ἐδραμαι*: ἔδρανον (*pa = r*), úgy viszonylanak *πείρομαι*: ἐπείρομαι is. Már pedig, a mint nem gondolhatjuk eredetinek a *s*-vagy *pt*-féle alakokat és ezekből bővülteknek, «erősödöttek»-nek az *es*-, *pet*-alakokat, hanem megfordítva: szembetűnőleg *es*- és

pet- az eredetiek, — épúgy eredetibbnek kell tartanunk az *ai* (vagy az új elmélet szerint *ei*) és *au* (helyesebben *eu*) alakokat is és ezekből gyöngülteknek az *i* és *u* hangokat. Egyszóval ép az tekintendő alapfoknak, a mi a régibb felfogás szerint «első fokozás» volt, a régibb elmélet alaphangzói (*i*, *u*) pedig, az új elmélet szerint, gyöngülés eredményei.

Megváltozván e hangtani jelenségek felfogása, nevüknek is meg kellett változnia. A *guna* és *vrddhi* elnevezések, melyek nagyon is összekapcsolódtak a régi felfogással, most már alig használhatók, — teljesen használhatatlanná vált pedig a *fokozás* (*steigerung*) neve. A német nyelvtudósok ma e helyett vagy az általánosabb jelentésű *vokalabstufung* nevet használják, mely a hangzóknek fokozati különbségeire utal, a nélkül, hogy a fokok emelkedéséről vagy ereszkedéséről szólna, vagy pedig átveszik a Grimm alkotta *ablaut* nevet. E név régebben egy oly hangtani jelenséget jelölt, a melyet eredetileg a germán nyelvek kizárólagos és jellemző sajátságának tartottak, de a mely jelenség, a mint csakhamar észrevették, teljesen azonos a rokon idg. nyelvek most ismertetett vocalis-váltakozásával: hisz az ói. *vēda*: *vidmā*, gör. *οἶδα*: *ἴδμεν* teljesen párhuzamba állíthatók a g. *wait*: *witum*, a német (*ich*) *weiss*: (*wir*) *wissen* alakokkal; a gör. *λείπω*, *λείποιπα*, *ἔλιπον*-féle sornak a tőhangzóra nézve megfelel a g. *greipa*, *graiṗ*, *griṗans* sor stb. Az említett elnevezéseknél nem kifejezőbbek, hanem még általánosabbak, színtelenebbek s voltaképp minden hangváltásra ráillők e jelenségnek nálunk használatos nevei: «hangváltás», «hangzómásítás» is. A következőkben megmaradunk az *ablaut* név mellett; az *ablaut*nak eredményeit pedig *hangzó-soroknak*, *vocalis-soroknak* nevezzük.

Ugyanis miként Schleicher, úgy az újabb elmélet is határozott sorokká (*ablautsreihen*, *vokalreihen*) foglalja össze a közelebbi viszonyban, mintegy belső rokonságban lévő vocalisokat. Mert az *ablaut* sajátága az újabb felfogás szerint is abban rejlik, hogy egy-egy vocalis csak néhány, pontosan meghatározható más vocalissal állhat a váltakozás viszonyában. Ha valamely idg. szótagban pl. *e* áll, ennek a rokon alakokban sohasem felelhet meg se nem *a* vagy *e* vagy *o*, se nem *au*, *eu* vagy *ou*, hanem csakis *oi* és *i*.

Az idg. ősnyelvi vocalisoknak ily értelemben vett váltakozásait tartván szem előtt, hat vocalis-sort lehet megállapítanunk. Mindegyik sorban megint két fokot különböztetünk meg: az egyiket erős foknak mondhatjuk (ném. *hochstufe*, az alaktanban *starke stammform*), a másikat gyöngő foknak (*tiefstufe*, az alaktanban *schwache stammform*). Ezeken belül azután, a mint látni fogjuk, még többféle árnyalata lehetséges a hangoknak; ez árnyalatok létrejöttének feltételei jelenleg még nem teljesen ismertek.

I. Az *e*-sor. a) *Erős fok*. Az ide tartozó idg. alakokban az *e* és *o* hangok váltakoznak: amazt első, emezt második erős foknak szokás nevezni (*erste* és *zweite hochstufe*). A görögben, latinban és szlávban megmarad a hangoknak eme színezete, l. pl. gör. ἔχω: ἔχος, λέγω: λόγος, lat. *precor*: *procus*, *tego*: *toga* stb.; a germánban az előbb tárgyalt törvényszerű hangmegfeleléssel *o* helyett *a*-t találunk, az *e*-nek részint *e*, részint *i* felel meg, pl. ófn. *gēban*: *gab* (g. *giban*: *gaf*), ófn. *bintan*: *bant* (g. *bindan*: *band*), stb. Az árja nyelvekben mindkét helyen *a* hangot találunk.

Mínthogy bajos feltételezni, hogy ez alakokban eredettől fogva meg volt az *e*:*o*-kétféleség: vagy e két hang egyikét kell eredetinek tartanunk s a másikat — bizonyos feltételek alatt — belőle származottnak, vagy pedig azt kell hinnünk, hogy a kettő egy harmadik egységes hangból (pl. *a*-ból) változott el ugyancsak meghatározott hangtani feltételek alatt. Hogy minők lehettek e feltételek, arról eddigelé még nem lehet határozottsággal nyilatkozni. Régebben a rákövetkező consonans minőségétől függőnek tartották a vocalis színezetét, ilyen pl. Paul régebbi magyarázata, hogy *v*, *m*, *n* előtt az *o* hang, *s*, *t* előtt és a szó végén az *e* hang a törvényszerű (*Beitr.* IV, 401). Újabban itt is hangsúlybeli különbségekben látják a kétféleség okát. Némelyek szerint az *e*-nek magában a főhangsúlyos szótagban kellett állania, az *o*-nak pedig a főhangsúlyos szótagra következő szótagban (e mellett szólna némely a görögben is föllelhető alakok egymás mellé állítása, v. ö. pl. hangsúlyos *e*: πομπέα, hangsúly utáni *o*: τέκτονα; vagy πατέρες: φράτορες); e szerint pl. a *derk-* gy. praesense eredetileg így hangzott: sing. **dérkō*, *drkési*, *drkėti*; plur. *dérkomes*, *drkéte*, *dérkonti*, idővel aztán analogikus kiegyenlítődéssé állott be, a mely azonban még sem tudta egészen elenyésztetni az *e*:*o* kétféleségét.

Ugyancsak hangsúlybeli különbségekből, csak hogy nem az erősségi, hanem a zenei hangsúly különbségeiből magyarázza e kettős színeződést Möller (*Die entstehung des o* cz. czikkében Paul és Braune-féle *Beitr.* VII, 492. és legújabban *Zeitschr. f. deutsche Phil.* 25, 376.) Újabban ugyanis valószínűnek tartják, hogy az idg. ősnyelvnek az erősségi hangsúly mellett zenei hangsúlya is volt (talán az őskorszak vége felé, l. Brugmann I, 538.). Möller már most ebből a föltevésből kiindulva, azt az elméletet állította fel, hogy a magas hangsúlylyal (*udātta*) az *e*-árnyalat járt, a mély hangsúlylyal (*svarita*) az *o*-árnyalat, a hangsúly teljes hiánya (*anudātta*) pedig a gyöngye fok keletkezését idézte elő. — Azonban sem ezt, sem az előbb említett teoriákat nem látjuk még elég szilárd alapon állónak s azt a »hangrendi párhuzam»-ot, mely egyazon idg. tőnek kettős (magas- és mélyhangu) változataiban feltűnik, még ép oly megfektetlennek tartjuk, mint az

altaji nyelveknek egyben-másban arra emlékeztető ismeretes hangtani jelenségét.

A rövid *e* és *o* hangok mellett feltűnnek ezen a fokon a megfelelő hosszú hangok, *ē* és *ō* is; ezeknek eredete azonban nincs még eléggé kiderítve s azért e helyütt nem terjeszkedünk ki rájuk bővebben.

b) *A gyöngye fok.* E fokon is két árnyalata tűnik fel a vocalisációnak: a vocalis vagy gyöngült alakban mutatkozik, vagy egészen kiesik. Mindkét jelenségnek oka kétségtől a főhangsúly hiányában keresendő, az első esetben azonban még valami mellékhangsúlylyal birhatott a vocalis (*nebentonige tiefstufe*), míg a másodikban teljes hangsúlytalanság állott be (*tonlose tiefstufe*).

α) A teljes hangsúlytalanság a vocalisnak teljes elenyésztését idézi elő. Ez esetben azonban figyelemmel kell lennünk a szomszéd (az *e*-re következő) hang mivoltára is, mert másként alakul a tőalak, ha *e* szomszédhang explosiva vagy spirans, s ismét másként, ha ez oly hang, a mely maga is sonansként szerepelhet (*i, u; l, r, m, n*). Az első esetben a szótag teljesen elveszti szótagképző elemét: így az idg. *es-* 'lenni' gy. hangsúlytalan alakja *s-*, a *pet-* 'röplüni' gy. hangsúlytalan alakja *pt-* (gör. *ἐπτόμην*) stb. A második esetben, midőn tehát a hangsúlyos alakban *ei, eu, el, er, em, en* hangcsoportokkal van dolgunk, a tőhangzó elenyésztésével a rákövetkező hang veszi át a szótagképző elem szerepét, így aztán erős és gyenge foku alakokként állanak szemben egymással, pl. *bheudh-* (g. *biuda*, ném. *biete*) és *bhudh* (g. *budans*); *ueid-* 'látni, tudni': *uid-* (ói. plur. 1. sz. *vidmá*, g. *witum*); *derk-* 'látni': *drk-* (ói. *ádrçat*, gör. *ἔδρακε*); *men-* 'gondolni': *my-* (part. pass. *my-tó*, ói. *matá*, gör. *αὐτόματος*, g. *munda-*); a sonans a szótag végén is állhat, pl. *ei-* 'menni': *i-* (ói. *imás* plur. 1. sz., gör. *ἵμειν*); *bheu-* 'lenni': *bhu-* (gör. *φύσις*, l. *futūrus*); *ster-* 'kiteríteni': *str-* (ói. *strtás*, gör. *σπατός*); *gem-* 'menni': *gm-* (ói. *gátás*, gör. *βατός*) stb. (Azt az esetet, midőn a sonansra végződő tőalakhoz ismét sonanson kezdődő képző vagy rag járul, ezúttal mellőzöm).

β) Ha a szótagon nincsen főhangsúly, de még mindig némi mellékes hangsúly (pl. a mondat elején), akkor itt is beáll a gyöngülés, ez azonban mégsem oly fokú, mint az α) esetben. Explosiv hangok előtt megmarad ilyenkor az *e*-szinezetű (de hangsúlytalan!) vocalis: a *ped-* gy. mellékhangsúlyos gyöngye alakja is *ped-* (pl. ói. gen. *padás*). Az efféle alakok lettek általánossá ott is, a hol a vocalis teljes kiesésével (α) eset) a tőalak nehezen ejthetővé vagy homályossá vált, pl. az alig ejthető **pqtós*, **spltós* alakokat kiszorították a **peqtós*, **spektós* alakok (Brugmann I, 254. l.). Az olyan töveknél, a melyeknek véghangjai voc. + son. + explos. (v. spir.), a mellékhangsúlyos alak a sonans meghosszabbodását tünteti fel, pl. *sneigh-*

,havazni' gy. mellékhangsúlyos gyönge alakja *snāgh-* (gör. νίφει); *leug*, 'csukni' gy.: *lūg* (g. *lūkan*).

Ezek alapján tehát az idg. *e-* sor képlete (a vocalis kiesését 0-val jelölve):

a) Erős fok.				b) Gyönge fok.	
1	2	3	4	α) hangsúlytalan	β) mellékhangsúlyos
é	o	ē	ō	0	(e)

II. Az *ē*-sor. a) *Első fok.* E fokon két vocalis-árnyalat áll egymással szemben: *ē* és *ō*; pl. idg. *dhē-*, 'tenni' gy. első alakjából: gör. τιθήνη, ói. *dadhāmi*, litv. *dē'ti*; a *dhō-* alakból: gör. θω-μός, g. *dōms* ítélet, ófn. *tuot*.

b) *Gyönge fok.* Hangsúlytalanság esetében a vocalis teljes elveszése, pl. ói. *da-dh-mās*; mellékhangsúlyos alakja *dhā-*: ói. aor. *a-dhi-ta*, l. *crē-di-tus* (Brugmann I, 256. l.).

E sort tehát egyrészt az *e* és *o* hangok hiánya, másrészt az *a* megvoltta különbözteti meg az előző *e*-sortól.

III. Az *ā*-sor. a) Az erős fok hangzói *ā* és *ō*, pl. *a bhā*, 'beszélni' gy.-ből: gör. φᾶ-ρι, l. *fā-ma*, — és gör. φω-νί. b) A gyönge fokon hangsúly hiányában a vocalis elveszése, mellékhangsúlylyal *a*; az említett gy.-ből csak az utóbbi esetre van példánk: gör. φα-μέν, l. *fateor*. (Brugmann I, 257. l.).

IV. Az *ō*-sor. a) Az erős fok hangzója csak *ō*; pl. *dō-*, 'adni' gy.: ói. *dadāmi*, gör. δίδωμι, l. *dōnum*. b) A gyönge fokon hangsúlytalanság esetén a vocalis elenyészése, példánkban tehát csak *d-* marad a gy.-ből: l. *de-d-ē*; mellékhangsúlylyal *a*, tehát itt *dā-*: l. *da-tus*, *da-tor*. (Brugmann I, 258. l.).

V. Az *a*-sor. a) Az erős fokon *ā* és *ā*, pl. *aḡ-*, 'hajtani, vezetni' gy.-ből ói. *ajāmi*, gör. ἄγω, l. *ago*, — és ói. *ājis*, gör. σπαρ-ηγό-ς. b) A gyönge fokon a hangsúlytalan vocalis elenyészte, e gyökérből tehát: *ḡ-*, ói. *j-mán-* pálya; mellékhangsúlylyal *a*, példánkban tehát *aḡ-*: ói. *aj-á-s* hajtó, gör. ἄγος. (Brugmann I, 259. l.).

VI. *o*-sor. a) Az erős fokon *ó* és *ō*, pl. *oq-*, 'látni' gy.: gör. ὄφθαλμος, l. *oculus*, ószl. *oko*, — és gör. ὄπ ωπ-ε, ὄψ. b) A gyönge fokon hangsúlytalan *o*, pl. gör. ὀπρέον. (Brugmann I, 260. l.).

Mind e hat vocalis-sor közül az első, az *e*-sor, úgy a mintáját követő alakok sokaságával, mint a hangok árnyalásának következetességével jóval fölülmúlja a többi öt sort. Azonkívül látni való, hogy a többi sor hangzói (az *a* kivételével) mind föllelhetők az *e*-sorban. Ennek következtében több kísérlet történt már, hogy az öt utolsó sort az elsőnek válfajaiként magyarázzák meg. A II., III. és IV. sorban az *ē*, *ā* és *ō* hosszú vocalisok szerepelnek alaphangzókúl s mindegyikökből az erős fok második árnyalata *ō*: S a u s s u r e ennél fogva úgy akarta e hangokat az *e*-sor hangjaira reducálni, hogy két-két rövid hangzóból álló csoportokból származ-

tatta őket, szerinte e csoportok első componense az erős fok első árnyalatában *e*, a másodikban *o* volt, *ea* ezután *ē*-vé, *oa* *ō*-vá vonódott össze. (Az ősnyelvi *a* *e* *o* vocalisoknak szomszédos *a* *e* *o* vocalissal való contractiójára vonatkozólag Brugmann is azt tanítja, hogy ha a két vocalis minőségére nézve különböző volt, az elsőnek minősége győzött a másodikén, *Grundriss* I., 107.). — Más magyarázatát próbálta adni e sorok hangjainak Möller (Paul és Braune-féle *Beitr.* VII, 492.): ő a hosszú vocalis keletkezését — az úfn. nyelv egy ismeretes jelenségére hivatkozva — mély hangsúlylyal bíró rövid hangzónak nyílt szótagban való megnyúlásából magyarázta (v. ö. még *Zeitschrift f. deutsche Phil.* 25, 377. 383. 384.). — Bremer (*Beitr.* XI, 262) consonansok eltűnése után való nyújtásból keletkezteti ama hosszú hangokat. Eddig azonban mindeme hypothesisekhez még sok kétség fér, bár azt a törekvést, mely az ablaut-sorok egyszerűsítését tartja szem előtt, mint olyant, mely egyúttal természetesebbé és valószínűbbé tenné az egész rendszert, csak helyeselnünk lehet.

IV.

Az explosiv-hangok.

Ama hangok közül, melyeket a phonetika a néma hangok vagy explosivák nevével jelöl meg, Schleicher a következőket tulajdonította — «pillanatnyi hangok» neve alatt (*momentane laute Comp.*⁴ 10.) — az idg. ősnyelvnek:

Gutturales: *k g gh*
 Dentales: *t d dh*
 Labiales: *p b bh*

E rendszerben az articulatio módjának szempontjából, a mint a keresztmetszet szerinti sorokból kitűnik, meg lehet különböztetni zöngé nélküli v. tenuis-hangokat, zöngés v. media hangokat és hehezetes zöngés v. media aspirata-hangokat. Ez utóbbiak, az aspiraták, a compendium egy másik helye szerint (158. l.), valószínűleg későbbi fejlődésűek, mint a hehezet-nélküli hangok. Ugyanott Schleicher a *b* hangnak idg. ősnyelvi voltát sem tartja bebizonyítottának, de igen valószínűnek, minthogy a megfelelő aspirata (*bh*) megvolt.

Az újabb felfogás az imént ismertetett rendszertől több pontban lényegesen eltér. Az articulatio módjának szempontját illetőleg a mai tudomány szintén tulajdonít az ősnyelvnek zöngétlen explosivákat, tenuisokat, és a megfelelő zöngés hangokat, mediákat. Több vita folyt a harmadik sorban foglalt hangok ejtésének módját illetőleg: némelyek az aspirata-, mások az affricata-, ismét mások a spirans-féle ejtést tulajdonították nekik. (L. erről

bővebben *Grimm törvénye* cz. munkám 34. s köv. lapjait). Ma e tekintetben körülbelül általánosan elfogadottnak mondhatjuk azt a nézetet, mely e hangokat hehezettel ellátott zöngés hangoknak, tehát valóságos *aspiratáknak* tartja. E három soron kívül újabb nyelvtudományi munkákban — főleg Ascoli óta — a hangoknak egy negyedik sorával is találkozunk: a *tenuis aspiratákkal* (ezekről is l. bővebben *Grimm törvénye* 44. s köv. l.).

Az *articulatio helyének* szempontját illetőleg is módosult a nyelvtudomány felfogása a Schleicherével szemben. Kevésbé érintette e módosulás az ajakhangok és a foghangok sorát, de teljesen felforgatta a torokhangokét.

A *labialis hangokat* illetőleg biztossággal tulajdoníthatni az idg. ősnyelvnek a *tenuis*: *p*, a *media*: *b* és a *media-aspirata*: *bh* hangokat. Példák:

p: idg. **pro* 'előtt', ói. *pra-*, gör. *πρό*, l. *prō*, litv. *pra-*, ószl. *pro-*. — Idg. *suep-* gy. 'aludni', ói. *svāpiti*, *svāpnas*, gör. *ὑπνος*, l. *sopor*, agsz. *swefan*, litv. *sápnas*, ószl. *sūpati*. (Brugmann I, 265).

b: idg. *bar-*, *bal-* gy. 'dadogni', ói. *balbalā-karōmī*, gör. *βάρβαρος*, l. *balbus*, *balbūtīre*. — Idg. *leb-* gy., l. *labium* (**lebium* helyett? Kluge, Etym. Wörterb. s. v. *Lippe*), g. **lipjō*, agsz. *lippa*. (Brugm. I, 266. 270.)

bh: idg. **bhēro-* *præs.* tő, l. fent 85. l. — Idg. **nēbhos* 'felhőzet', ói. *nābhas*, gör. *νεφέλη*, l. *nebula*, ófn. *nebul*, ószl. *nebo*. (Brugm. I, 266.)

A *dentalis hangok* közül biztosan megvolt az idg. ősnyelvben a *tenuis t*, *media d* és *med. asp. dh*; néhány példa a *tenuis aspirata*, a *th* megvoltára is mutat. Példák:

t: idg. **to-* pron. demonstr. 'ez, az', ói. *ta-*, gör. *το-*, l. *tam*, g. *pa-*, litv. *ta-*, ószl. *to-*. — Idg. *uert-* gy. 'fordítani', ói. *vārtatē*, l. *vertō*, g. *wairþan*, ószl. *vratiti*. (Brugm. I. 276. 275.)

d: idg. *deik-* gy. 'mutatni', ói. *diçāmi*, gör. *δείκνυμι*, l. *dīcō*, g. *ga-teihan*. — Idg. *ueid-* gy., l. fent 87. l. (Brugm. I, 282. 275.)

dh: idg. *dhē-* gy. 'tenni, helyezni', ói. *dhāma*, gör. *ἀνά-θημα*, l. *con-dere*, g. *ga-dēps*, litv. *dėti*, ószl. *dēti*. — Idg. *reudh-* gy. 'vörösleni', ói. *rudhirás*, gör. *έρυθρός*, l. *ruber*, ír. *ruad*, g. *ráuþs*, ószl. *rüdrū*. (Brugm. I, 276.)

th: id. *-tha*, a perf. sing. 2. sz. ragja, ói. *-tha*, gör. *-θα*, l. *-tī*, g. *-t*. (Brugm. I, 407.)

Mig az ősnyelv labialis és dentalis hangjai — a melyeket, a mint látni való, az egyes idg. nyelvek is meglehetősen híven őriztek meg — alig voltak vita tárgyai az újabb nyelvtudományban, addig a gutturalisokról egész irodalom keletkezett s azért e helyen is részletesebben kell velük foglalkoznunk.

A behatóbb vizsgálódás előtt hamar fel kellett tűnnie, hogy Schleicher ősnyelvi gutturalis-sorát, a mely ő nála csak három

elemből (*k, g, gh*) áll, az egyes nyelvekben a hangoknak tarka sokfélesége váltja fel. Hisz elég, ha e tekintetben a compendiumban lévő mássalhangzó-táblázatra (328. 329. l.) vetünk egy pillantást: az ősnyelvi gutt. ten. *k*-nak megfelelőiseiként az indben *k, kh, k̄, ç* és *p* szerepelnek, a görögben *κ, γ, π, τ*, a gótban *h, hv, g, f*; a gutt. aspir. *gh* megfelelőisei a latinban *g, gv, v, h* és *f*, stb.

Schleicher rendszerének eme része ellen korán fölhangzottak az ellenvetések. A mint most Bechtel (292. l.) kimutatja, már Bopp is figyelmeztetett arra, hogy az árja és lituszláv nyelvek részben eltérnek többi rokonaiktól az ősnyelvi *k* tenuisra nézve, midőn azt több esetben spirans-hanggá változtatják, pl. ói. *dāca*, litv. *dészintis*: gör. *δέκα*, l. *decem*. Ezt az ellenvetést Schleicher még avval hátrithatta el, hogy a véletlennek tulajdonította ama nyelvek egyező eljárását. Később azonban (1870) Ascoli részletesebben is kiderítette a szóban levő hangoknak egymáshoz való viszonyát. Ascoli kimutatta, hogy az árják a lituszlávokkal nemcsak a régi, ősnyelvi *k* helyén álló spiransra (*ç*) nézve egyeznek, hanem a zöngés és aspirata-hangoknak megfelelő spiransokat illetőleg is (a *g* helyén álló árja *ž* és a *gh* helyén álló *žh*-ra nézve is). Ép ezért már ő is a gutturalis hangok többféleségét tulajdonította az ősnyelvnek (Bechtel 312. l.). — Majd Fick követelt (1873-ban) az ősnyelv számára kétféle gutturalis tenuist. Ezek közül az első (*k*-val jelölve) az a hang, a melynek helyén az árja nyelvek általában *k*-t, néha *c*-t tüntetnek fel, az európai nyelvek pedig egy oly hangot, a mely egy utána álló *v*-féle hang által van módosítva, ez a *v* azután vagy eltűnt s ekkor tiszta *k* marad eredményül, vagy megmaradt s így *kv* az eredményezett hang. A másik ősnyelvi hangnak (*k̄*-val jelölve) az árja és lituszláv nyelvekben zöngétlen spirans, a déleuropai és germán nyelvekben gutturalis tenuis, illetőleg ennek törvényszerű utódja, felel meg. (Bechtel 320. l.) — Majd nemcsak a tenuisra, hanem a mediára és media aspiratára is kiterjesztették az eredeti kétféleséget: Möller 1875-ben már két teljes sort statuál, a *velaris* sort (*k, g, gh*) és a *palatalis* sort (*c, ç, žh*).

Így tehát Schleicher egyféle gutturalis sorának helyébe már is két teljes sor lépett. A későbbi kutatás azonban kiderítette, hogy még a kétféleségnél sem lehet megállanunk. Schmidt János (Kuhn-féle Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. 25., 140. s. köv. l.) és Bersu (*Die Gutturale u. ihre Verbindung mit v im Lateinischen*, l. Bechtel 344. l.) kimutatták, hogy Möller *velaris* sorának hangjai a nyugateuropai nyelvekben ismét kétféle továbbfejlődést mutatnak: az esetek egyrészében labialis utóhang fejlődött a gutturalis hang mellett, másikában meg nem fejlődött ki az a hang. — Ezek alapján Brugmann *Grundriss*-ában (I, 262. 289. 307. l.) szintén csak egy *palatalis* és egy *velaris* sort különböztet meg,

azonban lehetségesnek mondja, hogy mind a két sorban foglalt hangokra nézve már az idg. ősnyelv területén *nyelvjárási különbségek* állottak fenn. A *palatalis explosivák* (jegyeik: *k̄, ġ, ġh*) e terület egy részén talán spirantikus affectiót tüntettek fel s ebből az ősnyelvi dialektusi eltérésből magyarázandó aztán az a körülmény, hogy az árja, örmény, albán, litván és szláv nyelvekben e hangok valóságos spiransokká fejlődtek, — míg a görög, itáliai, kelta és germán nyelvekben nem állott be ilyes fejlődés. Hasonló nyelvjárási eltérés volt azután a *velaris hangok* (*g, ġ, ġh*) terén is, csakhogy itt az idg. nyelvek utóbbi csoportja az, a mely az ősnyelvi állapotot lényegesebben megváltoztatta. Ezekben a nyelvekben, a görög, itáliai, kelta és germán területen, az ősnyelvi tiszta velaris hangok *gyakran labializálódnak*, mintegy egy *u*-féle hang fejlődik mellettük, — a labializálás tünetényére nézve azonban, Brugmann szerint, nem áll fenn köztük teljes megegyezés minden egyes szóra nézve. A nyelvek másik csoportjában (árja, örmény, albán, litv., szláv) ellenben teljesen hiányzik a labializálás. Világosítsák meg e fejtegetést a *Grundriss*-ből vett következő példák:

1. Palatalis hangok.

k̄: idg. **k̄mtóm* száz, a) spirantikus fejlődéssel: ói. *çatám*, litv. *szimtas*; b) spir. fejlődés nélkül: gör. *ἐκατόν*, l. *centum*, g. *hund*-. — Idg. **ok̄tōu*, **ok̄tō* nyolez, a) spir. fejl.: ói. *aštāu*, *aštā*, litv. *asztūni*, ószl. *os-mī*; b) spir. fejl. nélkül: gör. *ὀκτώ*, l. *octō*, g. *ahtāu*.

ġ: idg. *ġen*-, *ġnō*-, 'megismerni' gy., a) spir. fejl.: ói. *jānāmi*, litv. *žinoti*, ószl. *znati*; b) spir. fejl. nélkül: gör. *γινώσκω*, l. *gnōscō*, *nōscō*, g. *kann*.

ġh: idg. *ueġh*-, 'vehere' gy., a) spir. fejl.: ói. *vāhati*, aveszt. *vazaiti*, litv. *vezū*, ószl. *veza*; b) spir. fejl. nélkül: gör. *ὀχος*, l. *vehō*, g. *ga-wigan*. (Brugmann, I, 290. l.).

2. Velaris hangok.

q: a) az összes nyelvekben labializálás nélkül, pl. idg. *qrey*gy.: ói. *kravīs*-, nyers hús, litv. *kraújas*, ószl. *krüvi* vér; — gör. *κρέας*, l. *cruor*, óír *crū*; b) a nyelvek egy részében labializálva, pl. idg. **qo*-, **qe*- pronom. tő, 'ki': ói. *kās*, litv. *kàs*, ószl. *kūto*; — gör. *πόθεν*, l. *quod*, *quam*, g. *huvas*, *hwē*.

g: a) az összes nyelvekben labializálás nélkül, pl. idg. **jugām* iga (*jeuq*-gy.): ói. *yugām*, litv. *jūngas*, ószl. *igo*; — gör. *ζυγόν*, l. *jugum*, g. *juk*; b) a nyelvek egy részében labializálva, pl. idg. **giuos* élő: ói. *jivās*, litv. *gyvas*, ószl. *živū*; — gör. *βίος*, l. *vivus*, g. *gius*.

ġh: a) az összes nyelvekben labializálás nélkül, pl. idg. **ġhostis* idegen: ószl. *gosti*; — l. *hostis*, g. *gasts*; — b) a nyelvek

egy részében labializálva, pl. idg- *sneigh-* 'havazik' gy.: litv. *snėgas*, ószl. *snęgū*; — gör. *νίφα* (acc.), l. *ninguit*, *nivem* (acc.), g. *snáiu*s (Brugmann, I, 309. s. köv. l.).

Brugmannak ímént vázolt felfogása okkal-móddal megállhatott mindaddig, míg a labializálás tüneménye olyannak tetszett, mint a mely nem jelentkezik egész következetességgel, a melynek körét nem lehet teljes szabatsággal meghatározni. Legújabbban azonban kimutatták, hogy a megfelelések sokkal nagyobb számúak és sokkal következetesebbek, mint a hogy eladdig gondolták: a négy nyugot-európai nyelv (görög, itáliai, kelta, germán) körében e tekintetben úgyszólván teljes a megegyezés. Ekkép nem lehetett már az egyezést sem a véletlen hatásának tulajdonítani, sem egy félig-meddig végbement dialektusi változás maradványául magyarázni, hanem kutatni kellett azokat a feltételeket és okokat, a melyek e sajátos fejlődést előidézték. Minthogy a torokhangok e «labializálás»-át nem lehetett a környezetnek, a szomszéd hangoknak befolyásából kimagyarázni (a mint Bezzenberger és Bechtel id. h. 348. l. kimutatták, mind az eredeti gutturalisnak labializálása, mind a labializálás elmaradása előfordul minden színezetű vocalis előtt), — nem maradt hátra egyéb, mint az, a mit a vocalis-elmélet történetében is láttunk: hogy az illető hangok különbségeit már az ősnyelv korára nézve statuáljuk. Azaz, a második gutturalis sort, Möller és Brugmann velaris sorát, eleitől fogva ketté kell osztani: az egyik sor azokat a hangokat foglalja magában, a melyek nem labializálódtak egy nyelvben sem, — a másik sor azokat, melyek az említett négy nyugot-európai nyelvben labializálódtak; az árja és lituszláv nyelvekben ez a második sor egybefolyt az elsővel.

Ekkép tehát Schleicher egységes gutturalis sora helyett immár három hangsort tulajdonítunk az idg. ősnyelvnek. A mi e hangok jelölését illeti, ez a dolognak kevésbbé kényes oldala: az első sor számára megmaradhatnak a már régebben használt *k*, *g*, *gh* jegyek, a második sor hangjait (a labializálás nélkülieket) jelölhetjük az egyszerű *k*, *g*, *gh* betűkkel s a harmadik sor számára megmaradnak Brugmann velarisainak jegyei: *q*, *g*, *qh*. Jóval nehezebb azonban az e jegyek jelölte hangok physiologiai értékének pontos meghatározása. Kétségkívül rokon hangok voltak; miben különböztek mégis egymástól az ősnyelvben, úgy hogy csakugyan külön hangoknak érezték őket s később aztán nagyrészt külön is fejlődhettek?

E kérdéssel nem rég Bechtel foglalkozott s ő következőkép kísérlette meg megoldását. Az első sor hangjai szerinte (és Schmidt szerint) egyáltalán nem is explosiv-hangok, hanem spiransok (Bechtel ezért nem is használja a *k*, *g*, *gh* betűket, hanem *q*, *z*, *zh*-t ír helyettök); ezt az ősnyelvi spirans-értéket megőrizték az árja és

lituszláv nyelvek, míg a négy nyugot-európai nyelvben explosivákká változtak amaz idg. spiransok. — A második sor Bechtel szerint (351. 369. l.) az *elülső gutturalisok* sora (jegyeik ő nála is az egyszerű *k, g, gh*); az egyes idg. nyelvekben általában gutt. explosivák a képviselőik (árja és lituszl. *k*, gör. *κ*, lat. *c*, germ. *h* [a lautverschiebung után]), azonban palatalis vocalisok előtt, Bechtel szerint, már az idg. ősnelvben palatalisan afficiálva voltak (*k* stb). Ebből az utóbbi palatalizált hangból lett azután az árja nyelveknek az *a-c*-je, mely palatalis vocalisok előtt tűnik fel (l. erről bővebben a vocalisokról szóló I. részünket); a görögben *τ* a szabályos megfelelője, a hol *e* helyett — a mi igen gyakori — *κ* tűnik fel, ez analogikus hatásból magyarázandó. (Brugmann szerint ez a *κ* a törvényzerű hang!). — A harmadik sor a *hátulsó gutturalis* (351. 369. l.) vagy *postvelaris* (372. l.) hangok sora (jegyeik *q g gh*). Ezeknek az árja és lituszláv nyelvekben *k*-féle hangok, a nyugot-európai nyelvekben labializált hangok (gör. *π*, lat. *qu*, germ. *hw, f*) felelnek meg. Bechtel szerint palatalis vocalisok előtt ezek a hangok is meglehetősen afficiálva voltak már az ősnelvben, — az így afficiált hangnak (a mely tehát palatizált velaris!) képviselője az árja nyelvek ilyen esetekben feltűnő *c*-je, a görögben *τ*, az aeol nyelvtérület egy részén, melyet Bechtel achájainak nevez, *π*.

Bechtel ez elméletének gyöngéire helyesen rámutatott legújabbban Möller (*Zeitschr. f. deutsche Philol.* 25, 390. s k. l.). Kisebb nehézség még az, hogy a palatalis spiransok az európai nyelvekben *explosiv tenuisokká* váltak volna; bajosabb egy *spirantikus aspirata* feltételezése ép a gutturalisok sorában, mikor pl. a dentalis spiransoknál nincsen aspirata. A második és harmadik sornak palatalis vocalisok által való afficiálása sem valószínű, — miképen képzelhető el főleg az, hogy az ily módon palatalizált és egymáshoz már nagyon közel jutott *k*- és *q*-sorok az európai nyelvekben mégis oly tisztán és szabatosan el vannak különítve? Nehéz elgondolni azt is, hogy egy ilyen palatalizált «*q mouillé*» mellett és belőle, hogyan fejlődhetett még egy *u*-féle labialis elem is.

Annyi bizonyos, hogy egyelőre nagyon kérdéses mindaz, a mit ama három sor phonetikus értékéről kifejtettek. Hogy azonban három, egymástól világosan különböző «gutturalis»-sora volt az indogermán ősnelvnek, annak feltételezésére a nyelvtények készítenek bennünket. Minden kétség természetesen erre nézve is csak akkor oszlanék el, ha az árja és balti-szláv nyelvtérületeken is ki lehetne mutatni némi nyomait az eredeti többféleségnek, mint a hogy a vocalismust illetőleg ki lehetett mutatni a régi *e* nyomait.

V.

A spiransok. — Összefoglalás.

Schleicher compendiumában három spiranst tulajdonított az idg. ősnyelvnek: a zöngés palatalis *j*-t, a zöngés labialis *v*-t és a zöngétlen dentalis *s*-t (*Comp.*⁴ 10. 161. l.).

A mi *e* hangok közül az első kettőt, a *j*-t és *v*-t illeti, már Schleicher is kiemelte, hogy ezek közel állanak az *i* és *u* vocalisokhoz és gyakran helyettesítik őket (12. l.). Az újabb nyelvtudomány már most azokat a hangokat, melyek vocalikus *i*-vel és *u*-val váltakoznak, nem is tekinti többé spiransoknak, hanem consonantikus functióban levő vocalisoknak (*i* és *u*, l. fent 86. l.). A hol nem mutatkozik ez az *i*-vel és *u*-val való váltakozás, ott az esetek nagy részében ősnyelvi spiranssal, tehát valószínűs *j*-vel és *v*-vel lehet dolgunk. A *j*-re nézve ezt a görög hangállapot megfigyelése is megerősíti. Már régebben észrevették, hogy a szó kezdetén az ói. *y*-nek a görögben néha spir. asper, néha meg *ç* felel meg (ói. *yajyas*: gör. ἄγος; *yusmát*: gör. ὕψις; de: ói. *yugám*: gör. ζυγόν, *Comp.*⁴ 210. 211. l.). Minthogy az utóbbi esetben (ói. *y*: gör. *ç*) hiányzik az *i*-vel való váltakozás, az a feltevés kínálkozik, hogy ez eleitől fogva az elsőtől különböző hang volt *s* az ói. *y*-ben megint két hasonló hangzású, de eredetileg még sem egészen azonos hang folyt egybe: idg. *i* és idg. *j*, azaz consonantikus *i* és valódi spirans. A görög ἄγος-t tehát ma egy *iāg*-gy.-ből, ὕψις-t egy idg. **iū-sme*-többől, — ζυγόν-t ellenben idg. **jugóm*-ból fogjuk származtatni. Így Schleichernek a *j* spiransra felhozott példái közül (161. l.) nem egyet a consonantikus *i* (*i*) hódít el: a **jas* pron. relat. idg. ősnyelvi alakját ma **ios*-nak írjuk, **madhjas* tövét **medhio*-nak (ói. *mádhyas*, gör. μέσος, μέσος, g. *midjis*); az ő *-jā*-præsens-képzőjét *io*-nak stb. Ujabban Meyer G. ezt a felfogást még az albán nyelv tanúságával is támogatta, az idg. *i*, gör. *ç*-nek ott *j* felel meg, az idg. *j*, görög *ç*-nak ellenben *ç*. — Nehezebb az idg. ősnyelv körében a labialis spiransnak (*v*) a *u* mellett való kimutatása; az idg. *v* spirans legbiztosabb kriteriuma az *u*-s mellékhangok hiánya (Brugmann I. 409. l.). Ilyen spiranssal kezdődhetett pl. az idg. *ves*-gy. (ruházni): ói. *vástē*, *vásanam*, gör. ἑσσαντο (aor. plur. 3.), l. *vestis*, g. *ga-wasjan*.

Schleicher harmadik ősnyelvi spiransa a *s* hang. Ennek nem igen csorbult a területe az újabb felfogás szerint sem. Azt az ősnyelvi alakot, melyet ő **saptan*-nak ír (hét, 161. l.), ma is szókezdő *s*-szel: **septm*-nek írjuk (ói. *saptá*, gör. ἑπτά, l. *septem*, g. *sibun*, litv. *septyni*, ószl. *sedmi*). A **sunus* 'fiú' szónak *Comp.* 161. l.) ma is ezt kell idg. ősnyelvi alakjának tartanunk (ói. *sünus*, gör. υῖος, g. *sunus*, litv. *sünus*, ószl. *synü*). A Schleicher-féle *as*-

gy. (lenni) alakja a mai felfogás szerint *es-*, tehát szintén *s* hanggal (gör. ἔστι, l. *est* stb.). A compendiumbeli *sta-* gyökeret (állani) ma *stā-*-nak írjuk, stb. Gyakori a *s* hang képzőkben és ragokban, ilyenek a *-sio-* futurumképző, a *-s-* aoristusképző, a *-s* 2. szem. rag, az *-es-* főnévképző, *-s* nominativusrag.

A zöngétlen *s* mellett Osthoff után (*Spuren eines ursprachlichen tönenden zischlautes*, Kuhn-féle *Zeitschr.* 23, 87.) a megfelelő zöngés hangot, *z*-t is szokás az idg. ősnyelvnek tulajdonítani; ez a hang, úgy látszik, csak egy rákövetkező mediával vagy media aspiratával kapcsolatban fordult elő. Pl. idg. **nizdo-* letelepedés helye' (*ni* 'le', *sed-* gy. 'ülni'): ói. *nīdās*, örm. *nīst*, l. *nīdus*, ófn. *nest*. — Idg. **ozdos* 'ág', örm. *ost*, gör. ὄζος, g. *asts*. (Brugmann I, 448. l.). — Megemlítendő még, hogy Bartholomæ hehezetes *s* és *z* hangokat (*sh*, *zh*) is tulajdonított az idg. ősnyelvnek, újabban azonban maga visszavonta e kevéssé valószínű állítását (*Idg. Forschungen* I, 313.).

Összefoglalva az előadottakat, az idg. ősnyelvi hangrendszernek meglehetősen tarka képét nyerjük. Feltűnik először is a rövid és hosszú vocalisok egész sora: *a*, *ā*, *e*, *ē*, *i*, *ī*, *o*, *ō*, *u*, *ū* és *ə*; közülök consonantikus functióban is előfordúlhattak *i* és *u*; majd a nasalisok: *m* és *n*, emez a torokhangok előtt megfelelően módosulva *s* mindannyi egyúttal szótagképző szereppel: *m̄*, *n̄* stb.; a liquidák: *l* és *r*, szótagképzőkül: *l̄* és *r̄*; a labialisok: *p*, *b* és *bh*; a dentalisok: *t*, *d*, *dh* és *th*; a gutturalisok három sora: *k̄*, *ḡ*, *gh̄*; *k*, *g*, *gh* és *q*, *g*, *gh*; végül a spiransok: *j*, *v*, *s* és *z*.

Mindez elemek azonban nemcsak élettelenül egymás mellett foglaltak helyet, hanem változtak és váltakoztak *s* hatottak is egymásra. Kétségtelen, hogy már az idg. ősnyelvben is végbementek hangváltozások határozott hangtörvények szerint. Első sorban a minden nyelvet megélénkítő *hangsúly* okozhatott mélyebbre ható változásokat; a mint láttuk, ez idézhette elő az idg. nyelveket jellemző ablaut-viszonyokat. E mellett az egyes hangok is hatottak egymásra. Szomszéd vocalisok összevonása, a szóközépi hiatus eltüntetése, hosszú vocalisok megrövidülése, vocalisok elenyészése s a szóalakoknak mondatbeli helyzetük okozta módosulása (sandhi): mind e hangváltozások végbementek valószínűleg már az idg. ősnyelv korában is, habár természetszerűleg még csak kisebb mértékben.

Az idg. hangtannak mindezen és egyéb rokon kérdéseire nézve kétségkívül sokat kiiderítettek, sokat alkottak az összehasonlító nyelvtudomány ama művelői, a kik Schleicher óta fölléptek s az ő nyomdokain haladtak, — haladtak bizonyára helyes irányban, mind közelebb jutva a végcélhoz, az igazsághoz. De természetesen önámítás volna, ha az eddig elért eredményeket már is végleges, örök igazságoknak tekintenők: a matematikai bizonyosságot valószínűleg soha nem is fogjuk elérni tudományunkban, mely úgy él és fejlődik, hogy változik és átalakul.

PETZ GEDEON.

Ezer = mille = mér(föld) = kiló. A kilo-gramm a. m. ezer gramm s a szónak előrészét mint tudjuk a görög χίλια, 'ezer' szóból csinálták. A mér-föld, mély-föld előrése déli-szláv közvetéssel (vö. szlov. *milja*) az olasz *miglia*, *miglio* szóból, illetőleg a latin *milia passuum* 'ezer lépés' kifejezésből lett. — De a latin *milia* s a görög χίλια, bármilyen furcsának látszik, egyeredetűek. «*Milia* gleichbedeutend mit skt. *sa-hasram*, aus **sm-(h)ilia*-, ein-tausend, cf. *sim-plex*» (The American Journal of Philology XIII. 2. 50. sz., idézve Berl. Philol. Wochenschrift 1893. 1. sz. A **sm* szótagból szanszkrit *sa* lett, l. itt 193. lent). Χίλια-nak pedig az aeol nyelv-járásban χέλλια alakja volt, s ez egész szépen magyarázódik az eredetibb *χέσλια alakból. — Már most az indoíráni *sahasra*, mint más árja szók, átkerült az ugarsághoz. Itt eleinte **sāzra*, **zazer*-féle alakot öltött s ebből lett a magyar ezer (mint az árja *zaranja*-ból *arany*). A vogulban **zazer*-ből *sater*, *šoter* lett (tudjuk, hogy a vogulban s osztjákban egy *z*-féle hang *t*-re változott, NyKözl. XXI. 196. igaz, hogy inkább szó elején, de vö. vogul *täut* = zürjén *doz*, magyar *tegez*). A votjákban és zürjénben *šurēs*, *šurs* lett belőle (hangátvetéssel, mint votj. *surzi* e h. *suzer* hug). Hasonlókép az osztjákban, de itt még hozzájárult az említett *z* : *t*-féle változás, úgy hogy ma *taras*, *toras*-nak hangzik; csak az ész. osztjákban maradt meg *šoris*, *šuris*. (Ezen föltevések, úgy hiszem, eloszlatják Halász és Anderson kétségeit, Nyr. XXI. 248. és Wandlungen der dent. Spirans im Ostj. 110—1. A magyar ezer-et tehát nem kell külön a perzsa *hezar*, *hazār*-ból magyarázni, mint ezelőtt tettek, pl. Vámbéry Magy. Ered. 357. Egyébiránt a perzsa szó az ó-perzsában *hazaira*, mely hangátvetéssel van **sa-haira*, **sahasra* helyett). — Mindezek alapján bizvást állíthattuk föl ezt az egyenletet: *ezer = mille = mér(föld) = kiló.* Q. e. d.

SIMONYI ZSIGMOND.

Egy érdekes képző.

-*atag*, -*eteg*.

Ezen végzetre akadunk sok oly névszónknál, melyeket tartalmazunk s finom árnyalatú jelentésük miatt gyakran alkalmazunk beszédünkben. Mennyit fejez ki a *hervatag* szó!

Mai nyelvérzékünknek úgy tűnik fel, mintha a különös tartalom, finom árnyalat előidézője az *-atag -eteg* képző volna, a *g* képzőnek *t*-vel összeforrott alakja. Így tárgyalja az *-atag -eteg* képzős névszókat Halász Ignác is; szerinte «a *t* itt ép úgy összeforrott a *g* képzővel, mint ugyancsak a *t*, *d*, *l* igeképzők az *l*, ill. *m* névszóképzővel» (*-atal*, *-alom* stb.).

Bármily természetesnek lássék is Halász magyarázata, a nyelvtörténeti adatokkal mégsem hangzik össze. A változatos alakok, az ingadozás az egyes alakok használatában arra figyelmezteti a kutatót, hogy itt korántsem oly egyszerű jelenséggel van dolgunk, mint a minőt Halász Ignác látott maga előtt.

Tekintsünk végig azon *-atag -eteg* végű névszónknak során, melyekről a NySz. említést tesz, azonnal be kell látnunk, hogy az *-atag -eteg* alak csak újabb alakja, elváltozása több összetett képzőnek.

Csörgeteg. Judanac minden *čergetegiben* vizec folnac (BécsiC. 210). Ezen alak mellett a KeszthC.-ben előfordul *chergetek* is: Ew chergetekyth meg beweythwen meg sokasohad w teríw gywkeryth. Ez utóbbi alakkal összevág «*Csörgeték*» szegszárdvidéki helynév is.

Förgeteg. *Fergeteg* a fergéstől származik (G. Kat : Titk.). Medgyesinél *fergettek*, Gvadányinál *fergetek*.

Lengeteg. Ihon az tudománynak *lengeteg* kezdete és eredete (KCsipk.). Egy *lengetek* szörpokrócz, ki legalól áll a lovon (TörtT.). Megemlítendő még a mai tájnyelvekből *lengeteg*: elviselt megkopott ing vagy gatyá (Firtosalján Nyr. VI. 324): elviselt, kopott, Krizánál. Mind e szép ruhák *lengetégek* s puhák (Sz. Bodó).

Fuvatag. Ackoron nagy hosszú tél, sok jó hauac, és nagy fuuatagoc leszne (Cisio). Még ma is Hetés vidékén ismeretes táj-

szó *fujáték*: Akkora nagy fujátékokat összehordott a szél, mind egy é köfal (Nyr. II. 374).

Pöfeteg: *fungus orbicularis* PPB. A retek igen egészséges a *pöfeteg* meg-fojto veszedelem ellen (Nad: Kert.). Ugyancsak *fungus* értelme van *pöffedék*-nek: Sodoma földé felől írják, hogy még most is termő fák vannak benne, melyeknek gyümölcse külsőképen magát szépen mutogattya, de belől olyan mint az *pöffedék*, ugany-nyira, hogy az kik illetik, hamuvá lesznek kezében (Pécsv: Fel. 21).

Sinnyeteg tájszónak (Nyr. IX. 260) Krizánál előforduló alakja *sinnyedeg*, *senyedeg*; Károlinál szintén *sennyedeg*, Meliusnál *senyedeg* és *sennyedék* áll. Apáczaínál *sinnyedeg*.

Hervatag. A NySz-ban csak *hervadag*, *hírvadag* fordul elő: A *híruadag*, mel' te orcadat megfogalta (BécsiC); [pallidus; blass] *Hírvadag* homallyos színű vala az farka (az üstökös csillagnak, Mísoc: Progn.)

Rothatag. *Rothadagosság*: [putredo]. *Rothadagosság* Juda hazanac (BécsiC). Felmegeen ő bűző és felmegeen ő *rothadagossága* mert kevelől művelkedet (uo.).

Ezen alakok azt bizonyítják, hogy az -*a'ag*, -*eteg* szóvégzetben a névszóképző $\angle ek$ van, mely -*t* vagy -*d* képzős igékhez járul. Azon alak tehát, melyet mi egyetlen egy képzőnek gondoltunk, hosszas és változatos fejlődésnek eredménye, melyben az egységre törekvő nyelvszellem hol itt, hol ott koptatott a különböző alakokon. Az -*atag*, -*eteg*-nek régibb alakja -*eték*, -*edék*, -*aték*, -*adék* volt.

A folytonos kopás és fejlődés minden fokát biztosan nem állíthatjuk magunk elé. Valamennyi alakban először is az *é* alkalmazkodhatott a megelőző hangzóhoz, különösen a mélyhangú szókban állhatott elő gyorsan a fejlődésnek ez a foka, mert ezeknél, főkép továbbképzett alakokban nagyon is ellentétes hangok kerültek egymás mellé, melyeket nyelvünk természete nem szívesen tűr meg. Mennyivel jobban hangzik *fuvatagos* vagy *hervadagos*, mint *fujátékos* vagy *hervadékos*!

De a magashangú szavaknál is gyakori jelenség az utolsó szótag *é-jének* nyílt *e-re* változása. Ép úgy lett *förgetékes*-ből, *sennyedékes*-ből *fergeteg*-s, *sennyedeges*, a mint *törék*-ből *törék*, *gömbölyég*-ből (*gömbeleg* Helt: Háló. *gömbelég* Helt: Krón. *gömbelég* C. *gömbölyég* és *gömbellyég* Com: Jan. *gömbölyég* Serm. Fun.) *gömbölyég*, *göngyölyég*-ből (*gwngeliek* VirgC.) *göngyölyég*, *fövény*-ből *fövény*.

A szóvégi *k*-nak *g-vé* lágyulására szintén találunk példát. A kódexek korában a két hang között nincs éles határvonal: *gömbelég* s *gömbölyec*, *kötölék* s *kötőleg* egymás mellett fordulnak elő; Krizánál ismert alak *keverég* (395). Leginkább megmagyarázza azonban a *k* lágyulását az, hogy a kérdéses szavakból számos származék szó képződött, melyeknek könnyebb s kényelmesebb kiejtését a

lágylás elősegítette. A *d*-s alakokba a *t* később analogia útján juthatott.

Érdekes a *sennyedék*. A NySz-ban rendesen ezen alakkal találkozunk; képzésekben már feltűnik a *g*-s alak. *Senniedeges*, rühes buyasag (TelC. 7).

A fejlődés egyes fokait a következő alakok jelezhetnék: *-eték*, *-etek*, *-eteg* és *-aték*, *-atak*, *-atag*, — másfelől *-edék*, *-edek*, *-edeg*, *-eteg* és *-adék*, *-adak*, *-adag*, *-atag*.

Ez a fejlődés, az alakoknak himbálódzása hosszas volt, a kódexek kora előtt azonban már mindenestre beállott, mert kódexeinkben már ingadozást vagy pedig megállapodott alakokat találunk. A megállapodott alakoknál rendesen sok a származék: *kergeteg*, *kergetegesít*, *kergetegesség*, *kergeteges*, — *reszketeg*, *reszketeges*, *reszketegesség*, *reszketegség*.

Ha az *-atag* *-eteg* több különböző jellemű alak egyesülésének eredménye, nagyon természetesnek kell találnunk, hogy e végzet az alapszónak nem mindig ugyanazon jelentésbeli változását idézi elő. A hányatott sorsban, mely az ide tartozó szókat érte, alak és tartalom egyaránt változott és módosult.

Ma napság az *-atag*, *-eteg* végzetű szók leginkább melléknevek gyanánt szerepelnek; a NySz adatai megmutatják, hogy e szók eredetileg főnevek voltak, melyekben az *ék* képzőnek nyomait itt ott még egész világosan fel lehet kutatni.

Reszketeg, *viszketeg*, *kergeteg*, *rengeteg* a NySz-ban főnevek: *Reszketeg* tremor. Földnek kirali meg haborolanak, meg indolanak, *reszketeg* lele őket (DöbrC. 29.) — *Viszketeg*. Ez eyel igön götrődek az nag tűz es *viszketeg* myatt (LevT. I. Helt: Bibl.) — *Kergeteg*. *Kergetegnek* lelke az őrdög buuec ő louaba (TelC.). — *Rengeteg*: tremor; tremulus, ingens SI.

Az eredeti *reszketék*, *viszketék*, *kergeték*, *rengeték* oly jellemű képzések lehettek, mint *vezeték*.

A *lengeteg*, *avatag*, — *csörgeteg*, *görgeteg*, — *fuvatag*, *förgeteg* szóknak eredeti alakjai: *lengeték*, *avaték*, — *csörgeték*, *görgeték*, — *fuvaték*, *fergeték* ép úgy a cselekvés eredményét jelentették, mint *fogyaték*, *hagyaték*, *nyomaték*, *pöketék*: *Lengeteg*. L. f. — *Avatag*: Simainál vetustus, obsoletus. Az *avaték* tájszó a régi alakot es jelentést őrizte meg. Valami rongyos *avatékba* öltöztették (Kríza 415). — *Csörgeteg*. L. f. — *Görgeteg*. Akkor nem üti meg a *görgeteg* (Nyr. VIII 90. Közlemény Gyergyó Szent Miklósról). Helynév Somogyban. — *Fuvatag*. L. f. — *Fergeteg*. L. f.

Valószínű, hogy hasonló jellemű képzések voltak *balgata*, *ingatag*, *nyüzsgeteg* szók is: *Balgata*, *bolygata*. Elfáradtam *balgata* tsavargásomban. (Pázm. Préd. 774.) — *Ingatag*. A testnek *ingatagságával* járó játékbán gyönyörködtem (Bethl: Élet 168.) — *Nyüzsgeteg*: «helyt nem ülő, mint a nyű» (K. Tsz. Nyr. IX. 257).

Szintén melléknévül szerepel a *sivatag* szó is, mint az előbbi három *-atag -eteg* végű név: *Sivatag*: horrendus. A *sivatag* parasz-tok és egyéb alávaló emberek semmi nemesi erköltséssel nem bírnak (Misk: Vkert.). *Sivatagh* pogányok (Czepl: ORoml.). A *sivatag* és sovány scithiai Tatárország (Liszny: Krón.). Észak felől rettenetes *sivatag* erdőkön jöttek vala által (uo.). Itt már a régi alakot, melyen a származás tisztán látszanék, bajos megtalálni; talán *siva-dék* volt.

Duvatag, *poshatag*, *rothatag*, *sinnyeteg*, *hervatag*, *pöffeteg* eredeti alakjai: *duvadék*, *poshadék*, *rothadék*, *senyvedék*, *hervadék* *pöffedék*. *Duvatag*. Kriza tapaszthulladéknak mondja (496). A *du-vatag* értelmében használt *duvadék* világosan mutatja az alap igét (*duvad* a hó a házról). — *Poshatag*. Régi alakja lehet *posha-dék*, *posadék*, mely MA.-nál illuvies értelmében szerepel. Olyanná teszi, mint a bűdös dögöt, mint az utszákon tapodtatott poshadé-kot (Pázm: Préd.). — *Rothatag*. L. f. — *Sinnyeteg*. L. f. — *Pöf-feteg*. L. f.

Kevésbé világos a képzés a következőkben: *Rivatag*: hideg szeles eső Lőrincz K. szerint. *Förmeteg*: zivatar, havas zivatar. *Szörnyeteg*: monstrum SI; *zernyeteg*: meztelen, póre (Nyr. IV. 378.)

Ezekben még legalább sejtünk igei alapot, de van egy cso-mó szavunk, különösen tájszavunk, melyekben elemzésről alig le-het szó s melyekben a mai alak szerint névszói alapot kellene fel-tételeznünk. *Gyomatag*: gyomnötte Kriza 501. Tán *zsiradék*, *nyá-ladék*-féle *gyomadék* képzésre gondoljunk? — *Csiatag*: ramosus SI. Somogyban *csiat*: iszalag. — *Lagymatag*, *lagymatég*: lenge, fél-meleg és lágy — ember (Krizánál); *lagymatag* bor (Apáczai Cseri: Enc.) — *Cseplyeteg*: aridus, siccus Simainál; *cseplye*: gramen, perje MA. PPB. — *Pöszmeteg*: varancsk, fölrepedezése a bőrnek Tsz. V. ö. *pörsedék*, *pöffeteg*. — *Peheteg* v. *pemete*: pemet — sütés-nél. Lőrincz K. — *Keheteges*: kehes Tsz. — *Hereteges*: meleg SzD. Idegen helyekről darvak-is megh-térnek, heveteges helyről másova készülnek (Liszi: Mars.). — *Permeteg* v. *permet* v. *perme* v. *per-mete*: permézik, permetezik Lőrincznél. — *Csajbatag* és *gajbatag*: kolontos, féleszű, higvelejű Nyr. IV. 378. VI. 524. Talán kapcsola-tban van *gajbatag* *balgatag*gal, ill. *bolygatag*gal és *csajbatag* *csaj-vadék*-kal!

Mennyi változáson, romlásra mehetek végig ezen szavak, míg a mai alakjukat nyerték! A sok elemezhetetlen s nagyon is el-térő jellemű tájszó bizonyítja, hogy az *atag*, *-eteg* végű szóknak sokfélesége megzavarta a népek nyelvérzékét, mely végre értelem és következetesség nélkül alkalmazta a tetszetős képzőt.

Az *-atag -eteg* végű szók a nyelvújítók figyelmét is magukra vonták. Az újabbkori nyelv azonban az *-atag*, *-eteg* végzetben egy-

séges képzőt érez, melylyel néhány főnevet is képzett, minők: *zuhatag* (der Wasserfall), *suhata* (der Wasserschoss), *foragata* (der Wirbel). Az *-ata*, *-eteg* azonban főképen melléknévképző s mint ilyen több nagyon szép szavunk létrejöttét tette lehetővé. Ilyenek: *omlatag*, *bomlatag*, *dőleteg*, *porlatag*, *csüggeteg*. Ez az *-ata*, *-eteg* képző rokon jelentésű az *-ékony* képzővel.

Mivel az *-ata*, *-eteg* képző ma egységes képzőként él nyelvünkben, az oly képzések, mint *olvatag*, *hamvatag*, *szenveteg*, *sorvatag*, *sápatag* a nyelv szellemével ellenkezőknek tűnnek fel előttünk; ezen képzésekben az alapszó megcsönkítését érezzük. A *gyermeteg*, *álmatag*-féle képzések meg a még kevésbbé finom nyelvérzékét is sértik.

Az *-ata*, *-eteg* képző történetéből a hosszas fejlődésnek csak egyes fokait mutatja fel a NySz., de ezek is elégségesek, hogy a képzőnek viszontagságos sorsáról magunknak képet alkossunk. Rendkívül nagy jelentősége van a NySznak képzőink történetének megírására, s azt hiszem, sok elfogadott elméletet fognak megdönteni a NySz. adatai.

PAP FERENCZ.

Gabelentz nézetei az iskolai fordításról. G. erősen elítél mindenféle fordítást idegenből honira, vagy pláne honiból idegenbe mert ez hosszadalmas és kínos útja a léleknek, s helyette inkább az egyenest idegenül való gondolkodást kívánja megkíséreltetni. Panasz-kodik a visszaélések ellen, hogy az idegen nyelv tanítása alatt sokat figyelmeztetjük az ifjút anyanyelvére, pedig mentül többet emlékeztetjük a hazaira, annál nehezebben rázza le ennek igáját és annál bajosabban élheti bele magát az új világba. Még az is hiba, ha az idegen nyelvtan a hazainak formájában van megírva, pl. ha *sequor* a németországi latin nyelvtanokban a dativus esete alatt áll.

Természetesen bármily őszintén igazat adunk is G.-nek az idegen nyelvek, főkép a beszélés végett tanított modern nyelvek szempontjából, mégis nagy megfontolni való marad nálunk, hol a latin órán is a magyar nyelv elsajátíttatására kell fordítanunk figyelmünket, hogy szabad-e főkép oly nyelvekben, melyekben a gondolkodást el nem érheti a tanuló, ezen délibábos czélért elvetnünk azt a hasznót, melyet a magyar nyelvnek nyújt a szóbeli fordítás gyakorlása. Az írásbeliek eltörlésére nézve mindenesetre megkönnyíthetné egy ily hivatott szakférfi véleménye azoknak lelkiismeretét, kiktől a gyakorlati rendelkezés függ.*)

KALMÁR ELEK.

*) Igen érdekes vita folyt e kérdésről Theisz Gyula és Schack Béla közt a Tanáregyesületi Közlöny tavali, XXVI. évfolyamában. S. Zs.

A török nők nyelve és költészete.

Alig van rá példa a népek történetében, hogy nyelveik annyiképen fejlődtek volna, mint a török népekénél. Már a szeldsuki korban volt egy irodalmi, s ettől teljesen függetlenül fejlődő népnyelv, és e ketté szakadása az alapjában egyazon nyelvnek átszállott a törökökre, a szeldsuki népek közvetlen utódaira. E kettéválasztás első sorban vallási okokra vezethető vissza. A muhammedánizmusnak az arab lett a szent nyelve és az igaz hitre tért népek megannyija mindenek előtt ide fordult. Vallásukat arab nyelven tanulták, Allához csakis e nyelven fordulhattak és időnk folyamán a megértett és megértelmesedett arab szók átvándoroltak az ő prófán anyanyelvükbe. Ez idegen elemek választékosabbá, műveltebbé tették az ő póriának látszó beszédjüket. És e hatás oly erőssé fejlődött az időnk folyamán, az arab elemek száma annyira megerősödött, hogy az írás nem tudó nem is érthette meg többé. Így támadt az irodalmi nyelv, melynek az volt egyedüli jellemzője, hogy több volt benne az arab, mint a török kifejezés és hogy megértésére első sorban az arab nyelv tudása vált szükségessé. A török nyelvnek ez arabosító korszaka egész e század közepéig tartott, és csak a hatvanas években támadt némi reactió, mely eddigelé is nagy eredményeket ért el. Az idegen elemek mindinkább gyérülnek és a nagyszámban meghonosodott arab szók közül csakis azok nyerhettek török polgárjogot, melyek vagy alak, vagy tartalom tekintetében elváltoztak. A *müreккек* szó pl. az arab nyelvben 'összetett, összevegyített valami' jelent, és mint ilyen a török nyelvben ismeretlen. A török azonban a 'tenta' megjelölésére kezdte használni és eme jelentésében török szóvá lett. Százával sorolhatnánk fel az ehhez hasonló példákat.

Az arab nyelven kívül a perzsának, főleg mint a költészet nyelvének, szintén nagy hatása volt a török irodalmi nyelv átalakulására. Mint szintén a muhammedán nyelvek egyike, csakhamar elkerült a török tudományossághoz és oly nagy volt egy időben az uralma, hogy a ki perzsául nem tudott, az nem is ment írástudó számba. Főleg az írók meg a költők osztályában. Századokon át élösködtek a török poéták a perzsa költészet rózsás kertjében és a

török költők legkiválóbb alkotásai ép azok a munkák, melyeket perzsa eredetiből fordítottak, vagy dolgoztak át. Oly nagy volt a perzsa költészetnek a hatása, hogy alóla még a népnyelv, főleg pedig a népköltészet sem zárkozhatott el. Azok a nagyszámu perzsa népkönyvek és népregények, melyek főleg török fordításaik révén ismereteseek, eljutottak a nép közzé és századokon át képezték a törökök szellemi táplálékát. A török szókinszre azonban kevesebb hatással volt a nyelv, és a mi megmaradt benne, az meg is törökösödött.

Így vált újabb időkben egyre szűkebbé az a távolság, mely az irodalmi nyelvet a nép nyelvétől elválasztotta. A népnyelvnek az irodalmi nyelvtől való különbözősége ma nem nyilatkozik annyira a szókinszben, mint annak előtte. És itt kell rátérnünk arra a jelenségre, melyet dolgozatunk tárgyának választottunk. Érttem a török nők nyelvét, illetőleg költészetét.

Bármily különösnek tessenek is, a török nőknek külön nyelvi életük és ezzel összefüggésben külön költészetük is van. És ez a jelenség társadalmi helyzetükből, a férfiaktól való elzárkózottságukból magyarázható meg. Gyermekéveiket a háremben, vagyis a nő lakosztályban töltik el, hol tudvalevőleg férfiember, akár idegen, akár családbeli, meg nem fordul. Még kevésbé ismerik a férfitársaságot, sőt bizonyos szégyenkező félelemmel kerülnek azt a helyet is, a hol férfiak megfordulhatnak. A muhammedán nők egymásra vannak utalva, lány a lánytársaságra, asszony az asszonyra és bizonyára ők volnának a legszerencsétlenebb teremtesek, ha férfitársaságba kényszerítenék őket. Mert a maguk jószántából rá nem vetemednének ugyan soha. Ily körülmények közt ép nem vehető csodaszámba, ha számos oly szólás és kifejezés járatos köztük, melyek férfiak között ismeretlenek maradnak. Hisz férfakkal, még a lány az atyjával vagy fiútestvéreivel és a nő férjével is csak ritkán érintkeznek és így alig van alkalmuk azzal a fogalomkörrel megismerkedni, azt a beszédanyagot és módot eltanulni, melyet a nagyvilággal érintkező férfiak eltanulnak. Nemcsak hagyományos szólásaik és szókinszük, nemcsak lányról-lányra szálló kifejezéseik és közmondásaik vannak, hanem mondatalkotásaikba is becsúszott itt-ott oly sajátosság, mely a férfi- vagyis a köznyelvben ismeretlen. Innen van, hogy nyelvükben sok az ósdi, a köznyelvben már elavult kifejezés, és hogy beszédjüket népies zamatosság, keresetlen üdeség és nyelvtisztaság jellemzi. Idegen szót aránylag keveset használnak és a mi arab és perzsa elem hozzájuk furakodott, annak nemzeti formát adtak, vagyis nyelvük szellemében átalakították. A *rütbe* szó például, mely fokot, rangfokozatot jelent, az ő szájukban *rüppe*-nek hangzik. Pl. *kodsam rüppe almiş*, férjem előléptetésben részesült, dicsekednek el egymásnak. Ily hangalaki elváltozások, főleg az idegen eredetű, arab és perzsa, avagy euró-

pai szókon fordulnak elő. Egy perai nagy divatüzletnek *Bon marché* a neve. A török nők, kiknek gyakran van ez üzletben bevásárolni valójuk, következetesen *bumbarsá*-nak nevezik. A *merhum* arab eredetű szó, 'megboldogult'-at jelent, a nők ajkán *mehrum*-nak hangzik, noha a szó a közéletben is a használatosabbak közé tartozik. A *vefat* szó, 'meghalást, kimulást' jelent, a nők előtt *mefat* alakjában ismeretes. Szóval, olyformán változtatnak a szóalakon, a hogy a nép teszi a meg nem értett, vagy félreismert szókkal, és e tekintetben ezek dialektikus elváltozásoknak tekinthetők. Annál jogosabban nevezhetjük el ennek, mert műveltségi fokuk, a nagy többsége legalább, a népi fokon áll és így mind a kettőnél ugyanazok a lelki okok működtek közre.

Sokkal fontosabbak azok a szavak, melyeket a török nők nyelve a török szókincs részére megőrzött. Számos oly szavaik és szólásaik vannak, melyeket csakis maguk közt használnak és a férfiak előtt is csak annyiban ismeretesek, hogy itt-ott gyermekeiktől elhallják. *Haj haspa haj*, korholó és feddő kifejezés, a férfiak előtt ismeretlen. Különösen jellemző a török asszonyok beszédjében a csodálkozó és valamin megütköző *á* szócska használata. Rendszeren a mondat elé teszik e szócskát, ha meglepetésüket akarják vele kifejezni és igen sokszor egymagában is használják. Ha férfi-szemtulságos merészséggel tapad rájuk, *á* felkiáltással botránkoznak meg rajta. Néha, ha tömegesebben vannak együtt, valósággal rémületbe hozzák az embert *á*-zásukkal. — Ugyancsak jellemzetes az *e-mi* kérdő szócska használata, mely a férfiak *dejit-mi* (nem-é), *öjle-mi* (így-e)-jének a megfelelője. Az *e-mi*, melyet rendszeren a mondat befejeztével használnak, az *ej-i-mi* (jó-e) összevonásából keletkezett.

A nyelvi életen kívül igen figyelemreméltó még a török nők költészete is. Nem mintha külön népdalaik, vagy külön népmeséik volnának, hanem a férfiakétól elkülönített életüknél fogva szellemi életüknek nem egy oly megnyilatkozása van, mely a népi költészetnek egy-egy különös fajtát teremtette meg náluk. Szokásaikban sok oly emléket és hagyományt őriztek meg, melyeknek főleg a folklorista venné nagy hasznát. És mind e szokások keretébe nyelvi sajátosságok is fűződtek, melyek majd megmagyarázzák, majd kiegészítik egymást. Így pl. a *lousa* (gyermekágy) idejekor szokásban van, hogy a gyermekágyas asszonyt piros színnel védik meg az ártalmas szellemek ellen. Piros szalagot kötnek a fejkötőjére, a gyermek bölcsőjét piros szalagokkal díszítik fel, és főleg az első hét napon egy pillanatig se hagyják magára, hogy *al basmasın* 'a piros meg ne ártson neki'. Ha magára hagyják és elveszti az eszméletét, azt mondják róla *al bastı* 'a piros megártott neki, elnyomta'. Az *al-on* kívül, mely nyilvánvaló, hogy ártalmas szellemet jelent, szerepel még a *jediler* 'hetek, hét szellem', továbbá

a *kırklar* 'a negyven szellem', szintén a gyerekágyas asszonyok megrontói. És megannyiszor versekkel, mondásokkal védekeznek a rosszak ellen és e versek s e mondások közöttük termettek és közöttük élnek.

Ilyen módon találhatni náluk a női élet legkülönbözőbb helyzetére illő nyelvi megnyilatkozásokat. A legérdekesebbek egyike a jövődömondás ama faja, mely négysoros kis versekkel van összefüggésbe hozva. Majdnem mindegyik családnál van a háremnek, vagyis az asszonynépnek egy daltacskája (*máni torbasi*), melyben külön papirdarabkákra írt négysoros versek vannak összegyűjtve. E versek tartalma az élet legkülönbözőbb viszonyaira vonatkozik és egy bizonyos ünnepnapkor (Hidrelez napján) összegyűlnek az asszonyok egy udvarban és e daltacskót elássák egy rózsabokor alá. Másnapra ismét megjelennek, a dalokat kiássák és egy bekötött szemű lánynyal egyenkint kihúztatják a verseket. Mindegyik versre, mielőtt még elénekelnék, egy-egy asszony vagy lány jelentkezik, és olyan lesz a jövődje, a milyent a kihúzott vers mond neki. E dalokból közöltem már néhány százat török népköltési gyűjteményemben és itt csak pótlólag említek fel még néhányat, melyeket ez esztendő nyarán jegyezgettem össze a török főváros szomszédságában, a Herczeg-szigetek legnagyobbikán, *Büyük-adá*-ban. Egy török család körében töltöttem el néhány napot, és bő alkalmam lévén nők társaságában is részt venni, igyekeztem e nem mindenkinek és nem mindennap kínálkozó alkalmat tanulmányaim érdekében felhasználni. Az össze jegyzett anyagot egy már éltesebb nőnek köszönhetem, a nálunk sem ismeretlen Nigjâr Hanım anyjának. Emlékezetéből szedte elő e verseket és el-elmerengve fiatal korán, úgy dúdolgatta el ismét előttem. És mert tisztán a nők népköltészete, ide igtatom őket, eredeti alakjukban és szószerint fordításukban. E négysoros daloknak *máni*, vagyis gondolatvers a nevük.

1.

*Şarab içtim testiden
sen benim-sin eskiden;
Misîra sultan olsun,
seni bana dost eden.*

Bort ittam a korsóból,
enyém vagy te régóta;
Egyiptom szultánja legyen,
a ki téged szeretőmmé (baráttá) tett.

2.

*Bülbül taşda ne gezer,
kalem kaşda ne gezer;
jarî vefasız olanın
akıl baştâ ne gezer.*

Fülemüle a kövön mit keres (sétál),
toll (alak) a szemöldökön mit keres;
a kinek hűtlen a szeretője,
annak fejében az ész mit keres.

*Bülbül ufažik kuš-tur,
seherde ötüşü hoš-tur ;
jeri gökü jaradan,
beni jare kavuštur.*

*Šarabi tastan čikar,
kjahkülü festen čikar ;
hakikatli jar isen,
gel beni jastan čikar.*

*Čibuk uzun tütün az,
jardan čektijim ferjaz ;
jana'enda gül ačmiš,
japra'ina beni jaz.*

*Bugün bašim seme dir,
gülmekek benim neme dir ;
bazirgjan malı gibi,
derdim güme güme dir.*

*Su dā dāladi beni,

gören āladi beni ;
dejme zinžir kjar etmez,
gönül bāladi beni.*

*Bülbül-üm ba'i gezerim
mežnun-um da'i gezerim ;
jedi jerden jaram var
daha ben sū gezerim.*

*Su akup durulažak,
akarak jorulažak ;
jarim hakk divaninde
ettijin sorulažak.*

3.

Fülemüle kicsinyke madár,
reggelte szép a dalolása ;
földet, eget megteremtő,
hozz össze a rózsámmal.

4.

Vedd ki a bort az edényből,
hajad vedd ki a fez alól ;
ha igazságos szerető vagy,
jöjj és végy ki a gyászból.

5.

Hosszú a pipaszár, kevés a dohány,
kin az, a mit szeretőmtől szenved-
rózsa nyíllott az arczán, [tem ;
levelére engem írj oda.

6.

Ma zavaros a fejem,
mit érek a nevetéssel ;
mint a kereskedő portékája,
úgy van a fájdalommal felhalmo-
zódva.

7.

Ez a hegy ártott meg nekem (ége-
tett),
a ki meglátott, megsiratott engem ;
bárminő láncz nem teszi meg,
szív kötött meg engem.

8.

Fülemüle vagyok, a kertet járom,
Medsnun vagyok, a hegyet járom ;
hét helyen van sebem,
és mégis a világon élek (elevenen
járok).

9.

A víz folyik, majd megáll,
folyásában majd elfárad ;
rózsám Isten-ítéletkor
tettidet kérdőre vonják.

*Gökte jıldiz jürijor,
gözüm jari görijor ;
dajanilir sej dejil,
mevlam sabri verijor.*

*Aj işik-tir işik,
tepsi dolusu kaşık ;
annesi behude töljer,
kizjâ'zi bana aşık.*

*Gönül verdim bir güle,
döndüm garib bülbüle ;
vaz geçemem o jardān,
söz sölleme nafile.*

*Aşkinla mej içerim,
süzüp süzüp geçerim ;
geçersemdē kendimden,
sanma senden geçerim.*

*Elma sojdum jijen jok,
ne dir halin dijen jok ;
gönül ateşden gömlek,
özenen çok gijen jok.*

*Sārada jürijorum,
kendimi jorijorum ;
jakažaksan işte jak,
karşında durijorum.*

*Bu çile dir dolažak,
istedijin olažak ;
elem çekme a kuzum,
kismet seni bulažak.*

*Şu da'in döngeli var,
janında engeli var ;
bana jardān geç derler,
göjñümün çengeli var.*

10. Égen sétál a csillag,
szemem a szeretőt látja ;
ki nem birhatni tovább,
Isten majd ad türelmet.

11. Fénylő a hold fénylő,
tele tepsi kanállal ;
hiába beszél az anyja,
szerelmes belém a lánya.

12. Megszerettem egy rózsát, [tem ;
hontalan (idegen) fülemülévé let-
nem mondhatok le ama lányról,
mindhiába, ne is beszélj.

13. Szerelmet és bort iszom,
hörpintgetvén enyészek ;
ha pusztulok is magam miatt,
azt ne hidd hogy te miattad.

14. Almát hámoztam, nincs a ki egye,
nincs a ki kérdezné a bajomat ;
tüzes ing a szív,
sokan emlegetik de kevesen öltik fel.

15. Sivatagon járok-kelek,
magamat elfárasztom ;
ha szerelemre akarsz gerjeszteni,
íme gerjeszsz (égress),
átellenedben állok.

16. A sors ez, be fog teljesedni,
meg lesz az, a mit kívánsz ;
sohse aggódj bárányom,
a kismet (sors) majd rád talál.

17. Ezen a hegyen noszpolya van,
mellette az akadály ; [rózsámat,
azt mondják nekem, hagyjam oda
a szívemnek horgonya van.

*Bülbülüm güle gider,
göz jaşın sile gider;
gönül bende temelli dir,
mahşere bile gider.*

*Kırmızı elmaı deldim,
çakımı güle sildim;
ben o jardan ajrılalı,
janıldım bile güldüm.*

*Gözlerimin adeti dir,
dajma gözler güzeli;
gözlerimin hatırıçün,
ben severim güzeli.*

18.

Fülemülüm jó kedvvel megy,
könnyeit törülgetve megy;
gyökerestül bennem a szívem,
még a túlvilágra is velem megy.

19.

Piros almát ketté szeltem,
késem a rózsához kentem;
mióta elváltam attól a lánytól,
tévedésből ha nevettem.

20.

Szemeimnek az a szokása,
hogy mindig a szépet szemléli;
szememnek hogy kedve teljék,
csak a szépet szeretem.

Ez utóbbi négysoros vers, ha alakra nem is, de tartalomra nézve különbözik az előbbiektől. Míg a fentebbiek egészen népdalszerűek és a fájó szerelemtől szólnak, addig ez utóbbiban inkább a szójátékon és az ügyes rárimelésben van a főszű. És itt lesz alkalmunk rátérni azokra a négy, néha hatsoros versikékre, a melyek a török nők körében *ladesli máni*, vagyis szójátékos versek néven ismeretesek. Ugyanazon alakú, de különbözű jelentésű szűk, néha párosával is, kerülnek a verssorok végére és mint puszta rímjűtéek gyönyörködtetik a hallgatűkat. Ezek a szójátékos dalok a török nők legkedveltebb műlatsága. A tartalom a rímek mellett lényegtelen, földolog, hogy két-három szótagból állű szűra tiszta rímeket mondhasanak. Elvonják például ezt az értelmetlen rímálakot: *aneden*. És következik rá az első sor:

„Kismet aldım t a n e d e n“

Kiszmétemet egy darabból vettem.

Utána a vers befejező két sora, melyek utóbbija szintén az *aneden*-re rárimelő szűnak kell lenni:

*„uçma’i kuştan aldım,
janma’i perv a n e d e n,*

Repűlést madártűl tanultam,
az elégeést meg a pillangűtűl.

Ilyenformán képzűdnek e versek, és ha négysorosok, kettűnek a ríme fedű egymást; ha pedig hatsorosak, akkor három szűnak kell egyazon formán hangzani.

Hadd álljon ezekből is némi mutatvány:

1.

*Geze bālar.
joşkun sular geze bālar;
jar beni gűndűz vurdu,
jaremi geze bālar.*

Éjjel kötűz.
Az áradű vizek éjjel folynak;
rózsám engem nappal sebesített
sebemét éjjel kötűzi. [meg,

*Ujanmajor,
ujujor ujanmajor ;
ikimiz bir aşka düştük,
ben jandım o janmajor.*

2.

Nem ébred fel,
felébred, fel nem ébred ;
ketten estünk szerelembe,
én beleégtem, ő nem ég.

3.

*-rabi-jim,
gürži-jim arabi-jim.
Ben bu aşka düşeli,
ajaklar turabi-jim,
ajblamajın kardaşlar,
ben gönül harabi-jim.*

Georgiai vagyok, arab vagyok.
A mióta e szerelembe estem,
lábaknak pora lettem ;
ne vessétek szememre testvérek,
szív nyomorékja vagyok.

4.

*Güle güle.
Su gelir lüle lüle ;
jar üstüne jar sevmiş,
bajıldım güle güle ;
bahtına hoppa çıktı,
kullansın güle güle.*

Nevetve nevetve (vígán, jókedvvel).
Jön a víz sugarakban ;
rózsám kívülem mást szeretett,
elájultam nagy vígan ;
szerencséjére bolond volt,
éljen vele nagy vígan.

A rímelő szók kétértelmősége sokszor el is marad, és csak annyival is beéri, ha a rímek egy és ugyanazon szókból állanak. Mint pl. a következőben :

*Gözlerim kör olajdı,
görmejejdım seni jar ;
tende žanım dururken,
ele vermem seni jar.*

Bár szemeim megvakultak volna,
hogy meg ne láttalak volna lányka ;
míg testben van a lelkem,
másnak át nem engedlek lányka.

Ha hat sorból áll a vers, akkor a rímeket kifejező két szó elseje csak részben rímel, az utolsó szótagjával. Például :

*Aşk-u sevda çekenler,
olur kahraman jarım ;
gözlerin ahu gibi,
kuşların keman jarım ;
ne zeman olažaksın,
derdime derman jarım.*

A szerelmes szenvedélyes,
hőssé lesz, óh leányka ;
szemed olyan mint az őzé,
szemöldököd mint az ív, óh leányka ;
mikor leszel már végtére
bajomnak gyógyítója, óh leányka.

Ezúttal ennyit válogattam össze, hogy a török nők nyelvét és költészetét, ha halvány vonásokban is, jellemezzem. Anyagom szótári feldolgozását más alkalomra hagyván, csak mutatványokra szorítkoztam és ezeknek is versekbe foglalt részére. A dialektikus különbség ezekből is kitűnik és egyaránt hasznára válhatik a nyelvésznek is, a folkloristának is.

Dr. KÚNOS IGNÁCZ.

Altaji elemek a szláv nyelvekben.

Ásbóth Oszkár «A szláv szók a magyar nyelvben» című tanulságos akadémiai székfoglaló értekezésében külön fejezetet szentel «Miklosich s a magyar nyelvészek» nézeteltéréseinek, melyben Halászt s magamat egybefogva Thury Józseffel és Vámbéryval tévedéseinket bizonyítja. Az a részlet, melyben velem számol, nyelvészeink azon «hibájának» kimutatására törekszik, hogy «nem ismervén a szláv nyelveket, föltették, hogy a magyar szó az eredeti s hogy az ment át a szláv nyelvekbe, nem megfordítva». Történik pedig ennek igazolása azon cikkem révén, melylyel a déli szláv nyelvek magyar elemeinek tárgyalása közben a magyar *lapú* és szláv *lopux*, *lopuh* «klette» szók viszonyát igyekeztem tisztázni. Nézetem e kérdésről a következő volt (NyKözl. XVII, 80.): a *lapú* eredeti magyar szó, nem szláv, mint Mikl. hiszi; mert 1. meg van szócsaládja a magy. *lap* «blatt», székely-csángó *lapi* «baumblatt, krautblatt» szókban s ugor nyelvekbeli megfelelőikben (vog. *lüptä* «levél» stb. l. MUSz.); — 2. alaki szempontból a *lapú* szláv eredete ellen vall azon tény, hogy minden egyéb esetben a szláv szóvégi *χ*-nak megmaradt nyoma a magyarban, míg a *lapú*-nál sem nyelvmlékek, sem nyelvjárások *lapuhok*, *lapuhot*-féle alakok nem igazolnak (v. ö. ellenben: *méh*: szl. *měhŭ*, moh: *mŭhŭ*, *pōtroh*: or. *potroz* stb.; sőt eredeti szavakban is: *méh*: *méhecske*, *éh*: *éhes*, *juh*: *juhot* stb.). Az tehát, hogy a déli szláv nyelvekben, de meg az oroszban és lengyelben is vannak hasonló alakok, nem lehet más, mint ugor nyelveknek, talán éppen a magyar-nak hatása.

E nézetem ellen Ásbóth mindenelőtt «tévedésem» mentségül azt hozza fel, hogy Mikl. «Etymologisches Wörterbuch»-ja még akkor nem jelent meg. Ezt a jóakaró védelmet meg kell köszönnöm; mert Mikl. nélkül is ismertem e szó elterjedését a szlávtságban, idéztem pl. lengyel, orosz s rutén alakjait, melyekre Mikl. nem utal s általában fölhasználtam munkámban a számomra hozzáférhető volt összes forrásokat, többek közt régi délszláv szótárakat is, mint Belostenec, Hablediĉ, Jambressich, J. Mikalja munkáit, melyekre az olvasó gyakran talál hivatkozásokat.

E mentségem után következnek az ellenokok, melyeket röviden a következőkben foglalhatunk össze: 1. «A *lapú* szó jelentésében nem rejlik valami magyar specialitás, mint a *huszár*, *csárdás* s több efféle, mi érthetővé tenné azt a szokatlan tűneményt, hogy átmenjen s elterjedjen valamennyi szláv nyelvben. A lapút csak ismerték a szlávok, a kik bizony nem lóhátról nézték a természetet; ha tehát egy szláv törzs át is vette volna a magyar szót, éppenséggel nem valószínű, hogy ez tovább terjedt volna a szomszéd törzshöz, tovább-tovább, míg csak el nem jut egész Oroszország legészakibb vidékére». — 2. Nem lehet föltennünk, hogy egy magyar szó különböző ponton hatolván a szlávságba, mindenütt *-uch* képzővel gyarapult volna. — 3. A szláv *lopuch* a magyarba jutva a *borjú*, *hattyú*, *gyapjú* stb. analogiájára vegzete *h-ját* végkép elvesztette, minek másik «biztos esete az ószlovén *plihū*-ból lett *pele* szavunk.»

Ez utóbbi «biztos esetnek» bizonyító értékét azonnal tönkre teszi Á. folytatólagos megjegyzésével, mely szerint a Nyelvtörténeti szótárban még *pělēh*, *pelyeh* és a hangátvetés következtében keletkezett *pöhöly* alakot találunk! Tehát nincs egyetlen egy példa sem, melylyel ily *h*-nak nyomtalan elenyésztét igazolni lehetne.

Nyomósabb ellenokok ennél az előbb idézetek, melyeknek mérlegelésénél azonban számot kell vetnünk a következőkkel:

Ibn Roszta, IX. századbéli arab földrajzíró följegyzi a «madsgarokról», hogy «ők minden szomszéd szlávon uralkodnak, nehéz adót vetnek rájuk s úgy bánnak velük, mint hadi foglyokkal.» Ez a történeti följegyzés mindenesetre bizonyít annyit, hogy a magyarok, valamint a velük szövetségben, illetőleg érintkezésben állott ugor és török népek közvetetlen határosai voltak a szlávoknak s kulturösszeköttetésben voltak velük jóval előbb, mintsem mai hazájuk felé közeledtek. Meglepő világossággal igazolják e tényt egyes közszláv műveltségzők is, melyeken félreismerhetetlenül tűnik fel annak bélyege, hogy magyarféle ugor, illetőleg török (ó-csuvas) nép révén terjedtek el. Álljanak itt példakul ezek közül a következők:

A *bika* szónak megfelelői el vannak terjedve az egész szlávságban, ilyenek jelesen: ószl. *bykü* «taurus», újszlov. bolg., szerb *bik*, cseh *býk*, lengyel, orosz, szerb, rutén *byk*. Miklosich azt jegyzi meg e szóért, hogy «onomatopoeon»; de meg van az egész törökségben: *buka*, *buga*, altaji tatár *pukha*, *puga*, sőt innen túl a mongolban: *bukha*, burjét *buku*, *buza* s a tunguzban *būka* «stier». Kétségtelen, hogy a szláv *bykü* e köztörök alak mása, de honnan ered az első szótag magánhangzójában mutatkozó hangmélyedés, mely semmiképpen sem szláv hangváltoztató hajlandóság? Ha végig nézzük a magyar nyelv ó-török elemeit, azok között igen gyakran találkozunk e jelenséggel s találkozunk vele a mai csu-

vasban is, szemben az egész törökséggel, pl. magy. *tinó* : csuvas *tina*, köztör. *dana*, *tana* | magy. *disznó* : csuv. *sisna*, köztör. *toñuz*, *doñuz* | magy. *csikó* : csuv. *tīya*, mong. *daɣa* | magy. *tiló* : csuv. *tilē*, tatár *talkē* | magy. *ír* : csuv. *śir*-, köztör. *jaz*- | magy. *csihol* : csuv. *tīx*-, köztör. *čak*- | magy. *szirony* (festett bőr) : csuv. *sēran*, tat. *soran* stb. (l. Ethnographia IV. 179. l.). Mi bizonyosabb tehát, minthggy a szláv *bykū* «magyar-török» (nevezzük így azt az ó-csuvas-féle nyelvet) révén jött kulturszó?

A «*harcsa*»-nak szláv nevei: újszlov., bolg., szerb *som*; cseh, lengyel *sum*, rutén *söm*, *sum*, orosz *som*, melyekkel egyeznek ószlov. *somŭ* «mugil», litván *šamas*, lett *sams* (Mikl.) Ezen alakoknak megfelelőleg van a csuvasban *šojēm* «harcsa», mely nagy alaki és jelentésbeli egyezés csak nem lehet merő véletlen műve. Ámde ez a csuvas szó határozottan eredeti, mert szabályos változása a tatár *jajim*, *jajin*, kirgiz *jajin* («harcsa») alakoknak a szókezdőnek oly megfelelésével, minőt a magy. *szél*, *szérű*, *szöllő*, *szűcs*, *süveg* és *sajt* szók csuvas másain is észlelünk. Nyilvánvaló tehát, hogy a szláv *som* ismét csak magyar-török révén került kulturszó lehet.

A «*vidra*» másai a szlávságban s egyéb indogermán nyelvekben: ószlov. *vydra*, újszlov., szerb, tót, bolgár *vidra*, cseh *vydra*, lengyel *wydra* | szorb *vudra*, *hudra* || litván *udra*, lett *ūdrs*, óporosz *odro* || ófeln. *ottar*, középfelném. *otter*, angolszász *otor*, ónord *otr*, svéd *utter* || görög *ὄδρα*, *ὄδος* «wasserschlange» || zend *udra*, szanszkrit *udra* «otter». Ezekkel kétségtelenül egybetartozó alakok: éjsz.-osztj. *vondēr*, *ondēr*, déli osztj. *vāndēr* «*vidra*» | éjsz. vog. *vqntert*, lozvai *vantert*, kondai *vāntert*, pelimi *vqndért*, tavdai *vqntérqt* id. || zürj. *vurd* «flussother», *vurdis* «ratte, maulwurf» | votj. *wad* «*vidra*» || csuvas *odor* «moschusratte». Bizonyos, hogy az ugor szók nem lehetnek a szláv megfelelők átvételei; mert: 1. a szláv (orosz) *i*, *i* a vogul-osztjákban nem lesz sohasem *q*, *o*-féle hangzová; — 2. az *nd* mássalhangzó-csoport ama nyelvekben eredeti, mely feltűnik a legtávolabbi rokon nyelvekben is (pl. vog.-osztj. *lunt* «lúd»: finn *lintu* «madár»; vog.-osztj. *χānt* «had»: finn *kunta* «gesammtheit»; vog. sorszámnév *-nt*, és frequ. *-nt* képző ugyanígy a finnben); — a vogul *éz* osztják szó egy ritka képzőt tüntet fel (v. ö. magy. *nyuszt*, *nyest*, *evet* és *nöstény*), mely idegen szóhoz nem csatlakozik; — 4. idegen szók *-a* végzete a vog.-osztjákban nem szokott elenyészni. Ezekkel szemben feltűnő a szláv *vydra*, *vidra* alakban ismét az első szótag szokatlan hangzója szemben pl. a zend és szanszkrit *udra* alakkal. Félrehagyva egyelőre az iráni és ind s másrésről az ugor alakok egymáshoz való viszonyának kutatását, annyit bizonyosnak gondolhatunk, hogy a szláv alakok ugor nyelvterületről magyar, vagy török-magyar úton kerültek.

A «*viza*» szláv megfelelőit az újszlov., tót *viza*, lengyel *wiz*,

ceh *vyz*, *vyza*, kisorosz *viz*, *vizina* (Mikl.) s a velük egyező ófel-ném. *hūso*, svéd *husen* s mai német *hause*, *hausen* szókat Ásbóth is «ugor eredetű»-nek jelzi (34. l.), bár e véleményét meg nem okolja. Mint az osztj. *vondér* a szláv *vydra* hangalakjaihoz, úgy viszonylanak a szláv *vyza*-éhoz az éjsz.-osztj. *runž*, *vuš*, *uns*, *us* «coregonus nelma», déli osztj. *uné* id. | éjsz.-vog. *uns*, *ūs*, lozvai *uš*, kondai *us*, tavidai *oš* | zürj. *už*, *uč* id. V. ö. a magánhangzó vég-zetre nézve: magy. *keszeg* és *keszege*, *sőreg* és *sőröge*, *sügér* és *sügre*, *ip* és *ipa*, *nap* és *napa* stb.

Tehát, noha «nem lóhátról nézték a szlávok a természetet», megtörtént mégis, hogy egyes, különösen természetrajzi műszavukat épen magyarféle (ugor, vagy törökfajú) néptől szerezték. S hogy a szláv *lopuch* is ezek közé tartozik, kétségtelenné teszik a következő adatok: pelimi vog. *lapěnk* лапушникъ («klettenstrauch», alkalmazva a széles, kerek levelű vízi tökre is), melynek továbbképzése: tavidai vog. *lapkhén* лапушка, és zürj. *lapkan* «teichrose (nuphar luteum)». A pelimi *lapěnk* megmagyarázza a magy. *lapú* végzetét, mely ép olyan, mint a *hattyú*, *lassú*, *tapló* szavaké, szemben az azonos jelentésű éjsz.-vog. *χqtēn*, kondai vog. *logšēx*, éjsz.-vog. *tāplēx* szókéval. De megmagyarázza ugyanazon alak a szláv *lopuch* végzetét is, mely nem a szláv *-uch* képző, hanem a magyar <ú>-nak megfelelő eredetibb hangzás; úgy hogy az egész szó ó m a g y a r n y e l v e m l é k n e k tekinthető, minőt talán a üzetes kutatás még többet is fog találhatni a szláv kulturszavak közt.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Finn nyelvemlékek. Egy becses új kötet jutott kezünkhöz Finnországból épen füzetünk zárta előtt. Első kötete egy fontos gyűjteménynek, melyet *Setälä Emil* indítványára a Finn Irodalmi Társaság indított meg. Célja ugyanaz, a mi a Nyelvemléktárnak, de külseje sokkal díszesebb. A gyűjteménynek czime: *Monumenta linguae Fennicae. Suomen kielen muistomerkkejä*. Az első kötetnek külön czíme: *Manuale et Missale Episcopi Michaelis Agricolae, Mikael Agricolan Käsikirja ja Messu*. Közzétették *Setälä* és *Wiklund*. — Agricola püspök vallásos tárgyú munkái a legrégibb fönmaradt finn könyvek s ezeket nemcsak a nyomtatványok, hanem az eredeti kéziratok fölhasználásával (a legelső 1546-ból való) tették közzé a legpontosabb kritikai kiadásban. Nekünk e gyűjtemény annnyival becsesebb, mert eddig a régibb finn irodalomból úgyszólván semmi sem volt kezünk ügyében. — A megjelent kötet nagy Sr. XLVI+249 l. A terjedelmes bevezetés számot ad az eredeti nyomtatványokról és kéziratokról s egymáshoz való viszonyokról. A «kézikönyvet» pedig az 1549-ki kiadás címlapjának, azonkívül a kézirat egy érdekes lapjának hasonmása díszíti.

Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése.

III.

Ugor-szamojéd szóegyeztések.

P. B.

Az ugor szókezdő *p*-nek a szamojéd alapnyelvben is *p* felel meg (l. 99—126. sz.). Az ugor *p*-vel szemben csak a magyarban találjuk általánosan az *f* változatot, a többi nyelvekben pedig rendszerint megmaradt az eredeti kemény labialis *p* explosiva. A szamojéd nyelvcsoportban az eredeti *p*-t csak az északi és déli ág egy-egy nyelvében, t. i. a jurák és az osztják szamojédban találjuk megőrizve, míg a másik háromban többé-kevésbé megváltozott. A kamaszini szamojédságban majdnem kivétel nélkül aspirált *ph* lett belőle, a tavgi és jensiszeji szamojéd nyelvekben pedig, ép úgy, mint a magyarban, *f*-fé változott.

Előfordúl azonban egy csoport szó, a hol az ugarságban vegyesen fordul elő a kemény és lágy explosiva és ezeknek a szamojédban tisztán kemény explosiva megfelelője akad (l. 128. és 133. sz.) másik csoport, a hol az ugor kemény hangnak a szamojédságban felel meg vegyes kemény és lágy hang (129—132. sz.), ismét másik csoport, a hol az ugor alapnyelv kemény explosívájával szemben a szamojéd nyelvek legnagyobb része lágy hangot, sőt *v* spiransot mutat (l. 134—35. sz.), egy negyedik csoport, a hol az ugor vegyes (kemény és lágy) hangoknak a szamojédban csak lágy ajakhang vagy *v* felel meg (l. 136. sz.) és végül, a hol az ugor lágy szókezdőnek a szamojédban is lágy hang a megfelelője (137. sz.)

Ezen eltérő hangalakulások magyarázatára abból indulhatunk ki, a mit Budenz az ugor nyelvek terén a magy. *b*-re vonat-

kozólag mond (MUSz. 433. l.). Ő t. i. a szókezdő magy. *b*-ben mindannyiszor eredeti ugor *b*-t lát, a hol egyéb ugor nyelvekben vele csak *p* vagy váltakozó *p* és *v*, vagy *p* és *m* (illetőleg a zürjén-votjákban *p* helyett esetleg *b* is) áll szemközt. Hasonló értelemben, csakhogy bővebben fejtegeti az ugor szókezdő médiát Munkácsi is. (NyK. XVI. 460—70. l.).

Az ugor és szamojéd nyelvekben egymástól eltérő kemény és lágy labialis explosivák keletkezésére nézve ugyanily közvetítő hangot kell fölvennünk. Ez a közvetítő hang pedig vagy szintén *b* volt, vagy pedig egy *b* és *v* közti hang, β , a milyent pl. a lapp nyelv egyes dialektusaiban találunk és a mely bizonytalan ejtésénél fogva könnyen lehetett a két nyelvcsoporthoz különböző hangalakulásainak előidézője. Az egyes cikkek alatt különben, a hol szükséges lesz, bővebben visszatérek e kérdésre.

99. Ugor (magy. *fa*; finn *puu*, stb.) MUSz. 480. l.

Szam. JurS. *pea* B., C., *peä* R. *fa*, *baum*.

TavS. *fä* *baum* | JenS. *fē*, *fe* id.

OS. *po*, *puo*, *pū*, *pē* id. | KamS. *pha* id.

Budenz szerint az ugor fő valószínűleg *paga* volt. A szamojédban is könnyen föltételezhetjük ugyanezt az alakot, mert a *g* elkopása, mint már számos esetben láttuk, gyakori jelenség. Csak-hogy sem az ugor, sem a szamojéd szavak nem kényszerítenek bennünket ilyen *g*-s alak fölvételére s az uráli alapnyelvnek bátran tulajdoníthatunk magánhangzós végű *pā* alapszót.

100. Ugor (magy. *fujni*, *fúni* *flare*, *spirare*; osztIrt. *pū*-, S. *pōg*- *blasen*, *aufblähen*; cser. *pu*- *flare*, stb.) MUSz. 540.

Szam. JurS. *pūta*- B., *putta*- R., *pu'u*-, *pupi*-, *puta*- C. *fujni*, *blasen*.

TavS. *fuaru*-, *fuali*- *blasen* | JenS. *fueña*-, *fuedda*- id.

OS. *pua*-, *pūva*-, *pugga*-, *puña*-, *pūga*-, *pumba*- id.

KamS. *phü'b*- id.

Urali közös tö: *paga*.

101. Ugor (magy. *fi*, *fiú*; vog. *pī*, *pi* *sohn*, *junges*, stb.) MUSz. 523. l.

Szam. JurS. *piebea* *jüngerer bruder*.

JenS. *febe* id. | KamS. *phebi* id.

Az ugor nyelvekben a magy. *fi*-nak megfelelő szó nemcsak «sohn»-t, hanem «junges»-t s a finn *poika* «puer, adolescens»-t is jelent. A szamojédságban szorosbult a jelentése, de kétségtelen, hogy a két nyelvcsoporthoz szavai egybetartoznak. Az ugor alapszó

pija lehetett és valószínűleg az uráli is, melynek *-be*, *-bi*, *-bea* olyan forma továbbképzései, mint a magy. *fiú* belüli *ú* (v. *ö*. vog. *püv*).

102. Ugor (magy. *főni* coqui; mdv. *pije*-, *pi*- kochen; vog. *pajt*-, *pēt*- főzni, stb.) MUSz. 538. l.

Szam. SurS. *pi*- megfőni (coqui) B., *pirie*- B., C., *piri*- C. főzni, kochen (coquere); *piu* B., *pivuiñ* R., *pivi* C. gekocht | *pi*-reifen C.

TavS. *fadi*- kochen | *fī*- reifen.

JenS. *feri*-, *fedi*- kochen | *fī*- reifen.

Kam. *phi*- reifen; *phinä* reif.

Az ugor alapszó *pæg*- végy talán *pěj*- volt, a szamojéd alakból pedig *pi*- tövet fejthetünk ki, mely azonban szintén *pig*- vagy *pij*-ből rövidülhetett. A «kochen» és «reifen» jelentésre v. *ö*. a mdv. *pif* «reif» és «gar» szavat.

103. Ugor: finn *pimeä* obscurus, tenebrosus.

zürj. *pemiä* id. | votj. *pejmit*, *peñmiä* id.

Szam. JurS. *paeve*, *paivi* B., *paibi* R., *paebi* sötét, dunkel, finster; *päuseme*, *päusem* B., *peusäme* R., *paeusemea* C. este, abend; *pajušemš* R. nach abenddämmerung.

TavS. *faemei* dunkel; *fimti* abend; *fimi'e*, *fimsie* es ist abend geworden.

JenS. *fei*, *feire*, *feide* dunkel; *feosuduo*, *feosome* abend.

Az ugor alakokkal legjobban megegyeznek a TavS. *fimti*, *faemei* szavak, melyekből *fim*-, *faem*- tö válik ki. Ugyanezt találjuk meg kissé elváltoztatva a JurS. és JenS. alakokban is, a hol az *m* helyett *v*, *b*, *u*, illetőleg *o* hangokat találunk, mint ennek változatait.

Ide tartoznak a következő szamojéd szavak is: JurS. *pi* nacht | TavS. *fīñ* id. | JenS. *fī*, *fī* id. OS. *pi*, *pe*, *pä* id. | KamS. *phi*, *phi* id. Ez utóbbiak tüntetik föl az eredetibb tövet is, melynek a főntebbi szam. szók már továbbképzett alakjai. Budenz szerint a magy. *felhő* *fed*, *fekete* szók egy töből fakadtak és ez a tö egy *pæg*-«rejtteni» ige volt (l. MUSz. 498., 505. és 511. l.) és persze a finn *pimeä*, zürj. *pemiä* stb. szintén evvel függnek össze. A szamojéd nyelv nem bizonyít e föltevés mellett és én nem is tartom a Budenztól fölsorolt szócsoportokat mind egy töről fakadottaknak. A szamojéd és ugor szavak egybevetéséből egy «sötét» jelentésű alapszó válik ki, melynek ősalakja *pæg* lehetett. Erre utal különösen a TavS. *fīñ*, melynek *ñ*-je eredetibb *k*-ből válhatott.

104. Ugor (magy. *fog*- fangen; vog. *pū* stb.) MUSz. 526. l.

Szam. OS. *pea*- fangen | *poño*, *poñ*, *pok* netz.

TavS. *fuñubsañ*, *fuñusañ* griff am kessel | TavS. *bëgur* netz.

JenS. *foga, fuga* netz.

JurS. *poña* netz C., R., *pōga* B. háló | KamS. *phaña* netz.

Urali közös tö *paña-* (v. talán csak *pa'-*). — Talán ugyane szócsoporthoz tartoznak a 105. számú egyeztetések is.

105. Ugor: finn *pyy-tä* capture, petere, cupere, quaerere | észť *püd-, pü-, püvü* fangen, erwerben; streben, trachten, verlangen, suchen | vepsz *püda-* fangen.

lpF. *bivdde-, bivde-* nachstreben, zu erhalten suchen; *gulid bivddet* fischen | lpS. *pivde-, pivte-* captura avium v. piscium etc operam navare.

Szam. JurS. *pāa-, piu-, püu-, piurña-, piula* stb. suchen; *pur-, purña* B. *pūrta* R.

TavS. *fū-tande-, fūre-* id. | OS. *pea-, pega-, piega-, pēña-, pēga-, pera-, peaganna-, peigga-, pēmea-, pēlla-* stb. id. | KamS. *phie-* id.

106. Ugor: mdvE. *poju* nyárfa | mdvM. *poj* id.

Zürj.-votj. *pi, pi-pu* espe (populus tremula) | osztj. *poi* id.

Szam. OS. *pi, pī, pīkko, pīkku; pīgo, pīgo* espe.

KamS. *phini* id.

E csoporttól külön választom a finn *paju*, zürj. *bađ* «füzfa» szókat (l. 128. sz.), melyek mind jelentésüknél, mind alakjuknál fogva külön eredetre vallanak.

107. Ugor: osztj. *puj* 1. tö: *jug puj* fa tö; 2. segg: *puj-vis* segglyuk.

Szam. JurS. *pui* das hinten befindliche: *pūna* C., *punä* B. hinten, später, darauf; *pūnā'* nach hinten, zurück; *pūñad* C., *puñad* B. von hinten; — *pūñani* hinterer.

TavS. *fua* das hinten belegene: *fuann* hinten, darauf; *fuañ* hinterhin; *fuada* von hinten; — *fuaja* der hintere, *fua'btā* der hinterste.

JenS. *fuone, fuonōne* hinten; *fuo', fuono*, nach hinten; *fuoro fuonōro* von hinten; — *fuoti, fuete* der hinterste.

OS. *pün, püt* später, nach, hinten; *pūnil-pälän* rückseite.

KamS. *phīnan* hinten; *phīrin* nach hinten; *phīnāde* von hinten; — *phüidü* zürück.

Egy kissé kétes összeállítás. Az osztj. és szamojéd alakoknak összetartozása kétségtelen és ha átvételről van szó, legfőlebb az osztják nyelv lehet az átevő fél.

108. Ugor: finn *polvi* knie | észť *polv (polve)* id. | liv *puōla* id. | vepsz. *polv* id.

lpS. *puolva* knie | lpF. *buolva, buolva* id. | lpK. *pivl, pūlv, pulv, puolv* id.

mdvE. *pulaza, pulza* knie | cser. *polvuj* genu.

Szam. JurS. *pūli* B. térd; *pule*, *pulu* R. knie; *pūli*, *pūle* C. id.
TavS. *fuagai* knie.

JenS. *fuase*, *fosē* id.

OS. *pūle*, *pul-hai*, *pul-sai* stb. id.

A *térd*-re csak a nyugati ugor csoportoknak van meg a közös alapszeva: *pulva*, melynek *v*-je aztán a mordvinban elkopott. A szamojéd dialektusok tanúsága szerint csak *pul*- volt az uráli alapszó, melyhez aztán az ugarságban még a *-va* elem járult.

109. Ugor (magy. *fél* (*fele*-) *dimidium*, seite; mdv. *pälä*, *pele* halb, *häftte*, seite; osztB. *pelak*, *pelek* *häftte*, teil, seite, stb.) MUSz. 507. l.

Szam. JurS. *piele* B., *pealea*, *pealea* C. fél, *häftte*.

TavS. *fealea* *häftte* | JenS. *fele*, *ferie* id.

OS. *pälek*, *peleñ*, *piläñ*, *päläñ*, *peläñ* id. | KamS. *phiel* id.

A közös uráli alapszó valószínűleg hosszú magánhangzós *pēle* alak volt.

Ettől, úgy látszik, külön szónak kell vennünk a magy. *fél* (*fél*) «társ» szót (latiatuc feleim zumtuchel). L. a 110. számot.

110. Ugor magy. *fél* «társ, barát»: *házas fél*.

mdvE. *pola* feleség, hitvestárs | mdvM. *pola*, *polaj* id.

Szam. OS. *päl*, *pälle* kamerad | KamS. *phele* id.

Alakilag rokon a fölsorolt ugor szókkal a finn *veli* (gen. *vel-jen*) «bruder», de ezt *v* szókezdőjénél fogva alig számíthatjuk ide.

111. Ugor (magy. *fél*- sich fürchten; vog. *pil*- fürchten, sich fürchten; mdv. *pele*- fürchten, stb.) MUSz. 508. l.

Szam. JurS. *pīna*- B., C. félni, sich fürchten, *pīna*- R. sich fürchten; *pīlu*- C. id.; *piunš*, *pīvanš* C. furchtbar, *pīnabta*- C. erschrecken, megijeszteni.

TavS. *filiti*-, inch. *fēme*- sich fürchten; *fēme*- zum fürchten bringen.

JenS. *fīe*- sich fürchten; *fīme*-, *fīme*- id. inch.; *fīri*-, *fīde*- zum fürchten bringen.

KamS. *phimñ*- sich fürchten; *phīmñök* furchtsam.

Az ugarsággal megegyező teljes tövet csak a TavS.-ban találjuk *fil*- (*fili*-) alakban, míg a többi szamojéd dialektusokban a tövégi *l* eltűnt. Ennek az *l* tövégi mássalhangzónak változata még a JurS. *pīlu*-beli *l* is, melynek egész alakja = TavS. *fēme* (e helyett *fēlme*). Az *u* ered. *m* helyett való.

Közös uráli *tő pil*- volt.

112. Ugor (magyar *fal*-, *falat*, f. *pala*; lp. *puola* stb.) MUSz. 492. l.

Szam. TavS. *filimī'a*, *filimī'a* stück | JenS. *fibi'ī*, *fibi'e* id.

Közös uráli tö egy *pal-* ige. A JenS. *fi bi'e* e helyett való *filibi'i* = TavS. *filimi'a*.

113. Ugor: lpF. *bälgge*, *bälge* pollex | lpS. *pelge* id. | lpE. *piełke*, *piełk* id. | lpE. *pälge* id.

mdvE. *pälhka* hüvelykújj | mdvM. *pelka* id.

Szam. JurS. *pikicea*, *piketea* daumen, finger C., *pikca* B. hüvelyk.

TavS. *feaja* daumen | JenS. *fītu*, *fīdu* id. | KamS. *phīdi* id.

Ugor alapszó *pel-*. A szamojéd alakok ugyanerre utalnak. Az *l* eltünése, mint már igen sok példában láttuk, igen közönséges jelenség.

114. Ugor: finn *poski* gena, wange | ész. *posk* (gen. *poze*) wange, hevvorragende stelle.

Zürj. *puš* kinn.

Szam. JurS. *pādu*, *padu*, *pādi* wange.

TavS. *fatua* id. | JenS. *faede* (*paede*), *faru* id.

OS. *pudal*, *pudöl*, *pūtal*, *pūtel* id. | KamS. *pū'ma* id.

Az ugor *pask* alapszóval szemben, melynek magánhangzója ajakhang volt, a szamojédban *pad-* (*pud-*) töveket találunk. A közös uráli alapszó *pud*-féle alak volt. (Az ugor *s*, szam. *d* megfelelőire nézve v. ö. 115—116. sz.)

115. Ugor (magy. *fest*, *föst*; finn *pese-* lavare; vogB. *pos-* id. stb.) MUSz. 519. l.

Szam. JurS. *pāda-* bunt machen, schreiben; *padui* scheckig R.; *padavi* bunt C.

TavS. *fadu-* schreiben | JenS. *fada-*, *fara-* id.

A ugor *s*-szel szemben a szamojédságban *d*-t találunk a szó közepén. E megfelelést csak úgy egyeztetethetjük ki, ha fölteszszük, hogy az uráli ősnyelvben egy közvetítő hang volt, melyből az ugor *s* és a szam. *d* egyaránt fejlődhetett. E közvetítő hang pedig szerintem *ð* lehetett, úgy hogy az uráli alapszónak *pəðe-* alakja volt. Hasonló megfelelések az ugor *pese-*vel szemben szam. *pəde* «fészek» és a finn *poski*, zürj. *puš* (ered.* *pusk* helyett) alakokkal szemben szam. *pada* «wange» (l. 114. sz.) Az alapjelentés valószínűleg «színes folyadékban való mosás» volt, melyből egyrészt az általánosabb «lavare», másrészt a szűkebb «bunt machen, schreiben» jelentés fejlődött.

116. Ugor (magy. *fészek*; finn *pesä* nidus avium; vogK. *piš* nidus; vogB. *pitä*, L. *pitt* fészek; osztírt. *pīt*, S. *pet* vogelnest). MUSz. 520.

Szam. JurS. *pidea* fészek, nest | JenS. *fire*, *fide* nest.

OS. *ped*, *pet*, *pötä*, *pätä*, *pite*, *pitta*, *pīt* id.

KamS. *phidä* id.

Uráli alapszó *pəðe* (v. *pide*). V. ö. 114—15. sz.

117. Ugor (magy. *fő, fej*; finn *pää* caput; vog. *pāñ* caput, stb.) MUSz. 501. l.

Szam. JurS. *puäje* B., *puajea*, *peajea* C. stirn, homlok; *puije-lu* stirnhorn.

TavS. *feadā* stirn | JenS. *fea, feija* stirn.

Ugor alapszó *penge* (*pēje*, a szamojéd szavakból kifejtethető alapalak pedig *pāja*?). Ez utóbbi alak könnyen válhatott ered. *peñe*-ből s ennek az útján áll elő a *paje* (v. *paja*) alak. Az ugor *n*-nel szemben álló szamojéd *j*-re nézve v. ö. a könny, meny szavakat (17. sz.) A jelentés különbsége összeegyeztethető és az általánosabb *fej*-ből könnyen alakulhatott a szorosabb *homlok* jelentés.

Még szorosabbá vált jelentés fejlődött ki a következő ide tartozó szamojéd szavakon:

JurS. *puija* orr B., *puja*, *pujä* nase R., *puijea* nase, schnabel C.

JenS. *fuija* (*puija*) nase | KamS. *phijä* id.

OS. *poč, pöt, putte, putö, puto* id.

Mindezekből az tűnik ki, hogy az uráli alapszóval a testnek felső, szembetűnő részét jelelték, melyből aztán az ugarságban az általánosabb «fej», a szamojédságban pedig a szorosabb «homlok, orr» jelentés fejlődött. A két nyelvcsoporthozalakjainak összetartozása kétségtelen.

118. Ugor: finn *pane-* tenni, rátenni, helyezni | észt *pane-* setzen, stellen, legen | liv *pan-* id. | vepsz. *pane-*, *pan-* id.

votj. *poni-* legen, hinenlegen, einstecken | vog. *pun-* tenni, tenni vlmire, machen, legen, *pin-* (Munk.) id. | osztj. *pon-* id.

Szam. JurS. *pueña-* C., *puente-* R. legen; *puembi-* B. bele tenni (pl. zacskóba).

TavS. *fanu-* legen | JenS. *fuña-* id.

OS. *panna-*, *panešpa-*, *pinba-*, *piñalna-* stb. legen.

KamS. *phel-* id.

Uráli közös alapszó *pan-*. A KamS. *phel-* e helyett való *phen-l*, ez pedig mélyhangú *phanl*-ből alakult.

119. Ugor (magy. *fon*; finn *puno-* contorquere; mdv. *pona-* flechten, stb.) MUSz. 531. l.

Szam. JurS. *pañalña-* flechten, zwirnen C.; *pagalta-* fonni (a haját) B.

TavS. *fonu-*, *fonuru-* flechten.

OS. *pañanna-*, *panna-*, *pagalpa-* id.

Uráli alapszó *pan-*, melynek magánhangzója ajakhang volt.

120. Ugor (magy. *fen-*, *fen-kő*; zürj. *pen-on* schleifstein). MUSz. 512.

Szam. JurS. *pamea* scharf; *pama-ma-* scharf werden; *pamamde-* schärfen.

TavS. *fomagā* secharf; *fomagimi-* scharf werden; *fomagimti-*schärfen.

JenS. *fo'e* scharf; *fo'eddi-*, *foedde-*, *jūta-*, *futa-* schärfen.

KamS. *phami*, *phö'mi* scharf.

A szamojéd nyelvek a magyar és zürjén szóközépi *n* helyett eredetibb *m*-et tartottak fönn. Az uráli alapszó *pam-* volt, melynek *m*-je még az ugor alapnyelvben elváltozhatott *n*-né, különben a magy.-ban és zürjénben alig maradt volna meg.

121. Ugor (magy. *füg*; vog. *ponn-* *fangani* stb.) MUSz. 522.

Szam. JurS. *puerke-* *furzen* B.; *ponungve*, *ponumesem* R. id. (?)

E szó csak Budenznél fordul elő *puerke-* alakban, a Regulytól vg. (v. ö.) észrevétellel idézett alakoknak jelentését pedig nem mondja meg; de kétségtelen, hogy ezek a szók is rokonjelentésűek.

Alak szerint Reguly szavainak *pon-* töve egészen megegyezik a fölsorolt ugor szókkal és a JurS. *puerke-* is *puen-rke* helyett való lehet.

122. Ugor (magy. *fű*; vog.-osztj. *pum*, *püm*; v. ö. MUSz. 545.)

Szam. TavS. *fūu* kraut, aus welchem zunder bernitet wird; zunder.

JenS. *fe'e* zunder | KamS. *phē'mü* id. | JurS. *peamea* id.

A magyar *fű* (*füve*) bizonyára egybetartozik a vog.-osztj. *pum*, *püm*-mal, bár vocalisatiójuk különbözik is. Csakhogy tekintetbe kell vennünk, hogy több olyan vog.-osztj. mély ajakhangú szó van, melynek a magyarban magashangú szó felel meg (v. ö. osztj. *kut*, vog. *kvoṭl* = magy. *köz*; osztj. *purñ* = magy. *féreg*; vog. *pos* = magy. *fes-t* stb.) A *fű*-nek a finn *pälve*-vel való egyeztetése különben is erőszakos, mert ez esetben föl kell tenni, hogy a magy. *fű* (*füve*) régibb *füle*-ből alakult. Annyi bizonyos, hogy a szamojéd szó, melynek alapalakja a JurS., KamS. és TavS. alakokból még tisztán fölismerhető és bizonyosan *pāma* volt, teljesen megegyezik a vog.-osztj. szóval.

123. Ugor: oszt. *por*, *par* fűró.

Zürj. *pīr-nol* fűró (tkp. *lyuk-nyil*); *pīr* lyuk, orrlyuk.

finn *pura* fűró, nagy ár | déli lapp *puoremte-* fűrni.

Szam. JurS. *pare'*, *pare'e* C. bohrer; *pareño'o-*, *pareño'ta-* C., *paruata-* R. fűrni.

OS. *pur* bohrer.

Uráli alapszó *para-* volt ajakhangú vocalissal. Alig lehet itt szó indogermán vagy török-tatár átvételről s az utóbbi nyelvcsoporttal való megegyezés inkább ősrökonságra utal (v. ö. MUSz. *fülánk.* cz. 542. l.).

124. Ugor (magy. *por*; finn *poro* stb.) MUSz. 443. l.

Szam. KamS. *phürä* sand.

Mivel az osztj.-vogulban nincs olyan alak, melynek a KamS. *phürä* átvétele lehetne, föl kell tennünk, hogy e szó a szam. eredeti szókincheshez tartozik. Alakra nézve szépen megegyezik a magy. *por* (régi *pur*), finn *poro* szavakkal és a közös uráli alapszó *para* lehetett ajakhangú magánhangzóval. A KamS. *phürä*-ben hangemelkedés történt ered. *pura* helyett.

125. Ugor (magy. *forog*; cser. *pör-*; vog. *per-* stb.) MUSz. 532. l.

Szam. OS. *puaralda-* fordítani | *paranna-*, *pāranna-*, *puaranna*, *pāralna-*, *pāralba-* fordulni, umkehren (intr.) | *por*, *pör*, *pür*, *pürü* kreis | *pörk*, *pürñ*, *pöruñ*, *poruñ* ringsum | *pürkka*, *pürü*, *pörl*, *püril*, *pörüi* rund | *pür* ring am finger.

KamS. *phār-* umkehren (intr.) | *phieri* ringsum.

TavS. *fursi'*- zurückkehren.

Uráli alapszó *par-*.

126. Ugor: lpS. *pārga villosus*, cui longi et densi sunt pili | lpF. *borgge*, *borgas* defluvium pilorum.

vog.-osztj. *porça*, *parça* kleidungsstück aus pelz (Ahlqu., Munk.)

Szam. OS. *taril-porg* haariger pelzrock.

KamS. *parga* pelz | JurS. *parka* kleidungsstück aus pelz.

A lapp és osztj.-vog. alakok összetartozása első tekintetre föltűnik s a csekély jelentés különbség számba se jöhet. E szót e szerint már ugor ős tulajdonnak tarthatjuk.

Csak az a kérdés, vajjon nem az osztjákból jutott-e ez a szó az OS. és KamS. nyelvekbe, vagy megfordítva a szamojédból az oszt.-vogulba. Ennek a lehetősége nincs kizárva; mivel azonban a JurS.-ban is megtaláljuk ugyanezt a szót, erre a szamojéd dialektusra pedig alig volt az oszt.-vogulnak hatása, tehát egyelőre a *parga* alapszót a közös uráli szókincheshez tartozónak tekintetjük.

127. Ugor (osztj. *pugol-*, *pugl-* «stossen, hineinstossen», magy. *fülánk*) MUSz.

Szam. JurS. *pākalña-*, *pakalña-*, *pakkalña-* stechen.

TavS. *fakal'v'e-* hineinstossen | JenS. *fokoddi-*, *fokodde-* id.

KamS. *phade-*, *phad-* id.

Uráli alapszó *pag-* volt. Az ugor nyelvek köréből talán ide tartozik, mint ennek magashangú párja. a magy. *bök*, finn *pökki-* «cornibus ferire, tundere» szóból kifejthető *pæk-* alapige, melynek kemény szökezdő hangjából a magyar nyelv külön életében vált a lágy *b*.

128. Ugor: finn *paju* weide.

Zürj. *bađ*, *bađ-pu* weide, fűzfa | votj. *bađ-pu* id.

Szam. JurS. *paju*, *paiju* weide; *ñabtiena paiju* schwarze weide C.; *paju*: *p. puedara* sűrű erdő B.

A finn *paju* és a zürj. *bad'*-ből könnyen azt következtethetnők, hogy az ugor alapnyelvben *b*-vel volt e szó eredeti kezdő hangja. A JurS. bizonyossága szerint azonban az ugor alapszó is kemény explosívával kezdődött és az eredeti *p* meglágyulása a zürj. nyelv külön életében történt. Valószínűleg a felsorolt ugor szókkal függ egybe a magy. *fűz* «weide» is.

Csak az az egy kétes, vajjon itt csakugyan uráli ősrökonsággal van-e dolgunk és nem került-e *paju* szó a JurS.-ba a finn nyelv közvetítésével, melynek szavával alakra és jelentésre nézve annyira megegyezik. Ennek lehetősége nincs kizárva, de egyelőre ezt is a közös uráli szókinészhez tartozónak tekinthetjük.

129. Ugor: lpK. *pīnk*, *pink*, *piekk* wind | lpF. *biegga*, *biega* id. | lpS. *piägga* id.

Szam. JurS. *piu* frühlingswind; *poñoi* wirbelwind.

TavS. *bie*, *bia* wind; *bielea*, *bialea* windig.

KamS. *bērzi* wind; *bēržezivi* windig.

Bár e szót csak egy ugor nyelvben találhatjuk (a magy. *füz*, vog. *ponn*- *fangani* MUSz. 522. más eredetű), valamikor bizonyosan általános elterjedtsége volt az ugorországban, minthogy a szamojédságban is megtaláljuk.

A TavS. és KamS. *b*-vel kezdődő szavak arra utalnak, hogy a szamojéd alapszó kezdő hangjának *v*-t vegyünk föl, mert csak ez változik e nyelvekben rendszeresen *b*-re. Ilyenkor azonban a JurS.-ban megtaláljuk a *v*-t (v. ö. a 136—137. számokat és a *v* betű alatti cikkekét). Mivel azonban a JurS.-ban *p*-t találunk szó elején, a szam. alapnyelvnek *b* kezdetű szót kell tulajdonítanunk és valószínűleg ez volt az ugor alakok szókezdő hangja is.

Közös uráli tő *baña* lehetett.

130. Ugor: magy. *fasz*; lpS. *puoča*, lpK. *pīčč* id. | lpK. *pīččiŋ* schwanz des renntiers | vog. *ponsip* schwanz? (Ahlquist).

Szam. JurS. *panco* schwanz, schweif.

TavS. *batu'a* id. | JenS. *batu'o* id.

A föntebbi ugor szóknak legteltesebb alakját a vogul *ponsip*-nak *pons*-töve tünteti föl, melynek valahol *pañsi* alakját is talál-
tam följegyezve. A magy. *fasz* ehhez úgy viszonylik, mint a magy. *fosz-t*, *fosz-lik*-beli *fosz*- a vog. *pōns*-, *puns*-, osztj. *punš*-alakokhoz. A lapp *č* is a legtöbbszor eredetibb *nč*, *ñč* helyett való, pl. a *-lač* melléknévképző ered. *-lañč* helyett. mely a lpK. diatektusban megmaradt. Ez esetben csak az a különös, hogy a lpK.-ban nem találunk *pīnč*, v. *pīñč* alakot. A TavS. és JenS. *batu'a*, *batu'o* alakokra nézve v. ö. az ugor *kende*- «köröm»-nek megfelelő TavS. *katu* szavat (14. sz.)

Uráli alapszó *banda* lehetett «schweif, schwanz» jelentéssel (v. ö. az előbbi számot), melynek lágy szókezdője már az ugor alapnyelvben vált keménynyé.

131. Ugor: lpS. *porhkēste*- fumare, fumum emittere | lpF. *borgeste*- id.

Szam. OS. *purga rauch* | KamS. *ber* id. | *berzevi rauchig*.

Az ugarság és szamojedság két legszélső ágában találjuk e szót s így átvételre nem gondolhatunk. Közös uráli alapszónak *burga*-t vehetünk föl. A kamS. *b*-re nézve v. ö. 129 sz. Az OS.-ban a többi szamojéd nyelvek *v* szókezdőjének soha se felel meg *v*, a mely itt egészen más eredetű, hanem vagy *p* vagy *k*, vagy pedig egészen eltűnik (l. a *v*-hez való bevezetést). Az OS. *p* tehát legkevésbé sem bizonyít eredeti kemény explozíva mellett.

132. Ugor (magy. *fut*; cser. *pokt* agere, pellere, persequi; finn *pako* fuga; *pakene*- fugere, aufugere). MUSz. 544. l.

Szam. OS. *pakta*-, *pakte*- springen | *pōka*, *pūña*-, *pōkata*- überschreiten, übergehen.

KamS. *bei*- überschreiten, übergehen.

Az ugor alapszó *pak*- volt, a szamojéd pedig bizonyára *vak*-. Uráli tőnek ez esetben *bak*- (vagy talán *βak*-) alakot vehetünk föl.

133. Ugor (magy. *bir*-; zürj. *vermi*- könnyen, vermögen; vog. *vērm* id.; perm- ertragen, dulden). MUSz. 456. l.

Szam. JurS. *pir'a*-, *pirta*- könnyen | TavS. *fira*- id.

Az ugor alapige *b* szókezdő mássalhangzóval volt. Erre mutat a magy. *bír* és a vogul *vērm*-, perm- alak. Evvel szemben a mai szamojéd *p* (*f*) szókezdő a mellett bizonyít, hogy a szamojéd alapnyelvben is *p* szókezdő hang élt.

Közös uráli alak *ber*- lehetett.

134. Ugor (magy. *far-ag*, *forgács*) MUSz. 532. és 443. l.

Szam. JurS. *vara*- schaben, hobeln | TavS. *bara*- id. és gerben.

JenS. *boła*-, *bora*- schaben, hobeln, gerben | KamS. *phārgā*- hobeln.

A KamS. *ph* szókezdő hangból azt következtethetjük, hogy a szam. alapnyelvben nem *v*-vel kezdődött e szó, hanem valamely más közvetítő hanggal, *b* vagy *β*-vel. A JurS. *v*, mely rendesen eredeti szokott lenni, ez esetben ebből fejlődött.

Az uráli alapszó tehát *βar*- (*bar*-) lehetett.

135. Ugor (magy. *fene*; mdv. *pinä* | *pine* hund; lpF. *bädna*, *bädnağ* id. stb.) MUSz. 512. l.

Szam. JurS. *vueno*, *vueñ* hund; *vueneko*, *vueniko* id. dim.

TavS. *bāñ* hund.

JenS. *bū', buno', bunneke hund*; *baggeo grosser russischer hund*.

OS. *peak, peañ, peäña, piäña, peäka elentier*.

KamS. *men hund*.

Ugor alapszó *penε* volt, a szamojéd alakokból pedig mély hangú *vana* (eredetibb *venε*?) válik ki. Ez utóbbinak *v* szókezdője már maga is másod fejlődésnek látszik eredetibb *b* vagy *b*-féle hangból. Erre mutat a KamS. szókezdő *m*, mert különben a közszamojéd *v*-nek a KamS.-ban szó elején rendszeren *b* szokott megfelelni (v. ö. még a következő cikket).

Uráli alapszó *benε* (*βenε*?) lehetett.

136. Ugor (magy. *part*; votj. *bord wand stb.*) MUSz. 434. 1.

Szam. JurS. *vār, vuara rand*.

TavS. *bāra, bara id.* | JenS. *bało, baro id.*

KamS. *mara id.*

A szamojéd nyelvek tanúsága szeriut a *part*-tól külön kell választanunk az ugyanazon jelentésű *mart* szót és ugor rokonait. Az előbbinek eredeti jelentése az ugarságban és az uráli őskorban «oldal, szél (seite, rand)» volt és ezt az eredeti jelentést legjobban a szamojédság őrizte meg; míg a *mart* és rokonaié a szorosabb «ufer» jelentés volt.

Uráli alapszó *bara*, a *t* (*d*) pedig már külön ugor járulék elem. — A KamS. *mara*-t ide sorozom mind jelentésénél, mind alakjánál fogva.

137. Ugor (magy. *bal*; finn *vasempa sinister stb.*) MUSz. 448. 1.

Szam. TavS. *badi'e link* | JenS. *bari'o, badi'o*.

JurS. *vādisei, vādiēi id.*

Budenz ugor alapszónak *bada*-t vesz föl és evvel teljesen megegyezik a szamojéd *bad*-tő. Urali alapszó *bada*.

HALÁSZ IGNÁCZ.

A francia akadémia helyesfrási reformja. Francia lapokban (pl. *Le Maître Phonétique* 1893. 9. sz.) azt olvassuk, hogy a párisi akadémia csakugyan elfogadta szavazattöbbséggel Gréard javaslatát (l. itt 348.). Kíváncsian várjuk már most, hogyan fogják ez újításokat életbe léptetni az iskolában s az irodalomban. Mert ott az akadémia elül jár s a közszokást akarja javítani s egyszerűsíteni! Mi nálunk meg ellenkezőleg, mindig az a kérdés, vajjon az Akadémiát rávehetjük-e azon egyszerűsítések, magyarítások elfogadására, melyek az irodalmi közszokásban már-már általánosakká lesznek.

Ismertetések és bírálatok.

A hangváltozások elmélete.

Paul Passy, Étude sur les changements phonétiques et leurs caractères généraux.
Thèse pour le doctorat présentée à la faculté des lettres de Paris.
Librairie Firmin-Didot. Paris. 1890. 8. r. 264.

A nyelvek fejlődése és változása kettős jelenségen alapszik: változik a nyelv külső alakja és változik tartalma. Az egyes hangok változását kutatva, magunk előtt látjuk a nyelv egész külső alakjának fejlődését; a tartalmának változását pedig az egyes szavak és nyelvtani alakok jelentésének módosulásában ismerjük meg. Passy e könyvében csakis a hangok változásaival foglalkozik, sőt még ezeket sem tárgyalja mind, hanem csakis azokra van tekintettel, a melyek maguknak az egyes hangoknak sajátosságain alapulnak, de nem veszi tekintetbe az olyan változásokat, melyeknek oka a beszélő lelki működésében keresendő. Így például nem tárgyalja azokat a változásokat, melyek analogikus hatás következtében jöttek létre.

Passy célja az, hogy tanulmányozza a phonetikus változások belső természetét és kutassa, hogyan keletkezhetnek e változások; osztályozza őket és megállapítja előfordulásuk körülményeit, keresi, vajjon követnek-e általános törvényeket és hogy mennyiben állandók ezek a törvények; végül megkísérli megállapítani e változások létrejöttének okait és lefolyásuk törvényeit. E célnak megfelelően könyvének első része (*Éléments phonétiques du langage*) a beszéd phonetikai elemzésével foglalkozik. Az élő beszédnek legnagyobb önálló része a 1. *groupe de souffle* (ugyanaz, a mit én phonetikai mondatnak neveztem) vagyis két lélekzet közé eső rész; a beszédnek többi részei: 2. *groupe de force* (szólam) két erősebben kiemelt szótag közé eső rész; 3. *syllabe* (szótag); 3. *son* (hang). Osztályozza és elemzi ezután az egyes hangokat s a hangok fontosabb kapcsolatait.

A műnek második része (*Aperçu des principaux changements phonétiques*) a különböző nyelvek fejlődésében megfigyelhető hangváltozásokat tárgyalja, számos példával világítva meg az egyes, előforduló változásokat. Az egyes hangok változása vagy a kör-

nyezettől függ, vagy pedig tőle független; ezen változásokon kívül végbemennek egyes szavak alakján még olyan változások is, melyek nem az egyes hangokat magukat érik, hanem e hangok viszonyát változtatják meg a szó többi hangjával szemben (*changements d'ensemble*). Ide egyrészt azokat a változásokat sorolja, melyeket a hangsúly okoz, másrészt azokat, a melyek a hangok időtartamára vannak befolyással. Ide tartoznak az olyan, a francia és angol nyelvben gyakori változások is, midőn ugyanazon szócska hangsúlyos helyre kerülve másképp ejtődik, mintha hangsúlytalan helyen áll; így lett a latin *mē* névmásból a francia nyelvben *moi* lett, ha kiemelt helyen áll, és *me*, ha nem emeljük ki. Noha a magyarban nagyon ritka az ilyen változás, mivel a mi hangsúlyunk nem emeli ki annyira az egyes szótagokat, hogy e kiemelés a kiejtésben érezhető különbséget hozhatna létre, mégis megfigyelhetünk egy-egy ilyen sajátyságot az élő beszédben. Pl. az *egy* szó rövid mássalhangzóval hangzik, ha határozatlan névelő (*egy ember*); ellenben hosszú mássalhangzóval ejtjük, ha számnév (*eggy ember, eggyet adok*). Az időmérték változása gyakran szintén összefügg a hangsúlylyal, a mennyiben a kiemelt szótagok gyakran megnyúlnak, a súlytalanok pedig megrövidülnek. A magyarban is azt tapasztaljuk, hogy a fő első tagja nemcsak megőrzi hosszúságát, hanem benne gyakran a rövid magánhangzó is hosszúvá lesz, ellemben az utolsó szótagok, különösen a ragok és képzők magánhangzói, megrövidülnek s gyakran el is vesznek.

A független hangváltozásokat (*changements des sons indépendants*) tárgyalva, szól előbb a magánhangzók, azután a mássalhangzók különböző változásairól, gyengülésükről, végre egyes hangok eltűnéséről. A környezettől függő hangváltozásokat (*changements combinatifs*) négy főcsoportba sorozza: 1. *Assimilation*; 2. *Dissimilation*; 3. *Actions des sons transitaires* (az átmenetek változása); 4. *Épenthèse et métathèse* (hangbetoldás és hangcsere).

Ilyen csoportokban tárgyalja Passy a különböző nyelvek életében megfigyelhető hangváltozásokat, melyeknek összefoglaló vizsgálata azt mutatja, hogy vannak a hangváltozásoknak bizonyos nemei, a melyekkel a legkülömbözőbb nyelvek történetében találkozhatunk, úgy hogy a legtöbb esetben bizonyos hangváltoztató törekvésekről (*tendances phonétiques*) szólhatunk, a melyek a legtöbb nyelvben közösek. Így pl. azt tapasztaljuk, hogy a hosszú magánhangzók legtöbbször szűk ejtésüekké és zártakká, a rövidek ellenben széles ejtésüekké és nyiltabbakká válnak; ezt bizonyítja a magyar magánhangzók története is. A magánhangzók változása rendszeren előrehaladó, úgy hogy a hátul képzettekől lassanként elül képzettek lesznek; a magyarban, mivel a hangzóilleszkedés szorosan elválasztja egymástól a magánhangzók két sorát, ez a változás nem igen fordul elő. Az ajakkal képzett mássalhangzók

ritkán változtatják képzésük helyét. Az egymás mellett álló hangok lehetőleg hasonlóvá válnak egymáshoz; a hosszú magánhangzók szeretnek diphthongusokká valni, viszont a rövid diphthongusokból egyszerű magánhangzók lesznek. Még több ilyen általános szabály bizonyítja, hogy a legkülömbözőbb nyelvek változása is igen sokszor egy úton halad.

A hangok változásának okait kutatva, kettős alapelvre jutunk, a melyek megmagyarázzák a folytonos változást, de egyúttal meg szabják határát is. 1. Beszédünk arra törekszik, hogy megszabaduljon mindentől, a mi felesleges. 2. Beszédünk igyekszik kiemelni mindent, a mire szüksége van. Tehát a takarékoság elve (*principe d'économie*) és a világosság elve (*principe d'emphase*) küzdenek a nyelv életében s e küzdelem hozza létre a szavak alakjának minden változását. E két elvnek viszont egy közös oka van, az t. i., hogy meg akarjuk egymás beszédét érteni. Csakis azért beszélünk, hogy megértsük egymást, tehát megőrizzük beszédünkben és kiemelünk mindent, a mi a kölcsönös megértést elősegíti, viszont elhanyagoljuk azt, a mi ezt a célt nem szolgálja. Az emberi beszéd nem szereti a feleslegest, s ez az ok megmagyarázza nyelvünk legtöbb változását. Azonban e két elv működése nem tudatos; önkénytelenül hagyjuk el azt, a mi a kölcsönös megértést nem segíti elő s őrizünk meg minden olyan elemet a beszédben, a mi nélkül meg nem értenének. A világosság elve csak annyiban működik, hogy nem hanyagoljuk el azt, a mi nélkül beszédünk nem volna eléggé érthető, de szándékosan nem igen hozunk létre új eszközöket, a mikkel beszédünket világosabbá tehetnők.

A másik fontos kérdés az, hogy hogyan változhatik a nyelv; mi az oka, hogy minden nyelv idő folytán módosul, sőt egészen át is alakulhat? Passy a nyelvek folytonos változását egy oknak tulajdonítja, annak t. i., hogy a gyermekek ajkán él tovább a felnőttek nyelve. A kiejtés minden változása, szerinte, a gyermekek ajkán keletkezik. «A gyermek — idézi Darmesteter-től (*La vie des mots*) — megváltoztatja és elrontja a szavakat, melyeket nem tud kiejteni. Gyakran javítják beszédét a szülők és a tanítók, néha maga is javítja a saját kiejtését; mind a mellett sok hibája megmarad s ily hibás kiejtéssel nő fel. Ezeket a hibákat átveszi az egyéntől a család többi tagja, azután a szomszédság, a falu s így tovább terjedve, a nyelv tényei közé jut.»

Passy a gyermek nyelvtanulásából akarja magyarázni a kiejtés minden változását, s tagadja, hogy ugyanazon egyén ajkán is változhatik idővel az egyes hangok képzése módja. Csakhogy ép a gyermek nyelvtanulása bizonyítja, hogy az egyes hangok képzését folytonos tévedések között tanuljuk meg; minél idősebb a gyermek, annál jobban közelíti meg a felnőttek kiejtését, de hajszálnyi pontossággal sohasem fogja utánozni egy hang képzését sem.

Ez az ingadozás azomban nemcsak bizonyos korig tart, hanem megmarad egész életünkön át. A különbség csak az, hogy míg a gyermek kiejtésében az ingadozás feltűnőbb, addig a felnőttek beszédében nehezebben figyelhetjük meg. Passy maga is szellemesen fejtegeti, hogy minden embernek többféle nyelvjárása van; másképp beszél a családja körében, másképp alsóbb műveltségükkel szemben, másképp ünnepi alkalmakkor. Ezt a különbséget beszédünkben nemcsak a szókincs és a nyelvtani szerkezet egy-egy különbsége okozza, hanem a kiejtés is. A gyermek nyelvének fejlődését vizsgálva (Nyelvtud. Közl. XXIII. 60. s köv. ll.) kimutattam, hogy anyanyelvét lassanként, folytonos utánzás által tanulja meg; ez a nyelvtanulás azomban sohasem ér véget. Nyelvünk folyton gyarapszik és változik. Tanulmányaink köre, értelmünk fejlődése és különösen a környezet hatása állandóan változtatja a gondolataink közlésére szolgáló eszközt, a nyelvet is. Nem lehet tehát tagadnunk, hogy ugyanazon egyén ajkán is változhatik, sőt változik is a nyelv. Azomban a változás könnyebben történhetik akkor, midőn egy új nemzedék veszi át az előbbinek nyelvét. A mi változás egy nemzedék kiejtésében megindult, az nagyobb lépéssel és gyorsabban halad előre akkor, midőn a gyermek tanulja anyanyelvét.

Passy teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy ezen kívül még más okok is hathatnak a nyelv külső alakjának változására. Sőt mondhatjuk, hogy a legerősebb s legmélyrehatóbb változásokat egész más okok szülik. Egyes népek nyelve akkor változik leginkább, ha idegen népekkel érintkezik. A felnőttek eltanulják az egyes hangok képzését a velük érintkező idegenektől, néha nyelvüket is átveszik s az egyes hangokat a maguk módja szerint képezik. Ily alkalmakkor történnek az egyes nyelvekkel a legnagyobb változások. S ha egy nyelv fejlődését meg akarjuk érteni, nemcsak az egyes hangok lassú átmenetét kell vizsgálnunk az egymás nyomába lépő nemzedékek ajkán, hanem keresnünk kell azokat az alkalmakat, midőn az illető nyelvvel, külső viszontagságai következtében, mélyrehatóbb változások történtek.

Láthatjuk tehát, hogy sohasem érthetjük meg a nyelvek fejlődését, ha egyetlen egy okból akarjuk megmagyarázni minden változásukat.

Azt a kérdést tárgyalva, vajjon kivételnélküliek-e a hangváltozások, Passy arra az eredményre jut, hogy semmi sem jogosít fel bennünket arra, hogy a hangváltozásokat állandó törvényeknek tartsuk. Tulajdonképp nem is szabadna törvényekről beszélnünk, hanem csak különböző, sőt néha egymással ellentétes irányú hangváltoztató törekvésekről (*tendances phonétiques*), melyek közül az egyik egy bizonyos időben s egy bizonyos nyelv körében uralkodik, a másik más helyen és más időben, de működ-

désükben semmi állandóság sincs. A hangváltoztató törekvéseknek ez ingadozását szintén abból magyarázza, hogy minden hangváltozás a gyermek nyelvében kezdődik s ezért nagy szerepe jut a véletlennek is.

Az egyes nyelvek történetének vizsgálata ellene szól ennek a felfogásnak; mert ha nem is szólhatunk előre megállapítható és kizárólagos érvényű hangtörvényekről, mindenesetre el kell ismernünk, hogy a nyelvek fejlődését szabályszerű hangváltoztató törekvések hozzák létre, melyek állandók is annyiban, hogy az ugyanazon helyzetben levő hangok egyformán változnak. S ha találunk egyes kivételekre is, ezt nem a véletlen okozza, hanem volt mindig egy másik ok, mely az illető hangváltoztató törekvés működését megakadályozta. A sok félreértést és vitát, melyet e kérdés szült, a «hangtörvény» szó használata okozta. S ha Passy kifejezését használva, hangváltoztató törekvésekről szólunk is, nem tagadhatjuk e törekvések szabályszerűségét és állandóságát ugyanazon időben és ugyanazon nyelv körében.

Nem tér ki Passy azon fontos, de eddig még kevés figyelemben részesített kérdés elől sem, hogy mi lehet az oka annak, hogy egy bizonyos hang egy bizonyos irányban fejlődik. Miért lett a latin *ci* hangesoportból *csi* az olaszban, *si* a picard nyelvben, *szí* a francziában és *ði* a spanyolban? A hangváltoztató törekvéseket háromféle ok hozhatja létre. 1. *Belső hatások (influences internes)*, ezek azon érzelmek természetéből erednek, melyek bennünket beszéd közben eltöltenek. Másképp képezzük az egyes hangokat, ha örülünk, mintha fájdalom szorítja a beszélő kebelét. 2. *Külső hatások (influences extérieures)*, ezek azon körülményektől erednek, melyek között élünk; e külső körülmények: az éghajlat, a társas élet, sőt még a divat is. Végül 3. *ethnologiai hatások (influences ethnologiques)*. Ez utóbbi, eddig kevés figyelemre méltatott okot tartom legfontosabbnak a nyelvek történeti fejlődésének megértésére; az illető nép lelki és testi tulajdonságai mintegy előre kijelölik az utat, melyen az illető nyelv fejlődésének haladnia kell. Az ethnologiai hatás különösen akkor válik szembetűnővé, ha a nyelv hirtelen változik, az által, hogy egy nép megtanulja egy más nép nyelvét s azt a maga hangrendszere szerint ejti.

BALASSA JÓZSEF.

Az ugor idő- és módalakok.

Setälä E. N. *Zur Geschichte der Tempus und Modusstamm-bildung in den finnisch-ugrischen Sprachen.* Helsingfors, 1886. 8. r. XVI+184 l.

Setälä Emil Nesztör, a ki nemrégiben lett a finn nyelv és irodalom professzora a helsingforsi egyetemen, még harminczadik életévét sem töltötte be s már is mind mennyiség, mind pedig ered-

mények tekintetében nagyon jelentékeny munkásságot fejtett ki az ugor és specziálisan a finn nyelvtudomány terén.

Első munkája, *A finn nyelv mondattana* (Suomen kielen lauseoppi), 1880-ban jelent meg, a mikor Setälä (a ki 1864-ben született) még a hämeenlinnailyceum növendéke volt. E derék kézikönyvecske, a mely néhány évvel később (1884.) második, javított és bővített kiadásban jelent meg, a régibb finn mondattanoknak, különösen Jahnsson dr.-ének (Finska språkets satslära) és Budenz finn nyelvtanának fölhasználásával azon mondattani anyaggyűjtemény alapján készült, a melyet a szerző maga gyűjtött össze a nép körében. Célyszerű, áttekinthető beosztás, rövidség és szabatoság jellemzik e könyvecskét, a mely már első fogalmazásában is határozottan jobb volt finnországi előzőinél, sőt egyik-másik része a Budenzénél is jobban sikerült.

Ezt az iskolai könyvecskét több kisebb dolgozat után 1883-ban egy nyelvjárástanulmány követte (*Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kielestä*. Suomi II. folyam, 16. kötet és különnyomatban), a mely éjszakteleti Satakunta nyelvjárásának pusztán csak mondattani sajátágaival foglalkozik s azokat tárgyalja behatóan; ez mint finn nyelvjárási mondattan első volt a maga nemében. (Néhány évvel utóbb jelent meg Cannelinnek a kemii nyelvjárásról szóló ismertetése, a mely rövid mondattant is tartalmaz).

Egyetemi tanulmányai végeztével Setälä több tanulmányútat tett a külföldön, Svédországban, Dániában és Németországban részint a nyelvtudományi oktatás módszerének és segédeszközeinek megismerése végett, részint pedig abból a célból, hogy a könyvtárakban adalékokat gyűjtsön az ugor összehasonlító nyelvtudomány történetéhez. — Ezen gyűjtéseinek eredményét 1892-ben adta ki *Adalékok a finn-ugor nyelvbúvárlat történetéhez* (Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. Helsingissä, 1892) cím alatt. Továbbá járt Kurlandban a liv nyelv, az oloneczi kormányzóságban és Ingermanlandban a vepsz és a vót nyelv s Észtországban és Livlandban az észt nyelvjárások tanulmányozása céljából. E tanulmány-útjai eredményeinek egy részét hazánkban tartózkodása alkalmával a M. Tud. Akadémiában magyar nyelven mutatta be *A liv nép és nyelve* cím alatt, s ez a dolgozata a Ny. Közl. XXI. kötetében látott napvilágot.

Többi kisebb dolgozatai közül csak *A jelenkori nyelvbúvárlat alapelveiről* (Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista. Porvoossa, 1891.) című népszerű füzetét említem meg, a melyben a nagy közönségnek röviden és világosan megmagyarázza, mikép fogja föl a modern nyelvvizsgálat a nyelv fejlődését, és egyúttal kifejti, hogy az új irány miben tér el a régítől.

Ezeket kívül két nagyobb munkát írt; az egyik az, a melyet

itt ismertetni akarok; a másik pedig, a melyről majd más alkalommal szölok: *A finnség hangtörténete* (Yhteissuomalainen äännehistoria; eddig két füzet, Helsingfors, 1891.)

A czimbeli tanulmány az első 'újgrammatikus' munka az ugor nyelvhasználat terén. Az ugor összehasonlító grammatikának azon fejezetével, a melyet Setälä tárgyal, előtte — legalább részben — már mások is foglalkoztak; legtűzetesebben Simonyi Zsigmond *Az ugor módalakok* című alapos tanulmányában (NyK. XIII.), de ez, mint czíme is mutatja, a Setälä fejtegette grammatikai alakoknak csak egyik csoportját tárgyalja. Még ennek előtte az ötvenes évek egyik buzgó altáji nyelvűvé, Boller, tett közzé a bécsi császári Akadémia Sitzungsberichte-iben két idevágó dolgozatot: *Die Conjugation in den finnischen Sprachen* (1854.) és *Die Übereinstimmung der Tempus- und Moduscharaktere in den uralaltaischen Sprachen* (1857), a melyek azonban most már teljesen elavultak. Úgy szintén elavult Riedl Szendének Bollerre támaszkodó rövidke dolgozata: *Az igező módalakjai a magyar és rokon nyelvekben*, a mely 1860-ban jelent meg a Magy. Tud. Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának értesítőjében. Ezen kívül egyes részletek tárgyalva vagy legalább érintve vannak Ahlqvistnak *Om ungerska språkets förvandtskap med finskan* (1863). Aminoffnak *Tutkimus Eteläpohjanmaan kielimurteesta* (1871), Genetznek *Versuch einer karelistischen Lautlehre* (1877) és *Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä* (1880) című munkájában, a melyekről Setälä az előszavában hűségesen beszámol. Budenz is tárgyalta az ugor nyelvek mód- és időalakjait egyetemi előadásában, de *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktaná-*nak addig megjelent részében, a mely Setälä kezénél volt, még nem jutott el ezen fejezetig, csak alkalmilag (egy- képzők tárgyalásánál) érintett idevágó dolgokat. *)

Setälä munkája, a mely nemcsak a szerző hazájában (vö. Jännes A. bírálatát a *Valvoja*-ban), hanem a külföldön is figyelmet keltett (vö. Misteli ismertetését: *Zeitschrift für Völkerpsychologie u. Sprachwissenschaft* XVIII. 1888. 451. l.), mi nálunk még nem részesült részletesebb méltatásban; azért nem lesz fölösleges, ha e folyóirat közönséget — elkésve bár — röviden megismertetem a munka főbb eredményeivel.

Az idő- és a módalakok alkotása (nem tekintve a tisztán mondatnyi eszközökkel és körülírással kifejezeteket) az ugor nyelvekben töképzéssel történik. A puszta igezőhöz járuló idő- és módjelek azonban (valamint a névszónál pl. a többesszám jele) mintegy középhelyet foglalnak el a valódi töképzők és a viszonyragok között.

*) A 'Modus és tempus' fejezet vázlata Budenz hagyatékából (a könyomatú ívek után) közölve a NyK. ez idei évfolyamában (178—190.) jelent meg.

Eredetükre és lényegükre nézve ugyanis tőképzők, mert az alaptő jelentését módosítják; de functiójukra nézve ezek a jelek még sem teljesen egyértékűek a többi tőképzőkkel, mert a hozzájárulással alakult tövet nem érezzük közvetlenül új szótőnek az alaptő ellenében, hanem a nyelvérzékünk az idő- és módjeleket inkább olybá veszi, mintha valamely mondattani viszonynak a kifejezői volnának, a milyenek a ragok. Nyelvérzékünknek ezt a fölfogását az a körülmény is támogatja, hogy a mód- és időjelek rendszerint személyragokkal együtt, gyakran velük egybeforrva fordulnak elő, sőt némelykor az utóbbiak hiánya vagy elveszése esetében a maguk functióján kívül ezeknek a szerepét is átveszik.

Időt az ugor nyelvek tőképzéssel kettőt különböztetnek meg: az el nem múltat és az elmúltat. A jelen és a jövő között általában nem tesznek különbséget, hanem a jövőt is rendszeren a jelen alakjával fejezik ki. Az el nem múlt idő alakját a szerző egyszerűen *praesens*-nek, az elmúltét *praeteritum*-nak nevezi.

A mi a módokat illeti, a jelentő módnak nincsen külön képzője, vagyis a jelentő mód töve maga az igei alaptő; ennek különféle időtöveihez járulnak hozzá a személyragok. De külön tőképzéssel alakul az imperativus és a conjunctivus, a mely utóbbi gyűjtőnév alá foglalja szerzőnk mindazokat a módalakokat, a melyek a cselekvést nem valónak, hanem a beszélő fölfogásától vagy akaratától függőnek tüntetik föl. Időre nézve a conjunctivusi alakok is részint *praesensek*, részint *praeteritumok*.

Szerzőnk előbb az időtöveket tárgyalja, azután a módtöveket. Tárgyalásának a menete az, hogy minden szakasz élén felsorolja az együvé tartozó igealakokat, s azután levonja belőlük a következőket.

Praesens-képzőt kettőt mutat ki olyant, a mely az ugorság nagyobb részében megvan; ezek: a *-p_s*, *-b_s* és a *-k_s*, *-g_s*.

Az előbbi megvan a finnségben, a lappban, a cseremiszenben, a mordvinban és a zürjén-votjákban. Kiindulásul a szerző azt a *-pi*, *-bi* (*-p*, *-b*) végzetet veszi, a melyet a finnségben némely *praesens*beli sing. 3. szem. alak végén találni, pl. finnS. *saa-pi* kap, karj. *šoa-pi*, olon. *soa-bi*, észt *saa-p*, *sāb*, lív *sā-b*, vepsz *anda-b* ad, vot *jō-b* iszik stb. Ezt a végzetet Lönnrot, Sjögren és Blomstedt a 3. szem. ragjának tartották, de ennek a föltevésnek a tarthatatlanságát már Castrén és Ahlqvist kimutatta. Budenz fölfogása szerint (vö. NyK. XXII. 426.), a melyet szerzőnk nem ismert, ez a végzet nyomatékosító segédrag, azonos a névszói és igei alakokhoz járuló *-pa*, *-pä* nyomósító particulával (*se-pä*, *miksi-pä*; *olipa*, *nousi-pa*). Ez első tekintetre tetszetősnek látszik, különösen ha a *-pa*, *-pä* > *-pi* hangváltozás párjával fölhozzuk (a mi Budenznél nincs fölhozva) a középfokbeli *-mpa*, *-mpä* (tő) > *-mpi* (nominativus) hangváltozást. Azonban másrészt már maguk a Budenznél

fölhozott többi adatok kétséget támasztanak ezen föltevés elfogadhatósága ellen. Mindenekelőtt azt látjuk, hogy a *-pa*, *-pā* nyomatékosító particula előfordul ugyan praeteritumi alakok végén is (*oli-pa*, *tuli-pa*; praesensbelieket ezzel a particulával Budenz nem említi, de előfordulnak ilyenek is, pl. *on-pa*, *tulee-pa*); azonban a *-pi* nem található a praeteritumban, hanem csupán a praesensben (mind a jelentő mód, mind a concessivus praesensében). Ez a jelenség mindjárt azt a kérdést veteti föl velünk, hogy mi az oka ennek a különböztetésnek? Ha a *-pa*, *-pā* és a *-pi* azonos, miért szorítkozik az utóbbinak az alkalmazása pusztán csak egy igeidőre, míg a másiké általános? — Második okunk a kétségre az, hogy ezen állítólagos nyomatékosító particulával megtoldott alak teszi a plur. 3. szem. alapját (a plur. *-t* képzővel ellátva), t. i. *-pa-t*, *-pā-t*, vagy *-ba-t*, *-bā-t* (a törvényszerű hangfejlődéssel) > *-vat*, *-vāt*, pl. *antavat* adnak, *tulivat* jövének. Már magában az is föltűnő, hogy a többes 3. szem. alakja az egyes 3. személybeli particulás alakból lett; de még föltűnőbbé, vagy inkább kétségesebbé teszi ezt az a tény, hogy a *-vat*, *-vāt* végű plur. 3. mellett előfordulnak pusztán *t*-vel többesített alakok is, pl. *tuli-vat* mellett *tuli-t*, azonban csakis a praeteritumban, míg ellenben a praesensben mindig a teljes *-vat*, *-vāt* van meg. — Továbbá föltűnő még az is, hogy a lapp nyelvben ezen állítólagos encliticus particulával ellátott alakok még személyragozva is vannak, pl. lpF. dual. 2. *lokka-bā-tte*, plur. 2. *lokka-bā-ttet* olvastok; s végre az, hogy a lappban is csak a praesensben találjuk ezt a particulát, míg a praeteritumban semmi nyoma sincs, pl. lpS. *ece*-szeretni, dual. 2. praes. *ece-be-ten*: praet. *eci-ten*; plur. 2. praes. *ece-be-te*: praet. *eci-te*.

Ezek azon kifogások, a melyeket Budenz föltevése ellen már pusztán az ő adatai alapján lehet tenni, s a melyeket bizonyára Setälä is megtett volna, ha ismerte volna Budenz föltevését.

Azon adatokból, a melyeket szerzőnk összeállít és szigorú nyelvtudományi kritikával elemez, egészen kétségtelenné válik a *-p_a*, *b_a* szóelemnek praesens-képző volta. Arról szó sem lehet, hogy a 3. személy ragja volna, mert a 3. személy névmásával semmiképen nem lehet kapcsolatba hozni; de meg nem is csak a 3. személyben fordul elő, hanem az 1. személyben is a lívben és a lappban, a 2. személyben a lappban (ritkán a lívben) és a tagadó igeinek mind a három személyre vonatkozó alakjában az észtnben, a lívben, a moksa-mordvinban és a zürjénben. (Az utóbbi tagadó igealakok eredetileg nyilván csak harmadik személyűek voltak, de aztán mintegy adverbiummá merevedve, a többi személyre is áttértek; ilyen áttérjedés útján előállottnak magyarázható a lív nyelvbéli 1. és 2. szem. *-b* is; de már a lapp nyelvben nincs okunk erre a föltevésre, hanem az ott mind a három személyben előforduló alakokat inkább egy régebben megvolt teljes praesens-

töves ragozás maradványainak tekinthetjük.) Hogy nyomósító particula volna, azt a fönnebb fölhozott kétségek után bajos elfogadni. De vajjon praesens-képző voltát nem dönti-e meg az a tény, hogy itt-ott a praeteritumban is előfordul? Erre a jogos kérdésre megkapjuk Setälä fejtegetéseiben a választ, a mely nagyon egyszerű és teljesen kielégítő. A finn **saa-b*, praesens-többször, a mely egyúttal a sing. 3. szem. alakja is volt, a többesképző -t (-d)-vel alakult a praes. több. 3. szem. (a törvényszerű hangváltozással): *saa-vat* (-vad). Mikor aztán az egyesszámi alakok végén a praesensképző fölismerhetetlenné fejlődött, vagyis *saa*, *antaa*-féle alakokkal állottak szemben a *saa-vat*, *antaa-vat*-féle többesszámok, ezeknek a -vat végzetét olybá vette a nyelvérzék, mintha személyrag volna. Ekkor már aztán a -vat könnyen átterjedhetett, a mint hogy át is terjedt, a praeteritumba. Itt eredetileg sem az egyes, sem a többes 3. szem. alakjában nem volt meg a -*p*, -*b* (-*v*); a legrégibb irodalmi emlékekben a praet. sing. 3. *sai* alaknak a többesben *sai-t* felel meg, s ez az alak máig is él némely nyelvjárásban; de ma már mégis sokkal általánosabb egész Finnországban a *sai-vat*-féle praeteritum-alak, mely a praesensbeli *saa-vat* analógiájára alakult. Ezen kívül még csak a cseremiszből és egy lapp nyelvjárásban (a kildiniben) fordul elő a szóbanforgó praesensképző praeteritumi alakokban, a melyeket szintén analógikus alakulásoknak kell tekintenünk.

A finnségből kimutatott alakok tanúsága szerint a képző mássalhangzójának legeredetibb alakja az explosiva (*p*, *b*). A *p* a finn nyelv hangtörvényei szerint hangsúlytalan rövid szótag utáni szótagkezdő helyzetben *v*-re változott; e szerint a hangtörvényszerű alakok: *saa-pi* és *anta-vi* (vö. oloneczi: *soa-bi* és *anda-v*, az utóbbi a véghangzó elveszésével). Azon alakokban, a melyeknek a végéről a magánhangzó eltűnt, a *v* vocalizálódva a megelőző magánhangzóval diphthongust alkotott, pl. karj. olon. *andav* és *anda* ad, vepsz *anda*; ezekből fejlődtek a *laskoo* (ereszt) és az *andā*, *antaa*-féle alakok, a melyeknek a végén a diphthongus helyén már hosszú magánhangzót találunk. Ezeknek a végén már nyoma sincs az eredeti -*pi*, -*bi* praesensképzőnek, a mely nélkül azonban nem tudnók megmagyarázni a szóvégi magánhangzó hosszúságát az *antaa*-féle, még kevésbbé hangszínét a *laskoo*-féle (*laske*-ből: **laske-v* > **laske* > *lasko*) alakoknak.*)

A szerző azután meggyőzően alkalmazza az analógiás magyarázatot néhány alakra, a melyek a törvényszerű fejlődéstől eltértek (pl. finn praes. sing. 3. *saa* e h. *saapi*; *antaa-pi*, *tulee-pi*; *antaarat*, *tuleevat*, alakvegyüléssel *antaa*, *tulee* + *antavat*, *tulevat*-ból stb.).

*) Alább (47. l.) meggyőzően mutatja ki szerzőnk azon (Genetz-féle) föltevés tarthatatlanságát, hogy ez a 3. személybeli hosszú magánhangzó a -*ka* praesensképző maradványa, t. i. **anta-ka* > **anta'a* > *antaa*.

A másik præsensképző, melyet szerzünk az összes ugor nyelvekben kimutat, a *-k*, *gs*. Ez a finnség terén (a hol már Genetz is kimutatta: Venäjän Karjalan kielestä 221, 222.) legvilágosabban a vepsz nyelv, az ingermanlandi nyelvjárás és a finnS. körén belül a szavói nyelvjárás tagadó alakjaiban mutatkozik, pl. vepsz: *emaⁱ* (*eteⁱ*, *eba*) *and-koⁱ* nem adunk (-tok, -nak) < **anda-ka* + plur. -i (az ismeretes hangváltozással); ingerm. *en sao-k* nem mondok, *emmä mää-k* nem megyünk; szavói: *en anna-k* nem adok. A többi finn nyelvjárás tagadó alakjainak a végén már csak a szótagzáró, véghehezetⁱ és az utolsó szótagbeli u. n. mássalhangzó-gyengülés jelöli a nyomát, pl. finnS. *anta*-adni: *en* (*et*, *ei*) *annaⁱ* nem adok (adsz, ad); *tietä*-tudni: *en* (*et*, *ei*) *tiedäⁱ* nem tudok (tudsz, tud).

Másik világos mutatkozása e képzőnek (mint már Genetz az i. h. szintén megemlítette) a reflexív ragozású alakokban van, pl. észt *külu-k-se* hallik; finnS. *muuta-k-sen* változik, *keännä-k-sen* fordul; karj. *kumardoa-k-ši* meghajol (meghajtja magát); úgy szintén az észt passivum impersonale-ban: *tüa-k-se* man bringt, *tulla-k-se* man kommt. Budenz (Ugor Alaktan 112.) a *külukse*, *muutaksen*-féle reflexív alakok *-kse*-jét reflexív igeképzőnek veszi és elfogadja némely finn nyelvészeknek azon nézetét, hogy ennek a képzőnek az eredetszava nem egyéb, mint az *itse* (< **iske*), magaⁱ névmás. Ennek ellenében Setälä meggyőző okoskodással mutatja ki, hogy a *-k* és a *-se(n)* nem egységes, hanem egymástól különváló elemek: a *-k*, a mely a præsensen kívül sehol sem fordul elő, præsensképző, a *-sen* pedig a 3. szem. ragja.

Ezen *-k* præsensképző segítségével szerzünk nagyon egyszerűen és meggyőzően magyarázza meg azt a jelenséget, a mely a finn nyelv minden vizsgálójának bizonyára mint különösség tűnt föl, hogy a passivum impersonale præsensében az igetőben u. n. mássalhangzó-gyengülés van, ellenben a többi alakban nincs; pl. *saa*-kapni, pass. tö: *saata*-: præs. *saada-han*, *saadaan* man bekommt, de præt. **saati-hen*, *saatiin*. A præsensben az u. n. mássalhangzó-gyengülést a passivum tövéhez járult *-k* præsensképző okozta, a melynek hozzájárulásával a szótag zárttá vált: *saata*-: *saadak*-. A szabályszerű alak (a 3. szem. *-sen* ragjával) **saadak-sen* volt (vö. észt *tüak-se* man bringt, *tullak-se* man kommt), de ezt kiszorította a szabályszerű präteritumi **saati-hen* (ma: *saatiin*) analogiájára képzett **saada-hen* (ma: *saada-han*, *saadaan*).

A *-k*, præsensképzővel alakultaknak magyarázza szerzünk (Genetz Ven.-Karj. kiel. 222. l. rámutatása nyomán) a *saa-mme* (*saa-mma*), *saa-tte* (*saa-tta*) ,kapunk, kaptokⁱ-féle többesszámi alakokat, a melyekkel szemben a nyelvjárásokban rövid *m* és *t*-vel való präteritumi alakokat találunk, pl. *sai-ma*, *sai-ta* (v. a törvényszerű hangfejlődéssel **otti-ta*-ból lett *otti-a* stb.-félék analogiájára *sai-a*). A többesszámi 1. és 2. személyrag mássalhangzójának a

hosszúságát többen többféleképp igyekeztek megmagyarázni, de mind e magyarázatoknak egy közös hibájuk van; nincsenek ugyanis tekintettel arra, hogy azok a hosszú mássalhangzók voltaképen csak a præsensbeli alakoknak a tulajdonai. Ebből kiindulva, szerzőnk azt következteti, hogy az a hosszúság a præsensképző hasonulásából állott elő, t. i. *saamme* (-mma), *saatte* (-tta) < **saak-me* (-m^u), **saak-te* (-ta). A praeteritumban is előforduló hosszú mássalhangzó (*saimme* v. -mma, *saitte* v. -tta) a præsens analogiájára fejlődöttnek tekintendő.

Félrehagyva a szóbanforgó képzőnek a többi ugor nyelvekből való kimutatását, egyenesen a magyarra térek rá. A szerző abból kiindulva, hogy a fölszólító mód alapnyelvi -k_s, -g_s képzőjének a magyarban -j felel meg, azt mondja, hogy a -k_s, -g_s præsensképző megfelelőjéül is j-t várhatunk. Noha ilyen præsensképzésnek biztos nyomait nem lehet találni, mégis számbaveendőnek tartja az egyes nyelvjárásokban előkerülő ilyenféle alanyi igealakokat: *hajtsunk* (= hajtunk), *mehessünk* (= mehetünk), *szántunk* (= szántunk), *tudjunk* (= tudunk) stb. Ezeknek a -j-jét úgy látszik, habozva bár, hajlandó præsensképzőnek tekinteni; azonban ezt a föltevését nem fogadhatjuk el.

Sokkal valószínűbbnek, sőt jóformán kétségtelennek tarthatjuk, hogy ezeknek az alakulása az analogia hatásának tulajdonítandó. Ismeretes dolog, hogy a t-végű igék tárgyas ragozása præsensének több alakja némely nyelvjárásban, pl. a székelységben (vö. MNy. V. 350; VI. 224.), de egybeült is (vö. Balassa J. A magyar nyelvjárások 138.), ugyanolyan hangfejlődést tüntet föl, a milyen az imperativusban van, pl. *látom*, *látod*, *lássá*, *lássuk*, *lássátok*, *lássák* (= látja, látjuk stb.); *tartsa*, *rontsák*, *töltsük*, *fizessük* (= tartja, rontják stb.) Ezt a fejlődést, az én nézetem szerint, korántsem kell olybá vennünk (hogy miért nem, az majd alább az imperativusnál elmondandókból tűnik ki), mintha hangfiziológiai úton állott volna elő. Valószínűbb, hogy már ez is analogikus alakulás, a melyhez a mintát a *várja*, *várjuk*, *várjátok*, *várják*-féle imperativusi és indic. præs. alakok egybeesése szolgáltatta. Hogy az analogia hatása épen a t-végű igéknél kezdődött, azt a *tartya*, *tartyuk* és a *tarcsa*, *tarcsuk*-féle alakoknak hangzásbeli rokonsága magyarázza meg. (Ebben tehát az én fölfogásom eltér Budenzétől, a melyet a MNy. V. 350—351. l. fejtett ki.) Az ilyen imperativusformájúvá fejlődött tárgyas ragozása præs. alakok analogiájára aztán más (nem t-j-vel való) tárgyas ragozása præsens-alakok is fölvettek az imperativusbeliek formáját, pl. *téggyük*, *mögögyük*, *megengedgyük*, *vigyem*, *vigyük* (Nyr. XVI. 504). Ezek után nagyon természetesnek fogjuk találni, hogy az analogia hatása az alanyi ragozása præsens-alakokra is kiterjedt, s ezek is az imperativus képére formálódtak, pl. [Mi csinának?] Hát *nyomtassunk*. [Nem

kapnak majd ki?] Há *kikápjunk, kikápjunk*. Szokát *halljunk*, há szokán jöjjünk rákászra. Ném *tuggyónk* mit mondani róla (Nyr. V. 65.) *Ehessünk-é* már? [Mit dolgoznak?] A diót *verjünk* (Nyr. V. 220). Mink hónap *süssünk*. Megfőtt, de még nem *ögyünk* (Nyr. III. 48). *Beszélgessünk, nézelöggünk* (Nyr. XVI. 504). — Ezekben tehát a *j*-t (és változatait) nem tekinthetjük a *-k*-, *-g*-, praesens-képző megfelelőinek.

A harmadik pontban szerzünk az ugor nyelvekben előforduló isolált és nemvilágos praesensképzéseket tárgyalja, köztük nagyon röviden a *v*-tövé magyar igék *-sz*-képzős praesensét (pl. *viv*- : *vi-sz*). Pótlásul megemlítem, hogy a magyar nyelv praesensképzői közé föl kellene vennünk azt a nyilván frequentatív-eredetű *-l* (*-ll*) képzőt, a melyet némely nyelvjárásban (pl. a kiskúnhalasiban (Nyr. XV. 214) a *v*-végű ige-tövek praesensében találunk, pl. *ríll, víll, síll, róll, nyóll, föll, lúll, nyúll, fúll, búll* stb. (a praesensen kívül ez az *-ll* nem fordul elő). Vö. az osztják nyelvbeli frequ. *-l*, *l*-es praesens-tőképzést (Budenz Alaktanában 17. l.; Setälä-nél 83. l.)

Közös praeteritum-képzője az ugarságnak egy van: a *j* (*-i*), a mely a vogul osztjákön kívül minden nyelvben kimutatható. Legteljesebb alakjában az észten és a lappban mutatkozik, pl. észten *mű-je* eladék, elada (*mű-*); lapp *le-je-n* valának (*le-*). A finnségben ezenkívül még egy látszólagos *-si* praeteritum-képző is előfordul, pl. finnS. *joutu-si* juték, juta; vót *süntü-si* születék; észten *anda-si-n* adék stb. Ez (mint az észten alakokra nézve Budenz is említi NyK. XXIII. 182) analógiás alakulás azon igék praeteritumának a mintájára, a melyeknek a csonka töve *t*-végű, pl. *tarjoo-, tarjoa-* kínálni, csonka tö: *tarjot-*, praeteritum: **tarjoti > tarjosi*. Ezekben is csak *-i* a praeteritum-képző; az *s* a tövégi *t*-ből fejlődött; de minthogy az utóbbi a praesensben nincsen meg, a nyelv-érzék a praeteritum képzőjéhez tartozónak vette, s azután a *-si* alképző használatát kiterjesztette más (nem *t*-végű) tövekre is. — A magyar *mond-é-k, mond-á-l* féle praeteritumok *-á, -é*-jének magyarázatában (lappangó *-j*-vel) szerzünk teljesen a Budenz nyomán indult fiatalabb magyar nyelvészekhez csatlakozik (vö. idézeteit és Budenz hagyatékát: NyK. XXIII. 183).

Ezután néhány isolált praeteritum-képzést tárgyal, legelsőnek a magyar *-tt, -t-s* praesens perfectum'-ot; de a képzés eredetének vizsgálatába itt nem bocsátkozik, csak később (170. l.) azonosítja ezt a *-tt, t-t* a befejezett cselekvés igenevének a képzőjével. Budenz a *mondottam*-féle igealakokat olyan segédigével összetett és aztán összevonott alakoknak magyarázta, a milyen a cseremisiz *tolonam* (< **tolon-ulam*); vö. hagyatékát: NyK. XXIII. 185. Ennek ellenében én egy akadémiái fölolvasásomban kétségeket támasztván, azt a nézetemet nyilvánítottam, hogy a mi végzett jelenünk nem egyéb, mint személyragozott igenév, pl. *mondottam* = *mondott én; értettél* = *értett te*. A 3. szem. *mondott, értett* szerintem ragtalan,

vagyis = maga az igenév (állítmányul használva); a többesszámi 3. szem. alak (*mondottak, értettek*) pedig nem egyéb, mint a *mondott, értett* igenév többes száma (olyan mint pl. a finn præt. plur. *tuli-t* jövőnek = praeteritum- vagyis nomen verbale-tő + többesszám képzője). A *mondottak, értettek* mellett előforduló *mondottanak, értettének* e szerint nem eredetibb teljesebb alaknak, hanem analogiás alakulásnak (a *mondanak, mondának, mondanának, mondanak* mintájára) tekintendő (vö. Alakmagyarázatok cz. dolgozatomat a Hunfalvy-Alumban).

A módalakok képzésére térve át, szerzőnk legelőször az imperativust tárgyalja, s itt teljesen meggyőző adatokkal és okoskodással mutatja ki, hogy az imperativus-képzésnek az a magyarázata, a mely Budenz nyelvtana nyomán nálunk gyökeret vert, határozottan tarthatatlan. Budenz a *tulkaamme, tulkaatte* (*tulkaa*)-féle alakokból kiindulva a finnben *-kaa, -kää* és összevonatlan *-kaha, -kähä* imperativus-képzőt vett föl, a melynek eredetibb alakja szerinte **-kasa, -käsä* volt (vö. Budenz, Finn nyelvtan^a 57). Setälä kimutatja, hogy a régibb grammatikákban elősorolt *tulkaamme, tulkahatte*-féle alakok sehol sem találhatók a nyelvben; a *-kaamme, -kaatte* végű alakok is csupán az irodalmi nyelvben fordulnak elő, a népnél sehol. Ellenben minden finn nyelvjárásban találni oly alakokat, a melyeket *-kaa* imperativus-képző fölvetelével lehetetlen megmagyarázni. A nyelvtényekből az tűnik ki, hogy az imperativus képzője *-ka, -kä* (*-ga, -gä; -ke, -ge*); pl. finnS. *saa-kama* kezdjünk; *ol-kame* legyünk; *lyö-kämme* üssünk; karj. *noš-kama* emelkedjünk; *šüö-gämä* együnk; olon. *pañ-gammo* tegyünk, helyezzünk; vepsz *and-kama*ⁱ, *and-kam* adjunk; *pes-käm* mossunk; észt *teh-kem* tegyünk; *tul-gem* jöjjünk stb. A plur. második személyben is találunk rövid vocalissal való alakokat, a melyeknek a végéről könnyű leválasztani a személyragot, pl. finnS. *el-käte* ne...-jatok, -jetek (népköltési termékekben); vepsz *and-kate*ⁱ, *and-kat* adjatok; *pes-kätte* mossatok; észt *vot-ket* vegyetek; lív *maksä-gid* fizessetek stb. De sokkal elterjedtebbek azon alakok, a melyeknek a végén hosszú vocalist (vagy diphthongust) találunk, s épen ezek (és az ezekből fejlődöttek) szolgáltatnak okot a képző helytelen fölfogására. Ezek az *anta-kaa* adjatok, *men-kää* menjetelek-féle alakok, a melyekben a végvocalis hosszúságát a személyraggal való összevonás idézte elő. T. i. a plur. 1. *-ka-ma, -ka-me*-nek megfelelőleg plur. 2. *-ka-ta, -ka-te* alakot kell fölvennünk mint eredetit (vö. főnebb *el-kä-te, and-ka-t* stb.) A *-ka-ta*-ból a hangsúlytalan szótag rövid vocalisa után szabályszerűen beállott mássalhangzó-gyengüléssel *-ka'a, -kaa* lett (vö. præt. *tulia* jövőtek <**tuli-ta*). Az irodalmi nyelvbeli *anta-kaa-tte*-féle alakok az analogia szüleményei, a melyek annak köszönik lételüket, hogy az *anta-kaa* alakot, a melyben a személyrag lappangásba jutott, imperativus-tőnek

vették s aztán megtoldották a præsens analogiájára *-tte* személyraggal. Az *anta-kaa-mme*-féle (hosszú vocalisos) alak Setälä szerint szintén a *-kaa* végű 2. szem. alakból lett a præsensbeli *-mme* hozzátételével; de én valószínűbbnek tartom, hogy ez egyenesen az *anta-ka-me*, *-mme* alakból lett az *anta-kaa-tte* ráhatása következtében.

A 3. szem. sing. *-kaan* és plur. *-kaat* imperativusi végzetet (*tuokaan* hozzon, *tuokaat* hozzanak) Budenz így elemezte: *-kaa-n* (*-kaha-n*) és *-kaa-t* (*kaha-t*) = az imperativus töve az *-n* személyraggal, illetőleg a *-t* többesképzővel ellátva. Az előbbieket szerint ez az elemzés is tévedésen alapszik. A vepsz *and-kaha* adjon, adjanak; olon. *tul-gah* jöjjön; karj. *noš-kah* álljon föl stb. nyelvjárási alakok tanúbizonysága szerint a finnS. *-kaan*, *-kaat* csakugyan régiebb *-kahan*, *-kahat-ra* viendők vissza, csakbogy ezek így elemzendők: *-ka-han*, *-ka-hat*. Itt *-han*, *-hat* < **-hen*, *-het* (< *-sen*, *-set*) a 3. szem. sing. és plur. jelölője.

A sing. 2. személyben a finnség legnagyobb részében már csak maradványát találjuk az imperativus-képzőnek: szótagzáró véghehezetet (a végszótag kezdő mássalhangzójának u. n. gyengülésével), pl. *otta-* venni: *ota'* végy (a *-pas* nyomósító particulával: *otappas*); csak némely nyelvjárásban van meg az eredetibb *-k*, pl. *työ-k* üss, *oda-k* végy, *elä-k* *oda-k* ne végy. Nagy ritkán (népdalokban) az imperat. sing. 1. szem. alakja is előfordul, pl. *läk-kä-n* 'hadd induljak' (Kanteletar II. 89.)

A II. imperativus (v. optativus) képzője szintén rövid vocalisú: *-ko*, *-kö*, nem pedig *-koo*, *-köö* (*-koho*, *-köhö* < **-koso*, *-köso*), mint Budenz és Donner fölvtették. A *-koomme*, *-kootte* végű többesszámi alakok, a melyeket a grammatikusok a paradigma teljessége kedvéért említene, sehol sem a nép nyelvén, sem az irodalomban nem fordulnak elő. A sing. 2. szem. **-kos*, *'os* nem **-koso*-ból lett (pl. *anta'os* nem < **antakoso*), mint Budenz véli, hanem a Kalevalában előforduló *kuolkosi* (halj meg)-féle alakok bizonyossága szerint így elemzendő: *-ko* (imp. képző) + *si* 2. személyrag vagy nyomatékossító particula (vö. Agricolánál: *pidheri* 'tarts' = *pidü-k-si*). A 3. szem. alakok (*-koon*, *-koot*) úgy elemzendők, mint az I. imperativus megfelelő alakjai: *-ko-hon*, *-ko-hot* (< *-hen*, *-het* < *-sen*, *-set*). A *-kohonsa*, *-koonsa* végűek alakvegyülés útján állottak elő, valamint a kalevalai *-kahansa* is.

A *-k_s*, *-g_s* imperativus-képzőnek a többi nyelvekben való előfordulását mellőzve, csak a magyarra kívánok reflektálni, a melyben mai megfelelője *-j* (és többnyire még egy rövid magánhangzó). A magánhangzónak sing. 2. személybeli hosszúságát (*-jäl*, *-jél*) szerzőnk Simonyitól eltérőleg az *iräl*, *ürnäl*-féle alakokhoz való csatlakozással magyarázza. Ezt nem tartom valószínűnek azért, mert a *-jél* régente *-jél* (s e szerint a *-jäl* is valószínűleg *-jäl*) volt,

míg az elbeszélő múlt és a föltételes jelen magánhangzóját már a régiek is *á*, *é*-nek (nem *á*, *ê*-nek) ejtették. Ezen állításom mellett szól: 1. e hangoknak *i*-s diphthongusból való fejlődése, a melyet bebizonyítottunk tekinthetünk; 2. a *-né*-beli *é*-nek a nyelvjárások némelyikében megfelelő *i* (pl. *szeretnük*); 3. legalább az *é*-re nézve azon nyelvemlékek helyesírása, a melyekben a hosszú *e*-féle hangok nyiltabb vagy zártabb volta annyira-mennyire meg van különböztetve. (V. ö. MNy. V. 399; továbbá az *-e* < *-é* birtokos személyragról írt és részben ide is illő megjegyzéseimet: Nyr. XVII. 5; a *-jál*, *-jél*-beli hosszú magánhangzó eredetére nézve pedig „Alakmagyarázatok” cz. dolgozatomat: Hunfalvy-Album 39.)

Elfogadhatónak tartom, de némi módosítással, azt a magyarázatot, a melyet szerzünk a régi nyelvbeli *tanóhon* (= tanítson)-féle alakokra nézve ad. Szerinte a zöngétlen *t* után a *j* úgy hangzott, mint zöngétlen palatális spirans: *ȝ*, pl. *tanojtȝon*. Némely nyelvjárásokban a *tȝ* hangkapcsolatból *č* (*cs*) lett: *tanojcsen* > *tanácsen*; más nyelvjárásokban meg *tȝ* hasonlva *ȝȝ*-vá fejlődött: *tanojȝȝon* > *tanojȝȝon* > *tanóȝȝon* (föltehető ugyanis, hogy a nyelvemlékekbeli *h*, *ch* ezen alakokban a *ȝ* hang jele). Két magánhangzó között később a *ȝȝ* zöngés *ji*-vé vált, s így állottak elő a mai népnyelvbeli *taníjjon*-féle alakok. (Tudvalevő dolog, hogy *h*-val való imperativusuk a régi nyelvben csupán csak a *-sȝjt*, képzős ígéknek van; egyetlenegy példát tudok csak, a melyben ez az imperativusi képzés más jellemű igenél van alkalmazva, s ez a „Szabács megvétélés”-ben előforduló: *sírhon* RMK. I. 24; ez nyilván analogikus alakulás). De én ezt a Setälä-féle magyarázatot hajlandó vagyok még tovább, az összes *t*-végű ige-tövek imperativusára kiterjeszteni, mert a *boncsen*, *tarcson*, *kiálcsen*-félék, sőt az **üssön*, *kössön*, *lássön*-félék is könnyebben magyarázódnak régebb **bontȝon*, **ütȝon* stb.-ből, mintsem **bontjon*, **ütjon* stb.-ből. Sőt többet mondok: ha elfogadjuk azt a föltevést, hogy a *tanóhon*-félék **tanojtȝon*-ból fejlődtek, szükségképen ki kell terjesztenünk ezt a föltevést az imént említett többi *t*- végű ige-tövekre is, mert az imperativus képzőjének minden *t* után egyformán kellett hangzania. Sőt még tovább megyek, s erre a további lépésre egy kérdés kényszerít, a melyet joggal vethet föl bárki Setäläneknél fönebbi magyarázata ellenében. T. i. ha az imperativus *-j*-je a *t* után *ȝ*-nek hangzott, miért nem hangzott így a tárgyas igeragozásbeli *j* is, és miért nem fejlődtek a tárgyas ragozásbeli *j*-s alakok a megfelelő imperativusiakkal általában egyformákká? Pl. miért van az imperativusban a régieknél *tanóhuk*, ma *tanácsuk*, az ind. præsensben meg *tanítottuk*? Ennek az oka nem lehet egyéb, mint az, hogy az imperativusi *-j* és a tárgyas ragozás *-j*-je, a melyek tudvalevőleg egészen különböző eredetűek, a régi nyelvben hangzásukra nézve s eltérők voltak. Már most azok után, a miket itt elmondottam,

talán ki szabad mondanom azt a föltevésemet, hogy az imperativus képzőjének eredeti magyar alakja nem is -j, hanem általában -ý volt. Ebből az összes alakulásokat minden nehézség nélkül meg lehet magyarázni.

Szívesen kiterjeszkedném Setälä könyvének még hátralevő érdekes részleteire is, de már ideje, hogy ezt az ügyis hosszúra nyúlt ismertetést befejezzem. Azért csak a tárgyalt képzőknek eredetéről nyilvánított nézeteit ismertetem még röviden. Az időalakok képzői (mint egy részükről már) mások is: Castrén, Ahlqvist, Budenz kimutatták) eredetükre nézve legnagyobb részt igenévképzők, tehát a velük alakult igeidő-tövek voltaképen névszó-termézetűek, a minek legfőbb bizonyítéka az, hogy hozzájuk járul a többesszám jele. Van azonban néhány olyan igető is, a mely gyakorító vagy mozzanatos igeképzővel alakult, pl. az osztj. -l, -l, votj. -*šk*, magy. -*sz* képzős præsens és a vog.-osztj. -*s* képzős praeteritum-tő. Ezeken kívül egynehány olyan igető is van, a melynek a végén semmiféle képzőnek nem lehet a nyomát találni. A votják nyelvben az -*šk* képzőhöz még a közönséges -*o* præsens-jel járul, a mely valószínűleg névszóivá teszi a tövet. Ellenben az osztják meg a magyar (*sz-es*) præsensben és a vogul-osztják praeteritumban, a melyek igeképzőkkel alakultak, nem találunk semmi névszóképzőt, legalább láthatót nem; ugyanez áll azon alakokra nézve is, a melyekben (mint a magyar præsensben és az osztják praeteritumban) a puszta igető szerepel látszólag időtőül. A szerző azonban valószínűnek tartja, hogy az időtő ezen esetekben is névszói természetű, minthogy a többesszám jelét fölveszi. Ezen körülménynek a magyarázatát — mivel sem lappangó névszóképzők, sem analogikus alakulás föltevésére nincsen ok, — abban keresi szerzőnk, hogy ezen alakok létrejöttekor a névszó- és az igetők alakra nézve még valószínűleg nem voltak határozottan elkülönödvé, hanem mindegyikük ez is, az is lehetett.

Az elmondottakból azt a következtetést vonja le, hogy az ugor nyelvek időképzései általában névszótöveken alapulnak, a melyek a személyragok hozzájárulásával váltak igealakokká. Ezen fölfogás szerint pl. az észti *sure-k-se* (meghal) nem egyéb, mint praedikativ összekötése a *surek/a/* névszótőnek a *se/n/* névmástóval, úgy hogy tulajdonképeni jelentése körülbelül 'haló ő' volt; ép így a finn *tulemme* (<**tulek-me*) jövőnk = 'jövő mi'. A harmadik személy alakjául rendszerint pusztán az időtő szolgál személyrag hozzájárulása nélkül, pl. *saa-pi* kap = 'kapó', a többesszámban a plur. képzőjével: *saa-vat* kapnak = 'kapók'. A tempustöveknek ez a fölfogása jóformán teljesen megegyez azzal, a melyet Budenz az ő egyetemi előadásaiiban már régebben (1875—76) fejtegetett (vö. hagyatékát: NyK. XXIII. 179.)

A módtövek közül a jelentő módé azonos az igetővel, a mely-

hez az időképzők járulnak. Az imperativus *-k*, *-g*, képzője szerzőnk nézete szerint szintén névszóképző, még pedig azonos a *-k*, *-g*, praesensképzővel, s így az imperativus nem egyéb, mint interjectionálisan használt praesensstő (= eredetileg igenévi tő). Ennek a föltevésnek a jogosultságát a két képző alaki egyezésén kívül, amely esetleges is lehetne, az is bizonyítja, hogy az ugarságban különben is nagyon közönséges némely praesens-alakoknak, nevezetesen a többesszámi 1. személynek és a finnségben a passivum impersonalénak fölszólításképp való használata, pl. észt *läheme* induljunk (tkp. indulunk), vót *lähemmä* ua., vepsz *müömm*e adjunk (-juk) el, karj. *panemma* tegyünk (tegyük); cser. *läktena* induljunk; zürj. *munamo*, votj. *minomi* menjünk; finnS. *lähdetään* induljunk stb. Érdekes a szerzőnek az a föltevése, hogy a finn és a lapp II. imperativus vagy optativus, a mely a fölszólításnak enyhébb formája, az I. imperativusból képzett deminutivum.

A conjunctivusi alakok részint praesensek, részint praeteritumok, a melyekben az időképző a conjunctivusi tőhöz járult. Mint-hogy pedig az időképzők deverbálisak, a conjunctivusi töveket ige-töveknek, s így a conjunctivusi képzőket igeképzőknek kell tekintenünk. Ebben szerzőnk fölfogása szintén találkozik a Budenzéval (vö. NyK. XXIII. 185—188.).

Ajánljuk ezen éles bonczoló elmére valló, szigorú kritikával megírt és elfogadható eredményekben gazdag munkát az ugor összehasonlító nyelvtudomány művelőinek a figyelmébe.

SZINNYEI JÓZSEF.

Petőfi kritikai kiadása.

Petőfi Sándor Összes Művei. Első végleges teljes kiadás. Jókai Mór által írt életrajzzal és Havas Adolf irodalmi jegyzeteivel. — *Költemények* I. Elbeszélő költemények a költő rézténynyomatú arczképével. 8-r. 8 + XCVI + 424 l. — II. Kisebb költemények 1842—46. Petőfi Sándorné rézf. arczk. 6 + 576 l. — III. Kisebb költ. 1847—49. A Petőfi-szobor rézf. képével. 6 + 720 + XVIII l. — Budapest 1892—3. Az Athenaeum részvénytársulat kiadása. A három kötetnek ára 10 frt.

Régi nyelvünk szókincséről számot ad a *Nyelvtörténeti szótár* három nagy kötete, a népnyelv össze van gyűjtve az új *Tájszótár*-nak egymásután megjelenő füzetekben: ideje volna már többet foglalkozni újabb irodalmunk nyelvével is. Hogy ennek fejlődéséről kielégítő képet kapjunk, legalább négy írónkat kellene külön is szótárilag feldolgozni: Kazinczyt, Vörösmartyt, Aranyt és Jókait. Ezeknek volt nézetem szerint legnagyobb hatásuk mai irodalmi nyelvünk kifejlesztésében. Hozzájuk jelentősségre nézve első sorban Petőfi csatlakozik. «Petőfi a magyar népköltészet formáit, kifejezéseit, szó- és szívjárását juttatá aesthetikai tökélyre. A magyar népköltészet humorában, borongásában, képleteiben sajátos, önalkotta jelleggel bír. Ez támadt fel Petőfi költeményeiben»

(Jókai az új kiadás előszavában), valamint vele egy időben Arany költeményeiben is, csak hogy Arany a régi nyelvből is föllevenített sokat, a mit céljaira fölhasználhatott.

Hogy azonban újabb klasszikusainkkal nyelvészeti szempontból is foglalkozhassunk, mindenekelőtt teljesen megbízható szövegkiadásokra van szükségünk. Ezekben pedig, mint mindenki tudja, nem igen bővelkedünk. Toldy kiadásai nyelvészeti célokra hasznavehetetlenek. Ő számtalan apró változtatást tett a szövegen, hogy a jeles író még jelesebbé tegye; a hol Kisfaludy K. azt írja, hogy *a kárpit lefordul*, Toldy így finomítja: *a függöny legördül*, s az ilyen változtatások egészen megmásítják az író ábrázatát. Első kritikai klasszikus-kiadásunk Gyulai Vörösmartyja volt. Példája méltó követőit jóformán a fél kezünk ujjain elszámálhatjuk: Szilády Balassája és Régi magyar költői állnak köztük első sorban, azután következnek Arany Jánosnak Hátrahagyott munkái, legújabbban pedig Bánóczi adta ki a legnagyobb gonddal Kisfaludy Károlyt, Angyal Dávid pedig Kisfaludy Sándort, s hozzájuk sorozhatjuk Tompa költeményeinek hatkötetes kiadását.

Legjobb klasszikus-kiadásainkhoz méltán sorakozik s egyiknek sem áll mögötte Havas Adolf új Petőfi-kiadása, melynek rendkívül fényes nyomása és képdíszje is valóban becsületére válik az Athenaeum társulatnak.

Havas Adolf rendezte az Athenaeum megbízásából már 1890-ben a második olcsó népies kiadást, s már ebben fölhasználta a teljes kézirati apparátust, hogy Petőfi szövegét tisztán és hamisítatlanul adhassa. «Minthogy e kiadás», mondja most, «részben a kézirat hitelességével bír, ennek szövegét vette alapul ezen végleges teljes kiadás rendezésében is, nem mulasztván el a kétes helyeken az eredeti kiadások és kéziratok újabb összevetését» s lelkiismeretesen fölhasználva a *Petőfi-Múzeum* című nagybecsű kolozsvári folyóirat gyűjtéseit s egybevetéseit.

Az új kiadást a teljesen megbízható szövegen kívül rendkívül becsessé teszi a kötetek végére tett kimerítő apparátus, mely már terjedelmével is imponál, s melynek különösen két érdeme van. Egyik, hogy megemlíti az egyes daraboknak különböző nyelvekre való fordításait, melyeknek a nyelvész — összehasonlítással — sokszor igen jó hasznát veheti.*) A másik, hogy összeállította az összes *variánsokat*, melyek bármi tekintetben figyelemreméltók.

*) Kár, hogy a finn fordítások nincsenek megemlítve. Le vannak pl. fordítva a köv. költemények: *Ha az Isten ekkép szólna hozzám* ... Suonio. *Kutyák dala és Farkasok dala* — S[uonio] a Lönnrot tiszteletére kiadott Albumban. *Füstbe ment terv* ... Genetz. Azonkívül le van fordítva *A hóhér kötele* svédből (*Veriviholliset* címen, a költő életrajzával, H. Niemitől, Tampere 1879. 8-r. 123 l.). Éppen tavál jelent meg egy kis finn Petőfi-gyűjtemény: «*Aleksanteri Petőfi, Runoja*. Koonnut *Severi N. Ynnä* Petőfin elämä-

Ezek a variánsok érdekesen mutatják sokszor, minő gondot fordított a költő utólag is nyelvezete és verselése javítására, tökéletesítésére, s minő szempontok vezették a módosításokban. Műgondja a legapróbb dolgokban is mutatkozik. A mely szókban pl. az *é* és *ö* hangok fölcserélhetők, sokszor látjuk, hogy a szebb hangzás kedvéért változtatja meg utólag a szót: *szegezék* h. *szögezék* (Az árva lány), *öveztek fenn* h. *öveztek fönn* (A ledőlt szobor) stb. Az *-ól -öl* végű ablativusi ragokat *-ul -ül*-re többnyire a ritmus kedvéért javítja, pl. hogy trochaeusok legyenek: *sírból* h. *sírbul* (A szabadsághoz), *fá-járu* (A királyokhoz) stb. Néha a kifejezést vagy a mondat szerkezetet változtatja meg utólag. Például többször találkozunk olyan módosítással, hogy egyenrangú mellékmondatokban a kötőszó ismétlését utólag elhagyja. Előbb pl. így volt: «Verítékemből ott sok elfolya, mert oly rögs, mert oly kemény az út», s aztán ezt tette helyébe: «mert oly göröngyös, oly kemény az út» (Hazámban). Vagy: «S mely a vihart elaltatá, mely földérite az eget» — utóbb: «S mely a vihart elaltatá és földérite az eget» (Az utolsó alamizsna). Az ismétlést Petőfi talán kissé mesterkéltnek találta, természetesebbnek, egyszerűbbnek tartotta a másik szerkezetet.

Remélljük, hogy már most e pompás kiadás alapján nyelvészeink is többet foglalkoznak majd Petőfivel. Ami eddig történt e téren, az nem sok. Tüzetesen tárgyalta Szarvas Gábor a János vitéz nyelvét Nyr. I. k. Veress Ignác néhány nagyobb nyelvtani értekezését teljesen Petőfi nyelvszokására alapította. Thewrewk Árpád, ha jól tudom, Petőfi chiasmusairól írt (hol?). Sok becses anyag van Badics jegyzetes iskolai kiadásában és Lehr Albert Toldi-kommentárjában is. Ezen nyomokon haladva már most az új kritikai szöveg alapján sokkal rendszeresebben és eredményesebben lehet tanulmányozni nyelvi oldaláról is népünk nagy költőjét.

SIMONYI ZSIGMOND.

kerta. Porvoossa 1892.» (*Petőfi Sándor, Költemények*. Gyűjtötte N. Szever Petőfi életrajzával. Porvooban (Borgå) 1892. 8-r. 64 l.) A kiadó fordításain kívül benne vannak a Krohn Gyula, Genetz, Schrove, Cajander, Uotila, Tuokko fordította darabok. A *Valvoja* ismertetése szerint «legjobbak a Krohn Gyulától mesterileg fordított szabadsági dalok. Hol harsog, az egész világ irodalmában, oly teljesen, oly hatalmasan az egyénnek vagy a nemzetnek szabadságért való lelkesedése, mint Petőfi dalaiban: *Ha az isten ... Szabad a magyar nép, szabad valahára ... Föltámadott a tenger ...?*» — A gyűjteményben a nagyobb költemények közül megvan a *Szilaj Pista* fordítása is, a kiadótól.

Bellaagh irodalomtörténeti kiadásai.

Pázmány Válogatott egyházi beszédei 1889. (XX és 204 l.) — *Káldi Válogatott egyházi beszédei*. 1891. (302 l.) — *Nemes urfi*. Fordította olaszból *Faludi*. 1892. (196 l.) — *Pázmány Kalauzának* I. és II. könyve. 1893. (172 l.) — A két első bevezetéssel és szótárral, a két utóbbit bevezetéssel, magyarázatokkal és szótárral, szerkesztette *Bellaagh Aladár*, kiadja a Franklin-Társulat, Budapest. («Jeges írók iskola tára» 36., 38., 39., 42. sz. Káldi ára 1 frt, a többié 60—60 kr.)

Bellaaghot főképp az a cél vezette, hogy klasszikus prózaíróinkat, kiknek száma sokkal nagyobb, mint némelyek gondolják, s mindenesetre van akkora, hogy a ki komolyan íróvá akarja magát képezni, elegendő mesterre találjon, ezen buzgóknak és az iskola számára könnyen hozzá férhetővé s megérthetővé tegye. Mert szükséges volna, hogy az egész művelt közönség, különösen minden tollforgató ember megismerkedjék régi prózaíróinkkal, de legalább az iskolának nem volna szabad addig elbocsátani növendékeit, míg ezen írókkal és nyelvükkel jól meg nem ismertette őket. S ha klasszikusaink művei könnyű helyt fognak orogni, s az iskola is felébreszti irántuk az érdeklődést, remélhetni, hogy legalább némi mértékben csakhamar beáll az az állapot, hogy irodalmunk kincsei nemcsak multunk, de nemzetünk közkincese lesznek. Bellaagh vállalkozása annál dicséretesebb, mert eddig, a mi érdeklődésünk volt, az inkább költőink felé fordult, holott az ő hasznuk nagyobb volna felől legalább is vitatkozni lehet. A választás, hogy mely műveket adjon ki, nem lehetett nehéz, és jól is sikerült, mert a címbeli négy könyvnek mindenike megérdemli, hogy akár első sorban is az ifjúság s az érdeklődők kezébe adjuk.

A kiadások szerkesztése czélszerű. Rövid bevezetés meg teljes könyvészet előzi meg a műveket, lapaljai jegyzetek kísérik és magyarázó szótár fejezi be. A bevezetés Pázmány Beszédei előtt Pázmány nyelvről szól stilisztikai szempontból. Ez a fejezet a szerkesztőnek egy nagyobb dolgozatából van kiszakítva, mely Abafi «Figyelő»-jében 1887-ben jelent meg, s melyet kár volt a «Pázmányról szóló irodalom»-ban talán szerénységből elhallgatni. Életrajzot nem ad Bellaagh az ismert nagy férfúróról sem itt, sem a Kalauz előtt, melynek bevezetése a mű történetéről, forrásairól és irodalmi fontosságáról tájékoztat. Annál nagyobb gondnal írta meg a kevésbé ismert Káldi életrajzát és írói méltatását Beszédei bevezetőjéül. Faludihoz is csak az író életrajza szolgál bevezetőül, azonban a jeles Révai érdekes tollából. E bevezetések csak Káldinál hosszabbak az előszónál.

A textusokat, mint ez főképp Faludinál egybevetés nélkül is kitűnik, lehető híven igyekszik közölni, s csak a szedésnek némely gépies

sajátságait nem őrzi meg, pl. a hosszú *f*-t *ó*-t stb. A közlés hűségéről nincs módomban meggyőződnöm, de hogy már ennyi átírás is milyen nehezé teszi a hűséget, egy példát arra így is felhozhatok. Pázmány helyesírása kölömbséget tesz a rövid és hosszú *u* *ú* közt, de nem kölömbözteti meg az *ü*-t az *ű*-től, mind a kettő *ű* nála. Az akkori ejtésben pedig sokszor áll az *ú*. n. liquidák s még egy mássalhangzó előtt (pl. a többes első személy ragjában) hosszú *ú* a mai rövid helyett: várunk, nyúlunk, Urunkban, kívánságunk (Besz. 160). Azért Pázmány is csak ritkábban ír ilyen helyt rövid *u*-t: «Nyugodalmas állapotot kívánunk» 42. l.) «Ezzel találunk nyugodalmat» (u. o.). — Ennélfogva igen valószínű, hogy az *ű*-t is sokszor így ejtette Pázmány, de az *ő* közös *ű*-jét most már csak ott merészelhetjük hosszan átírni, a hol ma is hosszan ejtjük. S valóban Káldinál, ki a hosszú *ű*-t is megkülönbözteti a rövidtől, ez a hang is, sőt az *i* is előfordúl ilyen helyeken hosszan, holott *ő* már az *u*-t is ritkábban ékezi, mint Pázmány: «Maga példájával int bennünket» (35. l.). «Eszünkbe vehettyük» (36. l.). «A fiakra gondot viselünk» (119. l.). «Reménségünktől távul esünk» (122.). «A fiakat imígyen inti» (35) «Megmutatta, mint kellessék» (35). — Nem helyeselhető, hogy Bellaagh e nehézség miatt a Kalauzban már az *u*-kat is mind röviden nyomatta.

Kedvezőbb változtatást tesz Bellaagh magyarázataiban. Pázmány Beszédeiben még főkép csak hozzáférhetőkké akarja tenni íróinkat s csupán a főbb nehézségeket igyekszik elhárítani. Itt tehát minden jegyzet nélkül csak 32 lapnyi szótárt fűz a műhöz, melyben jobbra egyes szókat, ritkábban kifejezéseket vagy tárgyi nehézségeket magyaráz. Ez $\frac{1}{3}$ része a textusnak. Már Káldinál inkább azon van, hogy mentül kevesebb dolog maradjon megfegtetlen, vagy csak nehéz is az olvasó előtt, azért soralatti jegyzeteket is ad, s a szótárban több kifejezésmagyarázatot, sőt tárgyi felvilágosítást közöl, főkép az idézett tudósok élete felől. Így a magyarázat itten $\frac{1}{3}$ részét teszi az olvasmánynak, míg Faludinál és a Kalauzban a könyvnek talán kisebbik fele olvasmány, a többi magyarázat, a nélkül, hogy e művek nehezebbeknek volnának mondhatók a két elsőnél.

A szótárak tartalma nem függ egymástól, mert a mit egyik könyvben elmondottunk, azt a másik könyvben azért nem mellőzhetjük. Az ember nem is gondolná, hogy azért mégis mennyire más szótár kerül az egyik mű végére, mint a másikhoz. Bellaaghnál pl. nem igen találhatni ebben a tekintetben mulasztást (bár pl. a *megesik*: bűnbe esik igét Káldinál megmagyarázza, Faludinál 25. l. nem, s a *foglalja magát v. életét vmiben* kifejezést csak Pázmány Beszédeihez magyarázza, pedig a Kalauzban is előfordúl 82. l.), mégis hogy csak rövid fejezetet hasonlítsak össze, az *I* betű alatt Pázmány Beszédei után 28 olyan szó van, mely Káldi után nincs meg s Káldinál viszont 19 új szót találunk,

Faludinál pedig 27, a Kalauz után meg 6 olyan szó van, mely a többi könyvekben nem fordult elő. Ilyformán ezen 14 ívnyi szótárak egyesítve is kitennének vagy 10 ívet, s ezt a 10 ívet annál többre becsülhetjük, mert nemcsak a Nyelvtörténeti Szótártól függetlenek, melylyel körülbelül egy idő alatt jelentek meg, hanem Kiss Ignácznak a Pázmány és Káldi nyelvéről írott dolgozatait is nagyban felülmúlják. Keveset talállok ugyan e szótárakban, mi a NySz.-ban meg ne volna, pl. (Kalauz) *alázatosképpen, ágbogú, bévermelni, előmustráltatni* (elsorolni, bemutatni); de magyarázatai, idézetei önállóak, s mikor egyeznek is, egyenest az illető írókról vannak véve, vagy legalább föl kellett vetnie Bellaaghnak a megfelelő helyeket. Például csak a Kalauz *takar* szavához utasítom az olvasót. Kissnél is pl. Káldihoz az *alít*ről ez áll: «*alít*: vél, gondol, tart. II. 306.» Bellaaghnál: «*alítani v. alítani*: a régieknél így is alajtani, alejtani, alojtani; [ezek az alakok a NySz.-ban csak az idézetekben fordulnak elő, a szokásos folyóbetűk más alakokat sorolnak el, K.] t. i. gyanítani, sejteni, vélekedni, vélni. V. ö. Kriza, Vadr. 491. Nyelvőr VIII. 435—6. — «Ezt a régi s ma már az irodalomból is kivesző igét még hallottam gyermekkoromban a köznép ajkáról», mondja Arany, Hátrahagyott Prózái dolg. 399. V. ö.

«Testvér a testvért ellenségének alajtá».

Vörösm. A két szomszédv. II. 373.

«Hol nem is álitnád, egyszer előbukkan»,

Ar. Toldi szer. X. 89.»

És ez így megy Kálditól kezdve a többiekben végig.

Abban, hogy mit vegyen fel a szótárba, mint már előbb is láthattuk, művenként ép úgy változik Bellaagh eljárása, mint a jegyzetek összeállításában. A ragozás eltérő alakjait, pl. *cselekeszik, vészszük, elvész, tévé*, következetesen mellőzi ugyan, vagy legfeljebb azokat jegyzi föl, melyeket talán sokan nem értenének meg: *lén* = lón, de az eltérő töveket szorgalmasan jegyezgeti, s még a szűkre szabott első szótárban (Pázmány Beszédeihez) is megtaláljuk az ilyeneket: *böv, béven, bénna, barona, bővségesen*. Csak Faludinál szorultak ki, úgy látszik tér szűke miatt, ezek, hogy a Kalauzban újra visszatérjenek. Persze se nem teljes, se nem következetes ebben a tekintetben, mert sok van olyan, mint *hűv* (Káldi 212., 213.), *művhely* (U. a. 74.), *örömesben* = örömeoseb (P. B. 160.) *sebbé tesz* = sebesé tesz (u. a. 162) stb., a mi szintoly érdekes lett volna, mint a kiválasztottak. Káldinál s a Kalauzban ezen alakokkal kellenél többet is foglalkozik, pl. Káldi *annyéra* szavának *é-jéhez* 11 helyhez utasítja az embert a Nyrbn, az *állapot a-jához* 14 helyet jegyez föl ugyanonnan s még egy teljes idézetet is ad, melyben szintén előfordul az *állapat* szó. Ezek a Nyr-beli helyek nem egyszerű átvéte-

lek ugyan a Nyelvőr-Kalauzból, hanem önálló csoportosítások és Bellaagh szorgalmáról tanuskodnak, de mégis fölöslegesesek. A tanuló nem néz utánuk, a szakember meg nem szorul rájuk, s így hiába töltik a helyet. Alig is van egyéb haszon az utána-nézésből, minthogy egy oldalnak átböngészése után rábukkanunk a *macsár*, *barbély* stb. népnyelvi adatokra.

Ilyen apróságok után azt gondolná az ember, hogy minden eltérő jelentést meg akart Bellaagh magyarázni, de akármely lapnak összevetezése a szótárral elárulja, hogy ő tulajdonképen csak a főnehézségeket kívánta elhárítani. Minthogy minden mulasztást, vagy mondjuk következetlenséget nincs terem följegyezni, csak három mű közepe táján egy-egy oldalt vetek fel annak feltüntetésére, hogy mennyi, sokszor igen fontos magyarázni való maradt a cél ilyen határozatlansága miatt. A mit rekeszjelbe tettem, arról szól ugyan B., de az itteni jelentést nem említi.

Pázmány Beszédei 78. l.: *éppítés*: alakítás, *tanácskozik*: tanakodik, *fontolgat*: «Az emberi testnek első éppítésében is azért tanácskozt, lehellett, sárt forgatott kezében isten». (*Fogyatkozott*: fogyatékos.) *Ugyan sem*: csöppet sem: [v. a NySz. szerint a «mert» ismétlése]. «Mert ugyan sem méltó, hogy senki abban kevélykedgyék, a mivel Istentől büntetődött». «Mert ugyan sem érdemli a mi fáradságinkat». *Ugyanis*: nagyon is, ugyancsak [v. a NySz. szerint a «mert» ismétlése]; *alkalmatlan*: kényelmetlen; *alkalmatosság*: kényelem: «Alkalmatlan szállása meggyűlöltette a testi alkalmatosságokat: mert ugyanis alkalmatlan (= illetlen, B. megmagyarázza] azt kényeztetni, a mit ezennel rothadásnak kell vetni». *Megkönyékez*: legyőz, bebizonyítja, hogy nincs vkire szüksége: «Szokatlan újságot cselekedett Isten: egy asszony megkönyékezte a férfiat. Új asszony, mely anya, de szűz leány». Ha nincs is minden oldalon ennyi hiány, egy-két megjegyzés mindenütt elkélne még.

Káldi Beszédei 118. l.: *Kevés*: csekély, kicsiny: «Nem kevés vétek, ha az atyák elmúlattyák». *Néminémüképpen*. *Hanyattá fekvén*. *Tekélletes*: erős, erős akaratú, állhatatos: A fiamnak Salomonnak is adgy tekélletes szívet, hogy megőrizze a te parancholatidat». *Elkészít*: megszerez, összegyűjt: «Építse meg a házat, melynek költségét elkészítettem».

Faludiban, úgy látszik, az eredetivel való összehasonlítás miatt igen is sok magyarázni való felett siklott el a szeme, s így számos igazi nehézségre bukkan az olvasó. Még a *pél*da = szobor szót sem fejti meg B.: «A jámbor *Lót* kitéréssel Sodomából mentette meg magát, *tár*sa csak egy visszatekintéssel is rajtavesztett, utánna pedig, vagyis helyében, *sós pél*da maradtott reánk; hogy jó a rosszakat még nem is látni.»

(26. l.) Igaz, hogy első tekintetre elvont példára gondolhatunk: «példa arra, hogy jó stb.», de már a *hogy* előbb lévő pontosvesszőből is világos, hogy a *példa* itt önállóan van használva, s a *hogy* elé inkább valami «intésül»-féle szót kell kiegészítenünk. A *sós* melléknévhez hasonló használatú a 39. lapon a *vasas lántz*, a mi világos latinosság: «ferreus» szerint. Itt már nem is idézek egy egész lapot, csak egy mondatot, melyben 5—6 magyarázatot mulasztott el Bellaagh: «Mert a kerengő ördög szembekötőt jádzik vélek, hogy ne lássák a veszedelmet, sokféle tündérkedéssel ámittya őket, hogy észre ne vegyék magokat, mindent felád, a mit szemek-szívek megkíván, tetsző változtatással vigasztallja őket, hogy meg ne unnyák, szépen tartja, mint azokkal a rabokkal szoktak banni *Indiában*, a kiket a mészárszékre készítének». (27. l.) Itt a «*kerengő ördög*»-ről nem világosít fel a «V. ö. I. Pét. 5, 8.» jegyzet; nem érthetetlen, de a följegyzést megérdemelte volna a *szembekötő*; s nincs eléggé megmagyarázva a «tündér» czikkelyszóval a *tündérkedés*: elváltozás, új meg új alak; egyáltalában nincs magyarázva a *felád*: felszolgál, mint az asztalnál a szolga; *vigasztallja*: gyönyörködteti, vidámtítja (nem pedig búsulókat vigasztal); *szépen tartja*: jól tartja (a jóllaktatásra értve). Csak a «tetsző változtatás» van megmagyarázva, hogy = változatosság.

Tehát van hiány elég, s a becses 10 ív mélyebb magyarázattal még becsesebbé is válhatott volna, mert pl. csak az itt említett helyek is három új adatot tartalmaznak, melyek a NySz.-ban nincsenek meg. Az *éppítés* főnév egyáltalában hiányzik, a *megkönyékez* és *találmány* ily jelentéssel nem fordul elő.

Bellaagh a magyarázást sokszor latin szókkal eszközli: Káldi-szótár: «*állat*: creatura, ens, essentia, materia, persona, res, substantia»; «*egészséges*: gyógyító, vagy jótékony hatású; salubris, salutaris Sz. Moín.» Így tesz a NySz. is, és el kell ismerni, hogy a dolognak így igen tudományos íze van, csak hogy ebbe az ízbe a közönség, főkép a tanuló ifjúság bele nem kóstol. A kiváló hitelű latin-német fordítások mellett ép oly szükség van a körülírásokra, mint nélkülük. E körülírás fáradsága alól nem kellene kivonnunk magunkat. Egy közönséges franczia-latin szótár a franczia czikkelyszókat buzgón körülírja előbb francziául: «*s'assembler*: se réunir, venir dans le même lieu: congregari Cic.» *Asie*: une des parties du monde: Asia, ae, f. Cic. (Quicherat-Chatelain: Dict.) Ezek nélkül mind kevesebben fogják haszonnal forgathatni e műveket, (a NySz.-t is), mert a ki általában tud is latinul v. németül, épen a ritkább jelentéseket nem érti. Ki fogja tudni, ha a Kalauz szótárában *ugyan* alatt «certe, etiam, profecto, sane, is, bizony, valóban» szókat találja, hogy *etiam*-ot «még»-nek kell venni a 18. lapon: «oktalan-

ságnak kábaságátúl hordoztatván ugyan azt is merik szűvőkben mondani», vagy hogy *sane* ezt teszi *nagyon* a 18. és 85. lapon: «ugyan kötve tartják», «Naponként nagyobb kínokat gondolnak vala, ugyan vetekedvén». — Ezzel a tudományos eljárással tehát a népszerűsítés kérdésében nem lehetünk megelégedve, s különösen Bellaagh lehetett volna az az ember, ki a reáliskolai képzettségűekre nagyobb figyelmet fordíthatott volna.

Már ha azt kérdezzük, hogy az említett módszert nem tekintve, helyesek-e Bellaagh magyarázatai, e részben alig lehet kifogásunk. Néha latinosságnak tekinti pl. Pázmány különösebb szórendjét a kötőszóiban, s kissé keveset törődik a kötőszókokkal, de egyébként jól érti a régi nyelvet, szorgalmasan utána néz annak, a mit mond, s philologus kényességgel idézi, a mit mástól tanult. Úgy, hogy a ki csak a szótárt olvassa végig, igen kevés dolgokban s csak csekélyrégekben lesz vele ellenkező nézetben.

Egybefoglalva tehát benyomásaimat, szívesen elismerném, hogy talán Pázmány beszédeinek s Faludi művének némi nehézségeit nem számítva, annyi és úgy van megválasztva, magyarázva, hogy VI—VIII. oszt. tanulók is könnyen olvashatják B. kiadásait. B. dícséretes önállósága és buzgalma mellett nagyon kíváncsok, hogy a Káldihoz írt előszóban felsorolt írók közül mentül többel ajándékozza meg hasonló kiadásokban iskoláinkat.

KALMÁR ELEK.

«Mátyusföld nyelvjárása» bírálatához. Balassa József észrevételeihez, melyeket «Mátyusföld nyelvjárása» cz. dolgozatomra tett (NyK. XXIII. 324—326), két pontra nézve van megjegyzésem. Egyik az *g* hang használatát illeti *d* után álló szótagban, a mi szerinte Mátyusföldnek csak pozsonymegyei részén hallható. Ez észlelet annyiban módosítást kíván, hogy ez az ejtismód Nyitra megyében is használatos, legalább ama részén, a melyre megfigyelésem főképen kiterjedt, a Pozsony megyéhez többé-kevésbé közel fekvő következő helységeiben: Vágsellyén, Vághosszúfaluban, Vágkirályfán, Magyarsókon, Negyeden és Farkasdon, szóval a megye délnyugati oldalán.

Másik megjegyzésem amaz észrevételének szól, mely szerint néha ott hallok, vagy legalább vélek hallani zárt *ē*-t, a hol nem ejtik, vagy a hol legalább is kétséges a használata. Azonban a kétségesül fölhozott adatok között egyetlen egy sincs, a melyet a magam észlelete alapján idéztem volna zárt *ē*-s ejtésűnek. Ama példák, mint a műből mindenki meggyőződhetik (12. l.), egytől-egyig a Nyelvőr gyűjtőinek közleményeiből vannak idézve.

ZOLNAI GYULA.

Kisebb közlések.

A Schlägli szójegyzék. A schlägli premontrei rendházban, Felső-Ausztriában, 1890-ben fődöztek föl egy XV. századbeli magyar-latin szójegyzéket. Az idén Szamota István értesülvén a dologról, azonnal a helyszínére sietett, az egészet lemásolta s már most serényen dolgozik a szójegyzéknek magyarázatos kiadásán. Akadémiánk főtitkára az eredeti kéziratot is meghozatta, s máris lefényképeztette, hogy a Besztercei szójegyzékhez hasonló kiadásban kerülhessen az érdeklődők kezébe. Az újonnan talált szójegyzék a Beszterceivel egykorú (1400—1410.), tartalma is ezével nagyrészt egyező, csak hogy jóval teljesebb s mind a magyar, mind a latin írása és ortographiája hasonlíthatatlanul jobb. (Eredetileg egy Hortularius című latin kézírathoz volt csatolva, s abban szintén van mintegy 150 magyar szó, de tíz-húsz évvel későbbi írással.) Örömmel üdvözöljük a nagybecsű fölfödözést, s addig is, míg hírt adhatnánk megjelenéséről, izelítőül közlünk belőle egyetmást:

Az 1. lapról: *ug zel zephirus* (= *jugszél*), *ezak zel arcus*, *eze zel septentrionalis* (ez utóbbi alakkal vö. *iszek* Szolnok-D. m. Nyr. XI. 93), *hod zegas eclipsis* (*hódszegés*), *hug stella* (*húgy*), több összetételben is, pl. *zeker hug plaustrum* (a gönczöl szekere, *vez fulgor*, *tempestas* (*vész*), *es pluvia*.

4. l. *orjeg coma*, *hohmer femorale*, *lelek vas lucertum*, *piconhog fidia* (vö. ezeket a BSz-beliekkel), *burco bracteolum*? *bolda pleta*.

8. l. *vrony limbus*? *eger canapea*? *chepez vitta*, *hig inauris*, *firis periclides*.

9. l. *ayoncha temo*, *hamut columbar*, *kerem heg pedile*, *ig lāma*? *tarpozto virgultus* (*variegatus*?), *zir grisius*, *ordas zine polymelicus*, *veles barhanus*; *fen cos*, *vere malleus*, *vasverw flebotus*, *horlo cavatorium* (vö. *harhorlas exantera*, vagyis *exentera* 6. l.).

10. l. roh (16) *subniger*, *alma hime scutellatus*, *hwsti varius* (*üsti*), *zw marnulus* (*szőke ló*?), *ezper mulus*, *nerg sella*.

A mai -*tyú*-, -*tyü* mindig -*te*-vel van írva (olv. -*tyé*?): *sorcante calcar*, *pathtante bumbardus*, *kopolte brancia*. Vö. *cságaté*, *cságóté* e. h. *cságató*, *cságattyú* Tsz. *csikóté* Tsz. Nyr. VII. 524. *csikuti* II. 374. *csigóté* Tsz. e. h. *csikoltó*, *csikoltyú*; *fogaté* e. h. *fogattyú*, idézi Budenz Ugor Alakt. 199. (*fogatély* Kreszn. alkalmasint félreértés a 3. szem. *fogatéja* alakból); *csurgaté*: eresz Nyr. XIX. 574.

A Hortulariusban legérdekesebbek: *erecheles aratiuncula*, *sulcus* (olv. *erekelés*); és: «Antela dicitur corrigia ab anteriori parte

cingens pectus equi, sicut postilena dic. corr. a posteriori p. cing. pectus equorum, proprie *kentereng, mentereng*» (17 b). Ez utóbbi szóból lett a mai *matring*. Még pedig azért lett mélyhangúvá, mert a *far* főnévhez illeszkedett ebben az összetételben: *fat-matring*, Heltainál még *farmentring*, néhány más forrásban *farmetring, farmetring, farmotring*, l. NySz. Annál ismeretlenebb a *kentereng*. Lehet-e a *kantár* rokona, mely a jakut *zantarga*-val egyezik? (NyK. X. 85.) Vagy van-e valami köze a *kenterfalazáshoz*? (emezt CzF. az olasz *contraffare*-ből magyarázták).

De legérdekesebb kérdés a két szónak egymáshoz való viszonya. Nagyon valószínű, hogy mind a kettő összetétel; de miből és honnan? — Annyit mindenesetre látunk az idézett adatból, hogy Dankovszkynak és Miklosichnak nincs igazuk, mikor a *matringot* a cseh *matrcha*-val egyeztetik.

SIMONYI ZSIGMOND.

Schuchardt felfogása a nyelvek küzdelméről. E folyóirat ntolsó füzetében (334. l.) Kalmár Elek érdekesen ismertette Gabelentz-nek a nyelvek küzdelméről való felfogását, mely szerint a nép és nyelve elválaszthatatlanok és mindkettejük védelméhez vagy az idegen befolyásoktól való elzárkózás, vagy egy elég nagy nyelvközségnek területi egyesülése kell. E nézettel részben ellentétes Schuchardt felfogása, melyet ő *Slawo-deutsches und Slawo-italienisches* (Graz 1885) című, az érdekes fejtegetésekben és szellemes megjegyzésekben különben is bővelkedő munkájában kifejtett (130. s köv. l.). Schuchardt a «nemzet» és «nép» kifejezéseken oly nyelvközöséget ért, a mely rendszerint kultúrközösség is, a mai korban, úgymond, a nemzetek igazi ellenálló erejét az ő teremő eredetiségükben kell látnunk. A két nyelvűség épen nem szükségképi okozója az az elnemzetietlenedésnek. Schuchardt kétféle kétnyelvűséget különböztet meg: kulturális és helyi kétnyelvűséget. Amaz főleg kisebb népeknél találkozunk, midőn ezek tagjainak nagy része valami igazi és állandó szükség következtében egy szomszéd nagy népnek irodalmi nyelvét sajátítja el. Ily értelemben van pl. Hollandban elterjedve a német nyelv, a nélkül hogy ezért a nemzeti sajátosság veszélyben forogna. Lehet hogy az elnemzetietlenedést mindig megelőzi az ilyen kétnyelvűség, de nem megfordítva: nem minden ily kétnyelvűség okozója az elnemzetietlenedésnek, ezt valójában az igazi nemzeti erő kialakása okozza. Másképp ítélendő meg az a helyi kétnyelvűség, mely a nyelvterület határain vagy nyelvszigeteken található. Itt már nagyobb ingadozás állhat be, erre a kétnyelvűség következhetik. Bajos azonban ezt a folyamatot mester-séges úton előmozdítani vagy megakadályozni, a nemzetközi érintkezésnek nem lehet kinai falakkal útját állani s a gyűlölség szításánál többre megy a békésen versenyző tevékenység. Ismét más a nyelvkeverő-dés, mely együtt szokott járni a kétnyelvűséggel, de nem kénytelen vele. A fokozódott nemzeti érzés ez ellen is küzd, irtja pl. a nyelvben levő idegen szókat, a melyek — Miklosich szerint — annak bizonyítékai, hogy az illető nép a vele együtt élő és az előtte élt emberiségtől függő viszonyban van; ép ezért azonban a purizmus történethamisítássá

is válhatik. Minél inkább elhagyjuk a nemzeties álláspontot, annál szelidebben fogunk tekinteni minden nyelvkeverődést, mely a népben is kényszer nélkül, jóformán önkénytelenül megy végbe, — sőt a czél-szerűség szempontjából még jóakarattal nézhetjük: erősen kevert nyelvek, úgy mond Schuchardt, különösen életrevalók. Legjobb bizonyossága ennek az angol nyelv, a melyet germánok és románok nagy könnyűséggel sajátítanak el és a melyet a nem-európai népek alaktani egyszerűsége miatt kedveltek meg. A nyelvkeverődés kárhöz-tátása rendesen abból a balvéleményből magyarázódik meg, mely a nyelvet független, határozott törvényekkel bíró szervezetnek tekinti, másrészt abból is, hogy a nyelven kizárólag vagy főképp az irodalmi nyelvet értik. Ennek a körében talán megvalósítható a «nyelvhelyesség», a köznyelvnek ily szigorú elvek szerinti szabályozása azonban értelmetlen és lehetetlen.

PETZ GEDEON.

Tévesztett szóegyezés. *Falsche Kongruenz.* Így nevezi Gabelentz a nyelvfejlődésnek azt a jelenségét, midőn a mondatrészek egyezése hamis irányba téved és nem a kellő helyen nyer kielégítést. «Ide sorozhatjuk azt a jelenséget, midőn egy német nyelvjárásban a kötőszóhoz járul az ige személyragja: *obst du hergehst! dassen wir kommen* stb. Ide számíthatjuk azt is, hogy az olaszban az ige ragját a többes szám 3. személyében átvitték a névmáshoz: *eglino, elleno* (= illi, illæ), megfelelnek ennek: *hanno*, nekik van, *vogliono*, akarnak stb. Lehetséges az is, habár ilyen tényt nem tudok idézni, hogy ily módon végre a grammatikai elemek arról a beszédrésztől, a melyhez eredetileg tartoztak — a mi példánkban az ige az — egészen egy másikra mennek át; úgy hogy, mint pl. az annatom nyelvben, az igétől elválik minden idő vagy módjegy s a névmás veszi őket át. Ez esetben a grammatikai elemeknek áttételéről (Umladung der Formativa) szólhatunk. Az ilyen jelenségek fontossága szemebetűnő: a beszédrészek, velük együtt az egész mondat szerkezet, s ezzel a nyelv szerkezete, belső és külső alakja, helyéből mintegy kimozdulna, kifíczamodnék, eltorzulna, sőt talán — hogy úgy mondjam — meg is ifjodnék.» (Die Sprachwissenschaft, 214. l.)

Ilyen hamis egyezés esetét láthatjuk a magyarban, midőn az ige ragjait a mellette álló segédige veszi át. A főnévi igenév mellett mindig a ragozott ige veszi át azokat a ragokat, melyek értelem szerint tulajdonképp az igenevet illetnék. Pl. *megverlek*, de: *meg akarlak verni* *); *megvárom*, de: *meg fogom várni*; *látlak*, de: *meg foglak látni*; *meqlátogatlak*, de: *szeretnélek meqlátogatni*. Megesik ily esetben még az is, hogy egy tárgyatlan ige veszi át az igenevet illető tárgyas személyragokat: *kerestelek*, de: *elementelek keresni*; *téged jöttelek megszabadítani* (Ar. L. Népm. 210.)

BALASSA JÓZSEF.

*) Vö. *meg kell vernelek* stb., a hol az infinitivushoz van ragasztva a verés tárgya, l. Nyr. XX. 420. stb.

A M. T. AKADEMIA NYELVESZETI KIADASAI.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XXII. köt. 1862—1892. Ára kötetenként II—X-ig 1 frt 50 kr., XI-től fogva 3 frt.

NYELVEMLÉKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. 1874—90. 8-adrét.

I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Codex. Közzéteszi: Volf Gy.

II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.

III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik. Komáromy L. és Király P.

IV. V. Erdy C. — VI. Tihanyi C. Kazinczy C. Horvát C. — VII. Ehrenfeld C. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömöry C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. Festetics C. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczy töredék. — XIV. Lobkowitz C. Batthyányi C. Czech C. — Közzéteszi Volf Gy. Ára kötetenként 2 frt.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása Kinyomatta Toldy; a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. Ára 6 frt.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbéli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.

CODEX CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kuun Géza. 1880. N 8-rét. Ára 5 frt.

UGOR FÜZETEK. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. (Különnyomatok a Nyelvtudományi Közleményekből.)

I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.

II. sz. Zúrijén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1880. Ára 60 kr.

III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.

IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. Ára 60 kr.

V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. Ára 60 kr.

VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Ára 1 frt 20 kr.

VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Ára 60 kr.

IX. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. III. Ára 1 frt 20 kr.

X. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. IV. Ára 1 frt 60 kr.

Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. V. Ára 3 frt.

- RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta T o l d y F. 1866. Ára 2 frt.
- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. Ára 2 frt.
- BUDENZ J. Magyar-ugor összehasonlító szótár. 1873—81. Ára 5 frt.
- SZARVAS GÁBOR. A magyar igeidők. 1872. Ára 1 frt.
- P. THEWREWK EMIL. A helyes magyarság elvei. Ára 1 frt.
- IMRE SÁNDOR. A magyar nyelvújítás divatba jött idegen és hibás szók-lások birálata. Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL, Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 21 frt 65 kr. — IX. köt. 1881. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. 1885. Ára 5 frt 10 kr. — XIII. köt. 1886 Ára 3 frt 40 kr — XIV. köt. 1887—89. Ára 3 frt 80 kr. — XV. köt. (1—9. sz.) . . . Ára 4 frt 65 kr.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ALAKTANA. Irta Budenz J. Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt. Második füzet: Névszóképzés. 1887. Ára 80 kr.
- Sz. BÁLINT GÁBOR. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. I. füzet: szövegek. 1875. II. füzet: szótár 1876. III. füzet: nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek ára 1 frt.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. Ára 3 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. Ára 1 frt 20 kr. II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. Ára 2 frt 70 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar határozók. I. köt. 1. és 2. fele 1888 és 1890 Ára 3 frt 20 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar nyelv. A művelt közönségnek. I. k. A magyar nyelv élete. II. k. A magyar nyelv szerkezete 1889. Ára 2 frt.
- BALASSA JÓZSEF. A Phonetika Elemei, különös tekintettel a magyar nyelvre. 1886. Ára 70 kr.
- BALASSA JÓZSEF. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe 1891 Ára 1 frt 80 kr.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYÜJTEMÉNY. I., II. köt.: *Oszmán-török népmesék és népdalok*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887—89. Ára 5 frt 10 kr.
- HÁROM KARAGÜZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtud. Közl.-ből. Ára 1 frt
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította dr. Munkácsi Bernát 1887. Ára 2 frt.
- MUNKÁCSI BERNÁT. A Votják Nyelv Szótára 1.—3. füzet 1890—93. Ára 4 frt 50 kr.
- MUNKÁCSI BERNÁT. Vogul Népköltési Gyűjtemény. 1892. I. köt. 1. füz. Regék és énekek a világ teremtéséről . . . Ára 1 frt 50 kr. II. köt. 1. füz. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi Ára 4 frt. III. köt. 1. füz. Medveénekek Ára 5 frt.